

ÜÇÜNCÜ DALGA

BİR FÜTÜRİST EKONOMİ ANALİZİ KLASİĞİ

ALVIN TOFFLER

"Toffler'in gelecekle ilgili yorumlarını
okurken bugün üzerini örtmeye çalıştığınız güçsüzlüklerinizi
tekrar gözden geçirmek isteyeceksiniz."

Financial Post

✕ **KORİDOR YAYINCILIK - 101**

ISBN: 978-9944-983-65-5

ÜÇÜNCÜ DALGA

Alvin Toffler

Özgün Adı: *The Third Wave*

Copyright © by Alvin Toffler

© Bu kitabın Türkiye'deki yayın hakları Telif Hakları Kanunu gereğince Koridor Yayıncılık'a aittir.

Yayın Yönetmeni: Erdem Boz

Editör: Zübeyde Abat

Çeviren: Selim Yeniçeri

Kapak Tasarımı: Yunus Karaaslan

Sayfa tasarımı: Adem Şenel

Baskı & Cilt: Oktay Matbaacılık, (0212 483 36 66) İstanbul

1. baskı: Koridor Yayıncılık, İstanbul, 2008

✕ **KORİDOR YAYINCILIK**

Telsiz Mah. 85. Sok. No.100

Dikilitaş-Zeytinburnu / İSTANBUL

Tel. : 0212 - 546 86 32 / 39 - 46 - 47

Faks. : 0212 - 546 86 64 / 65

E-mail : info@koridoryayincilik.com.tr

Genel Dağıtım: **YELPAZE DAĞITIM**

E-mail : info@yelpaze.com.tr

Tel. : 0212 546 86 57 Faks: 0212 546 86 64

ÜÇÜNCÜ DALGA

BİR FÜTÜRİST EKONOMİ ANALİZİ KLASİĞİ

Alvin Toffler

Çeviren: Selim Yeniçeri

KORİDOR

Buraya gülmeye mi gelmiştik, ağlamaya mı?

Ölüyor muyuz, yoksa doğuyor mu?

Terra Nostra, Carlos Fuentes

GİRİş

Teröristlerin rehinelerle ölüm oyunları oynadığı, para birimlerinin nc Dünya Savaşı söylentileri yüzünden sürekli çalkalandığı, büyükelçiliklerin bombalandığı ve askerlerin sürekli hareket halinde olduğu bir çağda, gazete başlıklarına korkuyla bakıyoruz. Altın fiyatları – korkunun duyarlı göstergesi – bütün rekorları kırıyor. Bankalar ne yapacağını şaşırmış halde titriyor. Enflasyon kontrol edilemez boyutlara ulaşıyor. Dünyanın her yerinde devletler ya aptalca hamleler yapıyor ya da hiç adım atamıyor.

Bütün bunların karşısında, her yerde felaket tellalları bağırıp çağırıyor. Sokakta insanlar birbirlerine “dünyanın çivisinin çıktığını” söylerken, uzmanlar bütün trendlerin felakete götürdüğüne işaret ediyor.

Elinizdeki kitap, tüm bunlara tamamen farklı bir açıdan yaklaşıyor. Dünyanın aslında ıldırmadığını vurgulayarak, tam aksine, bütün bu kargaşa ve görünüşte kördüğüm olmuş olaylar yığınının altında, şaşırtıcı ve potansiyel açıdan umut verici bir akışın varlığına dikkat çekiyor. Elinizdeki kitap, bu umut ve akışla ilgilidir.

Üçüncü Dalga, insanlık tarihinin sona ermek bir yana, daha yeni başladığını düşünenler içindir.

Bugün çok güçlü bir dalga tüm dünyayı sararak yeni, oldukça tuhaf bir ortam yaratıyor ve biz bu ortamda çalışmak, eğlenmek, evlenmek, çocuk yetiştirmek veya emekli olmak zorunda kalıyoruz. Bu şaşırtıcı bağlamda, işadamları son derece değişken ekonomik akıntılara uyum sağlamaya çalışıyorlar; politikacılar kendi taraflarını tutan seçmenlerin oranının çığınca bir hızla inip çıktığını görüyorlar; üniversiteler, hastaneler ve diğer kurumlar, enflasyona karşı umutsuzca savaşıyorlar. Değer sitemleri parçalanırken, herkes cankurtaran sandalı olarak aileye, kiliseye ve devlete sarılıyor.

Bu şiddetli değişimler karşısında onları tutarsızlığın, yıkımın ve felaketin kanıtları olarak görmemiz elbette ki mümkün. Yine de, daha geniş açıdan bakmak için geri adım atarsak, aksi takdirde görülmeyecek birçok şeyin belirgin hale geldiğini görüyoruz.

Öncelikle, günümüzdeki değişikliklerin birçoğu birbirlerine bağlıdır. Rasgele oldukları da söylenemez. Örneğin, çekirdek ailenin parçalanması, küresel çapta enerji krizi, kültürlerin ve kablolu televizyonun yükselişi, esnek çalışma saatleri ve diğer ek avantajlar, Quebec'ten Korsika'ya kadar bölücü hareketlerin ortaya çıkışı gibi olayların hepsi birbirinden bağımsız gibi görünebilir. Ama aslında bunun tam aksı geçerlidir. Bu ve görünüşte birbirinden bağımsız olan diğer birçok olay veya trend, aslında birbirlerine bağlıdır. Doğrusunu söylemek gerekirse, hepsi çok daha büyük bir fenomenin parçalarıdır: Endüstrileşmenin ölümü ve yeni bir uygarlığın doğuşu.

Bunları birbirlerinden bağımsız değişiklikler olarak gördüğümüz ve daha büyük önemlerini gözden kaçırdığımız sürece, etkili ve tutarlı bir tepki geliştirmemiz imkansızdır. Bireyler olarak, kişisel kararlarımız amacından uzak kalır veya kendimizi

engelleriz. Devletler olarak, kriz ve çöktürmeler arasında bocalar, plan yapmadan, umut beslemeden ve nereye gittiğimizi bile göremeden geleceğe doğru atılırız.

Günümüz dünyasında güçler arası çatışmaları anlamak için sistematik bir çerçevemiz olmazsa, fırtınaya yakalanmışken pusula ya da harita olmadan tehlikeli resifler arasında yolunu bulmaya çalışan geminin mürettebatı gibi oluruz. Uzmanlık alanlarının rekabet içinde olduğu, parçalanmış verilere ve ince eleyip sık dokuyarak hazırlanmış analizlere odaklanmış bir kültürde, sentez sadece yararlı değil, aynı zamanda da gereklidir.

Bu nedenle, *Üçüncü Dalga*, büyük ölçekli bir analiz kitabıdır. Birçoğumuzun içinde büyüdüğü eski uygarlığı tanımlamakta, yaşadığımız çağda biçimlenen yeni uygarlığın dikkatli ve kapsamlı bir görüntüsünü sunmaktadır.

Bu yeni uygarlık öylesine güçlü bir devrimle geliyor ki tüm eski varsayımlarımızı altüst ediyor. Eski düşünce tarzları, eski formüller, dogmalar ve ideolojiler, geçmişte ne kadar değerli veya yararlı olurlarsa olsunlar, artık gerçeklerle örtüşmüyorlar. Yeni değerlerin ve teknolojilerin, yeni jeopolitik ilişkilerin, yeni yaşam tarzlarının ve iletişim araçlarının çatışmasından doğan dünya, tamamen yeni fikirler ve analogiler, sınıflandırmalar ve kavramlar gerektiriyor. Yarının şu anda cenin halinde olan dünyasını, geleneksel ofis binalarına sığdıramayız; muhafazakar tutumları veya "olması gereken" ruh hallerini de.

Dolayısıyla, bu tuhaf yeni uygarlığın tanımı bu sayfalarda kendini ifade ederken, günümüzde yaygın olan kötümserlik modasına karşı mantıklı açıklamalar da getireceğiz. Umutsuzluk – gerek satılabilir, gerekse doğal haliyle – on yıldan uzun bir süredir kültürümüzü etkisine almış durumda. *Üçüncü Dalga*, umutsuzluğun sadece bir günah olmakla kalmadığını (sanırım bir defasında C. P. Snow böyle demişti), aynı zamanda da haksız olduğunu gözler önüne seriyor.

Ben Pollyanna tarzı illüzyonlara inanmam. Bugün karşımızda duran potansiyel tehlikeleri abartmaya pek de gerek yok; bir nükleer yok oluştan ve ekolojik felaketlerden ırk fanatizmine veya bölgesel şiddete kadar, zaten oldukça geniş bir tehlike mönümüz var. Bu tehlikelerle ilgili geçmişte yazmıştım ve tekrar yazmak zorunda kalacağımdan da şüphem yok. Savaş, ekonomik rekabet, büyük ölçekli teknolojik felaketler; bunların her biri, geleceğin tarihini çok şiddetli şekillerde değiştirebilir.

Yine de, karşımıza çıkan birçok yeni ilişkiyi incelerken – değişen enerji kalıplarıyla yeni aile yaşam tarzları veya ileri üretim yöntemleri ile kişisel gelişim hareketi arasındaki ilişkiler gibi – günümüzdeki en büyük tehlikeleri üreten şartların, aynı zamanda da nefes kesici yeni potansiyeller temsil ettiğini görüyoruz.

Üçüncü Dalga, bize bu yeni potansiyelleri gösteriyor. Yıkımın ve çürümüşlüğü tam ortasında, doğum ve yaşam hakkında çarpıcı kanıtlar bulabileceğimizi görüyoruz. Tüm bunlar, ortaya çıkacak olan toplumun daha öncekilere oranla çok daha mantıklı, akli başında ve sağlam, çok daha saygın ve demokratik olacağını bence tartışılmaz bir şekilde ve açıkça gösteriyor.

Eğer bu kitabın temel iddiası doğruysa, hemen önümüzde uzanan geçiş yılları fırtınalı ve krizlerle dolu olsa bile, uzun vadede iyimser olmak için çok güçlü ve mantıklı nedenlerimiz var demektir.

Son birkaç yıldır *Üçüncü Dalga* üzerinde çalışırken, konferanslarımda seyirciler sık sık bana bu kitabımın *Şok*'tan nasıl bir farkı olduğunu sordular.

Yazar ve okur, asla bir kitapta aynı şeyleri görmez. Bence *Üçüncü Dalga*, gerek biçim ve gerekse odak açısından çok farklı. Öncelikle, çok daha geniş bir zaman dilimini kapsıyor; gelecek kadar geçmişi de. Ayrıca, çok daha öngergen. Yapısı tamamen farklı. (Okurların yapısında bulacağı bakış açısı, merkezi metaforunu yansıtıyor, yani dalgaların çatışmasını.)

Diğer yandan, farklılıklar çok daha güçlü vurgulanıyor. Şok belli değişikliklerin yapılması gerektiğini belirtirken, değişimin kişisel ve sosyal bedellerini ele alıyordu. *Üçüncü Dalga* ise uyum sağlama zorluklarına dikkat çekerken, belli şeyler yeterince hızlı değişmediği takdirde ortaya çıkacak bedellerin önemini vurguluyor.

Dahası, önceki kitabımda “geleceğin zamanından önce gelişi”nden söz ederken, yarının oluşmakta olan toplumunu kapsamlı veya sistematik bir şekilde resimlememiştim. Kitabın odağı, değişimin yönü değil, süreciydi.

Bu kitapta ise objektifimiz değişti. Hızlanma üzerine daha az yoğunlaşırken, değişimin bizi götürdüğü noktalara daha çok odaklanıyorum. Böylece bir çalışma büyük ölçüde sürece odaklanırken, diğeri yapıya odaklanıyor. Bu nedenlerle, iki kitap kaynak ve sıralama olarak değil, daha büyük bir bütünün tamamlayıcı parçaları olarak birbirine uyacak şekilde hazırlandı. Her ikisi de birbirinden çok farklı ama ikisi de birbirine ışık tutuyor.

Böylesine büyük ölçekli bir senteze girişirken, basite indirgemek, genelleme yapmak ve biraz sıkıştırmak kaçınılmazdı. (Bunu yapmazsak, böylesine geniş bir konuyu tek bir kitapta ele almamız mümkün olmazdı.) Bunun sonucu olarak, bazı tarihçiler bu kitabın uygarlığı sadece üç parçaya ayırmasından rahatsız olabilirler; bu parçalarda Birinci Dalga tarım toplumunu, İkinci Dalga endüstri toplumunu ve *Üçüncü Dalga* da şimdi başlayan toplumu temsil ediyor.

Tarım toplumunun çok farklı kültürlerden oluştuğunu ve endüstrileşmenin kendisinin aslında peş peşe gelen çok sayıda gelişim aşamasından geçtiğini işaret etmek kolaydır. Hiç şüphesiz, insan geçmişi (ve geleceği) 12, 38 veya 157 parçaya da bölebilir. Ama bunu yaparken, bir altbölümler yığınının arasında büyük bölümleri kaybederdik veya aynı konuları ele almak için tek bir kitap yerine, koca bir kütüphaneyi dolduracak kadar kitap yaz-

mamız gerekirdi. Buradaki amacımıza uygun olarak, daha basit bölümlerler daha yararlı oldu.

Kitabın geniş kapsamı, diğer kestirmeleri de gerektirdi. Arada bir uygarlığın kendisini kişiselleştirerek Birinci Dalga veya İkinci Dalga toplum şunu yaptı, bunu etti diye anlatıyorum. Elbette ki uygarlıkların kendi başlarına bir şey yapmadıklarını hepimiz biliyoruz; yapanlar insanlardır. Ama onu ya da bunu uygarlıklara mal etmek, bize zaman ve yer kazandırdı.

Aynı şekilde, zeki okurlarımız kimsenin – tarihçi veya fütürist olsun, planlamacı, astrolog veya din adamı olsun – geleceği bilemeyeceğinin farkındadır. Bir şeyin olacağını söylediğinde, okurun belli bir şüphe payını dikkate alacağına inanıyorum. Aksi şekilde hareket etmek, kitabı okunmaz ve gereksiz bir sürü tereddütte doldururdu. Dahası, ne kadar bilgisayar verisi kullanılsa da, sosyal tahminler asla bilimsel olamaz. *Üçüncü Dalga*'da belirtilen tahminlerin gerçekleşme olasılığı asla yüzde yüz değildir ve kesinlikle bilimsel açıdan kanıtlanamazlar.

Yine de, bu söylediklerimle, bu kitaptaki fikirlerin rasgele veya sistematiklikten uzak olduğunu kastetmiyorum. Aslında, kısa süre içinde anlaşılacağı gibi, bu çalışma çok büyük kanıtlara dayandırılmış, uygarlığın ve bizim uygarlıkla ilişkimizin yarı sistematik bir modeli temel alınmıştır.

Ölmekte olan endüstri uygarlığını teknofer, sosyosfer, enfosfer ve enerji terimleriyle inceleyecek, günümüz dünyasında her birinde gerçekleşen değişimleri göreceğiz. Bu parçaların ve biyoloji ile psikoloji alanlarının birbirleriyle olan ilişkilerini göstermeye çalışacağız; psikolojik ve kişisel ilişkilerimizin yapısı, değişen dünyada mahrem hayatlarımızı en çok etkileyecek olanlardır.

Üçüncü Dalga, bir uygarlığın belli yöntemleri ve prensipleri kullandığı, gerçekliği açıklamak ve varlığını haklı çıkarmak için kendi "süper ideoloji"sini geliştirdiği varsayımına dayanmaktadır.

Bu parçaların, süreçlerin ve prensiplerin birbirleriyle nasıl bağlandığını ve güçlü değişim trendleriyle birbirlerini nasıl etkilediklerini anladığımızda, bugün hayatlarımızı hırpalayan devasa değişim dalgalarını da daha iyi anlayabileceğiz.

Bu çalışmanın temel metaforu – şimdiye kadar anlaşıldığını sanıyorum – birbirleriyle çarpışan değişim dalgalarıdır. Aslında bu imge benim buluşum değil. Norbert Elias, *The Civilizing Process* (Uygarlaşma Süreci) adlı kitabında, “yüzyıllar boyunca ileri düzeyde bütünleşme dalgası”ndan söz eder. 1837 yılında, bir yazar Amerikan toprakları üzerindeki yerleşmeyi peş peşe gelen “dalga” şeklinde tanımlamıştı; önce öncüler, sonra çiftçiler, sonra şirketler ve büyük ölçekli göçler. 1893 yılında, Frederick Jackson Turner, *The Significance of the Frontier in American History* (Öncülerin Amerikan Tarihindeki Önemi) adlı klasik makalesinde de aynı analogiyi kullanmıştı. Dolayısıyla, taze olan dalga metaforu değil, günümüz uygarlığındaki değişime uygulanışdır.

Bu uygulama, son derece verimli olduğunu hâlâ kanıtıyor. Dalga fikri, sadece son derece çeşitli bilgi yığınlarını düzenlemek için kullanılan bir araç değildir. Aynı zamanda, değişimin yüzeyinin altında yatan şeyleri görmemize de yardımcı olur. Dalga metaforunu uyguladığımızda, daha önce kafamızı karıştıran birçok şey netleşebilir. Göz kamaştırıcı yeni bir ışıktaki, daha aşına olan şeyler görünür.

Değişimi çarpışan ve birbirinin üzerine binen, etrafımızda çatışmalara ve gerilime neden olan dalgalar olarak görmeye başladığımızda, değişim algım da tamamen değişti. Eğitimden ve sağlıktan teknolojiye, özel hayattan politikaya kadar her alanda, sadece yapay olan bütün o yenilikleri, gerçekten devrimsel olan yeniliklerden ayırmak mümkün oldu.

Ama en güçlü metafor bile, gerçeği sadece kısmen yansıtabilir. Hiçbir metafor, her yandan kapsayan bir şekilde bir hikayenin

tamamını anlatamaz ve bırakın geleceği, hiçbir “şimdi” metaforunun da tam veya nihai durumda olması mümkün değildir. Ergenlik çağımın sonlarında ve yirmili yaşlarımın başlarında bir Marksist iken – yaklaşık çeyrek asır önce – birçok genç insan gibi, ben de bütün cevapları bildiğime inanıyordum. Çok geçmeden, “cevaplarımın” aslında kısmi, tek yanlı ve eski olduğunu öğrendim. Dahası, doğru soruyu sormanın, aslında yanlış soruya doğru cevabı bulmaktan çok daha önemli olduğunu anlamaya başladım.

Üçüncü Dalga’nın size birçok açıdan cevap sağlarken, zihninizde çok sayıda yeni soruyu doğurmasını da umuyorum.

Hiçbir bilginin tam olamayacağını, hiçbir metaforun bütünü kapsayamayacağını anlamak, tamamen insani bir aydınlanmadır. Fanatizmin karşıtıdır. Düşman taraflara kısmi gerçek olasılığını, kişilere hata payını gösterir. Bu olasılık, büyük ölçekli sentezlerde özellikle önemlidir. Yine de, eleştirmen George Steiner’in yazdığı gibi: “Daha büyük sorular sormak, konuları yanlış anlama riski doğurur. Ama o soruları hiç sormamak, yaşamı anlamayı kısıtlamaktır.”

Patlayıcı değişikliklerin yaşandığı bir çağda – özel yaşamlar dağılırken, mevcut sosyal düzen sarsılırken ve ufukta yeni ve fantastik bir yaşam tarzı belirirken – geleceğimizle ilgili en büyük soruları sormak, sadece bir entelektüel merak konusu değildir. Bu bir ölüm-kalım meselesidir.

Bilelim ya da bilmeyelim, çoğumuz yeni uygarlığa karşı direniyoruz veya onu yaratıyoruz. Umarım *Üçüncü Dalga* hangi tarafta olacağımıza karar vermemizi kolaylaştırır.

DALGALARIN ÇATIŞMASI

1

BÜYÜK MÜCADELE

Gözlerimizin önünde yepyeni bir uygarlık doğuyor ve dört bir yanda buna engel olmaya çalışan körler var. Bu yeni uygarlık farklı aile düzenlemelerini, yeni çalışma, sevim ve yaşam tarzlarını da beraberinde getiriyor; aynı zamanda yeni bir ekonomi, yeni siyasal anlaşmazlıklar ve hepsinden öte, değişik bir bilinç sunuyor. Bu yeni uygarlığın bazı yönleri çoktan oluştu bile. Bugün milyonlarca insan kendi yaşamını yarının dünyasına göre ayarlamaya başlamış durumda. Gelecekte ve geleceğin getireceklerinden korkan diğerleri, geçmişte kalmaya, kendilerini bir zamanlar yaratmış olan ama bugün öldüren dünyayı canlandırmaya çalışıyorlar.

Bu yeni uygarlığın doğuşu, günümüzdeki en sarsıcı tek gelişmedir.

En önemli olay budur; ilerleyen yılları anlamamıza yardımcı olacak anahtar elinde tutan olay. On bin yıl önce tarımın başlamasıyla doğan Birinci Dalga veya endüstri devriminin getirdiği dünyayı sarsan gelişmelerle doğan İkinci Dalga kadar önemlidir. Bizler ise yeni bir devrimin, insanlık tarihinde yeni bir dönemin, Üçüncü Dalga'nın çocuklarıyız.

Bu inanılmaz değişikliğin gücünü ve kapsamını açıklayabilecek sözcükler bulmakta zorlanıyoruz. Uzay Çağı'ndan, Bilişim Çağı'ndan, Elektronik Çağ'dan veya bir Küresel Köy'den söz ediliyor. Zbigniev Brzezinski, bizi bir "teknotronik çağın" beklediğinden söz ediyor. Sosyolog Daniel Bell, yaklaşan "endüstri sonrası toplum" hakkında konuşuyor. Rusya'daki gelecekçiler, "Bilimsel Teknoloji Devrimi"nden dem vuruyorlar. Ben de yaklaşan "süper endüstri toplumu" hakkında bir sürü şey yazdım ama benimki dahil, uydurduğumuz bu terimlerin hiçbirisi yeterli gelmedi.

Bu terimlerden bir kısmı tek bir unsura yüklendiği için, anlayışımızı genişletecekleri yerde daha da daraltıyorlar. Bir kısmı da fazla edilgen kalıyor. Yeni uygarlığın, sanki hiçbir şekilde zorlanma veya sarsıntı yaratmadan, pürüzsüz bir şekilde yaşamımıza gireceğini düşündürüyorlar. Bu terimlerin hiçbirisi, gittikçe yaklaşan bu değişimlerin boyutlarını, hızını, dinamizmini ve yol açtıkları çatışmaları ifade edemiyor.

İnsanlık ileri doğru bir sıçramayla karşı karşıyadır. Tüm zamanların en derin sosyal çalkantıları ve yaratıcı yeniden yapılanma süreci gerçekleşiyor. Daha farkına bile varmadan, etkileyici ve yepyeni bir uygarlığı temelden yaratma sürecine girdik bile. İşte Üçüncü Dalga'nın anlamı budur.

Şimdiye kadar insanlık iki büyük değişim dalgası geçirdi. Bu dalgaların her ikisi de, kendilerinden önceki kültür ve uygarlıkları yok edip, yerine daha önceki kuşakların aklına bile gelmeyecek türde yeni yaşam tarzları yarattı. Birinci değişim dalgası – tarımsal devrim – yaklaşık bin yıllık bir süreçte gerçekleşti. İkinci dalğanın – endüstri devrimi – gerçekleşmesi için ise üç yüz yıl yetti. Bugün tarih çok daha hızlı bir şekilde akıyor. Üçüncü değişim dalgasının, birkaç on yılda tamamlanması oldukça yüksek bir olasılıktır. Bu patlayıcı dönemde gezegeni paylaşan bizler, Üçüncü Dalga'nın tam etkisini kendi yaşam sürelerimizde hissedebileceğiz.

Ailelerimizi dağıtarak, ekonomimizi altüst ederek, politik sistemlerimizi felce uğratarak, değerlerimizi yere çalarak, Üçüncü Dalga hepimizi zaten etkiliyor. Eski güç ilişkilerinin, ayrıcalıkların ve seçkinliklerin tamamına meydan okuyarak, yarının güç çekişmelerinin yaşanacağı zemini hazırlıyor.

Ortaya çıkmakta olan bu yeni uygarlığın birçok yönü, geleneksel endüstri toplumunun değerleriyle çatışma yaşıyor. Dahası, Üçüncü Dalga, hem önceki dalgadan daha teknolojik hem de endüstri karşıtıdır.

Üçüncü Dalga, yeni bir yaşam tarzını da beraberinde getiriyor. Bu yaşam tarzı, çeşitli ve yenilenebilir enerji kaynaklarına, eski fabrika düzenini etkisiz hale getiren üretim süreçlerine, yeni bir aile yapısına, "elektronik ev" denebilecek yeni bir kuruma ve gelecekteki – eskisinden tepeden tırnağa farklı – okul ve kurum yapılarına dayanıyor. Ortaya çıkan uygarlık, bizim için yeni davranış kalıplarını belirliyor ve bizi standartlaşmaktan, senkronizasyondan, merkezi birimlerden ve yönetim şekillerinden, enerji, para ve gücün tek elde toplanması durumundan uzaklaştırıyor.

Bu yeni uygarlık eskisine meydan okurken, bürokrasileri devirecek, ulus devletlerinin rolünü sınırlayacak ve emperyalizm sonrası bir dünyada yarı bağımsız ekonomilerin oluşmasını sağlayacak. Bugün bildiklerimizden çok daha basit, çok daha etkili ama çok daha demokratik devletlerin kurulması mümkün olacak. Bu uygarlık, özgün bir dünya görüşüne, zaman, mekan ve mantığı ele alışında kendine has tarza sahip olacak. Daha da önemlisi, ileride göreceğimiz gibi, Üçüncü Dalga uygarlığı üreticiyle tüketici arasındaki tarihi engeli yıkacak ve yarının ekonomilerinde "üreten tüketici"lerin yaygınlaşmasını sağlayacak. Özellikle bu nedenle, tarihte görülmüş gerçekten ilk insan uygarlığına dönüşmesi – bizden alacağı biraz akıl sayesinde – mümkündür.

DEVRİMCİ OLUŞUM

Bugün insanların kafasında gelecekle ilgili hâkim olan ve görüntüde zıt kalan iki imge vardır. Çoğu kimse – geleceği düşünüp, düşünmediklerine bağlı olarak – bildikleri dünyanın sonsuza dek aynı şekilde süreceğine inanıyorlar. Bırakın tamamen farklı bir uygarlık yapısını, kendileri için bile gerçekten farklı bir yaşam tarzını düşünmekte zorlanıyorlar. Elbette ki bir şeylerin değiştiğinin farkındalar. Ama günümüzdeki değişimlerden bir şekilde etkilenmeyeceklerini ve hiçbir şeyin tanıdık ekonomik çatıyı ve politik yapıyı bozmayacağını sanıyorlar. Geleceğin de şimdinin devamı olacağı konusunda güven duyuyorlar.

Bu doğrusal düşünce, farklı paketlerde beliriyor. Basit düzeyde, işadamlarının, öğretmenlerin, anne-babaların ve politikacıların verdikleri kararların ardında yatan ve düşünmeden benimsenmiş olan varsayımdır. Daha ileri düzeyde ise, istatistiklerle, bilgisayar verileriyle, gelecekle ilgili tahminlerde bulunan kişilerin anlatım tarzıyla desteklenmiş olanıdır. Hangisi olursa olsun, temelinde dünyanın daima aynı şekilde kalacağı inancı yatar. İkinci Dalga, yani endüstrileşme daha da güç kazanacak ve gezegeni daha fazla sarsacaktır.

Son zamanlarda gerçekleşen bazı olaylar, gelecekle ilgili bu inancı ciddi şekilde sarstı. Gazetelerde bunalım üstüne bunalımlar haber olunca, İran olayları patlak verince, Mao'nun tanrısallığı elinden alınınca, enflasyon coşunca, terörizm dallanıp budaklanırken devletler onun karşısında güçsüz kalınca, giderek kötümser bir dünya görüşü yayılmaya başladı. Böylece, daha fazla sayıda insan – sürekli olarak prestijli düşünce merkezlerinin birbiri ardına dizdiği kötü haberlerle, felaket filmleriyle, dünyanın sonunu haber veren İncil hikayeleriyle ve kabus senaryolarıyla beslenince – günümüz toplumunun geleceğe yansımalarının mümkün olmayacağına, çünkü zaten gelecek diye bir şey olmadığına inandı. Onlara göre, dünyanın sonu ya da Kıyamet,

kapının hemen arkasındaydı. Dünya, son felaketine doğru hızla yol alıyordu.

Dışarıdan bakıldığında, bu iki gelecek görüşü birbirlerinden çok farklı görünüyor. Ama ikisi de benzer psikolojik ve politik etkiler yaratırken, ikisi de hayal gücünü ve iradeyi felç ediyor.

Eğer yarının toplumu, günümüz toplumunun sadece biraz daha genişlemiş bir şekliyse, ona hazırlanmamıza da pek gerek yok demektir. Diğer yandan, eğer toplum kendi yaşam süremiz içinde yok olmaktan kurtulamayacaksa, bizim de yapabileceğimiz bir şey yoktur. Uzun lafın kısıası, geleceğe yönelik bu iki bakış açısı da bizi pasifliğe sürükler. İkisi de hareket etmemizi engeller.

Ancak, bize neler olduğunu anlamaya çalışırken, Kıyamet ile "Böyle Gelmiş Böyle Gider" görüşü arasında basit fikirli bir tercih yapmak zorunda değiliz. Yarın hakkında düşünürken çok daha netleştirici, geliştirici ve yapıcı yöntemler var; bizi geleceğe hazırlayan ve daha da önemlisi, şimdiyi değiştirmemize yardımcı olan yollar.

Bu kitap, benim adına "devrimci oluşum" dediğim bir kavrama dayanıyor. Bu anlayışa göre, önümüzde uzanan ilk onyıllar çalkantılarla, ayaklanmalarla, kargaşayla ve hatta yaygın çapta şiddet olaylarıyla dolu olsa bile, kendimizi tamamen yok etmeyi başaramayacağız. Şu anda deneyimlediğimiz sarsıcı değişiklikler rasgele gelişmeler değil, aslında tam aksine, son derece net ve kolayca seçilebilir bir oluşumun biçimlendirici unsurlarıdır. Dahası, benim görüşüme göre, bu değişiklikler birbirine eklendiği ve hepsi bir araya getirildiğinde, çalışma, eğlence ve özel hayatlarımızda, düşünce tarzımızda güçlü değişimler gözlenecek ve sağlıklı bir gelecek mümkün olacaktır. Kısacası, şu anda oluşumlarını gözlemlediğimiz şeyler küresel bir devrimden daha azı değildir; gerçek şu ki tarihte ileri doğru daha önce benzeri görülmemiş türde bir sıçrama gerçekleştiriyoruz.

Diğer bir ifadeyle, bu kitap eski bir uygarlığın son kuşağı ve yeni bir uygarlığın ilk kuşağı olduğumuz, kişisel şaşkınlığımızın, acılarımızın ve yönsüzlüğümüzün doğrudan kendi içimizdeki, politik kurumlarımızın içindeki, ölmekte olan İkinci Dalga uygarlığıyla yeni doğan Üçüncü Dalga uygarlığı arasındaki çatışmalara dayandırılabilceğı varsayımını temel almaktadır.

Nihayet bunu anladığımızda, görünüşte mantıksız gibi gelen birçok olay, aniden kolayca anlaşılır hale gelecektir. Geniş değişim kalıpları net bir şekilde kendilerini gösterecektir. Hayatta kalmak için harekete geçmek, tekrar mümkün ve mantıklı olacaktır. Kısacası, devrimci oluşum zihinlerimizi ve iradelerimizi özgürleştirecektir.

REHBER ÇİZGİ

Ama karşı karşıya olduğumuz değişikliklerin devrimsel olduğunu söylemek de yeterli değildir. Onları kontrol veya kanallize etmeye başlamamızdan önce, onları incelemek ve tanımlamak için yeni bir tarza ihtiyacımız var. Bu olmadan, umutsuz bir şekilde yolumuzu kaybederiz.

Yeni ve güçlü bir yaklaşım tarzı, sosyal "dalga yüzü" analizi olarak adlandırılabilir. Bu yaklaşım, tarihe peş peşe dizilmiş bir dolu değişim dalgası olarak bakar ve her dalganın bizi nereye taşıdığını sorgular. Dikkatimizi büyük ölçüde tarihin devamlılığına değil (önemli olsa bile) devamsızlığına odaklar; yani diğer bir deyişle, yeniliklere, icatlara ve dönüm noktalarına. Kilit değişim kalıplarını daha ortaya çıkarılarken tanımlar ve böylece bizim de onları tanımamızı mümkün kılar.

Tarımın yükselişinin insanoğlunun sosyal gelişimindeki ilk dönüm noktası olduğu ve endüstri devriminin ikinci büyük dönüm noktasını temsil ettiği düşüncesiyle başlayan bu yaklaşım, bu gelişmelerin ikisine de tek seferlik, birbirinden farklı şeyler olarak değil, belli bir ivmeyle hareket eden bir değişim dalgası olarak bakar.

Birinci değişim dalgasından önce, insanların büyük bölümü küçük, genellikle göçebe gruplar halinde yaşıyor, yiyecek toplayarak, avlanarak, balık tutarak veya sürü güderek karınlarını doyuruyorlardı. İşte bu dönemde, yani bundan yaklaşık on bin yıl önce, tarım devrimi başladı ve yavaş yavaş tüm gezegene yayılarak köyleri, yerleşim merkezlerini, ekilip biçilen toprakları ve yeni bir yaşam tarzını yarattı.

On yedinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Birinci Dalga henüz kendini tüketmemişti ama tam bu dönemde endüstri devrimi Avrupa'da patlak verdi ve tüm gezegende ikinci bir değişim dalgası başlattı. Bu yeni dalga – endüstrileşme – ülkelere ve kıtalara ilkinde oranla çok daha hızlı bir şekilde yayıldı. Sonuçta, birbirinden ayrı ve tamamen farklı karakterlere sahip iki değişim dalgası, aynı anda ama farklı hızlarda dünyayı sarmaya başladı.

Bugün Birinci Dalga görünüşte yatışmış durumda. Güney Amerika veya Papua Yeni Gine gibi bölgelerde hâlâ tarıma dayalı bir şekilde yaşayan azınlık bir grup dışında, Birinci Dalga'nın güçlü temelde tükenmiş gibi görünüyor.

Bu arada, Avrupa, Kuzey Amerika ve dünyanın diğer birçok yerinde sadece birkaç asır içinde yaşam tarzını kökünden değiştirmiş olan İkinci Dalga yayılmaya devam ediyor ve bugüne kadar temelde tarım toplumu olarak kalmış birçok ülke, çelik fabrikaları, otomobil fabrikaları, tekstil fabrikaları, demiryolları ve gıda işleme tesisleri kurmak için birbirleriyle yarışıyor. Endüstrileşmenin ivmesi hâlâ hissediliyor. İkinci Dalga henüz gücünü tüketmedi.

Ama daha bu süreç devam ederken, başka, daha önemli ve daha şiddetli başka bir dalga başladı. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra endüstrileşme dalgası iyice yükselirken, pek anlaşılmamış olan Üçüncü Dalga, dokunduğu her şeyi değiştirerek dünyaya yayılmaya başladı.

Dolayısıyla, birçok ülke, birbirinden oldukça farklı yapıda, hepsi farklı hızlarda ve farklı güçlerle hareket eden üç değişim dalgasının etkisini aynı anda hissediyor.

Bu kitabın amacına uygun olarak, Birinci Dalga'nın M.Ö. 8000 civarında başladığını ve M.S. 1650-1750 yılları arasında bir döneme kadar dünyayı etkisi altına aldığını kabul edeceğiz. Bu noktadan itibaren, Birinci Dalga ivmesini kaybederken, İkinci Dalga etkisini hissettirmeye başladı. İkinci Dalga'nın ürünü olan endüstri uygarlığı, belli bir noktada yatışana kadar dünyayı sarmaya devam etti. İnsanlık tarihindeki bu en son dönüm noktası, 1955 yılında Birleşik Devletler'de başladı; yani, beyaz yakalıların ve hizmet işçilerinin sayısı ilk kez mavi yakalıların sayısını geçtiği zaman. Yine bu dönemde, bilgisayar, ticari jet uçuşları, doğum kontrol hapi ve diğer yüksek etkili buluşlar ve gelişmeler ortaya çıktı. Üçüncü Dalga'nın Birleşik Devletler'de gücünü topladığı dönem, tam olarak buydu. O zamandan beri, İngiltere, Fransa, İsveç, Almanya, Sovyetler Birliği ve Japonya'nın da aralarında olduğu birçok endüstri ülkesinde, biraz farklı tarihlerde de olsa kendini hissettirdi. Bugün bütün ileri teknoloji toplumları, Üçüncü Dalga ile İkinci Dalga'nın eski, paslanmış ekonomi ve kurumları arasındaki çatışmalara sahne oluyor.

Bunu anlamak, etrafımızda gözlemlediğimiz politik ve sosyal çatışmaların büyük bölümünü kavramamızın ilk adımıdır.

GELECEĞİN DALGALARI

Herhangi bir toplumda sadece tek bir değişim dalgası hâkim olduğunda, gelecekte gerçekleşecek değişimleri tahmin etmek görece daha kolaydır. Yazarlar, sanatçılar, gazeteciler ve diğer birçok aydın, "geleceğin dalgalarını" keşfederler. Dolayısıyla, on dokuzuncu yüzyılda Avrupa'daki birçok düşünür, iş lideri, politikacı ve sıradan insan da gelecekle ilgili net ve temelde doğru bir görüşe sahipti. Henüz makineleşmemiş tarımın kar-

şısında endüstrileşmenin kazanacağı zaferleri hissediyor, İkinci Dalga'nın beraberinde getireceği daha ileri teknoloji, daha büyük şehirler, daha hızlı ulaşım, kitlesel eğitim gibi değişikliklerin biçimlerini ve tarzlarını görece tutarlı bir şekilde tahmin edebiliyorlardı.

Elbette ki bu görüş netliğinin doğrudan politik etkileri de oldu. Partiler ve politik hareketler, geleceği inceleyerek kendi duruşlarını ayarlayabildiler. Endüstri öncesi tarım toplumlarını temsil edenler, karşılarında yükselen endüstrileşmeye tepki olarak, "büyük işler," "sendika liderleri" ve "günahkar şehirler" ile ilgili önlemler aldılar. İşçi ve yönetici sınıfları, oluşum aşamasındaki endüstri uygarlığını kontrol altına alabilmek için birbirleriyle mücadele halindeydiler. *Etnik azınlıklar endüstrileşmiş bir dünyada daha iyi rollere sahip olmak için insan hakları mücadelesine girerken, şirketlerde üst düzey işler, ulaşım imkanları, şehirlerde evler, daha yüksek maaşlar, kitlesel devlet eğitimi ve daha bir sürü şey istediler.*

Gelecekle ilgili bu endüstri vizyonunun önemli psikolojik etkileri de oldu. İnsanlar fikir ayrılığına düşebiliyor, dahası, bazen kanlı, şiddetli çatışmalara bile girişebiliyorlardı. Ekonomik patlama veya buhran zamanları, insanların hayatlarını altüst ediyordu. Yine de, genel olarak, endüstrileşmiş bir gelecek hakkında geliştirilen ortak imge, insanlara çeşitli seçenekler sunarken, sadece kim ve ne olduklarını değil, ne olacaklarını da anlamalarını sağlıyordu. Aşırı sosyal değişimlerle dolu bir dönemde, bir benlik duygusu ve istikrar sunuyordu.

Buna karşılık, bir toplumda iki ya da daha fazla dev değişim dalgası gözlemlendiğinde ve hiçbiri hâkim duruma gelemediğinde, gelecek görüntüsü parçalanır. Değişimlerden anlam çıkarmak son derece zorlaşır ve çatışmalar doğar. Dalga yüzleri çalkantılı bir okyanus yaratırken, akıntılar, hareketler, girdaplar ve fırtınalar, daha derin ve daha önemli tarihi akıntıları gizler.

Bugün Birleşik Devletler’de – ve diğer birçok ülkede – İkinci Dalga ve Üçüncü Dalga çatışmaları sosyal gerilimlere, tehlikeli çatışmalara ve tuhaf yeni politik dalga yüzlerine neden olurken, geleneksel sınıf, ırk, cinsiyet veya grup ayrımları gölgede kalıyor. Bu çatışma, geleneksel politika sözlüğünü altüst ediyor, ilericiyi gericiden, dostu düşmandan ayırmayı zorlaştırıyor. Bütün eski kutuplaşmalar ve koalisyonlar dağılıyor. Sendikalar ve işverenler, aralarındaki fikir çatışmalarına rağmen, çevrecilerle savaşmak için el ele veriyor. Bir zamanlar bölücülüğü şiddetle eleştiren Zenciler ve Yahudiler, birbirlerinin düşmanı oluyor.

Birçok ülkede, geleneksel olarak gelir adaleti gibi “ilerici” politikaları destekleyen işçiler, artık kadın hakları, aile hukuku, göçmen hakları, gümrük yasaları veya bölgesellik gibi “gerici” pozisyonları savunuyor. Geleneksel “sol” sık sık merkezçiliği, aşırı milliyetçiliği ve çevre karşıtlığını izliyor.

Diğer yandan, Valéry Giscard d’Estaing ve Jimmy Carter’dan Jerry Brown’a kadar birçok politikacının, ekonomi konularında “muhafazakar,” sanat, cinsel ahlak, kadın hakları veya ekolojik kontrol gibi konularda ise “liberal” tutumlar takındığını görüyoruz. İnsanların kafalarının bu kadar karışmasına ve dünyadan bir anlam çıkarmaya çalışmaktan vazgeçmesine şaşmamak gerek.

Bu arada basın, peş peşe gelen icatlar, beklenmedik olaylar, suikast ve kaçırma olayları, uzay çalışmaları, hükümet darbeleri, komando saldırıları, skandal haberleri verip duruyor ve hepsini birbirinden bağımsızmış gibi gösteriyor.

Politik yaşamdaki belirgin tutarsızlık, kişilik parçalanmasında da görülüyor. Psikoterapistler ve gurular, bu durumdan iyi pay koparıyorlar; insanlar ise rekabet halindeki terapiler arasında ne yapacaklarını şaşırmış halde dolaşıyorlar. Bazıları kültlere katılırken, diğerleri ise günlük hayatın saçmalığına ve anlamsızlığına inanıp, kendi içlerine kapanıyorlar. Hayat gerçekten de koz-

mik açıdan saçma sapan görülebilir. Ama bu nokta, günlük olayların temelinde bir kalıp bulunmadığı anlamına gelmez. İşin aslı şu ki Üçüncü Dalga değişikliklerini geri çekilmekte olan İkinci Dalga'ninkilerden ayırmayı öğrendiğimizde, gizli bir düzen hemen kendini gösteriveriyor.

Çatışan dalgaların yarattığı çekişmeleri anlarsak, sadece geleceğin temsil ettiği seçenekleri daha net görmekle kalmayacağız, aynı zamanda bizi etkileyen toplumsal ve politik güçlerin röntgen görüntülerini de alacağız. Diğer yandan, tarih üzerinde yarattığımız bireysel rolleri de daha net görebileceğiz, çünkü görünüşte ne kadar önemsiz olsak da, her birimiz tarihin canlı bir parçasıyız.

Bu değişim dalgalarının neden olduğu akıntılar iş, aile ve cinsel yaşamımıza olduğu kadar kişisel ahlak değerlerimize de yansıyor. Yaşam tarzımızda ve seçmenlik konusundaki tutumumuzda kendini gösteriyor. Çünkü, gerek özel yaşamlarımızda ve gerekse politik adımlarımızda, farkında olalım ya da olmayalım, zengin ülkelerde yaşayan halkların çoğunluğu, temelde ya ölmekte olan düzeni korumaya kararlı İkinci Dalga ve belirgin şekilde farklı bir yarın yaratmaya çalışan Üçüncü Dalga insanlarıyız ya da ikisinin şaşkın, kendini engelleyen ve ne yapacağına karar veremeyen bir bileşimiyiz.

SUİKASTÇILAR VE ALTIN AVCILARI

İkinci ve Üçüncü Dalga grupları arasındaki çatışma, aslında bugün uygarlığımızı saran politik gerilimin odağıdır. Günümüzde partiler ve adaylar ne söylerse söylesinler, aslında gerilemekte olan endüstri sisteminden daha fazla pay koparma çabasının ötesine geçemiyorlar. Diğer bir deyişle, bizler batan *Titanik* gemisinde hayatlarımızı kurtarmaya çalışırken, onlar hâlâ güvertede en iyi koltuğu kapma peşindeler.

Aslında, göreceğimiz gibi, daha temel bir politik sorun, endüstri uygarlığının son dönemlerini kimin yöneteceği değil, onun yerini almaya başlayan yeni uygarlığı kimlerin şekillendireceğidir. Bizler enerjimizi ve ilgimizi kısa süreli politik çekişmelere odaklarken, yüzeyin altında çok daha önemli bir çekişme yaşanıyor. Bir tarafta, endüstriyel geçmişin savunucuları var; diğer tarafta dünyanın en büyük sorunlarına – beslenme, enerji, silah kısıtlaması, nüfus, yoksulluk, çevrecilik, yaşlıların bakımı, şehir toplumlarının çöküşü gibi – günümüz endüstri düzeni içinde çözüm bulunmasının imkansızlığına inananlar yer alıyor.

Bu, yarınlar için bir “mutlak hâkimiyet” savaşıdır.

İkinci Dalga'ya yapılmış yatırımlarla Üçüncü Dalga'ya bağlanmış umutlar arasında süren bu çatışma, her ülkenin politik yaşamında kendini elektrik akımı gibi hissettiriyor. Henüz endüstrileşmemiş toplumlarda bile, Üçüncü Dalga'nın ortaya çıkışıyla cepheler yeniden belirlendi. Eski tarımsal ve genellikle feodal sermaye sahiplerinin endüstri devlerine karşı sürdürdüğü savaş, endüstrileşme hareketinin eski moda hale gelmesiyle yepyeni bir boyut kazandı. Üçüncü Dalga uygarlığı kendini hissettirmeye ve biçimlenmeye başladığına göre, hızlı endüstrileşme sayesinde sömürgecilik ve yoksulluk ölecek mi, yoksa bu akım kalıcı bir bağımlılığı mı getirecek?

Ancak böyle geniş açıdan ele alındığı takdirde gazete başlıklarından bir anlam çıkarabilir, öncelik sıramızı belirleyebilir ve yaşamlarımızdaki değişimleri kontrol edebilmek için akıllıca stratejiler geliştirebiliriz.

Ben daha bunları yazarken, gazetelerin baş sayfalarında İran'daki rehineler, Güney Kore'deki cinayetler, altın spekülasyonları, Birleşik Devletler'de Yahudiler ve Zenciler arasında yaşanan çekişmeler, Batı Almanya'nın askeri harcamalarındaki muazzam artış, New York'taki ırkçılık hareketleri, Meksika

Körfezi'nde denize dökülen büyük miktardaki petrol, tarihte nükleer silahlara karşı düzenlenen en büyük gösteriler, radyo frekanslarının kontrolü için zengin ve yoksul ülkeler arasında süren savaş gibi gelişmeler göze çarpıyor. Libya, Suriye ve Birleşik Devletler'de dinci hareketler baş gösteriyor; Paris'teki bir politik suikast, neo-faşistler tarafından üstleniliyor; General Motors, elektrikle çalışan otomobilin yapımı için gereken teknolojiye yeni ve çok büyük bir aşama kaydedildiğini bildiriyor. Birbirinden bağımsızmış gibi görünen bu haberlerin birleştirilerek analiz edilmesi ve bir sentez oluşturulması gerekiyor.

Endüstrileşmeyi korumak ve sürdürmek isteyenlerle, yerine başka bir sistem getirme çabası içinde olanlar arasında şiddetli bir savaşın sürdüğünü anlayabilirsek, dünyayı anlamamıza yardımcı olacak güçlü bir anahtar bulmuş olacağız. Daha da önemlisi – bir ülke için politikalar, bir şirket için stratejiler veya kendi hayatımız için hedefler belirliyor olalım – bu dünyayı değiştirmek için çok etkili bir araca kavuşacağız.

Ne var ki bu aracı kullanabilmek için, öncelikle eski endüstri uygarlığının yayılmasını sağlayan değişimlerle, yenisinin gelişini kolaylaştıran değişimleri birbirlerinden ayırabilmeyi öğrenmeliyiz. Kısacası, hem bu dünyaya geldiğimizde kendimizi içinde bulduğumuz İkinci Dalga endüstri sistemini temsil eden eski uygarlığı hem de çocuklarımızla birlikte içinde yaşayacağımız Üçüncü Dalga'yı temsil eden yeni uygarlığı iyice anlamak zorundayız.

• • •

İlerleyen bölümlerde, üçüncüyü incelemeye başlamadan önce ilk iki dalgaya daha yakından bakacağız. İkinci Dalga uygarlığının kendisini oluşturan unsurların rasgele bir araya gelişi olmadığını, parçaların birbirleriyle öyle ya da böyle tahmin edilebilir

şekillerde etkileştiği bir *sistem* olduğunu ve kültürel miraslara veya politik farklılıklara bağlı olmaksızın, endüstriyel toplumları oluşturan temel kalıbın her ülkede aynı olduğunu göreceğiz. Günümüzde “gerici” kesimlerin – hem “sol” hem de “sağ” kesimin – koruma savaşı verdiği uygarlık ve tarihteki Üçüncü Dalga uygarlık değişiminin tehdit ettiği dünya budur.

İKİNCİ DALGA

2

UYGARLIĞIN MİMARISI

Üç yüz-üç yüz elli yıl kadar önce, yarattığı şok dalgalarıyla gezegendeki eski toplumları yıkan ve yepyeni toplumların doğumuna yol açan bir patlama yankılandı. Bu patlama elbette ki endüstri devrimiydi. Bu oluşumun dünyaya saldıgı dev güç – İkinci Dalga – geçmişin tüm kurumlarıyla çarpıştı ve milyonlarca yaşamı değiştirdi.

Birinci Dalga uygarlığının hâkim olduğu dönem boyunca, gezegenin nüfusu iki sınıfa ayrılabilirdi: “İlkeller” ve “uygarlar.” Küçük kabileler halinde yaşayan ve yiyecek toplayarak, avlanarak veya balık tutarak hayatını sürdüren bu sözde ilkel insanlar, tarımsal devrimin gerisinde kalmış toplumlardı.

Buna karşılık, “uygar” dünya, çoğu insanın toprağı işlediğı yerlerdi. Tarımın doğduğu her yerde, uygarlık kök saldı. Çin’den Hindistan’a, Benin’den Meksika’ya, Yunanistan’dan Roma’ya kadar, uygarlıklar yükselip çöktü, birbirleriyle savaştı ve sonsuz, renkli bir karışım da birbiri içinde eridi.

Ama aralarındaki farklara rağmen, hepsinin birbirlerine benzeyen yönleri de vardı. Hepsinde, yaşamın merkezi köylerdi. Ekonomi, kültür, aile yapısı, toprağı dayalıydı. Tüm toplum-

sal yapı, köye göre düzenlenmişti. Hepsinde temel seviyede bir işbölümü ve sınırları net bir şekilde belirlenmiş sınıflar vardı: Soylular, din adamları, savaşçılar ve köleler. Her yerde otoriter rejim ve hiyerarşi göze çarpıyordu. Kişinin toplum içindeki yeri, doğumuyla belirleniyordu. Alt sınıfta doğmuş birinin üst sınıfa tırmanması mümkün değildi. Her toplum veya her grup, kendi ihtiyaçlarının büyük bölümünü kendi karşılıyordu.

Elbette ki istisnalar vardı. Tarihte hiçbir şey basit değildir. Deniz aşırı ticaret yapan toplumlar, büyük bir sulama ağını temel alarak büyümüş merkezci ve tarımsal krallıklar vardı. Yine de, tüm bu farklara rağmen, bu çeşitli toplumların hepsini Birinci Dalga ile yayılan tarım uygarlığının ifade çeşitlemeleri olarak görmek mümkündür.

Bu uygarlığın hâkim olduğu dönem boyunca, gelecekte kendini gösterecek bazı gelişmeler de işaretlerini veriyordu. Antik Yunanistan ve Roma'da, küçük de olsa seri üretim olarak adlandırılabilir şekilde çalışan fabrikalar vardı. M.Ö. 400 yıllarında Yunan adalarından birinde ve daha ileri bir tarihte, M.S. 1000 yıllarında Burma'da petrol çıkarılmıştı. Babil ve Mısır'da büyük bürokratik sistemler kurulurken, Asya ve Güney Amerika'da büyük şehir merkezleri ortaya çıkarıldı. Takas devam ediyordu ama para hâkimiyet kazanmaya başlamıştı. Uzak Doğu'dan Calais'ye kadar uzanan ticaret yolları çöllerden, okyanuslardan, dağlardan, ovalardan geçiyordu. Başlangıç aşamasındaki uluslara ek olarak, şirket yapıları dikkat çekiyordu. İskenderiye'de, buhar makinesinin bir atasının icat edilmiş olduğunu öğrenmek sizi şaşırtabilir.

Ne var ki endüstri uygarlığını hatırlatacak herhangi bir gelişme görünmüyordu. Gelecekle ilgili bu açıkladığımız işaretler, o çağda yer yer görülen tuhaflıklar, ucubelikler, büyüculük gösterileri gibi algılanıyordu. O dönemde, hiçbiri tutarlı bir bütün oluşturacak şekilde derlenip bir araya getirilmedi. Dolayısıyla,

1650-1750 yılları arasına kadar süren bu dünyayı, Birinci Dalga uygarlığı olarak adlandırabiliriz. Sonuçta gezegenin birçok yerinde tarım toplumları görülmüyordu ve bu kültür giderek yayılıyordu. Dahası, insanlar bildikleri dünyanın sonsuza dek aynı şekilde devam edeceğini sanıyorlardı.

İkinci Dalga'nın başlamasına neden olan ve tuhaf, güçlü, ciddi şekilde enerjik bir alternatif uygarlık yaratan endüstri devrimi, işte böyle bir dünyada doğdu. Endüstrileşme, fabrika bacaklarından ve seri üretim bantlarından fazlasıydı. İnsan yaşamının her yanını kapsayan, çok boyutlu ve zengin bir toplum düzeniydi. Birinci Dalga'nın temsil ettiği her şeyin karşıtıydı. Büyük fabrikaların kurulmasına imkan tanırken, tarladaki traktör, bürodaki daktilo, mutfaktaki buzdolabı da onun eseri idi. Günlük gazeteleeri o çıkarıyor, sinema salonlarında filmleri o oynatıyor – dahası, çekiyor – dağların içinde tünelleri o kazıyordu. Polifonik müziği ve kütbizmi ona borçluyuz. Bauhaus mağazalarını, oturma eylemlerini, vitamin haplarını bize o getirdi ve ömrümüzü uzattı. Kol saatini veya oy sandığını nereden bulduk sanıyorsunuz? Daha da önemlisi, bunların hepsini birbirine bağlayarak adeta makineleştirdi ve böylece, dünyanın şimdiye dek gördüğü en güçlü, en yaygın, en etkili ve en verimli uygarlığı yarattı.

ŞİDDETLİ ÇÖZÜM

İkinci Dalga bir toplumdan diğerine yayıldıkça, eski tarım geçmişini savunanlar ve endüstri geleceğini savunanlar arasında kanlı, uzun süreli bir savaş başladı. Farklı dalgalara dayalı güçler yollarına çıkan "ilkel"leri bir kenara iterek ve onları ortadan kaldırarak, şiddetli bir şekilde karşı karşıya geldiler.

Birleşik Devletler'deki bu süreç, burada Birinci Dalga uygarlığı kurmak isteyen Avrupalıların gelişile başladı. Yeni gelenler, hiç beklemeden kıtanın batısına, Pasifik Okyanusu'na doğru ilerlerken, önlerine çıkan Kızılderilileri yerlerinden yurtlarından et-

tiler, topraklarına kondular, köyler, kasabalar, çiftlikler kurdular ve sayısız insanın ölümüne neden oldular.

Ama tarımcıların hemen ardında, İkinci Dalga'nın temsilcileri olan ilk endüstri kralları ve imparatorları geliyordu. Kuzey Amerika'nın doğusunda fabrikalar kuruluyordu. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Kuzeydoğu'da hızlı bir şekilde gelişen endüstri sektörü ateşli silahlar, saatler, tarım, tekstil ve dikiş makinelerinin yanı sıra çok çeşitli ürünler üretirken, kıtanın geri kalanı hâlâ tarım çağıının temsilcileri olan toprak sahipleri tarafından yönetiliyordu. Birinci Dalga ve İkinci Dalga güçlerinin arasındaki ekonomik ve sosyal gerilim giderek artarken, sonunda 1861 yılında silahlı çatışmalar patlak verdi.

Birçoklarının düşündüğünün aksine, İç Savaş aslında kölelik gibi ahlaki konulardan veya gümrük meseleleri gibi daha dar kapsamlı konulardan kaynaklanmadı. Temelinde çok daha büyük bir sorun yatıyordu: Yeni zengin kıta tarımcılar – Birinci Dalga – tarafından mı, yoksa endüstriciler – İkinci Dalga – tarafından mı yönetilecekti? Amerikan toplumunun geleceğinin temeli tarıma mı, yoksa endüstriye mi dayanacaktı? Kuzey orduları savaşı kazandığında, çözüm açıkça kendini gösterdi: Birleşik Devletler'in endüstrileşmesi garantilenmişti. O andan itibaren, ekonomide, politikada, sosyal ve kültürel yaşamda, tarım gerilemeye, endüstri yükselmeye başladı. İkinci Dalga paldır küldür içeri girip yerini alırken, Birinci Dalga sindikçe sindi.

Aynı türde çatışmalar, dünyanın başka yerlerinde de görülmüyordu. Japonya'da 1868 yılında başlayan Meiji Restorasyonu, tarımcı geçmişle endüstrici gelecek arasında kesinlikle benzer bir çatışmaydı. 1876'da feodalizmin terk edilmesi, 1877 yılında Satsuma klanının ayaklanması, 1889'da Batı tarzı bir anayasanın kabul edilmesi, Birinci ve İkinci Dalga güçlerinin çatışmasının Japonca ifadeleriydi; böylelikle, Japonya'nın bir endüstri devi olarak doğuşu için yol açılmış oldu.

Rusya'da da Birinci ve İkinci Dalga güçleri benzer bir şekilde çatıştı. 1917 yılındaki devrim, Amerikan İç Savaşı'nın Rusya'daki karşılığıydı. Görünüşte konu komünizm olsa da, asıl mesele yine endüstrileşmeydi. Bolşevikler köleliği ve feodal monarşinin son kalıntılarını ortadan kaldırdığında, tarımı geri plana ittiler ve bilinçli bir şekilde endüstrileşmeyi hızlandırdılar. Böylece bir İkinci Dalga grubu haline geldiler.

Birçok ülkede, Birinci Dalga'yı savunanlar ve İkinci Dalga taraftarları karşı karşıya geliyor, bu çatışmalar politik buhranlara, ayaklanmalara, hükümet darbelerine ve kanlı savaflara yol açıyordu. Ama yirminci yüzyılın ortalarında, Birinci Dalga savunucuları ciddi şekilde güç kaybetmişti ve İkinci Dalga bütün gezegende hâkim olmuştu.

Bugün, gezegenin kuzey yarısında, yirmi beşinci ve altmış beşinci enlemler arasında, bir endüstri kuşağı göze çarpıyor. Kuzey Amerika'da 250 milyon kişi, endüstrinin belirlediği kurallara göre yaşıyor. Batı Avrupa'da, İskandinavya'nın güneyinden İtalya'ya kadar 250 milyon insan, yine endüstri çağıının etkisinde yaşamlarını sürdürüyor. Doğu Avrupa'da ve Rusya'nın batı bölgelerinde, yine aynı sayıda insan endüstri toplumlarını temsil ediyor. Japonya, Hong Kong, Singapur, Tayvan, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Kore ve Çin'in bazı bölgelerinde, endüstri toplumlarını temsil eden yaklaşık bir çeyrek milyar insan daha bulunuyor. Kısacası, dünya üzerinde bir milyar insan – diğer bir deyişle, dünya nüfusunun yaklaşık çeyreği – endüstri toplumlarını temsil eden bir yaşam tarzı sürdürüyor.¹

¹ Bu kitabın amacına uygun olarak, takriben 1979 yılından itibaren başlayan endüstri dünyasını şöyle tanımlıyorum: Kuzey Amerika, İskandinavya, İngiltere ve İrlanda; Doğu ve Batı Avrupa (Portekiz, İspanya, Arnavutluk, Yunanistan ve Bulgaristan hariç); Sovyetler Birliği; Japonya, Tayvan, Hong Kong, Singapur, Avustralya ve Yeni Zelanda. Elbette ki tartışmaya açık şekilde eklenebilecek başka ülkeler de var; temelde endüstriyel olmayan ülkelerde bulunan endüstri noktaları gibi: Meksika'daki Monterey ve Mexico City, Hindistan'da Bombay ve diğer birçokları.

Dil, kültür, tarih ve politika açısından aralarında muazzam farklılıklar bulunmasına rağmen – farklar öylesine büyük ki başlı başına savaş nedeni olabiliyorlar – bütün bu İkinci Dalga toplumları bazı ortak özelliklere sahiptirler. Gerçekten de, bilinen farklılıkların altında, inanılmaz bir benzerlik zemini gizli.

Günümüzün çatışan değişim dalgalarını daha iyi anlayabilmek için, bütün endüstri toplumlarının paralel yapılarını net bir şekilde açıklamak zorundayız; yani, İkinci Dalga uygarlığının gizli çatısını. Şimdi parçalanmakta olan şey ise, işte bu endüstri çatısının kendisidir.

CANLI PİLLER

Eski ya da yeni, tüm uygarlıkların ön koşulu enerjidir. Birinci Dalga toplumları enerjilerini “canlı piller”den – insan ve hayvanların kas gücü – veya güneşten, rüzgardan ve sudan alıyordu. Isınmak ve yemek pişirmek için ağaçları kesiyorlardı. Bazıları denizlerdeki gelgitte, bazıları nehir veya dere sularının akıntısıyla, bazıları ise rüzgarla çalışan değirmenleri vardı. Tarlalarını sürmek için hayvanları kullanıyorlardı. Fransız Devrimi’ne kadar, Avrupa’da tahminen 14 milyon at ve 24 milyon sığır kullanılıyordu. Bu bilgilerin ışığında, Birinci Dalga toplumlarının yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlandığı söylenebilir. Kesilen ağaçların, yelkenleri şişiren rüzgarın, çarkları çeviren suyun yerine doğa yenilerini getirir, hayvanlar ve insanlar için de durum değişmezdi.

Buna karşılık, bütün İkinci Dalga toplumları enerjilerini kömür, gaz ve petrolden sağlıyordu; diğer bir deyişle, yenilenmesi mümkün olmayan fosil yakıtlarından. 1712 yılında Newcomen’in bir buharlı motor icat etmesiyle başlayan bu devrimsel değişiklik, bir insan uygarlığının ilk kez doğanın sermayesini kemirmeye başladığı, artık sadece o sermayenin geliriyle yetinmediği anlamına geliyordu.

Dünyanın enerji kaynaklarının bu şekilde kullanılması, ekonomik gelişmesini artırırken, endüstri uygarlığı için aslında önemli bir avantaj demektir. O dönemden beri, İkinci Dalga'nın kendini hissettirdiği her yerde, ülkeler ucuz fosil yakıtlarının son-
suza dek bulunabileceğini düşünerek devasa teknolojik ve ekono-
mik yapılar oluşturdular. Gerek kapitalist, gerekse komünist
endüstri toplumlarında, diğer bir deyişle hem Doğu'da hem de
Batı'da, bu değişiklik kendini gösterdi; dağınık enerjiden odaklı
enerjiye, yenilenebilir enerjiden yenilenemeyen enerjiye, birçok
kaynak ve yakıttan sadece birkaçına geçiş olarak. Fosil yakıtları,
tüm İkinci Dalga toplumlarının enerji temelini oluşturdu.

TEKNOLOJİK RAHİM

Yeni bir enerji sistemine geçilirken, teknoloji alanında yeni bir
atılım başladı. Birinci Dalga toplumları, Vitruvius'un iki bin yıl
önce "zorunlu icatlar" adını verdiği kavrama dayanıyordu. Bu ilk
vinçler, levyeler, kaldıraçlar ve presler, insan veya hayvanların
kas gücünden daha fazla verim almak için kullanılıyordu.

İkinci Dalga teknolojiyi tamamen farklı bir seviyeye taşıdı.
Her yer elektromekanik makineler, taşıma kayışları, hortumlar,
göstergeler ve kablolarla doldu. Dahası, bu yeni araçların yap-
abildiği tek şey, kas gücünü artırmak da değildi. İnsandan daha iyi
duyan, gören, dokunan makineler yaratarak, endüstri uygarlığı
teknolojiye duyu organları ve yeni makineler yapacak makineler
üretmek, doğurganlık kazandırdı. Hepsinden öte, bütün bu ma-
kineleri birbirine bağlı tesisler halinde tek bir yerde toplayarak
fabrikaları ve fabrikaların içinde üretim bantlarını yarattı.

Bu teknoloji temeli üzerinde, İkinci Dalga uygarlığına imza-
sını atan birçok endüstri kolu gelişti. Başlangıçta kömür, tekstil
fabrikaları ve demiryolları vardı. Ardından, demir, çelik, alümin-
yum ve kimyasal maddeler üreten tesisler ve otomobil fabrikala-
rı geldi. Dev fabrika şehirleri birbiri ardına yükseldi: Tekstilde

Lille ve Manchester, otomobilde Detroit, çelikte Essen ve – daha sonraları – Magnitogorsk ve daha yüzlercesi.

Bu endüstri merkezlerinden milyonlarca kere milyonlarca özgün ürün yağıyordu; gömlekler, ayakkabılar, otomobiller, saatler, oyuncaklar, sabunlar, şampuanlar, fotoğraf makineleri, makinelili tüfekler ve elektrik motorları vs. Yeni teknoloji, seri üretime kapı açan yeni bir enerji sistemiyle çalışıyordu.

KIRMIZI PAGODA

Ama dağıtım sisteminde paralel değişiklikler yapılmadığı sürece, seri üretim yönteminin tam kapasiteyle kullanılması mümkün değildi. Birinci Dalga uygarlığında, mal el emeğiyle üretilir, her şey alışıldığı şekilde yapıldı. Dağıtım da yaklaşık olarak buna uyum sağladı.

Batı'da eski feodal düzendeki çatlakların genişlemesinden yararlanılarak, oldukça gelişmiş devasa ticaret şirketleri kuruldu. Bu şirketler dünyanın her yerine ticaret yolları açarken, denizlerde gemi filoları, karada deve kervanlarıyla cam, kağıt, ipek, hindistancevizi, çay, şarap, yün ve daha birçok ürün satıyorlardı.

Yine de, bu ürünlerin çoğu minik dükkanlar aracılığıyla veya oradan oraya dolaşan satıcıların eşeklerinin sırtında ve at veya katır arabalarında taşınarak tüketiciye ulaşıyordu. Berbat iletişim teknikleri ve ilkel ulaşım imkanları, pazarı ciddi şekilde sınırlıyordu. Bu küçük dükkan sahipleri ve gezgin satıcılar, çok az ürün çeşidi sunabiliyorlardı ve bazen aylar, hatta yıllar boyunca bazı çeşitler asla ellerine ulaşmıyordu.

İkinci Dalga, bu ağır yükün altında ezilen dağıtım sistemine radikal değişiklikler getirdi ve daha geniş kitlelere ulaşmayı mümkün kıldı. Demiryolları, otobanlar ve kanallar kurulurken, endüstrileşme "ticaret sarayları"nın doğmasını sağladı; yani ilk bonmarşe mağazaların. Toptancılar, komisyoncular, perakendeciler ve üretici temsilcileri her yerde ortaya çıktı ve 1871 yılında,

George Huntington Hartford – New York'ta açtığı ilk mağazası kırmızıydı ve kasiyer bölümü bir Çin pagodasını andırıyordu – Henry Ford'un ilerleyen yıllarda fabrika sistemi için yaptığı şeyi, o yıllarda dağıtım hizmeti için yaptı. Dünyanın ilk dev mağaza zincirini kurarak, dağıtımı yepyeni bir boyuta taşıdı; bu şirketin adı The Great Atlantic and Pacific Tea Company idi.

Endüstri uygarlığında kişiye özel dağıtım sistemi, yerini kitlesel dağıtıma ve kitlesel satışa bıraktı.

Dolayısıyla, bütün bu değişiklikleri bir arada ele aldığımızda karşımıza çıkan şey, adına “teknosfer” denebilecek bir değişimdir. Bütün toplumlar – ilkel, tarımsal veya endüstriyel – enerji kullanırlar; bir şeyler üretirler; ürettiklerini dağıtırlar. Bütün toplumlarda enerji sistemi, üretim sistemi ve dağıtım sistemi, daha büyük bir bütünün iç içe geçmiş parçalarıdır. Bu daha büyük sisteme teknosfer diyebiliriz ve sosyal gelişimin her aşamasında özgün bir biçimi vardır.

İkinci Dalga gezegeni sararken, tarımsal teknosfer yerini endüstriyel teknosfere bıraktı: Yenilenemeyen enerjiler doğrudan kitlesel üretim sistemine bağlandı ve bunun karşılığında, son derece gelişmiş bir kitlesel dağıtım sisteminde dağıtılacak ürünler ortaya çıktı.

KÜÇÜLEN AİLE

Ama bu İkinci Dalga teknosferinin aynı derecede devrimsel bir “sosyosfer”e ihtiyacı vardı. Yeni türde sosyal organizasyonlar gerekiyordu.

Örneğin, endüstri devriminden önce, ailelerin biçimleri bir bölgeden diğerine değişiyordu. Tarımın hâkim olduğu bölgelerde insanlar büyük evlerde ve birkaç kuşak birlikte yaşıyor, amcalar, dayılar, halalar, teyzeler, kayın aileler, büyükbaba ve büyükanne-ler veya kuzenler aynı çatı altında toplanıyor, hepsi bir ekonomik üretim birimi olarak bir arada çalışıyorlardı; Hindistan'daki “or-

tak aile"lerden Balkanlar'daki "zadruga"lara ve Batı Avrupa'daki "geniş aile"lere kadar. Üstelik, aile hareketsizdi; toprağa bağlı yaşıyordu.

İkinci Dalga, Birinci Dalga toplumlarında yayılmaya başladığında, aileler değişimin etkilerini hissetmeye başladı. Her evde dalgaların etkisi çatışmalar, aile reisinin kontrol otoritesi, çocuklar ve ebeveynler arasında değişen roller, yeni mülkiyet kavramları gibi şekillerde kendini ifade ediyordu. Ekonomik üretim tarladan fabrikaya kayarken, aile artık bir birim olarak birlikte çalışmıyordu. İşçileri fabrika işleri için özgür bırakmak adına, ailenin fonksiyonları yeni ve uzmanlaşmış kurumlara aktarıldı; artık çocukların eğitiminden aileler değil, okullar sorumluydu. Yaşlıların bakımı, yoksullar evine, yaşlılar yurduna veya benzeri kurumlara bırakılıyordu. Hepsinden öte, yeni toplum hareketlilik gerektiriyordu. İşleri bir bölgeden diğerine takip edecek işçilere ihtiyaç vardı.

Yaşlı, hasta, engelli akrabalar ve çok sayıda çocuklarıyla eski tip "geniş aile"lerin hareketli olması beklenemezdi. Dolayısıyla, aile yapısı zamanla acılar içinde değişmeye başladı. Ekonomik sıkıntılar yüzünden şehirlere yerleşmek isteyen aileler, yaşlıları ve çalışamayacak durumda olan akrabaları geride bırakarak yerlerinden, yurtlarından uzaklaştılar ve yeni teknosferin gereklerine daha uygun bir hale geldiler.

Sözde çekirdek aile - baba, anne ve birkaç çocuk dışında yük durumundaki akrabalarından kurtulmuş olarak - kapitalist ya da sosyalist tüm endüstri toplumlarında standart, sosyal açıdan onaylanan, "modern" model halini aldılar. Hatta atalara bağlılık geleneğinin yaşlılara özel bir önem kazandırdığı Japonya'da bile, geniş, çok kuşaklı aile yapısı parçalanmaya, dağılmaya başladı. Giderek daha fazla çekirdek aile ortaya çıktı. Kısacası, çekirdek aile tüm İkinci Dalga toplumlarının tanımlayıcı bir özelliği olarak kendini gösterdi; tıpkı fosil yakıtları, demir-çelik fabrikaları veya mağaza zincirleri gibi.

ÖRTÜLÜ MÜFREDAT

Dahası, işler tarlalardan ve evlerden uzaklaşırken, çocuklar da fabrika hayatına hazırlanmaya başladı. Endüstri devriminin etkisindeki İngiltere’de maden ocağı veya fabrika sahibi olanlar, Andrew Ure’un 1835’de dediği gibi, “Tarlada çalışmasına veya el emeği gerektiren bir iş yapmasına bağlı olmaksızın, ergenlik çağına ulaşmış bir kişiyi iyi bir fabrika işçisi yapmak neredeyse imkansızdır” düşüncesi hâkimdi. Dolayısıyla, çocuklar küçük yaşlardan itibaren endüstriyel toplum yapısına ve iş dünyasına uyacak şekilde yetiştirildiklerinde, fabrika sisteminin gerektirdiği disiplini benimsemeleri kolaylaşacaktı. Bu düşünceden yola çıkılarak, tüm endüstri toplumlarında kitlesel eğitime geçildi ve çocukluk yaşlarından itibaren bireyler de fabrikasyon şekilde üretilmeye başlandı.

Fabrikaları model almış kitlesel eğitim sisteminde okuryazarlık ve matematik becerileri kazandırılıyor, biraz da tarih ve felsefeye değiniliyordu ama bu, “görünürdeki” müfredattı. Bunun altında, hepsinden çok daha önemli başka ve “örtülü” bir müfredat bulunuyordu. Bu müfredatta – endüstri toplumlarında hâlâ hâkim düzendir – temel olarak üç şey öğretiliyordu: Her şeyi zamanında yapmak, itaatkar olmak ve verilen görevi düşünme zahmetine girmeden ezbere tekrarlamak. Özellikle üretim bandı sistemlerini temel alan fabrika ortamı, ister beyaz yakalı ve isterse mavi yakalı olsun, çalışanların zamanında işe gelip gitmesini, yöneticilerin emirlerinin hiç tartışılmadan veya karşı çıkılmadan yerine getirilmesini ve büroda ya da üretim bandı başında aynı şeyleri bıkmadan defalarca yapmayı gerektiriyordu.

Dolayısıyla, on dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren İkinci Dalga tüm dünyaya ülke ülke yayılırken, 1829 yılında New York’taki bazı işçiler şöyle diyordu: “İnsanlar için, yaşam ve özgürlük dışında en büyük değer, eğitimidir.” İkinci Dalga eğitim sistemi, kuşaklar boyunca çocukları – dolayısıyla bireyleri – tek-

nolojinin ve fabrika sisteminin gerektirdiği gibi, basmakalıp bir şekilde hazırlamaya devam etti.

Çekirdek aile ve fabrikasyon eğitim sistemi, çocukların yeni endüstri toplumuna kusursuz bir şekilde hazırlanması için işbirliği yapmıştı. Kapitalist ya da sosyalist, kuzeyli veya güneyli olmalarına bağlı olmaksızın, İkinci Dalga'nın etkisindeki tüm ülkelerde durum aynıydı.

ÖLÜMSÜZ VARLIKLAR

İkinci Dalga toplumlarında, bu iki oluşumun sağladığı toplumsal denetimi daha ileri boyuta taşıyan başka bir oluşum daha ortaya çıktı: Şirket! Daha önceleri işler genellikle bireyler veya aileler tarafından ya da ortaklaşa olarak yapıldı. Şirket kavramı biliniyordu ama henüz yaygınlaşmamıştı.

İş dünyası tarihçisi Arthur Dewing, Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında bile şirketin – ortaklık veya bireysel iş sahipliğinin ötesinde – temel organizasyon yapısı haline geleceğini kimsenin düşünmediğini belirtmiştir. 1800 yıllarında bile, Birleşik Devletler'de çeşitli kamu hizmetleriyle uğraşan şirket sayısı sadece 335 idi.

Seri üretimin doğuşu, bütün bunları değiştirdi. İkinci Dalga'nın gerektirdiği sermayenin büyüklüğü, bireyleri veya küçük grupları aşıyordu. Zenginler veya belli iş konularında ortaklık kuranlar, işler ters gittiği takdirde sermayelerini kaybetme riskiyle karşı karşıya olduklarından, yüksek riskli işlere girmek istemiyorlardı. Bu sorunu çözmek ve yatırımcıları teşvik etmek için, "sınırlı sorumluluk" kavramı doğdu. Bu düşünceye göre, şirket iflas ettiği takdirde, yatırımcı sadece yatırdığı parayı kaybedecek, daha fazlasından sorumlu tutulmayacaktı. Bu yenilik sayesinde, insanlar yatırımcılığa daha cesur bakmaya başladı.

Bunun dışında, şirketler hukuk karşısında "ölümsüz varlık" olarak görülüyordu; diğer bir deyişle, yatırımcılar ölse bile şirket

bir kişilik olarak varlığını sürdürüyordu. Dolayısıyla, şirketlerin çok uzun vadeli planlar yapması ve daha önce düşünülemedecek ölçüde büyük projelere soyunabilmesi anlamına geliyordu.

1901 yılında, dünyanın ilk milyar dolar sermayeli şirketi olan U. S. Steel Company kuruldu. Bu zamana kadar, bir firmanın elinde böylesine devasa bir sermaye varlığının bulunması hayal bile edilemezdi. 1919 yılında benzer türde dev şirketlerin sayısı yarım düzineye yükselmişti. Bütün endüstrileşmiş ülkelerde – yine, kapitalist veya sosyalist fark etmeksizin – daima böyle dev kurumlar vardır ve hepsi yapı olarak aynıdır. Sonuç olarak, çekirdek aile, fabrikasyon okul ve dev şirket olarak adlandırabileceğimiz üçlü, İkinci Dalga toplumlarının klasik toplum denetleme sistemini oluşturunuyordu.

Tüm İkinci Dalga toplumlarında – İsviçre, İngiltere, Polonya, Birleşik Devletler, SSCB veya Japonya – neredeyse hiç istisnasız insanların yaşamı aynı doğrultuda akardı: Birey çekirdek aile ortamında doğar, hayatının ilk yıllarını bu ortamda geçirir, sonra sürüler halinde fabrikasyon okullara teslim edilir, mezuniyet sonrasında da özel şirketlerde veya devlet kurumlarında çalışmaya başlardı. Burada dikkat edilmesi gereken nokta şuydu: Yaşamın her aşamasında anahtar, sözünü ettiğimiz İkinci Dalga toplumsal denetleme kurumlarından birinin elindeydi.

MÜZİKAL FABRİKA

Bu üç temel kurumsal yapının dışında, daha bir sürü organizasyon yapısı doğdu. Bakanlıklar, spor kulüpleri, kiliseler, sendikalar, ticaret odaları, meslek birlikleri, politik partiler, eğlence grupları ve birbirleriyle çalışan veya karşılıklı denetleme ilişkisi içinde olan daha sayısız organizasyon, dünyanın her yerinde peş peşe dizilerek içinden çıkılması imkansız bir sistem oluşturdu.

Dışarıdan bakıldığında bu organizasyonlar çok çeşitliymiş gibi görünse de, düşünülenin aksine, her şey aslında bir tesadüf-

ten ibaret değildi. Yakından ele alındığında, hepsinin temelinde yatan gizli bir düzen ve planlılık kendini gösteriyordu. İkinci Dalga toplumlarının her birinde, yenilik heveslisi insanlar, en ileri ve en etkili üretim aracı olduklarını düşündükleri fabrikaların özelliklerini diğer ortamlara ve sistemlere de taşımak istediler. Bunun sonucunda, hastaneler, okullar, hapishaneler, devlet bürokrasisi ve diğer tüm organizasyonlar, iş dağılımı, hiyerarşik düzen ve bireyselliğin tamamen konu dışı bırakılması gibi tüm fabrikasyon özellikleri kopyaladı.

Bu eğilim o kadar ileri gitti ki sanat gibi endüstriyle hiçbir ilgisi olmayan bir alanda bile, fabrikasyon prensiplerle karşılaşıldı. Müzisyenler, tiyatro ve sinema oyuncular, ressam, besteciler, yazarlar ve daha birçok sanatçı, tarım toplumlarındaki gibi birilerinin himayesi altına girerek ekonomik kaygı gültmeden çalışmak yerine, sanatlarından para kazanmaya zorlanırlar hale geldiler. Artık her biri sanatsal "ürünlerini" tüketicilerin beğenisine sunmak ve hayatlarını böyle kazanmak zorundaydılar. Böylelikle, İkinci Dalga ülkelerinde sanatsal yaratımlar da değişti.

Bunun en belirgin örneği elbette ki müzikti. İkinci Dalga'nın etkisi yayılırken, Londra, Viyana, Paris gibi birçok şehirde peş peşe konser salonları açıldı. Menajerlik ve prodüksiyonluk gibi kavramlar işte bu dönemde ortaya çıktı; çünkü birilerinin sanatsal "ürün" üreten yetenekli kişileri bulup tanıtmaları, bazılarının da bu ürünlerin oluşumu için sermaye yatırması gerekiyordu.

Elbette ki ne kadar çok bilet satılırsa, o kadar çok para geliyordu. Böylelikle, salonlarda koltuk sayısı giderek arttı. Ama bunun sonucu olarak, daha büyük konser salonları daha güçlü sesleri gerektirmeye başladı; müziğin en arka sıradaki kişilere kadar duyurulabilmesi gerekiyordu. Bu gereklilik, oda müziklerinin sonunu ve senfonik biçimlerin doğuşunu getirdi.

Curt Sachs, *History of Musical Instruments* (Müzik Enstrümanlarının Tarihi) adlı kitabında şöyle der: “On sekizinci yüzyılda aristokrasi kültüründen demokrasi kültürüne geçilmesi, küçük salonların yerine giderek daha fazla büyüyen konser salonlarını getirdi ve bunlar, daha fazla ses gerektiriyordu.” Bunu mümkün kılacak teknoloji henüz mevcut olmadığından, gerekli ölçüde güçlü sesi yaratabilmek için enstrümanların ve müzisyenlerin sayısı artırıldı. Bunun sonucunda modern senfoni orkestrası doğdu ve Beethoven, Mendelssohn, Schubert ve Brahms gibi daha yakın dönem besteciler, muhteşem senfonilerini işte böylesi endüstriyel bir oluşum için besteledi.

Tahmin edileceği gibi, yeni senfoni orkestralarının yapısı da fabrikaları hatırlatıyordu. İlk dönemlerde orkestranın başında bir şef bulunmaz, çalanlar sırayla şeflik yapardı. Ama daha sonraları, tıpkı fabrikalarda olduğu gibi, müzisyenler de enstrüman gruplarına ayrılmaya başladı. Her biri ortaya çıkan müziğe, diğer bir deyişle “üretime” katkıda bulunuyordu. Başlarına bir şef – fabrikadaki müdür veya yöneticinin karşılığı olarak – getirildi. Onun yanında bir yardımcı – başkemanca veya solist gibi – bulunuyordu. Ses kayıt tekniğinin ilerlemesi ve plak prodüksiyonlarının doğuşuyla, bu organizasyonlar da tıpkı fabrikalar gibi ürünlerini halka satmaya başladı. Bu oluşuma verilebilecek tek bir isim vardı: Müzikal fabrika!

Müzik tarihi ve senfoni orkestralarının oluşumu, aslında endüstri teknoğrafisinin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tasarlanmış üç temel kurumu ve binlerce yan organizasyonuyla İkinci Dalga sosyosferinin ortaya çıkışını en net gösteren örneklerden biridir. Yine de, bir uygarlık, sadece tek bir teknoğrafiden ve ona uygun tek bir sosyosferden oluşmaz. Her uygarlığın, bilgi üretme ve dağıtma işinden sorumlu birimi olarak bir “enfosfer”i de vardır. İkinci Dalga, bu konuda da büyük yenilikler yarattı.

KAĞIT FIRTINASI

İnsanlığın başlangıcından günümüze kadar toplumların temelinde insanların birbirleriyle konuşarak iletişim kurması yatmıştır. Ayrıca, bazı mesajların zaman ve mekan sınırlamalarından bağımsız şekilde taşınabileceği araçlar, sistemler ve mekanizmalar gerekmiştir. Bir söylentiye göre, eski Persler belli aralıklarla yüksek kuleler dikmiş, tepelerine yerleştirdikleri gür sesli görevlilerin aracılığıyla uzun mesafelere haberler iletmışlerdir. Romalılar ise *cursus publicus* dedikleri bir ulak sistemini kullanırlardı. 1305-1800 yılları arasında, Avrupa'da "The House of Taxis" (Taksiler Evi) denen geniş çaplı bir haberleşme sisteminden yararlanılmıştır. 1628'de bu organizasyonun yirmi bini aşan çalışanı, mavi ve gri üniformaları içinde prensler, generaller, tacirler ve bankacılar için haberleşme işini sürdürürlerdi.

Birinci Dalga döneminde bütün bu haberleşme sistemlerinden sadece zenginler, soylular ve nüfuzlu insanlar yararlanabiliyordu. Sıradan insanların bu sistemlerden yararlanma olanağı yoktu. "Mektupların bir aracıyla gönderilmesi bile hoş karşılanmazdı," demektedir bir tarihçi. "Hatta bazı durumlarda bu yasaktı." Diğer bir deyişle, insanlar haberleşmek için bir araya gelmek zorundaydı. Aile ya da köy sınırlarının ötesine taşınacak haberler için, ancak politik ve toplumsal denetim sağlama amacıyla kullanılan sistemlerden yararlanılıyordu. Herkes bu sistemleri kullanamazdı ve dolayısıyla, haberleşme sistemleri elit sınıfın silahı durumundaydı.

İkinci Dalga dünyaya yayılırken bu tekelleşme yıkıldı. Ne var ki bu yıkılışın nedeni, elit üst tabakanın bencillikten vazgeçmiş olması, alt tabakalardaki insanlara da aynı avantajları sunarak paylaşımcı davranmayı seçmesi filan değildi: İkinci Dalga teknolojisi ve seri üretim, eski iletişim sistemlerinin kaldıramayacağı boyutta bir kitlesel haberleşme ihtiyacını doğurmuştu.

İlkel toplumlarda ve Birinci Dalga uygarlığında, ekonomik için gereken bilgi aktarımı görece basitti ve yakınındaki birinden bile bu konuda bilgi almak mümkündü. Enformasyon, verilerin sözel iletişimle veya işaretlerle aktarılabilmesine izin verecek kadar sadeydi. Diğer yandan, İkinci Dalga ekonomilerinde, farklı yerlerde devam eden çalışmaların etkili bir şekilde senkronize olması gerekiyordu. Hammaddelerin yanı sıra, çok miktarda bilginin yaratılması ve titiz bir şekilde dağıtılması şarttı.

Bu nedenle, İkinci Dalga yayılmaya devam ederken, ülkelerin posta hizmetleri de gelişti. Gerçek şu ki pamuğu ayıklayan çark ve iplik dokuma makinesi gibi, posta hizmetlerinin kurulup geliştirilmesi için de hayal gücünün verimli bir şekilde kullanılması gerekmişti. Bugün kanıksamış olduğumuz posta hizmetleri, o dönemde büyük bir yenilikti. Ünlü Amerikalı konuşma ustası Edward Everett şöyle demişti: "Artık Hristiyanlık dışında posta hizmetlerinin modern uygarlığın en önemli temellerinden biri olduğunu kabul etmemiz gerekiyor." 1837 yılında İngiliz Postane Merkezi her yıl sadece seçkinler için değil, sıradan halk için 88 milyon posta iletişi aktarıyordu; bu, dönemin standartlarıyla düşünüldüğünde, bir çığ demektir. İkinci Dalga'nın zirve noktasına ulaştığı ve Üçüncü Dalga'nın kendini hissettirmeye başladığı 1960 yılına gelindiğinde, bu rakam 10 milyara tırmanmıştı. Aynı yıl, Birleşik Devletler Postane Merkezi ülkedeki her erkek, kadın ve çocuk için ortalama 355 posta iletişi gerçekleştirmişti.²

Ama endüstri devriminin etkisiyle posta hizmetlerinden giderek daha fazla yararlanılması, İkinci Dalga döneminde başlayan bilişim aktarımının gerçek boyutlarını göstermekten çok uzaktı. Büyük şirketler, "mikroposta" sistemiyle çok daha fazla

2 Posta miktarı, herhangi bir ülkenin geleneksel endüstrileşme seviyesi için iyi bir ölçektir. İkinci Dalga toplumları için 1960 yılında ortalama günde kişi başına 141 posta iletişiydi. Buna karşılık, Birinci Dalga toplumlarında seviye bunun ancak onda biri kadardı; yılda kişi başına düşen posta iletişi sayısı Malezya veya Gana'da on iki, Kolombiya'da dörttü.

mesaj taşıyordu. Bu sistemde gönderilen mesajlar, asla kamu iletişim kanallarına aktarılmayan mektuplardı. 1955 yılında İkinci Dalga Birleşik Devletler'de zirve seviyeye ulaştığında, Hoover Komisyonu üç büyük şirketin dosyalarını incelemeye karar verdi. Bu şirketlerin bordrolarına kayıtlı herkes için, dosyalarda bulunan yazılı talimat ve belgelerin sayısı kişi başına sırayla şöyleydi: Birincisinde otuz dört bin, ikincisinde elli altı bin ve üçüncüsünde altmış dört bin!

Diğer yandan, endüstri uygarlığında giderek artan bilgi aktarımı ihtiyacının sadece yazı yoluyla karşılanması imkansızdı. Haberleşme yükü artarken, ağırlığın bir kısmını on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan telefon ve telgraf yükledi. 1960 yılında Amerikalılar her gün yaklaşık 256 milyon – yılda 93 milyardan fazla – telefon görüşmesi yapıyordu ve dünyadaki en ileri telefon sistemleri ve ağırları bile sık sık kilitleniyordu.

Bunların hepsi elbette ki temelde bir kişinin bir diğerine gönderdiği mesajları taşıyan sistemlerdi. Diğer yandan, seri üretim ve tüketim yapan toplumlarda kitleleri ilgilendiren mesajların birden çoğula aktarım yapacak şekilde taşıyacak sistemler gerekiyordu. Endüstri öncesi toplumlarda, işverenler gerektiğinde çalışanlarını evlerinde bile bireysel olarak ziyaret edebiliyordu ama bugün endüstri çağında böyle bir şey mümkün değildir. Müşteriler ve dağıtımıcılarla tek tek konuşmak bile ancak hayal olabilir. İkinci Dalga uygarlığı, bir kişinin bir mesajını aynı anda, hızlı, ucuz ve güvenilir bir şekilde birden fazla alıcıya gönderecek boyutta bir kanal ihtiyacını doğurmuştu. Doğal olarak, bu aracı kendisi geliştirdi.

Posta hizmetleriyle böyle bir şeyi yapmak mümkün olabilirdi ama yeterince hızlı olamazdı. Buna karşılık, telefon ise mesajı çok hızlı iletliyordu ama bir seferde sadece bir kişiyle iletişim kurulabiliyordu. Bu açığı kapamak için, kitlesel haberleşme araçları geliştirildi.

Bugün elbette tirajı yüksek gazeteler ve dergiler günlük hayatın bir parçası haline geldiği için, her endüstri toplumunda kanıksanmış durumdalar. Ama bu tür araçların ülke ve hatta dünya çapında kullanılabilmesi için, çok çeşitli yeni endüstriyel teknoloji ve sosyal koşulun oluşması gerekti. Jean-Louis Servan-Schreiber bu konuyla ilgili şöyle diyordu: “Böyle bir oluşum ancak şu şartlar sağlandığı takdirde mümkün olabilirdi: Yayınları aynı gün içinde [Avrupa kıtası kadar büyük] bir ülkenin her yanına dağıtabilecek bir tren; birkaç saat içinde milyonlarca kopya basabilecek profesyonel matbaa makineleri; tam kapasiteli bir telefon ve telgraf ağı... Hepsinden öte, okuryazarlık zorunlu olarak standart gereklilik haline getirilmiş ve endüstricilerin ürünlerini kitlesel olarak yaymak istediği bir toplum yapısı.”

Gazeteden radyoya, televizyondan sinemaya kadar kitlesel haberleşme araçları, bir kez daha fabrikasyon prensipler üzerine dayandırılmıştı. Tıpkı fabrikaların aynı malı milyonlarca evde kullanılmak üzere üretmesi gibi, kitlesel haberleşme araçları da aynı mesajı milyonlarca zihne aktarmak üzere üretir. Standart şekilde ve yüksek miktarlarda üretilen ürünler gibi, standart hale getirilmiş ve çok miktarda üretilmiş “kavramlar” hayal gücü fabrikalarından çıkarak milyonlarca tüketiciye ulaşır. Bu denli güçlü ve geniş bir dağıtım ağı olmasaydı, endüstri uygarlığının şekillenmesi, gelişmesi ve yeterince güvenilir şekilde çalışması mümkün olamazdı.

...

Sonuç olarak, ister kapitalist, ister sosyalist olsun, bütün endüstri toplumlarında kişisel ve kitlesel mesajların hiçbir sorunla karşılaşmadan dağıtılması için, yaygın bir enfosfer, diğer bir deyişle, bir enformasyon, bilgi ve veri yayma ağı yaratıldı. Bu enfosfer, kişisel davranışları ekonomik üretimle birleştirirken, teknofer ve sosyosferle iç içe kaynaşarak üçü ayrılmaz bir bütün haline geldi.

Bu alanların her biri, büyük bir sistemin içinde kendilerine ait görevler sürdürürler. Ama diğerlerinin desteği olmadan, biri-

nin var olması mümkün değildir. Teknosfer zenginliği üretir ve dağıtır; sosyosfer, birbirlerine bağlı binlerce organizasyonu sayesinde bireylere toplum içinde oynayacakları rolü dağıtır. Enfosfer ise bütün sistemin çalışmasını sağlamak için gereken bilginin üretilip dağıtılmasını sağlar. Hepsi bir araya geldiğinde, İkinci Dalga uygarlığında bir toplumun mimari temelini oluşturur.

Burada, bütün İkinci Dalga toplumlarının ortak yapılarını görüyoruz; kültürel veya iklimsel, etnik veya dinsel farklılıklarına, kendilerini kapitalist veya sosyalist olarak görmelerine bağlı olmaksızın, bu temel yapı hiç değişmez.

Sovyetler Birliği ve Macaristan'da olduğu kadar Batı Almanya, Fransa veya Kanada'da da paralel olan bu yapılar, politik, sosyal ve kültürel farklılıkların ifade edildiği sınırları belirler. Ama her yerde, ancak eski Birinci Dalga yapılarını korumak isteyenlerle eskinin acı verici sorunlarını ancak yeni bir uygarlığın çözebileceğine inananlar arasında şiddetli savaşlar yaşandıktan sonra ortaya çıkabilmişlerdir.

İkinci Dalga, insanlığın genel umuduna fantastik bir boyut kazandırdı. İnsanlık tarihinde ilk kez, yoksulluğun, açlığın, hastalıkların ve tiranlığın geride kalabileceğine inanılıyordu. Abbe Morelly ve Robert Owen'dan Saint-Simon, Fourier, Proudhon, Louis Blanc, Edward Bellamy ve diğer birçoklarına kadar ütöpik yazarlar ve felsefeciler, yeni ortaya çıkan endüstri uygarlığında herkes için barış, uyum ve iş imkanı, zenginlik eşitliği veya fırsatı, doğum şartlarına dayalı ayrıcalıkların sona erişi, aşılmaz gibi görünen veya binlerce yıldır varlığın sürdürmüş tüm o şartların ortanda kalkışı için yeni fırsatlar, yeni umutlar görüyordu.

Bugün endüstri uygarlığı bize pek de ütöpik gelmiyorsa – tam aksine, baskıcı, kasvetli, ekolojik açıdan zarar verici, savaş eğilimli ve psikolojik açıdan baskıcı görünüyorsa – nedenini anlamak zorundayız. İkinci Dalga psikolojisini birbiriyle çatışan iki bölüm halinde ele alırsak, bu sorunun cevabını ancak o zaman verebiliriz.

3

GÖRÜNMEYEN UÇURUM

İkinci Dalga, hayatlarımızın o güne dek birlikte süren iki parçasını, tıpkı bir nükleer zincirleme reaksiyon gibi şiddetle ayırdı. Dolayısıyla, ruhumuzda, ekonomimizde ve dahası, cinsel yaşamlarımızda, görünmeyen dev bir uçurum açtı.

Gerçek şu ki endüstri devrimi, her biri özgün teknolojilerine sahip sosyal organizasyonları ve haberleşme kanallarını birleştirerek, bütününde hayranlık uyandıracak bir toplumsal düzen yarattı. Diğer yandan, toplumun birlik ruhunu bozarak ekonomik gerginlikler, sosyal çatışmalar ve psikolojik dengesizliklerle dolu bir yaşam tarzı oluşturdu. Bugün Üçüncü Dalga hayatlarımıza ve bizlere yeni bir biçim kazandırırken, İkinci Dalga'nın yarattığı bu görünmez uçurumun dünyamızı nasıl etkilediğini anlamadan bir adım ileri gidemeyiz.

İkinci Dalga'nın hayatlarımızda parçaladığını söylediğimiz iki kısım, üretim ve tüketimdi. Bugün mal veya hizmet üretenlere üretici, bu mal veya hizmetleri kullananlara ise tüketici demeyi alışkanlık haline getirmiş durumdayız. Ne var ki daha önceleri böyle bir ayırmadan söz edilemezdi. Endüstri devriminin başlangıcına kadar, üretilen yiyecekler, mallar ve hizmetler üreticilerin kendileri tarafından kullanılır, fazlalarını küçük bir elit grup – toprak sahipleri, soylular ve toplumun üst kesimindeki seçkin yöneticiler gibi – kendine ayırırdı.

Tarımsal toplumlarda halkın büyük bölümü, küçük ve genel anlamda dünyanın geri kalanından uzak kalmış topluluklar olarak yaşayan köylülerden oluşurdu. Bu insanlar, sadece hayatta kalmalarını sağlayacak ve efendilerini tatmin edecek ölçüde üretiliyor, ihtiyaçları ölçüsünde tüketiyorlardı. Yiyecekleri uzun süre saklayabilecekleri yerler, malların uzak pazarlara taşınmasını sağlayacak yollar bulunmadığı ve üretim arttığı takdirde fazlası daima köle sahiplerine veya soylulara gideceği için, teknolojilerini geliştirmeye veya üretimi artırmaya ihtiyaç duymuyorlardı.

Elbette ki ticaret yapıyorlardı. Cesur tüccarların develerle, yük arabalarıyla, gemilerle taşıdıkları ürünler binlerce kilometre mesafe aşıyor, tarım bölgelerinden gelen yiyeceklere ve diğer türde ürünlere dayanılarak şehir ve kasabalar kuruluyordu. 1919 yılında İspanyollar Meksika'ya ulaştıklarında, Tlatelolco'daki binlerce insanın mücevher, değerli metal, köle, sandalet, kumaş, ip, deri, hindi, meyve ve sebze, tavşan, köpek, çeşitli türde ve ölçüde çanak-çömlek alıp sattığını görünce şaşırıldılar. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Alman bankacılar için yayımlanan *Fugger Newsletter* mektupları, o dönemdeki ticaretle ilgili renkli görüntüler sunuyordu. Koşin, Hindistan'dan gelen bir mektup, beş gemiye biber doldurarak Avrupa'ya göndermek isteyen Avrupalı bir işadınının karşılaştığı sorunları detaylı olarak anlatıyordu. "Biber ticareti kazançlı bir iş ama sabır gerektirir," diyen işadımı, Avrupa pazarlarına karanfil, hindistancevizi, un, tarçın ve çeşitli baharatlar da sokmuştu.

Her şeye rağmen, tarım alanında çalışan kölelerin kendileri tüketmek amacıyla ürettikleri ürünlerin yanında, ticareti yapılan ürünlerin miktarı çok azdı. O dönem hakkında ciddi tarih araştırmaları yapan Fernand Braudel, on altıncı yüzyılın sonlarında bile tüm Akdeniz bölgesinde – İspanya ve Fransa'dan Anadolu'ya kadar – yaklaşık altmış milyon insan yaşadığını belirtmektedir. Bu insanların yüzde 90'ı toprakta kendi yetiştirdikleri ürünlerle

karınlarını doyuruyor, satılabilecek ürün fazlası pek yaratmıyorlardı. Braudel şöyle yazmıştı: "Akdeniz'deki toplam ürünün yüzde 60 ila 70'i, pazar ekonomisine yansımıyordu bile." Akdeniz'de resim böyleyken, Kuzey Avrupa'nın uzun ve soğuk kışlarıyla, verimsiz toprağıyla ve nüfus azlığıyla üretimin artmasına izin vermesi elbette ki beklenemezdi.

Endüstri devriminden önce Birinci Dalga ekonomisinin iki bölümden oluştuğunun hatırlarsak, Üçüncü Dalga'yı anlamak kolaylaşır: Birinci kesimde herkes kendi ihtiyacını karşılamak için üretim yapıyor, diğer kesim ticarete yöneliyordu. Birinci kesim büyük çoğunluğu temsil ediyor, ikinci kesim devede kulak kalıyordu. Dolayısıyla, insanların büyük geneli için üretim ve tüketim, tek bir fonksiyonun başlangıcı ve sonucuydu. Bu bütünlük öylesine netti ki Yunan, Roma ve Ortaçağ Avrupası toplumlarında kesinlikle ayırım yapılmazdı. Tüketiciyi tanımlayabilecekleri bir kelime bulma ihtiyacı bile duymamışlardı. Birinci Dalga devam ederken, pazara bağlı yaşayan nüfus çok azdı. Tarihçi R. H. Tawney şöyle diyordu: "Para karşılığı mal veya hizmet alımı, doğal dünya ekonomisinin püskülü gibiydi."

İkinci Dalga ise bu oluşumu temelden değişime uğrattı. Büyük ölçüde kendi yağında kavrulan insanların ve toplumların yerine, ilk kez yiyecekler, ürünler ve hizmetler büyük ölçüde satışa veya takasa açık hale geldi. Artık üretici kendi ihtiyaçlarını karşılamak için üretmiyordu ve dahası, neredeyse hiç kimsenin, hatta üreticinin kendisinin bile kendi kendine yetemeyeceği bir uygarlık oluşmuştu. Dolayısıyla, herkesin başkalarının ürettiği yiyeceklerle, ürünlere ve hizmetlere duyduğu ihtiyaç günden güne artıyordu.

Uzun lafın kısıası, endüstri devrimi üretim ve tüketim aşamalarının bütünlüğünü bozdu ve üreticiyle tüketiciyi ayırdı. Birinci Dalga ekonomisi birlik ruhunu vurgularken, İkinci Dalga bireyselliği vurgulamaya başladı.

PAZARIN ANLAMI

Bu parçalanma çok ciddi sonuçlar getirdi. Bugün bile sonuçları tam olarak değerlendirmenin uzağında kalıyoruz. Öncelikle, bir zamanlar toplum hayatında doğru dürüst bir yeri olmayan bir kavram olarak pazar, uygarlığın tam merkezine yerleşmişti. Ekonomi artık "pazara uydurulmak" zorundaydı. Gerek kapitalist, gerekse komünist endüstri toplumları için durum aynıydı.

Batılı ekonomistler pazarı sadece kapitalist dünyanın bir özelliği olarak görür ve bu kelimeyi "kazanç ekonomisi"yle eşanlamlı kullanırlar. Ne var ki bildiğimiz kadarıyla, alışveriş ve doğal getirisi olarak pazar kavramı, daha kazanç ekonomisi bilinmezken ortaya çıkmıştır, çünkü aslında pazar, tıpkı haberleşmede olduğu gibi, ürün ve hizmetlerin tüketiciye ulaştırıldığı bir iletişim veya nakliye merkezinden ibarettir. Elbette ki bunu sadece kapitalizme mal edemeyiz. Böyle bir ekonomi merkezi, kazanç peşinde koşan kapitalist toplumların olduğu kadar, komünist endüstri toplumlarının da ihtiyacıydı.³

3 Ticaret paraya ya da takasa dayansın, bir santral olarak pazarın bulunması şarttır. Üzerinden kazanç elde edilsin ya da edilmesin, fiyatlar arz-talebi izlesin veya devlet tarafından belirlensin, sistem planlı olsun ya da olmasın, üretim kanalları özel mülk veya kamu teşebbüsü olsun, bu olmak zorundadır. Çalışanların kendi maaşlarını belirleyerek kazanç olasılığını ortadan kaldırdığı kendi kendini yöneten endüstri firmalarına dayalı bir ekonomi teorisi ortamında bile mevcut olmalıdır.

Bu temel gerçek o kadar uzun süre gözden kaçırılmış, pazar çok sayıdaki değişkenlerinden sadece biriyle (fiyatların arz-talebi yansıttığı kâr temelli, özel mülkiyet modeli) o kadar yakından tanımlanmıştır ki geleneksel ekonomi sözlüğünde biçimlerinin çok yönlülüğünü ifade edecek bir kelime bile yoktur.

Bu sayfalar boyunca, "pazar" kelimesi geleneksel anlayışıyla değil, genel anlamıyla ele alınmıştır. Ama her şey bir yana, temel nokta asla değişmez: Üreticiyle tüketicinin ayrıldığı her yerde, aralarında çalışacak bir mekanizmaya gerek duyulur. Bu mekanizmaya - biçimi nasıl olursa olsun - ben pazar diyorum.

Kısaca ifade etmek gerekirse, İkinci Dalga'nın etkisini gösterdiği her yerde kullanım yerine ticaret amacı taşıyan üretim yapıliyordu ve bu ticaretin gerçekleşmesi için geniş çaplı bir sisteme ihtiyaç vardı. Ama pazar asla pasif değildi. Ekonomi tarihçisi Karl Polanyi, eski toplumlar da sosyal veya dinsel-kültürel amaçların hizmetinde olan pazarın, sonradan değişerek endüstri toplumlarının trendlerini belirleyen bir hale geliş sürecini anlatmıştır. Çoğu insan, bu para sistemi içine çekilmekten kurtulamamıştı. Parasal kaygılar yükselirken, pazar hacmiyle ölçülen ekonomik gelişim, gerek kapitalist, gerekse komünist olsun, tüm ülkelerin en önemli ve öncelikli hedefi haline geldi.

Pazar kendi kendini destekleyip güçlendiren ve sürekli yayılan bir oluşum olduğu için, daha önce işbölümünün ticareti desteklemesi ve gerektirmesi gibi, şimdi de pazar ya da diğer tanımıyla, ekonomik santral, işbölümünün daha öteye taşınmasını gerektirdi ve üretimin muazzam hacimlere ulaşmasına yol açtı. Artık kendi başına yayılıp genişleyen ve asla durmayan bir süreç başlamıştı.

Pazarın bu patlayıcı yayılımcılığı sayesinde, tarihte daha önce benzeri görülmemiş bir şekilde yaşam standartları yükseldi.

Ama politik ortamda, İkinci Dalga ülkeleri üretimle tüketimin ayrılması sonucu oluşmuş yeni ve şaşırtıcı çatışmalarla yüz yüze geldiler. Bütün üreticilerin (işçiler ve yöneticiler) istediği daha yüksek maaş, daha yüksek fiyat, daha yüksek kazanç ve daha hacimli cirolar karşısında, tüketiciler (dolayısıyla yine aynı gruplar) daha düşük fiyat istiyor, bu çatışma Marksistler'in ısrarcı bir şekilde vurguladığı sınıf ayrımı konusunun altında gözden kaçırılıyordu. Ekonomik politika kaldırıcının dayanağı, işte bu çatışmaydı.

Birleşik Devletler'de tüketim çılgınlığının artması, Polonya'da devlet tarafından yükseltile fiyatlar a karşı isyan, İngiltere'de fiyatlar ve dengeli gelir dağılımı konusunda bitip tü-

kenmeyen tartışmalar, Sovyetler Birliği'nde ağır endüstriye veya tüketim mallarına öncelik verilmesi konusunda süren ideolojik rekabet, gerek kapitalist ve gerekse komünist tüm toplumların, üreticiyle tüketicinin ayrılması sonucunda yaşadıkları muazzam çatışmaların çeşitlemelerinden ibarettir.

Bu parçalanma sadece politikayı etkilemedi; kültürü de etkiledi ve tarihin maddiyatı en ön planda tutan çıkarıcı ve ticari uygarlığını yarattı. "İnsanlar arasında 'nakit para' ve kişisel çıkar ilişkisinden başka bir şey bırakmadı," diye eleştiren Marks'ın *Komünist Manifestosu* ile aynı fikirde olmak için Marksist olmak gerekmez. Özel ilişkiler, aile bağları, sevgi, dostluk, komşuluk ilişkileri ve yerel halk arasındaki dayanışma, bu ticari çıkarlar yüzünden tamamen bozuk veya yozlaşmış hale geldi.

İnsanların birbirleriyle ilişkilerinde insancılığın ortadan kalktığını haklı bir şekilde vurgulayan Marks'ın yanıldığı nokta şuydu: Bu oluşumda kapitalizmin bir suçu yoktu. Hiç şüphesiz, onun yazdığı dönemde endüstrileşme sadece kapitalist toplumlar da gözlemlenebiliyordu. Ama artık sosyalizme ya da en azından, devlet sosyalizmine dayanan endüstri toplumlarıyla ilgili yarım asırlık bir veri birikimine sahibiz ve o her şeyin peşinde koşma çılgınlığı, her şeyi elde etmek için sergilenen türlü ahlaksızlık örnekleriyle insan ilişkilerinin duygusuz ekonomik kaygılara indirgenmesinin sadece kazanç sistemiyle bir ilgisi olmadığını biliyoruz.

Maddiyatçı insan kişiliği, sadece kapitalizm ya da sosyalizm değil, endüstrileşmeden kaynaklanmıştır. Üreticiyle tüketicinin ayrıldığı ve insanların yaşam için gerekli şeyleri kendilerinin üretmesi yerine pazara bağlı kaldığı bir uygarlıkta, bu durum pazarın kendisinden doğmuştur.

Politik eğilimine bağlı olmaksızın, böyle bir uygarlıkta sadece mal veya hizmet değil, emek, düşünce, sanat ve hatta ruh bile alınıp satılır ve takas edilebilir. Batı'da cebine yasadışı komisyon

indiren bir satın alma görevlisinin yaptığı şey, çalışmalarının yayımlanmaya uygun olduğunu onaylamak için yazarlardan para alan bir Sovyet editörün veya zaten para karşılığında çalıştığı işinde görevini yerine getirmek için ayrıca votka isteyen bir su tesisatçısının yaptığından farklı değildir. Sadece para için yazan veya resim yapan Fransız, İngiliz veya Amerikalı bir sanatçının, prim, yeni araba veya diğer türde ulaştırılması zor ya da imkansız ürünler ve ekonomik ayrıcalıklar karşılığında yaratıcı özgürlüğünü satan Polonyalı, Çek veya Rus bir romancıdan, ressamdan ya da oyun yazarından hiçbir farkı yoktur.

Bütün bu ahlaksızca oluşumlar, tüketiciyle üreticinin birbirinden ayrılmasından kaynaklanmıştır. Üreticiyle tüketici arasında bir köprü oluşturmak amacıyla oluşturulan pazar, kendisini kontrol edenler için – kendilerini haklı çıkarmak için yöneldikleri söz oyunlarının tarzına bağlı olmaksızın – elbette ki sınırsız bir güç sağlar.

Endüstri ya da İkinci Dalga uygarlığının tanımlayıcı bir özelliği olarak tüketimin ve üretimin bu şekilde ayrılması, ruhumuzu ve kişilik görüşlerimizi dahi etkiledi. Davranışlar, bir alışveriş dizisi halinde ele alınmaya başladı. Arkadaşlık, akrabalık, aşiret ya da toprak sahipliğine sadakate dayanan toplum gitti ve yerine, İkinci Dalga sayesinde, açık ya da örtülü bazı vaatlerin sağladığı sadakate dayalı yeni bir toplum yapısı geldi. Bugün eşler bile evlenirken sözleşme imzalıyorlar; bir zamanlar Tanrı'nın evinde kutsallaştırılan bu olgunun artık toplantı masalarına taşınmadığını iddia edebilir miyiz?

Tüketicilerle üreticiler arasındaki bu uçurum, kişiliğin de bölünmesine neden oldu. Böyle bir toplumda birey iki farklı kimlikte tamamen farklı iki mesajla karşılaşır: Öncelikle, üretici rolünde aileden, okuldan, işvereninden kendi zevklerine ve eğilimlerine aldırılmamayı, disiplinli ve istikrarlı olmayı, takım çalışmalarına katılmayı öğreniyor; diğer yanda ise, tüketici rolünde,

ona zevklerini hemen tatmin etmesi, hesaplı davranmaktan ve tutumlu olmaktan kaçınması, disipline aldırmmaması söyleniyor. Özellikle Batı dünyasında reklamcılık endüstrisi tüm hızıyla, yaratıcılığıyla, potansiyeliyle ve gücüyle insanları tüketime teşvik ederken, borç almayı, borçlanmayı, her önüne geleni satın almayı, "Şimdi uç, üç ay sonra öde," felsefesini benimsemeyi aşıyor ve bütün bunları ekonomi çarklarının dönmesine katkıda bulunarak ülkeye hizmet etmek olarak gösteriyor.

CİNSEL AYRIM

İkinci Dalga uygarlığında, yukarıda sözünü ettiğimiz üretici-tüketici arasındaki uçurum, iş dünyasını da böldü. Bu gelişme, aile ortamımızı, cinsel hayatımızı ve bireysel anlamda iç dünyamızı muazzam bir boyutta etkiledi.

Endüstri uygarlığında en çok rastlanan klişelerden biri, erkeğin "objektif (nesnel)" ve kadının "sübjektif (öznel)" olarak tanımlanmasıdır. Burada küçücük bir gerçek payı varsa, muhtemelen sabit bir biyolojik gerçeklikten değil, görünmeyen uçurumun psikolojik etkilerinden kaynaklanmaktadır.

Birinci Dalga toplumlarında, işler genellikle tarlalarda veya evlerde yapılır, bütün aile halkı bir ekonomik birim olarak toplanır ve ortaya çıkan ürün köy veya malikane içinde tüketilirdi. İş hayatı ve ev hayatı birbirine karışmış ve birleşmişti. Her köy büyük ölçüde kendi yağında kavrulduğundan, bir yerdeki köylülerin başarısı, başka bir yerdeki köylülerin ne yaptığından etkilenmezdi. Aynı ekonomik birim içinde, herkes mevsime, sağlık durumuna ya da kişisel tercihlerine bağlı olarak değişik işlerden sorumlu olurdu. Endüstri uygarlığından önce işbölümü çok temel düzeydeydi. Dolayısıyla, karşılıklı bağlılığın asgari düzeyde olması, Birinci Dalga uygarlığının en önemli özelliklerinden biriydi.

İkinci Dalga giderek yayılırken ve İngiltere, Fransa, Almanya ve diğer Batı ülkelerini - öncelikle - etkisi altına alırken, işler

tarlalarından ve evlerden uzaklaşıp fabrikalara taşındı ve insanlar birbirlerine daha bağımlı hale geldi. Artık yapılan işler ortaklaşa bir çabayı gerektiriyordu ve işbölümü kavramı, çeşitli becerilerin aynı anda bir araya gelerek bir bütünü oluşturması anlamına geliyordu. Artık başarı, birbirlerinden çok uzakta yaşayan, hayatlarında hiç karşılaşmamış ve tanışmamış insanların mükemmel şekilde planlanmış işbirliğine dayanıyordu. Bir çelik ya da cam fabrikası istenilen bir ürünü zamanında ya da istenilen kalitede teslim edemediğinde, bunun bedelini bütün endüstri ve hatta bölge veya ülke ekonomisi ödüyordu.

Düşük ve yüksek bağımlılıklı işler arasındaki çatışma, roller, sorumluluklar, ödüller ve bedeller açısından şiddetli fikir ayrılıklarına yol açıyordu. Örneğin, ilk fabrika sahipleri, işçilerin sorumsuzluklarından, fabrikanın performansını önemsememelerinden, kendilerine ihtiyaç duyulurken izne ayrılmalarından, birbirleriyle kavga etmelerinden, alkollü bir halde işe gelmelerinden şikayet ederlerdi. Bunda şaşılacak bir şey yoktu; ilk dönemde endüstri alanında çalışan insanların büyük bölümü, daha önce düşük seviyede karşılıklı bağımlılığa alışmış, üretim sürecinin geneli içinde rollerinin önemini ve sorumsuzluklarının sonuçlarını anlamayan, bu konuda hiçbir eğitimi, bilgisi ve fikri olmayan kırsak kesim sakinleriydi. Diğer yandan, çoğu inanılmaz derecede düşük ücretle çalışmaya zorlandıklarından, aksi şekilde davranmaları için özendirici bir etken de yoktu.

Bu iki çalışma sistemi arasındaki çatışma, yeni çalışma tarzlarının doğmasına neden oldu. İşler giderek artan bir şekilde ofislere ve fabrikalara aktarıldı. Kırsal bölgelerde yaşayan insanların sayısı azalmaya, büyük kitleler şehirlere göç etmeye başladı. Milyonlarca insan, yüksek bağımlılık ilişkileriyle muazzam bir ağ oluşturdular. İkinci Dalga, Birinci Dalga'nın eski, çağ dışı, "modası geçmiş" çalışma tarzlarını ezdi.

Ne var ki bu yüksek karşılıklı bağımlılık olgusu, kendi ya-
ğında kavrulma felsefesini asla tamamen yok edemedi. Toplu-
mün çok önemli bir yerinde, eski çalışma tarzı hâlâ varlığını sür-
dürüyordu: Evlerde!

Ev hâlâ belli bir merkezden bağımsız, biyolojik üretimden,
toplum üyesi yetiştirmekten ve kültürü kuşaktan kuşağa aktar-
maktan sorumlu bir birimdi. Ailelerden birinin çocuk yapama-
ması, çocuklarını büyütmekte başarılı olamaması, onları yeni
çalışma sistemi içinde yer alabilecek hale getirememesi, komşu
evin toplumsal bir birim olarak aynı fonksiyonları yerine getir-
memesi diye bir şey söz konusu olamazdı. Bugün bile, evlerin
sözünü ettiğimiz türden fonksiyonları hâlâ asgari bağımlılık se-
viyesinde devam ediyor.

Eskiden olduğu gibi, kadının hâlâ çok önemli bazı ekono-
mik sorumlulukları vardı. Öncelikle, üretim onun tekelindeydi
ama burada üretim, pazar için değil, A Sektörü – kendi ailesi
– içindi.

Erkek genellikle doğrudan ekonomik işlevlerini yerine ge-
tirmek için dışarı giderken, kadın evde kalarak dolaylı ekonomik
işlevleri yerine getiriyordu. Tarihsel açıdan ele alındığında, erkek
daha ileri düzeyde bir görevi yerine getirmek zorunda bırakıl-
mıştı. Kadının evde yaptığı iş ise Birinci Dalga'da toplumlarında
olduğundan çok da farklı değildi. Diğer bir deyişle, erkek "gele-
ceğe" doğru yol alırken, kadın "geçmişte" kalmıştı.

Bu işbölümü – ya da ayrımcılık – insanın kendi-iç dünyası-
nın da parçalanmasına yol açtı. Fabrika ya da büro ortamlarında
herkesin aynı anda, bir bütünün parçalarını oluşturacak şekilde
çalışması, objektif çözümleri ve objektif ilişkileri doğurdu. Er-
kek, çocukluğunun ilk yıllarından itibaren karşılıklı bağımlılığın
üst düzeyde olduğu işyerlerinde oynayacağı rol için hazırlanıyor,
"objektif" davranmaya zorlanıyordu. Kadın ise doğumdan itiba-
ren çocuk doğurmak, büyütmek ve ev işleri yapmak üzere görece

daha izole edilmiş bir şekilde hazırlanıyor, dolayısıyla "sübjektif" olmayı öğreniyordu. Bu yapılanma öyle bir boyuta ulaştı ki kadınların objektiflikle bağdaştırılan mantık ve çözüm üretme becerilerinden yoksun olduğuna inanıldı.

Bütün bunlar sonucunda, evini bırakarak karşılıklı bağımlılık gerektiren iş ortamlarına girmeyi tercih eden kadınların, dişiliğini kaybetmiş, soğuk, sert ve objektifleşmiş olmakla suçlanması hiç de şaşırtıcı değildir.

Yanılıcı bir şekilde erkeğin üretici, kadının tüketici olarak görülmesiyle bu cinsiyet ayrımı ve cinsel roller daha da netleşiyor; ama gerçek şu ki erkekler aynı zamanda tüketici olduğu gibi, kadınlar da üreticidirler. Kısacası, kadınlar daha İkinci Dalga dünya üzerinde yayılmaya başlamadan çok önceleri bastırılmış olsa da, "cinsiyetler arasındaki modern savaş"ın kökleri, iki çalışma tarzı arasındaki çatışmaya ve onun ötesinde, üreticiyle tüketicinin ayrılmasına dayandırılabilir. Gerçekte olan şey şuydu: Ekonomideki uçurum, cinsiyetler arasındaki uçurumu da derinleştirmişti.

• • •

Buraya kadar gördüklerimizi bir özetleyelim: Görünmeyen uçurum üreticiyle tüketiciyi birbirinden ayırdığında, diğer bir deyişle, bir bütünü ikiye böldüğünde, iki tarafı yeniden birbirine bağlamak için bir sistem olarak pazar yaratılmış veya genişletilmiş, yeni politik ve sosyal çekişmeler ortaya çıkmış, bütün bunların sonucunda da cinsel rollerin belirlenmesi gibi çok daha derin seviyelere inen başka değişiklikler gerçekleşmiştir. Ama parçalanma bunlarla da sınırlı değildi. Bütün İkinci Dalga toplumlarının aynı biçimde çalışması için, bazı temel kriterlere uymaları gerekiyordu. Üretimin kazanç amacıyla yapılıp yapılmamasına; "üretim kanalları" kamuya ya da özel teşebbüslere ait olmasına; pazarın "serbest" ya da "planlı" olmasına; konuşmalarda kapita-

list veya sosyalist yaklaşım kullanılmasına bağı kalmaksızın, bu şartlar asla değişmezdi.

Üretim kullanım amacıyla değil de, takas veya ticaret aracılığıyla yapıldığı sürece, ürünler ekonomik santralde veya diğer adıyla, pazarda dolaştığı sürece, İkinci Dalga prensipleri izlenmeliydi.

Bu prensipler tanımlandığında, bütün endüstri toplumlarının gizli dinamikleri yerleşmişti. Dahası, İkinci Dalga uygarlığında insanların tipik olarak nasıl düşündüklerini bile tahmin edebiliyoruz, çünkü bu prensiplerin toplamı, İkinci Dalga uygarlığının temel kurallarını ve davranış kalıplarını kapsıyordu.

4

YASAYI ÇİĞNEME

Her uygarlığın gizli bir yasası, diğer bir deyişle, her yönünde kendini gösteren, sürekli tekrarlanan belli prensipleri vardır. Endüstrileşme gezegende yayılmaya devam ederken, gizli ve eşsiz tasarımı da kendini göstermeye başladı. Bu tasarım, milyonlarca insanın davranışlarını düzenleyen ve birbirine bağlı olan altı temel prensipten oluşuyordu. Üretim ve tüketimin ayrılmasının doğal bir getirisi olarak ortaya çıkan bu prensipler, cinsellikten spora, iş hayatından savaşımlara kadar uygarlığın her yönünü etkisi altına alıyordu.

Günümüzde okullarda, iş dünyasında, devletler arasında veya hükümet içinde gözlemlediğimiz şiddetli çatışmalar, İkinci Dalga dünyasında yaşayan insanların güçlü bir güdüyle savunukları ve Üçüncü Dalga dünyasında yaşayan insanların öfkeyle saldırdıkları bu altı prensibe dayanmaktadır. Ama hikayenin bu kısmını anlatmaya geçmeden önce, biraz açıklama yapalım.

STANDARTLAŞMA

İkinci Dalga prensiplerinin ilki, standartlaşmadır. Endüstri toplumlarında, herkesin bildiği gibi, birbirinin benzeri olan milyonlarca ürün üretilir. Ama pazar önem kazanmaya başladıkça, Coca-Cola şişelerinden, ampullerden, çeşitli aletlerden ve makinelerden daha fazlasını standartlaştığımızın farkında olanla-

rın sayısı az. İşte bu az sayıdaki insandan biri, bu asrın başında American Telephone & Telegram Company'yi⁴ devleştiren kişi, Theodore Vail idi.

1860'ların sonlarında demiryolu posta memurluğu yapmakta olan Vail'in fark ettiği şey, aynı adrese yazılan iki mektubun bile yerine aynı yollardan ulaştırılmadığı olmuştı. Mektup çuvalları çeşitli yerlere gidiyor, bazen zarfların adreslere ulaşması haftaları ve hatta ayları buluyordu. Vail, izlenen yolların standartlaştırılması – aynı adrese giden zarflar aynı yolları izleyecekti – fikrini geliştirdi ve postacılık sisteminde bir devrim yarattı. Vail daha sonraları American Telephone & Telegram Company'yi kurduğunda, başlangıç olarak her eve aynı tipte birer telefon makinesi yerleştirdi.

Ama standartlaştırdığı tek şey telefon makineleri veya parçaları değildi; şirketin çalışma sistemini de değiştirip standart hale getirdi. 1908 yılında yayınladığı bir reklamda, küçük telefon şirketlerini rekabet ortamında ortadan kaldırmasını haklı göstermek için, “ekipmanın, hatların, çalışma tarzlarının, kullanılan yöntemlerin ve yasal işlemlerin” sağlanmasında ve sürdürülmesinde ekonomi sağlamak amacıyla, bir “standartlaştırma merkezi” fikrini savunmaya başladı; tabii bu arada “standartlaştırılmış bir muhasebe ve işletme sistemi”nden söz etmeye bile gerek yok. Vail, İkinci Dalga ortamı içinde başarılı olmak amacıyla sadece makinelerin değil, tepeden tırnağa her şeyin – yöntemler ve tüm yönetim teknikleri dahil – standartlaştırılması gerektiğini görebilmişti.

Vail endüstri uygarlığına şekil veren en etkili standartlaşma taraftarlarından sadece biriydi. Bir diğeri, ancak her işçinin attığı adımlar ve yaptığı her iş standartlaştırıldığı takdirde iş dünyasında bilimselliğin hâkim olabileceğine inanan, makinistten olma

4 Uluslararası ITT (International Telephone & Telegraph Corporation) ile karıştırılmamalıdır.

etkili dava adamı Frederick Winslow Taylor idi. Bu asrın başlarında, Taylor, her iş için tek bir (standart) en iyi yöntem, tek bir (standart) en iyi alet ve tek bir (standart) en iyi tamamlanma stüresi olduğuna karar vermişti.

Bu fikrin verdiği güçle, yöneticilerin akıl hocası haline geldi ve gerek kendi döneminde ve gerekse daha sonraları, Freud, Marks ve Franklin ile kıyaslandı. Parça başı fikrine dayalı sistemde sinekten yağ çıkarmaya çalışmak amacıyla işçileri enerjilerinin son damlasına kadar sömüren kapitalist işverenler, Taylor fikirlerinin tek hayranı değillerdi. Onların heyecanını komünistler de paylaşıyordu. Lenin, Taylor'ın fikirlerinin sosyalist sistemde de desteklenmesi gerektiğine inanıyor, bunu sık sık vurguluyordu. Standartlaştırmanın gücünü kesinlikle anlayanlardan biri olan Lenin, komünist olmaktan önce kesinlikle bir endüstrileşme taraftarıydı.

İkinci Dalga toplumlarında, iş kadar iş yöntemlerini de standartlaştırmak şarttı. Özellikle kamu hizmetleri alanında götüründe çalışmaya uygunsuz olanları ortadan kaldırmak için standartlaştırılmış testler kullanılıyordu. Bütün endüstrilerde maaş tavan ve tabanları standart hale getiriliyordu; sosyal yardımlar, öğle yemeği saatleri, tatiller ve şikayet bildirme şekilleri de buna dahildi. Gençleri iş pazarına hazırlamak için, eğitimciler standartlaştırılmış bir müfredat geliştirdiler. Binet ve Terman gibi insanlar, standartlaştırılmış zeka testleri oluşturdu. Okullarda notlandırma politikaları, yönetim teknikleri ve onay verme prensipleri de aynı şekilde standartlaştı. Çoktan seçmeli testler bu dönemde ortaya çıktı.

Diğer yandan, kitlesel haberleşme kanalları da standartlaşma imajlarının yayılmasına katkıda bulunuyordu. Böylece milyonlarca insan, aynı anda aynı reklamı veya aynı haberleri okuyup izliyordu. Azınlıkların dil kullanımında merkezi yönetimin yaptığı baskılara eklenen kitlesel haberleşme etkileri, yerel ak-

sanların ve hatta bazı durumlarda tam anlamıyla dillerin ortadan kalkmasına neden oldu. "Standart" Amerikan İngilizcesi, klasik İngilizce, Fransızca ve Rusça, "standart dışı" dillerin kökünü kazıdı. Her yerde birbirine benzeyen benzin istasyonları, duvar ilanları, evler görünmeye başlarken, dünyanın neredeyse her yeri aynı şekle büründü; özellikle de endüstrileşmeyi daha hızlı yayan Batı ülkeleri. Standartlaşma prensibi, günlük yaşamın her yönünde kendine yer edindi.

Daha derin bir seviyede, endüstri uygarlığında çeşitli ölçü birimlerinin de standartlaştırılması gerekiyordu. Fransa'ya endüstrileşme çağını getiren Fransız Devrimi'nin ilk girişimlerinden biri, endüstri öncesi Avrupa'da yaygın olan ve birbiriyle uyuşmayan bazı ölçü birimlerinin yerine metrik sistemin ve yeni bir takvim kullanımının getirilmesi oldu. İkinci Dalga yayıldıkça, yine dünyanın büyük bölümünde aynı – standartlaşmış – ölçü birimleri kabul edildi.

Bütün bunlara ek olarak, kitlesel üretimin makineler, ürünler ve yöntemlerde standartlaşmayı gerektirmesi gibi, hacmi gittikçe devleşen pazarda da paranın ve fiyatların standart hale getirilmesi ihtiyacı doğdu. Daha önceleri para krallar, bankalar ve önemli kişiler tarafından basılırdı. Özel olarak bastırılan paralar, On dokuzuncu yüzyılda hâlâ Amerika'nın bazı kesimlerinde kullanılıyordu. Kanada'da bu uygulama 1935'e kadar devam etti. Ama endüstrileşen ülkeler zaman içinde devletlerin bastırdığının dışında kalan para birimlerini ortadan kaldırdılar ve ülke çapında tek bir para birimini standart hale getirdiler.

Üstelik endüstrileşmiş ülkelerde eski pazarlarda alışıldığı şekilde alıcı ve satıcı arasında pazarlık edilmesi, on dokuzuncu yüzyıla kadar devam etti. 1825 yılında Kuzey İrlandalı göçmen A. T. Stewart, New York'ta bir dükkan açtı ve sattığı her ürün için sabit bir fiyat belirledi; bu sadece müşterilerini değil, rakiplerini de şaşırtan bir hareketti. Bu tek fiyat politikası – fiyat stan-

dartlaştırmaları – Stewart'ı çağının tüccar prenslerinden biri haline getirdi ve kitlesel dağıtımın gelişimini engelleyen en önemli şeylerden birini ortadan kaldırdı.

Fikir ayrılıkları ne olursa olsun, ileri seviyedeki İkinci Dalga düşünürleri, standartlaştırmının etkili bir tutum olduğu konusunda hemfikirdiler. Dolayısıyla, birçok seviyede, İkinci Dalga standartlaştırma prensibinin kararlı bir şekilde uygulanması, farklılıkların ortadan kaldırılmasını sağlamıştı.

UZMANLAŞMA

Bütün İkinci Dalga toplumlarında görülen ikinci önemli prensip: Uzmanlaşma! İkinci Dalga'nın etkisiyle dilde, yaşam tarzında, eğlencelerdeki farklılıklar yok olurken, iş dünyasında da standartlaşma ihtiyacı doğdu ve bu ihtiyaç, uzmanlaşmayı getirdi. İşbölümünü hızlandıran İkinci Dalga, her işi becerebilen köylüyü ortadan kaldırdı ve onun yerine, Taylor tarzında, bir işi defalarca tekrarlayabilen, dar kapsamlı, sıkı ağızlı uzmanı ve işçiyi getirdi.

1720 yılında *The Advantages of the East India Trade* (Doğu Hindistan Ticaretinin Avantajları) başlıklı bir İngiliz raporu, uzmanlaşma sayesinde işin “daha az zaman ve emek israfıyla” yapılabilceğini belirtiyordu. 1776 yılında Adam Smith, *The Wealth of Nations* (Ülkelerin Zenginliği) adlı çalışmasına şu çarpıcı değerlendirmeye başlıyordu: “Çalışmanın üretici güçlerinin en büyük gelişimi... işbölümüyle ortaya çıkmış gibi görünmektedir.”

Smith, kitabının klasikleşmiş paragraflarından birinde, bir iğnenin üretimini anlatıyordu. Ona göre, üretim için tüm işlemleri kendisi yapan eski tarz işçi, günde sadece bir avuç iğne üretebilirdi. Tahmini olarak, yirmi tane diyelim. Diğer yandan, Smith'in gezdiği bir fabrikada on işçi çalışıyor, bir işçi iğne üretimindeki işlemlerden birini veya en fazla birkaçını gerçekleştiriyor, sonuçta günde kırk sekiz bin iğne üretilabiliyordu; yani kişi başına dört bin sekiz yüz iğne!

On dokuzuncu yüzyılda üretim işleri giderek artan oranlarda fabrika ortamlarına taşınırken, bu iğne örneği sürekli artan bir hacimle tekrarlanıyordu. Endüstrileşme sürecini eleştirenler, fazlasıyla uzmanlaşmış ve sürekli tekrarlanan işlerin, çalışan kişiyi insanlıktan çıkardığı fikrini savunuyordu.

1908 yılında Henry Ford, Model T adıyla bilinen otomobillerinin üretimine başladığında, bir iğnedekinin aksine, tek bir otomobilin yapımı için 7,882 farklı işlemin gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Ford yaşamını anlatırken, uzmanlık gerektiren bu 7,882 işlemde 949'unun "fazlasıyla güçlü insanlar" tarafından, 3,338'inin ise "sıradan" insanlar tarafından yapılması gerektiğini söylemişti. Diğer işlemler, "kadınlar ve çocuklar" tarafından yapılabilirdi. Ford, soğukkanlı bir tavırla şöyle anlatıyordu: "Daha sonraları, 670 işlemin ayakları olmayan, 2,637 işlemin bir ayağı olmayan, 2 işlemin kolları olmayan, 715 işlemin tek kolu olmayan ve 10 işlemin de körler tarafından gerçekleştirilebileceğini anladık." Diğer bir deyişle, uzmanlaşmış işler bütün bir kişiyi değil, kişinin belli bir bölümünü gerektiriyordu. Aşırı uzmanlaşmanın ne kadar zalim ve insanlıktan uzak boyutlara ulaşabildiği, bundan daha iyi ifade edilemezdi.

Eleştirmenler bu yöntemin sadece kapitalizmde görüldüğünü söyleyedursun, sosyalizmde de farklı bir görüntüyle karşılaşılmıyordu, çünkü bütün İkinci Dalga toplumlarında gördüğümüz bu durumun – işin aşırı boyutlarda uzmanlaşması – kökleri, üretimle tüketimin birbirinden ayrılmasında yatıyordu. Tıpkı günümüzde Japonya veya Birleşik Devletler'in detaylıca bir uzmanlaşmaya dayanmadan fabrikalarını işletemediği gibi, SSCB, Polonya, Doğu Almanya veya Macaristan'da da durum farklı değildir.

İster kapitalist, isterse sosyalist olsun, endüstri toplumlarında uzmanlaşmanın yanı sıra meslek edinme kavramı da söz konusudur. Bir uzman grubu belli bir işle ilgili bilgileri kendi

elinde toplan ve yeni gelenlere fırsat vermezse, burada “meslek” kavramıyla karşılaşırız. İkinci Dalga’nın ilerleyişiyle, pazar bilgi sahibiyle müşteri arasına girdi ve onları üretici-tüketici olarak iki gruba ayırdı. Böylece, İkinci Dalga toplumlarında sağlık, hastanın kendine iyi bakması, hastalıklardan sakınması, doğru beslenmesi olarak değil, sağlığı doktorlar aracılığıyla sunan devletin bir hizmeti olarak bakılmaya başlandı. Yine aynı mantıkla eğitim, okullarda öğretmenler tarafından “üretiliyor,” öğrenciler tarafından “tüketiliyor” idi.

Kütüphane görevlilerinden satış temsilcilerine kadar her türlü meslek grubunda, insanlar arasında kendilerine profesyonel deme hakkı için bir yarış başladı; tabii bu arada standartları, fiyatları ve uzmanlık alanlarına giriş şartlarını belirleme hakkı için de. Birleşik Devletler Federal Ticaret Komisyonu Başkanı Michael Pertschuk şöyle demektedir: “Kültürümüz, bize ‘müşteri’ diyen ve ‘ihtiyaçlarımızın’ neler olduğunu söyleyen profesyonellerle doldu.”

İkinci Dalga toplumlarında politik çalkantı yaratıcılığı bile bir meslek olarak kabul edildi. Bunun ardından, Lenin, kitlelerin profesyonel yardım almadan devrim yaratamayacağı fikrini savunmaya başladı. Ona göre gerekli olan şey, ancak “mesleği devrimcilik olan kişilerin” üyesi olabileceği bir “devrimciler organizasyonu” idi.

Komünistler, kapitalistler, yöneticiler, eğitimciler, din adamları ve politikacılar arasında, İkinci Dalga ortak bir zihniyet geliştirdi ve emeğin daha da net bir şekilde ifade edilmiş bir bölümüne doğru eğilim başlattı. 1851 yılındaki büyük Kristal Saray Sergisi’nde Prens Albert’ın dediği gibi, uzmanlaşmanın “uygarlığın itici gücü” olduğuna inanılıyordu. Büyük Standartlaştırıcılar ve Büyük Uzmanlaştırıcılar el ele yürüyordu.

SENKRONİZASYON (UYUMLANDIRMA) *Senkronizasyon*

Üretimle tüketimin birbirinden ayrılması, İkinci Dalga insanlarının zamana yaklaşımını da değiştirdi. Planlı veya serbest olsun, pazara bağlı bir sistemde, zaman ile para aynı anlamı taşımaya başladı. Pahalı makinelerin boş durmasına izin verilemezdi ve kendilerine göre bir ritimleri vardı. Bu durum, endüstri uygarlığının üçüncü prensibini getirdi: Senkronizasyon, yani uyumlandırma.

En eski toplumlarda bile, işlerin zamana göre dikkatle planlanması gerekirdi. Savaşçılar, avlarını yakalayabilmek için aynı anda ve bir takım olarak hareket etmeliydiler. Balıkçılar, kürek çekerken veya ağ toplarken aynı anda hareket etmek zorundaydı. Yıllar önce George Thomson, çeşitli işlerde, işin doğasına uygun şarkılar söylendiğini göstermişti. Kürekçiler için bu, "Ho-op" şeklinde iki hece anlamına gelebilirdi. Hecelerden biri hazırlığı, diğeri işin yapılacağı anı vurguluyordu. Bir teknenin kıyıya çekilişi, elbette ki kürek çekmekten daha fazla çaba istiyordu; dolayısıyla, İrlandalı balıkçılarda olduğu gibi, asıl işin yapılacağı ana hazırlık süreci uzatılmış ve "Ho-li-ho-hop!" şeklinde bir terim ortaya çıkmıştı.

İkinci Dalga makineleri getirip işçilerin şarkılarını susturana kadar, bu senkronizasyon genellikle organik, doğal bir süreç olmaya devam etti; mevsimlerin, biyolojik süreçlerin ritmine, gezegenin dönüşüne veya kalbin atışına dayanılıyordu. İkinci Dalga toplumlarında, bunun tam tersine, makinelerin ritmi esas alındı.

Fabrikada üretim artınca, makinelerin pahalı ve yapılan işlemlerin birbirine bağlı olması, çok daha tutarlı bir senkronizasyonu gerekli kıldı. Bir fabrikada işçilerin belli bir görevi yerine getirmesinin gecikmesi, fabrikanın diğer ucunda diğer işçilerin daha fazla gecikmesi anlamına geliyordu. Tarım toplumlarında asla o kadar önemli olmayan zaman ve dakiklik kavramları, çok geçmeden toplumsal bir gereklilik haline geldi. Kol saatleri, du-

var saatleri, köstekli saatler ve daha birçok türde saat her yere yayılırken, daha 1790'lardan başlayarak, İngiltere gibi endüstrileşme yarışında ileride olan ülkelerde saat bir ihtiyaç olarak görülmüyordu. İngiliz tarihçi E. P. Thompson'ın deyimiyle; "saatler endüstri devriminin çalışmalarında daha fazla senkronizasyon gerektirdiği bir dönemde yayıldı."

Endüstri toplumlarında, çocuklara daha küçük yaşlardan itibaren saat kullanımı öğretilir oldu. Öğrenci olarak bu küçük insanlar, daha ders zili çalmadan okulda bulunmak üzere şartlandırıldılar; bunun amacı, büyüdüklerinde zilin veya düdüğün çaldığını duyduklarında, fabrikada montaj bantlarının veya ofislerde masalarının başında olmaya alışmalarıydı. İşler, saniyenin bilmem kaçta biriyle ölçülecek şekilde minik bölümlere ayrıldı. Milyonlarca işçi, "dokuz-beş" kavramıyla yaşamaya başladı.

Senkronizasyon sadece iş dünyasında geçerli bir kavram değildi. Tüm İkinci Dalga toplumlarında, kazanca veya politik amaçlara bakılmaksızın, sosyal yaşam da saate ve makinelere bağlandı. Belirli saatler çalışma programlarının arasına serpiştirildiğinde, ortaya standart uzunlukta izinler, tatiller veya kahve molaları çıktı.

Çocuklar aynı anda ders yılına başlıyor, aynı anda tatile çıkıyordu. Hastaneler bütün hastalarını kahvaltı için aynı saatte uyandırıyor. Toplu taşıma sistemleri, mesai başlangıcı ve bitişlerinde zorlanıyordu. Radyo ve televizyonlarda, eğlence programları belli saatlerde yayınlanıyordu. Her iş sektörünün kendi zirve saatleri veya mevsimleri vardı ve bunlar, dağıtımçıların ve yan ürün üreticilerinininkiyle uyum içindeydi. Bütün bunların sonucunda, senkronizasyon uzmanlarıyla tanıştık; fabrikada mal gönderiminden trafik polislerine ve zaman incelemesi uzmanlarına kadar.

Buna karşılık, bazı insanlar yeni endüstriyel zaman sistemine direniyordu. Burada yine cinsel farklılıklar ortaya çıkıyordu.

İkinci Dalga iş gücüne katılanlar – büyük ölçüde erkekler – endüstriyel zamana en çok bağlı kalanlar oldu.

İkinci Dalga toplumlarında kocalar sürekli olarak eşlerinin kendilerini bekletmesinden, zamana saygı duymamasından, giyinmelerinin ve süslenmelerinin çok uzun sürmesinden, randevulara sürekli geç kaldıklarından yakınmaya başladılar. Büyük ölçüde bağımsız ev işleriyle uğraşan kadınlar ise, daha az mekanik ritimlerle giyinmeye alışmışlardı. Şehir halkının, köylüleri yavaş ve zaman açısından güvenilmez bulmasının öncelikli nedeni de buydu. “Asla zamanında gelmezler! Bir randevuya sadık kalıp kalmayacaklarını asla bilemezsin!” Bu tür şikayetler, işlerin üst düzeyde karşılıklı bağımlılıkla sürdüğü İkinci Dalga dünyasıyla, işlerin tarlada veya evlerde görece bağımsız olarak yapıldığı Birinci Dalga dünyası arasındaki farklardan kaynaklanır.

İkinci Dalga etkisini hissettirmeye başladıktan sonra, yaşamın en yakın, en mahrem rutinleri bile endüstriyel ritme dayandı. Birleşik Devletler’de ve Sovyetler Birliği’nde, Singapur ve İsveç’te, Fransa ve Danimarka’da, Almanya ve Japonya’da, aileler aynı saatlerde kalkıyor, yiyor, yolculuk yapıyor, çalışıyor, eve dönüyor, yatağa giriyor, uyuyor ve hatta üç aşağı beş yukarı aynı saatlerde sevişiyordu; bu gerçek, standartlaştırma ve uzmanlaşmaya ek olarak, senkronizasyon prensibinin gücünü vurguluyordu.

ODAKLANMA

Pazarın giderek büyümesiyle, İkinci Dalga uygarlığında bir prensip daha doğdu: Odaklanma prensibi!

Birinci Dalga toplumları, çok dağınık ve çeşitli enerji kaynaklarından yararlanırlardı. İkinci Dalga toplumları ise, ancak belli yerlerde toplanmış fosil yakıtı kaynaklarına bağlı kaldılar.

Diğer yandan, endüstri toplumlarında bu şekilde odaklanmış olan şey sadece enerji kaynakları değildi. Kırsal kesimdeki insanlar da yaşadıkları yerlerden çekilip alındı ve büyük şehirlerde

yaşamak zorunda bırakıldı. Çalışmalar belli noktalarda odaklandı. Birinci Dalga toplumlarında işler her yerde – evlerde, köylerde, tarlalarda – yapılırken, İkinci Dalga toplumlarında işin büyük bölümü binlerce işçiyi bir araya getiren fabrikalarda yapılmaya başlandı.

Şimdi, böylesine odaklanan şey sadece enerji ve iş dünyası da değildi elbette. Stan Cohen, *New Society* adlı İngiliz bilim dergisi için yazdığı yazılarından birinde şöyle vurgulamıştı: Küçük istisnalar dışında, endüstrileşmeden önce “yoksullar evde veya akrabalarının yanında kalıp bakılır, suçlular ceza olarak kamçılanır veya bulundukları toplumdan dışarı sürülür, akıl hastaları ailelerinin yanında kalır veya yoksul oldukları takdirde toplum tarafından bakım görürdü.” Kısacası, bütün bu gruplar toplumun içine dağılmış, toplumla kaynaşmış haldeydi.

Endüstrileşmeyle birlikte, bu durum devrim boyutlarında değişime uğradı. Suçluların büyük kitleler halinde hapisanelere atıldığı, akıl hastalarının sürüler halinde tımarhanelere kapatıldığı, fabrikalarda çalışan işçiler gibi çocukların da gruplar halinde okullara çekildiği on dokuzuncu yüzyıl, Büyük Hapsetmeler çağı olarak anılabilirdi.

Bu odaklanma, sermaye akışında da geçerliydi. Öyle ki İkinci Dalga uygarlığı dev şirketin ve onun ötesinde, tröst veya tekelliliğin doğumuna tanık oldu. 1960’ların ortalarında, Birleşik Devletler’deki Üç Büyük otomobil üreticisi Amerikan otomobillerinin yüzde 96’sını üretiyordu. Almanya’daki dört şirket (Volkswagen, Daimler-Benz, Opel (GM) ve Ford-Werke) üretimin yüzde 91’ini karşılıyordu. Fransa’da dört şirket ülkenin otomobillerinin neredeyse yüzde yüzünü, İtalya’da Fiat yüzde 90’ını üretiyordu.

Aynı şekilde, Birleşik Devletler’de alüminyum, bira, sigara ve kahvaltılık ürünlerin yüzde 80’inden fazlası, her alandaki dörder veya beşer şirket tarafından üretiliyordu. Almanya’da sıra

ve boyanın 92'si, fotoğraf filminin yüzde 98'i, sanayi tipi dikiş makinelerinin yüzde 91'i, bu alanlarda çalışan birkaç şirket tarafından üretiliyordu. Son derece odaklanmış endüstrilerin listesi elbette ki bunlarla bitmiyordu.

Üretimin odaklanmasının "etkili" olduğuna, sosyalist yöneticiler de inanmıştı. Gerçekten de, kapitalist ülkelerdeki birçok Marksist ideolog, endüstrinin birkaç elde toplanmasını, sonunda bütün endüstrinin devlet elinde toplanmasının bir aşaması olarak görüyor ve buna sıcak bakıyorlardı. "Tüm vatandaşlar, tek bir kurumun... yani devletin işçisi ve memuru haline getirilmelidir," diye nutuklar atıyordu Lenin. Daha yarım asır sonrasında, Rus ekonomist N. Lelyukhina şöyle yazacaktı: "Sovyetler Birliği, dünyanın en fazla odaklanmış endüstrisine sahiptir."

Enerji, nüfus, iş, eğitim veya ekonomik organizasyon olsun, hepsinde İkinci Dalga uygarlığının odaklanma prensibi derinden görülmüyordu; aslında, Moskova ve Batı arasındaki ideolojik farklılıkların hepsinden çok derindi.

AZAMİLEŞTİRME

Üreticiyle tüketicinin birbirinden ayrılması, İkinci Dalga toplumlarının hepsinde takıntılı bir "makrofilya"ya neden oldu; diğer bir deyişle, Teksas halkınıninkine benzer bir büyüklük ve gelişim tutkusuna. Bir fabrikada çalışma saatleri uzatıldığında birim maliyetler düşüyorsa, aynı mantıkla, başka alanlarda üretim hacminin artırılması da belli tasarruflara yol açacaktı. Artık "büyük" kelimesi "verimli" kavramıyla aynı anlama geliyordu ve böylece, "azamileştirme" prensibi, İkinci Dalga uygarlığının beşinci prensibi olarak karşımıza çıkıyordu.

Ülkeler ve şehirler, en yüksek gökdelene, en büyük baraja veya dünyanın en büyük minyatür golf sahasına sahip olmakla övünmeye başladı. Dahası, büyüklük gelişimin sonucuydu ve

çoğu endüstri devleti, şirketi ve organizasyonu, gelişme ve büyüme idealini çalgınca bir tutkuyla izliyordu.

Matsushita Electric Company'de çalışan Japon işçi ve müdürler, her gün işe başlamadan önce şu şarkıyı hep bir ağızdan söylüyordu:

*Üretimi vurgulamak için elimizden geleni yaparız
Ürünlerimizi dünyanın her yerinde insanlara göndeririz
Hiç bitmeden ve tükenmeden
Bir çeşmeden fışkıran su gibi
Büyü, endüstri, büyü, büyü, büyü!
Uyum ve içtenlik!
Matsushita Electric!*

1960 yılında Birleşik Devletler endüstrileşme aşamasını tamamladı ve üçüncü değişiklik dalgasının etkilerini hissetmeye başladı. Aynı yıl, Birleşik Devletler'deki en büyük elli şirketin her birinde çalışan işçi sayısı ortalama 80,000 idi. General Motors'da 595,000, Vail'in AT&T firmasında 736,000 kadın ve erkek çalışıyordu. Ortalama aile büyüklüğünün 3.3 olduğu o yıl, 2,000,000'dan fazla insanın sadece bu şirketten gelen parayla geçindiğini söyleyebiliriz; bu, Hamilton ve Washington'ın bir ulus yaratmaya çalıştığı bir dönemde, bütün ülkenin yarısına eşitti. (O zamandan beri AT&T inanılmaz bir oranla büyüdü. 1970 yılında çalışan sayısı 956,000 idi; diğer bir deyişle, sadece on iki aylık bir dönemde iş gücüne 136,000 kişi daha katılmıştı.)

AT&T elbette ki özel bir örnekti. Ama Amerikalılar tarihleri boyunca büyüklük kavramını sevmiştir. Yine de, bu büyüklük tutkusunu sadece Birleşik Devletler'e atfedemeyiz. 1963 yılında Fransa'daki bin dört yüz firma – tüm şirketlerin yüzde birinin sadece ¼'ü – ülkedeki iş gücünün yüzde 38'ini temsil ediyor-

du. Almanya, İngiltere ve diğer ülkelerde yöneticiler, Birleşik Devletler'in devleriyle rekabete girebilmek için büyüklüğün çok önemli olacağına inanmışlardı ve daha büyük şirketlerin kurulmasını açıkça destekliyorlardı.

Firmaların büyümeyi böylesine takıntılı hale getirmesinin nedeni sadece kazanç değildi. Marks, endüstri kurumlarının büyümesiyle ekonomik güçlerinin artması arasında açık bir bağ görüyordu. Lenin'in iddiası ise şuydu: "Büyük kurumlar ve tekelleşme, kitlesel üretim teknolojisinin en üst düzeye taşır." Rus Devrimi'nin ardından verdiği ilk emir, Rus ekonomik yaşamının en az sayıda ve en büyük birimlerle düzenlenmesiydi. Ama büyüklük tutkusunu konusunda Stalin çıtayı daha da yükseltti; Magnitogorsk'ta ve Zaporozhstal'da birer çelik kompleksi, Balkhash'ta bakır işleme tesisi, Kharkov ve Stalingrad'da birer traktör fabrikası kurdu. Önce herhangi bir alanda en büyük Amerikan tesisinin büyüklüğünü öğreniyor, sonra ondan daha büyüğünü yapmak için kolları sıvıyordu.

The Cult of Bigness in Soviet Economic Planning (Sovyet Ekonomi Planlamasında Büyüklük Takıntısı) adlı çalışmada, Dr. Leon M. Herman şöyle yazmıştır: "Sovyetler Birliği'nin çeşitli yerlerinde, yerel politikacılar daima 'dünyanın en büyük' projesini gerçekleştirmenin peşine düşmüşlerdir." 1938 yılında Komünist Partisi yetkilileri bu devlik takıntısına karşı dikkatleri çekmeye çalıştılar ama pek başarılı olamadılar. Günümüzde Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki komünist yöneticiler, hâlâ büyüklük takıntısını sürdürmektedir.

Sadece büyüklüğün yeterli olacağı yönündeki bu derin inanç, "etkililiğin" doğası hakkındaki dar görüşlü İkinci Dalga varsayımlarından kaynaklanıyordu. Ne var ki endüstrileşmede görülen bu büyüklük takıntısı tesislerin çok ötesine geçiyor, ülkede üretilen ürün ve hizmetlerin toplamıyla ekonominin "boyutlarını" ölçmek amacıyla kullanılan ve birbirinden çok farklı verinin

bir araya getirilmesinden oluşan Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) kavramında da kendini gösteriyordu. İkinci Dalga ekonomistlerinin sıkça başvurduğu bu aracın birçok eksik yönü vardı. GSMH açısından, üretilen şeyin gıda veya cephane, eğitim veya sağlık hizmeti olması fark etmiyordu. GSMH, bir evin yapımında çalıştırılan işçiyi kapsadığı gibi, bir evin yıkımında çalıştırılan işçiyi de kapsıyordu; ne var ki birinde mevcut ev rezervine biri daha eklenirken, diğesinde eksiliyordu. Buna ek olarak, GSMH sadece pazar hareketini ve alışverişi ölçtüğü için, çocuk yetiştirmek, ev ekonomisi yapmak gibi parasız yapılan ama yaşamsal açıdan büyük öneme sahip olan bir ekonomi yönü üzerinde hiçbir gösterge etkisi yoktu.

Bütün bu kusurlarına rağmen, dünyanın her yerinde İkinci Dalga ülkeleri GSMH'yi artırmak için yarışa girdiler. Olabildiğince büyük "gelişim" peşinde koşarken, çevreye veya toplumlara verdikleri zararı önemsemediler. Büyüklük takıntısı endüstrileşme zihin yapısına öylesine derinden yerleşmişti ki bundan daha mantıklı gelen başka bir şey yoktu. Böylece azamileştirme, diğer endüstrileşme prensipleriyle birlikte yerini aldı.

MERKEZİLEŞTİRME

Son olarak, bütün endüstrileşmiş toplumlar merkezileştirmeyi de bir sanat haline getirdiler. Gerek Kilise ve gerekse Birinci Dalga liderlerinin çoğu, güçlü merkezileştirmeyi iyi bilirken, çok daha az karmaşık toplum yapılarıyla uğraşıyorlardı ve endüstri toplumlarını baştan aşağı merkezileştiren erkek ve kadınlara karşılık, bir hayli acemi kalıyorlardı.

Bütün karmaşık toplumlar, hem merkezileştirilmiş hem de merkezilikten uzak bırakılmış faaliyetlere ihtiyaç duyar. Ama temelde merkezilikten uzak Birinci Dalga ekonomisinden – o zamanlar her yerel idare, kendi ihtiyaçlarını üretmekten sorumluydu – İkinci Dalga'nın iç içe geçmiş ulusal ekonomilerine geçiş

yaşanırken, gücün merkezileştirilmesi konusunda tamamen yeni yöntemler ortaya çıktı. Bunlar, bireysel şirket ve bütün olarak endüstri ve ekonomi bazında idi.

Erken dönem demiryolları, bu konuda en klasik örneklerden biriydi. Diğer iş alanlarına oranla kendi zamanlarının devleriydiler. 1850'lerde, sadece kırk bir fabrikanın 250,000 dolardan fazla sermayesi vardı. Buna karşılık, 1860'larda New York Central Railroad'un sermayesi 30 milyon doları buluyordu. Böylesine devasa bir girişimi yönetmek için, yeni yöntemlere ihtiyaç vardı.

Dolayısıyla, ilk demiryolu yöneticileri, modern çağımızın uzay programı yöneticileri gibi yeni teknikler icat etmek zorunda kalmıştı. Bunun için teknolojiyi, fiyatları ve programları standartlaştırdılar. Yüzlerce yıllık bir ulaşım ağında operasyonlarını senkronize ettiler. Yeni uzmanlaşmış meslekler ve bölümler kurdular. Sermayelerini, çalışanlarını ve enerjilerini odakladılar. Ağlarının büyüklüğünü azamiye çekmek için mücadele ettiler. Bütün bunları başarmak için, bilgi ve kumandanın merkezileştiği yeni organizasyon biçimleri yarattılar.

Çalışanlar "hat" ve "personel" olarak ikiye bölündü. Trenlerin hareketi, indirme ve yükleme, hasar, kayıp bagaj, tamirat gibi konularda gerekli verilerin toplanabilmesini sağlamak için, günlük rapor sistemi kondu. Bu bilgiler, çeşitli aşamalardan geçerek, kararları veren ve emirleri yukarıdan aşağı aktaran bir kumanda merkezine gönderiliyordu.

Tarihçi Alfred D. Chandler'ın deyimiyle, demiryolları kısa süre içinde diğer büyük şirketler ve kurumlar tarafından örnek alındı. Bütün İkinci Dalga toplumlarında, merkezileşmiş yönetim son model ve en modern araç olarak görüldü.

İkinci Dalga, politika dünyasında da merkezileştirmeyi getirdi. Birleşik Devletler'de, 1780'lerin başlarından itibaren, gevşek, merkezilikten uzak Konfederasyon Anayasası'nın değiştirilmesi için verilen savaşta, bu durum kendini açıkça gösterdi. Büyük

ölçüde Birinci Dalga taraftarı olan kırsal kesim zenginleri, gücün ulusal bir devlet yapısının elinde toplanmasına karşı çıkıyor, İkinci Dalga taraftarlarıysa, Hamilton'ın liderliğinde güçlü bir merkezi devlet yapısının sadece askeri ve dış politikadan dolayı değil, ekonomik kalkınma açısından da gerekli olduğunu savunuyorlardı.

Böylece, 1787 yılında son derece zekice hazırlanmış bir uzlaşma metni olarak, ilk federal Anayasa ortaya çıktı. Birinci Dalga güçleri henüz etkisini sürdürdüğü için, Anayasa birçok konuda yetkiyi merkezi yönetime değil, eyalet yönetimlerine veriyordu. Yine, gereğinden fazla güçlü bir merkezi yönetim fikrini bastırmak için, yasama, yürütme ve yargı fonksiyonları, kesinlikle net bir şekilde ayrılıyordu. Diğer yandan, federal devletin gücünü olabildiğince genişletebilmesini mümkün kılan maddeler de yer alıyordu.

Endüstrileşme hareketi politika dünyasını daha fazla merkezileşmeye sürükleyince, Washington'daki hükümet gittikçe daha fazla konuda gücü, sorumluluğu ve yetkiyi kendinde topladı. Federal devletin kendi yapısında da bir değişiklik gözlemlendi; yasama ve yargı, ağırlığı en merkeziyetçi olan yürütmeye bıraktı. Bir zamanlar kendisi de sıkı bir merkezileşme taraftarı olan Arthur Schlesinger bile, Nixon'ın döneminde ülke başkanlığını imparatorluk kavramıyla bağdaştırıyordu.

Politika dünyasındaki bu merkezileşme eğilimi, Birleşik Devletler dışında daha da güçlüydü. İsveç, Japonya, İngiltere veya Fransa'ya baktığınızda, aslında Amerikan sisteminin görece çok daha az merkezileştirme taraftarı olduğunu görürsünüz. *Without Marx or Jesus* (Marks ya da İsa Olmadan) adlı kitabın yazarı Jean-François Revel, hükümetlerin politik itirazlara verdiği karşılığı tanımlayarak bu noktayı şöyle vurgulamıştı: "Fransa'da bir gösteri yasaklandığında, bu yasağın kaynağı kesinlikle bilinir. Önemli bir politik gösteri söz konusuysa, yasaklayan merkezi

yönetimdir. Diğer yandan, Birleşik Devletler’de bir gösteri yasaklandığında, ‘Kim yasakladı?’ diye sorulur.” Revel, Birleşik Devletler’de bu sorunun cevabının genellikle bağımsız hareket eden eyalet yönetimi olduğunu söylemişti.

Elbette ki endüstrileşmiş Marksist ülkeler de politik sistemi son derece merkezileştirdi. Daha 1850’lerden başlayarak, Marks “gücün kesinlikle devlet kontrolünde olması” fikrini savunuyordu. Kendisinden önceki Hamilton gibi, Engels de merkezileştirme taraftarı olmayan konfederasyonları “geriye doğru atılmış dev bir adım” olarak yorumluyordu. Daha sonraları, endüstrileşme sürecini iyice hızlandırmak için uğraşan Sovyetler Birliği, daha da merkezileşmiş bir politika ve ekonomi yapısı kurdu. Böyle bir sistemde, üretimi ilgilendiren en küçük kararları bile, merkezdeki planlamacılar kontrol ediyordu.

• • •

Ekonomi giderek merkezileştirilirken, bunda amacını ismiyle de belli eden yeni bir icadın da büyük etkisi oldu: Merkez Bankası.

1694 yılında, endüstri çağıının başlarında, Newcomen daha buhar makinesini yapmaya çalışırken, William Paterson, tüm İkinci Dalga toplumlarındaki merkezileşmeciler kurumların örnek aldığı Bank of England’ı (İngiliz Bankası) kurdu. Para ve kredilendirme süreçleri merkezi bir kontrol altına alınmadan, bir ülkenin İkinci Dalga aşamasını tamamlaması mümkün olmazdı.

Paterson’ın bankası devlet tahvili satıyor, devletin desteğiyle para basıyordu. Daha sonraları, başka bankaların kredi yöntemlerini de denetlemeye başladı. Nihayet, bütün merkez bankalarının günümüzdeki en önemli fonksiyonu olarak, piyasada sirkülasyon halindeki para miktarının kontrolünü de üstlendi. 1800’lerde, aynı amaçla Banque de France (Fransız Bankası) kuruldu. Ardından, 1875 yılında Reichsbank (Alman Bankası) geldi.

Birleşik Devletler’de, yeni anayasanın kabulünden kısa süre sonra, merkez bankası yüzünden Birinci Dalga ve İkinci Dalga taraftarları arasında şiddetli bir çekişme yaşandı. Hamilton, İkinci Dalga süresince izlenecek politikaların en zeki savunucularından biri olarak, İngilizlerin bankasını örnek alacak bir merkez bankasının kurulması fikrini destekledi. Tarım toplumu olmaktan henüz uzaklaşmamış olan güney ve batı bölgelerindeki halk, ona direndi. Yine de, Hamilton endüstrileşmeye kararlı olan kuzeydoğu halkının desteğiyle, Bank of the United States’in (Amerikan Bankası) kurulması için belli yasaları çıkarttırdı; yani, Federal Rezerv Sistemi’nin öncüsü.

Hükümetlerin pazar faaliyetlerinin seviyesini ve hızını ayarlayıp denetlemek amacıyla kullandığı merkez bankaları – bir arka kapı olarak – kapitalist ekonomilere kısa vadeli planlama yöntemi yerleştirdi. İster kapitalist, isterse sosyalist olsun, bütün İkinci Dalga toplumları parayla döndüyordu. Her iki grubun da parayı yönlendirmek için merkezi bir sisteme ihtiyacı vardı. Merkez bankalarının kurulma nedeni buydu. Merkezileştirme taraftarı devlet için merkez bankası ayrılmaz bir parçadır. Böylece, İkinci Dalga toplumlarının diğer bir prensibi olarak, merkezileştirme karşımıza çıktı.

Burada gördüğümüz şey, altı rehber prensip, tüm İkinci Dalga toplumlarında o ya da bu ölçüde kullanılan bir “program”dır. Bu altı prensip – standartlaştırma, uzmanlaştırma, senkronizasyon, odaklanma, azamileştirme ve merkezileştirme – üreticiyle tüketicinin birbirinden ayrılması ve pazarın giderek büyüyen rolünün kaçınılmaz bir sonucu olarak, endüstrileşmiş bir toplumun hem kapitalist hem de komünist kanatları tarafından kullanılıyordu.

Diğer yandan, bu altı prensip birbirini desteklemekte ve bürokrasinin yükselişine zemin hazırlamaktadır. Oluşan şey, insanlık tarihinde görülmuş en büyük, en tutucu ve en güçlü, insanı

devasa organizasyonlarla dolu bir Kafka dünyasında savunmasız halde bırakan bir bürokrasi yapısıydı. Bugün onların karşısında kendimizi bastırılmış ve çaresiz hissediyorsak, sorunlarımızın kaynağını İkinci Dalga uygarlığını programlayan gizli yasalarda bulabiliriz.

Bu yasayı oluşturan altı prensip, İkinci Dalga uygarlığına kendini belli eden bir mühür vurdu. Bugün, kısa süre sonra göreceğimiz gibi, bu temel prensiplerin her biri Üçüncü Dalga güçlerinin saldırısı altındadır.

Gerçekten de, hâlâ aynı prensiplerle hareket etmeye çalışan İkinci Dalga seçkinleri de öyle; iş dünyasında, bankacılıkta, işçi ilişkilerinde, devlet yönetiminde, eğitimde ve basında. Yükselen yeni uygarlık, eskisinin çıkarlarını ciddi şekilde tehdit etmektedir.

Hemen önümüzde uzanan çalkantılı zamanlarda, tüm endüstri toplumlarında kendi kurallarını belirlemeye alışmış seçkinler, muhtemelen geçmişteki feodal derebeyleri gibi ortadan kalkıp tarihe karışacaklar. Bazıları görmezden gelinecek. Bazıları devrilecek. Bazıları gücünü kaybedecek. Bazıları – en zeki ve en esnek olanlar – değişecek ve Üçüncü Dalga'nın liderleri olarak ortaya çıkacak.

Yarın Üçüncü Dalga baskın hale geldiğinde dünyayı kimlerin yönetebileceğini anlamak için, öncelikle bugün dünyayı kimlerin yönettiğini bilmemiz gerekir.

5

GÜÇ TEKNİSYENLERİ

“İpler kimin elinde?” sorusu, tipik bir İkinci Dalga uygarlığı anlayışını yansıtır, çünkü Endüstri Devrimi’ne kadar böyle bir soru sormak kesinlikle anlamsız olurdu. Kral, şaman, derebeyi, aziz veya güneşin oğlu olsun, halk gücün veya diğer bir deyişle “iplerin” kimin elinde olduğunu şüphe götürmez bir şekilde bilirdi. Yırtık pırtık giysilerinin içinde köylü, tarlasında çalışırken başını kaldırıp baktığında görkemli sarayı ya da tapınağı görürdü. Güç ve kontrol sorununun çözümü için politika bilimcisinin, gazetelerde boy gösteren bir uzmanın rehberliğine ihtiyacı yoktu. “İplerin” kimin elinde olduğu herkes tarafından bilinirdi.

Ne var ki İkinci Dalga’nın gelişyle, dağınık, kimin elinde olduğu anlaşılamayan bir güç tarzı doğdu. Kontrol mekanizmasında bulunanlar için “onlar” deniyordu ama “onların” kim olduğunu doğru dürüst bilen yoktu.

BİRLEŞTİRİCİLER

Daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, endüstrileşmenin gelişyle toplum birbirinden farklı ama birbirine bağlı binlerce parçaya bölündü; fabrikalar, kiliseler, okullar, sendikalar, odalar, hapis-haneler, hastaneler... Adını siz koyun. Kilise, devlet ve birey arasındaki kumanda zinciri bozuldu. Bilgi uzmanlaşmış disiplinlere

bölündü. İşler küçük parçalara ayrıldı. Aileler daha küçük çekirdek ailelere dönüştü. Bunu yaparken, toplum yaşamı ve kültürü de paramparça oldu.

Biri her şeyi başka bir şekilde yeniden birleştirmek zorundaydı.

Bu ihtiyaç nedeniyle, temel görevi birleştirmek olan yeni türde uzmanlar türedi. Kendilerine yönetici, idareci, komiser, koordinatör, başkan, başkan yardımcısı, bürokrat veya müdür diye unvanlar yakıştıran bu insanlar, her iş ortamında, her hükümette ve toplumun her seviyesinde kendilerini gösterdiler. Çok geçmeden onlardan vazgeçilemeyeceği anlaşıldı. Onlar birleştiricilerdi.

Rolleri onlar belirliyor, işleri onlar dağıtıyordu. Kimlerin ödüllendirileceğine onlar karar veriyordu. Planlar yapıyor, kriterler belirliyor, gerekli belgeleri sağlıyorlardı. Üretim, dağıtım, nakliye ve iletişim onlardan soruluyordu. Organizasyonların birbirleriyle etkileşim kurallarını onlar belirliyordu. Kısacası, toplumun parçalarını birbirine uyduranlar onlardı. Onlar olmadan, İkinci Dalga sistemi asla yürüyemezdi.

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında, Marks araçlara ve teknolojiye kim sahip olursa – “üretim araçları” – toplumu onun yöneteceğini düşündü. Bu fikri savunuyordu, çünkü işler birbirleriyle bağlantılıydı, işçiler üretimi kesebilirlerdi ve araçları patronlarının elinden alabilirlerdi. Araçlara sahip olduklarında, toplumu onlar yönetirdi.

Ama tarih onu yanılttı. Aynı birbirine bağımlılık, yeni bir gruba çok önemli bir avantaj sağlamıştı; sistemi yönetenlere veya birleştirenlere. Sonunda gücü eline geçirenler ne patronlar ne de işçiler oldu. Gerek kapitalist, gerekse sosyalist ülkeler olsun, tepeye yükselenler birleştiricilerdi.

Güç veren şey mülkiyet sahipliği değil, “üretim araçları” idi. Bu, “birleştirme araçları” anlamına geliyordu. Ne demek istediğimizi açıklayalım.

İş dünyasında ilk birleştiriciler, fabrikatörler, tacirler, demir ustalarıydı. Patron ve birkaç yardımcısı, çok sayıda vasıfsız “el-leri” bir araya getiriyor, işlerini daha büyük bir ekonominin parçasına dönüştürüyorlardı.

O sıralarda patronla birleştirici aynı olduğundan, Marks bu ikisini karıştırmakta haksız değildi ve bunun sonucu olarak, daha ziyade patronluk kavramına vurgu yaptı. Ama üretim süreci giderek karmaşık hale gelirken ve uzmanlık anlayışı yüzünden işbölümü daha da artarken, iş dünyasında patronla işçilerin arasına daha önce tahmin edilmeyen sayıda uzmanlar, yöneticiler yerleşti. Evrak işleri arttı. Durum öyle bir hal aldı ki büyük şirketlerde işlerin tamamını anlayabilen bir tek kişi bile kalmadı; şirket sahibi veya en büyük hissedar dahil. Patronun kararları, bütün sistemi düzenlemek üzere çalıştırılan uzmanlar tarafından şekillendiriliyor, böylece kontrol altına alınıyordu. Tüm bunların sonucunda ortaya çıkan yeni bir elit grup, gücünü patronluktan değil, birleştirme sürecindeki rollerinden almaya başladılar.

Yöneticilerin elindeki güç artarken, hissedarların önemi azaldı. Şirketler giderek büyürken, şirket sahibi aileler hisselerinin giderek artan bölümünü dağınık hissedar gruplarına sattılar ve bu arada yeni hissedarların işlerin doğası hakkında bir şey bilip bilmediğine bile kimse aldırmadı. Giderek artan bir şekilde, hissedarlar sadece şirketin günlük işlerinin yürümesi açısından değil, uzun vadeli hedeflerinin ve stratejilerinin belirlenmesi için bile yöneticilere ihtiyaç duymaya başladı. Teorik olarak patronları temsil eden yönetim kurulları, güya yönetmeleri gereken operasyonları bile bilemez hale geldi. Özel yatırımlar kişiler tarafından değil de, giderek artan bir şekilde emeklilik fonları, hisse senetleri ve bankaların tröst birimleri tarafından gerçekleştirildiğinden, endüstrinin gerçek “sahipleri” hâlâ kontrolden uzak kalıyordu.

Belki de, birleştiricilerin yeni gücü en iyi şekliyle, Birleşik Devletler eski Hazine Bakanı W. Michael Blumenthal tarafından

ifade edilmiştir. Hükûmete katılmadan önce, Blumenthal, Bendix Corporation'ın başındaydı. Bir gün Bendix'in sahibi olmayı isteyip istemediği sorulduğunda, Blumenthal şöyle cevap vermişti: "Önemli olan şirketin sahibi olmak değil, kontroldür. CEO olarak elimde tuttuğum şey de bu! Gelecek hafta bir hissedarlar toplantısı yapılacak ve oy oranının yüzde 97'si bende. Sahip olduğum hisse sayısı ise sadece sekiz bin. Benim için asıl önemli olan şey kontrol... Bu büyük hayvanı kontrol edebilmek ve bunu yapıcı bir şekilde başarabilmek. Başkalarının yapmamı istedikleri gülünç şeyleri yapmaktansa bunu tercih ederim."

Dolayısıyla, politikalar o firmada maaşlı çalışan veya başkalarının parasıyla yatırımlar yapan yöneticiler tarafından belirleniyordu. Bu konuda patronlar da en az işçiler kadar etkisizdi. Birleştiriciler, kontrolü ele almışlardı.

Bütün bunlar, paralel bir şekilde sosyalist ülkelerde de yaşanıyordu. 1921 yılında, Lenin kendi Sovyet bürokrasisini eleştiriyordu. 1930 yılında sürgünde bulunan Trotsky, "üretim işinde doğrudan yer almayan ama yöneten, emreden, düzenleyen, başışlayan ve cezalandıran" yaklaşık beş-altı milyonluk bir yönetici sınıfının varlığından söz ediyordu. Ona göre üretim araçları devletin elinde olabilirdi ama "devlet, bürokrasinin elinde" idi. 1950'lerde Milovan Djilas, *The New Class* (Yeni Sınıf) adlı çalışmasında Yugoslavya'da elindeki gücü artıran bir yönetici seçkinler grubuna saldırıyordu. Djilas'ı hapse attıran Tito'nun kendisi bile, "teknokrasi, bürokrasi ve sınıf düşmanlığı"ndan şikayet ediyordu. Yönetici sınıfa karşı duyulan korku, Mao dönemi Çin'de ana konuydu.⁵

Dolayısıyla sadece kapitalist dünyada değil, komünist dünyada da birleştiriciler gücü ele geçirmişlerdi. Onlar olmadan,

5 Dünyanın en büyük Birinci Dalga toplumunun lideri olan Mao, yönetici seçkinler grubunun yükselişine karşı tekrar tekrar uyarıyordu ve onları geleneksel endüstrileşmenin tehlikeli bir unsuru olarak görüyordu.

sistemin parçaları birlikte çalışamaz, “makine” varlığını sürdüremezdi.

BİRLEŞTİRME MOTORU

Tek bir iş alanını veya bütün bir endüstriyi birleştirmek, yapılması gereken şeyin sadece küçük bir parçasıydı. Daha önce gördüğümüz gibi, modern endüstri toplumu, çok çeşitli organizasyonlar kurmuştu; işçi sendikalarından ticaret odalarına, kiliselerden okullara, sağlık kliniklerinden eğlence gruplarına kadar. Bunların hepsi, önceden belirlenmiş kurallara uygun bir şekilde çalışmalıydı. Kanunlara ihtiyaç vardı. Hepsinden öte, enfosfer, sosyosfer ve teknofer, birbirleriyle uyum içinde olmalıydı.

Bu ihtiyaç şiddetini artırdıkça, İkinci Dalga uygarlığının birleşmesinde en büyük koordinatör ortaya çıktı; diğer bir deyişle, sistemin birleştirme motoru: Büyük hükümet yapısı! İkinci Dalga toplumlarındaki büyük hükümet yapısının yükselişi, sistemin birleştirme açılığıyla açıklanabilir.

Politik demagoglar sık sık ayağa kalkıp, daha küçük hükümet yapısının gerekliliğinden dem vururlar. Ama iktidar koltuğuna oturduklarında, aynı kişiler daha önce o sözleri etmemiş gibi, hükümeti küçültmek yerine daha da büyütürler. İkinci Dalga hükümetlerinin kendilerini de aşan bu amacın, bir endüstri uygarlığı kurmak ve korumak olduğunu anladığımızda, söz sanatlarıyla yaşam gerçekleri arasındaki çelişkiyi daha iyi görebiliriz. Bu temel itici güç karşısında bütün detaylar, bütün küçük farklılıklar ortadan kalkıyordu. Partiler ve politikacılar başka konularda şiddetli tartışmalara girseler bile, bu konuda aralarında gizli bir anlaşma var gibiydi. Ne söylerlerse söylesinler, programlarında asla büyük bir hükümet yapısına öncelik verdiklerini açıklamıyorlardı, çünkü endüstri toplumu birleştirme işinde hükümete dayanıyordu.

Politika yazarı Clayton Fritchey'in sözleriyle, Birleşik Devletler'de federal devlet asla büyümekten vazgeçmemiştir; hatta son zamanlarda peş peşe gelen üç Cumhuriyetçi hükümete rağmen. Neden mi? Çünkü "Houdini bile ciddi ve zararlı sonuçlara yol açmadan bunu çözemezdi."

Serbest pazar savunucuları, hükümetin iş hayatına müdahale etmesinden rahatsızlık duyarlar. Ama kontrol sadece özel girişim sahiplerine bırakılsaydı, endüstrileşme süreci çok daha uzun sürede gerçekleşirdi; tabii gerçekleşirse. Hükümetler, demiryolu şirketlerinin gelişimini hızlandırdılar. Limanlar, yollar, kanallar yaptılar. Posta hizmetleri, telgraf, telefon ve radyo hizmetleri sağladılar. Ticaret yasaları koydular ve piyasayı standartlaştırdılar. Endüstriye yararlı olacak şekilde dış ticareti denetlediler ve gümrük sistemleri kurdular. Köylüleri tarlalarından çıkarıp endüstriye insan gücü oluşturmaları için fabrikalara taşıdılar. Ulusal savunma giderleri bahanesiyle teknolojinin gelişmesi için muazzam yatırımlarda bulundular. Başkalarının yapamayacağı veya yapmak istemeyeceği birleştirme işlerinin hepsini onlar üstlendiler.

Hükümetler, süreci hızlandırmada önemli rol oynadılar. Zorlama, baskı ve vergi gelirleri sayesinde, özel girişimlerin gücünün yetmediği şeyleri yapıyorlardı. Sistemde oluşan boşlukları doldurmak için araya girerek, hükümetler endüstrileşme sürecini "ısıtabiliyorlar" idi; özel şirketlerin bunu yapması henüz mümkün veya kazançlı değilken! Diğer bir deyişle, hükümetler "yapılması kaçınılmaz olan birleştirme işleri"ni yapıyorlardı.

Kitlesel eğitim sistemini kurarak, sadece genç insanları endüstride alacakları rollere hazırlamakla kalmadılar, aynı zamanda çekirdek aile yapısının yaygınlaşmasını teşvik ettiler. Eğitim ve diğer geleneksel fonksiyonlarını ailenin üzerinden alan hükümetler, aile yapısının fabrika sisteminin ihtiyaçlarına uymasını sağladı. Kısacası, hükümetler karmaşık İkinci Dalga uygarlığına yön vermekte öncelikli güç oldular.

Birleştirme önem kazandıkça, hükümet yapısının ve çalışma tarzının değişmesi de kaçınılmazdı. Örneğin, bakanlar ve başkanlar kendilerini politik ve tophumsal arenada yaratıcı ve rehber kişiler değil, yöneticiler olarak görüyorlardı. Gerek kişilik gerekse davranış tarzı açısından, büyük şirketlerin başında bulunan yöneticilerden pek de farklı değillerdi. Demokrasi ve sosyal adalet karşısında duydukları saygıyı zorunluluktan dolayı dile getirdikten sonra, Nikson, Carter, Thatcher, Brezhnev, Giscard ve Ohira gibileri, etkili yönetimden biraz daha fazlasını söz vererek iktidara geldiler.

Endüstrileşmiş kapitalist ülkelerin yanı sıra, endüstrileşmiş sosyalist ülkelerde de durum farklı değildi; büyük şirketler veya üretim organizasyonları ve dev bir hükümet makinesi! Marks'ın tahmin ettiğinin aksine, kapitalistlerin küresel kontrolü ele geçirmesi yerine, ikisini de ezen bambaşka bir güç doğdu. Güç teknisyenleri "birleştirme araçlarını" ve dolayısıyla sosyal, kültürel, politik ve ekonomik kontrolü ele geçirdiler. İkinci Dalga toplumları, birleştiriciler tarafından yönetiliyordu.

GÜÇ PİRAMİTLERİ

Bu güç teknisyenleri de kendilerini seçkinler ve alt seçkinler şeklinde hiyerarşik bir yapıya soktular. Çok geçmeden, her endüstri ve hükümet birimi, kendi kurumunu, kendi güçlü "onlar"ını ortaya çıkardı.

Spor... Din... Eğitim... Bunların hepsinin kendi güç piramidi vardı. Bir bilim kurumu, bir savunma kurumu, bir kültür kurumu doğdu. İkinci Dalga uygarlığında güç, bu tür uzmanlaşmış seçkinlerden yüzlercesinin, hatta binlercesinin eline geçti.

Buna karşılık, bu uzmanlaşmış seçkinlerin kendileri de üyelikleri çeşitli uzmanlık alanlarına yayılan genellemeci seçkinler tarafından birleştirildi. Örneğin, Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa'da, Komünist partinin havacılıktan müziğe ve çelik üre-

ticiliğine kadar her alanda üyeleri vardı. Komünist parti üyeleri, bir alt seçkin grubundan diğerine mesajlar taşıyarak önemli bir rol oynuyordu. Tüm bilgiye ulaşabildiği için, uzman alt seçkinleri denetlemek konusunda muazzam bir güce sahipti. Kapitalist ülkelerde, önde gelen işadamları ve hukukçular, halk komitelerinde veya kurullarda hizmet ederek, daha az resmi bir şekilde benzer bir rol oynadılar. Dolayısıyla, burada karşımıza çıkan şey, bütün İkinci Dalga ülkelerinin, kendileri de genellemeci birleştiriciler tarafından birleştirilmiş, uzmanlaşmış birleştirici, bürokrat veya yönetici grupları tarafından yönetildiğidir.

SÜPER SEÇKİNLER

Son olarak, daha da yüksek bir seviyede birleştirme, yatırımların belirlenmesinden sorumlu bir "süper seçkin" sınıf tarafından yönetiliyordu. Finans ya da endüstri, Pentagon ya da Sovyet planlama bürokrasisi olsun, endüstri toplumunda en büyük yatırımların yerlerini belirleyenler, birleştiricilerin kendilerinin içinde çalışacağı sınırları çiziyorlardı. Yatırımlar ister Minneapolis'te, isterse Moskova'da yapılsın, yatırım ile ilgili gerçekten büyük bir karar alındığında, geleceğe yönelik opsiyonlara bir sınır getiriliyordu. Kaynak kıtlığı yaşandığı takdirde, maliyetleri tamamen geri dönmediği sürece Bessemer'daki fırınlar, fabrikalar veya çelik tesisleri yıkılamazdı. Dolayısıyla, bu sermaye yönetimi, gelecekteki yöneticilerin veya birleştiricilerin içinde kapalı kalacağı parametreleri sabitletiyordu. Bu kimliği belirsiz karar vericiler, yatırım değişkenlerini kontrol ederek, tüm endüstri toplumlarında bir süper seçkin sınıfı yarattılar.

Bunun sonucu olarak, her İkinci Dalga toplumunda benzer bir seçkinler mimarisi ortaya çıktı. Bu gizli güç piramidi – küçük yerel farklılıklar dışında – her kriz veya politik çalkantıdan sonra yeniden doğdu. İsimler, sloganlar, parti isimleri ve adaylar değişebilirdi; devrimler birbiri ardına dizilebilirdi. Büyük maun

masaların ardında yeni yüzler ortaya çıkabilirdi. Ama gücün temel mimarisi asla değişmezdi.

Son üç asır boyunca, devrimciler, reformcular, ülke ülke, bölge bölge bu piramidin stratejik noktalarına saldırmaya, sosyal adalete dayanan yeni bir toplum düzeni oluşturmaya çalıştılar. Bu liderler özgürlük ve eşitlik sözleriyle kısa süre içinde milyonlarca insanı peşlerine taktılar ve hatta bazen hükümetleri devirdiler.

Ama sonuç asla değişmedi. Her defasında, devrimciler kendi bayraklarının altında bile aynı yapıyı oluşturdular: Alt seçkinler, seçkinler ve süper seçkinler! Bunun nedeni açıktı: İkinci Dalgâ toplumlarında fabrikalara, fosil yakıtlarına, çekirdek aile yapısına nasıl ihtiyaç duyulmuşsa, birleştiriciler ve güç teknisyenleri de o ölçüde gerekliydi. Endüstrileşme ve sözünü verdiği demokrasi asla birlikte var olamazdı.

Devrim hareketleri veya başka şeylerle, endüstri toplumları serbest pazar ve merkezi planlama yelpazesi arasında bir o yana bir bu yana savrulmaya zorlanabilirler. Kapitalist sistemi bırakıp sosyalist, sosyalist sistemi bırakıp kapitalist olabilirler. Ama gücü elinde tutan bir bütünleştirici piramidi olmadan asla varlıklarını sürdüremezler.

Günümüzde, Üçüncü Dalgâ yönetici grup kalesinin burçlarına bütün gücüyle çarparken, güç sisteminde ilk çatlaklar dikkati çekmeye başladı bile. Tüm dünyada yönetime katılma, birlikte karar verme, işçi, tüketici ve vatandaşın daha fazla kontrol gücüne sahip olması taleplerinin arttığını görüyoruz. Endüstrileşme sürecinde en ileri gitmiş ülkelerde bile, iş dünyasında daha az hiyerarşik ve daha fazla anında karar verme prensibine dayalı organizasyon yapıları ortaya çıkıyor. Gücün merkezilikten uzaklaşması için baskı yapılıyor. Yöneticiler, en alttan gelen bilgilere daha fazla dayanmaya başlıyor. Bütün bunların sonucunda, seçkinlerin gücü ve kontrolü sarsılıyor. Ne var ki bunlar sadece ilk

işaretler... Politik sisteminde gerçekleşecek olan dev değişimin ilk işaretleri!

Bu endüstri yapılarını çoktan dövmeye başlamış olan Üçüncü Dalga, sosyal ve politik yenilenmeler için inanılmaz fırsatlar getiriyor. İlerleyen yıllarda, işe yaramaz, bastırıcı ve modası geçmiş birleştirme yapılarımızın yerini yeni ve etkileyici kurumlar alacak.

Bu yeni olasılıkları ele almadan önce, ölmekte olan sistemin bir analizini yapmak zorundayız. İkinci Dalga uygarlığına nasıl uyduğunu, endüstri düzenine ve seçkinlerine nasıl hizmet ettiği- ni görmek için eski politik sistemimize röntgen ışınlarıyla bakmalıyız. Ancak o zaman neden artık uygunsuz veya tahammül edilmez olduğunu anlayabiliriz.

6

GİZLİ PLAN

Bir Fransız'ı, Birleşik Devletler başkanlık seçimleri kampanyası kadar şaşırtacak başka bir şey yoktur: Mideye indirilen sosisli sandviçler, sırt sıvazlamalar, bebek öpmeler, ön seçimler, nutuklar, büyük fon oluşturma çılgınlığı, televizyon reklamları; hepsi de demokrasi adına! Buna karşılık, muhtemelen Amerikalılar da Fransızların politik liderlerini nasıl seçtiklerini gördüklerinde şaşıracaktır. İnanılmayacak kadar sakın geçen İngiliz seçimleri, herkese açık Hollanda seçimleri, Avustralya'daki tercihli oy sistemi, Japonya'da gruplar arasındaki alışverişi anlamaları ise kesinlikle mümkün değil. Görünüşte bu politika sistemlerinin hepsi birbirinden farklıdır. Hatta Sovyetler Birliği'ndeki ve Doğu Avrupa'daki tek partili "seçimler" kesinlikle anlaşılmalıdır. Konu politikaya geldiğinde, endüstri toplumları arasında birbirine benzer iki ülke bile bulamazsınız.

Ama cehaletten kaynaklanan körlüğün etkisinden sıyrıldığımızda, onca farklılığın altında son derece benzer bir örgünün varlığını görürüz. Gerçek şu ki yakından bakıldığında, İkinci Dalga toplumlarının politika sistemleri aynı plandan doğmuş gibidir.

İkinci Dalga devrimcileri Fransa, Birleşik Devletler, Sovyetler Birliği, Japonya'da ve daha birçok ülkede Birinci Dalga seçkinlerini devirdiğinde, anayasa hazırlamak, yeni hükümetler kurmak, en temelden bazı politik kurumlar yaratmak zorunda

kalmışlardı. Bu yaratıcı çalışmaların yarattığı heyecanla, kendilerini yeni fikirlerin, yeni kurumların tartışmalarına kapturdular. En çok tartıştıkları konu, temsilciliğin doğasıydı. Kim kimi temsil edecekti? Temsilcilere nasıl oy vereceklerini halk mı söylemeliydi; yoksa kendi yargılarını mı kullanmalıydılar? Temsilcilik dönemi uzun mu, kısa mı olacaktı? Partilerin rolü nasıl tanımlanacaktı?

Bu tartışma ve çatışmaların sonucunda, her ülkede belli bir politik yapı oluştu. Yakından bakıldığında fark edilen önemli bir nokta şuydu: Bu yapılar, Birinci Dalga'yı tanımlayan bazı inançlar ve endüstri çağıının yeni fikirlerinin bir bileşimini yansıtıyordu.

Binyıllar süren tarımsal yaşam tarzından sonra, toprak yerine çalışma, sermaye, enerji ve hammadde terimleriyle düşünmek, İkinci Dalga politika sistemi kurucularına zor geliyordu. Toprak, daima yaşamın merkezinde bulunmuştu. Bu nokta dikkate alındığında, oy verme sistemlerimizin birçoğunda coğrafi değerlere önem verilmesi şaşırtıcı değildi. Birleşik Devletler'de senatörler ve kongre üyeleri – İngiltere ve diğer birçok endüstrileşmiş ülkedeki karşılıkları – belli bir sosyal sınıfı, mesleği ve etnik grubu değil, belli bir bölgede yaşayan insanları temsil ediyorlardı.

Birinci Dalga toplumlarında insanların tipik özelliği hareketsizlikti. Dolayısıyla, endüstri çağıının politika sistem kurucularının başlangıçta insanların ömürleri boyunca aynı bölgede yaşayacaklarını varsayması kaçınılmazdı. Bunun sonucu olarak, bugün bile seçim denetlemelerinde ikamet şartları dikkate alınmaktadır.

Birinci Dalga'nın ritmi düşüktü. Haberleşme o kadar ilkel düzeydeydi ki Philadelphia'daki kongrenin gönderdiği bir mesajın New York'a bir hafta ulaşması kimseyi şaşırtmıyordu. George Washington'ın verdiği bir nutuk, ancak haftalar, hatta aylar içinde ülkenin dört bir yanına dağılabiliyordu. 1865 yılında Lincoln'un öldüğünü, Londra'dakiler on iki gün sonra öğrendiler.

Kimsenin söze dökmeye gerek duymadığı ama herkes tarafından benimsenmiş olan “her şey çok ağır hareket eder” düşüncesi yüzünden, Kongre veya İngiliz Parlamentosu gibi temsil kurumları, düşünmek için yeterince zamanı olan ve bunun için acele etmeyen organlar gözüyle bakıldı.

Birinci Dalga toplumlarında insanların çoğu okuryazar değildi. Dolayısıyla, eğitim görmüş insanlar olduklarında, temsilcilerin seçmenlerden daha mantıklı ve tutarlı kararlar alabileceğine inanılmıştı.

Yine de, İkinci Dalga devrimcileri, Birinci Dalga inançlarını kurdukları yeni politik kurumlara kabul ederken, gözlerini gelecekte ayırmıyorlardı. Dolayısıyla, kurdukları yapı, dönemlerinin en son teknolojik kavramlarını da barındırıyordu.

MEKANOMANI

Endüstri döneminin başlarında yaşayan işadamları, entelektüeller, reformcular ve devrimciler makinelere hayrandı. Buhar motorları, saatler, dokuma tezgahları ve pistonlar, onları büyülüyordu. Bütün bunlar sonucunda kendi dönemlerinin basit mekanik teknolojisine bakarak çeşitli benzetmeler yapmaları kaçınılmazdı.

Benjamin Franklin ve Thomas Jefferson gibi insanların hem devrimci hem de bilim adamı ve mucit olmalarına şaşmamak gerekir. Bu insanlar, Newton’ın büyük keşiflerinden sonra çalkantılarla dolmuş bir kültürde yetişmişlerdi. Newton evreni incelediğinde, makine düzeniyle çalışan dev bir saat gibi olduğunu belirtmişti. Fransız fiziki ve felsefeci La Mettrie, 1748 yılında insan vücudunun bir makine olduğu fikrini ortaya atmıştı. Daha sonraları Adam Smith, bu makine metaforunu ekonomiye taşımış, ekonominin bir sistem olduğunu söylemiş ve şöyle vurgulamıştı: “Sistemler birçok açıdan makinelere benzer.”

Birleşik Devletler Anayasası’nın ortaya çıkışına kadar uzanan tartışmaları açıklarken, James Madison, yetkililerin “peş

peşe filtrelerle" seçilmesi ve politik gücün "yapısının" değiştirilmesi için, "sistem"in "yeniden tasarlanması" gerektiğini söylemişti. Anayasanın kendisi de tıpkı dev bir saat gibi "terazi ve çarklar"dan oluşuyordu. Jefferson da "hükümet makinesi"nden söz ediyordu.

Birleşik Devletler politik yaşamında, çark, zincir, fren gibi terimler sık sık göze çarpıyordu. Belli politik organizasyonları ellerinde tutan gruplara da makine adı verilmişti. New York şehri, Tweed makinesinin, yani Tweed grubunun kontrolündeydi. Günümüzde hâlâ Amerikalı politikacılar "plan"lardan, "tasarlanmış seçim"lerden, "silindir gibi ezip geçme"lerden söz ederler. On dokuzuncu yüzyılda İngiltere'de Lord Cromer, "bir makinenin çeşitli parçalarının uyum içinde çalışmasını kopyalayacak bir hükümet yapısı" vaat ediyordu.

Bu mekanik düşünce tarzı, yalnız kapitalist dünyaya has değildi. Lenin'in devlet tanımı şuydu: "Kapitalistlerin, işçileri baskı altında tutmak için kullandığı bir makine." Trotsky ise, burjuva sosyal makinesinin çarklarından ve vidalarından söz ediyor, bir devrimci partinin fonksiyonlarını açıklamak için benzer mekanik terimler kullanıyordu. Partiyi güçlü bir "alet" olarak tanımlayan Trotsky, şöyle vurguluyordu: "Bütün mekanizmalar gibi bu da kendi doğasında statiktir... Ölümcül durgunluğun üstesinden gelmek için... kitlelerin hareketi gerekir... Buharın canlı gücü, makinenin hareketsizliğine son vererek onu çalıştırır."

Bu mekanik düşüncede boğulmuş, makinelerin güç ve etkililiğine neredeyse körlemesine inanmış bir halde, İkinci Dalga toplumlarının devrimci kurucuları - kapitalist veya komünist olsun - hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, erken dönem endüstriyel makinelerin birçok özelliğini yansıtan politik kurumlar yarattılar.

TEMSİLCİLİK SETİ

Kurdukları ve bir araya getirdikleri yapılar, temsilcilik kavramına dayandırılmıştı. Her ülkede, belli standart parçalar mutlaka kullanılıyordu. Bu parçalar, ancak yarı şaka bir ifadeyle, temsilcilik seti olarak adlandırılabilirdi:

1. Oy gücüyle silahlanmış bireyler
2. Oy toplayan partiler
3. Oy kazanarak bir anda seçmenlerin “temsilcileri” haline gelen adaylar
4. Oy vererek temsilcilerin kanun yarattıkları yasama organları (parlamentolar, kongreler, meclisler gibi)
5. Yasa üretme makinesine politikalar biçiminde taze malzeme sağlayan ve sonuçta ortaya çıkan kanunları destekleyen ve gözeten yöneticiler (başkanlar, başbakanlar, parti sekreterleri)

Oylar, bu Newton tarzı makinenin “atom”larıydı. Partilerin topladığı oylar seçim makinelerine aktarılıyor, parti gücüne göre düzenlenerek “ulusal irade” adı verilen bir kavram oluşturuluyordu. Hükümet makinesinin çalışmasını sağlayan temel yakıt buydu.

Elbette ki bu parçalar farklı ülkelerde farklı şekillerde birleşti. Bazı ülkelerde yirmi bir yaşına gelen herkes oy kullanabiliyordu. Bazı ülkelerde bu hak sadece beyaz erkeklere tanınıyordu. Bir ülkede oy hakkı, sadece diktatörün varlığını gizlemek amacıyla kullanılan bir araçtı. Başka bir ülkede, temsilciler gerçekten iktidarı ele geçirirler. Bir ülkede iki parti varken, başka bir ülkede bir düzine parti vardı ve bazı ülkelerde hiç parti yoktu. Modelin temeli belliydi. Hangi yönlerden farklılık gösterirse gösterebilirler, endüstrileşmiş ülkelerin hepsinde politik makinenin kuruluş aşamasında bu parçalar kullanılmıştı.

Sık sık “burjuva demokrasisine ve parlamenter sisteme” saldırıan komünistler, mekanizmaların genellikle kapitalist sınıfın kendi kazancı doğrultusunda maske olarak kullanıldığını söylüyorlar de, bütün sosyalist endüstri ülkeleri de mümkün olduğunca benzer temsil makineleri benimsediler.

Yıllar sonra, temsilcilik çağı sona erdiğinde, “doğrudan demokrasi”yi getirme sözleri verdiler ama tümüyle “sosyalist temsil kurumları”na güvendidiler. *Pravda*’nın editörü V. G. Afanasyev, *The Scientific Management of Society* (Toplumun Bilimsel Yönetimi) adlı kitabında, “demokratik merkezileşme”yi tanımlarken şunu da ekliyordu: “çalışan insanların özerk gücü... yönetici kurum ve liderlerin seçilmesi ve onların halka karşı sorumluluğu.”

Tıpkı fabrikanın bütün endüstriyel teknosferin sembolü olması gibi, temsilci hükümet de (ne kadar arıtılmış olsa da), her “ileri” ülkenin statü sembolü oldu. Gerçekten de, endüstrileşmenin gerisinde kalan birçok ülke bile – sömürgecilerden gelen baskı veya körlemesine taklit sayesinde – aynı resmi mekanizmaları yerleştirmek ve evrensel temsilcilik setini kullanmak için birbiriyle yarışyordu.

KÜRESEL HUKUK FABRİKASI

Bu “demokrasi makineleri” ülke sınırları içinde kalmamıştı. Eyalet, köy ve yerel seviyelerde de kuruldular; hatta köy veya kasaba konseyine kadar. Bugün sadece Birleşik Devletler’de beş yüz bin seçilmiş kamu temsilcisi ve 25,869 yerel hükümet birimi bulunmaktadır ve her birinin kendi seçimleri, temsilci organları ve seçim yöntemleri vardır.

Bu temsilcilik makinelerinin binlercesi ve dünya çapında on binlercesi, şehir bölgelerinden uzakta çatırdayıp eriyor. İsviçre’nin kantonlarında ve Fransa’nın bölümlerinde, İngiltere’nin kırsal kesimlerinde ve Kanada’nın köylerinde, Polonya’nın derebey-

liklerinde ve Sovyetler Birliği'nin cumhuriyetlerinde, Singapur ve Hayfa'da, Osaka ve Oslo'da, adaylar birbirleriyle yarışıyor ve sihirli bir şekilde "temsilci"ye dönüşüyorlar. İkinci Dalga ülkelerinde bu makinelerin yüz binden fazlasının kanunlar, kararnameler ve kurallar ürettiğini söylemek yanlış olmaz.⁶

Teoride, her oy ve her birey otomatikman bir birim olarak kabul edildiğinden, oluşan politik birimlerin – ulusal ya da yerel – her biri de birey olarak düşünülebilirdi. Her birinin dikkatle tanımlanmış yetki alanları, kendine has yetkileri, hakları ve görevleri vardı. Bu birimler ulusaldan yerele olacak şekilde en üstten en alta doğru bir hiyerarşi yapısı izliyordu. Ne var ki endüstrileşme doruk noktasına ulaşırken ve ekonomi diğer tüm konulardan daha baskın hale gelirken, bu birimlerin her birinde alınan bir karar, kendi yetki alanının dışına taşmaya başladı. Bunun sonucunda, doğal olarak, diğer politik kurumlar buna karşı harekete geçti.

Japon tekstil endüstrisiyle ilgili yerel seviyede alınan bir karar, Kuzey Carolina'da işsizlik oranını, Chicago'da sağlık hizmetlerini etkileyebiliyordu. Birleşik Devletler'e giren ithal arabaların sınırlandırılması konusunda Kongre'de kullanılan bir oy, Nagoya veya Torino'daki yerel yönetimlerin öyle ya da böyle harekete geçmesine neden oluyordu. Bir zamanlar politikacıların yerel olarak verdiği kararlar, net bir şekilde belirlenmiş sınırların ötesine geçmiyordu ama bugün durum gittikçe içinden çıkılmaz bir hal almaktadır.

6 Sözü edilen hükümetlerden ayrı olarak, aşırı sağdan aşırı sol kanada kadar endüstri toplumlarındaki tüm politik partiler, kendi liderlerini oyyla seçme geleneğini geliştirdiler. Bölge seviyesinde veya yerel hücre liderliği seviyesinde, tipik olarak bir seçim gerekiyordu. Birçok ülkede seçim ritüeli her türde organizasyonun öylesine standart bir parçası haline geldi ki – meslek odaları ve kiliselerden yavrukt ocaklarına kadar – oy vermek, endüstriyel yaşam tarzının ayrılmaz bir deseni oldu.

Yirminci yüzyılın ortalarında, dünyanın her yerine dağılmış güya özerk on binlerce politik kurum, ekonomik ilişkiler, gittikçe artan yolculuklar, göçler, haberleşme akışı nedeniyle birbirlerine bağlandı ve dolayısıyla, sürekli olarak birbirlerini tetikler hale geldiler.

Temsilcilik setinin parçaları üzerinde yükselen on binlerce temsil mekanizması, görünmez tek bir süper makinenin biçimini giderek daha da netleştirdi: Küresel bir hukuk fabrikası! Artık geri kalan tek şey, bu küresel sistemin levyelerinin ve çarklarının nasıl kontrol edildiğini görmektir; ve tabii ki kimler tarafından kontrol edildiğini de.

GÜVEN RİTÜELİ

İkinci Dalga devrimcilerinin özgürleştirme hayallerinden doğan temsilci hükümet kavramı, daha önceki güç sistemleri üzerinde inanılmaz bir gelişme, kendi tarzında buhar motorundan veya uçaktan bile daha etkileyici bir teknoloji zaferiydi.

Temsili hükümet, mirasa dayalı hanedanlığa gerek kalmadan gücün elden ele, kuşaktan kuşağa aktarılmasını mümkün kıldı. Toplumun üst ve alt seviyeleri arasında karşılıklı etkileşime izin veren kanallar açtı. Çeşitli gruplar arasındaki fikir ayrılıklarının barışçı yöntemlerle çözümlenebileceği bir arena sağladı.

Kişi oy ve çoğunluk temeline dayandığı takdirde, toplumun makinelerini kullanan güç teknisyenlerinden yoksullar ve zayıflar için bir şeyler koparmak mümkün oldu. Dolayısıyla, temsili hükümetin yaygınlaşması, aslında tarihte ilk kez insancıllaşmayı sağlayan bir adımdı.

Yine de, daha başından itibaren yeni sistemin yansıttığı umutlar, gerçeklerle uymuyordu. Hayal gücümüz ne kadarengin olsa da, halkın egemenliği kavramı bir yalandan veya hayalden ibaretti. Endüstri toplumlarının temelini oluşturan güç yapısı,

hiçbir yerde, hiçbir zaman değişmedi. Şekil olarak temsilcilik mekanizması, yönetici seçkinlerin kontrolünü zayıflatmak bir yana, birleştirici araçlara bir diğerini ekledi.

Dolayısıyla, kimin kazanacağı fark etmeksizin, seçimler her zaman için seçkinlerin işine yaradı. Oy verme hakkı ne kadar vurgulanırsa, o kadar eşit bir seçim illüzyonu yaratılıyordu. Oy vermek, kitlesel bir güven ritüeli sağlıyor, insanlara tercihlerin kendileri tarafından sistematik bir şekilde yapıldığı duygusu veriyordu. Bu sistem, halka hâlâ kontrolün kendilerinde olduğu düşüncesini sunuyordu; en azından teoride, liderleri seçebildikleri gibi, görevlerinden alabilirlerdi de. Gerek kapitalist ve gerekse sosyalist ülkelerde, bu güven ritüelleri sık sık seçimlerin sonuçlarından daha önemli olduklarını gösterdiler.

Birleştirici seçkinler, partilerin oy sayısını kontrol altına alarak veya seçmenlik şartlarını değiştirerek, politik mekanizmaları her yerde farklı şekillerde programladılar. Ama seçimin ritüel özelliği – bazıları maskaralık özelliği diyebilir – her yerde aynıydı. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa seçimlerinin sürekli olarak yüzde 99 veya yüzde 100'lük gibi inanılmaz çoğunluklara ulaşması, merkezi planlamacı toplumlarda da güven ritüeli ihtiyacının en az "özgür dünya"da olduğu kadar önemli olduğunu gösteriyordu. Seçimler, aşağıdan gelecek protestoların şiddetini azaltıyordu.

Birleştirici seçkinler, aşırııcıların ve demokrasiyi düzeltmeye çalışanlarına çabalarına rağmen, temsilci hükümet sistemlerinde kontrolü neredeyse daima ellerinde tutuyorlardı. Bunu haklı çıkarmak için çeşitli teoriler ortaya atılmıştı elbette ama bunların çoğu, sistemin mekanik yapısına değinmiyordu bile.

İkinci Dalga'nın politik sistemlerine politika bilimcisi gibi değil de, bir mühendis veya tasarımcı gibi bakarsak, hiç göze batmayan – veya batmaması için çalışılan – bir noktayı hemen fark edebiliriz.

Endüstri mühendisleri, temelde birbirinden farklı olan iki tür makine tanımlarlar: "Grup işlemci" olarak bilinen fasıllı makineler ve "sürekli akış" olarak bilinen, hiç durmadan çalışan makineler. İlki için bir örnek, delgi makinesi olarak gösterilebilir. Operatör bir grup metal plakayı alıp makineye sürer ve onları istenen biçimlere sokar. İş bittiğinde, yeni tomar gelene kadar makine durur. İkincisi için bir örnek, bir defa başladığında asla durmayan bir petrol rafinerisi olabilir. Günde yirmi dört saat, petrol borulardan, hortumlardan, kazanlardan akıp durur.

Küresel hukuk fabrikasına yakından baktığımızda, kendimizi klasik bir fasıllı makineye bakarken buluruz. Halkın belli dönemlerde adaylar arasından seçim yapmasına izin verilir ve ardından, "demokrasi makinesi" durur.

Şimdi bunun karşısına, çeşitli organize çıkar gruplarının, baskıcıların ve güç tellallarının sürekli etki akışını koyun. Şirketlerden lobi grupları, hükümet kurumlarından komplocular ve komiteler önünde ant içen bakanlar, mavi kurdeleli paneller, resepsiyonlar ve ziyafetler, Washington'da kokteyl veya Moskova'da votka dolu kadehlerini tokuşturan seçkinler, bilgileri ve etkiyi ileri geri hareket ettirerek, yirmi dört saat hiç aralıksız bir karar verme mekanizmasını çalıştırırlar.

Kısacası, seçkinler, demokratik fasıllı makinenin yanında – ve genellikle zıt amaçlarla – çalışacak güçlü bir sürekli akış makinesi yarattılar. Ancak bu iki makineyi yan yana gördüğümüz zaman, devlet gücünün küresel hukuk fabrikasında gerçekte nasıl kullanıldığını anlayabiliriz.

Temsilcilik oyunu sürerken, arada bir oy verme dönemlerinde, halk hükümeti ve yaptıklarını onayladığını veya onaylamadığını gösterme fırsatını buluyordu. Güç teknisyenleri ise, hükümeti sürekli etkiliyordu.

Temsilcilik prensibinin içine yerleştirilmiş olan bundan çok daha güçlü bir sosyal kontrol aracı vardı aslında; çünkü, bazı insanların başkalarını temsil etmek için seçilmesi, onların bir anda seçkinler grubuna katılmasına neden olurdu.

Örneğin, işçiler başlarda sendika kurma hakkı kazanmak için savaş açtıklarında hırpalandılar, cinayet suçlamalarına maruz kaldılar, şirketin casusları tarafından gözlem altına alındılar veya polis copuna ya da kiralık kabadayıların dayaklarına hedef oldular. Onlar, sistemde hiç veya yeterince temsil edilmeyen sistem dışı bir gruptular.

Sendikalar nihayet kurduğunda, yeni bir birleştirici grup daha ortaya çıktı. Bu birleştiriciler sadece işçiyi temsil etmekle yetinmedi; aynı zamanda, iş dünyasındaki ve hükümetlerdeki seçkinlerle işçiler arasında aracılık yapıyorlardı. George Meany ve Georgeis Séguys, izledikleri söz sanatlarına rağmen, birleştirmeci seçkinlerin kilit üyeleri haline geldiler. Sovyetler Birliği'ndeki ve Doğu Avrupa'daki sahte sendika liderleri, güç teknisyeni olmanın ötesine geçememişlerdi.

Teoride, yeniden seçilme ihtiyacı, temsilcilerin dürüstlüğüntü ve sadece temsil ettikleri gruplar adına konuşmalarını garantiliyordu. Ama bu durum, temsilcilerin güç yapısı içinde kaybolmasını önleyemedi. Temsil edilenlerle temsilciler arasındaki uçurum, her alanda ve her geçen gün daha da arttı.

Kısacası, demokrasi olarak öğrendiğimiz temsilci hükümet, aslında endüstri teknolojisinin eşitsizlik sağlayan parçasıydı. Temsilci hükümet, güya temsilciydi.

Burada karşımıza çıkan şey, üreticiyle tüketici arasındaki uçurum giderek büyürken, fosil yakıtına dayalı kitlesel üretime, çekirdek aileye, şirket yapısına, kitlesel eğitime, kitlesel haberleşme araçlarına bağımlı bir uygarlıktı; hepsi, görevi bu ikisini güya birleştirmek olan yöneticisi seçkinler tarafından yönetiliyordu.

Bu sistemde, temsilci hükümet fabrikanın politik karşılığıydı. Gerçekten de, kolektif birleştirme kararlarının üretildiği bir fabrikaydı. Çoğu fabrika gibi, yukarıdan yönetiliyordu. Yine çoğu fabrika gibi, ilerleyen Üçüncü Dalga'nın bir kurbanı olarak giderek eskiyor.

İkinci Dalga politik yapıları giderek eskiyorsa, günümüzün karmaşık dünyasına ayak uyduramıyorsa, sorunun bir parçası, göreceğimiz gibi, başka bir İkinci Dalga kurumunda yatıyor: Ulus devletinde!

ULUSLARARASI ÇILGINLIK

Abaco bir adadır. Yaklaşık 6500 kişilik bir nüfusu vardır ve Florida sahillerinin açıklarında, Bahamalar'ın bir parçasını oluşturur. Yıllar önce, bir grup Amerikalı işadami, silah tüccarı, serbest girişim ideologu, bir zenci istihbarat ajanı ve bir İngiliz Lordlar Kamarası üyesi, Abaco'nun bağımsızlığını ilan etme zamanının geldiğine karar verdiler.

Planları adanın kontrolünü ele geçirmek ve yerli halktan herkese devrimden sonra yarım hektarlık bedava toprak sözü vererek Bahama devletinden ayırmaktı. (Bu, projenin ardındaki gayrimenkul simsarlarının ve yatırımcıların kullanabileceği yüz yirmi bin hektarlık bir alan bırakıyordu.) Asıl amaç, Abaco'yu, komünist felaketinin korkusuyla yaşayan zengin işadamlarının kaçabileceği vergiden muaf bir cennet haline getirmektir.

Ne yazık ki Abaco'nun yerli halkı bu projeye sıcak bakmadı ve daha proje doğmadan öldü.

Yine de, milliyetçi hareketlerin güç için savaştığı ve 152 ülkenin Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edildiği bir dünyada, bu tür gülünç hareketlerin yararlı bir amacı vardı. Bizi milliyet kavramını sorgulamaya zorluyorlardı.

Abaco'daki 6500 insan, dalavereci işadamları tarafından desteklenmelerine bağlı olmaksızın, bir ulus oluşturabilir miydi? Singapur 2.3 milyonluk nüfusuyla bir ülkeyse, neden New York şehri 8 milyon nüfusuyla ülke olamıyordu? Brooklyn'in bombar-

dıman uçakları olsa, ülke mi sayılacaktı? Kulağa tuhaf gelse de, Üçüncü Dalga'nın etkileri İkinci Dalga uygarlığının temellerinde hissedilirken, bu tür sorular giderek daha da önem kazanacaktı. Bu temellerden biri elbette ki ulus devletiydi ve hâlâ da öyledir.

Milliyetçilik konusunu saran sisli kelime oyunlarından kurtulana kadar, başlıklardan bir anlam çıkaramayacak, Birinci ve İkinci Dalga uygarlıkları arasındaki çatışmaları anlayamayacağız.

AT DEĞİŞTİRELİM

İkinci Dalga Avrupa'da yayılmaya başlamadan önce, dünyanın çoğu bölgesi henüz ülkelere ayrılmamış, daha ziyade kabileler, klanlar, düklükler, prenslikler, krallıklar ve o ya da bu şekilde yerel birimler halinde bölünmüştü. Politik bilimci S. E. Finer şöyle yazıyordu: "Krallar ve prensler, küçük seviyede güçlere sahipti." Sınırlar net belirlenmemiştir ve devlet hakları belirsizdi. Yine Prof. Finer'a göre, bir köyde krallığın anlamı bir yel değirmeninin gelirini almak, diğerinde köylüleri vergiye bağlamak, yine bir üçüncüsünde bir keşiş tahsis etmektir. Çeşitli bölgelerde mülkleri bulunan bir kişi, çok sayıda derebeyiyle ittifak kurabilirdi. En büyük imparatorlar bile, yerel olarak yönetilen minik topluluklardan oluşan bir bölgeye hükmediyordu. Politik kontrol henüz standartlaşmamıştı. Voltaire hepsini başarılı bir şekilde şöyle özetlemişti: Avrupa'yı dolaşırken, kanunların da atlar kadar sık değiştirildiğini görmüştü.

Elbette ki bu esprinin içinde çok daha derin bir gerçek gizliydi. Elbette ki sık sık at değiştirme ihtiyacı, ilkel ulaşım ve iletişim seviyesini yansıtıyordu; buna karşılık, en güçlü hükümdarın bile etikli şekilde kontrol edebileceği bölgenin büyüklüğü azalıyordu. Başkentten uzaklaştıkça, hükümdarın otoritesi o ölçüde zayıflıyordu.

Ama politik birleştirme olmadan, ekonomik birleşmenin olması mümkün değildi. Maliyetli yeni İkinci Dalga teknolojileri, ancak üretilen ürünler yerel olanlardan daha geniş pazarlara ulaş-

tırılabilirdi takdirde maliyetini haklı çıkarabilirdi. Ama kendilerini sürekli olarak farklı vergiler, tüzükler ve para birimleriyle karşı karşıya bulurken, işadamları kendi topluluklarının dışında, daha büyük bir bölgede iş yapabilirler miydi? Yeni teknolojilerin maliyetini karşılaması için, yerel ekonomilerin tek bir ulusal ekonomide birleştirilmesi gerekiyordu. Bu, işbölümünün ulusal çapta yapılması, ürünler ve sermaye için ulusal çapta bir pazar oluşturulması anlamına geliyordu. Bütün bunlar, ulusal politik birleşmeyi de gerektiriyordu.

Basitçe ifade etmek gerekirse, İkinci Dalga ekonomi birimlerinin gelişimine uyacak bir İkinci Dalga politika birimi gerekiyordu.

Doğal olarak, İkinci Dalga toplumları ulusal ekonomilerini geliştirirken, halkın bilinç seviyesi de değişiyordu. Bu da şaşırtıcı değildi. Birinci Dalga toplumlarının küçük çaplı üretimi, çoğunlukla sadece kendi yakın çevreleriyle ve köyleriyle ilgilenen köylüler tarafından gerçekleştiriliyordu. Köy dışındaki konularla ilgilenenler sadece birkaç soylu, birkaç rahip, birkaç işadama ve toplum dışı kalan sanatçılardı.

İkinci Dalga, insanların giderek büyüyen kitleler halinde kaderlerini daha büyük bir dünyaya bağlamasını mümkün kıldı. Buhar ve kömür temelli teknolojiler geliştikçe, Frankfurt'taki bir tekstilci, Cenevre'deki bir saatçi, Manchester'daki bir kumaşçı, yerel pazarın kaldıramayacağı ölçüde ürün ortaya koyabildi. Dahası, bu insanlar uzak diyarlardan getirilen hammaddelerle çalışıyordu. Binlerce mil uzakta gerçekleşen bir olay, onların işini etkileyebiliyordu. Daha önce benzeri görülmemiş bir şekilde, uzak diyarlarla etkileşim başlamıştı.

Dolayısıyla, psikolojik ufuklar da yavaş yavaş genişledi. Yeni kitlesel haberleşme araçları, çok uzaklardan ve büyük miktarlarda bilgi alınmasını mümkün hale getirdi. Bu değişiklikler sayesinde, zihinlerin sınırları da büyüdü. Ulusal bilinç ortaya çıkmaya başlamıştı.

Amerikan ve Fransız devrimlerinden itibaren, on dokuzuncu yüzyıl boyunca dünyanın endüstrileşme sürecindeki bölgelerinde bir milliyetçilik tutkusu hâkim oldu. Almanya'da birbirleriyle mücadele halindeki yaklaşık 350 minik devlet, tek bir ulusal pazar, yani "das Vaterland" haline gelmek zorundaydı. İtalya – parçalara bölünmüştü ve Savoy Hanedanlığı, Vatikan, Avusturyalı Habsburglar ve İspanyol Bourbonlar tarafından yönetiliyordu – birleşmeliydi. Macarlar, Sırplar, Hırvatlar, Fransızlar ve diğerleri, aniden ırkdaşlarıyla mistik ortaklıklar geliştirmeye başlamıştı. Şairler ulusal ruhu yüceltiyordu. Tarihçiler, uzun zaman önce unutulmuş olan halk kahramanlarını, edebi eserleri ve folklorik hikayeleri bulup ortaya çıkarıyorlardı. Besteciler ulusal marşlar besteliyordu. Bütün bunlar, endüstrileşmenin gerektirdiği bir dönemde gerçekleşiyordu.

Endüstrileşmenin birleştirme ihtiyacı kendini gösterirken, ulusal devletin anlamı da daha iyi ortaya çıktı. Spengler'ın dediği gibi, uluslar "ruhsal birimler," "zihinsel topluluklar" veya "toplumsal ruhlar" değildir. Renan'ın ifade ettiği gibi "zengin bir anı mirası" veya Ortega'nın dediği gibi "ortak bir gelecek hayalı" de değildir.

Adına modern ulus dediğimiz şey, bir İkinci Dalga fenomenidir: Birleşmiş tek bir ekonomi üzerine yerleştirilmiş tek bir birleşik politik otorite! Kendi kendilerine yetmeyi bilen ve başkalarıyla pek fazla iletişime girmeyen ekonomilerin kabataslak bir araya gelmesiyle bir ulus oluşmaz. Yerel ekonomilerin rasgele bir şekilde toplanmasına dayanılarak böyle bir oluşuma gidilirse, tamamen birleştirilmiş bir politik sistem de modern anlamda bir ulus olarak kabul edilemez. Modern ulusu oluşturan bu ikisi – birleşmiş bir politik sistem ve birleşmiş bir ekonomi – mükemmel bir şekilde birleşmek zorundadır.

Birleşik Devletler, Fransa, Almanya ve Avrupa'nın geri kalanında endüstri devrimiyle tetiklenen milliyetçi yükseliş, politik birleşmeyi İkinci Dalga ile ortaya çıkan ekonomik birleşmenin seviyesine taşıma çabaları olarak tanımlanabilirdi. Dünyanın bir-

birinden uzak ulus birimlerine bölünmesine neden olan şey, şiir sanatı veya mistik etkiler değil, bu çabalardı.

ALTIN ÇİVİ

Ülkeler ellerindeki pazarı ve siyasal otoriteyi genişletmeye çalışırken, sonunda dil ve kültür farkı, toplumsal, coğrafi ve stratejik engeller gibi sorunlar yüzünden bazı sınırlamalarla karşılaştılar. Mevcut ulaşım, haberleşme, enerji imkanları ve teknolojik üretim hacmi, tek bir politik yapının etkili şekilde yönetebileceği bölgenin büyüklüğünü belli sınırlar içinde tutmasını gerektirdi. Muhasebe yöntemleri, bütçe kontrolü ve yönetim teknikleri gibi karmaşık detaylar da, politik birleşmenin ne kadar yayılabileceğini belirleyen etkenler arasındaydı.

Bu sınırlamalar içinde, birleştirici seçkinler, şirket ve hükümet yetkilileri, yayılımcı politikalar için savaşıyordu. Kontrolleri altındaki bölge ne kadar genişler, ekonomik pazarları ne kadar büyük olursa, zenginlik ve güçleri de o ölçüde artıyordu. Her ülke ekonomik ve politik sınırlarını azamiye çekmeye çalışırken, sadece bu sınırlamalarla değil, aynı zamanda rakip ülkelerle de karşılaşıyordu.

Birleştirici seçkinler bu sınırların ötesine geçebilmek için ileri teknolojiden yararlandılar. Örneğin, on dokuzuncu yüzyılda bir "alan yarışı"na giriştiler; yani, demiryolu ağı oluşturmak konusunda rekabete!

Eylül 1825'de, İngiltere'de Stockton-Darlington arasında bir demiryolu hattı kuruldu. Mayıs 1835'de, Brüksel-Malines arasında aynı şey tekrarlandı. Aynı yıl Eylül ayında, Bavyera'da, Nuremberg-Furth hattı tamamlandı. Ardından, Paris ve St. Germain geldi. Doğuda, Nisan 1838'de, Tsarkoe Selo ile St. Petersburg bağlandı. Sonraki otuz yıl boyunca, demiryolu işçileri bölgeleri birbirlerine bağlamaya devam ettiler.

Fransız tarihçi Charles Morazé şöyle açıklıyordu: "1830 yılında neredeyse birleşmiş olan ülkeler, demiryollarının gelişiyile

daha da kaynaştılar... Henüz hazırlıksız olanlar, yeni çelik ağları gördü... Demiryolları inşa edilirken, neredeyse her olası ülke var olma hakkını talep ediyor gibiydi; böylece, bir asırdan uzun süre boyunca Avrupa'da politik sınırları belirleyen ulaştırma sistemi sayesinde, bir ülke olarak kabul edilebilirlerdi."

Tarihçi Bruce Maxlish'in anlattığı gibi, Birleşik Devletler'de devlet özel demiryolu şirketlerine geniş topraklar sunuyor, "bütün kıtaya yayılan demiryollarının Pasifik ve Atlantik kıyıları arasındaki birlik ruhunu güçlendireceğine inanılıyordu." Kıtayı bir ucundan diğer ucuna kadar geçen ilk demiryolu hattına çakılan altın çivi, kıta çapında birleşmiş gerçek bir ulusal pazarın kapılarını aralıyordu. Ulusal hükümetin kontrol gücü de böylece belirleniyordu. Washington, otoritesini kabul ettirmek için kıtanın bir ucundan diğer ucuna askeri birliklerini çabucak gönderebilirdi.

Dolayısıyla, bir ülkeden diğerine, yeni bir ulus ruhu oluşuyordu. Artık dünya haritası birbirleriyle çelişmeyen, net bir şekilde belirlenmiş kırmızı, sarı, mor, pembe, yeşil parçalara ayrılmıştı ve "ulus devleti" kavramı, İkinci Dalga uygarlığının kilit yapılarından biri haline gelmişti.

Ulus kavramının altında yatan şey, endüstrileşmenin o bilindik zorunluluğuydu: Birleşme ihtiyacı!

Ama birleşme çabası, her ulus devletin sınırlarında sona ermiyordu. Bütün güçlü yönlerine rağmen, endüstri uygarlığının dışarıdan beslenmesi gerekiyordu. Dünyanın geri kalanı para sistemine katılmadığı ve o sistem kendi çıkarına kontrol edilmediği sürece, hayatta kalması mümkün değildi.

Üçüncü Dünya'nın yaratacağı dünyanın şeklini, boyutlarını ve tarzını anlamak için, bunun nasıl gerçekleştiğini bilmemiz şarttır.

EMPERYALİST DÜRTÜ

Hiçbir uygarlık, çatışma olmadan yayılıp gelişemez. İkinci Dalga uygarlığı da kısa sürede Birinci Dalga dünyasına karşı geniş çaplı bir saldırı başlattı, zafer kazandı ve iradesini önce milyonlarca, zaman içinde de milyarlarca insana kabul ettirdi.

Elbette ki İkinci Dalga'dan çok önceleri, on altıncı yüzyıldan beri Avrupa'da krallar sömürge imparatorlukları kurmak için yarış haindeydiler. İspanyol rahipler, Fransız avcılar, Hollandalı, Portekizli, İtalyan, İngiliz maceracılar, dünyanın dört bir yanına dağılmış, insanları esir almış, katletmiş, topraklar fethetmiş ve kendi ülkelerindeki krallara vergiler göndermeye başlamışlardı.

Ama daha sonra olacakların yanında, bütün bunlar devede kulak kalıyordu.

Bu ilk dönem maceracıların ve fatihlerin evlerine gönderdikleri hazineler, sonuçta özel ganimetlerdi. Savaşlar ve kişisel lüksler için para gücü sağlıyordu; soylular için kışlık saraylar, renkli, şatafatlı ve işten arınmış tembel bir yaşam tarzı. Ama sömürgeleştirilen ülkenin temelde kendi kendine yeten ekonomisiyle hâlâ pek fazla ilgisi yoktu.

Büyük oranda para sisteminin ve pazar ekonomisinin dışında kalan köylüler, güneşin kavurduğu İspanyol topraklarından İngiltere'nin sisli çayırılarına kadar sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamakla ilgileniyor, ülke dışına ihraç edilecek ürünler üretme-

dikleri gibi, bu kavramın ne anlama geldiğini bile bilmiyorlardı. Gerçek şu ki üretim, yerel ihtiyaçları karşılamaya bile ancak yetiyordu. Başka ülkelerden çalınan ya da satın alınan hammaddenin onlara bir etkisi yoktu. Yaşam onlar için o ya da bu şekilde akıp gidiyordu. Fethedilen denizaşırı ülkelerden gelen şeyler, köylerde yaşayan sıradan halktan ziyade, yönetici sınıfı ve şehirleri zenginleştiriyordu. Bu açıdan, Birinci Dalga süresince emperyalizm gülünç denebilecek bir seviyedeydi... henüz ekonomide bir yeri yoktu.

İkinci Dalga, görece küçük çaplı olan bu soygunculuğu dev boyutlara taşıyarak, görkemli bir harekete dönüştürdü.

Burada sadece birkaç sandık altın, zümrüt, baharat ve ipeği hedeflemekle yetinmeyen, yeni bir emperyalizm doğmuştu. Bu emperyalizmin gözü, gemiler dolusu nitrat, pamuk, hurma yağı, kalay, kauçuk, boksit ve tungstendeydi. Kongo'daki bakır madenleri, Arabistan'daki petrol kuyuları, bu emperyalizmin eseri olacaktı. Bu emperyalizmin anlayışı, sömürge ülkelerden kaba güçle hammadde alıp, ürettiği malları fahiş fiyatlarla sömürge ülkelere geri satmaktı. Diğer bir deyişle, endüstrileşmiş ülkenin ekonomik yapısının kıyısında kalmayan, milyonlarca sıradan işçinin ekonomik seviyesini belirgin şekilde etkileyecek bir emperyalizm söz konusuydu.

Üstelik konu sadece işler de değildi. Yeni hammaddelerin yanı sıra, Avrupa giderek daha fazla yiyeceğe de ihtiyaç duyuyordu. İkinci Dalga toplumları kırsal bölgelerde çalışan insanları fabrikalara ve şehir hayatına çekip endüstri yarışında ilerlerken, yiyeceğin büyük bölümünü dışarıdan almak zorunda kaldı; Hindistan, Çin, Afrika, Batı ve Orta Amerika'dan dana ve koyun eti, buğday, kahve, çay ve şeker getiriyordu.

Buna karşılık, kitlesel üretim artarken, yeni endüstriyel seçkinler de yatırımları için daha büyük ve yeni pazarlara ihtiyaç duymaya başladılar. 1880'lerde ve 1890'larda, Avrupalı

devlet adamları amaçlarını hiç utanmadan açıklıyorlardı. İngiliz politikacı Joseph Chamberlain, “İmparatorluk ticarettir,” diyor. Fransız başbakan Jules Ferry, daha da açık konuşuyordu: “Fransa’nın ihtiyacı olan şey, endüstrilerimiz, ihracatımız ve sermayemiz için yeni pazarlardır.” Patlamalar ve çöküntüler arasında gidip gelen, kronik işsizlikle boğuşan Avrupalı liderler, sömürge yayılımı durduğu takdirde işsizliğin kendi ülkelerinde silahlı devrimlere yol açacağı konusunda korkularını kuşaklar boyunca taşıdılar.

Dolayısıyla, Büyük Emperyalizm’in kökleri, ekonomik olmaktan öteydi. Stratejik düşünceler, dini tutkular, idealizm ve maceracılık da tıpkı ırkçılık gibi önemli rol oynamıştı. Birçokları, emperyalist fetihleri ilahi bir sorumluluk olarak görüyordu. Kipling’in “Beyaz Adam’ın yükü” şeklindeki ifadesi, Avrupalı misyonerlerin Hıristiyanlık inancını ve “uygarlığı” yaymak konusundaki hevesliliklerini özetliyordu; tabii ki bu uygarlık, aslında İkinci Dalga uygarlığıydı. Sömürgeciler, ne kadar iyi biçimlenmiş ve ilerlemiş olursa olsun, Birinci Dalga toplumlarını ilkel ve gelişmemiş olarak görüyordu. Özellikle koyu tenlilerse, kırsal kesim insanları çocuk gibiydiler. Hilekar ve ahlaksızdılar. Hayata değer vermiyorlardı. Tembeldiler.

Bu tutumlar, İkinci Dalga güçlerinin yollarına çıkan katletmesini haklı çıkarmayı kolaylaştırıyordu.

John Ellis, *The Social History of the Machine Gun* (Makinelili Tüfeğin Sosyal Tarihi) adlı kitabında, bu yeni, fantastik derecede ölümcül silahın, on dokuzuncu yüzyılda nasıl mükemmel hale getirildiğini, başlangıçta “yerli” halklara karşı sistematik bir şekilde nasıl kullanıldığını ve bu arada insanın kendi dengini öldürmesi centilmence olmadığı için Avrupalılara karşı kullanılmasının nasıl yasaklandığını başarıyla gösteriyordu. Ama sömürgelerde yaşayan insanları öldürmek savaştan ziyade bir av gibi görüldüğünden, başka standartlar da belirlenmişti. Ellis

şöyle yazmıştı: “Matabeleleri, Dervişleri ve Tibetlileri katletmek, gerçek bir askeri operasyondan biraz daha riskli bir ‘atıcılık’ olarak görülüyordu.”

Nil Nehri üzerinde, Khartoum karşısındaki Omdurman’da, bu üstün teknoloji 1898 yılında etkisini çok çarpıcı bir olayla gösterdi; Mehdi’nin başını çektiği Derviş savaşçıları, altı Maxim makinelili tüfek taşıyan İngiliz askerleri karşısında ağır yenilgiye uğradı. Görgü tanıklarından biri şöyle anlatıyordu: “Mehdi’nin en son ve en büyük günüydü... Bir savaş değil, kesinlikle bir katliamdı.” O çatışmada yirmi sekiz İngiliz ölürken, arkalarında on bir bin Derviş cesedi bıraktılar; diğer bir deyişle, her İngiliz 392 “düşman” öldürmüştü. Ellis şöyle devam ediyordu: “Bu, İngiliz ruhunun zafetinin ve beyaz adamın genel üstünlüğünün başka bir örneği oldu.”

İngilizlerin, Fransızların, Almanların ve Hollandalıların dünyaya yaydığı ırkçı, dini ve diğer türde propagandaların ardında, tek bir gerçek yatıyordu: İkinci Dalga uygarlığı, tek başına var olamazdı. Dışarıdan sağlanacak ucuz kaynaklara kesinlikle ihtiyacı vardı. Hepsinden öte, bu kaynakları akıtabileceği tek ve birleşmiş bir dünya pazarı gerekiyordu.

BAHÇEDE BENZİN POMPASI

David Ricardo’nun en iyi şekilde ifade ettiği gibi, birleşmiş bir dünya pazarı yaratma çabasının temelinde, işbölümünün sadece fabrika işçilerine değil, ülkelere de uygulanması yatıyordu. Ricardo, çalışmalarının klasikleşmiş bir bölümünde, İngiltere tekstilde ve Portekiz şarap üretiminde uzmanlaştığı takdirde, iki ülkenin de bu oluşumdan kazançlı çıkacağını belirtiyordu. Böylece her ülke en iyi olduğu şeyi üretecekti. Uluslararası işbölümü, her ülkeye ayrı bir rol sunarak herkesin zenginleşmesini sağlayacaktı.

Sonraki kuşakların bir öğretisi gibi kabul ettiği bu düşünce tarzı, günümüzde de hâlâ geçerlidir ama genellikle bunun neyi yansıttığı kimsenin dikkatini çekmez. Herhangi bir ekonomide

işbölümü büyük bir birleşme ihtiyacına neden olarak birleştirici bir seçkinler sınıfının ortaya çıkmasını sağlarken, uluslararası işbölümü de dünya çapında bir birleşmeyi gerektirdi. Bunu sağlayacak bir seçkinler grubu İkinci Dalga ülkelerinden çıkacak, sonuçta birkaç ülkeden oluşan bir grup, dünya nüfusunun geri kalan çoğunluğuna sırayla zulmedecekti.

Birleştirilmiş tek bir dünya pazarı yaratma çabasının başarıyla sonuçlanması, İkinci Dalga'nın tüm Avrupa'da yayılmasından sonra dünya çapında ticarete gözlemlenen devasa artışta gözlemlenebilir. 1750-1914 yılları arasında, dünya ticaret hacmi elli katının üzerine çıkarak, 700 milyon dolardan 40 milyar dolara yükseldi. Ricardo haklı çıksaydı, bu oluşum eşit şekilde herkesin işine yarardı. Ama bu da, uzmanlaşmanın herkese yarar sağlayacağı inancı gibi bir illüzyondan veya kandırmacadan ibaretti.

İş gücünün ve kaynakların çok adil bir şekilde kullanılacağı sanılmıştı. Askeri ve politik baskılarla yozlaştırılmış anlaşmaların yapılacağı düşünülüyordu. Yaklaşık eşit güçteki taraflar arasında bir alışverişten söz ediliyordu. Özetle, bu teoride bir şey dışında her şey mevcuttu: Yaşamın gerçekliği!

İkinci Dalga tacirleriyle Birinci Dalga insanları arasında şeker, kakao, vesaire için yapılan pazarlıklar daha en başından dengesizdi. Masanın bir tarafında büyük şirketler, devasa bankacılık ağları, ileri teknolojiler ve güçlü ulus devletleri tarafından desteklenen para dehası Avrupalı ve Amerikalı işadamları yer alıyordu. Masanın diğer tarafında oturanlar, para sistemine daha yeni girmeye başlamış, ekonomisi küçük ölçekli tarıma veya köy işlerine dayanan bir uygarlığın insanlarıydı. Bir tarafta zorlayıcı, yabancı, mekanik açıdan ilerlemiş bir uygarlığın, kendi üstünlüğüne inanan ve bunu kanıtlamak için makineli tüfeklerini kullanmakta bir an bile tereddüt etmeyecek ajanları oturuyordu. Diğer tarafta, sadece ok ve mızraklarla kuşanmış küçük kabilelerin temsilcileri yer almıştı.

Çoğu zaman yerel hükümdarlar veya girişimciler, Batılılar tarafından kolayca satın alınıyordu. Bu insanlara yerli iş gücünü kullanmaları, direnişi engellemeleri, yerel yasaları yabancıların yararına olacak şekilde yeniden düzenlemeleri için para veriliyor veya kişisel avantaj sunuluyordu. Bir imparatorluk bir bölgeyi sömürgeleştirdiğinde, hammaddelere kendi işadamları için tercihli tarifeler getiriyor, rakip ülkelerin tacirlerle iş yaparak fiyatları artırmasını engellemek amacıyla aşılması imkansız engeller yaratıyordu.

Dolayısıyla, endüstri toplumlarının hammadde ve enerji kaynaklarını pazar fiyatının çok altında elde edebilmesi şaşırtıcı değildi.

Diğer yandan, "İlk Fiyat Yasası" olarak adlandırabileceğimiz bir hamleyle, fiyatlar daha da alıcı dostu hale getiriliyordu. İkinci Dalga ülkelerinin ihtiyaç duyduğu hammaddelerin birçoğu, onlara sahip olan Birinci Dalga halkları için neredeyse değersizdi. Afrikalı köylülerin kroma ihtiyaç duymadığı gibi, Arap şeyhleri de çöl kumlarının altında yatan siyah altınla ne yapabileceklerini bilmiyorlardı.

Tarih boyunca, herhangi bir mal için bir ticaret örneği kaydedilmemişse, ilk alışveriş sırasında belirlenen fiyat esastı. Bu fiyat, maliyet, kazanç, rekabet gibi kavramlardan ziyade, politik ve askeri güçler arasındaki göreceli farklara bağlıydı. Sert bir rekabetin olmadığı bir ortamda belirlenen bir fiyat, sahip olduğu kaynakların değerinden bihaber olan, makineli tüfeklerle donanmış dev bir askeri gücü karşısında gören bir kabile reisi için elbette ki kabul edilir bir fiyattı. Düşük belirlenen bu "ilk fiyat" kesinleştiğinde, ardından gelen bütün fiyatların daha da düşük olması kaçınılmazdı.

Bu hammaddeler endüstri ülkelerine gönderilip son ürün haline geldiği anda, ilk fiyat ne kadar düşük olursa olsun, olduğu

yerde donup kalıyordu.⁷ Zaman içinde her ürün için küresel bir fiyat belirlenirken, endüstri ülkelerinin hepsi, “ilk fiyat”ın rekabetin olmadığı bir ortamda verilmesinden ve düşük tutulmasından büyük avantaj kazanmıştı. Dolayısıyla, serbest girişimin ve ticaretin erdemleri hakkında söylenenlere rağmen, İkinci Dalga ülkeleri o sevmediklerini söyledikleri “yetersiz rekabet” ortamından büyük kazanç elde etti.

Söz oyunları ne yönde akarsa aksın, ticareti genişlemesi kesinlikle herkesi eşit şekilde etkilemedi. Kazançlı olan Birinci Dalga dünyası değil, İkinci Dalga dünyasıydı.

MARGARİN TESİSİ

Bu akışın sürmesini sağlamak için, endüstri ülkeleri dünya pazarını genişletmek ve birleştirmek için büyük çaba harcadılar. Ticaret ülke sınırlarının dışına çıkmaya başladığında, her ülke pazarı birbirine bağlı olarak bölgesel pazarın, kıtasal bir pazarın ve İkinci Dalga uygarlığını kontrol eden birleştirici seçkinlerin kendi tasarladıkları birleşmiş tek bir ticaret sisteminin parçası oldu. Tek bir para ağı, bütün dünyaya hâkim olmak üzere gelişim sürecindeydi.

Dünyanın geri kalanını benzin deposu, bahçe, maden ocağı, ucuz ekmek deposu gibi kullanan İkinci Dalga ülkeleri, dünyanın endüstrileşmemiş nüfusunun sosyal yaşamında büyük değişikliklere yol açtı. Binlerce yıldır kendi kendine yetmeyi başaran, kendi yiyeceğini kendisi üreten toplumlar, kaçınılmaz bir şekil-

7 Örnek: Diyelim ki A Şirketi, Sömürge’den kilosu bir dolardan hammadde aldı, o hammaddeyi kullanarak bir şeyler üretti ve birim başına iki dolardan sattı. Aynı pazara girmek isteyen herhangi bir şirket, kendi hammadde maliyetini A Şirketi’ninkinin altında tutmaya uğraşır. Teknolojik veya farklı türde bir avantajı olmadığı sürece, hammadde için daha fazlasını ödeyerek daha rekabetçi bir fiyatla satış yapamaz. Dolayısıyla, hammadde için belirlenen ilk fiyat, süngülerin gölgesinde belirlenmiş olsa bile, ardından gelen tüm pazarlıklar için temel oluşturur.

de dünya ticaretinin içine katıldılar ya da ticaret yapmakla yok olmak arasında bir seçim yapmak zorunda bırakıldılar. Yaşam standartları aniden gezegenin diğer ucundaki endüstri ekonomilerinin gereklerine bağlanan Bolivyalılar veya Malayalılar, ülkelerinin bir anda teneke madenleri ve kauçuk tesisleriyle doluşuna tanık oldular.

Masum ev ihtiyaçlarından biri olan margarinin ortaya çıkışı, bunu en etkili şekilde örneklemektedir. Margarin daha önceleri Avrupa'da yerli hammaddelere dayanılarak yapılırdı. Ama aniden o kadar yaygınlaştı ki yerli hammaddeler yetmez hale geldi. 1907 yılında araştırmacılar hindistancevizi ve hurma çekirdeği yağından margarin yapılabileceğini keşfettiler. Bunun sonucunda, Batı Afrikalıların yaşam tarzında belirgin bir değişiklik gerçekleşti.

İngiliz Gıda Bilimi ve Teknolojisi Enstitüsü eski başkanı Magnus Pyke şöyle yazmıştı: "Batı Afrika'nın geniş bölgelerinde hurma yağı geleneksel olarak üretilirdi ve toprak bütün olarak halka aitti." Hurma ağaçlarının kullanımı, karmaşık yerel gelenekler ve kurallar tarafından denetleniyordu. Bazen bir ağacı diken kişi, hayatı boyunca o ağacın ürününü kullanma hakkına sahip oluyordu. Bazı bölgelerde, kadınlar özel haklara sahipti. Pyke şöyle diyordu: "Büyük ölçekli hurma yağı üretimine girişen Batılı işadamları, endüstrinin ne olduğunu bile bilmeyen Afrikalıların kırılğan ve karmaşık toplum düzenini yerle bir ettiler." Belçika Kongosu'nda, Nijerya'da, Kamerun'da ve Altın Sahil'de, devasa tesisler kuruldu. Batı istediği hammaddeyi alırken, Afrikalılar yarı yarıya bu dev tesislerin kölesi haline geldi.

Kauçuk, yine bu konuda başka bir örnekti. Asrın başlarında Birleşik Devletler'de otomobil üretimi aniden lastik yapımı için kauçuk talebini artırırken, yerel otoritelerle işbirliği yapan tacirler, bu hammaddeyi üretmek için Amazon yerlilerini köleleştirdi. Rio de Janeiro'daki İngiliz büyükelçi Roger Casement, 1900-1911

yılları arasında üretilen dört bin ton Putumayo kauçuğunun otuz bin yerlinin ölümüne yol açtığını bildirdi.

Bu vakaların “aşırı uçta” olduğu ve Büyük Emperyalizm’in tipik örnekleri olmadığı söylenebilir. Elbette ki sömürgeciler her zaman böylesine zalim değillerdi. Köleleştirdikleri yerliler için okullar, ilkel sağlık merkezleri kurdular, su ve kanalizasyon altyapısını geliştirdiler. Bazılarının yaşam standartlarının yükseldiği bile bir gerçektir.

Diğer yandan, bu toplumların sömürgecilikten önceki hallerini fazla hayalci bir şekilde ele almak, endüstrileşmemiş toplumların günümüzde karşılaştıkları yoksulluk ve sefalet için sadece emperyalizmi suçlamak da doğru değil. İklim, yerel otoritelerin ahlaksızlıkları ve zulümleri, cehalet ve yabancı düşmanlığı, bu sonuçların ortaya çıkmasında katkıda bulunan etkenlerdi elbette. Avrupalıların gelişinden çok önceleri de bu bölgelerde yeterince sefalet ve zulüm vardı zaten.

Ne var ki kendi kendilerine yetme durumundan çıkıp para ve alışveriş amacıyla üretim yapma seviyesine çekildiklerinde, toplumsal yapılarını madencilığa ya da tesis tarzında tarımcılığa uyacak şekilde değiştirmeye zorlandıklarında veya teşvik edildiklerinde, Birinci Dalga insanları ekonomik açıdan pek de etki sahibi olamayacakları pazar sisteminin içine girdiler. Liderleri çoğu zaman rüşvetle kandırıldı, kültürleri alay konusu yapıldı, dilleri ve inançları yasaklandı. Hepsinden önemlisi, sömürgeciler, günümüzde bile ekonomik ve sosyal açıdan gelişmelerine engel olan bir aşağılık duygusunu bu insanlara etkili bir şekilde empoze ettiler.

Bütün bunlar arasında, Büyük Emperyalizm, İkinci Dalga dünyasını cömertçe ödüllendirdi. Ekonomi tarihçisi William Woodruff’ın dediği gibi: “Avrupa’nın daha önce benzeri görülmemiş ölçüde bir zenginliğe ve refaha kavuşmasının kaynağı, bu ülkelerin sömürülmesi ve yine sömürge ülkelerle yapılan ticaret-

tir." İkinci Dalga ekonomisinin içinde bulunan ve onun asla doymayan kaynak ihtiyacını karşılayan emperyalizm, bütün dünyayı etkisi altına aldı.

1492 yılında, Columbus ilk kez Yeni Dünya'ya adım attığında, Avrupalılar dünyanın yüzde 9'unu kontrol ediyorlardı. 1801 yılında bu oran üçte bire çıkmıştı. 1880 yılında üçte ikisiydi. 1935 yılında ise Avrupalılar politik açıdan dünyanın karasal yüzölçümünün yüzde 85'ini ve nüfusun yüzde 70'ini kontrol ediyorlardı. Tıpkı İkinci Dalga toplumunun kendisi gibi, dünya da birleştiriciler ve birleşenler arasında bölünmüştü.

AMERİKALI BİRLEŞTİRİCİLER

Birleştiricilerin hepsi eşit değildi. İkinci Dalga ülkeleri, yeni oluşan dünya ekonomisinde daha fazla kontrol sahibi olabilmek için birbirleriyle inanılmaz derecede kanlı, şiddetli ve büyük savaşlara girişmişti. Almanya'nın endüstri seviyesi, 1. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ve Fransızların hâkimiyetini sorguluyordu. Savaşın yarattığı hasar, ardından gelen enflasyon ve ekonomik buhran, Rus Devrimi... Hepsi dünya endüstri pazarını sarsan olaylardı.

Bu çalkantılar, dünya ticaretinin gelişim hızını büyük ölçüde düşürdü ve giderek daha fazla ülke alışveriş sistemine çekilmesine rağmen, uluslararası ortamda ticareti yapılan ürünlerin hacmi küçüldü. 2. Dünya Savaşı, birleştirilmiş bir dünya pazarının yayılımına bir kez daha sekte vurdu.

2. Dünya Savaşı sona erdiğinde, Batı Avrupa bir enkazdan ibaretti. Almanya yerle bir olmuştu. Sovyetler Birliği'nin maddi zararı ve insan kaybı, kolayca ifade edilebilir boyutlarda değildi. Japonya'nın endüstrisi yere çalınmıştı. Endüstrileşmiş büyük ülkeler içinde neredeyse hiç zarar görmeyen sadece Birleşik Devletler ekonomisiydi. 1946-1950 yılları arasında, dünya ekonomisi öylesine kötüleşti ki 1913 yılından beri dış ticaret hiç olmadığı kadar düşük seviyedeydi.

Bütün bunlara ek olarak, savaş sonrasında Avrupa ülkeleri böylesine berbat bir hale gelince, sömürge ülkeler bağımsızlıklarını ilan etmek adına birbiri ardına sıraya dizildiler. Gandhi, Ho Chi Minh, Jomo Kenyatta ve sömürgeciliğe karşı olan diğer liderler, emperyalistleri ülkelerinden atmak adına giriştikleri kampanyaları hızlandırdılar.

Dolayısıyla, daha savaş sırasında silah sesleri kesilmeden, bütün dünya ekonomisinin savaştan sonra tamamen yeni bir görünüm alacağı anlaşılmıştı bile.

İkinci Dalga dünyasının yeniden düzenlenmesi konusunda iki ülke başı çekti: Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.

O güne dek Birleşik Devletler, emperyalist saldırıya pek fazla katılmamıştı. Ülkenin Batı'ya doğru açılışı sırasında, Amerikan yerlilerini öldürmüş, sağ kalanları belli bölgelerde kalmaya zorlamışlardı. Birleşik Devletler; Meksika, Küba, Puerto Rico ve Filipinler'de, İngiltere, Fransa ve Almanya'nın emperyalist stratejilerini tekrarlardı. Asrın ilk onyıllarında, Latin Amerika'da Birleşik Devletler'in "dolar diplomasisi," United Fruit Company ve diğer birçok şirketin, düşük fiyatlarla şeker, muz, kahve, bakır ve diğer hammadde alımını garantiledi. Yine de, Avrupalılar ile kıyaslandığında, Birleşik Devletler'in Büyük Emperyalizm zulmü konusunda "acemi" kaldığı ortadaydı.

Buna karşılık 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, Birleşik Devletler, dünyanın baş kredi sağlayan ülkesi oldu. En ileri teknolojiye ve en istikrarlı politik yapıya sahipti; artık harabe halindeki rakiplerinin sömürgeleri boşaltmasıyla doğan fırsatlara direnmesi zordu.

Birleşik Devletler'in finans stratejisini belirleyenler, daha 1941 yılında dünya ekonomisinin Birleşik Devletler'in daha fazla işine yarar hale getirilmesi için hazırlıklara başlamışlardı bile. 1944 yılında Birleşik Devletler'in önderliğinde düzenlenen Bret-

ton Woods Konferansı'nda, kırk dört ülke dünya ekonomisinin birleştirilmesini sağlayacak iki yeni organizasyonun kurulması önerisini onayladılar. Bunlar, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası idi.

IMF, üye ülkeleri para birimlerini Amerikan Doları'na veya altına – altın zengini Amerikalıların sayısı çoktu – göre ayarlamak zorunda bıraktı. (1948 yılında, Birleşik Devletler dünya altın rezervlerinin yüzde 72'sine sahipti.) Böylece, dünyanın en önemli para birimlerinin arasındaki temel ilişkiler, bir esasa bağlandı.

Diğer yandan, başlangıçta Avrupa ülkelerine 2. Dünya Savaşı sonrasında toparlanmaları için gereken finans gücünü sağlama amacıyla kurulmuş olan Dünya Bankası, zaman içinde henüz endüstrileşmemiş ülkelere de kredi vermeye başladı. Bu para genellikle hammaddelerin ve tarım ürünlerinin İkinci Dalga ülkelerine akışını kolaylaştıracak, yol, liman ve demiryolu gibi altyapı sistemlerinin kurulmasını sağlayacaktı.

Çok geçmeden, sisteme üçüncü bir üye daha katıldı: General Agreement on Tariffs and Trade (Genel Gümrük ve Ticaret Anlaşması); kısa adıyla GATT. İlk olarak Birleşik Devletler'in teşvik ettiği bu anlaşma ticareti özgür bırakmayı amaçlıyordu. Serbest ticaret kavramıyla, teknolojisi gelişmemiş olan yoksul ülkelerin yeni oluşan endüstrilerini koruması zorlaşıyordu.

Bu üç organizasyonu sıkı sıkıya bağlayan bir şey gerekiyordu ve kısa süre içinde bu da bulundu: IMF'ye katılmayan ve GATT kurallarına uymayan ülkelere, Dünya Bankası'nın kredi vermesi yasaklanmıştı.

Bu sistem, Birleşik Devletler'e borçlu ülkelerin para birimi ve gümrük sistemleri üzerinde ayarlamalar yaparak yüklerini hafifletmesini zorlaştırıyor, dünya pazarında Birleşik Devletler'in rekabet avantajını artırıyordu. Birçok Birinci Dalga ülkesi politik özgürlüğünü kazansa bile, ekonomik planlarının hazırlanmasında endüstrileşmiş ülkelerin, özellikle de Birleşik Devletler'in güdümünde kalıyordu.

Bu birbirine bağılı üç organizasyon, dünya ticaretini birleştiren tek bir araç yarattı. 1944-1970 yılları arasında sistemi aslında Birleşik Devletler kontrol ediyordu. Böylece, birleştirici ülkeleri birleştiren artık Birleşik Devletler idi.

SOSYALİST EMPERYALİZM

Sovyetler Birliği kendini toplayıp güçlenirken, Birleşik Devletler'in İkinci Dalga uygarlığı üzerindeki etkisine giderek daha fazla karşı çıkmaya başladı. Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkeler, kendilerini sömürge halkalarına emperyalizm düşmanı gibi gösteriyorlardı. 1916 yılında, iktidara gelmesinden bir yıl önce, Lenin kapitalist ülkelerin sömürgecilik politikasını sert bir dille eleştiren bir kitap yazdı ve bu kitap, asrın en etkili eserlerinden biri oldu. Günümüzde yüz milyonlarca insanın düşüncesi hâlâ bu kitaptan etkileniyor.

Lenin, emperyalizmi sadece kapitalizmin bir buluşu olarak kabul ediyordu. Kapitalistlerin başka ülkeleri ezmesinin ve sömürmesinin bir tercih meselesi olmadığını, bunu yapmaktan başka çareleri bulunmadığını söylüyordu. Marks'ın vurguladığı bir yasaya göre, kapitalist ekonomilerde kazancın zamanla azalması kaçınılmazdı. Dolayısıyla, Lenin'e göre, kapitalist ülkeler son dönemde kendi ülkelerinde azalan kazancı karşılama için, dışarıdan kazanç aramak zorunda kalmışlardı. Onun iddiasına göre, ancak komünizm sömürge halklarını bu sefalet ve baskıdan kurtarabilirdi, çünkü sosyalizmin doğasında sömürgeciliği gerektiren bir yönü yoktu.

Ama Lenin, kapitalist endüstri ülkelerinde kendisini hissettiren birçok sorunun, sosyalist endüstri ülkelerinde de geçerli olduğunu göremiyordu. Sonuçta sosyalist ülkeler de dünyanın para sistemine dahildiler. Onların ekonomileri de üretimle tüketimin ayrılmasına dayanıyordu. Onlar da üreticiyle tüketici arasında bir ilişki kurabilmek için – kazanç amaçlı olmasa bile – bir pazar

oluşturmak zorundaydılar. Makinelerini beslemek için, onlar da dışarıdan hammadde alımı ihtiyacı duyuyordu. Bütün bunlardan dolayı, istediklerini elde etmek ve ürettiklerini dışarıya satmak için, birleştirilmiş bir dünya ekonomisine bağlıydılar.

İşin ilginç yanı, Lenin bütün gücüyle emperyalizme saldırırken, komünizmin hedefinin “sadece ülkeleri daha da yakınlaştırmak değil, birleştirmek” olduğunu söylüyordu. Sovyet analist M. Senin’in *Socialist Integration* (Sosyalist Birleşme) adlı kitabında belirttiği gibi, 1920 yılında, Lenin “ülkeleri birbirine yaklaştırmayı... ortak bir plan sayesinde düzenlenen... tek bir dünya ekonomisinin yaratılmasına yol açacak... objektif bir süreç” olarak görüyordu. Endüstri dünyasının amacı bundan başkası olamazdı.

Endüstrileşmiş sosyalist ülkeler, kaçınılmaz bir şekilde kapitalist endüstri ülkeleriyle aynı kaynakların peşinde koşuyordu. Onlar da hızla artan ve gelişen fabrikalarını ve şehir halklarını besleyebilmek için, pamuğa, kahveye, nikel, şekere, buğdaya ve diğer hammaddelere ihtiyaç duyuyorlardı. Sovyetler Birliği’nin doğal kaynaklarının çok zengin olduğu açıktı (hâlâ da zengindir). Manganez, kurşun, çinko, kömür, fosfat ve altın kaynakları inanılmazdı. Birleşik Devletler de benzer bir durumda olmasına rağmen, bu gerçek, iki ülkenin de olabilecek en düşük fiyatla başkalarından alım yapmasını engellemedi.

Sosyalist yöneticiler ve ekonomistler, kapitalist denkleri gibi, kendi hammaddelerini üretmenin maliyetiyle dışarıdan hammadde alımının maliyetini kıyasladılar. Kapitalist şirketlerin her gün karşılaştığı soru, onların da karşısında dikiliyordu: “Kendin mi yapacaksın, dışarıdan mı alacaksın?” Çok geçmeden, bazı hammaddeleri dünya pazarından sağlamanın, ülkede üretmekten daha ucuza mal olacağı anlaşıldı.

Bu karar verildikten sonra, Sovyet satın alma görevlileri hemen dünya pazarlarına dağıldılar ve daha önce emperyalist kapitalist işadamları tarafından bilinçli olarak düşürülmüş fiyat-

ları baz alarak, hammadde alımına başladılar. Rus kamyonları, Malaya'daki İngiliz tacirler tarafından belirlenmiş fiyatlar üzerinden alınan kauçukla yapılmış lastikler üzerinde, başka ülkelerden aynı hammaddeleri taşıyordu. Dahası, Birleşik Devletler Gine'ye boksit için ton başına 23 dolar önermişken, o ülkede askeri olan Sovyetler Birliği ton başına 6 dolar ödedi. Doğal gazı, İran ve Afganistan'dan inanılmayacak derecede düşük fiyatlara satın alıyordu. Diğer bir deyişle, Sovyetler Birliği'nin uyguladığı sömürü, eleştirdiği kapitalist emperyalist rakiplerininkinden farklı değildi. Yine de, bu kaçınılmaz bir durumdu, çünkü aksi takdirde kendi endüstrileşme süreçlerini yavaşlatmaları gerekirdi.

Sovyetler Birliği'nin emperyalist yöntemleri kullanmasının bir nedeni de stratejikti. Nazi yönetimindeki Almanya'nın sahip olduğu askeri güç karşısında yükselebilmek için, önce Baltık ülkelerini sömürgeleştirdiler ve Finlandiya ile savaştılar. 2. Dünya Savaşı'nın ardından asker göndererek veya işgal tehditleri savurarak, *Doğu Avrupa'nın büyük bölümünü kendine "dost" olmaya zorlayan Sovyetler Birliği*, kendisinden daha ileri düzeyde endüstrileşmiş olan bu ülkeleri sömürdü ve dolayısıyla, bu ülkelere "uydu" adını verdi.

"2. Dünya Savaşı'nın hemen ardından gelen yıllarda," diye yazıyordu neo-Marksist ekonomist Howard Sherman, "Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'dan belli miktarda kaynakları çıkardığı ve bunun karşılığında adil bir kaynak ödemesi yapmadığı açıktır... Doğrudan yağma ve askeri müdahale bile olmuştur... Sovyetlerin hâkimiyetinde ortak şirketler kurulmuş, bu şirketler aracılığıyla Sovyetler Birliği sömürülerine devam etmiştir. Daha fazla tazminatı gerektiren son derece haksız ticaret anlaşmaları bile yapılmıştır."

Günümüzde doğrudan bir yağmacılık olmadığı açıktır ve ortak şirketler ortadan kaybolmuştur ama Sherman şöyle ekliyor: "Sovyetler Birliği ile çoğu Doğu Avrupa ülkesi arasında alışverişin hâlâ haksız olduğu yönünde bir sürü kanıt vardır; el-

bette ki bunların hepsinde avantajlı olan Sovyetler Birliği'dir." Bu uygulamalar sayesinde elde edilen kazancın ne kadar olduğu, Sovyetler Birliği'nin yayınladığı istatistikler yeterli olmadığı için kestirilemiyor. Belki de bütün Doğu Avrupa'da Sovyet askeri bulundurmanın maliyeti, bu ekonomik kazancı silip süpürmüştür.

Yine de, açıkça önümüze serilen bir nokta var. Amerikalılar IMF-GATT-Dünya Bankası üçgenini kurarken ve Sovyetler Birliği, Council for Mutual Economic Assistance'ı (Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi) (COMECON) kullanarak tüm Doğu Avrupa ülkelerini organizasyona katılmak zorunda bırakırken, Lenin'in birleşmiş bir dünya ekonomisi hayaline uzanan bir adım attılar. Sovyetler Birliği, COMECON ülkelerini sadece birbirleriyle ve Sovyetler Birliği ile ticaret yapmaya, ekonomik kalkınma planlarını onaylanmaları için Moskova'ya göndermeye mecbur ediyordu. Ricardo gibi uzmanlaşmanın yararlarına inanan ve eleştirdiği eski emperyalist ülkelerin Afrika, Asya ve Latin Amerika'ya yaptıklarını tekrarlayan Moskova, Doğru Avrupa ekonomilerinin her birine, belli konularda uzmanlaşmayı gerektiren roller veriyordu. Buna açıkça ve bütün gücüyle karşı çıkan tek ülke Romanya idi.

Moskova'nın kendisini Sovyetler Birliği için bir "petrol pompası ve bahçe" haline getirmeye çalıştığını iddia eden ve dengeli bir endüstrileşme süreci için çok yönlü gelişmeye önem veren Romanya, Sovyet baskısına rağmen "komünist birleştirmecilik" politikasına direndi. Kısacası, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşik Devletler'in endüstrileşmiş kapitalist ülkelerin liderliğine soyunduğu, bunun için dünya ekonomisini kendi işine yarayacak şekilde birleştirecek sistemi kurduğu bir dönemde, Sovyetler Birliği de bu sistemin bir benzerini, kendilerinin hâkim oldukları bir bölgede kuruyordu.

Emperyalizm gibi geniş, karmaşık ve değiştirici bir fenomen, asla basit bir şekilde açıklanamaz. Din, eğitim, sağlık,

edebiyat ve sanat konuları, ırk sorunları, halkların psikolojik ve sosyolojik yapıları, daha doğrudan bir şekilde ekonomi üzerinde yaptığı etkiler, tarihçiler tarafından hâlâ inceleniyor. Soysuzca uygulamalarının yanı sıra olumlu başarıları da olduğu bir gerçektir. Ama İkinci Dalga uygarlığının yükselişindeki rolü asla küçümsenemez.

Emperyalizmi, İkinci Dalga dünyasındaki endüstri gelişiminin itici gücü olarak değerlendirmek mümkündür. Dışarıdan yiyecek, enerji ve hammadde almasalardı, Birleşik Devletler, Batı Avrupa, Japonya veya Sovyetler Birliği, ne kadar hızlı endüstrileşebilirdi? Onyıllar boyunca boksit, manganez, teneke, vanadyum veya bakır gibi hammaddelerin fiyatları yüzde 30 ila 50 daha fazla olsaydı, o zaman neler olurdu?

Sayısız son ürünün fiyatı, aynı şekilde yüksek olurdu; bazı durumlarda, hiç şüphesiz, kitlesel tüketime izin vermeyecek ölçüde yüksek çıkardı. 1970'lerin başlarında petrol fiyatlarındaki şaşırtıcı artış, potansiyel etkiler açısından sadece küçük bir işaret veriyor.

Bunların yerine yerel hammaddeler sağlamak mümkün olsaydı bile, İkinci Dalga ülkelerinin ekonomik gelişimi muhtemelen donup kalırdı. Kapitalist ve komünist emperyalizmin gizli desteği olmadan, İkinci Dalga uygarlığı bugün hâlâ 1920'lerde veya 1930'lardaki gibi kalabilirdi.

Artık büyük resmi görebildiğinizi sanıyorum. İkinci Dalga uygarlığı, dünyayı ulus devletlerine bölüp gruplandırdı. Dünyanın geri kalanının kaynaklarına ihtiyaç duyulduğundan, Birinci Dalga toplumlarını ve diğer ilkel toplumları, para sistemine kattı. Dünyayı kapsayan bir birleştirilmiş pazar yarattı. Ne var ki endüstrileşme sadece ekonomik, politik ve sosyal bir sistem değildi. Aynı zamanda bir yaşam tarzı, bir zihin yapısıydı. İkinci Dalga zihniyetini yaratan da oydu.

Üçüncü Dalga'nın günümüzde işler bir sistem hale gelmesini engelleyen de yine aynı zihniyettir.

ENDÜST-REALİTE

İkinci Dalga uygarlığı gezegene yavaşça yayılırken, bağlantıya girdiği her şeyi değiştirirken, beraberinde ticaretten veya teknolojiyen fazlasını götürüyordu. Birinci Dalga uygarlığıyla çarpışan İkinci Dalga uygarlığı, milyonlarca insan için yeni bir gerçeklik, yeni bir düşünce ve yeni bir yaşam tarzı anlamına geliyordu.

Tarım toplumlarının değerlerine, kavramlarına, inançlarına, ahlak anlayışına karşı çıkarken, İkinci Dalga... Tanrı... adalet... aşk... güç... güzellik... kavramlarını yeniden tanımlıyordu. Zaman, yer, madde, doğallık kavramları mutasyona uğruyordu. İkinci Dalga gerçekliğini sadece tanımlamakla kalmayan, aynı zamanda hakkını veren, güçlü ve sağlam bir dünya görüşü biçimleniyordu. Endüstrileşmiş uygarlığın bu yeni dünya görüşü, asırlar boyunca işimsiz kaldı. Biz şimdi ona "endüst-realite" adını verelim.

Endüst-realite, endüstri uygarlığının insanlarına dünyalarını anlamaları için öğretilmiş fikirlerin ve inançların bir toplamı olarak ele alınabilir. Bu kavram, İkinci Dalga uygarlığının işadamları, bilim adamları, devlet adamları, düşünürleri ve propaganda uzmanları tarafından kullanılan terimlerin toplamından oluşan bir pakettir.

Elbette ki uyumsuz sesler de çıkıyordu; endüst-realitenin temel fikirlerine karşı çıkanlar vardı. Ama biz burada İkinci Dalga

düşüncesindeki yan akımları değil, ana akımı inceleyeceğiz. Dışarıdan bakıldığında, aslında böyle bir akım yok gibi geliyordu; sadece birbiriyle çarpışan iki güçlü ideoloji vardı. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında, endüstrileşme sürecindeki her ülke sol ve sağ kanatlarını keskin bir şekilde belirlemişti; bireyselliğin ve serbest girişimin, muhafazakarlığın ve sosyalizmin savunucuları vardı.

Başlangıçta endüstrileşmiş ülkelerin kendileriyle sınırlanmış olan bu ideoloji savaşı, çok geçmeden bütün dünyaya yayıldı. 1917 yılında gerçekleşen Rus Devrimi ve merkezi olarak önetilen dünya çapında bir propaganda makinesinin oluşmasıyla, ideolojik mücadele daha da yoğunlaştı. 2. Dünya Savaşı'nın sonunda, Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği dünya pazarını kendi anlayışlarıyla yeniden birleştirmeye çalışırken, iki taraf da doktrinlerini dünyanın endüstrileşmemiş insanlarına yaymak için muazzam miktarlarda paralar harcıyordu.

Bir tarafta totaliter rejimler, diğer tarafta sözde liberal demokrasiler yer alıyordu. Mantıklı tartışmaların sona erdiği yerden devam etmek için, silahlar ve bombalar hazır bekliyordu. Rönesans ve Reformlar sırasında Katolik Kilise ile Protestan Kilise arasındaki büyük çatışmadan bu yana, iki teolojik grup arasında doktrin sınırları böylesine keskin bir şekilde çekilmemişti.

Ama bu propaganda mücadelesinin sıcaklığında çok az kişinin fark ettiği şey, taraflar birbirinden farklı *ideolojileri* savunurken, aslında ikisinin de aynı *süper ideolojiyi* yaydığıydı. Çıkarımları, ekonomik programları ve politik disiplinleri ilk bakışta çok farklıydı ama ikisinin de temel terimlerinin büyük bölümü örtüşüyordu. Kutsal Kitap'ın farklı yorumlarına tutunmalarına rağmen aslında aynı Hz. İsa'yı anlatan Katolik ve Protestan rahipler gibi, kapitalistler ve kapitalizm düşmanları, Marksistler ve Marksizm düşmanları, Amerikalılar ve Ruslar, aynı temel fikir ve amaçlarla Afrika, Asya ve Latin Amerika'ya giriyordu. İkisi

de endüstri uygarlığının diğer tüm uygarlıklardan üstün olduğuna inanıyor, ikisi de endüst-realiteyi yayıyordu.

İLERLEME PRENSİBİ

Yaydıkları dünya görüşü, birbirleriyle derinden iç içe geçmiş üç “endüst-realite” inancına dayanıyordu; bütün İkinci Dalga ülkelerini bir araya getiren ve onları dünyanın geri kalanından ayıran üç temel fikir.

Bu temel inançlardan ilki, doğayla ilgiliydi. Sosyalistler ve kapitalistler doğanın meyvelerini nasıl paylaşacakları konusunda şiddetli bir fikir ayrılığına girseler de, doğaya bakış açıları aynıydı. İkisi için de, doğa sömürülmeyi bekleyen bir nesneydi.

İnsanların doğanın efendisi olması fikri, kutsal kitaplarda bile görülür. Ama endüstri devrimine dek, bu görüş sadece azınlığın fikri olarak kalmıştı. Daha öncesindeki kültürlerin büyük bölümü, yoksulluğun benimsenmesi ve insanların etraflarını çeviren doğal ortamla uyum içinde yaşaması gerektiğine inanmışlardı.

Bu eski kültürler de, doğaya karşı o kadar nazik sayılmazlardı. Ateş yakmak için ormanları kesip biçmiş, yakmış, yer yer kurutmuşlardı. Ne var ki onların sınırlı güçleri, modern insan kadar doğaya zarar vermelerini engellemişti. Dünyayı çok fazla etkileyemezlerdi ve dolayısıyla, verdikleri zararı haklı çıkaracak bir düşünce yapısına ihtiyaçları yoktu.

Diğer yandan, İkinci Dalga uygarlığının gelişiyile, kapitalist endüstriciler doğal kaynakları sonuna kadar sömürürken, havaya zehirli gazlar saçıp kazanç için koca koca ormanları yok ederken, üstelik bu davranışlarının uzun vadeli sonuçlarını düşünmezken, “doğa sömürülmeyi bekliyor” fikri, dar görüşlülüklerini ve ben-cilliklerini haklı çıkarmaya yetiyor gibiydi.

Yine de, bu sadece kapitalistlere has bir tutum değildi. Bütün kötülüklerin temelinde kazanç düşüncesinin yattığı fikrini savunmakla birlikte, iktidara gelebildikleri her yerde Marksist

endüstriciler de aynı davranışları sergilediler. Hatta doğaya karşı mücadeleyi, kutsal kitaplarının bir parçası yaptılar.

Marksizm, ilkel insanların doğayla uyum içinde yaşadığını kabul etmez; bunun yerine, onların doğaya karşı ölümcül bir savaşa girişmiş olduğu fikrini savunur. Bu konuda söyledikleri şuydu: “Toplumlarda sınıf ayrımının oluşmasıyla, ‘doğayla savaşan insan,’ yerini ‘insanla savaşan insan’a bıraktı. Komünizm sınıf ayrımının bulunmadığı toplum yapısını yeniden egemen hale getirdiğinde, insanoğlu eski görevine, yani doğayla savaşımına geri dönecektir.”

Kısacası, ideolojik ayraçın iki yanında da, insanı doğayla savaşan, doğaya üstün gelmeye çalışan bir yaratık olarak gösteren düşünceyi görmek mümkündü. Bu düşünce, gerek Marksistlerin ve gerekse Marksizm düşmanlarının varsayımlarını aldığı süper ideolojinin ya da bizim verdiğimiz adıyla endüst-realitenin kilit noktasıydı.

Bununla ilgili ikinci fikir, argümanı bir adım daha ilerletiyordu. İnsanlar sadece doğanın hâkimi değil, aynı zamanda da uzun bir evrim sürecinin son noktasıydılar. Daha önceleri de evrimle ilgili teoriler ortaya atılmıştı ama on dokuzuncu yüzyılın ortalarında dönemin en ileri endüstri ülkelerinde büyümüş olan Darwin, bu görüşün bilimsel temelini ortaya attı. “Doğal seçilimin” körlemesine işleyişinden söz eden Darwin, zayıf ve etkisiz yaşam biçimlerinin acımasızca ortadan kaldırılmasının doğal ve kaçınılmaz bir süreç olduğu fikrini savunuyordu. Akışa ve evrime en iyi uyum sağlayan türler hayatta kalıyordu.

Darwin her şeyden çok biyolojik evrimle ilgileniyordu ama fikirlerindeki belli belirsiz sosyal ve politik imaların başkaları tarafından yakalanması uzun sürmedi. Böylelikle toplumsal sorunları ele alan Darwin taraftarları, doğal seçicilik prensibinin toplumda da geçerli olduğunu, zengin ve güçlü toplumların bunu en çok hak edenler olduğunu öne sürdüler.

Bu noktadan sonra, bütün toplumların aynı seçicilik yasalarına göre geliştiğini söylemek zor değildi. Yine bu düşünceye göre, endüstrileşme kendini saran ama henüz endüstrileşmemiş diğer toplumların kültürlerinden daha ileride bir evrim seviyesiydi. Diğer bir deyişle, İkinci Dalga uygarlığı en üstün olanıydı.

Toplumsal Darwinizm'in kapitalizmi haklı çıkarması gibi, bu kültürel kibir de emperyalizmi haklı çıkarıyordu. Gelişen endüstri düzeninin yaşayabilmesi için, uzun kaynaklara ulaşım sağlanması gerekiyordu ve tarım toplumlarını veya kendi deyimleriyle ilkel toplumları yok etmek anlamına gelse de, bunu olabilecek en düşük fiyatla almayı kendilerine hak biliyorlardı. Toplumsal evrim fikri, endüstrileşmemiş toplumların aşağılık, dolayısıyla var olmayı hak etmeyen toplumlar olarak görülmesini haklı çıkaracak entelektüel ve ahlaki temeli sunuyordu. Tazmanyalı yerlilerinin katliamını duygusuz bir ifadeyle yazan Darwin, ırkçılığı ve katliamları haklı bulan bir tavırla şöyle belirtmişti: "Bir gün uygar insanlar, dünya üzerindeki tüm vahşi ve ilkel ırkları yok edecek ve onların yerini alacaktır." Elbette ki İkinci Dalga uygarlığının entelektüel seçkinleri, kimin sağ kalıp kimin öleceği konusunda karar vermeyi de kendilerine hak biliyorlardı.

Marks, kapitalizmi ve emperyalizmi, tutulacak taraflarını bırakmamacasına eleştiriyordu ama endüstrileşmenin en ileri toplum biçimi olduğunu, diğer toplumların hepsinin zaman içinde kaçınılmaz olarak aynı yöne dönecekleri görüşünü paylaşıyordu.

Endüst-realitenin doğa ve evrimi birleştiren üçüncü temel inancı, ilerleme prensibiydi; yani tarihin geri dönüşü olmayan bir şekilde daha iyi bir insan yaşamına doğru aktığı fikri. Bu fikrin de endüstri çağı öncesinde birçok benzeri vardı. Ama ancak İkinci Dalga'nın gelişyle İlerleme fikri büyük bir "İ" harfiyle tam olarak çiçek açabildi.

Aniden, İkinci Dalga tüm Avrupa üzerinde canlanırken, binlerce gırtlaktan aynı kutlama şarkıları duyuldu. Leibniz, Turgot,

Condorcet, Kant, Lessing, John Stuart Mill, Hegel, Marks, Darwin ve daha sayısız düşünür, kozmik iyimserlik için çeşitli nedenlere kavuşmuştu. İlerlemenin gerçekten kaçınılmaz olup olmadığı, insanın buna katkıda bulunmasının gerekip gerekmediği; daha iyi bir yaşam için neler gerekebileceği; ilerlemenin sonsuza dek devam edip edemeyeceği konusunda tartışmaya başladılar. Ama hepsi, ilerleme kavramında hemfikirdiler.

Ateistler ve ilahiyatçılar, öğrenciler ve profesörler, politikacılar ve bilim adamları, yeni inancın vaazlarını veriyordu. İşadamları ve yöneticiler, her yeni fabrikayı, her yeni ürünü, her yeni iskan gelişimini, otoban veya baraj yapımını, kötüden iyiye veya iyiden daha iyiye doğru bu karşı konulmaz ilerleyişin bir kanıtı olarak gösteriyordu. Şairler, oyun yazarları ve ressamalar, ilerlemeyi doğal kabul ediyordu. İlerleme, doğanın aşağılanmasını ve "daha az ilerlemiş" uygarlıkların fethedilmesini haklı çıkarıyordu.

Bir kez daha, Adam Smith'in ve Karl Marks'ın yazıları aynı fikri yansıtıyordu. Robert Hellbroner'ın söylediği gibi: "Smith ilerlemeye inanan biriydi... *The Wealth of Nations* adlı kitabında, ilerlemeyi artık insanın idealist bir hedefi olarak değil... yönetilmiş doğal bir varış noktası... özel ekonomik amaçların bir yan ürünü olarak görüyordu." Elbette ki Marks için bu özel hedefler ancak kapitalizm ve onun yıkılışının tohumları anlamına gelebilirdi. Ama bu oluşum bile, insanoğlunu komünizme, hatta daha iyi bir geleceğe götüren uzun tarih yolculuğunun sadece bir adımıydı.

Kısacası, İkinci Dalga uygarlığının her yerinde, endüstrileşme taraftarlarının dünyaya açıklamalar yaparken ve kendilerini haklı çıkarmaya çalışırken kullandıkları cephaneleri sağlayan üç kilit kavram vardı: Doğayla savaş, evrimin önemi ve ilerleme prensibi.

Bu inançların altında, gerçeklik hakkında daha da derin varsayımlar yatıyordu; insan deneyiminin unsurları hakkında söze dökülmeyen inançlar. Her insan, bu unsurları ele almalı ve her uygarlık onları farklı şekilde açıklamalıydı. Her uygarlığın çocuklarına zaman ve uzay kavramlarını öğretmesi gerekiyordu. Doğanın nasıl çalıştığı – mitler, metaforlar veya bilimsel teorilerle – açıklanmalıydı. İşlerin neden olduğu şekilde olması gerektiği konusunda ipuçları verilmeliydi.

Böylece İkinci Dalga uygarlığı olgunlaşırken, tamamen yeni bir gerçeklik görüntüsü ortaya çıktı; bu yeni görüntü, zaman ve uzay, neden ve sonuç konularında kendi varsayımlarına dayanıyordu. Geçmişten parçalar toplayarak, onları yeni şekillerde birleştirerek, deneylerden geçirerek, insanların etraflarındaki dünyayı algılama biçimini ve günlük yaşamlarında davranış tarzlarını belirgin şekilde değiştirdi.

ZAMAN YAZILIMI

Önceki bölümlerden birinde, endüstrileşmenin yayılışıyla insan davranışlarının makine ritmine göre ayarlanışını görmüştük. Senkronizasyon, İkinci Dalga uygarlığının temel prensiplerinden biriydi.

Bir zaman kavramı yaratmak ve senkronizasyon sağlamak amacıyla, insanların zaman konusundaki temel fikirlerinin değiştirilmesi gerekiyordu.

Tarım toplumlarında insanlar ne zaman ekim yapacaklarını ve ne zaman ürün toplayacaklarını bilmek zorunda oldukları için, uzun süreleri ölçümlemekte oldukça ustalaşmışlardı. Yine de, çalışmanın zaman açısından çok ince aralıklara bölünmesi gerekmediği için, tarım toplumları kısa zaman dilimlerin ölçmeyi sağlayacak sistemler geliştirme ihtiyacı duymadılar. Zamanı saat, dakika, saniye gibi parçalara bölmek yerine, ev işleri için belirlenen zaman dilimlerine bölmek onlar için yeterliydi.

Üstelik bu zaman dilimlerinin nerede başlayıp nerede bittiği de belli değildi. Örneğin, “süt sağma saati”nden söz edilebilirdi. Madagaskar’da yaygın şekilde kullanılan bir zaman birimi, “pirinç pişirme,” veya “çekirge kızartma” saati olabiliyordu. İngilizler “dua edecek kadar zaman” diliminden söz ederken, kimileri de “göz açıp kapayana kadar” diyordu.

Buna benzer bir şekilde, topluluklar ya da köyler arasında alışveriş pek görülmediği ve çalışma tarzı da bunu gerektirmediği için, bu keyfe keder zaman birimleri yerden yere, bölgeden bölgeye, mevsimden mevsime değişiyordu. Örneğin, Orta Çağ’da Kuzey Avrupa’da gündüz eşit saat aralıklarına bölünmüştü ama güneşin doğması ve batması arasında geçen süre mevsimlere göre değiştiği için – yazın daha uzun, kışın daha kısa – saat aralıklarının sayısı değişmese de, uzunlukları değişiyordu.

Endüstrileşmiş toplumlar, “dua zamanı” gibi ne kadar sürdüğü belli olmayan zaman aralıkları yerine, saat, dakika, saniye gibi çok net aralıklara ihtiyaç duyuyordu. Dahası, bu birimlerin uzunluğunun toplumdan topluma, bölgeden bölgeye, mevsimden mevsime değişmemesi, belli bir standart izlemesi gerekiyordu.

Günümüzde bütün dünya belli zaman dilimlerine ayrılmış durumdadır. Artık zamanın “standart” hale geldiğini görebiliyoruz. Dünyanın neresinde bulunduklarına bağlı olmaksızın, pilotlar zamanı merkezi bir Greenwich saat dilimine dayanarak belirleyebilirler. Uluslararası anlaşmalar sayesinde, İngiltere’deki Greenwich bütün zaman dilimlerinin başlangıç noktası olarak alındığından beri, dünyanın her yerinde insanlar zamanı aynı anda izleyebiliyorlar. Hatta bazen tek bir kontrol noktasından emir almış gibi, saatlerini bir saat ileri veya bir saat geri alıyorlar. Kısacası, içsel duyularımız bize zamanın hızla aktığını veya bir türlü geçmediğini söylese de, aslında yanınızda oturan veya dünyanın öbür ucundaki kişi için bir saatin uzunluğu neyse, sizin için de bir saatin uzunluğu aynıdır.

İkinci Dalga uygarlığı, zamanı kesin ve standart birimlere bölmekten fazlasını yaptı. Bu birimleri düz bir çizgiye dizerek, sonsuz bir şekilde geçmişe ve geleceğe uzattı. Böylece zaman doğrusal bir hale geldi.

Zamanı doğrusal bir kavram olarak görmek öylesine benimsendi ki İkinci Dalga uygarlığında büyümüş birinin başka türlü düşünmesi imkansızdır. Ama endüstri öncesi birçok toplumda ve bazı Birinci Dalga toplumlarında, bugün bile, zaman doğrusal bir kavram olarak değil, döngüsel bir kavram olarak görülür. Mayalardan Budistlere ve Hindulara kadar, zaman döngüsel ve tekrarlanan bir kavramdı; tarih kendini hiç durmadan tekrarları ve hatta canlıların reenkarnasyon yoluyla yaşam döngüsünü bile tekrarladığına inanılırdı.

Zamanın büyük bir döngü olduğu fikri, her biri dört milyon yıl süren Hindu kavramı *kalpalarda* da görülebilir; bu döngülerin her biri, yeniden yaratılmayla başlayıp çözülmeye sona eren ve ardından tekrar başlayan bir Brahma – Tanrısal – günüydü. Döngüsel zaman kavramı, Plato ve Aristoteles'te de karşımıza çıkar; hatta Aristoteles'in öğrencilerinden biri olan Eudemos, döngü kendini tekrarlarken aynı anı defalarca yaşadığını söylemişti. Pythagoras tarafından da aynı kavram öğretilmişti. *Time and Eastern Man* (Zaman ve Doğulu İnsan) adlı kitabında, Joseph Needham bize şöyle diyordu: "Hint-Helenist insan için zaman döngüsel ve sonsuzdur." Dahası, Çin'de doğrusal zaman fikri baskın olmasına rağmen, Needham'a göre, "Erken dönem Taoist felsefeciler için döngüsel zaman kavramı kesinlikle daha ağır basıyordu."

Avrupa'da da endüstrileşmeden hemen önceki asırlarda, bu alternatif zaman görüşleri aynı anda varlığını sürdürüyordu. "Bütün Orta Çağ boyunca," diye yazmıştı matematikçi G. J. Whitrow, "döngüsel ve doğrusal zaman kavramları çatışma içindeydi. Doğrusal kavram tacirler sınıfı tarafından destekleniyordu

ve para ekonomisinin yükselişini sağlamıştı. Güç toprak sahipliğine odaklandığı sürece ise, zaman boldu ve toprağın değişmez döngüsüyle bağlantılıydı.”

İkinci Dalga hız kazanırken, asırlar süren bu çatışma nihayet bir sona ulaştı ve doğrusal zaman kavramı kazandı. Batı ve Doğu’da bütün endüstri toplumlarında doğrusal zaman kavramı baskın hale geldi. Zaman, bilinmeyen bir geçmişten günümüze kadar gelen ve gelecekte bilinmeyen bir noktaya doğru uzanan bir çizgi gibi görülmeye başladı. Böylece, endüstri uygarlığından önce milyarlarca insan için bilinmez olan bir kavram, IBM’in yönetim süitinde, Japon Ekonomi Planlama Dairesi’nde veya Sovyet Akademisi’nde olsun, tüm ekonomik, bilimsel ve politik planlamanın temeli oluştu.

Ama gerçek şu ki doğrusal zaman kavramı, endüst-realitenin evrim ve gelişim fikirleri için şarttı. Doğrusal zaman kavramı olmadan, evrim ve gelişim kavramları savunulamazdı. Zaman doğrusal değil de, döngüsel olursa, diğer bir deyişle olayların ileri doğru gitmesi yerine sürekli aynı noktaya dönüp geleceğine inanılırsa, tarih kendini tekrarlamaktan kurtulamaz, evrim ve gelişim bir yalandan öteye geçemezdi; zaman duvarında gölgeler olarak.

Senkronizasyon. Standartlaştırma. Doğrusallaştırma. Bu kavramlar, uygarlığın temel varsayımlarını etkiledi ve sıradan insanların günlük yaşamlarında zamana bakış tarzına çok büyük değişiklikler getirdi. Ama zamanın kendisi değişebiliyorsa, alan da yeni endüst-realiteye uyacak şekilde değiştirilebilirdi ve değiştirilmeliydi.

ALANIN YENİ YÜZÜ

Birinci Dalga uygarlığından çok önceleri yaşayan insanların hayatta kalmak için avcılığa, sürü yetiştirmeye, balıkçılığa veya yiyecek toplamaya dayandığı bir dönemde, sürekli olarak hareket

devam ediyordu. Kıtık, soğuk veya çevresel felaketler nedeniyle ya da avlarını takip ederken sürekli yer değiştiriyorlardı; dolaşısıyla yanlarında fazla eşya taşımıyorlar, yük haline gelecek şekilde mal biriktirmekten kaçınıyorlar, çok uzun mesafeler kat ediyorlardı. Kadınlar, erkekler ve çocuklardan oluşan elli kişilik bir grubun karnını doyurabilmesi için, Manhattan Adası'nın altı kadar büyüklükte bir alana ihtiyaç vardı. Her yıl, şartlara uygun olarak, yüzlerce mili kat ederek göçlerini sürdürmek zorundaydılar. Günümüz coğrafyacılarının kullandığı terimle, "geniş alan"da bir varlık sürdürüyorlardı.

Buna karşılık Birinci Dalga uygarlığında insanlar, alan konusunda cimrileştiler. İnsanlar göçebelikten vazgeçerek tarıma yönelirken, göç yollarının yerini de ekilecek tarlalar ve daimi yerleşim merkezleri aldı. Çok geniş bir alanda sürekli tehlikelerle burun buruna bir halde dolaşmak yerine, tarımsal toplumda çiftçi aileler yerleşik düzene geçtiler ve son derece büyük bir alanda devele kulak kalacak kadar küçük bir toprak parçasını yoğun bir şekilde işlemeye başladılar.

Endüstri uygarlığının başlangıcından hemen önceki dönemde, bir köylü kulübesinin çevresini geniş ekili alanlarla dolduruyordu. Az sayıda entelektüelin, zengin tacirin, askerin ve soylunun dışında, insanlar çoğunlukla kıt kanaat geçiniyordu. Güneş doğarken tarlada çapa sallamaya başlıyor, akşam hava kararırken evine dönüp yatağına giriyordu. Bazen kiliseye gidiyordu. Arada bir altı-yedi mil uzaktaki bir köye, dost ziyaretine. İklim ve bölgeye bağlı olarak şartlar değişebiliyordu ama tarihçi J. R. Hale'in şöyle yazmıştı: "Bu insanların çoğunun hayatları boyunca aştıkları en uzun mesafenin on beş mili geçmediğini söylemek pek de yanlış bir ifade olmaz." Böylece tarımcılık, "alan açısından sınırlı" bir uygarlık oluşturdu.

On sekizinci yüzyılda Avrupa'yı kasıp kavuran endüstriyel fırtına, yine bir "geniş alan" kültürü yarattı; ama bu kez geniş

alan, neredeyse gezegenin tamamı kadardı. Mallar, insanlar ve fikirler binlerce millik mesafelere gönderiliyor, insanlar geniş kitleler halinde iş aramak için şehirlere göç ediyordu. Üretim büyük ölçüde tarlalara dağılmak yerine, şehirlerde odaklanmıştı. Hareket halindeki geniş insan grupları, küçük yerlere sığmak zorunda kalmıştı. Köyler boşalıyordu. Yeni endüstri merkezlerinde havayı ve çevreyi kirleten, nefes almayı bile zorlaştıran fabrika bacaları her yeri dolduruyordu.

Bu belirgin görüntü değişimi, köy ve şehir arasında çok daha karmaşık bir işbirliği kurulmasına neden olacaktı. Yiyecekler, enerji, insanlar ve hammaddeler şehirlerdeki merkezlere götürülecekse, buna karşılık üretilen ürünlerin, modaların, fikirlerin ve ekonomik kararların da şehirlerden dışarı ulaştırılması gerekiyordu. Bu iki akış, zaman ve alan açısından dikkatli bir şekilde birleştirilip koordine edildi. Ayrıca, şehirlerin alan içindeki yayılımı da çok farklıydı. Eski tarım sisteminde temel fiziksel yapılar bir kilise, bir soylunun sarayı, derme çatma kulübeler, ender görülen bir han veya manastırdı. İkinci Dalga uygarlığında ise, çok daha detaylı bir işbölümü bulunduğundan, çok daha fazla sayıda ve çok daha uzmanlaşmış alan türleri gerekiyordu.

Bu nedenle, mimarlar çok geçmeden ofisler, bankalar, polis merkezleri, fabrikalar, tren istasyonları, çok katlı mağazalar, hapishaneler, itfaiye istasyonları, akıl hastaneleri ve tiyatro salonları yapmaya başladılar. Bu çok çeşitli alan türlerinin mantıklı bir şekilde bir araya getirilmesi gerekiyordu. Fabrikaların yeri, ev ve mağazalar arasındaki yollar, demiryollarının liman veya kamyon duraklarıyla ilişkileri, okul ve hastanelerin yerleştirilmesi, su boruları, elektrik santralleri ve telleri, gaz boruları, telefon hatları; hepsinin alan açısından iyi bir şekilde düzenlenmesi şarttı. Alan, tıpkı bir Bach füğü kadar dikkatli bir şekilde tasarlanmalıydı.

Alanlar arasındaki bu hassas koordinasyon – doğru insanları doğru zamanlarda doğru yerlere ulaştırmak için gerekli olduğun-

dan – zaman senkronizasyonunun uzamsal karşılığıydı. Sonuçta, bu kez senkronize edilen şeyalandı. Endüstriyel toplumlar rahat işleyecekse, hem zaman hem de alanın daha dikkatli bir şekilde yapılandırılması gerekiyordu.

Tıpkı insanların standartlaştırılmış ve farklılıklara izin vermeyen zaman birimlerini benimsemesi gibi, standartlaştırılmış alan birimleri de aynı derecede önemliydi. Endüstri çağından önce zamanın “dua edecek kadar zaman” gibi rasgele birimlere ayrılması gibi, alan da rasgele bir şekilde kullanılıyordu. Örneğin, Orta Çağ’da İngiltere’de bir “rood” beş metre anlamına da gelebilirdi, yirmi beş metre de olabilirdi. On altıncı yüzyılda bir “rood”un uzunluğunu öğrenmek isteyecek birine önerilecek en iyi şey, kiliseden çıkan kalabalıktan rasgele on altı kişiyi seçmek, bu insanları her birinin sol ayağı diğerinin sol ayağının önüne gelecek şekilde sıraya dizmek ve on altı ayağın toplam uzunluğunu ölçmek olabilirdi; tabii ayaklar dışında daha sabit bir ölçü biriminiz varsa. “Atla bir günlük yol,” “yürüyerek bir saatlik mesafe,” veya “tırısla yarım saat” gibi ne olduğu pek anlaşılamayacak ifadeler de kullanılıyordu.

İkinci Dalga’nın çalışma sistemini değiştirirken ve gideren büyüyen pazarda görünmez bir uçurum oluşurken, böylesine keyfe keder birimlerle iş yapılamazdı. Ticaretin artışı, gemi seferlerinin düzenli bir şekilde yapılmasını gerektirmişti. Ülke yöneticileri, tüccar gemilerinin rotalarını rahatça bulmalarını ve daha hızlı yol almalarını sağlayacak icatlara ödüller yağdırmaya başladı. Karada da daha hassas ölçü birimleri belirlendi.

Birinci Dalga uygarlığında kullanılan karışık, çapraşık, kafa karıştırıcı gelenekler, yasalar ve ticari gelenekler mantığa dayandırılmalıydı. Standart ölçü birimleri olmadığı için, fabrika sahipleri ve güçlenmeye başlamış olan tüccarlar sık sık sorunlarla karşılaşıyorlardı. Endüstri döneminin başlarında Fransız devrimcilerin alan ölçülerini metrik sisteme, zamanı takvime dayandı-

dırarak standartlaştırmaya çalışmasının nedeni buydu. Bu konu onlar için öylesine önemliydi ki cumhuriyetin ilanı için Ulusal Meclis toplandığında, ele alınan ilk konulardan biri buydu.

İkinci Dalga'nın yarattığı değişiklikler arasında alanın genişlemesi ve sınırların daha net bir şekilde belirlenmesi de vardı. On sekizinci yüzyıla kadar imparatorlukların sınırları pek net değildi. Zaten insanların yaşamadığı çok geniş bölgeler olduğu ve yerleşim merkezleri belli yerlerde odaklandığı için, buna gerek de yoktu. Avrupa'da ilk fabrikaların ortaya çıkmasının yanı sıra nüfus ve ticaretin artması, ülkelerin sınırlarını net bir şekilde çizmesini gerektirdi. Gümrük bölgeleri daha açık bir şekilde belirlendi. Yerel ve hatta özel mülkler, daha dikkatli bir şekilde tanımlandı, işaretlendi, çitlerle çevrildi ve kayda geçirildi. Haritalar daha detaylı ve standart bir şekilde hazırlanmaya başladı.

Zamanın yeni görüntüsüne uygun olarak, yeni bir alan görüntüsü yaratıldı. Dakiklik ve programlılık zamanda daha fazla sınırlama ve teslim tarihleri getirirken, alan açısından da giderek daha fazla sınır belirlendi. Zamanın doğrusal hale getirilmesi, alanda da karşılığını buldu.

Endüstri öncesi toplumlarda, ister denizde, ister karada olsun, düz bir çizgide yolculuk yapmak normal değildi. Köylü patikası, keçi yolu veya Kızılderili patikası, yeryüzü şekillerine göre bir oraya bir buraya dönüp dururdu. Duvarlar genellikle düzensiz açılarda kıvrılır, içeri girer veya dışarı çıkardı. Orta Çağ şehirlerinde sokaklar birbirlerinin üstüne binerdi.

İkinci Dalga toplumları gemileri sadece düz rotalara oturtmakla kalmadılar, aynı zamanda parıltılı rayları alabildiğine dümdüz uzanan demiryolları yaptılar. Amerikalı planlama yetkilisi Grady Clay'in belirttiği gibi, bu demiryolu hatları – keli-
menin kendisi bile fikri yansıtıyor – yeni şehirlerin eksenini oldu. Birbirleriyle dik açıyla kesişen bu düz çizgiler bir araya gelerek, şehirlere makinelerin düzenliliğini kazandırdılar.

Güntümüzde bile bir şehre baktığınızda, daha eski bölgelerde sokakların, meydanların ve karmaşık kavşakların iç içe girdiğini görebilirsiniz. Bunlar genellikle şehrin daha sonraları yapılan kısımlarında daha düzenli ve daha “ızgara” tarzı bir yayılıma dönüşür.

Mekanikleşmeyle birlikte, tarım bölgelerinde bile doğrusal kalıplar görülmeye başladı. Endüstri öncesi çağda tarımcılar, öküzleriyle sürdükleri sabanlarıyla kıvrımlı, düzensiz izler yaratırlardı. Öküz işe koyulduğunda, çiftçi onu durdurmak istemezdi ve hayvan sabanın geniş ucunda döndüğü için S biçiminde izler oluştururdu. Bugün bir uçak penceresinden aşağı baktığınızda, traktörlerle sürülen tarlaların cetvelle çizilmiş gibi dümdüz ekin sıralarıyla dolu olduğunu görürsünüz.

Düz çizgilerin ve doksan derecelik açıların birleşmesi, sadece toprakta ve şehir sokaklarında değil, çoğu erkek ve kadının paylaştığı alanlarda da kendini gösteriyordu; yani yatak odalarında. Endüstriyel çağ mimarisinde kıvrımlı duvarları ve dik olmayan açılar pek sık göremezsiniz. Düzgün dikdörtgen odalar, düzensiz açılarla yapılmış odaların yerini almıştır. Gökdelenler, bu çizgileri yukarı doğru uzattı. Camların arasında oluşan ızgara deseni size tanıdık geliyor mu?

Özetle, alan kavramı da zaman için olduğu gibi doğrusal bir şekle girdi. Komünist veya kapitalist, Batılı ya da Doğulu olsun, tüm endüstri toplumlarında mimari alanların uzmanlaştırılması, detaylı haritalar, kesin ve tutarlı ölçü birimlerinin kullanılması ve hepsinden öte, doğrusallık, kültürün özelliklerinden biri oldu; diğer bir deyişle, yeni endüst-realitenin temellerinden biri!

GERÇEKLiĞİN “ÖZÜ”

İkinci Dalga uygarlığı sadece yeni alan ve zaman görüntüleri yaratmakla ve günlük davranışlarını onlara dayandırmakla kalmadı, aynı zamanda asırlık bir soruya kendi cevaplarını da getirdi: Nesneler neden yapılmıştır? Her kültür, bu soruya cevap verme

çabası içinde kendi mitlerini ve metaforlarını geliştirmiştir. Bazıları için evren, sürekli dönen “birlik”tir. İnsanlar doğanın bir parçası olarak kabul edilir ve atalarının ve torunlarının hayatlarına derinden bağlıdırlar. Doğal dünyaya öylesine güçlü bir şekilde yerleşmişlerdir ki hayvanların, ağaçların, kayaların ve nehirlerin “canlılığını” paylaşırlar. Dahası, birçok toplumda, bireyler kendilerini daha büyük bir organizmanın – aile, klan, kabile veya toplum – bir parçası olarak değil, özel, otonom, ayrı birer kimlik olarak görürler.

Diğer toplumlar, evrenin birliği veya bütünlüğü fikrini değil, parçalanmışlığı fikrini savunurlardı. Gerçekliği birleşmiş bir kimlik olarak değil, çeşitli bireysel parçalardan oluşmuş bir yapı olarak görürlerdi.

Endüstrileşmenin ortaya çıkışından yaklaşık iki bin yıl önce, Democritus o dönem için son derece sıra dışı görünen bir fikri ortaya attı. Ona göre, evren kesintisiz bir bütün değil, sayısız zerreden oluşan bir yapıydı; ayrı, parçalanamaz, azaltılamaz, görünmez, bölünmez zerrelere. Bu zerrelere *atomo* adını vermişti. Ardından gelen yüzyıllarda, evrenin bir görünüp bir kaybolan parçalanamaz yapı taşlarından oluştuğu fikri ortaya atıldı. Democritus’un zamanından kısa süre sonra, Çin’de, *Mo Ching*’de, bir çizginin daha küçük parçalara bölünmesi mümkün olmayacak kadar küçük zerresi olarak “nokta” tanımlandı. Atomun veya gerçekliğin daha küçük parçalara ayıramayacağı fikri, Hz. İsa’dan kısa süre sonra Hindistan’da yayıldı. Antik Roma’da atom felsefesini savunan kişi, şair Lucretius idi. Ama madde hakkındaki bu özgün fikir, azınlık tarafından kabul gören ve geniş kitleler tarafından küçümsenen bir fikir olarak kaldı.

İkinci Dalga çağı başladığında, madde hakkındaki çok çeşitli görüşlerimiz arasında baskınlık kazanan *atomculuk* oldu.

Onyedinci yüzyılın ortalarında, Paris’teki Kraliyet Koleji’nde astronom ve felsefeci olan Fransız keşiş Pierre Gassendi, mad-

denin son derece küçük *corpusculadan* oluşması gerektiği fikrini savunmaya başladı. Lucretius'un etkisinde kalan Gassendi, atomculuk fikrini o kadar şiddetli savundu ki çok geçmeden düşünceleri Manş Denizi'nin diğer tarafında duyuldu ve gazlarla ilgili bir çalışma yapan genç bilim adamı Robert Boyle'un kulağına geldi. Boyle, atomculuk fikrini laboratuvar ortamına taşıdı ve havanın kendisinin bile minik zerrelere oluştuğu sonucuna vardı. Gassendi'nin ölümünden altı yıl sonra, Böyle, daha küçük zerrelere bölünebilen bir maddenin – örneğin toprak – bir element olmadığı ve olamayacağı konusunda bir tez yayımladı.

Bu arada Gassendi'nin eleştirdiği bir matematikçi olan René Descartes, gerçekliğin ancak giderek daha küçük zerrelere bölünerek anlaşılabilirliği fikrini ortaya attı. Kendi deyiimiyle, "incelenebilen her zorluğu mümkün olduğunca küçük zerrelere bölmek" şarttı. Kısacası, İkinci Dalga hız kazanmaya devam ederken, felsefi atomculuk da fiziksel atomculukla başa baş gidiyordu.

Burada, birlik kavramına kasıtlı bir saldırı söz konusuydu; evrenin giderek daha da küçük zerrelere bölme yarışına giren bilim adamlarının, matematikçilerin ve felsefecilerin dalga dalga katıldığı bir saldırı. Mikrobiyolog René Dubos'ya göre, Descartes *Discourse on Method* (Yöntem Hakkında Söylev) adlı çalışmasını yayımladığında, "tıp uygulamalarında aniden sayısız keşif ortaya çıktı." Kimya ve diğer alanlarda atom teorisiyle Descartes'nin atom yöntemi birleşince, çarpıcı buluşlar yapıldı. 1700'lerin ortalarında, evrenin bağımsız parçalardan ve alt parçalardan oluştuğu kavramı, geleneksel görüştü; tabii gelişmekte olan endüst-realitenin bir parçası olarak.

Her yeni uygarlık, geçmişten fikirler alır ve bunları dünyayla ilişkisini anlamasına yardımcı olacak şekilde yeniden biçimlendirir. Çiçeği burnunda bir endüstri toplumu için – bu toplumun farklı parçaları bir araya getirerek yaptığı makineleri kitlesel üre-

timde kullanmaya hazırlandığı ve bu kavrama dayandığı unutulmamalıdır – farklı parçaların bir araya gelerek oluşturduğu bir evren kavramı, kesinlikle vazgeçilmez bir düşünceydi.

Dünya ile ilgili bu atomcu düşüncenin benimsenmesinde, politik ve toplumsal nedenler de söz konusuydu. Birinci Dalga'nın daha önce kurduğu kurumlar karşısında İkinci Dalga çatışma gücünü hissettirdiğinde, bireylerin geniş ailelerden, güçlü kiliseden ve hükümdarlıktan kurtulması zorunluluğu doğdu. Endüstrileşmenin başlangıcından önce, tarım uygarlığının zayıfladığı, ticaretin yayıldığı ve şehirlerin mantar gibi her yerde çoğaldığı bir dönemde, ticaretin serbest hale gelmesi ve pazarın genişlemesi için çırpınan tacirler, yeni bir bireysellik kavramının doğmasını destekledi; bu kavram, atom insandı!

Artık insan, kabilenin, klanın veya toplumun bir parçası olarak görülüyor, özgür, bağımsız, başkalarından ayrı bir birey olarak ele alınıyordu. Herkes kendi çabalarıyla mal sahibi olabilir, para biriktirebilir, zengin olabilir, alışveriş yapabilir, iflasa gidebilir veya servet kazanabilirdi. Yine, herkes istediği dini seçebilir, bir hükümdarı tatmin etmek yerine kendi mutluluğu için çalışabilirdi. Özetle, endüst-realite, atoma benzeyen, tıpkı atom gibi bölünemeyen, daha küçük parçalara ayrılamayan bir toplumsal yapı taşı olarak birey kavramını yaratmıştı.

Farklı parçaların bir araya gelerek bir bütünü oluşturmaları olarak tanımlanabilecek bu gerçeklik kavramı, kendileri de daha küçük birimlere bölünebilen yeni zaman ve alan anlayışına mükemmelen uyuyordu. Hem "ilkel" toplumlara hem de Birinci Dalga uygarlığına baskın çıkan ve giderek yayılan İkinci Dalga uygarlığı, endüstri temelli ve giderek daha sağlam bir biçime giren bu insan, toplum ve politika görüşünün yayılmasını sağladı.

Ama bu mantık sistemini tamamlamak için hâlâ eksik olan bir parça vardı.

EN YÜCE NEDEN

Bir uygarlık olanların nedenini – sadece onda biri anlaşılır biçimde olsa bile – açıklayamıyorsa, toplumsal yaşamın etkili bir şekilde programlanması mümkün değildir. Kültürlerinin gereklerini yerine getirmeye çalışan insanlar, davranışlarının sonuç getireceği konusunda bir güvenceye ihtiyaç duyarlar. Bu da, insanoglunun var oluşundan bu yana süregelen “neden” sorusuna bazı cevaplar sunar. İkinci Dalga uygarlığı öylesine güçlü bir teori üretti ki her şeyi açıklamaya yetecek gibi görünüyordu.

Bir taş, gölün yüzeyine çarpar. Bütün su birikintisinin üzerinde hızla dalgalar yayılır. Neden? Bu olayın nedeni nedir? Endüstri çağı çocukları muhtemelen şöyle der: “Çünkü taşı biri attı.”

On ikinci veya on üçüncü yüzyıldaki eğitimli bir Avrupalı beyefendi, bu soruya cevap vermeye çalışırken, muhtemelen bizimkilerden çok farklı fikirler üretirdi. Muhtemelen Aristotle’a dayanır, maddi bir neden, resmi bir neden, etkili bir neden ve nihai bir neden arayışına girer, sonuçta bunların hiçbirisi bir şeyi açıklayamazdı. Orta Çağ’da yaşamış bir Çinli bilge, yin ve yang-dan söz etmeye başlar, tüm fenomenlerin oluştuğuna inanılan bir güç alanını anlatırdı.

Diğer yandan, İkinci Dalga uygarlığı, nedensellik gizeminin cevabını, Newton’ın evrensel yerçekimi yasasında buldu. Newton’a göre, etki, “hareket yaratmak için nesnelere uygulanan güç” idi. Newton tarzı etki-tepki için geleneksel bir örnek, birbirlerine çarparak tüm masa üzerinde hareketlenmeye neden olan bilardo topları olabilir. Bu, büyük ölçüde ölçülebilir ve tanımlanabilir olan harici güçlere odaklanan hareket kavramı, son derece güçlüydü, çünkü yeni doğrusal alan ve zaman kavramlarına mükemmel bir şekilde uyuyordu. Gerçekten de, endüstri devrimi Avrupa’da yayılırken geniş şekilde kabul gören Newton tarzı veya mekanik etki, endüst-realiteyi mistik bir pakette birleştirdi.

Dünya ayrı zerrelere – minyatür bilardo toplarından – oluşuyorsa, bütün nedenler veya etkiler, bu topların birbirleriyle ilişkilerinden kaynaklanıyor demektir. Bir zerre veya atom, bir diğerine çarpıyordu. Birinci atom, bir sonraki atomun hareketinin *nedeni* idi. Bu hareket, ilk atomun hareketinin *etkisi* idi. Alanda hareket olmadan eylem olamazdı ve bir atom aynı anda birden fazla yerde bulunamazdı.

Daha önceleri karmaşık, düzensiz, anlaşılabilir, inanılmayacak kadar kalabalık, gizemli ve dağınık gibi görünen bir evren, aniden düzenli görünmeye başladı. Bir insan hücresindeki atomdan geceleri gökyüzündeki en solgun yıldız kadar her şey, her zerrenin kendi hareketiyle bir diğerini etkilemesi ve onu harekete geçirmesi fikriyle son derece anlaşılır bir hale gelmişti. Ateistler rahatlamıştı, çünkü Laplace'ın daha sonraları dediği gibi, böyle bir düşünce tarzı, var oluşu Tanrı kavramına gerek kalmadan açıklamayı mümkün hale getirmişti. Ama inançlı insanlar için Tanrı kavramına hâlâ yer vardı, çünkü Tanrı ilk hareketi yaratan, diğer bir deyişle bilardo toplarını harekete geçirmek için ilk kez istakayı kullanan Yaratıcı idi.

Bu metafor, gelişme sürecindeki endüstri gerçekliğine dayalı kültür üzerinde entelektüel adrenalin etkisi yaptı. Fransız devrimi için zemin hazırlayan felsefecilerden biri, Baron d'Holbach, şöyle diyordu: "Var olan her şeyin bir araya gelmesinden oluşan evren, sadece madde ve hareketi sağlar: Bu bütün, bize hiç kesintisiz bir şekilde peş peşe dizilen bir neden sonuç dizisi üzerinde düşünme fırsatını sunuyor."

İşte hepsi buydu; her şey, bu kısa, etkili ifadede özetlenmişti: Evren, farklı parçaların bir araya gelmesinden oluşan, *toplam* bir gerçekliktir. D'Holbach, şu görüşlerle devam ediyordu: Madde ancak hareket kavramıyla anlaşılabilir; yani, *alandaki* hareketle. Olaylar, doğrusal bir dizimde gerçekleşir ve *zamanda* dizilmiş bir olaylar zinciri vardır. Nefret, bencillik veya aşk gibi insan tut-

kuları, geri tepme, hareketsizlik veya sürtünme gibi fiziksel güçlere benzetilebilir ve tıpkı bilimin fiziksel dünyayı ortak çıkar için manipüle ettiği gibi, akıllı bir politik devlet de halkın çıkarı için bu duyguları manipüle edebilir.

Kişisel, toplumsal ve politik davranış kalıplarımızın en yerleşmiş olanları, işte bu evren kavramından ve içinde gizli olan temel prensiplerden kaynaklanmıştır. Sadece evrenin, doğanın değil, toplumun ve insanların da değişmez kanunlara göre davrandıkları inancı, bu kavramın içinde gizlidir. İkinci Dalga'nın en büyük felsefecileri, evrenin daima belli yasalar doğrultusunda aktığı fikrini en şiddetli, en mantıklı ve en güçlü şekilde savunanlar olmuşlardır.

Newton, sadece yerçekimi yasasını bulmuş olsa bile, gökyüzünü yöneten yasaları keşfetmiş gibi saygı gördü. Darwin, toplumsal evrimi yöneten yasaları bulmuştu. Freud da, bunların paralelinde, ruhu yöneten yasaları keşfetmişti. Diğer bilim adamları, mühendisler, sosyologlar, psikologlar ve daha niceleri, daha farklı yasalar bulup çıkarmak için çalışıyorlardı.

İkinci Dalga uygarlığı, uygulama kapsamı çok uç noktalara ulaşan, büyüklü bir nedensellik teorisine sahipti. O zamana kadar son derece karmaşık gibi görünen birçok şey, birkaç basit formülle açıklanabilir hale gelmişti. Dahası, bu yasalar sadece Newton veya Marks dedi diye kabul edilmesi gerekmezdi. Her zaman için denenebilir ve kanıtlanabilirlerdi. Bu yasalarla ilgili bilinenler sayesinde köprüler yapılabilir, radyo dalgaları gönderilebilir, biyolojik araştırmalar yapılabilir, ekonomi yönlendirilebilir, politik hareketler başlatılabilir, makineler yaratılabilirdi. Hatta – iddialarına göre – bireyin davranışları önceden kestirilip biçimlendirilebilirdi bile.

Gerekli olan tek şey, herhangi bir fenomeni açıklamak için gereken en önemli değişkeni bulmaktı. Doğru "bیلardo topu"nu bulduğumuz ve en iyi açıdan vuruş yaptığımız takdirde, her şeyi başarabilirdik.

Zaman, alan ve maddenin yeni görünüşleriyle desteklenen bu yeni nedensellik kavramı, insan ırkını antik dalaverelerin tiranlığından büyük ölçüde kurtardı. Bilim ve teknolojiye inanılmaz başarıların kazanılmasını, kavramsallık ve uygulamada mucizeler yaratılmasını sağladı. Otoriter disiplinlere kafa tuttu ve zihni binlerce yıllık esaretten kurtardı.

Ama endüst-realite, aynı zamanda kendi yeni hapishanesini de yarattı; bu, miktara dökemediği hiçbir şeyi dikkate almayan, sert eleştirileri sürekli teşvik eden ve hayal gücünü cezalandıran, insanları aşırı basitleştirilmiş protoplazma birimlerine indirgeyen, herhangi bir sorun için mühendislik çözümü arayan bir endüstriyel zihin yapısıydı. Diğer bir deyişle, soyut kavramların artık hiçbir önemi yoktu; beş duyuyla algılanıp, sınanıp kanıtlanmadığı sürece, her şey geçersizdi.

Endüst-realite, görünmeye çalıştığı gibi ahlak açısından tarafsız da değildi. Daha önce gördüğümüz gibi, İkinci Dalga uygarlığının militan süper ideolojisi, endüstri çağının gerek sol, gerekse sağ kanat ideolojilerinin tüm özelliklerinin kendini haklı çıkaran kaynağıydı. Her kültür gibi, İkinci Dalga uygarlığı da insanların kendilerini ve evreni görebileceği bozucu filtreler yaratmıştı. Bu fikirler, imgeler, varsayımlar paketi – ve onlardan doğan analogiler – tarihteki en güçlü kültür sistemini biçimlendiriyordu.

Son olarak, endüst-realite, endüstrileşmenin kültürel yüzü, yapılanmasına yardım ettiği topluma mükemmel bir şekilde uyuyordu. Kapitalist veya komünist olsun, bir büyük organizasyonlar, büyük şehirler, merkezi bürokrasiler ve her yere yayılan pazarlar toplumunun yaratılmasına yardım etmişti. Hepsi bir araya geldiklerinde İkinci Dalga uygarlığını oluşturan yeni enerji sistemlerine, aile sistemlerine, teknoloji sistemlerine, ekonomi sistemlerine, politika ve değer sistemlerine mükemmelen uyum sağlıyordu.

Şimdi Üçüncü Dalga kendi sırasını kullanırken ve tüm gezegende güçlü bir değişim çığı yaratırken, bu çığın altında ezilen şey, kurumlarıyla, teknolojileriyle ve kültürüyle bütün bir uygarlıktır. Endüstrileşmenin son ve geri dönüşü olmayan krizini yaşıyoruz. Endüstri çağı tarih olurken, yeni bir çağ başlıyor.

CODA⁸: ANLIK BİR PARLAMA

Bir gizem hâlâ çözülemedi. Endüstrileşme, tarihte bir anlık bir parlamaydı; sonsuz zaman içinde sadece üç yüzyıla sığmış kısa bir dönem. Endüstri devriminin nedeni neydi? İkinci Dalga'yı tüm gezegene yayan şey neydi?

Birçok değişim akıntısı, büyük bir sonuç yaratmak için birlikte aktı. Yeni Dünya'nın keşfi, endüstri devriminin arifesinde Avrupa'nın kültürüne ve ekonomisine güçlü bir enerji gönderdi. Nüfus artışı, şehirlere göçü teşvik etti. İngiltere'nin kereste ormanlarının tükenmesi, kömür kullanımını getirdi. Buna karşılık, maden shaftlarının daha derinlere ulaşması, su seviyesinin atla çekilen eski pompaların yetersiz kalmasına neden oldu. Bu sorunu çözmek için buhar motoru geliştirildiğinde, ortaya çok çeşitli yeni teknolojik fırsatlar çıktı. Endüst-realite fikirleri birbiri ardına kilise ve politik otoriteyi sorguladı. Okuryazarlık oranının artması, yol ve ulaşım imkanlarının gelişmesi; bütün bunlar zamanla baraj kapaklarının açılmasına neden oldu.

Gerçek şu ki endüstri devrimi için bir neden aramak sonuç getirmez, çünkü böyle bir neden yoktur. Ne teknoloji, ne fikirler ve değerler, ne de sınıf çatışması, tek başlarına tarihte itici güç olamazlar. Tarih, sadece çevresel değişikliklerin, nüfus hareket-

⁸ Coda: Müzikte, nota sıraları arasında bir noktadan diğerine geri dönmeyi simgeleyen işarettir. Ç.N.

lerinin veya haberleşme alanındaki teknolojinin gelişiminden de oluşmaz. Ekonomi tek başına ne bu fenomeni ne de başka bir tarihsel fenomeni açıklayabilir. Diğer değişkenlerin kendisine bağlı olduğu bir "bağımsız değişken"den de söz edilemez. Son derece karmaşık bir şekilde birbirine bağlanan değişkenlerin sayısı çok fazladır.

Bu doğal etkilerin karmaşası karşısında, aralarındaki etkileşimi bile doğru dürüst anlayamadığımız için, çoğumuzun yapabileceği şey en fazla açıklık kazandıracak gibi görünenlere odaklanmak ve bu tercihte yatan aldaticılığı unutmamaktır. Bu açıdan ele alındığında, ister kapitalist, isterse komünist toplumlarda olsun, birleşerek İkinci Dalga'yı yaratan çeşitli güçler arasında, üreticiyle tüketicinin arasındaki uçurumun açılmasının ve bugün pazar dediğimiz alışveriş ağının gelişip yayılmasının, en belirli sonuçları getiren güçler olduğunu görmemiz kolaydır.

Üreticiyle tüketici arasında oluşan bu uçurum – zaman, alan, sosyal ve psikolojik uzaklık – ne kadar geniş olursa, bütün şaşırtıcı ve göz kamaştırıcı karmaşası, değerleri, metaforları ve gizli prensipleriyle, pazarın toplum yaşamı üzerindeki etkisi de o kadar güçlü olur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, merkez bankaları, borsa, dünya ticareti, bürokrasi planlamacıları, her şeyi miktara döken ve hesaplayan zihniyet, iş ahlakı, materyalist eğilimleri, başarıyı ölçmek konusundaki çarpıklığı, katı ödüllendirme sistemi, kültür açısından anlamı ve değeri asla tam olarak belirlenemeyen muhasebe sistemi sayesinde, bu gizli uçurum modern para sistemini yarattı. Yine, standartlaştırma, uzmanlaştırma, senkronizasyon ve merkezcilik baskılarının nedeni büyük ölçüde üretimle tüketicinin birbirinden ayrılmasıdır. Cinsiyet rolleri arasındaki farklar, kadınla erkek arasındaki doğal farklılıklar, yine bu kaynaktan doğar. İkinci Dalga için itici güç oluşturan diğer unsurları nasıl ele alırsanız alın, üreticiyle tüketici arasında oluşan ve giderek

genişleyen uçurum en önemlisi ve etkilisidir. Bu uçurumun etkisini, günümüzde bile hâlâ hissedebiliyoruz.

İkinci Dalga uygarlığı sadece teknolojiyi, doğayı ve kültürü değiştirmekle kalmadı, aynı zamanda kişiliği de değiştirdi ve yeni bir sosyal karakterin doğmasına neden oldu. Elbette ki kadınlar ve çocuklar da İkinci Dalga uygarlığında etkilendiler ve etkilendiler. Ama pazar dediğimiz biçimlendirici unsur ve yeni çalışma yöntemleri, endüstrileşmenin kişilik üzerinde yarattığı etkiler en çok erkeklerde kendini gösterdi. Dolayısıyla, bu yeni karakteristikleri özetlerken Endüstriyel Adam terimini kullanmamı bayan okurlarımın hoşgörüsüyle karşılamasını umuyorum.

Endüstriyel Adam, atalarından çok farklıydı. Gülünç seviyedeki gücünü belirgin şekilde artıran “enerji köleleri”nin efendisiydi. Yaşam süresinin çoğunu fabrika tarzı bir ortamda, bireyi önemsiz ve küçük hale getiren makine ve organizasyonlarla burun buruna geçiriyordu. Daha çocukluğundan başlayarak, hayatta kalabilmek için paranın her şeyden önemli olduğu dersini almıştı. Tipik bir çekirdek ailede büyüyor, fabrika tarzında bir okula devam ediyordu. Temel dünya görüşü, kitlesel haberleşme araçları tarafından şekilleniyordu. Büyük bir şirkette veya devlet kurumunda çalışıyor, sendika, kilise gibi, zaten parçalanmış olan kişiliğinin diğer bölümlerini de çalan organizasyonlara üye oluyordu. Giderek artan bir şekilde, kendini bir köy veya şehrin sakini değil, bir ülkenin vatandaşı olarak görüyordu. Doğayla savaşıyor, iş hayatında doğayı her gün sömürüyordu ama hafta sonlarında da onun kucagında olmak istiyordu. İşin ilginç yanı, hareketlerinde doğaya ne kadar zarar verirse, kelimeleriyle doğayı o kadar romantikleştiriyor ve övüyordu. Kendisini, sınırları anlayışının ötesinde kalan bir karmaşada kaybolan geniş, bağımsız ekonomik, sosyal ve politik sistemlerin bir parçası olarak görmeyi öğreniyordu.

Bu gerçek karşısında isyan ediyordu ama etkili olamıyordu. Yapabildiği tek şey, hayatını kazanmaktı. Toplumun dayattığı

rolleri oynamayı öğreniyor, kendine ayrılmış rollere giriyor, genellikle o rollerden nefret ediyor, kendini yaşam standartlarını yükselten bir sistemin kurbanı gibi görüyordu. Doğrusal zamanın onu gelecekteki mezarına doğru acımasızca sürüklediğini hissediyordu. Kol saati tıkır tıkır akarken, kendisinin ve dünya üzerindeki herkesin düzenli ve hiç tereddütsüz çalışan dev bir kozmik makinenin parçaları olduğuna inanarak, ölüme doğru emin adımlarla ilerliyordu.

Endüstriyel Adam, atalarının asla tanıyamayacakları kadar yabancı oldukları bir ortamda yaşıyordu. En temel duyusal işaretleleri bile farklıydı.

İkinci Dalga, horoz ötüşü yerine fabrika düdüğünü, çekirgelerin yerine araba tekerleklerinin hışırtılarını geçirerek, insanlara işaret veren ses sistemini değiştirmişti. Geceleri aydınlatığı için, insanların zihinlerini kullanacağı saatleri uzatmıştı. Yeryüzünün uzaydan çekilmiş fotoğraflar ve çok güçlü mikroskopların sergilediği yeni biyolojik desenler gibi daha önce kimsenin görmediği türden görüntüleri, onun önüne sermişti. Gece buram buram yayılan toprak kokusu, yerini leş gibi benzin ve kimyasal kokularına bırakmıştı. Etin ve sebzenin tadı değişmişti. Endüstriyel Adam'ın etrafını saran dünya, daha önceki kuşakların hiç bilmediği türden bir dünyaydı.

İnsan vücudu da değişmiş, bugün normal insan boyu olarak gördüğümüz yüksekliğe ilk kez ulaşmıştı; ilerleyen kuşakların her biri, ebeveynlerinden daha uzun oluyordu. Vücuda karşı tutum da değişmişti. Norbert Elias, *The Civilizing Process* (Uygarlaşma Süreci) adlı kitabında şöyle der: "On altıncı yüzyılda Almanya'da ve Avrupa'nın diğer her yerinde her gün çıplak dolaşmak son derece normalken, İkinci Dalga uygarlığında bir utanç kaynağı olarak görülmeye başladı." Özel gece kıyafetleri ortaya çıktığında, yatak odası davranışları da değişti. Çatal ve diğer sofra aletlerinin ortaya çıkışıyla, yemek bile teknolojik bir

hal aldı. Sofrada ölü bir hayvanı görmekten zevk alan bir kültür, yerini şu görüşün hâkim olduğu bir kültüre bıraktı: "Et yemeğinde bir hayvanın öldürüldüğünü hatırlatan şeylerden kesinlikle sakınılmalıdır."

Evlilik artık ekonomik bir kolaylıktan biraz fazlasıydı. Savaşlar büyüdü ve fabrikalarının montaj bantlarına yatırıldı. Ebeveyn-çocuk ilişkilerinde, toplumda daha yukarılara yükselme fırsatlarında ve tamamen insancıl ilişkilerdeki değişiklikler, milyonlarca insana yepyeni bir benlik kazandırdı.

Böylesine çeşitli politik, sosyal, psikolojik ve ekonomik değişiklik karşısında, beyin değerlendirme için yetmez oldu. Bir uygarlığı hangi kriterlerle değerlendirebiliriz? O uygarlığın insanlara sunduğu yaşam standartları mı? O çevre dışında kalanların yaşamları üzerinde yarattığı etkiler mi? Biyosferi nasıl etkilediği mi yoksa? Sanatsal başarılar? İnsanların ömür beklentisinin artması? Belki bilimsel başarılarla göre not verebiliriz? Bireysel özgürlüklere ne dersiniz?

Korkunç can kaybına ve yarattığı feci ekonomik buhrana rağmen, İkinci Dalga uygarlığı hiç şüphesiz insanların yaşam standartlarını yükseltti. Endüstrileşmeyi eleştirenler, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda İngiltere'deki işçi sınıfının içinde yaşadığı sefaleti anlatırken, çoğu zaman Birinci Dalga'yı da romantikleştirmekten geri kalmazlar. Eski kırsal yaşamın manevi değerlere ne kadar önem verdiğini, insancıl sıcaklığını ve bireyler arasındaki bağlılığı anlatırlar. Ama tarihsel araştırmalar, sevimli olduğu düşünülen bu kırsal toplumlarda yetersiz beslenmenin, hastalıkların, sefaletin ve baskıların ne kadar yaygın olduğunu, insanların kıtlık, soğuk ve derebeyleri karşısında nasıl çaresiz kaldığını açıkça gözler önüne sermedi mi?

Endüstrileşme kavramı söz konusu olduğunda akla ilk gelen şeyler, büyük şehirlerin iç ve kenar bölgelerinde oluşan yoksul mahalleleri, kötü ve sağlıksız yiyecekler, mikroplu sular, yar-

dıma muhtaç insanlar için evler ve günlük yaşamın barındırdığı kötülük ve tehlikelerdir. Elbette ki tüm bunlar kötüdür ama geçmiş çağlarda insanoğlunun içinde yaşadığı şartlara oranla iyi oldukları da açıktır. İngiliz yazar John Vaizey, İngiltere’de “endüstrileşme öncesi yaşam tarzı fazla romantikleştirildi” diye yazmıştı ve “şehirlerdeki yoksul bölgelere göçün halkın büyük bölümü için ömür uzunluğu, evlerin genel durumu ve yedikleri şeylerin miktarı, çeşitliliği ve kalitesi açısından yaşam standartlarında belirgin bir artış gözlemlendi,” diye ekliyordu.

Sağlık açısından, İkinci Dalga’nın karşısında Birinci Dalga uygarlığını öve öve göklere çıkaranlar, Guy Williams’ın *The Age of Agony* (İstirap Çağı) ve L. A. Clarkson’ın *Death, Disease and Famine in Pre-Industrial England* (Endüstri Öncesi İngiltere’de Ölüm, Hastalık ve Kıtlık) adlı kitaplarını okumalıdır. Bu kitaplar hakkında inceleme hazırlayan Christina Lerner şöyle diyordu: “Tarihi kayıtlar, o kötü şehirlerde olduğu kadar, kırsal bölgelerde de hastalığın, acının ve ölümün yaygın olduğunu açıkça gösteriyor... Ortalama ömür beklentisi kesinlikle daha kısaydı: On altıncı yüzyılda yaklaşık kırk yılken, salgın hastalıkların pençesinde geçen on yedinci yüzyılda bu süreç otuz beş yıla düştü ve on sekizinci yüzyılın başlarında yeniden kırk yıla çıktı. Bir çiftin uzun yıllar birlikte hayatta kalması ender görülen bir durumdu. Tüm çocuklar için yaşam, şansa kalmıştı.” Günümüzde kötü yönetilen, ite kaka giden sağlık sistemlerini eleştiriyle yere vursak da, endüstri devriminden önce tıbbın ne kadar berbat durumda olduğunu, ameliyatların anestezi kullanılmadan yapıldığını aklımızdan çıkarmamamız gerekir.

Başlıca ölüm nedenleri arasında veba, tifüs, grip, dizanteri, çiçek hastalığı ve tüberküloz sayılıyordu. Lerner şöyle yazmıştı: “Bilgeler birçok kez bu hastalıkların yerine yenilerini getirmekten öteye geçemediklerini söylerler. Ama en azından, artık bu hastalıklara kolayca yenik düşmüyoruz. Endüstri çağı öncesinde

bir salgın hastalık patlak verdiğiinde, genç, yaşlı, kadın, erkek, çocuk ayrımı yapmadan kırıp geçirirdi.”

Sağlık ve ekonomiyi bir kenara bırakıp, bir de sanat ve ideolojiye geçelim. Sorumuz şudur: Zihin yapısında öylesine materialist baskın olmasına rağmen, kendisinden önceki feodalizme oranla insan aklını daha mı fazla sınırlıyordu? Mekanik zihniyet ya da bizim deyimimizle endüst-realite sapkın olsa bile, geçmiş çağlardaki hükümdarlıklar ve Orta Çağ engizisyon kilisesi düşünlüğünde, yeni fikirlere daha mı kapalıydı? Fazlasıyla nefret ediyor olsak da, günümüzde bürokrasi, yüzlerce yıl önce Çin’de hüküm süren bürokrasiden veya antik Mısır hiyerarşisinden daha mı zalim? Sanat alanında, Batı’nın son üç asırdır ürettiği romanlar, şiirler, resimler, heykeller, eski çağlarda veya Birinci Dalga toplumlarında yapılanlara oranla daha mı duygusuz ve ruhsuz? Daha mı az açıklıyorlar? Daha mı az karmaşıklar?

Elbette ki madalyonun bir de diğer yüzü var. İkinci Dalga uygarlığı babalarımızın ve annelerimizin şartlarını çok fazla iyileştirmiş olmasa da, şiddetli harici sonuçlara neden olduğu da ortadadır; beklenmedik yan etkiler şeklinde. Bunlar arasında dünyanın hassas biyosferine yapılan yaygın, belki de onarılmaz hasarlar vardı. Doğaya karşı endüst-realite taraflılığı, giderek artan nüfusu, sert teknolojisi, sürekli yayılma ihtiyacı yüzünden, İkinci Dalga doğayı eski çağlara oranla çok daha fazla yıprattı. Endüstri öncesi şehirlerde sokaklarda at pisliklerinden geçilmediğini bir yazıda okumuştum (bu yazıların çoğu çevre kirliliğinin yeni bir kavram olmadığını göstermek amacıyla yazılmıştır). Eski şehirlerde lağımaların sokaklardan aktığını da hepimiz biliyoruz. Yine de, bütün bu gerçeklere rağmen, endüstri uygarlığı, çevre kirliliği ve kaynak kullanımı konusundaki sorunları, eski çağlarla karşılaştırılamayacak bir düzeye çıkardı.

Daha önceki uygarlıkların hiçbiri, bırakın bütün gezegeni, bir şehri bile berbat edecek kadar kirlilik potansiyeli yaratamadı.

İnsanoğlunun hırsı ve bencilliği yüzünden, daha önce okyanuslar böylesine zehirlenmedi, hayvan türleri bir gecede yok olmadı; madenler daha önce dünyanın yüzeyini böylesine hırpalamadı; daha önce saç spreyleri ozon tabakasını delmedi veya termik kirlilik yüzünden gezegenin iklim düzeni tehdit altına girmedi.

Buna benzer ama çok daha karmaşık bir konu, emperyalizmdir. Güney Amerika'daki madenlerin kazılması için Kızılderili halkın köleleştirilmesi, Afrika ve Asya'nın birçok noktasında plantasyon çiftliklerin kurulması, endüstrileşmiş ülkelerin ihtiyaçlarını karşılamak için sömürge ekonomilerinin bilerek yozlaştırılması... Bütün bunların bedeli, kitlelerin açlığa, hastalığa ve acıya mahkum edilerek kültürlerinin yeryüzünden silinmesiydi. İkinci Dalga uygarlığının doğurduğu ırkçılığın ve kendi yağında kavrulan küçük ekonomilerin zorla birleştirme sürecine sokulmasının açtığı yaralar hâlâ kanamaya devam ediyor.

Ama insanoğlunu bu yüz kızartıcı hale sürükleyen erken dönem ekonomileri öve öve göklere çıkarmak bir hatadır. Endüstrileşmemiş bölgelerdeki halkların, bugün mü, yoksa üç yüz yıl önce mi daha kötü durumda olduğu konusu tartışmaya açıktır. Günümüzde Sahel'den Orta Amerika'ya kadar yüz milyonlarca insan, ömür beklentisi, beslenme, bebeklerde ölüm oranı, okuryazarlık ve insan saygınlığı açısından, tarif edilemez bir sefaletle boğuşuyor. Yine de, günümüz şartlarını yargılarken fazla aceleci davranarak geçmiş i romantikleştirmek, onlara haksızlık olur. Geleceğe uzanan yol, daha acınası bir geçmişin yeniden diriltilmesinden geçemez.

İkinci Dalga uygarlığının ortaya çıkışı tek bir nedene dayandırılmayacağı gibi, bu uygarlığın tek bir şekilde değerlendirilmesi de mümkün değildir. İkinci Dalga uygarlığını, bütün artı ve eksi yönleriyle göstermeye çalıştım. Eğer bir yandan onu överken bir yandan yeri yiyor gibi görünüyorsam, bu, aceleci, yeterince bilgiye dayanmayan, taraflı yargıların yanıltıcı olmasıdır. Endüst-

rileşmenin Birinci Dalga'yı ve ilkel toplumları ezişi her zaman için midemi bulandırmıştır. Savaşı kitlesel boyutlara taşınması, Auschwitz'i kurması, atom bombasıyla Hiroşima ve Nagasaki'yi yerle bir etmesi, İkinci Dalga'nın bağışlanamayacak eylemleridir. Kültürel açıdan burnundan kıl aldırmayan tavrı ve dünyanın geri kalan bölgelerini soymayı kendine hak bilmesi, beni utandırıyor. Varoş mahallelerde insan enerjisinin, hayal gücünün boşa harcanışını ve psikolojik bunalımları izlerken üzülmemek imkansız.

Ama mantıklı bir neden olmadıkça, insanın yaşadığı çağdan ve o çağın insanlarından nefret etmesi, geleceği yaratmanın yolu olamaz. Endüstrileşme katıksız bir dehşet, abartılı bir kabus muydu? Bilim ve teknoloji düşmanlarının iddia ettiği gibi, her konuda sadece bir "tek görüş" dünyası mıydı? Buna şüphe yok. Ama daha fazlası da vardı. Tıpkı yaşamın kendisi gibi, sonsuzlukta acı tatlı bir noktaydı.

İnsan akıp giden anı nasıl değerlendirmeyi seçerse seçsin, endüstriyel oyunun bittiğini, enerjilerinin harcandığını, bir sonraki dalga etkisini hissettirmeye başlarken İkinci Dalga'nın gücünün her yerde zayıfladığını anlamak şarttır. Endüstri uygarlığının devamı, artık iki değişiklikten dolayı imkansızdır.

Öncelikle, "doğaya karşı savaşımızda" bir dönüm noktasına geldik. Biyosfer, endüstrileşmenin saldırılarını daha fazla kaldıramaz. Buna ek olarak, endüstriyel gelişmeyi bugüne kadar getiren yenilenemez bir enerji kaynağına sonsuza dek dayanmamız mümkün değildir.

Bu gerçekler, teknoloji toplumunun sona ermesini gerektirmeyeceği gibi, enerji kaynaklarının tükendiği anlamına da gelmez. Ne var ki bundan sonra tüm teknolojik gelişmelerin yeni doğal sınırlamalarla biçimleneceğini bilmek zorundayız. Yani, yeni enerji kaynakları buluncaya kadar sık sık şiddetli çatışmalar yaşayacağız ve bu mücadele, sosyal ve politik değişiklikleri hızlandıracak.

Bir şey son derece açık: En azından birkaç onyıll için, ucuz enerji kaynaklarımızı tükettik. İkinci Dalga uygarlığı, en temel iki gücünden birini kaybetti.

Diğer yandan, ikinci temel gücü oluşturan ucuz hammadde de azalıyor. Sömürgecilik ve emperyalizm sona ererken, ileri teknoloji ülkeleri ya yeni kaynaklar yaratmak için kendi içlerine odaklanacak, birbirleriyle alışveriş yapacak, endüstrileşmemiş ülkelerle ilişkilerini zaman içinde azaltacak ya da endüstrileşmemiş ülkelerden hammadde almaya devam ederken çok farklı şartlarla çalışacaklar. Her iki seçenekte de, önemli bir maliyet artışı olacak ve uygarlığın enerji temeliyle birlikte bütün kaynak temeli de değişecek.

Endüstri toplumları üzerindeki bu harici baskılar, sistemin içindeki dağıtıcı baskılarla birleşiyor. Birleşik Devletler'deki aile sistemi olsun, Fransa'nın telefon sistemi (bugün ilkel saydığımız bazı Afrika ülkelerindekinden bile kötü durumda) olsun, Tokyo'daki tren sistemi (o kadar kötü ki yolcular protestolarını ifade edebilmek için istasyonları işgal edip görevlileri rehin alabiliyorlar) olsun, durum asla değişmez: Halk da, sistem de, dayanma gücünü tüketmiş durumdadır!

İkinci Dalga sistemleri bunalım içindeler. Sosyal yardım sistemi bunalımda. Posta sistemi zorlanıyor. Okul sistemi sarsılıyor. Şehir yönetimleri ne yapacağını bilemez durumda. Uluslararası finans sistemi kıvranıyor. Ulus devleti çırpınıyor. İkinci Dalga değer sistemi bunalımda.

Endüstri uygarlığını bir arada tutan rol sistemi bile çeşitli zorluklarla karşı karşıya. Kadının ve erkeğin cinsiyet rollerini yeniden tanımlamaya çalışmaları, bunun en güzel örneğidir. Feminist akımlardan eşcinsellerin haklarının savunulmasına, çift cinsiyetli modanın yayılmasından geleneksel seks anlayışındaki sınırların belirsizleşmesine kadar, bunu her yerde görmek mümkün. Meslek sınırlamaları ve rolleri de değişiyor. Hastalar ve hemşireler, doktorlarla ilişkilerini yeniden tanımlıyorlar. Polisler,

öğretmenler ve çeşitli devlet memurları, özgün rollerinin sınırlarını aşıp yasadışı grevlere gidiyorlar. İşçiler yönetime katılmak istiyor, yöneticilerle geleneklerin tanımladığı rolü tartışıyorlar. Endüstrileşmenin bir temeli olan bu rol paylaşımının toplumun her alanında parçalanması ve yeniden tanımlanması, diğer bütün oluşumlardan çok daha önemlidir.

Nihayetinde, temel sütunların çökmesi, toplum yaşamını ayakta tutan başlıca sistemlerin düzgün çalışmaması, rol yapısının parçalanması gibi baskılar bir noktada toplanınca, tüm yapılar içinde en narin olanı, yani kişiliğimiz çöküyor. İkinci Dalga uygarlığı son günlerine yaklaşırken, bu gerçek kişilik bunalımını her yerde görülen modern salgın hastalık yaptı.

Günümüzde milyonlarca insan kimliğini yeniden biçimlendirmek için çırpınıyor, sinemaya ve tiyatroya gidiyor, roman okuyor ve gerçekten etkili olup olmayacağını bilmeseler bile, kişisel gelişim kitaplarını susuz yutuyorlar. İlerleyen sayfalarda göreceğimiz gibi, bu kişilik bunalımlarının en tuhaf örnekleri, dünyanın endüstri açısından en ileri İkinci Dalga ülkesi olarak sayılabilecek Birleşik Devletler'de görülür.

Bu dengesizliğe kapılan insanlar gruplar halinde terapilere, mistisizme veya cinsel oyunlara teslim oluyorlar. Hem değişiklik için çırpınıyor hem de bundan çok korkuyorlar. Günümüzde içinde bulundukları durumu geride bırakmak ve yeni bir hayata başlamak için her şeyi yapabilecek durumdalar; hem de olmadıkları bir şey olmak için. İşlerini, eşlerini, sorumluluklarını ve rollerini değiştirmek istiyorlar.

Güya olgun ve doymuş olduğu düşünülen Amerikalı işadamları bile, içinde bulundukları durumdan asla memnun olamıyorlar. Amerikan İşletme Yönetimi Birliği (AMA), yakın zamanda yaptığı bir araştırmada, orta düzeyde yöneticilerin tam yüzde 40'ının işlerinden memnun olmadığını ve her üç yöneticiden birinin daha mutlu olacağını düşündüğü başka bir mesleğin hayalini kurduğunu gözlemledi. Bazıları, bu huzursuzluğun etkisinde hareket

ediyorlar. İşlerini bırakıyor, çiftçiliğe yöneliyor veya kendilerini lüks tutkulara kaptırıyorlar. Yeni yaşam tarzları oluşturuyor, bazıları tekrar üniversiteye dönüyor veya gittikçe daralan bir daire içinde kendi kendilerini kovalayarak sonunda bu baskının altında çöküp gidiyorlar.

Bu huzursuzluğun kökenini kendilerinde ararken, hiç gerek yokken kendilerini suçlayarak acılar içinde kıvranıyorlar. Görünüşe bakılırsa, kendi içlerinde yaşadıkları fırtınaların aslında çok daha büyük bir harici değişimin içsel yansımasından ibaret olduğunu anlamıyorlar.

Bu birbirinden ayrı bunalımların tamamen bağımsız olduğu düşünülebilir. Enerji bunalımıyla kişilik bunalımının, yeni teknolojiyle kadın ve erkek rollerinin tanımlamaları arasında ne gibi bağlantılar olabilir ki? Ama bu gizli ilişkileri görmezden gelmenin bedeli, kendimiz için ağır olacaktır. Gerçekte olup bitenler, bunların hepsinden daha büyük ve güçlüdür. Ancak birbirine bağlı değişikliklerin bir kez ardı sıra dizildiğini görebildiğimiz takdirde günümüzün en önemli fenomeni olan endüstrileşmenin ölmekte olduğunu fark edebilir ve değişiklik işaretleri arasında artık endüstri çağına ait olmayanları aramaya başlayabiliriz. Kısacası, Üçüncü Dalga'yı fark etmek ve ayırmsamak zorundayız.

Kabul edelim ki yaşamımızın geri kalanını Üçüncü Dalga biçimlendirecek. Ölmekte olan bir uygarlıktan bir yenisine geçişi kolaylaştırmak istiyorsak, ileride bizi bekleyen daha yoğun değişiklikler sırasında kişilik görüşümüzü koruyabilecek ve yaşamımızı yönetebileceksek, önce Üçüncü Dalga'ya özgün değişiklikleri tanımak, yaratmak ve bunlardan yararlanmayı öğrenmek zorundayız.

Çevremize yakından bakarsak, onca başarısızlıklar, çöküntüler, yenilgiler ve yanılgılar arasında, gelişme ve zenginleşme fırsatlarının da görünmeye başladığını fark edebiliriz.

Kulak kabartıp dinlersek, Üçüncü Dalga'nın yakınlardaki kıyıları dövmeye başladığını duyabiliriz.

ÜÇÜNCÜ DALGA

11

YENİ SENTEZ

Ocak 1950'de, yirminci yüzyılın ikinci yarısının başlangıcında, yirmi iki yaşında bir genç adam, cebinde yeni aldığı diplomasıyla, gecenin bir saati otobüsle çağımızın temel gerçeği olarak kabul edilen bir yere gidiyordu. Yanında kız arkadaşı ve koltuğunun altında kitaplarla dolu mukavva bavuluyla, birbiri ardında dizilmiş fabrikaları ve onların kasvetli silüetleri arasında güneşin doğuşunu izliyordu.

Birleşik Devletler, dünyanın endüstri merkeziydi. Büyük gölleri saran bölge ise, Birleşik Devletler'in endüstri merkeziydi. Bu renkli, hareketli merkezin kalbi de fabrikalarda atıyordu: Çelik tesisleri, alüminyum atölyeleri, petrol rafinerileri, otomobil fabrikaları, metali kesip delen, birleştirip bölen, koparıp parçalayan ve şekillendiren dev makineler, bu beton binaların içinde sarsıla sarsıla, kulakları sağır eden bir gürültüyle çalışıyordu. Fabrika, bütün endüstri çağının sembolüydü ve yarı rahat orta sınıf bir evde büyümüş, dört yıl Plato ve T. S. Eliot okuyarak üniversite eğitimi almış, sanat tarihi ve soyut sosyal teori üzerinde çalışmış biri için, dünya bir Tierra del Fuego kadar egzotikti.

Bu fabrikalarda beş yıl geçirdim; memur veya personel asistanı olarak değil, montaj bandında çalışan bir işçi, bir kaynakçı, bir forklift veya pres operatörü olarak. Vantilatör pervanesi yapıyor, fırında makineleri onarıyor, Afrika madenlerinde kullanılacak devasa makineler üretiyor, kamyonetlerin metal kısımlarını parlatıyordum. Endüstri çağında fabrika işçilerinin hayatlarını kazanmak için nasıl çalıştıklarını birinci elden öğrendim.

Dökümhanelerde toz, duman ve ter yutarak; buharın fısıltısı, zincirlerin şangırtısı, kireç değirmeninin gümbürtüsü yüzünden kulaklarım sağırlaşarak; akkor halinde dökülen çeliğin sıcaklığını hissederek; asetilen kıvılcımlarının bacaklarıma yapıştıklarında yarattıkları acıya katlanarak çalıştım. Mesai saatleri süresince prestan binlerce parça çıkarıyordum. Sonunda hem kaslarım hem de zihnim çalışmaz hale geldi. İşçileri sindirip bastıran ama kendileri de kendi amirlerinin karşısında sustalı maymuna dönen beyaz yakalı yöneticilere hizmet ettim. Parmaklarından dördünü kaptırdığı makineden kurtulmaya çalışan altmış beş yaşındaki bir kadına yardım ettim. "Tanrım, artık çalışmayacağımı!" diye attığı çığlıkları unutamıyorum.

Fabrika! Çok yaşa fabrika! Bugün, yeni fabrikalar yapılıyor, fabrikayı bir katedrale çeviren uygarlık ölüyor. Tam şu anda, bir yerlerde, başka genç erkek ve kadınlar Üçüncü Dalga uygarlığının kalbine doğru yol alıyorlar. Bu noktadan sonra görevimiz, yarına yönelik maceralarına katılmaktır.

Onları gidecekleri yere kadar takip edebilirsek, nereye çıkabiliriz? Uzaya bir araç ve bir insan beyni gönderen uzay mekiği üssüne mi? Bir denizaltı laboratuvarına mı? Komün halinde ailelere mi? Yapay zeka üzerinde çalışan ekiplere mi? Hırslı din tarikatlarına mı? Kendi istekleriyle mi sade bir yaşam sürüyorlar? Şirket merdivenini mi tırmanıyorlar? Teröristlere silah mı satıyorlar? Gelecek nerede şekilleniyor?

Kendimiz de geleceğe doğru benzer bir yolculuk planlasaydık, haritalarımızı nasıl hazırlardık? Geleceğin şimdide başladığını söylemek kolaydır. Peki hangi şimdide? Bizim şimdimiz bir paradoks içinde patlıyor!

Uyuşturucular, seks veya uzay yolculukları konusunda gençler bizden daha çok şey biliyor. Bazıları bilgisayar konusunda ebeveynlerinden daha bilgili ama genel çapta eğitim sisteminde notlar düşüyor. Boşanma oranları tırmanmaya devam ediyor; yeniden evlenme oranları da öyle. Tam kadın haklarına karşı çıkanlar bile kadınları desteklerken, eşcinsel erkekler kendi haklarını savunmaya başlıyor ve işler arapsaçına dönüşüyor.

İkinci Dalga toplumlarının hepsinde kontrol edilemez hale gelmiş bir enflasyon görülüyor ama işsizlik oranı bütün klasik teorileri yalanlarcasına tavan yapıyor. Tam bu dönemde, milyonlarca insan sadece iş bulmakla yetinmiyor, yaratıcı, psikolojik açıdan doyurucu ve toplumsal sorumluluk gerektiren işler arıyor. Ekonomi bir çelişkiler yumağı halinde yuvarlanıp duruyor.

Politika dünyasında temel konular – örneğin teknoloji – ön plana çıkarken, politik partiler üyelerinin sadakatini kaybediyor. Bu arada, dünyanın büyük bölümünde, küreselleşme adına ulus devleti kavramına saldırılar devam ederken ve artarken, her yerde milliyetçilik hareketleri ivme kazanıyor.

Bunca çelişkinin arasında, trendlerin ve karşı trendlerin *arkasını* nasıl görebiliriz? Gerçek şu ki kimse bu soruya sihirli bir cevap getiremiyor. Gelecek konusunda araştırmalar yapanların ortaya koyduğu çizimlere ve matematiksel modellemelere rağmen, yarını görmeye çalışmamız, hatta günümüzü anlama çabalarımız, bilimden ziyade bir sanat olarak kalıyor ve aslında öyle de olması gerekiyor.

Sistemli araştırmacıların bize çok şey anlattığını inkar edemeyiz. Ama sonuçta ikilemi, çelişkiyi, sezgiyi, hayal gücünü ve

büyük bir yüreklilikle yapılmış bir sentezi reddetmemeli, yanlışlık olasılığını da hesaba katarak benimsemeliyiz.

Dolayısıyla, ilerleyen sayfalarda yarını incelemeye çalışırken, başlıca trendleri belirlemenin ötesine geçmek zorundayız. Etrafımıza at gözlüğüyle bakmanın kolaycılığına teslim olmamalıyız. Gelecek araştırmaları yapanlar dahil, birçok kişi yarını sadece günümüzün bir uzantısı gibi düşünür, çünkü istediği kadar güçlü olsa bile, bütün trendlerin aslında dümdüz bir doğru üzerinde uzanmadığını unutmur. Bazı noktalara gelindiğinde, aniden yepyeni olguları karşımızda buluveririz. Yönler değişir. Trendler durur, sonra yeniden başlar. Bir şeyin bugün var olması ya da üç asırdan beri süregelmesi, aynı şekilde devam edeceği anlamına gelmez. İlerleyen sayfalarda, özellikle geleceği sürekli bir sürpriz haline sokan bu çelişkileri, çekişmeleri, yön değiştirmeleri ve kopuklukları inceleyeceğiz.

Hepsinden önemlisi, dışarıdan bakıldığında birbiriyle ilgili görünmeyen olaylar arasındaki gizli bağları ortaya çıkarmaya çalışacağız. Eğer geleceğe dair tahminlerde bulunurken temel prensip her şeyin değişmeden süreceğine inanmak olsaydı, enerjinin geleceği veya ailenin – kendi ailemiz olsa bile – geleceği hakkında tahminler yapmak işe yaramaz. Hiçbir şey değişmeden, olduğu gibi kalmayacaktır. Gelecek donmuş halde değil, akışkandır. Değişen günlük kararlarımız üzerine kurulmuştur ve her olgu diğer bütün olguları etkiler.

İkinci Dalga uygarlığı, sorunları unsurlarına ayırma becerimizi fazlasıyla vurguladı ama bu parçaları yeniden birleştirebilme becerimizi aynı şekilde ödüllendirmedi.

Kültürel yapı yüzünden, insanlar genellikle sentezci değil, analisttir. Geleceği (ve gelecekteki kimliğimizi) yarım yamalak ve çoğunlukla da yanlış değerlendirmemizin bir nedeni budur. Buradaki işimiz uzman gibi değil, genellemeci gibi düşünmektir.

Bugün artık yeni bir sentez çağının başlangıcında olduğumuza inanıyorum. Somut bilimden sosyolojiye, psikolojiden ekonomiye – özellikle de ekonomiye – kadar tüm entelektüel alanlarda, muhtemelen büyük ölçekli düşünceye, genel teoriye, parçaları yeniden birleştirmeye geri döneceğiz. İçeriğe yer vermeden ölçülebilir detaylar üzerinde durmanın, çok daha küçük sorunları giderek artan bir dikkatle değerlendirme eğilimimizin, bizi daha az konuda daha çok bilgi sahibi olmaya giderek daha çok yönlendirdiğini henüz anlayabiliyoruz.

Dolayısıyla, bundan sonraki yaklaşımımız, yaşamımızı değiştiren değişiklik akımlarını aramak, aralarındaki gizli bağları ortaya çıkarmak şeklinde olmalıdır; sadece bunların her biri kendi başına önemli olduğu için değil, aynı zamanda bu değişim akıntıları birleşerek daha hızlı akan büyük değişim nehirlerini ve nihayetinde de Üçüncü Dalga'yı oluşturduğu için.

Bu asrın ortasında anın özünü bulmaya çalışan o genç adam gibi, biz de artık gelecek arayışına başlıyoruz. Bu arayış, hayatlarımızın en önemli arayışı olabilir.

KUMANDA NOKTASI

8 Ağustos 1960'da, Batı Virginia'da doğup büyümüş kimya mühendisi Monroe Rathbone, Manhattan'daki gökdelenlerden birinin üst katlarından birindeki bürosunda, gelecekteki tarihçilerin İkinci Dalga'nın sonunun başlangıcı olarak kabul edebileceği bir karar verdi.

Dev Exxon Company'nin yönetim kurulu başkanı olan Rathbone'un, o gün Exxon'un petrol ülkelerine ödediği vergilerin azaltılması için aldığı önlemleri neredeyse kimse fark etmedi. Ama Batı basınının pek de önemsemediği bu kararlar, milli gelirlerinin neredeyse tamamını petrol satışından elde eden ülkeler üzerinde bomba gibi bir etki yarattı.

Sadece birkaç gün içinde, başka büyük petrol şirketleri de Exxon'un peşinden geldi. Bir ay sonra, 9 Eylül'de, masallara konu olmuş Bağdat şehrinde, bu karardan en fazla zarar gören ülkelere temsilcileri toplandı. Köşeye sıkıştıklarının farkında olarak, kendilerini rahatça savunabilmek için petrol ihraç eden ülkeleri temsil edecek bir komite oluşturdular. Tam on üç yıl boyunca, bu komitenin faaliyetleri ve hatta adı bile, birkaç petrol endüstrisi dergisinin sayfaları dışında pek duyulmadı. 1973 yılında Yom Kippur Savaşı patlak verdiğinde, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) aniden gölgelerin arasından çıkana kadar. Dünya-

nın ham petrol kaynağını elinde tutan bu komite, bütün İkinci Dalga ekonomisini aniden baş aşağı etti.

Aslında OPEC sadece kendi petrol gelirini dört katına çıkarmakla kalmamış, aynı zamanda İkinci Dalga teknosferinde başlamış olan bir devrimi hızlandırmıştı.

GÜNEŞ VE ÖTESİ

Ardından gelen enerji krizinin baş döndürücü tantanası arasında, o kadar çok çeşitli planlar, teklifler, tartışmalar alıp yürüdü ki mantıklı tercihler yapmak bile çok zordu. Devletler de en az sokaktaki adam kadar şaşkındı.

Karanlıktan aydınlığa çıkmanın bir yolu, teknolojileri ve izlenen politikaları tek tek incelemek yerine, hepsinin ardında yatan prensiplere odaklanmaktır. Bunu yaptığımızda, bazı tekliflerin İkinci Dalga'nın enerji temelini mevcut haliyle sürdürmek ve hatta güçlendirmek amacıyla hazırlandığını, bazılarının ise yeni prensiplere dayandırıldığını görmek zor değildir. Böylelikle, enerji krizi büyük ölçüde açığa kavuşur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, İkinci Dalga enerji sistemi, kaynakların yenilenememesi prensibine dayanıyordu. Belli noktalarda yoğunlaşmış ve tükenecek türden bir enerji kaynağından söz ediyorduk. Temel aldığı teknolojiler son derece masraflı ve merkezileşmiş durumdaydı. Birkaç kaynak ve yöntem üzerine kurulmuş olarak, hiçbir şekilde çeşitlilik göstermiyordu. Endüstri çağı boyunca, bütün İkinci Dalga ekonomilerinde enerjinin temel özelliği buydu.

Petrol krizi hakkında yapılan planlara ve hazırlanan tekliflere bu düşünce açısından baktığımızda, hangilerinin daha öncekilerin geliştirilmiş versiyonu olduğunu, hangilerinin tamamen yeni bir şeyin müjdecisi olduğunu anlamak kolaydır. Bunu yaptığımızda, temel soru petrolün varilinin kırk dolardan satılıp satılmayacağı ya da Seabrook veya Grohnde'da bir nükleer santral

kurulmasının gerekip gerekmediği olmayacaktır. Asıl soru, herhangi bir enerji tabanının endüstri toplumu için tasarlanıp tasarlanmadığı ve İkinci Dalga'nın temel prensiplerinin bu şartlarda hayatta kalıp kalmayacağıdır. Bu şekilde sorulduğunda, cevap kolayca yakalanacaktır.

Son elli yılda, tüm dünyanın kullandığı enerjinin üçte ikisinin kaynağı, petrol ve doğal gazdı. Bugün en yobaz muhafazakardan güneş enerjisi düzenbazlarına, Arap şeyhlerinden çeşitli ülkelerin klasik tarzlı devlet adamlarına kadar gözlemcilerin birçoğu, yeni keşfedilen petrol alanlarının sayısı ne kadar çok olursa olsun, fosil yakıtı rezervlerinin uzun süre insanoğlunu idare edemeyeceğini açıkça kabul ediyorlar.

İstatistikler, çok çeşitli görüntüler ortaya koyuyor. Dünyanın ne zaman böylesine ağır bir darbe alacağı konusu her yerde tartışılıyor ve insanlar çeşitli fikirler yürütüyor. Ne yazık ki bu konu, iyi bir tahminde bulunmaya izin vermeyecek kadar karmaşık. Ama son derece açık olan bir nokta var: Kimse rezervler azalmasın diye toprağa petrol ve doğal gaz pompalamanın yolunu bilmiyor.

Dahası, petrol rezervlerinin nasıl tükeneceği de bilinmiyor; belki günün birinde bir anda kesiliverecek, belki yeni kaynaklar bulunup geri çekilecek ve bu döngü birkaç kez tekrarlandıktan sonra kaynaklar tükenecektir. Ama kesin olan şu ki petrol çağı yakın zamanda sona erecek. İranlılar bunu biliyor. Kuveytliler, Venezuellalılar, Nijeryalılar, Suudiler... herkes bunun farkında. Dolayısıyla, milli gelirlerini petrol kaynaklarından başka şeylere dayandırmak için çırpınıyorlar. Petrol şirketleri de elbette ki bu gerçeğin farkında ve dolayısıyla, petrol dışında başka işlere el atabilmeye uğraşıyorlar. Bir süre önce Tokyo'da bir yemek davetine katıldığımda, bir petrol şirketinin yönetim kurulu başkanı, bana dev petrol şirketlerinin de tıpkı demiryolu şirketleri gibi kısa süre içinde endüstri tarihine gömüleceğine inandığını açıkladı. Üste-

lik, ona göre, bu değişiklik öyle yirmi-otuz yıl sonra filan değil, birkaç yıl içinde olacaktır...

Ama konumuz petrolün ne zaman tükeneceği değil. Günümüz dünyasında asıl sorun petrol bulup bulamayacağımız değil, petrolün birim başına fiyatı. Dolayısıyla, bütün detaylar bizi aynı sonuca sürüklüyor.

Birkaç onyıl gibi kısa bir sürede, çarpıcı teknolojik buluşlar veya ekonomik değişiklikler sayesinde, enerji bir kez daha bol ve ucuz hale gelebilir. Ama ne olursa olsun, biz sürekli daha derine kazdıkça, daha uzak bölgeleri araştırdıkça ve alıcılar arasında daha fazla rekabet oldukça, petrolün görece yüksek fiyatı da giderek yükselecek. OPEC'in dışında, son beş yıl içinde gerçekleşen önemli bir tarihi gelişme daha vardı: Meksika'da karşımıza çıkan türden yeni icatlara, fiyatların tavana vurmasına rağmen, ticari değere sahip ham petrol rezervleri son birkaç onyıl içinde artmadı; azaldı! Petrol çağının sona ermek üzere olduğu konusunda başka kanıtlar aramaya devam ediyorsanız, alın size bir kanıt daha!

Bu arada, toplam enerji kaynaklarımızın diğer üçte birlik kısmını oluşturan kömür rezervleri de bir gün tükenecek ama şimdilik bolca bulabiliyoruz. Ne var ki kömür kullanımının çok artması; hava kirliliğinin artması, atmosferdeki karbondioksit oranının artması, gezegenin iklim dengesinin bozulması ve her yerin delik deşik hale getirilmesi gibi riskleri de beraberinde getirecektir. İlerleyen otuz-kırk yıl içinde bunları göze alınması gereken riskler olarak kabul etsek de, ne arabalarımızı kömürle çalıştırabilir ne de petrol ve doğal gazı kullandığımız diğer alanlarda ondan yararlanabiliriz. Kömürü gaz veya sıvı hale getirmek için tesisler kursak, tahmin edilemeyecek büyüklükte sermayelere ve (çoğu tarım için gereken) suya ihtiyaç duyarız. Dahası, bu tesisler son derece zahmetli ve pahalı olduklarından, ancak geçici bir çözüm olarak önerilebilirler.

Gelişmesinin mevcut aşamasında, nükleer teknoloji daha büyük sorunları temsil ediyor. Nükleer reaktörler, yine yenilenmesi mümkün olmayan bir yakıt kaynağı olan uranyuma gerek duyar ve güvenlik bakımından, önlemlerin belki daha da pahalı olabileceği tehlikeler barındırırlar. Bugüne kadar nükleer atıklardan kurtulma konusunda mantıklı, kalıcı ve etkili bir çözüm ne yazık ki bulunamadı. Dahası, böyle bir tesis kurmak için gereken para düşünüldüğünde, diğer kaynaklarla rekabet edebilecek hale getirmeye çalışırken astarı yüzünden pahalıya gelebilir.

Hızlı reaktör, farklı bir sınıftır. Ürettiği plütonyum tekrar yakıt olarak kullanılabilir ve bu özelliği nedeniyle, konuyu pek iyi bilmeyen insanlara "döngüsel makine" olarak tanıtılmıştır. Ama sonuçta bu sistem de dünyada az miktarda bulunan ve yenilenemeyen bir kaynaktan güç alır. Merkezileşmiş, masraflı ve tehlikeli olmaları bir yana, nükleer savaş tehlikesini artırır ve dahası, nükleer madde peşinde koşan teröristler için çok çekici hedeflerdir.

Bütün bunlar, yeni bir Orta Çağ dönemine girmemizi veya ekonomik gelişmeyi durdurmamızı gerektirmez. Ama bir gelişme yolunun tamamlandığı ve yenisinin başlaması gerektiği ortadadır. Yani, İkinci Dalga enerji desteğini daha fazla sürdürmeyiz.

Diğer yandan, dünyanın yepyeni bir enerji kaynağına geçmesini zorunlu kılan başka ve çok daha temel bir neden daha var. Köy veya endüstri ekonomisi olsun, enerji tabanlarının toplumlardaki teknoloji seviyesine, üretim içeriğine, nüfusun ve pazarların dağılım tarzına ve daha sayısız parametreye uyum göstermesi şarttır.

İkinci Dalga enerji temelinin gelişmesi, toplumun yeni bir teknolojik seviyeye gelmesine bağlıdır. Fosil yakıtları teknolojik gelişmeleri hızlandırıyor olabilirler ama bunun tam tersi bir gerçek de söz konusudur. Endüstri çağında enerjiye aç bir tek-

nolojinin varlığı, bu fosil yakıtlarının daha hızlı tükenmesine neden oldu. Örneğin, otomotiv endüstrisinin gelişmesinin petrol endüstrisinin gelişimini hızlandırdığını kimse inkar edemez. Hatta petrol endüstrisi bir dönem Birleşik Devletler'in otomotiv endüstrisi merkezi Detroit'in bir kolu gibiydi. Petrol endüstrisinde eski şirket yöneticilerinden biri Donald E. Carr, *Energy and the Earth Machine* (Enerji ve Toprak Makinesi) adlı kitabında şöyle belirtmişti: "Petrol endüstrisi, içten yanmalı motorun bir tür kölesi oldu."

Bugün bir kez daha tarihi bir teknoloji sıçramasının eşiğindeyiz ve yeni üretim sistemi, bütün enerji işinin yeniden ve çok farklı bir şekilde yapılandırılmasını gerektirecek; hatta OPEC pırlını pırtısını toplayıp ortadan kaybolda bile.

Şu bir gerçek ki enerji sorununun sadece bir miktar sorunu değil, aynı zamanda bir yapı sorunu olduğu genellikle gözden kaçırılmıştır. İhtiyacımız olan şey sadece belli *miktarda* bir enerji değil, aynı zamanda yere, zamana, yere bağlı olmaksızın birçok şekilde, birçok değişik – ve değişmeye devam eden – araçla verilen bir enerji türüdür.

Eski enerji sistemi için yeni seçenekler ararken, bunun nedeni sadece OPEC'in fiyat konusunda verdiği kararlar değil, aynı zamanda da bu noktadır. Artık yeni enerji arayışımız hızlanıyor ve elimizdeki maddi imkanları, hayal gücümüzü, deneyimimizi ve bilgimizi daha ziyade bu konuya harcıyoruz. Bunun doğal sonucu olarak, birçok çarpıcı olasılıkla daha yakından karşılaşıyoruz. Evet, bir enerji tabanından ötekine geçişin ekonomi alanında ve diğer alanlarda bazı olumsuz getirileri olacağını kabul etmek zorundayız ama olumlu getiriler olacağını da kabul etmek zorundayız. Tarihin hiçbir diliminde, bu kadar çok insanın böylesine bir heyecan ve hevesle enerji kaynağı aradığını göremezsiniz; dahası, bugüne dek asla böylesine bol ve heyecanlı imkanlarımız da olmadı.

Elbette ki günümüzde hangi teknolojilerin bileşiminin hangi alanlarda daha olumlu sonuçlar getireceğini şimdiden kestiremeyiz. Ama elimizdeki araçların ve yakıtların çeşitlerinin akla hayale gelmeyecek kadar artacağı ve petrol fiyatları yükseldikçe birçok seçeneğin ticari açıdan daha avantajlı hale geleceği göz ardı edilemeyecek bir gerçektir.

Güneş enerjisini elektriğe dönüştüren pillerden, gökyüzüne rüzgar değirmenli balonlar gönderip kablolarla yere elektrik akımı aktarmayı amaçlayan Rus planlarına kadar inanılmaz çeşitlilikte öneriler var. New York şehir belediyesi, çöpleri yakıp enerji elde etmek için özel bir şirketle anlaştı. Filipinler'de, hindistancevizi artıklarından elektrik üretmenin yolları geliştiriliyor. İtalya, İzlanda ve Yeni Zelanda'da jeotermal kaynaklardan – yer sıcaklığından – yararlanarak elektrik üretiliyor. Japonya'daki Honshu Adası'nda deniz dalgasından elektrik üretiliyor. Dünyanın çeşitli yerlerinde, damlara güneş sıcaklığından yararlanmayı mümkün kılacak aletler yerleştiriliyor. Güney California'daki Edison Şirketi, bilgisayarla kontrol edilen aynalar aracılığıyla güneş enerjisini tutup, buhar kazanlı bir kule üzerine odaklayan ve müşterilerine elektrik sunacak olan bir tesisle uğraşüyor. Stuttgart, Almanya'da, Daimler-Benz'in yaptığı hidrojenle çalışan otobüs, şehir sokaklarında tura çıkıyor. Lockheed-California'da, mühendisler hidrojenle çalışan bir uçak projesi geliştiriyor. Kısacası, daha önce hayal bile edilemeyecek yeni yöntemler birbiri ardına diziliyor.

Yeni enerji üretme teknolojisini yeni enerji depolama ve aktarma yöntemleriyle bir arada incelersek, seçeneklerimizin daha da arttığını görürüz. General Motors, elektrikle çalışan otomobillerde kullanmak üzere yeni ve çok daha etkili bir akü yaptı. NASA araştırmacıları, bildiğimiz akülerin üçte biri fiyatına elde edilebilen bir depolama sistemi sunan Redox'u geliştirdi. Uzun vadede enerjiyi mümkün olan en düşük kayıpla nakledebilmek için, aşırı iletkenlik konusunda çalışmalar yapılıyor.

Bu teknolojilerin büyük bölümü henüz başlangıç durumunda. Elbette ki birçoğunun pratik uygulamada etkisiz kaldığı, birçoğunda sorunlarla karşılaşıldığı görülecek; bazıları ise ticari uygulama aşamasına kadar geldi veya kısa süre içinde bu aşamaya ulaşacak. Asıl anlaşılması gereken nokta, bu önemli icatların tek bir teknolojiden kaynaklanmak yerine, hayal gücünün yaratıcı bir şekilde kullanılması sonucu çeşitli teknolojilere dayanılarak ortaya konduğudur. Bu gerçeği çoğu zaman gözden geçiriyoruz. Ama bu yeni ve çeşitli teknolojileri birleştirerek kullanmaya başladığımızda daha nelerin ortaya çıkacağını kim bilebilir? Üçüncü Dalga'nın enerji temelini oluşumu böylece hızlanırken, günümüze dek yapılması tasarlanan ve sonuçta ortaya çıkan projelerin birbirlerinden ne kadar farklı olduğu düşünülürse, yukarıda saydıklarımızdan çok farklı bir enerji sistemine kavuşacağımızı söylemek de gerçek dışılık olmaz.

Diğer yandan, yeni enerji temelini İkinci Dalga enerji temelinden çok farklı özelliklere sahip olacağı da kesindir. Öncelikle, bu enerji temelini tüketilen kaynaklar yerine, yenilenebilir kaynaklardan elde edileceğine inanıyorum. Dahası, odaklanmış kaynaklar yerine, çeşitli ve çok daha yaygın kaynaklar kullanılacaktır. Aynı şekilde, yöntemlerin de çeşitliliği söz konusudur. Bu çeşitlilik, üretilen enerjinin türünü ve kalitesini artırırken, daha çeşitli ihtiyaçlara, aletlere ve araçlara uydurarak, gereksiz israfı da engelleyecektir.

Kısacası, prensip olarak son üç yüz yılın enerji temeline tamamen zıt bir temel oluşmaya başladığını görüyoruz. Kesin olan nokta, büyük bir çatışma yaşanmadan Üçüncü Dalga enerji temelini yerleşemeyeceğidir.

İleri teknoloji ülkelerinde daha şimdiden gözlemlediğimiz çatışmalar, bu savaşta iki değil, üç tarafın olacağını düşündürüyor. Her şeyden önce, hâlâ İkinci Dalga enerji temelini devamından kazanç sağlayanlar var. Bu kişiler, kömür, petrol, doğal

gaz, nükleer enerji gibi enerji kaynaklarının ve teknolojilerinin kullanımının devam etmesi için kaçınılmaz bir şekilde diretecek, diğer bir deyişle, İkinci Dalga'nın olduğu gibi devam etmesi için savaşacaklardır. Petrol şirketlerinde, demiryolu, otobüs, deniz-yolları kurumlarında ve ilgili oda ve sendikalarda odaklanmış olduklarından, İkinci Dalga güçlerinin pozisyonu sağlamış gibi görünmektedir.

Üçüncü Dalga enerji temelini savunanlar ise – tüketiciler, çevre koruma grupları ve organizasyonları, bilim adamları, bu alanda çalışan yeni girişimciler ve taraftarları – dağınık bir düzendedirler, maddi güçleri zayıftır ve çoğunlukla politik konularda deneyimsiz ve beceriksizdirler. İkinci Dalga'nın savunucuları, onları başından beri maddi gerçekleri önemsemeyen, teknoloji tutkunu hayalperestler olarak gösterdiler ve bunda da bir hayli başarılı oldukları inkar edilemez.

Dahası, Üçüncü Dalga'nın savunucuları, halkın gözünde başka bir grupta karıştırılırlar: Daha mantıklı, daha bilimsel, daha yenilikçi bir enerji sistemini değil, daha ziyade Birinci Dalga enerji sistemini savunarak endüstri öncesi döneme geri dönmeyi isteyenlerle! Bu gruptakiler, en uç noktada, doğanın korunması için teknolojinin büyük ölçüde ortadan kaldırılması, toplumun hareketliliğinin sınırlandırılması, şehirlerin boşaltılması ve israftan kaçınan bir kültürün benimsenmesi gerektiğini düşünürler.

İkinci Dalga taraftarları, halkla ilişkiler uzmanları ve politikacıları, bu iki grubu birleştirerek halkın kafasını daha da karıştırdıkları gibi, Üçüncü Dalga taraftarlarının savunmayı bırakıp harekete geçmesini önlemektedirler.

Bana kalırsa, sonunda ne Birinci Dalga ne de İkinci Dalga savunucularının politikaları başarılı olacak. İlk gruptakiler, kendilerini insanoğlunun ve tarihin doğasına aykırı bir hayale kaptırmış durumdadır; ikinci gruptakiler ise, varlığı sonsuza dek

sürdürülemeyecek bir enerji temelini savunmaya ve yaşatmaya çalışıyorlar.

İkinci Dalga'nın temel aldığı enerji sisteminde durmadan artan fiyatlar ve enerji teknolojisinin dur durak bilmeden yükselen yatırım masrafları, endüstri çağının aleyhine işleyen gerçeklerdir. İkinci Dalga yöntemlerinin çoğunlukla enerjiyle yapılması gereken küçük bir iş için dev enerji israflarını gerektirmesi, buna eklenen diğer bir olumsuzluktur. Hava kirliliği sorununun giderek daha büyük boyutlara varması ve nükleer tehlikeler, yine İkinci Dalga'nın gücünü zayıflatan gerçeklerdir. Birçok ülkede binlerce insanın nükleer reaktörlerin kurulmasını, madenlerin talan edilmesini veya dev santrallerin yapılmasını engellemek için polise bile karşı gelmesi, İkinci Dalga için eksi puanlardır. Henüz endüstrileşmemiş ülkeler kendilerine has bir enerji sistemine sahip olmak isterken ve dahili kaynakları için giderek artan fiyatlarda diretirken, İkinci Dalga günden güne ivmesini kaybetmektedir.

Kısacası, nükleer reaktörler, kömürü sıvılaştıran veya gaze dönüştüren tesisler ve benzeri teknolojiler ilerici adımlarmış gibi görünseler de, aslında hiçbirisi, çok çeşitli ve çok yönlü çelişkiler içinde kıvranan İkinci Dalga'ya ait eğreti önlemler olmanın ötesine geçemiyor. Bazılarından geçici olarak yararlanılabilir ama yine de, temelde geriye dönük adımlar oldukları bir gerçektir. Diğer yandan, İkinci Dalga taraftarları güçlü, Üçüncü Dalga savunucuları etkisiz gibi görünseler bile, kimse yanıltıcı bir görüntüye bakıp da geçmiş üzerine kumar oynamak istemez. Sormamız gereken soru, İkinci Dalga enerji temelini çöküp çökmeyeceği, yerini başka bir sisteme bırakıp bırakmayacağı değil, *ne zaman* yıkılacağı ve *ne zaman* yerini başka bir enerji sisteminin alacağıdır.

YARININ ALETLERİ

Kömür, çelik, demiryolu, dokuma tezgahı, otomobil, kauçuk, makine parçası üretimi; bunlar, İkinci Dalga'nın klasik endüst-

rileriydi. Temelde basit elektromekanik prensiplere dayanarak, yüksek enerji girdilerine yol açıyor ve bu tüketime uymayan oranda düşük üretim, inanılmayacak kadar yüksek oranda israf yaratıyorlardı. Uzun süreli üretim, fazla vasıf gerektirmeyen işçilik, aynı işin defalarca tekrarlanması, standartlaştırılmış ürünler ve son derece merkezi bir yönetim, sistemin en önemli özelliği idi.

1950'lerden beri, bu endüstrilerin modasının geçtiği ve endüstrileşmiş ülkelerde soylarının tükenmeye başladığı anlaşılmıştı. Örneğin, 1965-1974 yılları arasında Birleşik Devletler'de işgücü yüzde 21 artarken, dokuma endüstrisinde çalışan işçilerin sayısında gözlemlenen artış sadece yüzde altı seviyesindeydi; buna ek olarak, demir ve çelik üretiminde çalışan işçilerin sayısında yüzde on oranında azalma gözlemlenmişti. Benzer gelişmeler İsveç, Japonya, Çekoslovakya ve diğer İkinci Dalga ülkelerinde de gözlemlendi.

Bu eski moda endüstriler, ileri teknolojisi olmayan, işgücünün ucuz olduğu, güya "gelişmekte olan" ülkelere aktarılmaya başlandı. Böylece, bu endüstrilerin toplum içindeki faaliyetleri azaldı ve yerlerini daha yeni, dinamik endüstriler aldı.

Bu yeni endüstriler, birçok açıdan daha öncekilerden farklıydı: Artık İkinci Dalga'nın klasik bilim anlayışına bağlı ve elektromekanik temelli değillerdi. Bunun yerine, daha çeyrek asır öncesine kadar bilinmeyen ya da henüz gelişmeye başlamış bilim dallarının birleşerek gerçekleştirdikleri bir hamle söz konusuydu; kuantum elektronigi, enformasyon teorisi, moleküler biyoloji, oşinografi, ekoloji ve uzay bilimleri gibi. Bütün bu bilim dalları, Rus fizikçi Kuznetsov'un dediği gibi, "Çok küçük alanları – atom çekirdeğinin yarıçapı gibi – ve çok küçük zaman dilimlerini – saniyenin bilmem kaçta biri gibi – kullanmak mümkün oldu."

Yeni endüstriler, bu yeni bilimlerden ve belirgin şekilde gelişmiş manipülasyon becerilerimizden doğdu; bilgisayarlar ve

veri işlem, karmaşık petrokimyasallar, transistörler ve ardından gelen çipler, ileri iletişim teknolojileri ve daha birçokları.

Birleşik Devletler’de, yaklaşık 1950’lerde, New England’daki Merrimack Vadisi gibi bazı bölgeler prestijlerini kaybederken, İkinci Dalga’dan Üçüncü Dalga’ya geçişin başladığı yerlere – California’daki Silikon Vadisi gibi – sistem mühendisliği, yapay zeka, polimer kimya gibi çok çeşitli alanlarda uzmanlaşmış bilim adamlarının akın etmesi, bu yerlere saygınlık kazandırdı.

Teknolojideki bu değişimlerin getirdiği bir dizi mesleki değişikliği ve refah seviyesindeki artışı da gözlemleyebiliyoruz. Yüksek ulusal savunma ihalelerinden kazandıkları gelirlerle zenginleşen birçok eyalet bir ileri teknoloji temeli yaratırken, kuzeydoğu ve Büyük Göller civarındaki bölgeler, iflasın eşiğine gelmişlerdi. New York şehrinin uzun zamandır devam eden maddi bunalımı, bu teknolojik değişikliklerin etkisini yansıtıyordu. Fransa’daki çelik sanayi merkezi Lorraine’in gerilemesi de bundan farklı değildi. Bütün bunlar, teknoloji devriminin geride bıraktığı endüstrilerdi ve dolayısıyla, bu merkez “düñün” kumanda odağıydı.

Üçüncü Dalga endüstrisine dayanan bölgeler ve nüfuslar refaha kavuşurken, İkinci Dalga’ya dayanan bölgeler ve nüfuslar geriliyordu. Şimdi asıl çarpıcı gerçek: Bu değişim daha yeni başladı! Bugün birçok ülke, bu yapısal değişikliği hızlandırmak ve değişikliklerin yaratacağı acıları hafifletmek için büyük çaba harcıyor. Japonya’daki Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı’ndaki (MITI) planlamacılar, gelecekteki hizmet endüstrilerini destekleyecek yeni teknolojiler üzerinde çalışıyorlar. Batı Almanya Başbakanı Helmut Schmidt ve danışmanları, geleneksel kitlesel üretime dayalı endüstrilerini kurtarabilmek için Avrupa Yatırım Bankası’ndan medet umuyorlar.

Günümüzde köklü bir gelişmeye hazır olan ve muhtemelen Üçüncü Dalga’nın belkemiğini oluşturacak olan dört önemli endüstri grubu var. Bu endüstriler, bir kez daha ekonomik güçle

sosyal ve politik müttefikleri arasında büyük değişimlere neden olacaklar.

Açıkça tahmin edileceği gibi, birbirine içten bağlanmış bu gruplardan birini elektronik ve bilgisayar endüstrileri oluşturuyor. Dünya sahnesine görece yeni çıkan elektronik endüstrisinde bugün yıllık satış 100 milyar doların üzerine çıkarken, 1980'lerin sonlarına doğru 325 ve hatta 400 milyarı bulacağı tahmin ediliyor. Dolayısıyla, çelik, otomobil ve kimyasal madde endüstrilerinden sonra, dünyanın dördüncü en büyük endüstrisi durumuna gelecek. Bilgisayarların ne kadar hızlı bir şekilde yayılıp çoğaldığını herkes biliyor. Maliyeti o kadar hızlı düştü ve kapasitesi o kadar baş döndürücü bir hızla arttı ki *Computerworld* dergisinin belirttiği gibi, "bilgisayar endüstrisinin son otuz yılda gösterdiği ilerlemeyi otomobil endüstrisi gösterseydi, bugün Rolls-Royce marka bir otomobil 2.5 dolara satılır, bir galon benzinle iki milyon kilometre yol yapardı."

Bugün ucuz mini bilgisayarlar neredeyse bütün Amerikalıların evlerinde görülüyor. Haziran 1979'da, evde kullanılabilecek türde bilgisayar üreten yüzlerce şirket bulunuyordu. Bu endüstrinin merkezinde Texas Instruments gibi devler, kenarlarında ise bilgisayarları sattıkları ev eşyalarının arasına katmış olan Sears, Montgomery Ward gibi mağaza zincirleri vardı. Dallas'ta perakende satışla mini-bilgisayar satan bir mağazanın sahibi şöyle diyordu: "Bir gün, her evde bir bilgisayar olacak ve en az tuvalet kadar standart bir demirbaş olarak kabul edilecek."

Bankalar, mağazalar, devlet daireleri, başka evler ve işyerleriyle bağlantılı bu bilgisayarlar, sadece üretimden satışa kadar iş hayatını değil, işin özelliklerini ve hatta aile yapılarını değiştirecek.

Tipki bilgisayar endüstrisi gibi, elektronik endüstrisi de belirgin bir patlama yaşıyor. Portatif hesap makineleri, dijital saatler, televizyon oyunları birbiri ardına tüketicilerin önlerine konu-

yor. Ardından gelecek yenilikler düşünülduğünde, bunlar aslında son derece önemsiz kalıyor. Tarımda kullanılabilecek küçük ve ucuz toprak ve hava kontrol araçları, kişinin kalp atışlarını ve stres seviyesini ölçmek amacıyla sıradan elbise kumaşlarının içine yerleştirilmiş küçük tıp aletleri ve elektronığın şimdilik akla gelmeyen çok çeşitli kullanımları, kısa süre içinde ortaya çıkmak üzere sıraya girmiş durumdalar.

Üçüncü Dalga endüstrileri, enerji açısından son derece tasarruflu ürünler ve süreçler sunduklarından, günümüzdeki enerji krizi de bu gelişimi hızlandırmaktadır. Örneğin, İkinci Dalga telefon sistemleriyle şehir yollarının altına kabloyla, rölesiyle, tam anlamıyla bir bakır madeni döşeniyor. Işık taşıyan, kıl inceliğinde fiber optik sistemiyle, artık mesaj iletebiliyoruz. Bu değişiklikler, enerji açısından inanılmaz gibi görünüyor. Bakır teli yapımında kullanmak için bakırı toprak altından çıkarma, eritme ve benzeri işleme süreçlerinde kullanılan enerjinin binde biri miktarında bir enerjiyle, aynı uzunlukta fiber yapılabilir. Diğer bir deyişle, doksan mil uzunluğunda bir bakır tel yapmak için gereken kömür, 80,000 mil uzunluğunda fiber yapmak için yeterlidir!

Elektronik ve fizik aynı yönde ve aynı hızla ilerlerken, her adım giderek daha az enerji gerektiren parçalar üretilmesini mümkün kılıyor. IBM'de, Büyük Ölçekli Entegrasyon teknolojisindeki en son gelişmeler, elli mikro-vat kadar düşük enerjiyle çalışabilecek parçalar üretilmesini sağladı.

Elektronik devriminin bu özelliği, enerji sıkıntısı çeken ileri teknoloji ekonomilerinde en etkili tasarruf politikasının, enerjiyi israf eden İkinci Dalga endüstrileri karşısında, az enerji harcayan Üçüncü Dalga endüstrilerinin en önemli dayanağı olacak gibi görünüyor.

Daha genel konuşmak gerekirse, *Science* dergisinin belirttiği gibi, elektronik alanındaki bu patlama sayesinde, "belki de ül-

kenin ekonomik sistemi temelden değişiyor. Hatta, elektroninın yeni ve hiç beklenmedik türdeki uygulamalarında gerçekte karşılaşacaklarımız, hayallerimizdekilerin bile ötesine geçebilir.”

Ama elektronik alanındaki bu patlama, tamamen yeni bir teknosfere doğru atılmış adımların sadece biridir.

YÖRÜNGEDEKİ MAKİNELER

Uzay ve okyanusla ilgili araştırmalarımızda, bilgilerimizde ve bulgularımızda da İkinci Dalga’nın klasik teknolojilerini çok çarpıcı bir şekilde geride bıraktık. Elektronik ve bilgisayar hakkında söylediklerimiz, yine aynı endüstrilerin kazandırdığı avantajlarla, bu alanlarda da tekrarlanabilir.

Yeni ortaya çıkmakta olan ikinci endüstri kolu, uzay endüstrisi olarak gösterilebilir. Çeşitli sorunlara ve gecikmelere rağmen, yakında dünya ve uzay arasında eşya ve insan taşınabileceği ve dahası, haftada beş sefer yapılabileceği düşünülüyor. İnsanlar henüz bunun ne anlama geldiğini tam olarak kavrayamadılar ama Birleşik Devletler ve Avrupa’da birçok şirket, bu olguyu ileri teknolojide gerçekleşecek yeni devrimin temeli olarak görüyorlar ve uzun vadeli planlarını buna göre yapıyorlar.

Grumman ve Boeing, enerji üretmek için yörünge platformları hazırlıyor. *Business Week* dergisi şöyle diyor: “Başka bir endüstri kolu da yörüngeye çıkmanın ne anlama geldiğini daha yeni anlıyor. Bu endüstri grubunu yarı iletkenlerden ilaca kadar çeşitli ürünler üreten kurumlar oluşturuyor. İleri teknolojide kullanılan birçok maddenin dikkatle ve özenle işlenmesi şarttır. Yerçekiminin bunlar üzerinde kötü etkisi olabilir. Uzayda endişeye gerek bırakacak bir çekim, zehir ya da son derece tepkisel maddelerle uğraşmak gibi tehlikeler yoktur. Orada bulabileceğiniz şey sınırsız bir emme gücüyle aşırı yüksek ve aşırı düşük sıcaklıktır.”

Bunun sonucu olarak, “uzay üretimi,” bilim adamları, mühendisler ve ileri teknoloji yöneticileri arasında en önemli konu

haline geldi. McDonnell Douglas, eczacılık şirketlerine, ender bulunan enzimleri insan hücrelerinden ayıracak bir uzay aracı parçası öneriyor. Cam üreticileri, lazer ve fiber optik için gerekli maddelerin uzayda üretilebilmesi için yöntemler geliştiriyor. Bel-li kan hastalığına yakalanan insanların kullandığı Urokinase ila-cının bir dozu günümüzde 2,500 dolara mal olurken, NASA'nın uzay endüstrileşme bölümü başkanı Jesco von Puttkamer'a göre, aynı ilaç uzayda bunun beşte biri fiyatına üretilebilir.

Daha önemlisi, maliyeti karşılanırsa bile dünyada üretileme-yecek ürünler vardır. Uzay ve elektronik üzerine araştırmalar ya-pan TRW şirketi, yerçekiminden dolayı dünya yüzeyinde üretile-meyecek dört yüz alaşım belirledi. General Electric ise, bir uzay fırını projesi üzerinde çalışıyor. Batı Almanya'da Daimler-Benz ve M.A.N. şirketleri, uzayda rulman üretimi fikrini inceliyorlar. Avrupa Uzay Ajansı ve British Aircraft Corporation gibi özel fir-malar, uzayın ticari uygulamaları açısından cihaz ve ürün pro-jeleri üzerinde çalışıyor. *Business Week* dergisi, "Giderek daha fazla sayıda saygın firma bu işi büyük bir ciddiyetle ele aldığına göre, bu fikirlerin hayalden ibaret olmadığı düşünülmelidir," diye belirtiyor.

Princeton'dan fizik doktoru Gerard O'Neill'in uzay şehri kurma planı da aynı ciddiyetle ve belki de daha büyük bir heves-le devam ediyor. O'Neill dinleyicilerine sürekli olarak, uzayda platformlar veya adalar kurularak bu birimlerde binlerce insanın yaşayabileceğini anlattı ve sonunda desteğini kazandığı isimler arasında NASA, California eyalet valisi ve ayrıca, *Whole Earth Catalog* dergisinin kurucusu Stewart Brand gibi söz sanatlarında usta birçok eski hippie de bulunuyor.

O'Neill'in fikri, aydan veya uzaydaki başka yerlerden par-çalar toplayarak uzayda bir şehir kurmak. Meslektaş Dr. Brian O'Leary, Apollo ve Amor asteroidlerinde madencilik çalışmaları olasılıklarını inceliyor. Princeton'da sürekli olarak düzenlenen

konferanslar, NASA, General Electric, Birleşik Devletler Enerji Bakanlığı ve diğer ilgi gruplardan saygın insanlara bir araya getirerek, ayda kimyasal madde üretiminden diğer dünya dışı minerallerin çıkarılmasına, uzayda yerleşim merkezlerinden kapalı ekoloji sistemlerinin tasarımlarına ve yapımına kadar çok çeşitli konularda forum yaratıyor.

İleri elektronik teknolojisinin ve dünyadaki üretim imkanlarının ötesine geçmeyi hedefleyen bir uzay programının bileşimi, teknoferi İkinci Dalga çağında düşünülmesi bile asla mümkün olamayacak bir seviyeye taşıyor.

OKYANUS DİPLERİNDE

Okyanusların derinliklerine inmek konusunda, uzaya doğru yükseliş hamlesine benzer ilerlemeler görüyoruz; tıpkı birbirlerinin yansımaları gibi. Bu alandaki çalışmalar, yeni teknoferin çok önemli bir parçasını oluşturacağı düşünülen bir endüstri grubunun temelini ortaya koyuyor. Dünya üzerindeki ilk sosyal değişim dalgası, atalarımız yaşam için avlanmaktan ve meyve toplamaktan vazgeçip, hayvan yetiştirmeye ve toprağı işlemeye başladığında gerçekleşmişti. Denizle olan ilişkimizde bulunduğumuz yer de işte tam olarak burası.

İnsanların hâlâ kitleler halinde açlıktan kırıldığı bir dünyada, okyanuslar yiyecek sorununa çözüm getirmeyi sağlayabilir. Doğru işlendiği takdirde, fazlasıyla ihtiyaç duyulan protein denizlerde bol miktarda bulunur. Günümüzdeki şekliyle bir endüstriye dönüşmüş olan balıkçılık – özellikle denizlerin altını üstüne getiren Japon ve Rus gemileri düşünülürse – denizde yaşayan birçok canlı türünün soyunun tükenmesi tehdidini yansıtıyor. Buna karşılık, zekice bir “su kültürü” – balık çiftlikleri ve üretimine ek olarak bitki çalışmaları – varlığımız açısından çok önemli yer tutan biyosfere zarar vermeden insanoğlunun yiyecek sorununu çözmekte çok etkili olabilir.

Denizlerde petrol arayışı, ne yazık ki denizlerde “yağ yetiştirme” imkanını gölgede bıraktı. Oysa, Dr. Lawrence Raymond, denizde bol yağlı yosunlar yetiştirmenin mümkün olduğunu gösterdi. Bunu ekonomik bir kazanç haline getirmeyi planlayanların sayısı az değildir.

Denizlerde bakır, çinko, kalay, gümüş, altın, platin gibi madenler ve daha da önemlisi, karada yapılan çiftçilikte kullanılan gübrelerin üretilmesine yarayan fosfat vardır. Maden şirketleri, 3.4 milyar dolarlık çinko, gümüş, bakır, kurşun ve altın olduğu hesaplanan Kızıldeniz’i gözlerine kestirdiler bile. İçlerinde dünya çapında devlerin de bulunduğu yüzü aşkın şirket, okyanus tabanlarından manganez yumruları toplamaya hazırlanıyor. (Bu yumrular yenilenebilir kaynaklardır. Hawaii’nin güneyinde, bu yumrulardan yılda altı ila on milyon ton yetiştiği gözlemlendi.)

Bugün gerçek anlamda uluslararası olan dört grup, 1980’lerin ortalarında milyarlarca dolarlık bir girişimle okyanus tabanlarında madencilik çalışmalarına başlamaya hazırlanıyor. Bu gruplardan biri, yirmi üç Japon firmasını, AMR adında bir Batı Alman grubunu ve Kanadalı International Nickel firmasının Birleşik Devletler kolunu bir araya getiriyor. İkinci bir zincir, Belçikalı şirket Union Minière’i United States Steel ve Sun Company ile birleştiriyor. Üçüncü bir girişim, Kanadalı Noranda ile Japon Mitsubishi’yi, Rio Tinto Zinc firmasını ve İngiltere’den Consolidated Gold Fields şirketini grupluyor. Son grup, Lockheed ile Royal Dutch/Shell grubu arasında bir birleşme yaratıyor. *Financial Times*’a göre, “bu çalışmalar sonucunda belli madenler çıkarıldığı takdirde, büyük bir devrim gerçekleşecek.”

Bu çalışmalar dışında, Hoffmann-La Roche adlı eczacılık firması, kanamayı durduran, acıyı dindiren, hastalık teşhisine yardımcı olan, küflenmeyi önleyen maddeler bulabilmek için sessiz sedasız bir şekilde okyanus tabanlarını tarıyor.

Bu teknolojiler ilerledikçe, kısmi ya da tamamen suya gömülmüş “su köyleri” ve yüzer fabrikalar görmemiz işten bile değil. Arsa değerinin – en azından şimdilik – sıfır olması ve hemen yerinde ucuz enerji elde edilebilmesi – rüzgar, termal akımlar ve gelgitler sayesinde – bu türlü yapıların karadakilerle rekabet edebilir hale gelmesini sağlayabilir.

Marine Policy dergisi, şöyle bir çıkarımda bulunuyor: “Denizlerde yüzer platform teknolojisi, birçok devlet kadar şirket ve özel girişimlerin de karşılayabileceği kadar ucuz. Muhtemelen, ilk yüzer şehirler endüstrileşmiş ülkeler tarafından kurulacak... Çokuluslu şirketler bu platformlar üzerine ileri geri taşınabilecek çeşitli ticari merkezler veya fabrikalar kurabilir. Gıda firmaları, deniz ürünleriyle ilgili çalışmalarında bu platformlardan yararlanabilir... Vergisiz bir cennet arayışında olan şirketler, yeni bir yaşam tarzı arayışındaki maceracılar, bu tür yüzer şehirlerle özgürlüklerini kazanabilirler... Başka ülkeler tarafından bağımsızlıkları tanındığı takdirde, teknik azınlıkların bağımsızlıklarını ilan etmelerine yol açan bir öncü olabilirler.”

Kimi tabana, kimi pervanelere dayanan, denge sağlayıcı araçlarla pozisyonlarını değiştirebilen petrol arama kulelerinin desteklediği teknolojik ilerlemeler, yüzer şehirlere ve bunların kurulmasında çalışacak endüstrilere hareket noktası sağlıyor.

Genel olarak, insanı denizlere iten ticari nedenler o kadar hızlı artıyor ki ekonomist D. M. Leipziger’e göre, günümüzde birçok büyük firma, daha önceleri Birleşik Devletler’in batısında toprak dağıtımı için düzenlenen yarışların başlama işaretini bekleyen maceracılar gibi, sabırsızca bekliyorlar. Endüstrileşmemiş ülkelerin, denizlerin sağlayabileceği kaynakların yalnız zengin ülkelerin kullanımına değil, tüm insanlığın ortak kullanımına sunulması için çırpınmalarının bir nedeni budur.

Bu gelişmeleri birbirlerinden bağımsız olarak görmek yerine, bir alandaki teknolojik veya bilimsel gelişmelerin diğer alanlarda-

ki gelişmeleri hızlandıracak şekilde birbirlerine bağlı olduklarını düşünürsek, İkinci Dalga'nın tabanını oluşturan teknolojiden çok uzaklaştığımızı kolayca görebiliriz. Gerçek şu ki tamamen yeni bir enerji sistemine ve teknoloji tabanına doğru hızla yaklaşıyoruz. Yine de, moleküler biyoloji laboratuvarlarımızda uğultusunu duyduğumuz teknik depremin yanında, yukarıda verdiğimiz örnekler devede kulaktır. *Biyoloji endüstrisi, geleceğin ekonomisinde dördüncü endüstri kolunu oluşturacak ve belki de, bunun etkisi hepsininkinden daha fazla olacak.*

GEN ENDÜSTRİSİ

Genetik alanındaki bilgiler her iki yılda bir katlanarak artarken, *genetik mühendisleri fazla mesaiyle birbirleriyle yarışırken, New Scientist* dergisi şöyle açıklıyor: "Genetik mühendislik gerekli hazırlıkları tamamladı ve artık işe başlamaya hazır." Bilimsel konularda yorumlarda bulunan Lord Ritchie-Calder, şöyle diyor: "Tıpkı plastik ve metalle oynayarak onlara istediğimiz biçimi verebildiğimiz gibi, artık canlı malzemeler üretebilecek duruma da geldik."

Büyük şirketler, daha şimdiden yeni biyolojinin ticari amaçlarla kullanılması için yöntemler geliştiriyorlar. Egzozun kontrol edilmesi ve kirlilikle ilgili bilgiler, bu bilgilere dayanarak motoru ayarlayacak olan bir mini işlem makinesine göndermek üzere enzimlerin otomobillere yerleştirilmesi gibi fikirler, bu yöntemler arasında yer alıyor. *The New York Times*, "değerli madenleri bulup çıkarmak üzere üretilen metal açlığı çeken mikroplar"dan söz ediyor. "İcat ettikleri" canlı varlıklar için patent almak üzere başvuran ve alan şirketler bile var. Eli Lilly, Hoffmann-La Roche, G. D. Searle, Upjohn ve Merck – General Electric'ten söz etmeye bile gerek yok – müthiş bir yarıştalar.

Birçok bilim adamının da aralarında bulunduğu gergin eleştirmenler, haklı olarak bu yarış fikrine karşı çıkıyorlar. Düşün-

dükleri şey petrolün denize yayılarak kirlilik yaratması değil, salgın hastalıklara ve koca bir ülke nüfusunun yok olmasına neden olabilecek bir “mikrop yayılması”dır. Ama son derece zehirli mikropların yaratılması ve kazayla çevreye yayılması, korkulacak şeylerden sadece biridir. Son derece ciddi ve saygın bilim adamları, hayallere durgunluk verebilecek türden başka olasılıklardan da söz ediyorlar.⁹

Beslenme sorununu çözmek veya hafifletmek için, saman ve ot yiyebilecek şekilde sığırlar gibi içkembeleri olan insanlar mı üretelim? İşçileri yaptıkları işlere uygun olarak biyolojik açıdan değiştirelim mi? Daha çabuk tepki verebilmeleri için pilotların sinir sistemlerini mi değiştirelim? Normal bir insana aşırı monoton gelen işleri yapmaları için montaj bandında çalışan işçileri aptallaştıralım mı? “Aşağılık” insanları ortadan kaldırıp, “süper ırk” mı yaratalım? (Hitler’in yapmaya çalıştığı şey buydu ama laboratuvarlarımızın yakında geliştireceği araçlardan yoksundu.) Bizim için savaşınlar diye genetik askerler mi üretelim? “İşe yaramaz” çocukları önceden ortadan kaldırmak için genetik tahminlerde mi bulunalım? Kendimiz için yedek organ mı yetiştirelim; bizim için yedek böbrek, karaciğer, akciğer saklanan “bankalar” mı açalım?

Bunlar kulağa çok tuhaf geliyor olabilir ama bilim adamları arasında bu fikirleri savunan insanlar var ve ticari açıdan ne

9 Bu konulardan bazılarını ilk olarak yıllar önce değindiğim *Şok* adlı kitabımda, zaman içinde insan vücudunu “önceden tasarlayabileceğimizi,” “makinelere yetiştirebileceğimizi,” beyni kimyasal olarak programlayabileceğimizi, klonlama yoluyla kendi fotokopilerimizi yaratabileceğimizi ve tamamen yeni ve tehlikeli canlı türleri üretebileceğimizi söylemiştim. “Bu alanlardaki araştırmaları kim denetleyecek?” diye sormuştum. “Yeni bulgular nasıl uygulanacak? İnsanın tamamen hazırlıksız olduğu dehşet verici senaryolar yaratmamız olası değil mi?”

Bazı okurlarım, tahminlerimizin fazla “uçuk” olduğunu düşündüler. Ama bu 1973 yılından önceydi ve henüz DNA bileşenlerinin değişimi konusu ortaya konmamıştı. Bugün, aynı acı verici sorular halk, kongre üyeleri ve bilim adamlarının kendileri tarafından soruluyor.

kadar etkili olabileceklerini tahmin etmek de zor değil. Genetik mühendisliğini eleştiren Jeremy Rifkin ve Ted Howard, *Who Should Play God?* (Kim Tanrıyı Oynamalı?) adlı kitaplarında şöyle diyorlar: “Birleşik Devletler’de genetik mühendislik de tıpkı montaj bandı gibi bir gün yaygın şekilde kullanılacak. Genetik alanındaki her ilerleme ticari uygulama özelliği kazandığında, tüketiciden yeni taleplerin gelmesine neden olacak ve yeni bir teknoloji için gereken pazar böylece yaratılacak.”

Örneğin, yeni bir biyoloji – potansiyel olarak enerji sorununu çözebilir. Bilim adamları, güneş ışığını elektrokimya türünde bir enerjiye çevirebilen bakteriler üretme fikrini inceliyorlar. “Biyolojik güneş pili”nden söz ediyorlar. Nükleer enerji santrallerinin yerini alacak canlı varlıklar yetiştirmek mümkün mü? Mümkün olabilirse, radyoaktif tehlike yerine biyoaktif tehlikeyle mi uğraşacağız?

Sağlık alanında günümüzde tedavisi bulunamayan birçok hastalık, tedavi edilebilecek veya engellenebilecek. Ama dikkatsizlik veya kötü niyet yüzünden, onların yerini yenileri ve belki daha da kötülerini alacak. Kazanç çılgınlığına kapılmış bir şirketin, ilacını sadece kendi elinde tuttuğu yeni bir hastalık türü geliştirip gizlice yaymak için neler yapabileceğini bir düşünün. Soğuk algınlığı gibi son derece önemsiz bir hastalık bile, etkili bir ilacı elinde bulunduran şirket için muazzam bir pazar demektir.

California’da bulunan ve dünyaca ünlü birçok genetik uzmanının ticari bağlantısının bulunduğu Cetus Şirketi’nin başkanına göre, önümüzdeki otuz yıl içinde, “biyoloji önem açısından kimyanın önüne geçecek.” Moskova’da hükümetin resmi politikasının açıklandığı bir yazıda, “ulusal ekonomide mikroorganizmalara daha çok yer verilmesi” isteniyordu.

Biyoloji, plastik, gübre, kumaş, boya, böcek ilacı ve daha bir sürü ürünün üretiminde petrole duyulan ihtiyacı azaltacak ya da tamamen ortadan kaldıracak. Zaman içinde U. S. Steel, Fiat, Hi-

tachi, ASEA veya IBM gibi birçok şirket, şu anda aklımıza bile gelmeyen çok çeşitli ürünler üretmek için biyoloji bölümleri kuracak. The Futures Grubu'nun lideri Theodore J. Gordon'a göre; "İşe başladığımızda, biyolojiden yararlanarak dokuyla uyum sağlayan bir gömlek veya kadın göğsü dokusundan bir yatak üretebilir miyiz diye düşüneceğiz."

Ama daha o noktaya gelmeden, genetik mühendislik tarımında, dünyadaki yiyecek miktarını artırmak için kullanılacak. 1960'larda yaygın şekilde reklamı yapılan "Yeşil Devrim," aslında Birinci Dalga süresince çiftçilerin zararına oldu, çünkü başka ülkelerden satın alınması gereken petrol kökenli gübrelerin çok miktarda kullanılması gerekmişti. Şimdiden sonra gelecek olan biyolojik tarım devrimi, yapay gübreye duyulan bu ihtiyacı azaltma amacını taşıyor. Genetik mühendislik, bol verimli ürünler, kumlu ve tuzlu topraklarda yetişebilen, hastalıklara ve mikroplara karşı savaşılabilen ürünler yaratmayı hedefliyor. Yeni türde yiyecekler ve liflerin depolanması ve işlenmesi aşamalarında maliyeti daha düşük, daha az enerji gerektiren yöntemler bulunması için çalışılıyor. Yarattığı korkunç tehlikeler dengelenmek isteniyormuşçasına, açlığı ortadan kaldırma olasılığını ve imkanını da beraberinde getiriyor.

Bütün bu pırıltılı umutlar karşısında insan kuşkuculuğunu korumalıdır. Ne var ki genetik tarım fikrini savunanların iddia ettikleri şeylerin yarısı bile doğru çıksa, yine de çok büyük ve olumlu bir etki yaratılır. Uzun vadede, diğer her şey bir yana, zengin ülkelerle yoksul ülkeler arasındaki ilişkiler bile değişir. Yeşil Devrim, yoksulları zenginlere daha çok bağladı; daha az değil. Biyolojik tarım devrimi ise bunun tersine götürebilir.

Biyoteknolojinin ileride hangi noktalara varacağını şimdiden kestirmek zor. Ama geri dönüp tekrar sıfırdan başlamak için de artık çok geç; öğrendiklerimizi unutmamız mümkün değil. Yapabileceğimiz tek şey, bunların uygulamalarını denetlemek,

yararlanma aşamasını aceleye getirmemek ve bu alanda şirketler, ülkeler, bilim dalları ve bilim adamları arasında yakında başlayacak rekabeti engellemektir.

Açık olan çok şey var: Bu noktadan sonra, İkinci Dalga teknolojisinin üç asırlık elektromekanik fikir temeline bağlı değiliz. Bu tarihi fenomenin anlamını ise daha yeni anlamaya başlıyoruz.

İkinci Dalga'nın kömür, çelik, elektrik ve demiryolu taşımacılığını birleştirerek yaşamı kolaylaştıran binlerce şeyi geliştirmesi gibi, bu yeni teknolojileri ve yeni enerji temelini birleştirdiğimizde nelerin ortaya çıkacağını anlayacağız. Bütün bu etkenleri birleştirmek, insanlık tarihinin daha önce benzerini görmediği bir sürü yeniliği getirecek. İçinde bulunduğumuz dönemde, Üçüncü Dalga uygarlığı için tepeden tırnağa yeni bir teknofer yaratıyoruz.

TEKNOLOJİ ASİLERİ

Böyle bir ilerlemenin boyutları – ve gelecekteki evrim açısından önemi – onu şimdiden denetim altına almamızı gerektiriyor. Bunlardan uzak kalmak, “canları cehenneme” şeklinde düşünmek, hem bizi hem de çocuklarımızı felakete sürükleyebilir. Değişikliğin çapı, hızı, gücü, etkisinin boyutları, şimdiye dek karşılaştıklarımızın hepsinden öte. DC-10'ların¹⁰ acıklı düşüşleri, Meksika sahili açıklarında petrolün denize dökülmesi ve benzeri daha yüzlerce korkunç teknoloji felaketleri, hafızalarımızdaki tazelikliğini koruyor. Bugün karşımızda böyle felaketler bulunuyorsa, yarının çok daha güçlü teknolojilerinin geliştirilmesi ve birleştirilmesi gibi hassas bir iş, İkinci Dalga çağının da görüşlü ve bencil değerlerine bırakılabilir mi?

Gerek kapitalist, gerekse sosyalist ülkelerde, son üç asır içinde yeni teknolojilerle ilgili yükselen sorular kesinlikle çok daha

10 2. Dünya Savaşı'nda Müttefik kuvvetlerin kullandığı dev bombardıman uçakları. Ç.N.

basitti: Ekonomik veya askeri açıdan yararı var mı? Yeni teknolojilerin ise onlara kıyasla çok daha zorlu sınavlardan geçmesi gerekecek; ekonomik ve stratejik testlerin yanı sıra, çevresel ve toplumsal açıdan da.

Amerikan Ulusal Bilim Vakfı'na gönderilen "teknoloji ve sosyal şok" başlıklı raporun son yıllardaki teknolojik felaketler üzerindeki incelemelerini okuyunca, bunların büyük ölçüde İkinci Dalga teknolojileriyle ilgili olduğunu görüyoruz; Üçüncü Dalga teknolojileriyle değil. Bunun nedenini tahmin etmek zor değil: Üçüncü Dalga teknolojileri henüz yaygın şekilde kullanılmıyor. Büyük bölümü hâlâ bebeklik aşamasında. Ama uzayda savaş, genetik kaçaklar, iklimsel müdahale, ekolojik savaş, uzaktan titreşimler başlatarak depreme neden olan silahlar gibi tehlikeleri şimdiden sezmek mümkün. Yeni bir teknoloji seviyesine doğru ilerlerken, bizi bekleyen daha çok çeşitli tehlikeler olduğunu göreceğiz.

Bütün bu gerçeklerin ışığında, son yıllarda insanların teknolojiye karşı neredeyse hiç ayırım yapmadan direnmesi hiç de şaşırtıcı değil. İkinci Dalga'nın ilk aşamalarında da yeni teknolojiyi durdurma çabaları aynı şekilde görülmüştü. 1663 yılında, Londralı işçiler gelirlerini tehdit eden dokuma makinelerini yakıp yıkmışlardı. 1676 yılında, kurdele üretiminde çalışan işçiler yine makineleri parçalamışlardı. 1710 yılında, çorap üretiminde getirilen teknolojik yenilikler tepki toplamıştı. Daha sonraları, dokumacılıkta kullanılan makinenin mucidi John Kay'ın evi yakılmış, Kay İngiltere'den kaçmak zorunda bırakılmıştı. Bu protestoların en ünlüsü, 1811 yılında kendilerine "Makine Avcısı" diyen bir grup isyancının, Nottingham şehrindeki bütün dokuma makinelerini parçalamasıydı.

Yine de, makine aleyhindeki bu ilk tepkiler, saman alevi gibi parlayıp sönen olaylardı. Bir tarihçinin dediği gibi, birçok olayda asıl önemli olan makine düşmanlığı değil, acımasız bir patrona

gününü gösterme girişimiydi. Okuryazarlığı olmayan, aç, yoksul ve çaresiz durumdaki işçiler, makineyi kendi varlıklarını tehdit eden bir şey olarak görmüşlerdi.

Ama bugün hızla ilerleyen bir teknolojiye gösterilen tepki çok farklı. Bu kez isyancılar okuryazar ve yoksul olmayan, hatta teknolojiyi ve ekonomik gelişmeyi engellemeye çalışmayan, sadece kontrol altına alınmamış bir teknolojik gelişmenin bütün gezegen için – sadece insanlar da değil – korkunç bir tehlike yaratabileceğine inanan insanlardır. Dahası, bu kalabalık her geçen gün artıyor.

Bu grup içindeki bazı yobazlar, ellerinden gelse makine avcılarının tekniklerini kullanabilirler. İnsanın bir bilgisayar fabrikasını, bir genetik laboratuvarını veya inşaatı tamamlanmamış bir nükleer reaktörü havaya uçurması için dahi olması gerekmez. Hatta “işte olayların nedeni” diyerek beyaz yakalı bilim adamlarını engizisyon kazığına geçirerek daha iğrenç bir teknolojik felaket bile düşünülebilir. Gelecekte çıkarıcı bir politikacı, “Cambridge yedilisi,” veya “Oak Ridge dörtlüsü” diye bir grup hakkında kendisine ün ve seçmen kazandıracak bir kampanya bile başlatabilir.

Yine de, her şeyden önce şunu anlayalım: Bugün teknolojiye itiraz edenler, ne bombacılar ne de makine avcısı. Milyonlarca sıradan insanın yanı sıra, bunlar arasında bilimsel eğitim almış nükleer mühendisler, biyokimyacılar, fizikçiler, kamu sağlığı hizmetlileri, genetik uzmanları bile var. Daha önceki isyancıların aksine, bu insanların örgütlenmesi daha sağlam ve seslerini kolayca duyurup, kafalarından geçeni açıkça söyleyebiliyorlar. Kendi dergilerini çıkarıp, açıkça propagandalarını yapıyorlar. Sadece yürüyüşler ve gösteriler düzenlemekle kalmıyor, aynı zamanda davalar açıp yasa tasarıları sunuyorlar.

Genellikle gerici diye tanımlanan bu grup, aslında yeni ortaya çıkmaya başlayan bir grup ve Üçüncü Dalga'nın gelişerek

varlığını sürdürmesi için çok önemliler. Bu grubun üyeleri, daha önce gelecekle ilgili sözünü ettiğimiz enerji mücadelesi gibi üç taraflı ekonomik ve politik mücadeleyi, teknolojik alanda veren öncülerdir.

Yine burada bir tarafta İkinci Dalga güçlerini, diğer tarafta Birinci Dalga'ya dönüş çabası içinde olanları ve üçüncü tarafta da ikisiyle birden çekişen Üçüncü Dalga güçlerini görüyoruz. Burada İkinci Dalga güçlerini teknolojiyi sorumsuzca savunanlar olarak tanımlayabiliriz. Bu kişiler, işlediği sürece üretmeyi, satıldığı sürece üretmeyi ve daha da önemlisi, kendilerini güçlendirdiği sürece üretmeyi savunurlar. Bu İkinci Dalga güçleri endüst-realitenin eski moda ilerleme kavramıyla hareket ederler ve büyük ölçüde kendi çıkarları için teknolojinin sorumsuzca uygulanmasını isterler. Tehlikeleri umursamazlar.

Diğer tarafta, Taş Devri'nden kalma Birinci Dalga teknolojileri dışında hiçbir şeyi kabul etmeyen, antik el sanatlarına dönüş için çırpınan ve tüm gürültücülüklerine rağmen romantizmin ötesine geçmeyi başaramayanlarla karşılaşırız. Bu insanlar genellikle orta sınıfta yer alır. Herhangi bir eksikleri yoktur ama tıpkı İkinci Dalga güçlerinin teknolojiyi son derece bağınazca kullanması gibi, bu grup da teknolojik ilerlemelere bağınazca bir tutumla karşı çıkarlar. İşin gülünç tarafı, dönmeyi çok istedikleri türden bir dünya onları da en az bizim kadar sıkacaktır.

Bu aşırı uçların karşısında ise, her ülkede henüz çekirdek konumunda olan ama sayıları hızla artan insanlar, teknolojik isyanı sürdürüyorlar. Kendileri farkında olmasalar da, bu insanlar Üçüncü Dalga'nın ajanları gibi çalışıyorlar. Onların herhangi bir işe başlarken sordukları soru şudur: "Yarının toplumunun nasıl olmasını isteriz?" Elimizdeki sayısız teknolojik fırsatın hepsi için ekonomik kaynak bulunamayacağını, hepsini geliştirmemizin veya uygulamamızın mümkün olamayacağını elbette biliyorlar. Bu yüzden, hepsini dikkatle ayıklamamız ve içlerinden uzun

vadede toplumsal ve çevresel açıdan amaçlarımıza en iyi hizmet edecek olanları seçmemizi öneriyorlar. Teknoloji tarafından yönetilmek yerine, teknolojinin insanlığın hizmetinde kullanılması gerektiğinin farkındalar.

Bu teknoloji asileri henüz açık ve detaylı bir program ortaya koymadılar ama bildirilerini, mesajlarını, dileklerini, açıklamalarını ve çalışmalarını incelediğimizde, teknolojiyi yeni bir şekilde ele alan, Üçüncü Dalga'ya geçişi olabildiğince sorunsuz ve olumlu şekilde gerçekleştirmeyi amaçlayan bir grupta karşılaşıyoruz.

Bu asiler, biyosferin çok hassas durumda olduğunu, yeni teknolojilerin gezegenimizde düzeltilmesi – en azından kısa vadede – mümkün olamayacak şekilde hasar verme potansiyeline sahip olduğunu da görebiliyorlar. Dolayısıyla, tüm yeni teknolojilerin, temsil ettikleri potansiyel tehditler açısından yeniden incelenmesi, tehlikeli olanların yeniden gözden geçirilmesi veya aktif şekilde engellenmesi, diğer bir deyişle geleceğin teknolojileri geliştirilirken çevreye karşı duyarlı davranılması gerektiği fikrini savunuyorlar. İşte onları İkinci Dalga'nın bencil teknoloji tutkunlarından ayıran da budur.

Bu asiler, ya teknolojiyi kontrol edeceğimizi veya onun bizi kontrol edeceğini düşünüyorlar; ve “biz” kavramının artık bilim adamlarından, mühendislerden, politikacılardan ve işadamlarından oluşan küçük bir seçkin grupta sınırlı kalamayacağının farkındalar. Batı Almanya, Fransa, İsveç, Japonya ve Birleşik Devletler'de başlatılan nükleer enerji ve nükleer silah karşıtı kampanyalar, Concorde uçaklarına karşı verilen mücadele, genetik araştırmaların denetlenmesi konusundaki giderek artan talep ve baskılar, teknolojiye karar verme sürecinin demokratikleştirilmesi yönünde giderek yayılan tutkulu talepleri yansıtıyor.

Teknoloji asileri, teknolojinin “gelişmiş ve ileri düzeyde” kabul edilmesi için masraflı, büyük veya karmaşık olması gerek-

mediğini öne sürüyorlar. İkinci Dalga'nın teknolojileri, aslında olduklarından daha verimli gibi göründüler, çünkü şirketler ve komünist kurumlar, çevre kirliliği, işsizlik, işyerindeki yabancılaşma gibi sorunların sorumluluğundan sıyrılarak, suçu topluma mal ettiler. Bütün bunlar maliyete eklendiğinde, verimli olduğu iddia edilen birçok tesisin gerçekte verimlilikten çok uzak olduğu kolayca anlaşılır.

Diğer yandan, teknoloji asileri, sadece ulusal veya küresel çapta piyasa yerine kişisel veya yerel ihtiyaçlara cevap veren, çalışanların insanlıklarından ödün vermelerine gerek bırakmayacak, çevreye saygılı teknolojilerin geliştirilmesi fikrini destekliyorlar. Bu isyan, balık çiftlikleri, gıda işleme, enerji üretimi, atıkların dönüştürülmesi, ucuz inşaat, temel seviyede taşımacılık gibi alanlarda küçük çaplı teknolojilerin defalarca denenmesini sağladı.

Bu deneyimlerin büyük bölümü gerçekçilikten uzak bir şekilde hazırlanmıştı ve o efsanevi geçmişe dönüş eğilimini temsil ediyordu ama aralarında son derece gerçekçi olanlar da yok değildi. Bazıları, en yeni malzemeleri ve bilimsel buluşları alıp, eski teknolojilerle, yöntemlerle ve araçlarla birleştiriyordu. Örneğin, Orta Çağ teknolojisi tarihçisi Jean Gimpel, endüstrileşmemiş ülkelerde son derece yararlı olduğu kanıtlanan basit araçların son derece seçkin modellerini yaptı. Hava araçlarına duyulan ilginin artması, bu konuda başka bir örneği oluşturuyordu; bir zamanlar tehlikeli olduğundan korkularak üretimi ve kullanımı durdurulan zeplinler, yeni kumaş ve malzemelerle daha gelişmiş şekilde yapılabileceği gibi, taşıma kapasitesinin artırılması da mümkündür. Bu araçlar ekolojik açıdan son derece etkilidir ve düzgün yolların bulunmadığı bölgelerde – Brezilya veya Nijerya gibi – yavaş ama ucuz ve güvenli taşımacılık için kullanılabilir. Özellikle enerji alanında uygun veya alternatif teknolojiler üzerinde yapılan deneyler, yan etkilerin tümü dikkate alındığı zaman karmaşık ve

büyük çaplı teknolojiler kadar “ileri düzeyde” sonuç alınabilmesinin mümkün olduğunu gösteriyor.

Teknoloji asileri, dünya nüfusunun dörtte üçlük bölümünü temsil eden ülkelerde dünyanın tüm bilim adamlarının sadece yüzde 3’ünün bulunduğu gerçeğine bakarak, bilim ve teknoloji-deki dengesizlikten huzursuz oluyorlar. Dünyadaki yoksulların ihtiyaçlarının daha fazla ele alınması, uzay ve okyanuslardan sağlanan kaynakların daha adil bir şekilde dağıtılması gerektiğini savunuyorlar. Hem okyanusların ve gökyüzünün insanoğlunun ortak malı olduğuna hem de ileri teknolojilerin Kızılderililerden Araplara ve antik Çinlilere kadar çok çeşitli toplumların katkısıyla mümkün olduğuna inanıyorlar.

Son olarak, Üçüncü Dalga’ya girerken, kaynakları ziyan eden, üretim adına kirlilik yaran sistemlerden uzaklaşarak, atıkları ve kirliliği ortadan kaldıran bir sisteme doğru geçiş yapmamız gerektiğini öne sürüyorlar. Burada amaç, hiçbir çıktının başka bir üretime katkı sağlamadan üretilmediği bir sistem yaratmaktır. Böyle bir sistem sadece üretim açısından verimli olmakla kalmayacak, aynı zamanda biyosfere verilen zararı da asgariye indirecek veya tamamen ortadan kaldıracaktır.

Bir bütün olarak ele alındığında, bu teknoloji asileri programı teknoloji dürtüsünün insancillaştırılması fikrini temel alıyor.

Dolayısıyla, farkında olun ya da olmayın, teknoloji asileri Üçüncü Dalga’nın ajanlarıdır. İlerleyen yıllarda eriyip ortadan kaybolmak yerine, sayıları daha da artacaktır. Venüs’e yapacağımız yolculuklar, inanılmaz bilgisayarlarımız, biyoloji alanındaki keşiflerimiz veya okyanusların derinliklerinde yaptığımız araştırmalar kadar, onların varlığı da yeni bir uygarlığın işaretleri arasında yer almaktadır.

Birinci Dalga’nın ayağı yere basmayan hayalperestleri ve İkinci Dalga’nın “her şeye rağmen teknoloji” savunucuları ile giriştikleri çatışmada, Üçüncü Dalga güçleri daha yeni olasılık-

larını sezmeye başladığımız sürdürülebilir enerji sistemlerini ortaya çıkaracaklar. Yeni teknolojileri yeni enerji temellerine yerleştirerek, bütün uygarlığımızı yepyeni bir seviyeye taşıyacaklar. Bütün bunların ortasında, ileri düzeyde, gelişmiş, bilim temelli “büyük” endüstrilerin, aynı derecede ileri düzeyde, daha küçük, daha insancıl seviyelerde, İkinci Dalga teknoferindekinden son derece farklı prensiplerle hareket eden “küçük” endüstrilerle bir bileşimini bulacağız. İkisi birleştğinde, bu endüstri tabakaları geleceğin “kumanda noktası”nı oluşturacaklar.

Ama bu, çok daha büyük bir resmin sadece bir detayıdır. Çünkü teknoferi değiştirirken, aynı zamanda enfosferde de bir devrim yaratıyoruz.

BASIN VE İLETİŞİM ARAÇLARININ KİTLESELLİKTEN UZAKLAŞMASI

İstihbarat ajanı, çağımızın en güçlü metaforlarından biridir. Hatta belki çağdaş hayal gücünü daha iyi yakalayan başka bir figür olmadığı söylenebilir. 007 James Bond'u ve benzerlerini ilahlaştıran yüzlerce hikaye, sinemalarda, televizyonda ve kitaplarda bizi maceradan maceraya sürüklüyor. Ülkeler de bu insanları yetiştirmek için milyarlarca dolar harcıyor. Berlin'den Beyrut'a, Macao'dan Mexico City'ye, Washington'dan Tel Aviv'e kadar KGB, CIA, MOSSAD ve benzeri birçok organizasyonun ajanları, dünyanın her yerinde kol geziyor. Moskova'da Batılı gazeteciler casus diye tutuklanıyor. Bonn'da devlet birimlerini yabancı ajanlarla doldurdu diye başbakanlar alaşağı ediliyor. Gökler bile her dakika dünyanın ve insan yaşamının en küçük detaylarını fotoğraflayan casus uydularla dolu. Elbette ki insanoğlu kendi tarihinde ajanlarla ilk kez tanışmıyor ama daha önceki çağlarda hiçbiri bu kadar modern donanımlara sahip değildi ve yakın zamana kadar kovboylar, gizli polisler, özel dedektifler kadar ilgi görmüyorlardı. Neden ajanların diğer kahraman tiplerini geride bırakarak öne çıktığı sorusunu sorduğumuzda, hemen diğer kahraman tipleriyle aralarındaki belirgin farklar gözler önüne seriliyor aslında: Hayali polisler ve kovboylar sadece tabanca ve yumrukla "kötü adamları" dize getirirken, ajanlar elektro-

nik dinleme ve izleme araçları, bilgisayar, kızıllötesi zimbirtılar, uçan, yüzen ve hatta deniz altında giden otomobiller, tek kişilik denizaltılar, süper silahlarla iş bitiriyorlar.

Diğer yandan, ajanların böylesine dikkat çekmesinin başka nedenleri de var. Polis, kovboy, sivil polis, maceracı, kaşif gibi geleneksel tipler, somut nesnelerin veya insanların peşinde koşar. Amaçları toprak sahibi olmak, suçluları tutuklamak, para kazanmak veya “esas kız”ı elde etmektir. Ama ajanlar bunların hepsinden farklıdır.

Ajanın peşinde koştuğu şey, önemli bilgiler, projeler, en ileri teknoloji ürünü araç veya silahların prototipleridir. Kısacası, hepsi bilgiye ve fikre dayalı şeylerdir. İstihbarat, bugün dünyanın en hızlı gelişen ve en büyük güç kazandıran işidir. Dolayısıyla ajanlar, günümüzde enfosferi saran devrimin insan bedenindeki halidir.

BİR İMGELER DEPOSU

Aramızda bir bilgi bombası patlıyor ve üzerimize imge şarapnelleri yağdırarak dünyayı algılama ve o dünya içinde hareket etme tarzlarımızı değiştiriyor. İkinci Dalga enfosferinden Üçüncü Dalga enfosferine geçerken, kendi psikolojik temellerimizi ve profillerimizi değişime uğratıyoruz.

Hepimiz zihnimizde bir gerçeklik biçimi yaratırız; bir imgeler deposu! Bunlardan bazıları görsel, bazıları işitsel ve hatta dokunsaldır. Bazıları sadece “izlenim”lerdir; tıpkı göz ucuyla gördüğümüz mavi gökyüzü gibi, çevremizle ilgili bilgi parçacıklarıdır. Bazıları, tıpkı “anne” ve “çocuk” kelimeleri gibi, ilişkileri tanımlayan “bağlantı”lardır. Bazıları ise “fiyat artışları enflasyonu körüklüyor” gibi belirsiz ifadelerdir. Bu imgelerin toplamı, dünyamızı, zaman ve yer açısından duruşumuzu belirler ve kişisel ilişkilerimizi biçimlendirip tanımlarlar.

Bu imgeler, hiç yoktan oluşmazlar. Çevreden aldığımız izlenimler ve bilgiler, biz daha ne olduğunu bile anlayamadan bu imgeleri oluştururlar. İşimiz, evimiz, okulumuz ve politik bağlan-tılarımız, diğer bir deyişle çevremizle etkileşimlerimiz, Üçüncü Dalga'nın etkisiyle birlikte değişim göstermektedir.

Kitlesel haberleşme sistemleriyle tanışmamızdan önceleri, çok yavaş değişen bir köyde büyümüş bir Birinci Dalga insanı, kendi gerçekliğinin profilini oluşturmak için öğretmeni, köy rahibi, ailesi gibi sınırlı kaynaklardan aldığı izlenimler ve bilgilerden daha fazlasına ihtiyaç duymazdı. Fütürist psikolog Herbert Gerjuoy'a göre; "Eskiden evlerde çocuklara hayatın çeşitli ortamlarından, hatta başka ülkelerden yabancılarla karşılaşma fırsatı sağlayan televizyon veya radyo gibi araçlar yoktu. Yabancı diyarlara yolculuk yapan insanların sayısı azdı. Bunun sonucu olarak, insanların kendilerine örnek alacağı veya taklit edeceği kişilerin sayısı azdı.

"Sonuçta örnek alabilecekleri insanların da kendi deneyimlerinin kısıtlı olduğu gerçeği dikkate alındığında, seçeneklerin daha da sınırlı olduğu açıkça görülebilir." Dolayısıyla, eskiden köylerde yaşayan çocukların zihinlerinde oluşacak dünya görüşleri, birbirlerinden çok da farklı değildi.

Çocuğun aldığı mesajlar, en azından iki duyu açısından oldukça sınırlıydı: Genellikle doğal bir konuşma tarzında geliyor, yani duraklamalar ve tekrarlamalarla doluyordu veya çeşitli bilgi kaynağı kişilerin kendi görüşleriyle güçlendirilmiş fikir "zincirleri" olarak geliyordu. Çocuk kilisede ve okulda aynı "yapmalı-sın" veya "yapmamalı-sın" mesajlarını duyuyordu. İkisi de, ailenin ve devletin verdiği mesajlarla güçleniyordu. Toplumun fikir birliği ve uyum sağlama zorunluluğunun yarattığı güçlü baskı, çocuğun zaten kısır olan hayal gücünü ve davranış kalıplarını daha da sınırlandırıyordu.

İkinci Dalga, kişinin bir dünya görüşü oluşturma konusunda dayandığı yolların sayısını artırdı. Artık zihninde oluşan fikirler doğadan ve çevresindeki insanlardan değil, gazetelerden, tirajı yüksek dergilerden, radyo ve televizyon programlarından etkiliniyordu. Kilise, devlet, ev ve okul, genellikle aynı ağızdan konuşmaya devam ederek birbirlerinin görüşlerini destekliyorlardı. Ama artık kitlesel iletişim araçları, onların seslerini bastırmaya başlamıştı. Onların gücü öylesine fazlaydı ki bölgesel, etnik, toplumsal ve dilsel ayırım yapmadan herkesi etkiliyorlardı.

Örneğin, belli görsel imgeler öylesine yaygın şekilde veriliyor ve o kadar çok insanın özel anılarına katılıyordu ki sonuçta ikonlara dönüşüyordu. Dolayısıyla, Lenin'in kıvılcık bayrak altında gururlu bir ifadeyle çektiği resim, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmiş görüntüsü gibi milyonlarca insanın zihnine kazınıyor, şapkası ve bastonuyla Charlie Chaplin, Nürnberg'de halka seslenen diktatör Hitler, Buchenwald'da üst üste yığılmış cesetler, zafer işareti yapan Churchill, siyah peleriniyle Roosevelt, rüzgardan havalanan eteğini kapatmaya çalışan Marilyn Monroe ve daha binlercesi, evrensel imgelem dosyasının standart parçaları haline geliyordu.

Aynı merkezlerde üretilerek kitlelerin zihinlerine yerleştirilen bu imgeler, insanların davranış kalıplarının endüstriyel üretim sisteminin arzuladığı şekilde standartlaştırılmasını sağladı.

Günümüzde Üçüncü Dalga bu konuda bir kez daha değişim yaratıyor. Toplum hızla değişirken, bizlerin de hızlanması gerekiyor. Elimize sürekli olarak yeni bilgiler gelirken, imgelem dosyamızın daha hızlı elden geçirilmesi ve gereken düzeltmelerin çabucak yapılması gerekiyor. Eski gerçeklik kavramımıza göre hazırlanan eski imgelerin yenilenmesi gerekiyor, çünkü aksi takdirde davranışlarımızla geride kalır ve beceriksiz bir hale geliriz.

İmge geliştirme sürecinin hızlanması, elbette ki imgelerin de ömrünü kısalttı. Polaroidler, fotokopiler birbiri ardına gelip gider-

ken, fikirler, inançlar, tutumlar aniden ortaya çıkıp daha yaygınlaşmadan kaybolurken, her gün sayısız bilim ve psikoloji teorisi çöpe gider ve ideolojiler çökerken, insanların da ün yarışında bir görünüp bir kaybolması kaçınılmazdır. Tabii bütün bunlar olup biterken, hepimizin birbirleriyle çelişki yaratan politik ve ahlaki sloganlar arasında ne yapacağımızı şaşırmamız normaldir.

Arapşaçına dönmüş bu durumdan bir anlam çıkarmak, imge üretim sürecinin ne şekilde, ne hızda ve ne yönde değiştiğini saptayabilmek gerçekten zor. Üçüncü Dalga sadece haberlerin akışını hızlandırmakla kalmadı, aynı zamanda günlük yaşamda ihtiyaç duyduğumuz bilginin ve verilerin yapısını da değiştirdi.

KİTLESELLİKTEN UZAKLAŞAN BASIN

İkinci Dalga etkisini hissettirirken, haberleşme araçları sürecin hızlanmasında büyük rol oynadı. Ama günümüzde beklenmedik ve tuhaf bir değişiklikle karşılaşıyoruz: Üçüncü Dalga hızla yaklaşırken, kitlesel haberleşme araçlarının etkilerinin – artmak bir yana – azaldığını gözlemliyoruz. Birçok alanda, kitlesellik yerine bireyselliği hedef alan haberleşme araçları hâkimiyet kazanıyor.

Gazeteler, bu konuda ilk örnek olarak ele alınabilir. İkinci Dalga kitlesel haberleşme araçlarının en eskisi olan gazeteler, bugün hızla tiraj kaybediyorlar. 1973 yılında, Birleşik Devletler’de günde toplam 63 milyon gazete dağıtılıyordu. O zamandan beri nüfus artarken, tiraj giderek düştü. 1978 yılında toplam rakam 62 milyondur. Diğer yandan, her gün bir gazete okuyan nüfus 1972’de yüzde 69 iken, 1977 yılında yüzde 62’ye düştü ve bu durum, ülkenin en büyük gazetelerini ciddi şekilde sarstı. 1970-1976 yılları arasında New York’ta üç büyük gazete, toplam 55,000 tiraj kaybetti. 1973 yılında tirajında zirveye vuran *Los Angeles Times*, 1976 yılına kadar 80,000 tiraj kaybetti. İki büyük Philadelphia gazetesi 150,000, iki Cleveland gazetesi 90,000 ve iki San Francisco gazetesi 80,000 tiraj kaybetti. Ülkenin çeşitli yerlerinde çok

sayıda küçük gazete yayımlanmaya başladı ama *Cleveland News*, *Harford Times*, *Detroit Times*, *Chicago Today* ve *Long Island Press* gibi önemli Amerikan gazeteleri ortadan kayboldu. Aynı durum İngiltere’de de gözlemlendi; 1965-1975 yılları arasında, ülke çapında yayım yapan günlük gazetelerin tirajında yüzde 8 azalma görüldü.

Tirajlarda böylesine bir düşüş yaşanmasının nedeni, sanılanın aksine, televizyon değildi. Günümüzde büyük tirajlarla yayım yapan günlük gazeteler, çok küçük tirajlarla yayım yapan on beş günlük dergilerle rekabet ediyor. Bu dergilerin büyük bir pazarı olmadığı açıktır; daha ziyade şehir bölgelerinin belli yerlerinde satılırlar ve genellikle yerel reklam ve haberler yayınlarlar. Diğer yandan, yüksek tirajlı gazeteler, potansiyellerine ulaştıktan sonra son derece önemli bir sorunla yüzleşmeye başladılar: Düşük tirajlı basın, hemen arkalarındaydı!¹¹

Yüksek tirajlı dergiler, bu açıdan bir diğer örneği oluşturuyorlar. 1950’lerden bu yana, Birleşik Devletler’de büyük bir derginin kapanmadığı tek bir yıl yaşamadık. *Life*, *Look*, *Saturday Evening Post* ve daha birçokları, önce yayınlarını belli bir süre durdurdu ve daha sonra düşük tirajlı dergiler olarak yeniden yayına başladı.

1970-1977 yılları arasında, Birleşik Devletler’de nüfus 14 milyon artmasına rağmen, en büyük 25 derginin toplam tirajı 4 milyon düştü.

11 Birçok yayıncı, düşük tirajları olduğu ve küçük topluluklara hizmet verdikleri için, gazeteleri kitlesel haberleşme aracı olarak değerdendirmezler. Ama çoğu gazete – en azından Birleşik Devletler’de – büyük ölçüde bir şehirden diğerine pek değişmeyen ana hatlarla – AP ve UPI’den gelen haberler, çizgi-romanlar, bulmacalar, moda, köşe yazıları gibi – ulusal çapta hitap edecek şekilde üretilirler. Daha küçük, daha yerel basınla rekabet edebilmek için, büyük gazetelerin yerel haberleri artırması ve çok çeşitli özel ilgi alanı köşeleri eklemesi gerekir. 1980’lerde ve 1990’larda ayakta kalan günlük yayınlar, okurların eğilimlerinden büyük ölçüde etkilenecektir.

Aynı dönemde, Birleşik Devletler'de küçük dergiler birbiri ardına dizildi. Bu binlerce küçük dergi, özel ilgi alanlarına, bölgesel ve hatta yerel pazarlara sesleniyordu. Pilotların veya havacılığa meraklı olanların, sadece meslekleri veya kendi ilgi alanlarıyla ilgili bir dergi bulması mümkün. Gençler, sualtı sporuyla uğraşanlar, emekliler, bayan sporcular, eski model fotoğraf makinesi koleksiyoncuları, tenisçiler, kayakçılar, patenciler, sadece kendilerini ilgilendiren dergiler bulabiliyorlar. *New York, New West, Pittsburger* gibi dergiler, bölge halklarına hizmet veriyor. Bazı dergiler, daha da küçük pazarlara sesleniyor; *Kentucky Business Ledger* veya *Western Farmer* gibi.

Baskı makinelerinin hızı artıp maliyeti düşerken, bugün her organizasyon, her grup, her politik veya dini kült, kendi dergisini yayımlayabiliyor. Daha küçük organizasyonlar, artık ofislerde demirbaşlardan biri haline gelen fotokopi makineleri sayesinde el gazeteleri yayımlayabiliyorlar. Yüksek tirajlı yayınlar, artık ulusal yaşam üzerinde eskisi kadar etikli değiller. Kitlesellikten uzaklaşan düşük tirajlı yayınlar, onların boşalttığı yeri dolduruyor.

Ama Üçüncü Dalga'nın iletişim üzerindeki etkisi sadece yazılı basınla sınırlı değil. 1950-1970 yılları arasında Birleşik Devletler'de radyo istasyonlarının sayısı 2336'dan 5359'a çıktı. Nüfus sadece yüzde 35 artarken, radyo istasyonlarının sayısı yüzde 129 arttı. Daha önce her 65,000 Amerikalı için bir radyo istasyonu bulunurken, bugün her 38,000 Amerikalı için bir radyo istasyonu var. Dinleyicilerin program seçenekleri artarken, dinleyici kitlesi daha fazla sayıda radyo istasyonu arasında bölündü.

Sunulan programların çeşitliliği de çok arttı, çünkü bu istasyonlar, artık hiç ayırım yapılmadan geniş kitlelere hitap etmek yerine, özel dinleyici kitlelerine hitap ediyorlar. Örneğin, haber istasyonları, orta sınıf üyesi yetişkinler için yayınlar yapıyor. Çeşitli türde Pop müzik yayını yapan istasyonlar, genç kuşağın

farklı kesimlerini hedefliyor. Zencilerin müzik zevkine göre istasyonlar var. Klasik müzik yayını yapan istasyonlar, üst düzey ekonomi seviyesindeki yetişkinlere hitap ediyor. Birleşik Devletler sınırları içinde İspanyolca, Portekizce, İtalyanca, İbranice – ve daha birçokları – yayınlar yapan radyo istasyonlarının hedef kitleleri, etnik gruplardır. Politik köşe yazarı Richard Reeves şöyle diyor: “Newport, R.I.’da, sadece AM dalgalarını kontrol ettiğimde 38 farklı istasyon buldum; bunlardan üçü dini, ikisi zenciler için, biri Portekizce yayın yapıyor.”

Yeni türde sesli yayın kanallar, dinleyici kitlesini daha da küçültüyor. 1960’larda küçük, ucuz ses alıcıları ve sadece kaset çalan makineler gençler arasında orman yangını gibi yayıldı. Ama yaygın bir yanlış düşüncenin aksine, günümüzde gençlerin çok daha küçük bir bölümü radyo dinliyor. 1967 yılında ortalama radyo dinleme süresi kişi başına günde 4.8 saatken, 1977 yılında 2.8 saate indi.

Buna ek olarak, kişiye özel çift taraflı telsizler yaygınlık kazandı. Tek yönlü alıcı radyolardan farklı olarak, bu çift yönlü radyolar beş yıllık bir alanda sürülerin araçlarıyla hareket halindeyken birbirleriyle iletişim kurmalarını mümkün kıldı.

1959-1974 yılları arasında, Birleşik Devletler’de bir milyon çift taraflı telsiz kullanılıyordu. Bir Federal İletişim Komisyonu üyesine göre: “Sekiz ay içinde iki milyona, üç ay içinde de üç milyona ulaşıldı.” Artık bu telsizler yaygınlaştı. 1977 yılında 25 milyon sivil telsiz kullanılıyordu ve bu telsizler sayesinde, polisin yolun ilerisinde hız kontrol yaptığı yönünde uyarılardan dualara, sokak kadınlarının reklamlarına kadar çok çeşitli şeyleri bulmak mümkündü. Telsiz fırtınası eski hızını kaybetti ama etkileri devam ediyor.

Reklam gelirleri için endişelenen radyo istasyonu yöneticileri, telsizlerin radyo dinleyicilerinin sayısını azalttığı görüşüne şiddetle karşı çıkıyorlar. Ama reklam şirketleri onlar gibi ken-

dilerinden emin değil. Marsteller Inc., New York'ta yaptığı bir araştırmada sivil telsiz kullananların yüzde 45'inin araçlarındaki normal radyoları yüzde 10 ila 15 oranında daha az dinlediklerini ortaya koydu. Daha da ilginç, sivil telsiz kullananların yarısından fazlası, telsizleriyle birlikte normal radyolarını *aynı anda* kullanıyorlardı!

Kısacası, yazılı basında görülen çeşitlilik ve küçük çaplılık eğilimi, radyo kullanımında da tekrarlanıyor ve dahası, yazılı basına oranla daha fazla bireyselleşiyor.

Ama İkinci Dalga haberleşme araçlarının en büyük, en şaşırtıcı ve en ağır yenilgisi, 1977 yılında geldi. Hiç şüphesiz, bir kuşak için en güçlü ve en "kitlese" haberleşme aracı televizyondur. 1977 yılında televizyon sendelemeye başladı. *Time* dergisi şöyle diyor: "Bütün sonbahar boyunca, programcılar ve reklamcılar, rakamları endişeyle incelediler. Gözlerine inanamıyorlardı. İlk kez ortaya çıktığından beri televizyon tarihinde ilk kez izleme oranı düşmüştü!"

Bir reklamcı şaşkın bir halde şöyle demişti: "Seyircinin azalacağını kimse düşünemezdi!"

Bu gerilemenin nedenleri hakkında günümüzde hâlâ çeşitli fikirler öne sürülüyor. Programların kötüleştiği söyleniyor; onun fazla, bunun az olduğu belirtiliyor. Birçok yönetici bu yüzden işini kaybetti. O ya da bu türde yeni programlar öneriliyor. Ne var ki bütün oluşumun gerçek nedeni henüz yüzünü gösteriyor: İmge üretiminin güçlü bir merkezden yönetildiği günler artık geride kaldı. Eski NBC yöneticilerinden biri, üç büyük Amerikan televizyon şirketinin yönetimini aptallık ve beceriksizlikle suçlarken, 1980'lerin sonlarında akşam yayınlarında izleyici oranlarının yüzde 50'ye kadar gerileyeceğini söylüyor. Gerçekte olan şey şudur: Üçüncü Dalga haberleşme düzeni, İkinci Dalga haberleşme sisteminin hâkimiyetine son veriyor.

Kablolu televizyonlar günümüzde 14.5 milyon Amerikalıya hizmet veriyor. Çok büyük olasılıkla, 1980'lerin başlarında bu rakam daha da artacak. Bu alanda çalışan uzmanlar, 1981 yılı sonunda kablolu televizyon abonelerinin sayısının 20 ila 26 milyon arasında olacağını, Birleşik Devletler'deki tüm evlerin yarısında kablolu televizyon bağlantısı bulunacağını düşünüyorlar. Bakır tel tarihe karışarak yerini kıl inceliğinde elyafı ışık ileten fiber optik sisteme bırakırken, bu yönde gelişmeler daha da hızlanacak. Yeni baskı teknolojileri ve fotokopi makineleri gibi ofis sistemleri gibi, kablolu televizyon sistemleri de seyirci kitlelerini küçültecek. Bütün bunlara ek olarak, kablolu sistem abonelerin sadece televizyon izlemenin ötesine geçerek çok daha çeşitli hizmetlerden doğrudan yararlanmalarını sağlayarak, çift taraflı iletişim aracı olarak da geliştirilebilir.

1980'lerin başlarında Japonya'da bütün şehirler, kullananların program izlemenin yanı sıra, fotoğraf ve veri alışverişi, sinema ve restoran rezervasyonu gibi hizmetlerden de sadece bir numara çevirerek yararlanmasına izin verecek. Yine hırsız ve yangın alarmları da aynı şekilde işleyecek.

Osaka'nın varoş semtlerinden biri olan Ikoma'daki bir yerel televizyon kanalı, benimle Hi-Ovis sistemi hakkında bir röportaj yapmıştı. Bu sistem kapsamında her abonenin evindeki televizyonun üzerine bir mikrofon ve bir kamera takılıyordu. Böylece televizyon seyircisi istediği takdirde programa katılabiliyordu. Röportajım devam ederken, abonelerden biri olan Bayan Sakamoto kendi evinin salonundaki düğmeye bastı ve pek akıcı demeyecek bir İngilizce ile beni selamlayarak sohbeti başladı. Onunla konuşurken, hepimiz onu ve arkasında salonun içinde koşturan küçük oğlunu görebiliyorduk.

Ayrıca, Hi-Ovis, müzik, yemek, eğitim gibi birçok konunun yer aldığı bir video kaset kütüphanesine sahip. Seyirciler belli bir

şifre girerek, günün herhangi bir saatinde istedikleri video kaseti izlemek için bir bilgisayara bağlanabiliyorlar.

Hi-Ovis sisteminin henüz sadece 160 hanelik abonesi var ama Japon devleti tarafından desteklenmesinin yanı sıra, Fujitsu, Sumitomo Electric, Matsushita ve Kinetsu gibi büyük firmalar da projenin arkasında yer alan isimler arasında. Bu son derece gelişmiş sistem, fiber optik teknolojisini kullanıyor.

Bir hafta kadar önce Columbus'ta Warner Cable Corporation'ın Qube sistemini inceledim. Qube abonelerine otuz televizyon kanalı sunuyor (Birleşik Devletler'in her yerine yayın yapan büyük kanalların sayısı sadece dört olmasına rağmen) ve okul öncesi çocuklardan meslek sahiplerine, akademisyenlerden "bekâr yetişkinler"e kadar çok çeşitli kesimlere hitap eden programlar yayınlanıyor. Qube, dünyadaki en gelişmiş, ticari kullanım açısından potansiyeli en yüksek olan kablolu televizyon sistemidir. Abonelerine hesap makinelerine benzeyen küçük birer alet vererek, istasyona bağlanma uzaklığını sadece bir düğme mesafesine indiriyor. Seyirci bu düğmeler sayesinde Qube stüdyolarıyla veya bilgisayarlarıyla haberleşebiliyor. *Time* dergisi sistemi anlatırken heyecanını gizleyemiyor ve şöyle diyor: "Aboneler sadece bir düğmeye basarak yerel politika tartışmalarına katılabilir, eski eşyaları için garaj satışları ilanı verebilir, bir hayır kurumu için antika eser açık artırmalarına katılabilir, bir politikacıya soru sorabilir, amatör sanat yarışmalarında oy kullanabilir." Dahası, "böylelikle tüketiciler o civardaki süpermarketlerin fiyatları arasında kıyaslama yapabilir veya bir Çin restoranında rezervasyon yaptırabilir."

Ama bugün büyük ve geniş kitlelere hitap eden televizyon ağlarının karşılaştığı sorunlar, kablolu sistemlerle sınırlı değil.

Mağazalarda *video oyunları* "en çok satan ürünler" arasında yer alıyor. Milyonlarca Amerikalı, pinpon masalarını, hokey sahalarını, tenis kortlarını televizyon ekranlarına taşıyan bu ilginç

aletlere neredeyse bağımlı hale geldi. Alışlagelmiş politika ve toplum bilimcileri için bu eğilim “geçici bir moda” olarak görülebilir. Ama bu aletler, insanları geleceğin elektronik ortamında yaşamaya hazırlıyor. Video oyunlarının tek etkisi geniş kitleleri parçalayıp küçük gruplara (hatta çoğunlukla bireyselliğe) sürüklemek, günün herhangi bir saatinde televizyon izleme oranlarını düşürmek değil. İlk bakışta masum gibi görünen bu aletler, milyonlarca insanın televizyon setleriyle daha yakın ilişkiler kurmasını, onunla “iletişim kurmasını” sağlıyor. Böylelikle pasif seyirciler olmaktan çıkıp, etkileşim yaratan bireylere dönüşüyorlar. Ne izleyecekleri konusunda kararı makinelere bırakmak yerine, makineyi kendi istekleri için kullanmayı öğreniyorlar.

Televizyon ekranıyla desteklenen *bilgi hizmetleri*, bugün İngiltere’de kullanıma girdi bile; televizyona takılan bir alet sayesinde birkaç düğmeye basarak güncel haberleri, spor haberlerini, hava durumu ve ekonomi verilerini almak mümkün. Bu veri grupları arasında istendiği gibi tercih yapılabilirdiği gibi, ekranın altından kayan şeritler sayesinde verilerdeki değişiklikler anbean izlenebilir.

Video kaset çalarlar ve kayıt cihazları da giderek yaygınlaşıyor. Bu alanda çalışan pazarlama uzmanları, 1981 yılında Birleşik Devletler’de video cihazı kullananların sayısının bir milyonu bulacağını tahmin ediyorlar. Bu aletler sadece Pazar günkü maçı bir sonraki Cumartesi günü tekrar izlemeyi mümkün hale getirmekle kalmıyorlar (böylelikle televizyon kanallarının dayattığı görüntü senkronizasyonu da ortadan kalkıyor), aynı zamanda filmlerin ve spor karşılaşmalarının video kasetlerde satışını da mümkün kılıyor. (Bu geçiş sürecinde Araplar da uyumuyor: Hz. Muhammed’in hayatını anlatan ve başrolünü Anthony Quinn’in oynadığı *The Messenger* (Çağrı) filminin video kaseti, daha şimdiden kapağında parlak altın varaklı Arapça harflerle satışa sunuldu bile.) Video cihazları, hastanelerde çalışanlar için tıbbi eği-

tim malzemeleri gibi özel bazı konularda bilgi içeren, tüketiciler için eski bir mobilya parçasının veya ekmek kızartma makinesi- nin nasıl onarılacağını gösteren kasetlerin yapımını ve kullanı- mını da getirdi. Hepsinden öte, artık video kullanıcıları, sadece televizyon programlarını izleyen *tüketiciler* olmaktan çıkıp, ken- di görüntülerini yaratabilen *üreticiler* haline geldiler. Böylelikle, seyirciler bir kez daha pasifliğe mahkum edilmiş geniş bir kitle olmaktan kurtuldu.

Son olarak, yerel uydular, televizyon kanallarının son derece düşük maliyetlerle herhangi bir yerden herhangi bir yere sinyal sıçratmalarını sağlayarak, devasa yatırımlara girilmeden çok geniş alanlara ulaşmayı mümkün kıldı ve küçük televizyon ka- nalları, büyük kanallara rakip olabildi. Kablolu televizyon yöne- ticileri, uydular aracılığıyla gönderilen sinyalleri kullanabilmek için 1980 yılının sonlarına kadar binden fazla televizyon istas- yonu kuracaklar. *Television/Radio Age* dergisi bu konuda şöyle belirtiyor: “Bu oluşum gerçekleştiğinde, bir program yapımcısı uydudan bir saat kiraladığında, bütün ülkeye hitap edebileceği bir kablolu televizyon ağına sahip olacak. Ardından, istediği kit- lelere yayın yapmaya başlayabilir.” Büyük reklam ajansı Young & Rubicam’ın elektronik medyadan sorumlu başkan yardımcısı William J. Donnelly’ye göre, “uydular daha küçük seyirci kit- leleri ve ulusal çapta yayını yapılan programların çeşitliliğinde belirgin bir artış demektir.”

Bütün bu gelişmelerin ortak yönü şudur: Hepsi, geniş tele- vizyon izleyicisi kitlesini küçük gruplara ayırıyor. Her grup sade- ce kültürel çeşitlilik sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda bugüne dek zihinlerimizdeki imgeleri belirleyen büyük televizyon yayıncı- larının da gücünü belli bir ölçüde ellerinden alıyor. *The New York Times*’ın köşe yazarı John O’Connor, basitçe şöyle özetliyor: “Kesin olan bir şey var. Ticari televizyon kanalları, artık ne za- man neyin seyredileceğine karar veren organlar olamayacaklar.”

Böylelikle, ilk bakışta birbirinden bağımsız gibi görünen çeşitli olayların, aslında basın ve radyodan dergilere ve gazetelere kadar tüm haberleşme araçlarını etkileyen, tamamen birbiriyle bağlantılı dev bir değişim dalgası olduğunu artık anlayabiliyoruz. Geniş kitlelere hitap etmeyen bu yeni haberleşme araçlarının çeşitleri giderek artıyor. İkinci Dalga süresince büyük etki kazanan kitlesel haberleşme araçları, yerlerini bu yeni araçlara bırakıyor.

Üçüncü Dalga, tamamen yeni bir çağ başlatıyor; basında ve haberleşmede kitlesellikten uzaklaşma çağı. Yeni teknoferin yanında, yepyeni bir enfosfer ortaya çıkıyor. Bütün bunların en büyük etkisi, en önemli alanda, kafalarımızın içinde gerçekleşecek; çünkü, hepsi bir araya getirildiğinde, bu değişimler kişisel dünya görüşlerimizi değiştirecek ve yeniden biçimlendirecektir.

PARÇALANMIŞ İMGELER KÜLTÜRÜ

Haberleşme araçlarının kitlesellikten uzaklaşması, zihinlerimizi de kitlesellikten uzaklaştırıyor. İkinci Dalga süresince kitlesel haberleşme araçlarının sağladığı standart imgeler zihinlerimizi bombardımana tutarken, eleştirmenlerin deyimiyle, bir "kitle zihniyeti" geliştirdik. Günümüzde geniş kitlelerin aynı mesajları alması sona ererken, küçük kitleler kendi aralarında bilgi alışverişinde bulunuyorlar. Toplamlar, Üçüncü Dalga'nın getirdiği çeşitliliği kabulleniyor. Yeni haberleşme araçları da bu sürecin izlerini taşıyor ve bir hızlanma etkisi yaratıyor.

Politika veya Pop müzik olsun, çok çeşitli konularda bir türlü fikir birliğine varılamamasının nedeni kısmen bu şekilde açıklanabilir. Artık fikir birliği sağlamak zordur. Bireysel seviyede, her yandan paramparça, birbiriyle ilgisiz ve çelişkili imgelerin bombardımanı altındayız. Bu imgeler, eski görüşlerimizi kökünden sarsıyor. Gerçek şu ki bir "parçalanmış imgeler kültürü"nde yaşıyoruz.

Eleştirmen Geoffrey Wolff şöyle diyor: “Kurgu giderek daha küçük alanları konu alıyor,” ve ekliyor: “Roman yazarları, büyük resmin giderek daha küçük kısımlarını görebiliyorlar.” *The People’s Almanac* (Halkın Almanağı) ve *The Book of Lists* (Listeler Kitabı) gibi önemli referanslar hakkında incelemeler yapan Daniel Laskin, kurgu dışı yazınsal eserler hakkında şöyle diyor: “Kurgu dışı yazımlarda da tam bir sentez fikri izlenmiyor. Bunun yerine, rasgele parçalar birleştiriliyor.” İmgelerin parçalanması sadece kitap ve edebiyat dünyasında görülen bir oluşum değil. Basında ve elektronik haberleşme araçlarında, bu oluşum daha da güçlü bir şekilde gözlemleniyor.

Parçalanmış, geçici imgeleriyle bu yeni kültür yapısında, İkinci Dalga ve Üçüncü Dalga kullanıcıları arasında giderek genişleyen bir uçurum görüyoruz.

Geçmişin ahlak anlayışını ve ideolojisini hazır kesim bir elbise gibi benimseyen İkinci Dalga taraftarları, bu bilgi bombardımanı karşısında ne yapacaklarını şaşırmış durumdalar. 1930’ların radyo programlarını veya 1940’ların filmlerini özlüyorlar. Bunun nedeni sadece karşılaştıkları şeylerin kendilerine üzücü ve korkutucu gelmesi değil, aynı zamanda bilginin sunum biçimine de yabancı olmalarıdır.

Bizim için düzenlenmiş veya sentezlenmiş uzun ve birbiriy-le ilgili fikir “zincirleri” almak yerine, önümüze eski dosyalama sistemimize benzemeyen, kısa, parçalanmış bilgi tutamları reklamlar, kanunlar, teoriler, haberler şeklinde getiriliyor. Yeni imgeler eski sınıflandırma ve etiketlendirme sistemimize uymuyor, çünkü genellikle kavramsal sınıflandırmalarımızın ötesinde kalıyor ama hepsinden önemlisi, bunlar tuhaf biçimlerde, birbirinden bağımsız, geçici paketler halinde geliyor ve onları nelerle, nasıl ve ne şekilde birleştirebileceğimizi bilmiyoruz. Kendilerini bu kargaşanın ortasında çaresiz durumda bulan İkinci Dalga taraftarları, haberleşme araçlarına karşı dışa vurmakta zorlandıkları bir öfke taşıyorlar.

Diğer yandan, Üçüncü Dalga taraftarları bu bilgi parçacıklarıyla başa çıkmak konusunda görece rahattırlar; 90 saniyelik haberler, yarım dakikalık reklamlar, bir şarkının veya şarkı sözünün parçaları, bir manşet, bir karikatür, bir kolaj, bir mesaj, bir bilgisayar çıktısı, onlar için yeterlidir. Okunduktan sonra çöpe atılacak kitapları yutar, özel konulara ayrılmış dergilere abone olur, kısa bile olsa bir sürü veri toplarlar. Ama benimsedikleri yeni kavramlar ve metaforlar sayesinde, daha önceki kuşaklara oranla hepsinden rahatça anlam çıkarabilir ve öğrendiklerini hayata geçirebilirler. Üçüncü Dalga taraftarlarının yaptığı şey, bu bilgi parçalarını İkinci Dalga taraftarları gibi standartlaşmış sınıflandırmalara ayırmak yerine, haberleşme araçlarının kendilerine sunduğu bilgi hücrelerini kendi aralarında sınıflandırmak ve gerektiğinde zihinsel kütüphanelerine başvurmaktır.

Zihinsel gerçeklik modelimizi sadece dışarıdan almak yerine, artık onu kendimiz yaratıyor ve yaratma işlemini sürekli tekrarlıyoruz. Elbette ki bu, omuzlarımıza muazzam bir yük yüklüyor. Ama aynı zamanda daha fazla bireyselliğe, kültürün yanı sıra kişiliğin de kitlesellikten uzaklaşmasına götürüyor. Bazılarımız yeni baskılar altında eziliyor, ilgisizliğe sığınıyor veya öfkeye boğuluyoruz. Bazılarımız sürekli gelişmeye devam ederek, daha yüksek bir seviyede hareket edebilen yetkin bireylere dönüşüyoruz. (Her iki durumda da – gerilim çok fazla olsun ya da olmasın – sonuç standartlaşmış, birbirinin benzeri, kolayca yönetilen robotlara dönüşmenin ötesine geçiyor ve İkinci Dalga çağının birçok sosyolog ve bilimkurgu yazarlarını haksız çıkarıyor.)

Hepsinden öte, haberleşme araçlarının hem yansıttığı hem de yoğunlaştırdığı bu uygarlığın kitlesellikten uzaklaşması süreci, birbirimizle paylaştığımız bilgi miktarında da dev bir yükselme yaratıyor. Neden bir “bilgi toplumu”na dönüştüğümüzü açıklayan şey de, işte bu artıştır.

Bir uygarlıkta çeşitlilik arttıkça – teknoloji, halklar, enerji şekilleri ne kadar çeşitlilik gösterirse – özellikle hızlı değişimlerin neden olduğu zorlayıcı durumlarda bütünlüğünü koruyabilmesi için unsurları arasında o ölçüde kusursuz bir bilgi akışı olması gerekir. Örneğin, bir organizasyon herhangi bir değişime diğer organizasyonların nasıl tepki vereceğini yaklaşık olarak tahmin edebilmelidir; özellikle de kendi adımlarını mantıklı şekilde planlamak istiyorsa. Aynı prensip, bireyler için de geçerlidir. Ne kadar benzer olursak, birbirimizin davranışlarını tahmin etmek konusunda o kadar az bilgiye ihtiyaç duyarız. Etrafımızdaki insanlar giderek bireyselleşirken veya kitlesellikten uzaklaşırken, bize karşı davranışlarını en azından kabaca tahmin edebilmek için o ölçüde bilgiye ihtiyacımız olur. Bu tür tahminlerimiz olmazsa, birlikte çalışmamız ve hatta yaşamamız mümkün olmaz.

Bunun sonucu olarak, insanlar ve organizasyonlar sürekli olarak bilgi açlığı çekiyor ve bütün sistem giderek daha fazla veri akışına neden oluyor. Bütünlük sağlamak için sosyal sistemin ihtiyaç duyduğu bilgiyi oluşturmak – ve bu bilginin alışveriş hızını belirlemek – amacıyla, Üçüncü Dalga eski, aşırı yüklenmiş İkinci Dalga enfosferini parçalıyor ve onun yerine yepyeni bir enfosfer oluşturuyor.

ZEKA ORTAMI

Dünyada çok çeşitli kültürler, etrafımızı saran fiziksel gerçekliğin hemen arkasında ruhun yattığına, görünüşte ölü olan kaya veya toprak gibi nesnelerin bile içlerinde bir yaşam gücü olduğuna inanırlardı (hâlâ da inanıyorlar). Batılılar buna *mana*¹² adını verirlerdi. Sioux Kızılderilileri için adı *wakan*, Algonkianlar *manitu*, Iroquoiler *orenda* idi. Japonlar *ki*, Çinliler *chi* diyordu.¹³ Bu toplumlar için, bütün dünya canlıdır.

Günümüzde Üçüncü Dalga etkilerini hissettirerek yeni enfosferini yaratırken, biz bu ortamda yaşam değil, *zeka* bulunduğuna inanıyoruz. Hiç şüphesiz, bu ilerlemenin kaynağı bilgisayardır. Elektronik işlemci ve makineye hafıza deposundaki verileri nasıl kullanacağını söyleyen bir işletim sisteminden oluşan bilgisayar, 1950'lerde henüz yeni doğmuş bir "ucube" idi. 1955-1965 yılları arasında, Üçüncü Dalga'nın Birleşik Devletler'de güçlenmeye başladığı yıllarda, bu bilgisayarlar sessiz sedasız iş dünyasına yerleşmeye başladı. Başlangıçta ofisin tamamıyla ilgisi olmayan, kapasite açısından sınırlı, daha ziyade muhasebe işlerinde

12 Anlam olarak aynı olsa bile, kelimenin Anadolu kültüründeki "mânâ" ile bir ilgisi yoktur. Yazıldığı gibi okunan İngilizce bir kelimedir. RPG tarzı - *Diablo* gibi - bilgisayar oyunları ile aşinalığı olanlar bu kelimeyi hatırlayacaklardır. Ç.N.

13 Japon dövüş sanatı Aiki-do ve Çin güneş dansı Tai-Chi adını bu kelimelerden alır. Ç.N.

kullanılan sistemlerdi. Ama çok geçmeden, devasa kapasitelere sahip ve çok çeşitli amaçlarla kullanılabilen makineler, şirketlerin genel merkezlerindeki yerlerini almaya başladı. Booz Allen & Hamilton yönetim danışmanlığı firmasının başkan yardımcısı Harvey Poppel'e göre: "1965-1977 yılları arasındaki dönem, son derece görkemli bir bilgisayar çağıydı. Karşımıza çıkan şey, makine çağı düşüncesinin zirve noktasıydı. İnanılmaz bir başarıydı; yerin metrelerce altında, patlamaya dayanıklı ve antiseptik bir odada, bir düzine süper teknokrat tarafından kullanılan büyük bir süper bilgisayar!"

Bu merkezi devler öylesine etkileyiciydi ki çok geçmeden sosyal mitolojinin standart bir parçası haline geldiler. Karikatüristler, film yapımcıları, bilimkurgu yazarları, merkezi bilgisayarları geleceğin sembolleri arasına katmıştı. Herkes, bilgisayarları her şeye gücü yeten bir beyin, insanı aşan bir zekanın yoğunlaştırılmış hali olarak görüyordu.

Ama 1970'lerde gerçekler, hayal gücünü yavaşlattı ve bu gerçek dışı görüntüler ayıklandı. Bilgisayarlar inanılmaz bir hızla küçülüp kapasiteleri artarken ve fiyatları düşerken, toplum yaşamının her alanında küçük, ekonomik, kullanışlı bilgisayarlara rastlamaya başladık. Sadece genel merkezlerde değil, fabrikalarda, laboratuvarlarda, satış departmanlarında, teknik serviste bile bilgisayarları görmek mümkündü. Gerçekten de sayıları öylesine arttı ki şirket yöneticileri kaç tane bilgisayarları olduğu sorusuna cevap vermekte zorlanıyordu. Bilgisayarın düşünce gücü artık tek bir noktada yoğunlaşmıyor, "dağıtılıyor" idi.

Bilgisayar gücünün dağıtımına hâlâ devam ediliyor. 1977 yılında, dağıtılmış veri işlemi için sadece Birleşik Devletler'de 300 milyon dolar harcandı. International Data Corporation'ın raporuna göre, bu sayının 1982 yılında 3 milyar dolara tırmanması bekleniyor. Çok yakında, özel eğitimle uzmanlaşmış bir bilgisayar rahipleri sınıfına gerek bırakmayan küçük ve ekonomik makine-

ler, en az daktilo kadar yaygın hale gelecek ve böylece, çalışma ortamımıza daha fazla “zeka” katmış olacağız.

Dahası, iş dünyası ve devlet dairelerinde gerçekleşen gelişmelerin bir benzeri evlerde de gözlemlenecek ve evlerde kişisel kullanım amacıyla üretilen bilgisayarlar göreceğiz. Beş yıl önce-sine kadar, ev tipi veya kişisel bilgisayarların sayısı, söz etmeye bile gerek duyulmayacak ölçüde düşüktü. Ama bugün, Birleşik Devletler’in bir sahil şeridinden diğerine kadar, evlerin salonlarında, mutfaklarında veya çatı katlarında bulunan bilgisayarların sayısının 300,000 civarında olduğu tahmin ediliyor. Dahası, bu ölçüm yapıldığında henüz IBM veya Texas Instruments gibi büyük bilgisayar üreticileri, henüz geniş kapsamlı satış kampanyalarına başlamamışlardı bile. Yakında öyle bir zaman gelecek ki kişisel bilgisayarlar, televizyondan sadece biraz daha pahalı olacak.¹⁴

Şimdilik bu zeki makineleri ailenizin vergi hesaplamalarında, evde tüketilen elektriğin kontrolünde, bilgisayar oyunlarında, yemek tariflerinin listesini tutmakta kullanabilirsiniz. Ama bilgisayar teknolojisinin sunabileceği potansiyelin tamamı düşünüldüğünde, bunların hepsi bile devede kulak kalır.

Telecomputing Corporation of America (TCA), adına basitçe “kaynak” denen bir hizmet sunuyor; bu sistemde, bilgisayar sahibi olan bir kişi çok küçük bir para karşılığında United Press International haberleşme sistemine bağlanabilir, borsa fiyatlarını öğrenebilir, çocuklarına matematik, edebiyat, Fransızca, Almanca veya İtalyanca gibi yabancı dil dersleri aldırabilir, indirimli satış kulüplerine üye olabilir, otel ve uçak bileti rezervasyonlarını hiç beklemeden yaptırabilir.

14 Bugün plazma teknolojisi kullanan televizyonlar düşünülürse, televizyonlar bilgisayarlardan daha pahalıdır. Ayrıca, bu bölümde bilgisayarla ilgili verilen bilgiler ve istatistikler bağlamında, kitabın henüz Internet’in ortaya çıkmadığı bir zamanda yazıldığı unutulmamalıdır. Ç.N.

“Kaynak,” temel seviyede bilgisayar terminaline sahip birinin, sisteme üye olan herhangi biriyle haberleşmesini, briç, satranç veya tavla oynamasını, aralarındaki mesafenin uzunluğuna bağlı olmaksızın mümkün kılıyor. Abone başka birine veya aynı anda birden fazla alıcıya mesaj gönderebilir ve bütün bu yazışmaları elektronik ortamda saklayabiliyor. Ayrıca, benzer konularla ilgilenen insanlar arasında gruplaşmalar oluşmasını sağlayarak, örneğin çok çeşitli şehir ve bölgelere dağılmış fotoğraf meraklılarını bir araya getirebiliyor ve elektronik ortamda sohbet etme imkanı sunabiliyor. Aradan aylar geçtikten sonra bile, bu sohbetlerin kopyasını konusuna veya tarihine – ya da başka bir parametreye – göre sınıflandırarak dosyalamak mümkün olabiliyor.

Bilgisayarların çok çeşitli ağlarla bağlantılarının yanı sıra evlere de yayılmış olması, zeki bir ortam yaratmak konusunda atılmış dev bir adım ama her şey bununla da kalmıyor.

Mikro-işlemcilerin ve mikro-bilgisayarların gelişiyile makine zekasının yaygınlık kazanması, o minik zeki çipleri neredeyse üretilen ve kullanılan her şeyin bir parçası haline getiriyor.

Genel olarak iş dünyasındaki ve fabrikasyon üretimdeki uygulamalarının yanı sıra, havalandırma tesisatı, dikiş makinesi, otomobil, baskül gibi çeşitli iş ve ortamlarda kullanılacak aletler üretilmesini mümkün kılıyorlar. Örneğin, evlerde enerji tüketimini ölçerek ziyanı önleyebilecekler. Çamaşır makinesine koyacağınız her çamaşır grubu için – renkliler veya beyazlar gibi – suyun sıcaklığını ve kullanılacak deterjan miktarını ayarlayabilecekler. Arabanızda ne kadar benzin kaldığını size bildirip, kaç kilometre hızla ne kadar yol yapabileceğinizi hesaplayabilecekler. Bir şeyin tamir edilmesi gerektiğinde, size haber verebilecekler. Sabahları kalkabilmemiz için saatin alarmını kuracak, siz düş alırken ekmeğinizi kızartacak, önceden programladığınız saatlerde kahvenizi hazırlayabilecekler. Garajınızı ısıtacak, kapılarınızı kilitleyecek, küçükü büyüklü birçok görevi yerine getirebilecekler.

Önde gelen bir mikro-bilgisayar dağıtıcısı olan Alan P. Hald, birkaç onyıll içinde işlerin ne boyutlara varabileceğini, "Ev Fred" adlı eğlenceli bir hikayeyele örnekliyor:

"Ev bilgisayarları daha şimdiden konuşabiliyor, sesli komutları algılayabiliyor ve aletleri kontrol edebiliyor. Birkaç alıcı, mütevazı bir sözlük, bir telefon sistemi yerleştirdiğinizde, buyurun, eviniz de dünyadaki herkesle veya her şeyle konuşup iletişim kurabilir." Önümüzde zorlu engeller var ama yönümüz son derece belirgin.

"Şunu hayal edin," diye devam ediyor Hald. "Siz istesiniz ve telefon çalıyor. Arayan Fred, yani eviniz. Son hırsızlık olaylarıyla ilgili haberleri dinlerken, Fred yaklaşan yoğun yağmurla ilgili bir haber almış. Bunun üzerine, Fred rutin bir çatı bakım kontrolü yapmış ve potansiyel bir sızıntı noktasını yakalamış. Sizi arama-dan önce, Fred tavsiye almak için Slim'i aramış. Slim, oturduğunuz sokağın diğer ucunda, çiftlik tarzı bir ev. Fred ve Slim, sık sık veri bankalarını paylaşıyorlar ve ev bakım sistemlerinde etkili bir araştırma tekniği için programlandıklarını ikisi de biliyor. Fred'in yargılarına güvenmeyi öğrenmişsiniz ve onarımlarını çoğu zaman onaylıyorsunuz. Geri kalanı gayet açık: Fred çatı tamircisini arıyor..."

Bu hayal elbette ki gülünç ve eğlenceli ama yine de, "zeki bir ortam"da yaşamın nasıl olacağı konusunda belirgin bir fikir veriyor. Böyle bir ortamda yaşamak, tüyleri ürperten bazı ahlak felsefesi sorunlarını da beraberinde getiriyor elbette. İlk soru: Her şeyin kontrolü makinelere mi kalacak? Karşılıklı iletişim ağlarına bağlı makineler, bizim onları anlayıp kontrol etmemizi engelleyecek kadar gelişecek ve kendi başlarına kararlar verecekler mi? Günün birinde polis sadece telefonumuzu değil, ekmek kızartma makinemizi veya televizyonumuzu kontrol altına alıp, atacağımız adımları denetleyecek mi? Peki, ya polisin yerini de makineler alırsa? Bilgisayarlardan yararlanma konusunda ne ka-

dar ileri gidebiliriz? Ortamımızda zeka katsayısı yükseldikçe, kişisel düşünme yeteneğimize giderek daha az ihtiyaç duymayacak mıyız? Biri canı sıkılıp fişi prizden çekerse ne olacak? Hâlâ yeterince hayatta kalma becerisine sahip olabilecek miyiz?

Elbette ki bu soruların her birinin akla yeni sorular getirdiği ortada. Polis gerçekten her arabayı, her televizyonu, her mutfak eşyasını denetleyebilir mi? Etrafımızdaki her şey “zeki” hale gelirse, aynı anda çok çeşitli yerlerde harekete geçebilirse, bilgisayar sahipleri – şu anda birçok ağda olduğu gibi – tek bir merkeze ihtiyaç duymadan birbirleriyle iletişim kurabilirse, polisin herhangi bir şeyi denetlemesi söz konusu veya mümkün olabilir mi? Düşünce gücünün yaygın hale getirilmesi, totaliter bir devlet düzeninin gücünü artırmaz, azaltır. Peki, bir de madalyonun diğer yüzünü düşünelim: Ya biz bu şekilde devleti geride bırakacak kadar güçlenirsek? John Brunner’ın muhteşem bilimkurgu romanı *The Shockwave Rider*’da (Şok Dalgası Sörfçüsü) romanın kahramanı devletin bilgisayar ağı sayesinde bireylere belli fikirler empoze etme çabasını başarılı bir şekilde sabote edebiliyor. Zihinler köreltilmeli mi? Birazdan göreceğimiz gibi, zeka ortamı yaratımı aynı zamanda ters sonuçlara da yol açabilir. Kendi işlerimizi yapacak makineler tasarlarken, Isaac Asimov’un bilimkurgu klasiği *I, Robot* (Ben, Robot) adlı romanındaki Robbie’de olduğu gibi, onları insanlara asla zarar vermeyecek şekilde programlayabilir miyiz? Henüz karar kesinleşmedi ama bu tür konulara aldırma-mak büyük bir sorumsuzluk olacağı gibi, kartların insanoğlunun aleyhinde dağıtıldığını düşünmek de önyargıyla hareket etmek olur. Henüz zekamızı ve hayal gücümüzü tam kapasiteyle kullanmaya başlamadık bile.

Ama kaçınılmaz olan şey, hangisine inanmayı seçersek seçelim, enfosferimizi temelden değiştirmemizdir. Sadece kitlesel İkinci Dalga haberleşme araçlarından uzaklaşmakla kalmıyoruz, aynı zamanda sosyal sistemimize tamamen yeni iletişim

katmanları yerleştiriyoruz. Yeni oluşmakta olan Üçüncü Dalga enfosferiyle kıyaslandığında, kitlesel haberleşme düzenine, posta sistemine ve telefona ağırlık veren İkinci Dalga, hiç şüphe götürmeyecek şekilde ilkel kalıyor.

BEYİNİ GÜÇLENDİRME

Enfosfer böylesine temelden değişirken, kendi zihin yapımızı da – sorunlara yaklaşımımız, bilgileri sentezleme tarzımız, eylemlerimizin sonuçlarını tahmin etme şeklimiz – değiştirmemiz kaçınılmazdır. Okuryazarlığın hayatlarımızdaki rolünü değiştirmemiz muhtemeldir. Hatta kendi beyin kimyamızı bile değiştirebiliriz.

Bilgisayarların ve çip yerleştirilmiş aletlerin bizimle iletişim kurma becerisi konusunda Hald'in yorumu o kadar da hayalci bir yaklaşım değil aslında. Bugün elimizdeki "sesle komut" terminaleri, bin kadar kelimeyi tanımlayıp gerekli tepkiyi verebiliyorlar. IBM, Nippon Electric gibi devletlerden en küçük bilgisayar firmalarına kadar birçok organizasyon, bu sözlük kapasitesini artırmak, teknolojiyi basite indirmek ve maliyetleri düşürmek için yarış içindeler. En çok yirmi, en az beş yıl içinde bilgisayarların normal dil karşısında pek zorlanmayacak hale geleceğine inanılıyor. Bu gelişmenin – gerek ekonomi ve gerekse kültür üzerindeki – etkileri, şu anda hayal bile edemeyeceğimiz kadar büyük boyutlara varabilir.

Bugün okuryazar olmadıkları için milyonlarca insan iş pazarlarından dışlanıyor. En basit işlerde bile insanların formları, açma kapama düğmelerini, maaş çeklerini, iş talimatlarını ve benzeri metinleri okuyacak kadar okuryazar olması gerekiyor. İkinci Dalga uygarlığında, herhangi bir işe girmek için okuryazar olmak kesinlikle gereken, standart bir özellikti.

Ama okuryazar olmamak, aptal olmak demek değildir. Dünyanın her yerinde okuryazar olmadığı halde tarım, inşaat, av-

lanma ve hatta müzik gibi son derece karmaşık konularda bile sıra dışı beceriler sergileyebilen insanlar bulunduğunu biliyoruz. Okuryazar olmayan birçok insanın sıra dışı hafızaları var ve birçok dili akıcı şekilde konuşabiliyorlar; bu, üniversite eğitimi almış çoğu Amerikalının bile yapamadığı bir şey. Ama İkinci Dalga toplumlarında, okuryazar olmayanların para kazanma şansı yoktu.

Hiç şüphesiz, okuryazarlık sadece iş dünyasında gereken bir özellik değil. Kitap okuyabilmek, zevk ve hayal dünyasına bir kapıdır aynı zamanda. Ama makinelerin ve hatta duvarların bile sesli komutlara tepki verebildiği bir dünyada, okuryazarlıkla maddi kazanç arasındaki ilişki, son üç asırda olduğu kadar güçlü olmayacaktır. Uçak bileti rezervasyon görevlileri, depo personeli, makine operatörleri ve tamirciler, kendilerine neyi nasıl yapacaklarını sesle anlatan makineler sayesinde çok çeşitli işleri başarıyla gerçekleştirebilirler.

Bilgisayarların insanüstü olmadığı unutulmamalıdır. Nasıl bizler hastalanabiliyorsak, onlar da arızalanabilirler, hatalar – bazen tehlikeli boyutlarda – yapabilirler. Hiçbir şekilde sihirli filan değiller ve içlerinde “ruhlar” da yok. Ama bütün becerileriyle ve kusurlarıyla, insanoğlunun başarıları arasında en nefes kesici ve tedirgin edici olanlar da onlardır. Tıpkı İkinci Dalga’nın kas gücümüzü artırması gibi, onlar da beyin gücümüzü artırıyorlar. Ama kendi zihinlerimizin sonunda bizi nereye götüreceği konusunda hâlâ en küçük bir fikrimiz bile yok.

Zeka ortamında yaşamaya giderek alışırken ve onunla iletişim kurmayı öğrenirken, bilgisayarları da bugün hayal bile edemeyeceğimiz kadar büyük bir ustalıkla kullanmaya başlayacağız. Onlar sayesinde hepimiz – sadece birkaç “süper teknokrat” değil – kendimiz ve dünyamız hakkında daha derin düşünebileceğiz.

Bugün bir sorunla karşılaştığımızda, doğal olarak hemen nedenlerini araştırmaya başlıyoruz. Ama bugüne dek en büyük

filozoflar bile, bir şeyi açıklarken birkaç nedenden fazlasını bulamadılar. En üstün insan zekası bile, aynı anda birkaç değişkenden fazlasını – değerlendirmek bir yana – düşünürken bile zorlanır.¹⁵ Bunun doğal sonucu olarak, karmaşık bir sorunla – bir çocuğun neden suç işlediği, enflasyonun neden ekonomiyi yerle bir ettiği veya şehirleşmenin yakınlardaki bir nehri nasıl etkilediği gibi – karşılaştığımızda, dikkatimizi birkaç unsur üzerinde odaklar ve geri kalan unsurları atlarız.

Dahası, her uzman grubu diğer alanlardaki nedenleri elinin tersiyle itip, kendisini ilgilendiren nedenlere odaklanır. Şehirlerin kötüleşmesi gibi bir sorunla karşılaşan bir konut uzmanı, nüfusun belli bölgelerde yoğunlaşmasını ve mevcut konut sayısındaki azalma gibi şeyleri neden gösterir. Ulaştırma uzmanı, toplu taşımaya yeterince önem verilmediği için bu sorunlarla karşılaşıldığını öne sürer. Sosyal yardım uzmanı, bakım evlerinin yetersizliğinden şikayet eder. Güvenlik uzmanı, polisin yeterince desteklenmediği konusunda ısrar eder. İktisatçı, vergiler yüksek olduğu için yeterince yatırım yapılmadığını söyler. Herkes, bütün bu nedenlerin temelde bağlantılı olduğunu, hepsinin bir sistemin birbirini destekleyen unsurları olduğunu kabul eder ama çözüm bulmak söz konusu olduğunda, kimse sorunun ne kadar karmaşık olduğunu ve parametrelerin ne kadar çok olduğunu dikkate almaz.

The Society of Space (Uzay Toplumu) adlı kitabında Peter Ritner'ın belirttiği gibi, şehirlerdeki kötüleşme aslında çok sayıda sorunun sadece bir parçasıdır. Ritner, bu noktayı "doku sorunları" diye adlandırırken, şöyle diyordu: "Unsurları birbirlerinden kolayca ayrılabilen sorunlarla değil, çok çeşitli kaynaklardan doğan ve her biri birbirine yakından bağlı yüzlerce unsurun oluşturduğu sorunlarla giderek daha çok yüzleşeceğiz."

15 Bilinçaltı veya sezgi seviyesinde birçok unsuru aynı anda ele alabilirsek bile, çok sayıda değişken üzerinde sistemli, bilinçli düşünce sürecini devam ettirerek bir sonuca ulaşmak, bunu deneyen herkesin bildiği gibi, imkansız denecek kadar zordur.

Bilgisayarlar bu nedenlerin neredeyse tümünü değerlendirip aralarındaki ilişkileri tanımlayabildiği için, bu tür sorunların daha kalıcı şekilde çözümlenmesi konusunda bize yardım edebilirler. En gizli bağlantıları bulabilmek için çok çeşitli verileri inceleyebilir, karşılaştırabilir, analiz edebilir, sentezleyebilir, bulunan parçaları anlamlı bütünler haline getirebilirler. Dahası, belli parametreler tanımlandığında, alınabilecek çeşitli kararların en uzun vadeli sonuçlarını bize verebilir ve bunu bir insanın yapabileceğinden çok daha kusursuz bir şekilde yapabilirler. Nüfusla kaynaklar arasında o zamana kadar fark edilmeyen bağlantıları bulabilir, bazı sorunların çözümü için gerçekten hayal gücünü zorlayan çözümler üretmemizi sağlayabilirler.

İnsan zekası, hayal gücü ve sezgiler, önümüzdeki birkaç on yıl boyunca bilgisayardan daha önemli olarak kalacaktır. Ama kültürümüzde kabul gören nedensellik kavramını daha da derinleştirmek, etki-tepki konusunu daha iyi anlayabilmek, parçalanmış verileri “anlamlı” bütünler haline getirmek konusunda hâlâ onlardan yarar sağlayabilir, şöyle özetleyebiliriz: Bilgisayar, parçalanmış kültürün panzehiridir!

Aynı zamanda, zeka ortamı sadece sorunları çözümleme ve verileri bütünleştirme yöntemlerimizi değil, beynimizin kimyasal doğasını da değiştirebilir. David Krech, Marian Diamond, Mark Rosenzweig, Edward Bennett ve daha birçok bilim adamının yaptığı deneyler, “güçlendirilmiş ve zenginleştirilmiş” ortamlarda yaşayan hayvanların, kontrol grubundaki hayvanlardan daha büyük beyin korteksleri, daha fazla ve daha büyük nöronlar, daha aktif nörotransmitörler geliştirdiğini ve beyinlerine giden kan miktarının arttığını gösterdi. Ortamımızı geliştirip daha zeki hale getirirken, kendimizi de daha fazla zekileştirmemiz mümkün olabilir mi?

New York Psikiyatri Enstitüsü’nde araştırma direktörü ve dünyanın en önemli nöropsikiyatrlarından biri olan Dr. Donald F. Klein, şöyle diyor:

“Krech’in çalışmaları, yaşamın ilk yıllarında ortamın zenginliğinin zekayı etkileyen unsurlar arasında yer aldığını açıkça gösteriyor. ‘Aptal’ olarak adlandırılabilir, yani zayıf, tepkiselikten uzak, yeterince tetikleyici olmayan ortamlarda büyüyen çocuklar, çok geçmeden riske girmemeyi öğrenirler. Bulundukları ortamda hata yaptığınızda dönüşü pek mümkün değildir ve dikkatli, muhafazakar, pasif veya meraksız olmak daha avantajlıdır ama bunların hiçbiri, beyin üzerinde harikalar yaratacak şeyler değildir.

“Diğer yandan, akıllı, tepkisel, tetikleyici, merak uyandırıcı bir ortamda büyüyen çocuklar, çok farklı beceriler geliştirebilirler. Eğer çocuklar bir şeyler yaptırmak için ortamlarına güvenebilirlerse, daha erken yaşlardan itibaren ebeveynlerine daha az bağımlı hale gelirler. Bir yetkinlik duygusu kazanabilirler. Bu çocuklar için, meraklı, araştırmacı olmak, hayal güçlerini kullanmak, hayata karşı sorun çözücü bir yaklaşım geliştirmek mümkün olabilir. Bunların hepsi, beynin doğasını değiştirecek şeylerdir. Bu noktada yapabileceğimiz tek şey tahmindir. Ama zeki bir ortamın bizi daha büyük bir beyin korteksi geliştirmeye götürmesi de imkansız değildir. Daha zeki bir ortam, daha zeki insanlar yaratabilir.”

Ama bütün bunlar, yeni enfosferin beraberinde getirdiği daha büyük ve daha önemli değişimlerin sadece küçük ipuçları olarak kalıyor. Haberleşme sistemlerinde kitlesellikten uzaklaşılması ve bilgisayarın yükselişi birleştğinde, sosyal hafızamızı tamamen değiştirebilirler.

• • •

SOSYAL HAFIZA

Bütün hafızalar, bireysel ve sosyal olarak ikiye ayrılabilir. Kişi öldüğünde, bireysel hafızasını da beraberinde götürür ama sosyal hafıza yaşamaya devam eder. İnsan türünün evrimindeki başarı-

nın sırrı, böyle bir ortak hafızayı kullanmasında yatar. Dolayısıyla, sosyal hafızamızı oluşturma, saklama veya kullanma tarzımızda yapacağımız her türlü değişiklik, tür olarak kaderimizi etkileyecektir.

Bundan insanoğlu kendi tarihinde sosyal hafızasında iki kez devrim yarattı. Bugün, yeni bir enfosfer oluştururken, benzeri bir devrime üçüncü kez tanık oluyoruz.

Başlangıçta, insan grupları ortak hafızalarını özel anılarıyla aynı yerde saklamak zorundaydılar; bireylerin zihinlerinde! Kabile yaşlıları, bilgiler ve diğerleri, tarih, mit, folklor ve efsane biçimlerinde kuşaktan kuşağa aktarıyorlardı. Ateş yakma, kuş yakalama, sal yapma, saban bileme, sığır gütmeye yöntemleri gibi konularda grubun o güne kadar topladığı tüm bilgiler, insan beyinlerinde saklanıyordu.

Bu yöntem sürdürülürken, sosyal hafızanın kapasitesi kaçınılmaz olarak çok sınırlıydı. Yaşlıların hafızası ne kadar güçlü, şarkılar, dersler veya hikayeler ne kadar kolay ezberlenir olursa olsun, sadece insan kafasının içi kadar depolama alanı vardı.

İkinci Dalga uygarlığı, hafıza engellerini ortadan kaldırdı. Okuryazarlığı kitlesel olarak yaydı. İş kayıtlarının tutulmasında sistematik yöntemler geliştirdi. Binlerce kütüphane ve müze oluşturdu. Dosya dolabını icat etti. Kısacası, sosyal hafızayı kafatasının dışına çıkardı, yeni saklama yöntemleri buldu ve daha önceki sınırları aştı. Ortak bilgi depolama kapasitesini artırarak, tüm yenilik ve sosyal değişim süreçlerini hızlandırdı. Böylece, İkinci Dalga uygarlığına dünyanın o zamana dek bildiği en hızlı değişen ve gelişen kültürünü kazandırdı.

Bugün, sosyal hafızamızda tamamen yeni bir sıçrayışa geldik. Haberleşme sistemlerinde kitlesellikten uzaklaşılması, yeni haberleşme yöntemlerinin icat edilmesi, uydular aracılığıyla dünyanın haritasının doğru bir şekilde oluşturulması, hastanelerde hastaların elektronik alıcılarla gözlemlenebilmesi, şirket dosyala-

rının bilgisayar ortamına taşınabilmesi gibi değişikliklerin hepsi, uygarlığımızın faaliyetlerini en ince detaylarıyla kaydettiğimiz anlamına geliyor. Gezegeni ve beraberinde sosyal hafızamızı havaya uçurmadığımız sürece, yakında kusursuz bir hafızaya sahip bir uygarlığa mümkün olduğunca yaklaşacağız. Üçüncü Dalga uygarlığının kendisi hakkında sahip olduğu bilgi miktarı, bir çeyrek asır önce hayal bile edilemeyecek bir ölçüde olacak.

Üçüncü Dalga'ya özgü sosyal hafıza, sadece saklanan bilginin miktarı açısından değil, niteliği açısından da farklı olacak. Diğer bir deyişle, hafızamıza "yaşam" katacağız.

İnsan beyninde kuşaktan kuşağa aktarılan sosyal hafıza, sürekli olarak eriyor, tazeleniyor, kıyaslanıyor, çeşitli şekillerde birleştirilerek değişime uğruyordu. Aktif, yani dinamikti. Neredeyse kelimenin gerçek anlamıyla canlıydı.

Endüstri uygarlığı sosyal hafızayı insan beyninin dışına çıkardığında, bu birikmiş veriler nesneleşti, kağıtlara, fotoğraflara ve filmlere döküldü. Ama bir veri parçası kağıt üzerine döküldüğünde, bir görüntü bir kez resimlendiğinde, gazete bir kez basıldığında pasifleşir ve statik hale gelir. Yeniden insan beynine sokulduklarında ise canlanır, kullanılır ve yeni biçimlere girer. Bu açıdan, İkinci Dalga uygarlığı sosyal hafızayı köklü bir şekilde genişletmekle birlikte, aynı zamanda da onu dondurdu.

Üçüncü Dalga enfosferine sıçrarken, tarih açısından asıl heyecan uyandıran şey onu yalnızca sosyal hafızayı genişletmesi değil, yeniden yaşama döndürmesidir. Bilgisayar biriktirdiği verileri bir işleminden geçirdiğinden, insanoğlunun geçmişinde daha önce benzeri görülmemiş bir olgu ortaya çıktı: Bilgisayar hem sosyal hafızanın kapasitesini artırdı hem de onu harekete geçirdi. Bu ikisi birleştiğinde bir itici güç olduğu kısa süre içinde anlaşılacak.

Bu yeni genişletilmiş sosyal hafızayı harekete geçirmek, yeni kültürel enerjilerin de salıverilmesini sağlayacak, çünkü

bilgisayar sadece küçük parçalar halindeki verileri düzenlemekte ve bütünleştirmekte değil, imkan dahilindeki şeylerin sınırlarını da çok ötelere genişletecek. Bir kitaplık ya da dosya dolabı, alışlagelmiş biçimde düşünmenin dışına çıkmak bir yana, hiçbir şekilde düşünme becerisine sahip değildir. Ama bilgisayarın “düşünülemeyen ve bugüne dek düşünülememiş olanı düşünmesini” istemek mümkündür. Daha önce gerçek anlamda düşünülmesi veya hayal edilmesi mümkün olmayan türden yeni teorileri, fikirleri, ideolojileri, sanat görüşlerini, ekonomik ve politik yenilikleri, bilgisayar ortaya çıkarabilecek. Böylece tarihsel değişimi hızlandıracak ve Üçüncü Dalga uygarlığındaki toplumsal çeşitliliği artıracak.

Daha önceki tüm uygarlık aşamalarında, insanlar arasında iletişim araçlarını enfosfer sağlıyordu. Üçüncü Dalga, bu araçların çeşitliliğini, imkanlarını ve kapasitelerini artıracak. Ama bunun ötesinde, tarihte ilk kez makinenin makineyle haberleşmesine ve – daha da şaşırtıcı olarak – insanla zeka ortamı arasındaki haberleşmeyi mümkün kılan araçlara tanık olacağız. Biraz geri çekilerek resme daha geniş açıdan bakarsak, enfosfer devriminin de toplumun enerji temelindeki ve teknoloji düzenindeki devrim kadar üst düzeyde ve kapsamlı olduğunu görürüz.

Yeni bir uygarlık kurma çabaları, aynı anda birçok seviyede birbirleriyle yarışıyor.

KİTLESEL ÜRETİMİN ÖTESİNDE

Kısa süre önce arabamla Rocky Mountains'daki dolambaçlı yollardan, yüksek düzlüklerden geçerek ve bitip tükenmez gibi görünen bir inişten sonra, bu büyük sıradağların doğu eteklerindeki Colorado Springs'e gittim. Parlak bir gökyüzünün altında, otoban boyunca uzanan ve arkamdaki yüksek tepelerin yanında cüce gibi kalan alçak binalardan oluşmuş bir komplekse girdim.

Binalardan birine girerken, bir zamanlar çalıştığım fabrikalardan birini hatırladım; bütün o gürültü patırtısı, kir pası, dumanı ve bastırılmış öfkeleriyle. Karımla birlikte emekçiliği bıraktığımız zamandan beri geçen uzun yıllar boyunca, "fabrika gözlemcileri" olduk. Kürenin dört bir yanındaki gezilerimizde, katedral kalıntılarına ve turistik merkezlere yönelmek yerine, insanların çalışma tarzını incelemeyi kendimize görev bildik, çünkü hiçbir şey bir ülkenin kültürü hakkında daha fazla şey söyleyemez. Şimdi, Colorado Springs'de, bir kez daha bir fabrikayı ziyaret ediyordum. Bana buranın dünyanın en ileri teknoloji üreten tesislerinden biri olduğu söylenmişti.

Çok geçmeden nedenini anladım. İnsan böyle tesislerde en ileri bilgi sistemlerinin ve en ileri teknolojinin fısıltılarını duyabilir ve ipuçlarını görebilir; ve elbette, bileşimlerinin pratik etkilerini de.

Hewlett-Packard'a ait bu tesis, yılda elektronik alet üretiminden 100 milyon dolar ciro yapıyor; televizyonlarda kullanılan katot ışını tüpleri ve tıbbi aletler, osiloskoplar, testler için "mantık analizörleri" ve daha antik nesneler üretiyor. Burada çalışan 1,700 insandan yüzde 40'ı mühendisler, programcılar, teknisyenler, ofis veya yönetim sorumlularıdır. Devasa boyutlarda, yüksek tavanlı açık alanlarda çalışıyorlar. Binanın bir duvarı, Pikes Peak'in baş döndürücü manzarasını çerçeveleyen yekpare bir camdır. Diğer duvarlar parlak sarı ve beyaz renklerde boyanmış. Zemin açık renkli, pırıltılı ve hastaneleri kışkırtacak temizlikte muşambayla kaplanmış.

H-P'de çalışan işçiler – ofis görevlilerinden bilgisayar uzmanlarına, tesis yönetiminden montaj bandı çalışanlarına ve denetçilere kadar – alan açısından bölünmemiş, birleştirilmiş açık bir ortamda çalışıyor. Makine gürültüsünün üzerinden birbirleriyle bağırıp çağırarak iletişim kurmaya çalışmak yerine, normal sohbet tonlarında konuşuyorlar. Herkes normal sokak kıyafetiyle çalıştığı için, seviye veya pozisyon ayrımı gibi bir şey gözlemlenemiyor. Üretim işçileri masalarının başında oturuyor; ortam sarmaşıklarla, çiçeklerle ve diğer türde yeşilliklerle öylesine bir tarzda dekore edilmiş ki insan belli bir açıdan baktığında kendini parkta sanıyor.

Bu tesisi dolaşırken, eski iş arkadaşlarımı çalıştıkları kazanların başından, montaj hattından, pis, yıpratıcı, yorucu işlerden alıp da bu yeni çalışma ortamına taşıyabilsem ne kadar ilginç olurdu diye düşündüm.

Muhtemelen gördükleri şeyler onları hayretler içinde bıraktı. Elbette ki burası için işçi cenneti denemezdi. Mavi tulumlu arkadaşlarım kolayca aldanacak tipler değildi. Önce maaşları, ikramiyeleri, tazminatları, sosyal şartları teker teker sorup öğrenmek isterlerdi. İşçilerin üzerinde çalıştığı o tuhaf görünüşlü yeni malzemenin gerçekten zararsız olup olmadığını, çevreye zarar

verip vermediğini sorgularlardı. O görünüşte rahat ilişkilerin arkasında, bazılarının yine emir verdiğini, bazılarının emir aldığını düşünürlerdi.

Burada yeni, bildikleri o eski fabrika ortamlarından farklı olan ne varsa incelerlerdi. Örneğin, herkesin aynı saatte gelip kart bastıktan sonra çalışma yerine gitmesi yerine, herkesin çalışma saatlerini belli ölçüde kendisinin belirlediğini hemen görürlerdi. Ayrıca, onları şaşırtacak diğer bir şey, herkesin belli bir noktada sabitlenip bitki gibi dikilmek yerine, istediği gibi gelip gitmesi olurdu. H-P'de çalışanların iş tempolarını – yeni belli ölçüler dahilinde – kendilerinin belirlemesine de şaşırmışlardı. Yöneticilerle, mühendislerle, ofis çalışanlarıyla herhangi bir hiyerarşi farkı gözetilmeksizin konuşabilmek, istedikleri gibi giyinebilmek de onları şaşırtırdı. Kısacası, insanların robotlaştırılmaya çalışıldığı İkinci Dalga fabrika ortamının yerine, makinelerin – bilgisayarların – insanlaştırılmaya çalışıldığı ve personelin insan gibi çalıştığı bu ortamı bulmak, hayal bile edemeyecekleri bir şey olurdu. Diğer bir deyişle, pabuçlarının topuklarına demir çakılmış, kirli tulumlar giymiş, kasketlerini başlarından çıkarmayan eski mesai arkadaşlarım, buranın fabrika olduğuna kolay kolay inanmazlardı.

Eğer fabrikaları kitlesel üretim merkezleri olarak ele alırsak, mesai arkadaşlarım elbette ki haklı olurlardı, çünkü ziyaret ettiğim bu modern fabrikanın amacı, kitlesel üretim yapmak da değildi. Artık kitlesel üretimi geride bıraktık!

FARE SÜTÜ VE TİŞÖRTLER

Son yirmi yıl içinde, teknoloji ve üretim açısından “ileri” kabul edilen ülkelerde mavi yakalı işçilerin yüzdesinde belirgin bir düşüş olduğunu herkes biliyor. (Bugün Birleşik Devletler’de nüfusun yüzde 9’u – 20 milyon – kişi endüstriyel üretimde çalışarak 220 milyon insan için üretim yapıyor. Geri kalan 65 milyon işçi, hizmet sektöründe çalışmaktadır.) Endüstrileşmiş ülkelerde üretim

nüfusu bu şekilde azalırken, sıradan fabrikasyon işler Cezayir, Meksika, Tayland gibi sözde “gelişmekte olan ülkelere” aktarıldı. İkinci Dünya’nın en ilkel endüstrileri, zengin ülkeler tarafından tıpkı kullanılmış eski arabalar gibi yoksul ülkelere satıldı.

Zengin ülkeler, sadece ekonomik nedenlerle değil, stratejik nedenlerle de endüstriyel üretimden tamamen vazgeçmeyi, sadece “hizmet üreten toplum” veya “bilgi ekonomisi” olmayı göze alamazlar. Dünyanın büyük bölümü nesnel üretim yaparken, zengin ülkelerin nesnellikten uzak üretimle eğlendiği görüşü, sorunu basite indirgemekten başka bir şey değildir. Aslında önemli ürünleri yine zengin ülkelerin daha az işçi kullanarak ürettiğini söylemek daha doğrudur. Ne var ki bu arada üretimin tarzı de değişiyor.

İkinci Dalga’da endüstriyel üretimin özü, birbirinin tamamen eşi olacak şekilde standartlaştırılmış ürünlerden milyonlarca üretmektir. Üçüncü Dalga’da ise endüstriyel üretimin özü, bunun tersine, belli işler için kısmen veya tamamen özel olarak geliştirilmiş ürünlerden az sayıda üretmektir.

Milyarlarca sigara, milyonlarca metre kumaş, astronomik sayılarda ampul, kibrit, tuğla veya buji üretirken, halk hâlâ üretimi elbette ki uzun bir süreç olarak ele alıyor. Hiç şüphesiz bunu yapmaya bir süre daha devam edeceğiz. Ama bunlar artık geri kalmış endüstrilerin ürünleridir ve toplam üretimimizin sadece yüzde 5’ini oluştururlar.

Sovyet araştırmaları konusunda yayın yapan *Critique* adlı derginin bir analisti şöyle belirtiyor: “Milli geliri birey başına 1,000 ila 2,000 dolar olan gelişmemiş ülkeler daha ziyade yığınlar halinde üretilen mallara önem verirken, gelişmiş ülkeler bilgisayar, uçak, otomasyonla üretim sistemi, ileri teknoloji boyaları, ileri teknoloji polimerleri ve plastikleri gibi son derece vasıflı emeğe, masraflı araştırmalara gerek duyulan kısa süreli üretime önem vermektedir.”

Japonya, Batı Almanya, Birleşik Devletler ve hatta Sovyetler Birliği'nde, elektrikli aletler, kimyasal maddeler, uçak ve uzay endüstrisi, elektronik endüstrisi, özel araçlar, iletişim kanalları gibi alanlarda, kitlesel üretimden uzaklaşma eğiliminin iyice güçlendiğini gözlemliyoruz. Örneğin, Western Electric firmasının kuzey Illinois'deki süper ileri tesisinde, işçiler dört binden fazla çeşidi olan "devre paketleri"nden ayda veya hatta iki ayda sadece iki bin üretiyorlar. Hewlett-Packard'ın Colorado Springs'deki tesislerinde, üretim genellikle elli ila yüz birim halinde yapılıyor.

Birleşik Devletler'de IBM, Polaroid, McDonnell Douglas, Westinghouse ve General Electric'de; İngiltere'de Plessey ve ITT'de; Almanya'da Siemens'de; İsveç'te Ericsson'da, kısa vadeli ve ısmarlama üretim baz alınıyor. Norveç'teki Aker Group – bir zamanlar ülkenin gemi üretiminin yüzde 45'inden sorumluydu – üretimini denizlerde petrol arama ekipmanlarına kaydırды. Sonuç: Gemilerin "seri üretimi"nden denizlerde petrol arama ekipmanlarının "ısmarlama üretimi"ne geçildi.

Bu arada üst düzey yönetici R. E. Lee'ye göre, kimyasal üretiminde, "Exxon kısa vadeli özel ürünlere yöneliyor; borular için polipropilen ve polyetilen gibi işlenmiş plastikler gibi. Paraminlerde giderek daha fazla ısmarlama iş yapıyoruz." Bazı üretimlerin hacmi öylesine düşük ki Lee şöyle ekliyor: "Onlara 'fare sütü' üretimi diyoruz."

Milyonlarca üniforma, piyade tüfeği, miğfer vs. yüzünden, askeri üretimi de kitlesel üretim olarak değerlendiririz. Aslında kurum olarak ordunun ihtiyaçları kitlesel üretimle sağlanmaz. Savaş uçaklarının üretimi, on ile elli birimlik üretimler halinde yapılır. Yine aynı üretim sürecindeki uçakların her biri, kullanım amaçlarına göre birbirlerinden farklı olabilir. Sipariş adetleri böyle azalınca, uçaklarda kullanılan parçalar da genellikle küçük gruplar halinde üretilir.

Pentagon'un son ürünler için yıllık harcamalarını incelediğinizde, belli ürünler için harcanan 9.1 milyar doların yüzde 78'inin – 7.1 milyar dolar kadar – yüz adetten düşük üretimlere ayrıldığını görebilirsiniz!

Parçaların hâlâ büyük miktarlarda kitlesel olarak üretildiği alanlarda bile – son derece ilerlemiş bazı endüstrilerde durum hâlâ budur – parçalar genellikle birçok farklı türde son ürün ortaya koyacak şekilde çeşitlilik gösterir ve hepsi küçük miktarlarda üretilir.

Arizona'daki bir otobandan geçen arabalara baktığımızda, otomotiv pazarının nasıl küçük parçalara bölündüğünü ve böylece teknoloji devi olan otomotiv üreticilerinin kaçınılmaz bir şekilde kitlesel üretimden uzaklaşmak zorunda kaldığını görebiliriz. Bu alanda gerçekleşen şey şudur: Avrupa, Amerika ve Japonya'da otomotiv üreticileri parçaları ve bazı takımları kitlesel üretim temeliyle ürettikten sonra, bu parça ve sistemleri çeşitli şekillerde birleştirerek modellerine farklı isimler ve görüntüler kazandırıyorlar.

Başka bir şeye, tişört dediğimiz şu basit giysilere bir bakalım. Giysilerin kendileri kitlesel üretimle üretiliyor. Ama yeni, ucuz, sıcak baskı sistemleri sayesinde, istediğimiz resimleri ve yazıları küçük miktarlarda basmamız mümkündür. Sonuçta, giyenin Beethoven tutkunu, bira tiryakisi veya Hollywood yıldızı hayranı olduğunu anlamamızı sağlayan tişörtlerle karşılaşyoruz. Otomobiller, tişörtler ve benzeri birçok ürün, kitlesel üretimle bireysel üretim arasında kalan bir sistemle üretiliyor.

Bundan bir sonraki adım, sadece sipariş edilenin yapılması, her üründen sadece bir tane üretilmesi olacaktır. Şu anda yöneldiğimiz yer son derece açık: Bireysel kullanıcılar için özel olarak üretilmiş ürünler.

Rand Corporation'ın alt birimi Enformasyon Hizmetleri Departmanı'nın başkanı ve ileri teknolojiyle üretim uzmanı Ro-

bert H. Anderson'a göre: "Yakın gelecekte bir şeyi bireysel siparişe uygun olarak üretmek, günümüzdeki kitlesel üretime oranla o kadar da zor olmayacak... Bugün, istenen biçimlerde birleştirilmek üzere modüller oluşturma aşamasını geride bıraktık ve doğrudan siparişe yönelik üretim aşamasına yaklaşıyoruz. Tıpkı tekstilde olduğu gibi."

Bu konuda en iyi örneklerden biri, birkaç yıl önce giyim endüstrisinde kullanımına başlanan bilgisayar tabanlı lazer tabancası olabilir. İkinci Dalga'nın kitlesel üretimi getirmesinden önce, giysi isteyen bir kişi ya terzisine giderdi ya da eğer elinden geliyorsa, karısı onun için dikerdi. Her iki durumda da ortaya çıkan ürün elişi olurdu ve giysi giyecek kişinin zevkine ve ihtiyaçlarına göre dikilirdi. Her türde dikiş, siparişe yapılırdı.

İkinci Dalga'nın gelişi, birbirinin tıpatıp aynı giysilerin kitlesel üretimle üretimini mümkün kıldı. Bu sistemde işçi, kumaşları birbirinin üzerine yayıyor, en üste patronu koyup elektrikli bir aletle patronun çizgileri üzerinden geçerek kumaşı kesiyordu. Ortaya çıkan parçalar benzer işlemlerden geçirilir, ölçü, model, renk vs. açısından birbirinin aynı olan çok sayıda giysi üretilirdi.

Yeni lazer tabancası, tamamen farklı prensiplerle çalışıyor. Artık bir seferde 10, 50, 100 veya 500 gömleğin kesilmesi gerekmiyor. Bu tabanca, *teker teker* kesebiliyor. Dahası, bu işlemi bugüne kadar kullanılan kitlesel üretim sisteminden çok daha hızlı ve çok daha düşük maliyetle yapabiliyor. Ziyan azalırken, stok bulundurma ihtiyacı da ortadan kalkıyor. Bu nedenlerle, Birleşik Devletler'deki en büyük giysi üreticilerinden biri olan Genesco'nun başkanına göre: "Lazer makineleri, tek bir giysi siparişini bile ekonomik şekilde karşılamak için kullanılabilir." Günün birinde standart ölçüler bile ortadan kalkabilir. Kişinin ölçülerini telefona söylemesi veya bir kameranın önüne geçmesiyle bilgileri bir bilgisayara aktarması, bunun karşılığında ma-

kinenin, kişinin üzerine ve zevkine tamamen uyan tek bir giysiyi ekonomik bir şekilde üretmesi mümkün olabilir.

Burada gerçekleşen oluşum, ısmarlama giysi dikişinin ileri teknolojiye dayandırılmasıdır. Endüstri devriminden önce gelişmiş olan bir üretim sistemi, böylece ileri teknoloji temeline yerleştiriliyor. Tıpkı haberleşme sistemlerinin kitlesellikten uzaklaştırılması gibi, üretim de kitlesellikten uzaklaşıyor.

PRESTO ETKİSİ

Bir şeyleri yapma tarzımızı değiştiren daha çok çeşitli sıra dışı ilerlemeler de var.

Bazı endüstriler küçük adetlerle üretime geçerken, bazıları üretimde tam sipariş ve sürekli akış prensibiyle hareket ederek bunu daha da ileri götürüyor. Burada ana fikir şudur: Her küçük parti için üretimi başlatıp durdurmak yerine, her biri öncekinden farklı olan ürünlerin sürekli üretimini sağlayacak şekilde makinelerin kendilerini her seferinde yeniden programlamasını mümkün kılmak! Diğer bir deyişle, makineler de hiç durmadan çalışmalarını sağlayacak özelliklere sahip olacaklar.

Birazdan değineceğimiz gibi, başka bir değişiklik daha, tüketiciyi üretim sürecine ilk kez yaklaştırıyor. Bazı endüstrilerde müşteri-şirket haberleşme bağları sayesinde müşterinin istediği malın özelliklerini doğrudan firmanın bilgisayarına girmesi ve bilgisayarın da üretimi aldığı verilere göre düzenlemesi aşamasına belirgin bir şekilde yaklaştık. Bu uygulama yaygınlaştığı takdirde, tüketiciyle üretim süreci öylesine yakınlaşacak ki kimin tüketici, kimin üretici olduğunu ayırsamakta zorlanacağız.

Son olarak, İkinci Dalga endüstriyel üretimi ürünleri önce parçalara bölerek ve sonra parçaları dikkatle birleştirerek yapıyordu. Ama Üçüncü Dalga üretimi, "bütüncü" üretimdir. Kol saati gibi basit bir ürünün yapımı, ne demek istediğimi daha iyi açıklayacaktır. Bir zamanlar saatler hepsi bağımsız hareket eden

yüzlerce parçadan oluşurdu; günümüzde ise, içinde hareket eden hiçbir parçası olmayan ama çok daha tutarlı çalışan, çok daha güvenilir saatler üretilabiliyor. Aynı şekilde, bugün Panasonic televizyonlarda on yıl önceki televizyonların yarısı kadar parça bulunuyor. Mikro-işlemciler – yine o mucizevi çipler – giderek daha fazla sayıda üründe kullanılırken, giderek daha fazla sayıda geleneksel parçanın yerini alıyorlar. Exxon yakın zamanda “Qyx” adını verdiği yeni bir yazı makinesi üretmeye başladı. Bu makinenin içindeki parça sayısı inanılmayacak kadar azdır. IBM’in “Selectric” model yazı makinesinde ise yüzlerce parça bulunuyordu. Aynı şekilde, Canon’un ünlü 35 mm.’lik fotoğraf makinesi AE-1’nin parça sayısı, kendinden önceki modeldekinden 300 daha az. Bu parçaların 175’inin yerini, Texas Instruments’ın ürettiği tek bir mikro-işlemci aldı.

Modelleri bilgisayar yardımıyla oluşturarak ve bunun gibi başka “ileri üretim teknolojisi”ni kullanarak, giderek daha fazla işi daha az parçaya yükleyebiliyor ve birçok parçanın yerine tek bir “bütün” yerleştirebiliyoruz. Bu durum, fotoğrafların tabloların yerini alması gibidir. Bir portre yapmak için ressam tuvale sayısız fırça darbesi atarken, fotoğrafçı tek bir düğmeye basarak bütün görüntüyü yakalayabilmişti. Diğer bir deyişle, üretimde de aynı etkiyi görüyoruz.

Kalıp iyice netleşiyor. Teknosferdeki ve enfosferdeki muazzam değişiklikler, ürünleri üretme şeklimizde de büyük değişikliklere neden oldu. Geleneksel kitlesel üretimden uzaklaşıp, kitlesel ve bireysel üretimin ilginç bir bileşimine doğru yol alıyoruz. Bu çabanın nihai hedefinin ne olduğunu görmek zor değil: Tüketicinin doğrudan kontrolü altında, tamamen ısmarlama, mümkün olduğunca az parçaya sahip ürünlerin sürekli üretimi.

Kısacası, üretimin temel yapısında bir devrim gerçekleştiriyor ve toplumun her alanına değişim dalgaları yayıyoruz. Ama kendisine meslek seçmeye çalışan bir öğrencinin, yatırım planları

yapan kurumların, kalkınma stratejisi hazırlayan bir hükümetin planlarını etkileyecek olan bu değişim, tek başına ele alındığında asla tam olarak anlaşılamaz. Bunu, ofis ortamında gerçekleşen başka bir devrimle birlikte ele almak zorundayız.

SEKRETER ÖLDÜ MÜ?

Zengin ülkelerde nesnel üretimde çalışan işçilerin oranı azalırken, fikir üretecek, yeni buluşlar ve bilimsel formüller geliştirecek, dosya hazırlayacak, fatura düzenleyecek, organizasyon planları hazırlayacak, pazar araştırması yapacak, pazarlamacı olarak çalışacak, mektuplar yazacak, grafikler çizecek, hukuk sorunlarını analiz edecek, bilgisayar programları yazacak kişilere duyulan ihtiyaç da giderek artıyor. Çeşitli ülkelerde ofis çalışmalarının bu şekilde arttığını gösteren o kadar çok kanıt var ki burada anlatmamız için istatistikler vermemize gerek yok. Hatta bazı sosyologlar, bu oluşumu “endüstri sonrası” çağa geldiğimizin bir işareti olarak görüyorlar.

Durum aslında o kadar da basit değil. Ofis çalışanlarına ihtiyacın artması, yeni bir sisteme geçişin değil, endüstrileşmenin yaygınlaşmasının, İkinci Dalga'nın son yükselişinin işareti olarak görülürse, konu daha iyi algılanabilir. Çalışma hayatının nesnellikten uzaklaştığı doğru ama bu işlerin yapıldığı ofislerin tam anlamıyla İkinci Dalga fabrikalarını örnek alan modellerle düzenlendiği unutulmamalıdır. İşin kendisi de tekrara dayanır, parçalıdır, sıkıcıdır ve insanı bezdirir. Bugün ofislerin yeniden düzenlenmesi çabaları, ofisleri fabrika modelinden uzaklaştırma amacına yöneliktir.

Gerçek şu ki ofis adı verilse bile, İkinci Dalga fabrika modeline benzer bir sınıf sistemi yaratılmış durumda. Fabrika çalışanları, işi aktif olarak yapanlar – üretim bandı işçileri – ve yöneticiler olarak ikiye ayrılır. Aynı şekilde, ofis çalışanları da “üst düzeyde soyut” işlerde çalışanlarla “daha az soyut” işlerde çalış-

şanlar şeklinde ayrılır. Birinde, zamanının çoğunu toplantılarda, iş yemeklerinde veya yazışmalarda geçiren, o ya da bu kişiyle telefon bağlantısı kurulması için emirler yağdıran üst düzey yöneticiler, bilim adamları ve mühendisler yer alır. Yakın zamanda yapılan bir araştırmaya göre, üst düzey yöneticiler zamanlarının yüzde 80'ini "bilgi alışverişi" ile geçirdiğini ortaya koyuyor.

Diğer tarafta, daha az soyut işlerde çalışan, beyaz yakalı işçileri görürüz. İkinci Dalga süresince üretim bandı işçilerinin yaptığı gibi, bu insanlar da hiç durmadan aynı işleri tekrarlarlar. Çoğu kadın olan ve sendika kaydı veya sosyal hakları bile bulunmayan bu işçiler, sosyologların "endüstri sonrası" terimini alaycı bir tavırla karşılamakta haklıdır, çünkü ofiste çalışanlar bile bu insanlar da "endüstri işçileri"dir.

Günümüzde ofis ortamlarında da İkinci Dalga'nın etkileri kaybolurken, yerini Üçüncü Dalga oluşumları alıyor. Yakında bu endüstriyel sınıf ayrımı da ortadan kalkacak. Ofislerde görülen eski hiyerarşilerin ve düzenlemelerin tekrar incelenip yapılandırılması uzun sürmeyecek.

Ofis ortamlarında yeni kendini hissettirmeye başlayan Üçüncü Dalga devrimi, aslında çok çeşitli etkenlerin bir araya gelmesiyle oluştu. Bilgi ihtiyacı öylesine arttı ki İkinci Dalga'ya ait muhasebeciler, sekreterler, yazmanlar ordusu ne kadar büyük olsa veya ne kadar sıkı çalışsa da, artık ihtiyacı karşılayamıyor. Ayrıca, kırtasiye işlemleri öylesine masraflı bir hale geldi ki bunun önüne geçmek için araştırmalar yapılıyor. (Birçok şirkette ofis masrafları, tüm masrafların yüzde 40 ila 50'sini kapsayacak ölçüde yükselirken, bazı uzmanlar, gözle görünmeyen etkenler de hesaba katıldığında, bir tek iş mektubunun maliyetinin 14 ila 18 dolar arasında değişebildiğini belirtiyorlar.) Diğer yandan, bugün Birleşik Devletler'de ortalama bir fabrika işçisi kendisini destekleyen 25,000 dolarlık bir teknolojiyle çalışırken, bir Xerox pazarlamacısının tahminine göre, "bir ofis görevlisi 500 ila 1,000

dolarlık ekipmanla çalışmak zorunda kalıyor ve muhtemelen dünyanın en verimsiz işçileri arasında yer alıyor.” Son on yıl içinde ofis verimi sadece yüzde 4 artarken, başka ülkelerde durumun daha da belirgin olduğu söylenebilir.

Şimdi tüm bu istatistik verilerini, bilgisayarın yaptığı işlerin boyutlarıyla ve maliyetleriyle kıyaslayın. Yapılan hesaplamalara göre, son on beş yıl içinde bilgisayarların yapabildiği işlerin verimi 10,000 kat artarken, maliyeti 100,000 kat azalmış durumda. Artan maliyetler ve yerinde sayan verimle bilgisayardaki gelişmeler karşılaştırıldığında, sonucun tüm dünyada bir “deprem” olması kaçınılmaz.

Bu oluşumun en önemli sembolü, kelime işlemci denen bir elektronik alettir. Bugün Birleşik Devletler’deki ofislerde daha şimdiden 250,000 civarında kelime işlemci kullanılıyor. Bu aletlerin aralarında IBM ve Exxon gibi devlerin de bulunduğu üreticileri, cirosu yakında 10 milyar dolara ulaşacak bir pazarı paylaşma savaşına giriştiler bile. Bazen “akıllı daktilo” veya “metin editörü” denen bu alet, ofiste bilgi akışını temelden değiştirecek; tabii bununla birlikte ofis çalışmalarının doğasını da. Bu alet, yakında beyaz yakalı işçilerin iş dünyasını işgal edecek olan makinelerin sadece bir tanesi.

Haziran 1970’de, Chicago’da düzenlenen Uluslararası Kelime İşlemci Derneği’nin toplantısına katılan 20,000 civarında katılımcı, çok çeşitli yeni ofis makinelerini görebilmek veya denemek için izdihama aldırmadı; optik tarayıcılar, yüksek hızlı yazıcılar, mikrografik cihazlar, faks makineleri, bilgisayar terminaleri ve daha birçok şey vardı. Bir anlamda, yarının “kağıtsız ofis ortamı” olarak tanımlanabilecek bir oluşuma bakıyorlardı.

Washington’da Micronet, Inc. adında bir danışmanlık firması, çeşitli üreticilere ait on yedi türde cihazı birbirini tamamlayacak şekilde birleştirerek, kağıdın *yasak* kabul edildiği bir ofis ortamı kurdu. Bu ofise gelen her belge, mikrofildi alındıktan

sonra, ileride bir tarihte kullanılmak üzere bilgisayar ortamında saklanıyor. Bu gösteri ofisi ve eğitim tesisi, yazı makineleri, mikrofilm cihazları, optik tarayıcılar ve video terminallerini çalışan bir ortamda sergiliyor. Micronet'in başkanı Larry Stockett'e göre burada amaç, "yanlış dosyalamaya izin vermeyen, pazarlama, satış ve araştırmalarla ilgili en son bilgilerin bile saklandığı, verilerin saatte yüz binlerce sayfaya basılıp dağıtılabildiği ve kağıttan elektronik ortama veya elektronik ortamdan kağıtlara birkaç dakika içinde bilgi aktarılabildiği bir ofis ortamı yaratmak."

Yarının ofisinin en önemli özelliği, yazışmalar. İkinci Dalga'ya ait alışılmış bir ofis ortamında, yönetici bir yazı oluşturmak istediğinde hemen sekreterini çağırırdı. Sekreterin ilk işi, yöneticinin söylediklerini kağıda, örneğin bloknota aktarmak veya daktiloyle taslak olarak yazmaktı. Ardından mesaj kontrol edilir, hatalar düzeltilir, belki bir-iki defa daha daktiloyle yazılırdı. Bu aşamadan sonra daktiloyle son hali temiz bir şekilde yazılır, kopyası çıkarılır veya fotokopisi çekilirdi. Orijinali postaya verilirken, kopyası dosyalanırdı. Böylece mesajı hazırlama işi dışında, beş farklı aşamadan geçmesi gerekirdi.

Günümüzde modern makineler bu beş aşamayı tek sefere indirebiliyor.

Bunun nasıl olduğunu öğrenmek – ve çalışmamı hızlandırmak – için bir bilgisayar alıp kelime işlemci olarak kullandım ve kitabın ikinci yarısını bilgisayar ortamında yazdım. Neyse ki tek derste makineyi kullanmayı öğrenebildim. Birkaç saat içinde, son derece akıcı bir şekilde kullanmayı başardım. Bir yıldan uzun süredir bilgisayarımı kullanıyorum ve çalışmamın ne kadar hızlandığını görmek beni hâlâ şaşırtıyor.

Bugün artık bir bölümün taslağını hazırlarken kağıt üzerinde çalışmaya gerek görmüyorum; bunun yerine, düğmelere basarak ekrana yazdığım yazıyı bilgisayarın "disket sürücüsü" denen bir parçası sayesinde elektronik ortamda saklayabiliyorum. Disket-

ten geri yükleme yaptığımda, birkaç gün veya birkaç hafta önce yazdığım kelimelerin televizyon ekranını andıran monitörde karşıma çıktığını görüyorum. Sadece birkaç düğmeye basarak, daha önce yazdıklarımı değiştirebiliyor, yeniden düzenleyebiliyor, paragrafların yerlerini değiştirebiliyor, silip araya yeni kelimeler ekleyebiliyor ve sonunda aynı metin üzerinde istediğim düzeni yaratabiliyorum. Bütün bunlar, daktilo silgisine, üstünü çizmele-re, kesip çıkarmalara veya yapıştırımlara gerek bırakmıyor. Tas-lağı hazırladığımda bir düğmeye basıyorum ve yanımda duran yazıcı, her şeyiyle tamamlanmış bir kopyayı kağıda döküyor.

Ama bu şekilde kağıt üzerinde kopya çıkarmak bu makine-leri hâlâ ilkel bir şekilde kullanmak demektir ve gerçek üretim amaçlarına terstir. Elektronik ofisin asıl amacı, sadece sekreterin bir mektubu hazırlarken geçtiği aşamaları azaltmak ve zaman ka-zandırmak değildir. Otomasyon düzenini benimsemiş bir ofis or-tamında, notlar elektronik yollardan diskete aktarılır. Alınan bu notlar, elektronik editörler sayesinde kontrol edilerek düzeltilir ve birkaç saniye içinde alıcının yazıcısına veya monitör ekranına gönderilir. Daha önce sözünü ettiğimiz aşamaların hepsi elekt-ronik ortamda gerçekleşir; posta hizmeti dahil! Böylece hem za-man kazanılır hem de maliyetler düşer.

Bu basite indirgemenin sonuçları, sadece ofis ortamıyla da sınırlı değil. Örneğin, bu cihazlar, gezegenlere, mikrodalga-ya ve diğer telekomünikasyon araçlarına bağlandığında, İkinci Dalga'nın aşırı yük altında ezilen, fonksiyonlarını tam olarak yerine getiremeyen posta sisteminin görevini de elinden alır. Gerçek şu ki ofis ortamlarında gözlemlenen ve kelime işlemcinin sadece bir parçası olduğu bu otomasyon sistemi, sırtında o dev çantasıyla bir postacının yerini alacak bir "elektronik posta" sis-teminin fonksiyonlarını bile yerine getirebilir.

Günümüzde Birleşik Devletler'de ülke içi posta hizmetleri-nin yüzde 35'ini faturaların, makbuzların, sipariş mektuplarının,

banka dekontlarının, çeklerin vs. iletilmesi oluşturuyor. Ama bu yazışmaların büyük bölümü insanlar değil, kuruluşlar arasında oluyor. Posta hizmetleri giderek daha çok aksarken, birçok organizasyon İkinci Dalga'ya özgü posta sistemine alternatif olabilecek kanallar aramaya başladı ve böylelikle, Üçüncü Dalga posta sisteminin bazı kısımları yüzünü gösterdi.

Teleks, faks makineleri, kelime işlemciler ve bilgisayar terminallerine dayalı bu yeni elektronik posta sistemi, özellikle gelişmiş ölkelerde giderek yayılıyor. Yeni uydu sistemleri, bu yayılımı daha da hızlandıracak.

IBM, Aetna Casualty and Surety ve Comsat (güya devlete ait iletişim uyduları ajansı) birleşerek, başka şirketlere entegre bilgi hizmetleri sağlayabilmek için Satellite Business Systems şirketini kurdular. SBS, örneğın General Motors, Hoechts veya Toshiba gibi büyük firmalar için uydu hizmetleri sağlamayı planlıyor. Her şirket istasyonunda kurulu ucuz yer birimleri sayesinde, SBS her şirketin kendi elektronik posta hizmetine sahip olmasını, kamu posta hizmetlerine ihtiyaç duymamasını sağlıyor.

Kağıtlar göndermek yerine, yeni sistem elektronik sinyaller gönderiyor. Arthur D. Little araştırma organizasyonunda çalışan Vincent Giuliano, bugün bile elektroniğın birçok alanda en önemli unsur olduğunu belirtiyor; bir alışverişi etkili hale getiren şey bir elektronik sinyal oluyor ve bir kağıt fatura, dekont veya makbuz, daha sonrasında sadece teyit amacıyla gönderiliyor. O kağıt belgelere daha ne kadar süre ihtiyaç duyulacağı sorusu ise, tartışmaya açık bir konu.

Mesajlar ve talimatlar, sessiz sedasız ve anında gönderiliyor. Tüm sistemde bilgi parçacıkları bir aşağı bir yukarı dolaşırken, uyduya çıkıp dünyanın öbür ucundaki bir ofiste veya bir yöneticinin evinde duran bilgisayara inerken, tüm masalarda bulunan bilgisayar terminalleri – büyük organizasyonlarda binlercesi – sessizce yanıp sönüyor. Bilgisayarlar, gerekli olduğu yerde şir-

ketin dosyalarını başka şirketlerinkilere bağlıyor ve yöneticiler dışarıdaki yüzlerce veri bankasında bulunan bilgilere kolayca ulaşabiliyor.

Olayların bu yönde daha ne kadar süre devam edeceğini hep birlikte göreceğiz. Ama yarının ofis ortamı neredeyse gerçek olarak kabul edilemeyecek ölçüde düzgün, sorunsuz ve belirsiz. Gerçekler daima kusurludur. Ama bu yönde hızla ilerlediğimiz son derece açık bir gerçek ve elektronik ofis ortamına doğru kısmi bir kıpırdanma bile, bir anda sosyal, psikolojik ve ekonomik sonuçlarda patlama yaratabilir. Şurası gerçek ki bizi bekleyen şey sadece yeni makineler değil. İnsan ilişkilerini ve ofislerdeki rolleri baştan aşağı yeniden yapılandıracağı kesin.

Başlangıç olarak, bir sekreterin fonksiyonları ortadan kalkacak. Yarının ofisinde daktilo bilmek bile gerekmiyor, çünkü sesli komut sistemleri bu ihtiyacı ortadan kaldırıyor. Başlangıçta mesajları yakalamak ve aktarılabilir biçimlere dönüştürmek için daktilo bilgisine hâlâ ihtiyaç duyulacaktır. Ama çok geçmeden, yazı ekipmanları her kullanıcının ses tonuna ve aksanına göre ayarlanarak, sesleri yazılı kelimelere dönüştürebilir ve dolayısıyla yazma aşamasını kesinlikle gereksiz kılabilir hale gelecek.

Dr. Giuliano şöyle diyor: "Eski teknoloji bir yazmanı gerektiriyordu, çünkü ilkeldi. Bir kıl tabletle çalıştığınızda, kili pişirmeyi ve üzerine işaretler kazımayı bilen birine ihtiyaç duyarsınız. Yazı kitleler için değildi. Bugün sekreterleri yazmanların yerine getirdik. Ama yeni teknoloji sayesinde mesajları almak, düzeltmek, saklamak, yeniden ortaya çıkarmak, göndermek ve kopyalamak kolaylaştığında, bütün bu işleri kendi başımıza yapabileceğiz; tıpkı konuşmak gibi. İlkel unsur ortadan kaldırıldığında, yazmanlara da ihtiyacımız kalmayacak."

Gerçekten de, birçok kelime işlemci uzmanının sarıldığı bir umut, sekreterin fonksiyonlarının geliştirilmesi ve yöneticilerin yazma işini üstlenmesi veya paylaşması yönünde; en azından,

yazma ihtiyacı tamamen ortadan kalkana kadar. Uluslararası Kelime İşlemci toplantısında bir konuşma yaptığımda, bana makinemi sekreterimin kullanıp kullanmadığını sordular. Kendi yazışmalarımı tek başıma hallettiğimi ve hatta sekreterimin bilgisayarına pek yaklaşmasının bile gerekmediğini söylediğimde, salon alkışlarla inledi. Gazetelerdeki seri ilanlarda şu tür ilanların yayımlanacağı günleri hepsi hayal ediyordu:

ARANIYOR:

YÖNETİM KURULU BAŞKAN YARDIMCISI.

Üstlenilecek sorumluluklar arasında finansı koordine etmek, pazarlama, birçok bölümde üretim hattı gelişimi bulunacaktır. Güçlü yönetim becerilerine sahip olmalıdır. Uluslararası bir şirkette yönetim kurulu başkanına sorumlu olacaktır.

DAKİLO BİLMEK ŞARTTIR.

Buna karşılık yöneticiler, muhtemelen parmak uçlarını yormak istemeyeceklerdir, tıpkı kendi kahvelerini hazırlamak istemedikleri gibi. Dolayısıyla, sesle komut verilebilecek makinelerin çok yakında olduğu ve bütün yazı işini makineye bırakabilecekleri düşünülürse, muhtemelen bilgisayar klavyesi kullanmaya da daha fazla direneceklerdir.

İstesinler ya da istemesinler, kabul etsinler ya da etmesinler, eski İkinci Dalga sistemleriyle çatıştığı her yerde olduğu gibi, Üçüncü Dalga'nın ofis ortamında yaratacağı değişimlerin de yeniden yapılanma, yeni kariyer tercihleri ve fırsatlar gibi endişe ve çatışmalara da yol açacağı açıktır. Yeni sistemler, eski yönetici alanlarını, hiyerarşi yapılarını, cinsel rol ayrımlarını ve departman sınırlarını zorlayacaktır.

Bütün bunlar, çok çeşitli korkuları uyandırıyor. Milyonlarca işin ortadan kaybolacağı (ya da günümüz sekreterlerinin büyük ölçüde mekanik kölelere indirgeneceği) veya Booz Allen

& Hamilton danışmanlık firmasının üst düzey yöneticilerinden Randy Goldfield'ın dediği gibi kelime işlemci endüstrisinin gelişerek birçok işi kolaylaştıracağı yönünde çok çeşitli görüşler var. Bayan Goldfield'a göre, beyinsiz kölelere dönüştürülmesi bir yana, sekreterler profesyonel işin bir bölümünü yüklenen ve karar verme aşamasında yöneticiyle işbirliği yapan yardımcılara dönüşecek. Muhtemelen, daha fazla sorumluluk alarak yükselen ve kendini geliştirmekten kaçınan – sonuçta da kendini organizasyon dışında bulan – beyaz yakalıları arasında belirgin farklar göreceğiz.

Peki, sonuçta bu insanlara ne olacak; ve elbette genel olarak ekonomiyi? 1950'lerin sonlarında ve 1960'ların başlarında, otomasyonun henüz yüzünü gösterdiği dönemlerde, birçok ülkede ekonomistler ve sendikacılar, bu gelişmelerin işsizlik oranını artıracığını düşünüyorlar. Ama tam aksine, ileri teknoloji ülkelerde iş alanları arttı. Endüstriyel üretim sektörü daralırken, ofis ve hizmet sektörleri genişledi ve boşluğu doldurdu. Ama endüstriyel üretim gerilemeye devam ederse ve bu arada ofis çalışmalarında da azalma olursa, iş alanlarını kim sağlayacak?

Ne yazık ki kimse bu soruya cevap veremiyor. Bitip tükenmeyen çalışmalara ve duygusalığa dayalı iddialara rağmen, tahminler ve belirtiler bir çelişkiler yumağına dönüşüyor. Mekânizasyon ve otomasyon alanındaki yatırımları endüstri sektöründeki iş durumuna bağlama çabaları sonunda, *Financial Times*'ın sözünü ettiği gibi, ikisi arasında hiçbir şekilde bağlantı kurulamıyor. Görünüşe bakılırsa, 1963-1973 yılları arasında ileri teknolojiye en fazla yatırım yapan ülke Japonya oldu. Yine, işsizlik oranlarında en büyük düşüş de yine Japonya'da gözlemlendi. En büyük gerilemenin görüldüğü ülke, makineler konusunda en az yatırım yapan İngiltere idi. Birleşik Devletler'in durumu, Japonya'ninkinden pek farklı değildi. Teknolojiyle paralel olarak, iş alanları oranında da bir yükselme gözlemlendi. İsveç, Fransa,

Batı Almanya ve İtalya'da ise, hiçbirinin ki diğetine benzemeyen gelişmeler gözlemlendi.

Görünen o ki işsizlik oranı sadece teknolojiadaki ilerlemelerle bağlantılı değil. Otomasyona gidildiğinde işsizlik oranı artıyor veya düşüyor şeklinde bir çıkarımda bulunamayız. İşsizlik veya iş alanları hacmi, çok çeşitli konularda bir ülkenin izlediği politikaların bileşik sonucudur.

İlerleyen yıllarda, iş pazarındaki baskılar belirgin şekilde artabilir. Ama bunun tek kaynağı olarak bilgisayarları sorumlu tutmak pek de gerçekçilik sayılmaz.

Kesin olan şu ki gerek ofis gerekse fabrika ortamlarında, önümüzdeki onyıllarda ciddi devrimlerle karşılaşacağız. Beyaz yakalı sektörle ve üretim bandı işçileri arasında gerçekleşecek olan ikiz devrim, toplum için tamamen yeni bir üretim yapısını beraberinde getirecek; bu, insan ırkı için dev bir adımdır. Bu adım, çok karmaşık sonuçları da beraberinde getirecek. Sadece iş alanları ve endüstriyel yapı gibi şeyler değil, politik ve ekonomik gücün dağılımı, iş birimlerimizin boyutları, uluslararası işbölümü, kadınların ekonomideki rolü, işlerin doğası ve üreticiyle tüketicinin ayrılması gibi konular da belirgin şekilde etkilenecek; hatta, işin "yeri" gibi görünüşte son derece basit olan gerçekler bile değişimden geri kalmayacak.

ELEKTRONİK EV

Yeni bir üretim sistemine doğru ilerlerken bu oluşumun içinde öylesine soluk kesici bir toplumsal değişim gizli ki çoğumuz bunun anlamını çözmekten geri duruyoruz; oysa evlerimizde bile değişim yaratmak üzereyiz.

Sadece küçük çalışma birimlerini teşvik etmek, üretimin merkezilikten ve şehirlerden uzaklaştırılmasına olanak tanımak, çalışmanın doğasını değiştirmek bir yana, milyonlarca kişi işini İkinci Dalga'nın yarattığı ofislerden, fabrikalardan alıp ilk ortaya çıktığı yere, yani eve getirebilir. Böyle bir şey olduğu takdirde, aileden okula, şirketlerden bütün büyük organizasyonlara kadar her yerde dev bir değişim gerçekleşir.

Üç asır önce tarlasını ekip biçen çiftçileri gören biri, tarlaların boşalacağına, kalabalıkların hayatlarını sürdürmek için fabrikalara doluşacağına inanması mümkün değildi. Aynı şekilde, o devasa fabrikaların, gökdelen iş merkezlerinin daha ömrümüz süresinde boşalacağına, sadece depo olarak kullanılmaya başlayacağına ya da ev haline getirileceğine inanmak zor. Ama yeni üretim şekli bunu mümkün hale getiriyor. Bu endüstri, elektronik temele dayandırılmış evi toplumun merkezi haline getirecek.

Yakında milyonlarca insanın işe gidip gelirken yolda harca-
yacağı zamanı evde çalışarak geçirmeye başlayacağını söyledi-
ğimde, hemen itirazlarla karşılaşacağımı biliyorum. Bu konuda

şüpheli olmak için birçok haklı nedeniniz de var. “Böyle bir şey mümkün olsa bile, insanlar evlerinde çalışmak istemezler. Şu kadınların haline bir baksanıza; evden çıkıp bir işte çalışmaya başlamak için can atıyorlar!” “Çoluk çocuk ve onca ev işi arasında nasıl çalışılabilir ki?” “İnsanlar başlarında patron baskısı olmadan çalışamaz!” “İnsanlar birlikte çalışabilmek için gereken güveni ancak aynı ortamda çalıştıkları takdirde kazanabilirler.” “Ev ortamı buna izin vermez.” “Evde çalışmak da ne demek? Maden eritme ocağını bodrum katına koyacak değiliz ya?” “Bu konudaki imar kanunları ne olacak?” Ve işte en son, en güçlü itiraz: “Evde kalıp bütün gün karımın – ya da kocamın – yüzünü görmemi mi bekliyorsunuz?”

Bu fikre Karl Marks bile karşı çıkardı. Toplumda işbölümü sağlamak için tek bir ortamda toplanmış aletlerin gerekliliğine inandığından, evde çalışmanın ilkel bir üretim tarzı olduğunu düşünüyordu. Kısacası, bütün bu fikrin gülünç kabul edilmesi için her türlü neden vardı ve hâlâ da var.

EV ÖDEVİ

Ama üç asır önce insanların asla evlerden çıkacağına ve fabrikalarda çalışmak için tarlalarını terk edeceğine inanmamak için de aynı sayıda – daha fazla değilse de – neden vardı. Sonuçta, evlerinde ve hemen dibindeki toprak arazide sadece 300 yıl değil, 10,000 yıldan uzun süre çalışmışlardı. Bütün aile yapısı, çocuk yetiştirme ve kişilik oluşturma tarzı, mülkiyet, güç ve kültür sistemi, günlük yaşam mücadelesi binlerce görünmez zincirle tamamen toprağa ve yuvaya bağlıydı. Ama yeni bir üretim sistemi ortaya çıktığında, bütün bu zincirler parçalandı.

Bugün aynı süreç tekrarlanıyor; bazı ekonomik ve toplumsal güçler, işin yerini değiştirmek üzere birleşiyor.

Öncelikle, İkinci Dalga endüstriyel üretiminden daha yeni, daha ilerici Üçüncü Dalga üretim sistemine geçmek, önceki bö-

lümde gördüğümüz gibi, sadece bazı fiziksel nesneleri kullanmaktan fazlasını yapmayan işçilerin sayısını azaltıyor. Dolayısıyla, endüstriyel üretimde bile giderek daha fazla sayıda iş – yeterli haberleşme araçları ve diğer donanımlar sağlandığı takdirde – ev dahil her yerde yapılabilir. Sözüünü ettiğimiz şey bir hayal değil.

Western Electric, telefon şirketleri için elektromekanik anahtarlar üretmekten vazgeçip elektronik anahtarlar üretmeye başladığında, kuzey Illinois'deki ileri teknoloji üretim tesisindeki iş gücü değişime uğradı. Bu değişimden önce, üretim işçilerinin sayısı, beyaz yakalı çalışanların ve teknisyenlerin sayısının üç katıydı. Bugün sayıları bire bir hale geldi. Diğer bir deyişle, 2,000 işçi bilgiyle ilgilenirken, işlerinin büyük bölümünü evden yapıyorlar. Kuzey Illinois'deki tesiste çalışan başmühendis Dom Cuomo, bunu açıkça şöyle ifade ediyor: "Mühendisleri de eklerseniz, burada yapılanların yüzde on ila yirmi beşi, mevcut teknolojiyle evde bile yapılabilir."

Cuomo'nun amiri Gerald Mitchell konuyu daha da ileri götürüyor: "Elimizdeki teknolojiyle bile, çalışan 2,000 kişiden yaklaşık 600 ila 700'ü, aynı işi evlerinde de yapabilirler. Beş yıl sonra, bunun da çok ötesine geçeceğiz."

Bu tahminler, Hewlett-Packard'ın Colorado Springs tesislerinde çalışan bir yöneticinin tahminlerine çok benziyor: "Üretimde aktif olarak 1,000 kişi çalışıyor. Teknolojik açıdan ele alındığında, bu işçilerin yaklaşık 250'si evlerinde çalışabilir durumda. Lojistik sorun olabilir ama aletler ve demirbaşlar için aynı şey söylenemez. Beyaz yakalı ARGE çalışanlarının üçte biri – bilgisayar terminallerine yatırım yapmaya razı olursanız – işlerini evlerinden bile sürdürebilirler." Hewlett-Packard'da bunun anlamı, fazladan 350 ila 520 çalışan demektir.

Öyle ya da böyle, ileri teknoloji kullanan bu iş merkezinde tüm iş gücünün yüzde 35 ila 50'si, işlerinin tamamı olmasa bile büyük bir bölümünü evlerinden sürdürebilirler; tabii yöneticiler üretimin bu şekilde yapılmasına izin verdiği takdirde.

Bu tahminler sadece elektronik endüstrileri veya büyük şirketler için geçerli kabul edilmemelidir. Kanada'daki Ortho Pharmaceutical Ltd. firmasının başkan yardımcısı Peter Tattle, "Sorun kaç kişiye evde çalışma izni verilebileceği değil." Sorun şu: "Kaç kişinin fabrikada veya ofiste çalışması gerekiyor?" Kendi tesislerinde çalışan 300 kişiden söz ederken şöyle diyor: "Yeterli iletişim teknolojisinin sağlanması şartıyla, çalışanlarımızın yüzde 75'i işlerini evlerinden sürdürebilirler." Elbette ki bu sözler elektronik endüstrileri için olduğu kadar, diğer türde ileri endüstriler için de geçerli.

Daha bugün bile üretim sektörünün iş gücünün belirgin bir bölümü evlerinden çalışabilecek durumdaysa, beyaz yakalı sektörün – hammadde ihtiyacı duyulmayan bir alan – oldukça büyük bir bölümünün de bu geçişi yapabileceğini söylemek gerçek dışılık olmaz.

Gerçekten de, bugün merkezlerinde arada bir uğrayan, onun dışında telefonla veya ziyaretlerle satış yapan pazarlamacılar, mimarlar ve tasarımcılar, çeşitli endüstri alanlarında çalışan danışmanlar, terapist ve psikologlar, müzik ve yabancı dil öğretmenleri, sigortacılar, avukatlar, üniversitelerde görevli araştırmacılar ve akademisyenler – ve daha birçokları – işlerini evlerinden sürdürebilirler.

Dahası, bu insanlar çok hızlı gelişen alanlarda çalışıyorlar. Her eve bir "zeki yazı makinesi," bir fotokopi makinesi, küçük bir bilgisayar ve birden fazla istasyonla uzaktan iletişimi sağlayacak cihazları eklerseniz, evlerde birer "çalışma istasyonu" kurma düşüncesinin pek de hayal olarak kalmayacağını görmek zor değil.

Bu cihazlar sağlandığı takdirde, merkezi bir iş ortamından elektronik eve geçişi ilk kim yapar? İş ortamında yüz yüze konuşmalara ve bu karşılaşma sayesinde kelimelere gerek kalmadan gerçekleşen iletişim tarzlarına ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir

ama bazı mesleklerde başkalarıyla bağlantı kurmanız gerekmez veya buna nadiren ihtiyaç duyarsınız.

Dolayısıyla, veri saklama, daktilo kullanma, istendiğinde saklanmış verileri bulup çıkarma, muhasebe defterlerinde alt alta yazılmış sayıları toplama, fatura düzenleme gibi işler yapan ofis çalışanlarının başkalarıyla bir araya gelme zorunlulukları yoktur. Elektronik eve en çabuk geçecek olanlar belki de onlardır. Araştırmacılar, ekonomistler, planlamacılar gibi “soyut” işlerle uğraşan kişiler, hem mesai arkadaşlarıyla yakın olmalıdır hem de yalnız kalmaya ihtiyaç duyarlar. Büyük anlaşmalara imza atan kişiler bile belli zamanlarda yalnız kalıp “ev ödevi” yapmak zorundadır.

Lehman Brothers Kuhn Loeb yatırım bankacılığı firmasında başdanışman olarak çalışan Nathaniel Samuels, bu konuda benimle hemfikir. Yılın 50 ila 75 gününü evden çalışarak geçiren Samuels, geleceğin teknolojisinin evde çalışma oranının artıracığına inanıyor. Gerçekten de, birçok şirket daha şimdiden işlerin ofislerde yapılması gerektiği konusunda ısrarcılıktan vazgeçiyor. Büyük kereste firması Weyerhaeuser kısa süre önce işçilerle ilgili yeni bir broşüre ihtiyaç duyduğunda, başkan yardımcısı R. L. Siegel ve üç personel üyesi, bir taslak oluşturana kadar yaklaşık bir hafta Siegel’in evinde çalıştılar. “Dikkatimizi dağıtacak şeylerden uzak kalmak için ofisten çıkmamız gerektiğine karar verdik,” diyor Siegel. “Evden çalışmak, esnek saatlere yönelmemizle tutarlılık gösteriyor. Burada önemli olan şey, işin yapılmasını sağlamak. Nerede yaptığının bir önemi yok.”

Wall Street Journal’a göre, Weyerhaeuser bu konuda yalnız değil. “Diğer birçok şirket de personelinin evlerinden çalışmalarına izin veriyor,” diye bildiriliyor. Bu firmalar arasında, halkla ilişkiler yöneticisinin personelin yılda yaklaşık 20 gün süreyle evlerinde çalışmasına izin verdiği United Airlines da var. Hatta alt tabaka personeline ızgara başında ihtiyaç duyan McDonald’s

bile, üst düzey yöneticileri arasında evden çalışma eğilimini teşvik ediyor.

Booz Allen & Hamilton'dan Harvey Poppel şöyle diyor: "Sonuçta bir ofise gerçekten ihtiyacınız var mı ki?" Yayınlanmamış bir tahmin raporunda, Poppel şunu belirtiyor: "1990'larda, iki taraflı iletişim imkanları, evden çalışma tarzını yeterince teşvik edecek ölçüde gelişmiş olacak." Onun bu görüşü, Montreal'deki Bell Canada'da uzun vadeli planlamacı olarak çalışan Robert F. Latham tarafından da paylaşıyor: "Bilgi işleri arttıkça ve iletişim teknolojisi geliştikçe, evlerinden veya yerel iş merkezlerinden çalışan insanların sayısı da giderek artacaktır."

Aynı şekilde, Birleşik Devletler İçişleri Bakanlığı'nda yönetim danışmanı olarak çalışan Hollis Vail şöyle belirtiyor: "1980'lerin ortalarında, yarının kelime işlem merkezleri insanların evlerine kolayca sığdırılabilecek. Vail, "Afgar Company" için çalışan "Jane Adams" hakkında bir sekreterin evde çalışmasını ve "sorunlar üzerinde tartışmak ve elbette ki ofis partilerine katılmak için" sadece belli zamanlarda patronuyla buluşmasını tanımlayan bir senaryo yazmış.

Institute for the Future (IFF), bu görüşlere katılıyor. 1971 yılında yeni bilgi teknolojileriyle uğraşan en büyük şirketlerdeki 150 uzman üzerinde bir araştırma yapan enstitü, evlere aktarılacak beş farklı iş sınıflandırması yaptı.

IFF'in raporunda, gerekli araçlar ve aletler sağlandığı takdirde, sekreterlerin bugünkü işlerinin çoğunun evde de yapılabilceği belirtiliyor. "Böyle bir sistem, evli sekreterlerin bir yandan çalışırken, bir yandan da çocuklarıyla ilgilenmelerini mümkün kılabilir ve dolayısıyla, bu iş alanında çalışabileceklerin sayısı artabilir... Birçok durumda sekreterin yazılacak yazıları evde hazırlaması, metni ev bilgisayarında yazdıktan sonra yöneticinin evine veya ofisine göndermesi mümkündür."

Buna ek olarak, IFF'in raporu şöyle devam ediyor: "Mühendisler, tasarımcılar ve diğer beyaz yakalıların yaptığı birçok işin evlerde yapılabilmesi ve hatta ofis ortamında olduğundan daha kısa süre içinde tamamlanması mümkün olabilir." "Geleceğin tohumu" olarak tanımlanabilecek böyle bir çalışma tarzı, İngiltere'de şimdiden başladı. F. International Ltd. ("F" harfi "Freelance" anlamına geliyor), küçük bir bölümü dışında hepsi evlerinde çalışan 400 bilgisayar programcısını bünyesinde barındırıyor. Endüstri için programcı ekipleri sistemli bir şekilde örgütleyen firma, çalışma alanını Hollanda ve tüm İskandinavya'ya da kapsayacak şekilde genişletti ve müşteri portföyünde British Steel, Shell ve Unilever gibi dev isimler de var. *Guardian* gazetesi şöyle bildiriyor: "Evde bilgisayar programı hazırlama işi, 1980'lerin ev endüstrisi olacak."

Kısacası, Üçüncü Dalga etkisini bütün dünyaya yaydıkça, bir araştırmacının dediği gibi, "bilgisayar çevresinde gruplanmış çok sayıda insan"dan ibaret firmaların sayısı da giderek artacak. Bilgisayarları ofis ortamından çıkarıp insanların evlerine yerleştirdiğinizde, belli yerlerde toplanmaya da gerek kalmayacak. Üçüncü Dalga dünyasında beyaz yakalıların yaptığı işlerin – tıpkı Üçüncü Dalga endüstriyel üretiminde olduğu gibi – tek bir iş yerinde toplanması gerekmeyecek.

İşleri İkinci Dalga'nın götürdüğü fabrika ve ofis ortamlarından çıkarıp Üçüncü Dalga'nın işaret ettiği yere, evlere geri getirmenin yaratacağı zorluklar küçümsenmemelidir. Motivasyon ve yönetim sorunları, özel olarak organizasyonlarda ve genel olarak toplumda uzun vadeli ve belki de sancılı değişimlere neden olacak. Tüm haberleşmelerin vekillerle yapılması da mümkün değildir. Bazı işler, özellikle bazı yaratıcı anlaşmalar, sıra dışı kararların verilmesini gerektiren bazı mesleklerde, insanlarla yüz yüze gelmek kaçınılmazdır.

EVLERİNDE ÇALIŞANLAR

Her şey bir yana, elektronik evin gerçekleşmesini teşvik eden çok çeşitli etken bir araya geliyor. İleri teknoloji ülkelerinin birçoğunda ulaşım bugüne dek sorun olmuştur. Toplu taşıma sistemleri belli bir seviyede tıkanmış durumdadır. Trafik akmaz. Park yeri bulmak başlı başına bir sorundur. Çevre kirliliği ciddi bir hal almıştır. Grevler ve arızalar günlük meseleler olarak benimsenmiştir.

İşe gidiş geliş masrafı, çalışanın kendisine yüklenir. Bu durum, maaş artışı olarak işverene, ürünlerin fiyat artışı olarak da tüketiciye yansır. Jack Nilles ve Ulusal Bilim Vakfı'nın kurduğu bir ekip, beyaz yakalı çalışanların iş merkezlerinden uzaklaştırıldığı takdirde sağlanacak para ve enerji tasarrufu üzerinde bir araştırma yaptı. Nilles ve ekibi, işlerin evlere aktarılması yerine, iş yerlerinin personelin evlerine yakın yerlerde kurulması teorisyle hareket etti.

Bulgular çok şaşırtıcıydı. Los Angeles'taki 2,048 sigorta şirketi çalışanı üzerinde inceleme yapan ekip, ortalama olarak her çalışanın günde işi ve evi arasında 21.4 mil yolculuk yaptığını ortaya koydu (Birleşik Devletler'de çalışan şehirli işçilerin ulusal ortalaması 18.8 mildi). Yönetim seviyesi yükseldikçe, ulaşım mesafesi de artıyordu ve üst düzey yöneticilerin ortalaması 33.2 mildi. Diğer bir deyişle, bu çalışanlar her yıl işe gitmek için 12.4 mil yol yapıyorlar ve bunun için yarım yüzyıla denk gelecek ölçüde zaman harcıyorlardı.

1974 itibariyle, bu mil başına yirmi iki sent veya toplamda 2,730,000 dolar demektir; bu miktar, dolaylı olarak şirkete ve tüketicilere yansıyor. Gerçekten de, Nilles şirketin yılda işçilerine fazladan 520 dolar ödediğini keşfetti; bunun sonucu olarak, "ulaşım maliyetlerine destek" sağlanıyordu. Merkezi işyeri uygulamasını sürdürmek için, park alanı ve diğer türde hizmetler de maliyetlere ekleniyordu. Yakınlarda oturan bir sekreterin

yılda 10,000 dolar kazandığını düşünürsek, ulaşım sorunlarının ortadan kaldırılması, şirketin fazladan 300 kişiyi daha işe alabilmesini veya alternatif olarak kâr marjına önemli bir miktar ekleyebilmesini sağlayacaktı.

Asıl soru şu: Telekomünikasyon aletlerinin sağlanması ve bakım masrafları, ne zaman işe gidip gelme masraflarının altına düşecek? Benzin fiyatları ve diğer ulaşım maliyetleri – otomobilin yerine toplu taşımacılık getirilse bile – artarken, telekomünikasyon araçlarının maliyeti giderek düşüyor.¹⁶ Bu iki çizgi, bir noktada kaçınılmaz bir şekilde kesişecek.

Ama bizi giderek üretimi dağıtmaya ve sonunda elektronik eve yerleşmeye iten şey sadece bu güçler değil. Nilles, evinden işine gidip gelmek zorunda olan bir Amerikalının ortalama olarak 64.6 kilovat elektrik karşılığı benzin yaktığını hesapladı. (Los Angeles'taki sigorta şirketinin çalışanları, işe gidip gelmek için yılda 37.4 milyon kilovat harcıyordu.) Buna karşılık, bilgi aktarımı için gereken elektrik çok azdır.

Tipik bir bilgisayar terminali, çalışırken ortalama olarak 100 ila 125 vat elektrik tüketir. Telefon, 1 vat veya daha azını kullanır. Ne ölçüde haberleşme araçlarına ihtiyaç duyulacağı ve ne kadar uzun süre kullanılacakları konusunda bazı tahminlerde bulunan Nilles, çalışanların gidip gelmesi yerine, mesajların gidip gelmesini sağlamanın otomobil kullanıldığı zaman 29'a 1, toplu taşıma araçları kullanıldığı zaman 11'e 1, tıka basa doldurulmuş toplu taşıma araçları kullanıldığı zaman ise 2'ye 1 daha avantajlı olduğunu ortaya koydu.

16 Uydular uzun mesafe aktarımlarında maliyeti neredeyse sıfıra indirebilir. Mühendisler şimdilerde "mesafeden bağımsız" iletişimden söz ediyorlar. Bilgisayar gücü öylesine hızlı arttı ve fiyatlar öylesine belirgin bir şekilde düştü ki mühendisler ve yatırımcılar şaşkınlıktan donakaldılar. Fiber optikler ve diğer yeni teknolojiler de gelişirken, ilerleyen zamanlarda maliyetlerin daha da kısıllacağını tahmin etmek zor değil; hafıza başına, işlemci hızı başına, aktarılan sinyal başına.

Bu şekilde yapılan bir hesap sonuna kadar götürüldüğünde, 1975 yılında şehir dışından işe gidip gelmeler yüzde 12 ila 14 gibi düşük bir oranda azaltılıp yerine telekomünikasyon teknolojileri getirilmiş olsaydı, Birleşik Devletler bugün 75 milyon varil benzinini ziyan etmemiş olurdu ve dolayısıyla, Arap ülkelerinden benzin ithal etmek zorunda kalmazdı. Bunun Birleşik Devletler'in ödemeler dengesi ve Ortadoğu politikası üzerindeki etkileri ise muazzam olmuştur.

Benzin ve elektrik fiyatları önümüzdeki onyıllarda artmaya devam edecek ama "zeki" daktiloların, tele-fotokopilerin, ses ve görüntü bağlantılarının, kişisel bilgisayarların fiyatları ve kullanım masrafı giderek düşecek. Bu durum, üretimin en azından bir kısmının İkinci Dalga'nın tipik merkezi, büyük işyerlerinden çıkarılmasının daha kazançlı ve daha ekonomik olacağını gösteriyor.

Bütün bunlara, farklı yönlerde başka baskıları da ekleyebiliriz. Şirketler ve devlet kurumları işi eve – ya da önce iş merkezlerine – aktarmanın, günümüzde gayrimenkuller için yapılan muazzam masraf ve yatırımları büyük ölçüde azaltacağını fark edecekler. Merkezi ofisler ve üretim tesisleri küçüldükçe, gayrimenkul, ısınma, havalandırma, aydınlatma ve genel bakım gibi maliyetler çok daha azalacaktır. Arsa, iş hanı, fabrika binalarının fiyatlarının ve vergilerinin sürekli artması, bu maliyetleri düşürme çabaları doğrultusunda işlerin büyük merkezlerden dışarıya kaymasını kolaylaştıracak.

Bu oluşum, çevre kirliliğini ve dolayısıyla çevre koruma masraflarını da azaltacak. Çevrenin korunmasını destekleyenler, şirketleri ve fabrikaları yarattıkları kirliliği temizleme masraflarını ödemek zorunda bıraktıkça, daha az kirlilik yaratan çalışmalara yönelme başlayacak ve dolayısıyla işin büyük, merkezi işyerlerinden daha küçük alanlara ve dahası ev ortamına kaydırılması gerekli ve cazip hale gelecek.

Çevreciler bu iki alternatif arasındaki ekolojik eşitsizlikleri fark ettiğinde ve işlerin eve kaydırılması gerçek bir seçenek gibi görünmeye başladığında, bu merkezilikten uzaklaşma hareketine bütün ağırlıklarıyla destek verecekler ve Üçüncü Dalga uygarlığına geçişimizi kolaylaştıracaklar.

Elektronik ev fikrini destekleyen sosyal etkenler de söz konusu. Mesai saatleri giderek kısalıyor ama buna karşılık, yolda harcanan süre giderek uzuyor. Sekiz saatlik mesai için günde bir saatini yola ayırmak zorunda kaldığında buna öfkelenen bir işçi, mesai saatleri kısalırken yolda harcadığı zamanın oranı bu süreye göre ne kadar yüksekse, bu durum kendisine o ölçüde saçma ve bıkkınlık verici gelecektir. Bu konuda direniş arttıkça, işverenler büyük, merkezi işyerlerinde çalışanlara verdikleri primi de artıracaklardır. Diğer yandan, yolda daha az zaman harcamak, daha az yıpranmak uğruna daha düşük maaşla çalışmayı kabul edenler de var. Bu seçenek de işlerin büyük merkezlerden uzaklaştırılmasını sağlayacak etkenlerden biridir.

Son olarak, değerlerde de benzer bir değişim gözlemliyoruz. Küçük şehrin ve kırsal kesimin cazibesi artarken, çekirdek aile konusundaki tutumumuzda da belirgin bir değişiklik görüyoruz. İkinci Dalga sırasında toplumun onayladığı standart çekirdek aile yapısının bir bunalım geçirdiği ortada. Geleceğin ailesini bir sonraki bölümde inceleyeceğiz. Burada, Birleşik Devletler ve Avrupa'da – çekirdek ailenin dönüşümünün en yaygın olduğu yerler – aileyi daha da sağlamlaştırmak amacıyla alınması gereken önlemlerin arttığını söylemekle yetineceğiz. Tarih boyunca aileyi birleştiren şeylerden birinin, işlerin ailece yapılması olduğunu unutmamak gerekir.

Günümüzde bile birlikte çalışan çiftler arasında boşanma oranının daha düşük olduğu gözlemlenebiliyor. Elektronik ev yapısı, eşlerin ve hatta çocukların bir takım olarak birlikte çalışmasını büyük ölçüde mümkün kılıyor. Aile yapısını savunanlar

işlerin evlere aktarılması eğiliminde yatan bu olanakları gördüklerinde, büyük olasılıkla bu sürecin alınacak politik ve hukuki kararlarla hızlandırılması konusunda talepler artacaktır; örneğin, vergi teşvikleri ve işçi haklarında yeni kapsamlar geliştirilmesi gibi.

İkinci Dalga çağının ilk dönemlerinde, işçiler günde “on saatlik mesai” süresinin standartlaşması için mücadele ediyordu. Birinci Dalga sırasında kimse böyle bir düşüncüyü hayal bile edemezdi. Belki de yakında, işçilerin evde yapılabilecek her şeyin evde yapılması için bir hareket başlattığını görebiliriz. Birçok işçi, bunun bir hak olduğu konusunda ısrar edebilir. İşin bu şekilde yer değiştirmesinin aile yaşamını güçlendirdiği fark edildiğinde, bu talepler çeşitli politik, dini ve kültürel eğilimlere sahip kişiler tarafından da hiç şüphesiz desteklenecektir.

Elektronik ev için verilen bu mücadele, İkinci Dalga ve Üçüncü Dalga arasındaki asıl kavganın sadece bir bölümüdür ve sadece yeni teknolojik gelişmelerden en iyi şekilde yararlanmaya hevesli teknoloji taraftarlarını ve şirketleri değil, daha birçok farklı gücü bir araya getirecektir; çevrecileri, yeni bir yaşam tarzı isteyen reformcu işçi sendikalarını, muhafazakar kiliseleri, en radikal kadın hakları savunucularını, politik grupları... Bütün bu kesimler, aileye yeni ve daha tatminkar bir gelecek sağlama mücadelesinde birleşebilir. Elektronik ev, yarının Üçüncü Dalga’sını savunan güçleri bir araya toplayan odak noktası olabilir.

EV MERKEZLİ TOPLUM

Elektronik ev olgusu yaygınlaştığı takdirde, birbiriyle ilişkili birçok sosyal sonucu da beraberinde getirecektir. Bu sonuçların birçoğu, çevrecileri ve teknoloji asilerini sevindireceği gibi, iş girişimleri için de çok çeşitli yeni fırsatlar sunacaktır.

Toplumsal Etki: Nüfusun büyük bölümünün evlerden çalışması, topluma bir tutarlılık kazandırır; bugün değişimin büyük

ölçüde yaşandığı bölgelerde bu, imkansız bir hayal gibi görünüyor. Eğer çalışanlar işin bir bölümünü veya tamamını evlerinde yaparlarsa, her iş değişiminde evlerini de değiştirmek zorunda kalmazlar.

Bu durumun sonucu, zorlama hareketliliğin kişi üzerinde yarattığı baskıların ve geçici kişisel ilişkilerin azalması ve toplumsal yaşama katılımcılığın artması anlamına gelir. Bugün bir aile yeni bir yere taşındığında, aile üyeleri bir-iki yıl içinde başka bir yere taşınmak zorunda olduklarını hissettikleri takdirde civardaki organizasyonlara katılmak, yakın arkadaşlıklar kurmak, yerel politikada yer almak ve genel olarak o toplumun yaşamını paylaşmak konusunda pek fazla istek duymazlar. Elektronik ev, insanın kendisini içinde yer aldığı toplumun bir parçası gibi hissetmesini, kilise, kulüpler, gençlik organizasyonları gibi gruplarla ilişkilerini güçlendirmesini sağlayacaktır.

Çevresel Etki: İşin tamamının ya da belli bir kısmının evlere aktarılması, daha önce anlattığımız gibi, sadece enerji ihtiyacının azalmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda enerjinin merkezilikten uzaklaşmasını da getirir. Birkaç gökdelen iş hanına veya giderek yayılan bir endüstri tesisine yoğun miktarlarda enerji ulaştırma ve dolayısıyla enerji üretimini son derece yoğun merkezlerde toplama çabasının aksine, elektronik ev enerji ihtiyacının yayılmasını sağlayarak, güneşten, rüzgardan veya başka kaynaklardan elde edilen enerjinin kullanımına imkan tanır. Evlerde düşük miktarlarda üretilen enerji, günümüzde ihtiyaç duyulan devasa merkezi enerjinin en azından bir bölümünü kapsayabilir. Bunun sonucunda, en azından iki nedenden dolayı çevre kirliliğinin azalmasına katkıda bulunur: Birincisi, küçük ölçülerde olduğu takdirde yenilenebilen bir enerji temeline dayanmak, çevreyi çok fazla kirleten enerji türlerine duyulan ihtiyacı azaltır. İkincisi, bazı kritik noktalarda çevreye yığılan aşırı kirlilik yaratıcı maddelerin çok daha küçük ölçülerde kullanılmasına izin verir.

Ekonomik Etki: Böyle bir sistemde bazı iş alanları gerilerken, bazıları gelişip zenginleşecektir. Hiç şüphesiz, elektronik, bilgisayar ve haberleşme endüstrileri gelişecektir. Buna karşılık petrol şirketleri, otomotiv endüstrisi ve ticari amaçla kullanılacak gayrimenkullerin satışıyla ilgilenenler, bu değişimden zarar göreceklerdir. Küçük bilgisayar mağazaları ve bilgi hizmeti sağlayıcılar iyi iş yapacak, buna karşılık posta hizmetleri gerileyecektir. Kağıt üreticilerinin işi azalırken, hizmet endüstrilerinin çoğu ve daha ziyade ofis çalışması yapılan işler, bu değişimden kazanç elde eder.

Daha derinlere inildiğinde, vatandaşlar kendi elektronik terminal ve cihazlarını alırlarsa, memur olmaktan çıkıp girişimci haline gelirler; diğer bir deyişle, işçiler “üretim araçlarının” sahibi olurlar. Evlerinde çalışan bu kişiler, küçük ortaklıklar veya kooperatifler kurabilirler. Böylelikle, çeşitli ilişki ve organizasyon biçimlerini gerçekleştirebilirler.

Psikolojik Etki: Giderek daha soyut sembollere bağlı bir iş dünyası şeklinde çizilen bu tablo, bize şimdilik yabancı gelen, zihinsel çalışmaya, yaratıcılığa ve kişiliğe şimdikinden daha az yer veren bir çalışma ortamını akla getirebilir. Diğer yandan, evde çalışmak, hem evde hem de evlerin bulunduğu bölgelerde yüz yüze gelinerek duyguların hâkim olduğu ilişkiler kurma olanağını sağlayacaktır. Birçok bilimkurgu romanının ortaya attığı iddiaların aksine, bireylerin arasına bir elektrik perdesi gerilmeyecektir. Başkalarıyla sadece dolaylı yoldan ilişkiler kurabileceğimiz görüşü kesinlikle mantıksızdır. Geleceğin toplumu, iki türde insan ilişkisine de – biri gerçek, biri dolaylı olmak üzere – yer verebilir.

Birçok farklı tarzın ve geçici yöntemin deneneceği hiç şüphesiz. Kimileri yarım gün evde, yarım gün dışarıda çalışacak. Kimileri aylarca, hatta yıllarca evde çalıştıktan sonra dışarıda bir işe başlayacak, bir süre sonra tekrar ev ortamına dönecek. Lider-

lik ve yönetim tarzlarının değişmesi gerekecek. Küçük firmalar, büyük firmalardan ofis hizmetleri için iş alacak, evde çalışanların yönetilmesi ve koordinasyonu gibi konularda uzmanlaşacak. Aralarında yeterince işbirliği ve uyum sağlayabilmek için, belki bu küçük şirketler partiler, sosyal toplantılar ve grup tatilleri düzenleyecek ve takım üyelerinin birbirlerini sadece bilgisayar ekranlarından değil, yüz yüze tanınmasına izin verecek.

Elbette ki herkesin evde çalışması da mümkün değil (bunu istemeyebilirler de). Maaş ve fırsat maliyetleri gibi sorunlarla karşılaşacağız. İş ortamında kişiler arasında ilişkiler dolaylı yoldan sürerken, duygusal kargaşalar ve yüz yüze görüşmeler evlerde yaşanır mı sonuç ne olur? Şehirler? İşsizlik oranları? Böyle bir sistemde "işsizlik" terimi nasıl tanımlanabilir? Bu tür soru ve sorunları elimizin tersiyle bir kenara itemeyiz.

Cevabını veremediğimiz sorular olabilir; hatta belki çok büyük, aşılması çok zor engellerle de karşılaşabiliriz. Ama aynı zamanda, karşımızda yeni fırsatlar bulunduğu da açık. Yeni bir üretim sistemine geçmek, geçmiş çağın en zor sorunlarının üstesinden gelmemizi sağlayabilir. Örneğin, feodal çağda çalışma şartlarının kötülüğü, o düzende tarım sistemi devam ettiği sürece değiştirilemezdi. Köylülerin isyanı, soyluların fedakarlığı, dini hayalperestlerin çabaları toplandığında bile bu durum düzeltilemedi. Ancak kendine has başka kusurları olan fabrika sistemi doğduğu zaman bu şartlar kendiliğinden değişiverdi.

Buna karşılık, endüstriyel toplumun karakteristik sorunlar – işin monotonluğu, aşırı uzmanlaşma, kişinin kötü davranışlara maruz kalması, düşük maaşlar gibi – sendikacıların, işverenlerin, devrimci işçi partilerinin ortak çabalarıyla bile, İkinci Dalga üretim sistemi içinde kalındığı sürece giderilemedi. Gerek kapitalist ve gerekse sosyalist rejimlerde 300 yıl boyunca bu sorunlar devam ettiyse, kaynağını sistemin temelinde aramak hiç de mantıksızca olmaz.

Ofis ve fabrikalarda yeni bir üretim sistemine geçiş, belki elektronik eve giden yolların tümünden açılması, günümüzdeki bu tür sorunların ortadan kalkmasını sağlayabilir. Bugün üzerinde tartıştığımız ve belki birbirimizi öldürdüğümüz sorunlar, kendiliğinden çözümlenebilir.

Elektronik evin yarının standart kurumu olup olmayacağını bugün için bilemiyoruz. Ama bildiğimiz şey şu: Günümüzde çalışanlar ordusunun yüzde 10 ila 20'si, önümüzdeki birkaç onyı içinde bu tarihsel geçişi yaparsa, bütün ekonomi yapımız, şehirlerimiz, çevremiz, aile yapımız, değerlerimiz ve hatta politikamız temelden değişebilir.

Bu, üzerinde düşünmeye değer bir olasılıktır; hatta belki de mantığın işaret ettiği yoldur.

Ayrı ayrı ele alındıklarında, Üçüncü Dalga değişimlerinin birbirleriyle ilişkilerini görebilmek mümkün olmaz. Dolayısıyla, hepsini birlikte ele almamız şarttır. Enerji sistemimizin ve teknoloji tabanımızın bir araya geldiğinde yeni bir *teknosfer* oluşturduğunu gördük. Tam haberleşme araçlarımızı kitlesellikten uzaklaştırarak ve zeki bir ortam yaratarak *enfosferimizi* de değiştirdiğimiz bir dönemde gerçekleşiyor. Bu iki büyük trend bir araya geldiğinde, fabrika ve ofisteki işlerin niteliğini değiştirip, bizi yine eve sokacak şekilde üretim sistemimizin temel yapısını değiştiriyor.

Sadece bu oluşumlar bile, artık yepyeni bir uygarlığın eşliğinde durduğumuz yönündeki teoriyi desteklemeye yetiyor. Ama aynı zamanda, aileden arkadaşlıklara, okuldan şirketlere kadar, toplum yaşamımızı da değiştiriyoruz. Sonuç şu: Üçüncü Dalga teknosferi ve enfosferiyle birlikte, yeni bir *sosyosfer* yaratıyoruz.

GELECEĞİN AİLELERİ

1 930'lardaki Büyük Buhran sırasında, milyonlarca erkek işlerinden olmuştu. Fabrika kapıları arkalarından büyük bir gürültüyle kapanırken, bu adamlar bütün umutlarını yitirmiş durumdaydılar ve kendilerinden utanıyorlardı.

Zaman içinde işsizlik sorununa daha gerçekçi bir şekilde yaklaşıldı; artık kişinin tembelliğinin veya ahlaki eksikliğinin bir sonucu olarak değil, bireyin kontrolünün dışında kalan devasa güçler olarak bakılıyordu. Zenginliğin kötü dağıtılması, yatırımların ileri görüşlülükten yoksun olması, oradan oraya savrulan spekülasyonlar, aptalca hazırlanmış ticaret politikaları, beceriksiz hükümetler; bütün bunlar, işsizliğin asıl nedenleriydi. En azından o dönemde, işinden atılan onca erkeğin kusuru değildi. Birçok örnekte, bu suçluluk duygusu gereksizdi.

Ama bugün bir kez daha, egolar yumurta kabuğu gibi duvara çarpıyor. Bu kez neden ekonomik durum değil, ailenin parçalanması. Kadın ve erkek milyonlarca insan, parçalanan ailelerinin yıkıntıları arasından çıkarken kendilerini suçluyorlar. Aslını isterseniz, bu suçluluk duygusu da genellikle gereksiz ve yersiz.

Sorun küçük bir kesimde olsaydı, ailelerin parçalanması bireylerin suçluluğuna, eksikliğine veya yanlışlığına bağlanabilirdi. Ama ayrılık, boşanma ve diğer türlerde aile felaketleri, birçok ülkede milyonlarca insanı etkiliyorsa, bu işin sorumluluğunu sadece bireylerin omuzlarına yükleyemeyiz.

Ailedeki bu yıkım, aslında endüstrinin içinde bulunduğu genel bunalımın, İkinci Dalga kurumlarındaki yıkımın bir bölümünü kapsıyor. Bu süreç, Üçüncü Dalga sosyosferine hazırlığın bir parçasıdır. Bu fenomen kişisel hayatlarımızı altüst ediyor ve aile sistemimizi tanınmayacak hale getiriyor.

Bugün birçok kişi – belki kendimiz dahil – “aile” kurumunun parçalanması konusunda yakınıyor. Başkan Carter şöyle diyor: “Hükümetin, ailenin tarafını tutan bir politika izlemesi gerekebilir... Bundan daha önemli başka bir sorun düşünemiyorum.” Rahipler, başkanlar, başbakanlar, basın, söylev çekmeye meraklı olanlar, hep aynı şeyleri tekrarlayıp duruyorlar. Ama “aile” dediklerinde, aslında her türde aileyi değil, İkinci Dalga tarzındaki çekirdek aileyi kastettikleri unutulmamalıdır.

Genellikle zihinlerde olan aile biçimi, evinin geçimini sağlayan bir koca, ev kadını olarak bir eş ve birkaç küçük çocuktan oluşur. Ailenin çok çeşitli biçimleri olmasına rağmen, İkinci Dalga sadece bu aile yapısını, yani çekirdek aileyi tercih etti ve bütün dünyaya da kabul ettirdi.

Bu aile tarzının toplum tarafından onaylanan standart bir model haline gelmesinin nedeni, yaygın şekilde paylaşılan değerleri, yaşam tarzları, hiyerarşik ve bürokratik yönetim biçimiyle, birbirinden ayrı ev ve iş hayatlarıyla kitlesel üretim kültürüne mükemmel bir şekilde uymasındır.

Bugün yöneticiler bize aileyi kurtarmamız gerektiğini söylerken, aslında kastettikleri şey bu İkinci Dalga aile tipi, yani çekirdek ailedir. Böylesine dar bir çerçeveden bakmaları sadece sorunu yanlış kavramlarına neden olmakla kalmıyor, aynı zamanda çekirdek aileye eski saygınlığını kazandırmak uğruna son derece çocukça denebilecek şeyler yapıyorlar.

Açık saçık yazınsal eserlerin ve resimlerin yaygın şekilde satışından Rock gruplarına kadar birçok şey, bu yetkililerin gözünde ailenin sorunlarının temelidir. Bazıları, kürtaja karşı çı-

karak, okullarda cinsel eğitim derslerini kaldırarak veya kadın hakları savunucularını engelleyerek, çekirdek aileyi kurtarmanın mümkün olduğunu öne sürüyorlar. Diğerleri, okullarda öğrencilere veya hatta yetişkinlere, “aile eğitimi” dersleri verilmesi gerektiğini iddia ediyorlar. Birleşik Devletler’de aile istatistiklerinden sorumlu kişi, akıllıca bir evlilik yapmak konusunda bireylerin “eğitilmesi” gerektiğinden tutun da, “eş seçmek için bilimsel olarak geçerliliği kanıtlanmış ve halk tarafından onaylanan bir sistem” geliştirilmesi gerektiğine kadar olmadık şeyler öneriyor. Kimileri de asıl ihtiyacımız olan şeyin, aile terapistleri olduğunu ve hatta, aileye insanların gözünde tekrar değer kazandırmak için, halkla ilişkiler konusunda uzman kişilere ihtiyacımız olduğunu söylüyor! Gözlerini tarihsel değişim dalgalarının üzerimizde yarattığı etkilere kapamış olan bu insanlar, iyi niyetli olsalar bile, konudan tamamen bağımsız, saçma sapan önerilerde bulunuyorlar.

• • •

ÇEKİRDEK YANLISI KAMPANYA

Amacımız gerçekten çekirdek aileye eski hâkimiyetini kazandırmaksa, yapabileceğimiz şeyler elbette ki var. İşte bunlardan birkaçı:

- 1) Fabrika sistemine dayalı kitlesel üretim kültürünü koruyabilmek adına, teknolojiyi İkinci Dalga aşamasında donduralım. Önce bilgisayarları parçalayarak işe başlayabiliriz. Bilgisayarlar, İkinci Dalga aile tarzı açısından, kürtaj yasasından, eşcinsellere özgürlük isteyenlerden, açık saçık edebiyat eserlerinden ve filmlerden daha tehlikelidir, çünkü çekirdek ailenin hâkimiyetini koruyabilmesi için, kitlesel üretim sistemi şarttır ve bilgisayarlar, bizi bu sistemden uzaklaştırır.

- 2) Endüstriyel üretimin devam etmesi için parasal yardımda bulunalım ve ekonomide hizmet sektörünün yükselişini engelleyelim. Ofis elemanları, meslek sahipleri, teknisyenler, fabrika işçilerine kıyasla geleneklere ve aile değerlerine o kadar sadık değildir. Gerek psikolojileri ve gerekse zihinsel yapıları açısından, onları kontrol altına almak daha zordur. Hizmet sektöründe çalışanların sayısıyla birlikte boşanma oranlarının da arttığını gözden kaçırmayalım.
- 3) Enerji sorununu "çözmek" için nükleer enerjiden ve merkezi enerji üretiminden yararlanalım. Çekirdek aile yapısı, daha ziyade merkezi topluma uygundur. Bir toplumun merkezileşme ölçüsü ise, büyük oranda enerji sistemlerinin yapısına bağlıdır.
- 4) Kitlelilikten uzaklaşan haberleşme araçlarını yasaklayalım ve işe kablolulu televizyonlarla video kasetlerinden başlayalım. Bu arada, yerel dergilerin yasaklanması gerekliliği de unutulmamalıdır. Çekirdek aile, çeşitli fikirler ve değerler konusunda ulusal çapta fikir birliği sağlamış olan toplumlarda varlığını sürdürebilir ve bu alanlarda çeşitliliği benimseyen toplumlar çekirdek aileyi çürütür. Aramızda ailenin yıkımı için kitlesele haberleşme araçlarını günah keçisi yapanlar var; halbuki kitlesele haberleşme araçları, çekirdek aile yapısını bir amaç haline getiren en önemli kaynaktır.
- 5) Kadınları zorla mutfaklara geri sokalım. Kadınlara ödenen maaşları en alt düzeye indirelim. Kadının iş ortamındaki konumunu daha da zora sokmak için, kıdem tazminatlarıyla ilgili maddeleri daha da ağırlaştıralım. Evde yetişkin kimse olmadan çekirdek aile varlığını sürdürebilir mi? (Diğer yandan, tersine bir yaklaşımla da benzer bir sonuç elde edilebilir; erkeği evde tutup

çocukların sorumluluğunu onlara yükleyelim, kadınları da dışarıdaki iş ortamlarına çekelim.)

- 6) Daha uzun süre ailelerine muhtaç kalmalarını sağlamak için, genç işçilere ödenen maaşları da iyice kısalım. Böylece, sadece maddi açıdan değil, psikolojik açıdan da ailelerine daha bağımlı hale gelmelerini sağlayabiliriz. Çekirdek ailenin bu özelliğini kaybetmesinin bir başka nedeni de, gençlerin işe gitme bahanesiyle yetişkinlik iddialarında bulunmaları ve ebeveynlerinin kontrolünden çıkmalarıdır.
- 7) Üreme biyolojisi alanındaki araştırmaları ve doğum kontrol yöntemlerini kesinlikle yasaklayalım. Bunlar sayesinde kadın kendi bağımsızlığını ilan ettiği ve evlilik dışı cinsel ilişkilere girdiği için, çekirdek ailenin en büyük düşmanları arasında bunlar da yer alıyor.
- 8) Toplumun yaşam standardını 1955'ten önceki seviyeye indirelim, çünkü zenginlik arttığında, bekâr insanlar, boşanmış erkek ve kadınlar, çalışan kadınlar, tek başlarına yaşama imkanı bulurlar. Çekirdek ailenin yapısını koruyabilmesi için, belli ölçüde – ne çok fazla, ne çok az – yoksulluk şarttır.
- 9) Son olarak, çeşitliliği, fikir ve davranış özgürlüğünü, kişiliği ve özgüveni geliştiren her türlü değişikliğe karşı çıkarak – politikada, sanatta, eğitimde, iş hayatında ve daha birçok alanda – kitlesellik özelliğini kaybetmeye başlayan toplumu yeniden yola getirelim. Çekirdek aile tipi, sadece kitlesel toplumda varlığını sürdürebilir, unutmayalım.

Kısacası, aile dendiğinde akla çekirdek aile yapısı geldiği sürece, ancak yukarıda sunduğumuz öneriler doğrultusunda aile yanlısı bir politika izleyebiliriz. İkinci Dalga tarzında bir aile

yapısını yeniden güçlendirmek istiyorsak, önce İkinci Dalga uygarlığını yeniden güçlendirmek zorundayız; bunun için sadece teknolojiyi değil, tarihi de dondurmamız gerekecek elbette.

Günümüzde tanık olduğumuz oluşum, sadece ailenin ölümü değildir; aynı zamanda, bütün ailelerin tek tip çekirdek aile yapısını benimsemesini gerektiren İkinci Dalga kültürünün ölmesi ve başka türde aile yapılarının çekirdek ailenin yerini almak üzere ortaya çıkmasıdır. Üçüncü Dalga yaygınlaşırken üretimi ve haberleşme araçlarını kitlesellikten uzaklaştırdığımız gibi, aile sistemimizi de kitlesellikten uzaklaştırmak zorundayız.

ÇEKİRDEK HARİCİ YAŞAM TARZLARI

Elbette ki Üçüncü Dalga'nın gelişi, çekirdek aile yapısının tamamen ortadan kalkmasını gerektirmiyor; tıpkı İkinci Dalga'nın geniş aile yapılarını tamamen ortadan kaldırmadığı gibi. Asıl mesaj, artık çekirdek aile tipinin tüm toplum için bir model sayılamayacağıdır.

Şimdilik üzerinde pek durmadığımız şey, en azından Üçüncü Dalga'nın en fazla etkilerini hissettirdiği Birleşik Devletler'de insanların büyük bölümünün daha *şimdiden* çekirdek aile tipinin dışına çıkmış olmalarıdır.

Çekirdek aileyi bu bölümün başında tanımladığımız haliyle kabul edersek ve kaç Amerikalının böyle bir aile yapısında yaşadığını sorarsak, çok şaşırtıcı bir cevapla karşılaşırız: Bugün Amerikan halkının sadece yüzde 7'si çekirdek aile ortamında yaşıyor. Halkın yüzde 93'ü, İkinci Dalga idealine uygun bu aile yapısının dışına çıkmış durumda.

Çekirdek aile tanımımızı iki ebeveynin de çalıştığı ve ikiden fazla çocuğu olan aileleri de kapsayacak şekilde değiştirsek bile, yine de nüfusun büyük bölümünün – üçte ikisi ila dörtte üçü – bu aile yapısına uymadığını görüyoruz. Yine aile yapısını her ne şekilde tanımlarsak tanımlayalım, çekirdek tanımına uyan aile

sayısının azalmaya devam ettiğini ve diğer aile tiplerinin ise giderek arttığını öğreniyoruz.

Öncelikle, aileleri olmadan, tek başına yaşayanların sayısında belirgin bir artış var. 1970-1978 yılları arasında, yaşları 14 ila 34 arasında değişen ve yalnız yaşayan insanların sayısı, 1.5 milyondan 4.3 milyona tırmandı; diğer bir deyişle, yaklaşık üç katına çıktı. Günümüzde, Birleşik Devletler’de her beş evden birinde, yalnız yaşayan birini bulabilirsiniz. Bunların hepsi kendi istekleri dışında yalnız yaşamak zorunda kalan insanlar da değil üstelik. Bazıları, en azından bir süre için, özellikle bu yaşam tarzını seçiyor. Seattle meclis üyesi bir hanımın yardımcısı şöyle diyor: “Karşıma doğru kişi çıkarsa evliliği düşünebilirim ama evlenmek için kariyerimden vazgeçmem.” Bu arada, bu hanım yalnız yaşıyor. Önce evinden ayrılıp daha sonra evlenmeyi düşünen genç yetişkinlerin oluşturduğu büyük bir grubun üyesi olan bu hanım, nüfus sayım uzmanı Arthur Norton’ın deyimiyle “geçici yaşam evresinde” yer alıyor ve bu dönem, “kişinin yaşam süresinin kabul edilir bir parçası” haline geliyor.

Daha ileri yaşlardaki bir nüfus kesimine baktığımızda, çoğu “iki evlilik arasında” kalan eski evlileri görüyoruz. Bu insanlar şimdilik yalnız yaşıyorlar ve bundan bir hayli de zevk alıyorlar. Bu grupların çoğalmasa, bir “bekârlar” kültürünün doğmasını ve gelişmesini sağladı. Nüfusun bu kesimi için özel barlar ve kayak merkezleri açılıyor ve turlar düzenleniyor. Aynı şekilde, gayrimenkul endüstrisi de bu gelişmeye uyum sağlayarak, “sadece bekârlar için” özel konutlar hazırlıyor; bu bağlamda, oda sayısının az olduğu küçük apartman daireleri ve sayfiye evleri yapılıyor. Bugün Birleşik Devletler’de ev satın alanların yaklaşık beşte biri, bu gruptan çıkıyor.

Diğer yandan, birlikte yaşadıkları halde yasal formalitelere aldırmaayanların sayısı da az değil. İstatistiklere göre, son on yıl içinde bu gruptaki çiftlerin sayısında iki katından fazla artış

gözlemlendi. Bu tutum öylesine yaygınlaştı ki Birleşik Devletler İmar ve Şehir Gelişimi Dairesi, gelenekleri bir kenara iterek, kamu binalarına bu çiftlerin yerleşmesine izin verebilmek için kurallarını değiştirdi. Bu arada, Connecticut ve California'daki mahkemeler, bu çiftler "boşandığında" doğan hukuki ve maddi sorunlara çözüm getirmeye çalışıyor. Gazetelerde görgü kurallarıyla ilgili yazan köşe yazarları, bu çiftlerle bir aradayken hangisine hangi soyadıyla hitap edilmesi gerektiğini tartışıyorlar. Ayrıca, aile terapistlerinin ve evlilik danışmanlarının yanı sıra, "çiftlere" sorunlarında yardımcı olmaya çalışan danışmanlar yeni bir meslek doğmasını sağladı.

ÇOCUKSUZ KÜLTÜR

Diğer bir önemli değişiklik, çocuksuz yaşam tarzını seçenlerin sayısındaki artıştır. Politika Araştırma Merkezi'nden üst düzey araştırma görevlisi James Ramey'e göre; "çocuk etrafında dönen evden, yetişkinler etrafında dönen eve doğru yaygın bir geçiş yaşanıyor." Asrın başlarında yalnız yaşayan insanların sayısı yok denecek kadar azdı ve en küçük çocuğu da evden ayrıldıktan sonra uzun süre yaşayanların sayısı da yine pek fazla sayılmazdı. Dolayısıyla, aileler çocukların etrafında odaklanırdı. Diğer yandan, 1970 yılında yapılan bir araştırmada, Birleşik Devletler'de her üç yetişkinden sadece birinin, on sekiz yaşından küçük çocukların bulunduğu bir evde yaşadığı görüldü.

Günümüzde, çocuksuz yaşamın yaygınlaşması amacıyla kurulmuş organizasyonlar bile var. Endüstrileşmiş ülkelerde çocuk yapmak konusunda tereddüt edenlerin sayısı da artıyor. 1960 yılında en azından bir kere evlenen ve otuz yaşından genç olan Amerikalı kadınların sadece yüzde 20'si çocuksuzdu. 1975 yılında bu oran yüzde 32'ye tırmandı. Bu, on beş yıl içinde yüzde 61'lik bir artış demektir. Tercihe Bağlı Ebeveynlik Ulusal İttifakı adında bir organizasyon, çocuksuz kişilerin haklarını korumak

ve doğumu teşvik eden propagandalara karşı savaşmak için kuruldu.

İngiltere’de Çocuksuzlar Ulusal Derneği adında benzer bir organizasyon kuruldu ve Avrupa’nın geri kalan bölgelerinde de birçok çift, özellikle çocuk yapmamayı tercih ediyor. Örneğin, Almanya’da yaşayan ve ikisi de otuz yaşının altında olan evli bir çift, “Çocuğumuz olacağını sanmıyoruz,” diyor. Bu düşüncelerinin maddiyatla bir ilgisi yok, çünkü oldukça varlıklı insanlar. Kendi evlerinde oturuyorlar. Arada bir California veya Güney Fransa’ya tatile gidiyorlar. Çocukları olduğu zaman yaşam tarzlarını belirgin bir şekilde değiştirmek zorunda kalacaklarını biliyorlar. “Biz bu yaşam tarzına alıştık,” diye belirtiyorlar, “bağımlı olmak istemiyoruz.” Çocuk yapmak konusundaki bu isteksizliği, kapitalizmin çürümüşlüğü şeklinde yorumlamak da yanlıştır, çünkü benzer bir durumu Sovyetler Birliği’nde de görüyoruz. Bu sosyalist ülkede de birçok genç çift Bonn’daki çift gibi konuşuyor ve açıkça çocuk sahibi olmak istemediklerini söylüyorlar. Ne var ki Sovyetler Birliği’nde Rus olmayan azınlıkların hızlı nüfus artışı karşısında, yetkililer bir hayli endişeleniyor.

Çocuklu ailelere baktığımızda ise, çekirdek aile yapısının iyice çökmeye başladığı daha da belirginleşiyor. Ebeveynlerden sadece bir tanesinin devam ettirdiği ailelerin sayısındaki artış, bunun en güzel kanıtı durumunda. Son yıllarda – genellikle çekirdek aileler başta gelmek üzere – boşanma oranları öylesine arttı ki günümüzde Birleşik Devletler’de her yedi çocuktan biri, ebeveynlerinden sadece biriyle büyüyor ve şehirlerde bu oran daha da yükseliyor (her dört çocuktan biri). Ayrıca, evlilik dışı dünyaya getirilen çocuklar ve bekâr kadınlar veya (sayıları gide-rek artıyor) bekâr erkekler tarafından evlat edinilen çocuklar da bu toplamı artırıyor.

Bu tür ailelerin sayısındaki artış, ciddi sorunlara rağmen, tek ebeveynli ailelerin belli şartlar altında, sürekli çatışmaların

yaşandığı çekirdek aileye oranla çocuk için daha iyi olabileceğini gösteriyor. Gazeteler ve organizasyonlar, artık tek ebeveynlere hizmet veriyor ve grup bilinçlerini artırmak için uğraşıyor.

Bu durum, sadece Birleşik Devletler'e özgü de değil. İngiltere'de bugün her on aileden birinde, ebeveynlerden sadece biri görülebiliyor. Yaklaşık altıda birinde, ebeveyn erkektir. *New Society* dergisinin belirttiğine göre, "yoksul oldukları halde sayıları en hızlı şekilde artan grubu" bu insanlar oluşturuyor. Tek Ebeveynli Aileler Ulusal Konseyi adında Londra merkezli bir organizasyon, bu grubun haklarını savunuyor.

Almanya'da bir organizasyon, bu tipte aileler için özel bir mahalle kurdu ve ailenin geçimini sağlayan yetişkinin çalışmasına olanak tanımak için, gündüz çocuklara bakım sağladı. İskandinavya'da da bu tür ailelerin desteklenmesi için özel bir ağ kuruldu. Örneğin, İsveç'teki yuvalarda ve çocuk bakımevlerinde, bu tip ailelere öncelik tanındı. Buna ek olarak, hem Norveç hem de İsveç'te bu tür ailelerin yaşam standartlarının, tipik bir çekirdek aileninkinden daha yüksek olduğu da gözlemleniyor.

Bu arada, yepyeni bir aile tipi daha ortaya çıktı: Boşanan eşlerin yeniden evlenerek oluşturduğu aileler! Bu ailelerin de sayısı bir hayli arttı. *Şok* adlı kitabımda, buna "eklemeli aile" demiştim. Bu aile tipi, ikisi de boşanmış olan çocuklu kadın ve erkeğin evlenerek, önceki evliliklerinden doğan çocuklarını da aynı eve getirmeleriyle oluşur. Günümüzde Birleşik Devletler'de çocukların yüzde 25'inin bu tip aile ortamlarında yaşadığı tahmin ediliyor. Davidyne Mayleas, çok ebeveynli bu aile tipleri, geleceğin aile tipi haline gelebilir. "Ekonomik poligamiye yöneliyoruz," diyor Mayleas, birleşen iki ailenin çocukların bakımı vs. ödemeler için karşılıklı para aktarımlarını kastederek. Diğer yandan, bu aile tipinin yaygınlaşmasıyla, ebeveynlerle üvey çocuklar arasındaki cinsel ilişkilerin arttığına da dikkat çekiyor.

Teknolojik açıdan ilerlemiş ülkelerde, çok çeşitli aile tiplerine rastlamak mümkün: Eşcinsel evlilikleri, komün aile tarzları, harca-

maları – ve bazen seksî – paylaşmak için aynı çatı altında toplanan yaşlıca insanlar, belli etnik azınlıklar arasında kabile gruplaşmaları ve daha önce hiç görülmemiş çeşitlilikte aile yapıları. Sözleşmeli evlilikler, seri evlilikler, aile kümeleri ve seksin paylaşıldığı ya da paylaşılmadığı çok çeşitli aile ortamları var; bazı ailelerde ise anne ve baba, iki farklı şehirde yaşayıp çalışıyor.

Aile tiplerindeki bu çeşitlilik bile, yüzeyin hemen altında kaynaşan çok daha çeşitli aile tipleri hakkında yeterli fikir vermiyor. Üç psikiyatr – Kelam, Ensminger ve Turner – yoksul bir zenci mahallesinde “aile çeşitlemeleri” üzerine bir araştırma yapmaya kalkıştıklarında, “yetişkinler arasında en az 86 farklı kombinasyon” belirlediler; bunlar arasında, “anne-büyükanne” aileleri, “anne-teyze” aileleri, “anne-üvey baba aileleri” ve “anne-yabancı” aileleri de vardı.

Bu inanılmaz aile çeşitleri karşısında, en muhafazakar düşünenler bile artık çekirdek aile çağını geride bıraktığımızı, çeşitli aile tiplerine yer veren bir topluma geçmek üzere olduğumuzu kabul ediyorlar. Bir zamanlar böyle bir yaklaşım son derece radikal bir düşünce olarak kabul ediliyordu. Sosyolog Jessie Bernard şöyle diyor: “Gelecekte evliliğin en büyük özelliği, birbirleriyle çeşitli amaçlarla ilişki kurmak isteyen insanlara çok çeşitli seçenekler sunulması olacak.”

“Ailenin geleceği ne olacak?” sorusu sık sık soruluyor ve genellikle, bunun temelinde, İkinci Dalga aile tipi toplumdaki yaygınlığını kaybettikçe, onun yerini başka bir aile yapısının alacağı düşüncesi yatıyor. Büyük bir olasılıkla, bu değişimin sonunda Üçüncü Dalga uygarlığında tek tip aile yapısının uzun süre hâkim olamayacağını söyleyebiliriz. Daha ziyade, çeşitli aile oluşumlarını görmeyi bekleyebiliriz. Çok sayıda insanın tek bir aile yapısı içinde yaşaması yerine, herkesin yaşam süresinde bu sistem dahilinde kendi kişilik özelliklerine uygun bir yol çizdiğini ve çeşitli aşamalardan geçtiğini gözlemleyeceğiz.

Bütün bunların çekirdek ailenin ölümü anlamına gelmediğini bir kez daha hatırlatalım. Biz, çekirdek ailenin toplum tarafından kabul edilen ve onaylanan çeşitli aile tiplerinden bir tanesi olarak kalacağını söylüyoruz. Üçüncü Dalga uygarlık üzerinde etkisini daha fazla hissettirdikçe, üretim sistemi ve bilgi sistemi gibi, aile sistemi de kitlesellikten uzaklaşacaktır.

"SICAK" İLİŞKİLER

Üçüncü Dalga uygarlığında çok çeşitli aile tiplerinin ortaya çıkacağı kesin ama bunlardan hangilerinin daha yaygın olacağını kestirmek için henüz çok erken.

Çocuklarımız uzun yıllar evlenmeyecek mi? Çocuk yapmayacaklar mı? Peki, ya biz; yaşlılar için hazırlanmış yurtlara mı yerleştirileceğiz? Şu anda bize uymayan başka olasılıklar ne olacak? Birden fazla kocası olan kadınlar gibi, örneğin? (Genetik çalışmalar herkesin çocuğunun cinsiyetini önceden seçmesine izin verecek kadar ilerlerse ve çoğunluk da çocuğunun erkek olmasını isterse, böyle tuhaf bir durumla karşılaşabiliriz.) Eşcinsel aileler nasıl çocuk yetiştirecek? Mahkemeler daha şimdiden böyle davalara eğilmeye başladı. Peki, ya klonlama teknolojisinin potansiyel etkileri?

Hepimiz ömrümüz boyunca aile hayatıyla ilgili belli deneyimler yaşayacaksak, bunun aşamaları neler olacak? Örneğin, önce deneme evliliği, arkasından çocuksuz, iki eşin de çalışması temelene göre kurulmuş bir aile yapısı ve nihayetinde çocuk yapmak mı? Bu aşamaları istediğiniz şekilde sıralayabilirsiniz elbette. Ne kadar hayrete veya öfkeye kapılırsanız da, bunların hiçbirisi imkansız değil. Jessie Bernard'ın dediği gibi; "Aile konusunda, birinin denemediği bir şeyi hayal etmeniz mümkün değildir... Böyle bir düzende yaşayanlar, bu çeşitli tipleri kesinlikle doğal bulmuşlardır."

Hangi aile tiplerinin ortadan kalkacağını ve yerlerine hangilerinin geleceğini vaazlar değil, teknoloji ve iş konularında

vereceğimiz kararlar belirleyecek. İletişim kalıpları, değerler, demografik çeşitlilik, dini akımlar ve hatta çevresel değişimler gibi birçok etken aile yapısını etkilese de, aile yapısıyla çalışma tarzı arasında yakından bir bağ olduğu kesinlikle açıktır. Dolayısıyla, çekirdek ailenin fabrika ve ofis çalışmalarının doğumuyla gelişmesi gibi, işlerin fabrika ve ofis ortamlarından uzaklaşması da aile üzerinde büyük baskıların doğmasına yol açabilir.

İş gücünde, işin doğasında ve iş ortamlarında yapılacak değişikliklerin aile hayatını nasıl etkileyeceğini anlatmak istersek, bunu tek bir bölüme sığdıramayız. Ama bize yabancı gelen öylesine bir değişiklik var ki bu konuya her zamankinden daha fazla vurgu yapmamız şart: İşin fabrika ve ofis ortamlarından alınarak evlere taşınması.

Bundan yirmi beş yıl sonra iş gücünün yüzde 15'inin bütün gün veya belli saatler arasında evde çalıştığını varsayalım. Evde çalışmak, kişisel ilişkilerimizin doğasını ve sevginin tanımını ne şekilde değiştirir? Elektronik evde hayat nasıl olacak?

Bilgisayar programı yazmak, broşür hazırlamak, çok uzak bir yerde yapılan üretim sürecini bilgisayardan kontrol etmek, bir bina projesi hazırlamak olsun, evde çalışmanın getireceği değişikliğini ne şekillerde olacağı son derece açık. İşlerin eve taşınması, şimdi birbirlerini günde sadece birkaç saat görebilen eşlerin, artık daha uzun süre bir arada olacakları ve daha fazla yakınlaşacakları anlamına gelir. Elbette ki bazıları uzun süre bu şekilde bir arada olmaktan hoşlanmayacak. Ama birçok kişi, bu birliktelik, yakınlık ve paylaşma sayesinde evliliklerinin sağlamlaştığına, belki kurtulduğuna ve ilişkilerinin zenginleştiğine inanacak.

Bu elektronik evlerden birkaçını ziyaret edelim ve insanların toplumdaki bu güçlü değişime nasıl uyum sağladığını inceleyelim. Böyle bir gezi, hiç şüphesiz önümüze çok çeşitli yaşam ve çalışma tarzları getirecek.

Bazı evlerde, hatta belki çoğunda, eşlerin her şeyi alışılmış şekilde paylaştıklarını, taraflardan birinin "iş" yaparken diğeri- nin de ev işleriyle uğraştığını görebiliriz. Büyük olasılıkla, erkek bilgisayar programı yazarken, kadın çocuklarla ilgilenecek. Ama çalışma ortamı eve taşındığında, bu iki olgu birlikte sürdürülebilir ve paylaşım artabilir. Dolayısıyla, bazı evlerde eşlerin bütün gün birlikte çalışması, karmaşık bir üretim sürecini nöbetleşe olarak bilgisayardan kontrol etmesi mümkün olabilir.

Diğer yandan, aynı mahalledeki başka bir evde, eşler ayrı ayrı çalışabilirler. Bir hücre fizyologu ve bir muhasebeci, işlerini evlerinde ama ayrı ayrı sürdürebilirler. Bu örnekte bile, tarafların bazı sorunları paylaşması, birbirlerinin çalışmaları hakkında bazı şeyler öğrenmesi, aralarında mesleki sohbetler geçmesi mümkündür. Böyle bir ortamda, iş hayatınızla ev hayatınız arasında kesin bir çizgi çekmeniz imkansızdır. Dolayısıyla, eşler de birbirlerini yaşamlarının bir boyutunun dışında tutamazlar.

Bu yolculuğa devam ettiğimizde, hemen yandaki evde, iki farklı işte çalıştıkları halde iki işi de ortaklaşa yapan bir çiftle karşılaşabiliriz. Örneğin, erkek günün bir bölümünü sigorta çalışmalarında, geri kalan bölümünü bir mimarın yardımcısı olarak geçirebilir. Kadın da kocası gibi aynı işleri sırayla yapar. Bu durumda, daha çeşitli ve dolayısıyla sıkıcılıktan ve monotonluktan uzak bir çalışma tarzı geliştirilebilir.

Bir ya da daha fazla işin paylaşıldığı evlerde, eşler birbirlerinden çok şey öğrenebilir, sorunları çözmek için birlikte çabalayabilir ve aralarındaki alışverişi artırabilirler... Bütün bunlar, ilişkilerinin daha yakın ve samimi olmasını sağlayacaktır. Elbette ki zorunlu olarak sürekli bir arada olmanın mutluluğu garanti- lemeyeceği ortadadır. Birinci Dalga uygarlığındaki kalabalık aileler de ekonomik üretim birimleriydi ama ilişkilerde duyarlılığı artıran ve psikolojik destek sunan bir model olmak zorunda değildi. O ailelerin de kendilerine has sorunları ve zorlukları vardı

ama en azından, bireyler arasında bir kopukluk, bir mesafe yoktu. Başka hiçbir yararı olmasa bile, birlikte çalışmanın en azından duyarsızlığı asgariye indirmek ve bireyler arasındaki bağları güçlendirmek için önemli bir avantajı vardı. Bugün birçok kişi bunun özlemini çekiyor.

Kısacası, ev çalışmalarının yaygınlaşması, sadece aile yapısını etkilemekle kalmayacak, aynı zamanda aile içindeki ilişkileri de değiştirecektir. En basit ifadeyle, eşler arasında ortak deneyimlere ve daha fazla iletişime imkan sunacaktır. Bu durum, ilişkileri ölmekten kurtarır ve hiçbir şey olmasa, biraz olsun renk getirir. Belki sevgi kavramına da yeni bir tanım getirir ve onu farklı boyutlara taşıyabilir.

AŞKIN ÖTESİNDE

İkinci Dalga'nın gelişi, ailenin birçok fonksiyonunu başka kurumlara yükledi; örneğin, eğitim işi okullara, hasta bakımı hastanelere bırakıldı. Aileye özgü bu fonksiyonlar elinden alındığında, romantik sevginin yükselişine tanık olduk.

Birinci Dalga süresince kişi eş seçerken muhtemelen kendine şöyle soruyordu: "Bana önerilen bu eş iyi bir işçi olabilir mi? İyi bir hastabakıcı? Doğacak çocuklarımız için iyi bir öğretmen? Birlikte birbirimizi tamamlayacak şekilde çalışabilir miyiz? Yükü tam olarak paylaşacak mı, yoksa akşam olmadan kaytaracak mı?" Köylü aileleri hâlâ şunları soruyor: "Kız güçlü mü, eğilip kalkabilir ve yük taşıyabilir mi, yoksa hastalıklı ve zayıf mı?"

İkinci Dalga süresince ailenin fonksiyonları değişirken, sollar da başka yönle odaklandı. Aile artık bir üretim birimi, bir okul, bir hastane veya bir bakımevi değildi ama psikolojik fonksiyonları daha fazla önem kazanmıştı. Evlilik kişiye bir hayat arkadaşı edinme, cinsel ilişkiye girme fırsatı veriyor, duygusal sıcaklık ve manevi destek sağlıyordu. Bütün bunlarla birlikte, eş

seçiminde de ölçüler değişti. Bu yeni fonksiyonların hepsi, tek bir kelimede toplanıyordu: *Aşk*. Popüler kültür, dünyanın sevgiye ve aşka dayandığı konusunda bize garanti veriyordu.

Ama elbette ki gerçek hayat, romantik profillere nadiren benziyordu. Eş seçiminde sınıf, pozisyon ve kazanç gibi şeyler, hâlâ önemini koruyordu. Yine de, büyük A ile yazılmış *Aşk* kelimisinin yanında, bunların hepsinin ikinci derece kaldığı da kabul ediliyordu.

Yarın elektronik evlerin yükselmesi ve yaygınlaşması, bu dar görüşlülüğü bir kenara itmemizi sağlayacak. Günlük yaşamının büyük bölümünü evinde eşiyle birlikte geçirecek bir kişi, sadece cinsel ve psikolojik tatmini veya pozisyon ve sınıf gibi konuları dşinmez. Aşktan, cinsel ve psikolojik tatminden öte, entelektüel altyapı da arar. Vicdan, sorumluluk duygusu, öz-disiplin ve işle ilgili başka erdemler önem kazanır. Kim bilir, belki bir gün John Denver tarzı şarkı sözleri de duyabiliriz:

Gözlerini seviyorum, o kiraz dudaklarını
Senden yansıyan o aşk kokusunu
Kelimeleri kullanışını ve rasgele noktalarını
Klavye tutan becerikli parmaklarını

şaka bir yana, gelecekte en azından ailelerin bazı fonksiyonları üzerlerinden atmak yerine, yenilerini üstleneceğini ve genellikle ailenin çok dar bir konuda uzmanlaşmış bir toplumsal birim olmanın ötesine geçeceğini düşünebiliriz. Bu değişimle birlikte, evlilikte kullanılan ölçüler ve hatta sevginin tanımını bile değişecektir.

ÇOCUK İşçİ KAMPANYASI

Elbette ki elektronik evde çocuklar da çok farklı şekilde büyüyecek; her şey bir yana, çalışma tarzını birinci elden görerek b-

yüdükleri için bu böyle olacaktır. Birinci Dalga çocukları, daha kendilerini bildikleri andan itibaren, ebeveynlerini çalışırken görüyorlardı. Buna karşılık, İkinci Dalga çocukları – en azından son kuşaklarda – okullara kapatılıyor, gerçek iş dünyasını görmeden büyüyor, okuldan mezun olduktan sonra da ne yapacaklarını şaşıyorlardı. Bugün çoğunun ebeveynlerinin ne yaptığı, çalışma hayatının nasıl olduğu konusunda en küçük fikirleri bile yok. Bir hikaye bunu güzelce örnekleyebilir: Bir yönetici, bir gün oğlunu işyerine götürmeye karar verir ve öğle yemeğinde dışarı çıkarır. Çocuk gösterişli bir şekilde döşenmiş ofisi, dolaylı ışıktandırma sistemini, seçkin resepsiyon bölümünü görür. Saygılı garsonları ve fahiş fiyatlarıyla aşırı süslü restoranda yemek yer. Sonunda, yaşadıkları evle babasının yanında gördüklerini karşılaştıran çocuk kendini tutamaz ve haykırır: “Baba, nasıl oluyor da sen bu kadar zenginken biz fakiriz?”

Burada sorunu şöyle ifade edebiliriz: Günümüzde çocuklar – özellikle zengin evlerde yetişenler – ebeveynlerinin hayatlarının en önemli boyutundan tamamen uzak kalıyorlar. Bir elektronik evde, çocuk sadece çalışmaları görmekle kalmaz, aynı zamanda belli bir yaşa geldikten sonra aynı şeyi kendisi de yapmaya başlar. İkinci Dalga süresince çocukların çalıştırılmasının engellenmesi – aslında iyi niyetli ve gerekli bir adımdı ama artık gençleri kalabalık iş pazarlarının dışında tutmak konusunda anlamsız bir araç haline geldi – ev ortamlarında o kadar kolay tekrarlanamaz. Hatta bazı işler özellikle gençler için ayarlanıp, eğitimlerinin bir parçası haline bile getirilebilir. (Ergenlik çağındaki çocukların karmaşık pazarlama becerilerini geliştirebileceğini kabul etmeyenlerin, California’da bilgisayar mağazalarında çalışan aynı yaştaki çocukları görmelerini tavsiye ederim. Daha dışlarındaki telleri çıkarmamış çocuklar, bana evde yeni bilgisayarımı nasıl kullanabileceğimi en ince detaylarına kadar anlattılar.)

Gençlerin bugün yabancılaştırılması, belki de o uzun ve zorlu ergenlik çağları boyunca toplumda üretimin dışında tutulmala-

rından kaynaklanıyor olabilir. Elektronik evde bu sorunu çözebilir.

Gerçek şu ki gençlere elektronik evlerde iş olanağı sağlamak, günümüzde sayıları çok artan genç işsizler sorununu çözenin en etkili yolu da olabilir. Bu sorun, ilerleyen yıllarda birçok ülkede daha fazla önem kazanacak ve gençlerin suç işlemesi, şiddete başvurusu, psikolojik çöküntüye girmesi gibi sorunları da beraberinde getirecek. İkinci Dalga ekonomisi bağlamında ele alındığı sürece, bu sorun ancak zorlamalarla, baskılarla ve belli bir ölçüde "bastırılabilir." Örneğin, delikanlıları orduya alıp, eline silah verip, savaşa gönderebilirsiniz (kızları ne yapacağınız da merak konusu). Elektronik evde ise, gençlere toplumsal ve ekonomik açıdan verimli roller sunabilir. Dolayısıyla, belki de çok yakında, sömürülmeye karşı alınmış bazı koruyucu önlemler altında, çocukları işten uzaklaştırmak yerine işe teşvik eden politik kampanyalar başlatabiliriz.

GENİŞ ELEKTRONİK AİLE

Bütün bunların ötesinde, evden çalışma tarzının ev ortamını değiştirdiğine, geniş elektronik aile yapısının ortaya çıktığına tanık olabiliriz.

Birinci Dalga toplumlarında en yaygın aile tipi, birkaç kuşağın aynı evde toplanmasıyla oluşan ailelerdi. Bunun yanı sıra, birkaç öksüz veya yardımcıya da yer veren, daha geniş aile yapıları da vardı. Benzer bir şekilde, yarının evden çalışma tarzında, ailelere bazı yabancıların katılması mümkün olabilir; örneğin eşlerden birinin firmasında çalışan bir mesai arkadaşı, bir müşteri, aynı işle ilgili malzeme sağlayıcısı veya mesleği öğrenmek isteyen bir komşu çocuğu gibi. Birçokları için, evin geniş elektronik aileyi de içine alması yaygın bir uygulamaya dönüşebilir.

1960'larda ve 1970'lerde kurulan komünlerin büyük çoğunluğunun çok geçmeden dağıldığını biliyoruz. Bu, ileri teknoloji

ülkelerinde komünün yapısında doğal bir tutarsızlık ve dayanıksızlık olduğunu düşündürebilir. Ama soruna yakından baktığımızda, hızlı dağılan komünlerin, insanlar arasındaki duyarlılığı artırmak, yalnızlığın önüne geçmek, samimi bir ortam yaratmak için psikolojik destek amacıyla kurulan komünler olduğunu fark ederiz. Çoğunun hiçbir şekilde ekonomik temeli yoktur ve ütöpik denemelerin ötesine geçemediler. Zaman içinde dağılmadan kalabilen komünler ise – bunu başaranlar oldu – dışa dönük bir misyonu, ekonomik temeli ve gerçekçi bir dünya görüşü olanlardı.

Dışa dönük bir misyon duygusu, insanları birbirine güçlü bir şekilde bağlar. Hatta onlara ihtiyaç duydukları ekonomik temeli sunar. Bu dışa dönük görevin amacı yeni bir ürün yaratmak, bir hastanenin “elektronik kırtasiye işlerini” yapmak, bir sigorta şirketi için bilgisayara veri girmek, çevrede uçuş yapan bir havayolu şirketinin planlarını hazırlamak, bir katalog oluşturmak veya teknik bilgi hizmeti sunmaksa, yarının elektronik komünü, fonksiyonlarını etkili şekilde yerine getiren, sağlam ve tutarlı bir aile yapısı olabilir.

Ayrıca, elektronik sayesinde genişleyen bu aileler, başkalarının yaşam tarzlarını eleştirmek, hava atmak gibi saçma sapan şeylerin peşinde koşmadıklarından, sadece ekonomik sistemin temel bağlantılarında tamamlayıcı unsur olarak yer aldıklarından, ayakta kalma şansları da bir hayli yüksek olacaktır. Bu aile yapılarının birbirlerine bağlanarak kurdukları ağları da görebiliriz. Kendi ürünlerini pazarlayarak veya temsilcilik yaparak, kendi meslek organizasyonlarını kurarak, bu ağlarla ihtiyaç duyulan hizmetler sağlayabilirler. Kendi içlerinde, evlilik bağıyla bağlı olabilir veya olmayabilirler. Karşı cinse ilgi duyabilir veya duyamayabilirler. Çocuksuz veya çocuklu olabilirler.

Kısacası, bu şekilde, eski yaygın aile tiplerinin yeniden ortaya çıktığını ve birçok örnekte biçim değiştirdiklerini görebiliriz. Günümüzde, yetişkin Amerikalıların yüzde 6’sı normal, geniş

ailelerde yaşıyor. Bir kuşak sonra bu sayının iki veya üç katına tırmanacağını düşünebiliriz. O zaman geldiğinde, önemsiz bir oran olmaktan sıyrılıp, bir toplumsal norma dönüşebilir. Toplumsal yaşam, aşk ve evlilik kalıpları, dostluk ağlarının yeniden kurulması, ekonomi ve tüketici pazarları, psikolojimiz ve kişilik yapımız için, elektronik geniş aileler çok önemli yer tutacaktır.

Geniş ailenin bu yeni tipi, burada kaçınılmaz bir örnek olarak sunulmuyor; sadece, yarının karmaşık sosyal ekolojisinde çok önemli yer tutabilecek birçok yeni aile tipinden biri olarak gösteriliyor.

EBEVEYN HATALARI

Bu zengin aile çeşitlemeleri, acısız bir şekilde gerçekleşmeyecek. Aile yapısındaki her değişikliğin, hayatta oynadığımız rollere de bir değişim getireceğini unutmamalıyız. Her toplum, rolleri düzenlemek için kurumlara, davranışları düzenlemek için bireylerden beklenen davranış kalıplarına dayanır. Şirketler ve sendikalar, patrandan ve işçiden nelerin beklenebileceğini belirlediler. Okulda öğrencilerin ve öğretmenlerin nasıl davranacağı önceden bellidir. Bu arada İkinci Dalga aile yapısı, evin geçimini sağlayanın, evi idare edenin ve çocukların rollerini belirlemiştir. Çekirdek aile bunalıma girdiğinde, onlara bağlı rollerde de tökezlemeler başladı. Bunun birey ve toplum üzerindeki etkisinin boyutları ise son derece büyüktür.

Betty Friedan'ın bomba etkisi yaratan ünlü *The Feminine Mystique* (Feminen Gizem) adlı kitabının birçok ülkede feminist hareketleri hızlandırdığı dönemden beri, çekirdek aile sonrası gelecekte kadınların ve erkeklerin rollerinin yeniden tanımlanması sürecinde sancı dolu mücadelelere tanık oluyoruz. İş, yasal ve maddi haklar, ev sorumlulukları, cinsel ilişki konusunda kadın ve erkeğin tutumu ve beklentileri değişti. *Crawdaddy* adlı bir Rock müzik dergisinin editörü Peter Knobler'a göre, "erkek,

bütün kuralları çiğnemek konusunda kadınlarla yarışmalıdır... Birçok kuralın çiğnenmesi gerekir,” diye ekliyor, “ama bu işin kolay olduğu anlamına gelmez.”

Örneğin, kürtaj konusunda verilen mücadele, yine rollerin tanımını etkiliyor. Kadınlar vücutları üzerinde politikacıların, rahiplerin, doktorların ve hatta eşlerinin değil, kendilerinin hak sahibi olduğunu iddia ediyor ve bu konuda ısrarlarını sürdürüyorlar. Eşcinsellerin bazı “haklar” istemeleri ve bir kısmını elde etmeleriyle, cinsiyet rollerinin tanımları başka bir açıdan yine sarsılıyor. Çocukların toplum içindeki rolleri değişiyor. Aniden ortaya çıkan bir grup insan, Çocuk Hakları Bildirgesi için lobi kuruyor.

Çekirdek ailenin alternatifleri çoğaldıkça, mahkemeler rollerin yeniden tanımlanmasını gerektiren davalarla doluyor. Kanunen, evli bir çift, başka bir kadına para vererek kendileri için yapay döllenme yoluyla çocuk doğurmasını isteyebilir mi? (Bir İngiliz mahkemesi olumsuz karar verdi ama teknoloji imkan sağladıkça bunu ne kadar süre engelleyebilirsiniz ki?) Bir lezbiyen iyi bir anne olabilir ve kocasından boşandıktan sonra çocuklarının velayetini alabilir mi? (Bir Amerikan mahkemesi olumlu karar verdi.) İyi ebeveyn ne demektir? Colorado’da yaşayan yirmi dört yaşındaki Tom Hansen’ın açtığı dava, ailedeki rol yapısının nasıl değiştiğini açıkça gösteriyor. Hansen’ın avukatı, ebeveynlerin de hata yapabileceğini ama bu hatalarından dolayı kanunen sorumlu tutulmaları gerektiğini öne sürdü. Hansen, ebeveynlerinin aleyhinde şimdiye dek benzeri görülmemiş bir nedenle dava açarak, 350,000 dolar tazminat aldı. Şikayet nedeni şuydu: Ebeveynlerinin “iyi ebeveynler” olamamaları.

YARINA SORUNSUZ GEÇİŞ

Bütün bu kargaşanın ardında, aile biçimlerinin ve bireysel rollerin çeşitliliğine dayalı Üçüncü Dalga aile sistemi yavaş yavaş

yüzünü gösteriyor. Ailenin kitlesellik özelliğini kaybetmesi, karşımıza daha kişisel seçenekler çıkarıyor. Üçüncü Dalga, insanları istekleri dışında tek bir aile yapısı içine hapsedmeye çalışmayacak. Dolayısıyla, henüz ortaya çıkmaya başlayan aile sistemi, kendimize uygun yer seçmek, kendi aile tarzımızı belirlemek veya yaratmak üzere herkesi özgür kılmalıdır.

Ama bu oluşumu kutlamaya başlamadan önce, geçişin acılarını da incelemek gerekir. Kendilerini eski sistemin çöktüğü, yeni sistemin henüz kurulmadığı bir aşamada bulan milyonlarca insan, önlerine serili olan bu çeşitli yollar karşısında şaşkırmaktan kendini alamıyor. Kendilerini özgürleşmiş hissetmek yerine, çok çeşitli seçenekler karşısında bunalıyor. Seçeneklerin çeşitliliği karşısında kendilerini yalnız hissediyor, acı çekiyor ve öfkeye kapılıyorlar.

Bize yabancı gelmesi bir yana, bu yeni çeşitliliğin yarar sağlayabilmesi için, ahlak, vergi ve çalışma şartları gibi birçok seviyede değişiklikler yapılması şarttır.

Değerler açısından, ailelerin dağılıp yeniden kurulması, dolayısıyla hissettiğimiz yersiz suçluluk duygusundan kurtulmamız gerekiyor. Kilise, haberleşme araçları, mahkemeler ve politik sistem, bu yersiz suçluluk duygusunu abartmaktan kaçınmalı, daha ziyade yatıştırmaya odaklanmalıdır.

Bir çekirdek aile çatısının dışında yaşama kararı, zorlaştırılmamalı, tam aksine kolaylaştırılmalıdır. Prensip olarak, değerler sosyal gerçeklikten daha yavaş değişir. Dolayısıyla, kitleselliğini kaybetmiş bir toplumun hem ihtiyacı hem de ürünü olan hoşgörü, henüz tam olarak kendini gösteremedi. İkinci Dalga şartları içinde büyüyerek sadece tek bir aile yapısının “normal,” diğerlerinin ise – sapıklık olmasa bile – şüpheli olarak görülmesi, birçok kişinin aile tiplerinde görülen bu yeni çeşitlilik karşısında önyargılarla hareket etmesine neden oluyor. Bu durum değişmediği sürece, geçiş acıları daima gerekenden daha sert olacaktır.

Ekonomide ve toplumsal yaşamda, vergi kanunları, başka konularda yasalar, eğitim sistemleri, hatta mimari tarzı, İkinci Dalga aile tipine öncelik ve ayrıcalık sağlamaya devam ettikçe, bireyler karşlarına çıkan aile tipi çeşitlemesinden yararlanamazlar. Sözüünü ettiğimiz kanunlar, henüz çalışan kadınların, çocuklarıyla ilgilenmek için eve kapanan erkeklerin, bekârların, “yaşı geçmişlerin”, “aile kümelerinin” veya tek başına ya da grup olarak yaşayan dulların özel ihtiyaçlarını asla dikkate almıyor. İkinci Dalga toplumlarında bu saydığımız gruplara karşı açıkça veya gizliden gizliye cephe alınmış durumdadır.

İkinci Dalga uygarlığı, ev işlerini överken, bu işi yapan kişiyi küçülttü. Bir ev kadınının işleri üretkendir, son derece önemlidir ve kesinlikle ekonominin bir parçası olarak kabul edilmelidir. Kadınlar ya da erkekler, bireyler ya da gruplar tarafından yapılsın, ev işlerine değer verilmesi ve güvence altına alınabilmesi için, bu işler karşılığında para ödenmeli, bir ekonomik değer biçilmelidir.

İkinci Dalga'nın geleneksel bakış açısı şudur: Erkek evinin maddi geçimini sağlar ama kadın, emek pazarına kendi çabalarıyla katılan bir kişi değildir ve dolayısıyla, gerektiğinde gözden çıkarılabilir. Şimdi bu görüşü arkamızda bırakalım ve şunu anlayalım: Kıdem şartlarını kolaylaştırarak, esnek zaman kontrolünü yaygınlaştırarak, yarım gün çalışma imkanını artırarak sadece iş dünyasını daha insancıl hale getirmekle kalmıyoruz, aynı zamanda onu çok çeşitli aile yapılarına da uyduruyoruz. Günümüzde, iş dünyasının aile yapılarındaki yeni çeşitliliğe uydurulması gerektiği ve bunun için çaba gösterildiği yönünde birçok kanıtla karşı karşıyayız. Birleşik Devletler'in en büyük bankalarından biri olan Citibank, kadınlara da yöneticilik görevi verilmeye başlamasından sonra erkek yöneticilerin bu yeni mesai arkadaşlarıyla veya meslektaşlarıyla evlenmeye başladığını gördü. Banka, eskilerden beri evli çiftlerin aynı kurumda çalışmasını yasaklıyordu ama bu

kuralı değiştirmek zorunda kaldı. *Business Week* dergisinin belirttiğine göre, bugün hem şirkete hem de aile yaşamına yararlı olan bu “şirket çiftleri”nin sayısı giderek artıyor.

Büyük olasılıkla, çok geçmeden bu ufak tefek uyum sağlama çabalarının ötesine geçeceğiz. Belki de sadece eşlerin birlikte işe alınması için taleplerle karşılaşmayacağız, aynı zamanda bir üretim birimi olarak aileye eski fonksiyonunu iade edeceğiz ve bir bütün olarak işe alınmasını isteyeceğiz. İkinci Dalga fabrikasında böyle bir imkan sağlanmaması, bu fikrin hâlâ uygunsuz olduğu anlamına gelmez. Bu yeni yöntemlerin nasıl gelişeceğini ve nereye varacağını şimdilik kimse kestiremez ama aileyle ilgili diğer konularda olduğu gibi, bu alanda da kk ölçekli denemeleri teşvik etmeli ve hatta belki devlet fonu sağlamalıyız.

Bu tür önlemler, yarının dünyasında geişimizi kolaylaştıracak, milyonlarca insanın olabildiğince az acı çekmesini sağlayacaktır. Ama acı verici olsun ya da olmasın, İkinci Dalga’nın özgün çekirdek aile yapısının yerini alacak yeni bir aile sistemi doğuyor. Bu yeni aile sistemi, teknofer ve enofer ile birlikte oluşan yeni sosyosferin temel kurumunu oluşturacak. Bu süreç, kuşağımızın yeni bir uygarlık yaratmak ve ona uyum sağlamak için harcadığı toplumsal çabaların bir parçasıdır.

ŞİRKETLERDE KİMLİK KRİZİ

Endüstriyel çağda büyük şirketler, karakteristik iş yapılarıydı. Bugün bu türde binlerce dev – gerek devlete ait ve gerekse özel – satın aldığımız hizmetlerin ve ürünlerin büyük bölümünü üreterek dünyayı egemenliği altına alıyor.

Dışarıdan bakıldığında, çok güçlü bir varlık yansıtıyorlar. Çok geniş kaynakları var, milyonlar insan çalıştırıyorlar ve sadece ekonomileri değil, devlet politikalarını da belirgin şekilde etkiliyorlar. Bilgisayarları ve şirket uçakları, benzersiz planlama, yatırım, büyük ölçekli projelendirme becerileri, onları sarsılmaz ve kalıcı gibi gösteriyor. Çoğumuzun kendimizi güçsüz hissettiğimiz bir dönemde, kaderlerimizi sanki onlar yönetiyor.

Ama içeriden bakıldığında durum hiç de öyle değil. Gerçekten de, üst düzey yöneticilerin birçoğu, en az bizler kadar kendilerini zayıf ve çaresiz hissediyor. Endüstriyel çağın çekirdek ailesi, okulları, kitlesel haberleşme araçları ve diğer kilit kurumları gibi, şirketler de değişim geçiriyor ve Üçüncü Dalga'nın içine çekiliyor. Üst düzey yöneticilerin büyük çoğunluğu ise kendilerine neyin çarptığını bile bilmiyor.

KABUKİ PARA BİRİMİ

Şirket ortamını en çok etkileyen ilk değişim, dünya ekonomisindeki krizdir. Yaklaşık üç asır boyunca, İkinci Dalga uygarlığı bü-

t n bir küresel pazar oluşturmaya çabaladı. Bu çabalar savaşlar, ekonomik buhranlar veya diğer felaketler yüzünden periyodik olarak bölündü. Ama dünya ekonomisi toparlandığı her seferinde, küresel pazar öncekinden daha bütün hale geldi.

Bugün yeni bir kriz yüzünü gösterdi. Ama bu kez durum farklı. Endüstriyel  ağda daha önce görülen tüm krizlerin aksine, konu sadece para değil; toplumun bütün enerji tabanı. Geçmişteki krizlerin aksine, birbiri ardına değil, aynı anda işsizliği ve enflasyonu getiriyor. Ge miştekilerin aksine, temel ekolojik sorunlara, tamamen yeni teknoloji türlerine ve üretim sisteminde yeni haberleşme seviyelerine kökünden bağlı. Son olarak, Marksistlerin iddialarının aksine, sadece kapitalizmin yarattığı bir kriz değil; sosyalist endüstri ülkelerini de içine alıyor. Kısacası, endüstri uygarlığının tamamında bir kriz yaşanıyor.

Dünya ekonomisindeki çalkalanmalar, bildiğimiz şekliyle şirketlerin varlığını tehdit ediyor ve yöneticileri tamamen yabancı oldukları bir ortama fırlatıyor. 2. Dünya Savaşı'nın sonlarından 1970'lere kadar, şirketler görece istikrarlı bir ortamda hareket ediyorlardı. Anahtar kelime "gelişim" idi. Dolar kraldı. Para birimleri uzun sürelerle sabit kalabiliyordu. Savaş sonrası finansal yapısı, kapitalist endüstri güçleri tarafından Bretton Woods'da bi imlendirilmişti ve Sovyetlerin yarattığı COMECON sistemi sağlam görünüyordu. Ekonomistler, yaptıkları tahminlerde kendilerine güveniyor, ekonomik makineye "ince ayar" yaptıklarını söylüyorlardı.

Bugün bu ifade sadece alaycı g l şlerle karşılanıyor. Birleşik Devletler başkanı, Gürcistan'da bir falcının ekonomistlerden daha iyi tahminlerde bulunduğunu söylüyor. Eski Hazine Bakanı W. Michael Blumenthal şöyle diyor: "Konu mevcut durumu anlamaya geldiğinde, ekonomi mesleği iflas etmek üzere." Ekonomik teoriler ve savaş sonrası ekonomi altyapısının enkazları arasında, şirketlerin karar verme birimlerinde bulunanlar belirsizliklerle boğuşuyor.

Faiz oranları bir yükselip bir alçalıyor. Para birimleri sallanıyor. Merkez bankaları, sallantıları atlatabilmek için deve yüküyle para alıp satıyor ama sallantılar sadece artıyor. Amerikan Doları ve Japon Yeni bir Kabuki dansına girmiş haldeyken, Avrupalılar kendi para birimlerini yaratmaya çalışıyor. Diğer yandan Araplar, *Amerikan banknotlarını almak için yarışıyor. Altın fiyatları rekorlar kırıyor.*

Bütün bunlar arasında, teknoloji ve iletişim, dünya pazarlarını yeniden yapılandırarak uluslararası üretimi hem mümkün hem de gerekli kılıyor. Bu tür operasyonların gerçekleşebilmesi için, jet çağı para sistemi biçimlendiriliyor. Küresel bir elektronik bankacılık ağı – bilgisayarların ve uyduların gelişinden önce imkansız bir hayaldi – şimdi Hong Kong, Manila, Singapur, Bahamalar, Hayman Adaları ve New York arasında anında bağlantı kuruyor.

Yine bu bankalar ağının ortasında, Citibank ve Barclay, Sumitomo ve Narodny, Crédit Suisse ve National Bank of Abu Dhabi, herkesin yüzüne patlama olasılığı olan bir “devletsiz para birimi” balonu yaratıyor; yani herhangi bir devletin kontrolünün dışına kalan bir para birimi.

Bu devletsiz para biriminin büyük bölümü, Avrodolar’dan oluşuyor; yani Birleşik Devletler dışında dolaşan Amerikan Doları’ndan. 1975 yılında Avrodolar’ın ne kadar hızlı arttığı konusunda yazdığımda, bu yeni paranın ekonomik oyunda bir “joker” olduğu, ülkelerde enflasyonu artırdığı, ödeme dengelerini bozduğu ve devletlerin para birimlerini çürüttüğü konusunda uyarmıştım. O dönemde, tüm dünyada 180 milyar Avrodolar’ın dolaştığı tahmin ediliyordu.

1978 yılına gelindiğinde, *Business Week* panik içinde uluslararası para sisteminin “inanılmaz durumu”nu açıkladı ve 180 milyarın 400 milyar dolar değerinde Avrodolar, Avromark, Avrofrank, Avroyen’e dönüştüğünü belirtti. Ulus üstü para birimiyle

uğraşan bankacılar, sınırsız kredi verebiliyorlardı – nakit rezervlerinde karşılığının bulunması gerekmiyordu – ve son derece düşük taban faizler uygulayabiliyorlardı. Günümüzde Avro¹⁷ para birimlerinin bir trilyon doları bulduğu tahmin ediliyor.

Şirketlerin içinde geliştiği İkinci Dalga ekonomi sistemi, ulusal pazarlara, ulusal para birimlerine ve ulusal hükümetlere dayanıyordu. Bu devlet temelli altyapı, yeni uluslararası ve elektronik “Avro tantanası”nı kontrol edemez veya sınırlayamazdı. İkinci Dalga dünyası için geliştirilmiş bir yapı, artık yeterli gelmiyordu.

Gerçekten de, dev şirketler için ticaret ilişkilerini tutarlı hale getiren bütün küresel altyapı, şu anda sarsılıyor ve her an yıkılabilir. Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Genel Gümrük ve Ticaret Anlaşması, ağır saldırı altında. Avrupalılar, kendi kontrollerinde yeni bir yapı oluşturmaya çalışıyorlar. Bir tarafta “daha az gelişmiş ülkeler ve Araplar, petrodollarlarını birbirlerine sallıyor, yarının finans sisteminde etki sahibi olmaya çalışıyor ve kendi IMF karşılıklarını yaratmaktan söz ediyorlar. Dolar tahttan devrilmiş durumda ve dünya ekonomisi içinde can çekiyor.

Bütün bunlar, beklenmedik anlarda ortaya çıkan enerji ve kaynak darlıklarıyla; tüketicilerin, işçilerin ve yöneticilerin tutumlarındaki hızlı değişikliklerle; ticarete hızla değişen dengesizliklerle; hepsinden öte, endüstriyel olmayan dünyanın giderek artan militanlığıyla destekleniyor.

Günümüzde şirketlerin ne yapacağını şaşırdıkları ortam, son derece kafa karıştırıcı ve patlayıcı özelliklere sahip. Büyük şirketlerin yöneticileri, ellerindeki güçten vazgeçmek istemiyorlar. Kazanç, üretim ve kişisel avantajlar için hâlâ mücadele ediyorlar. Ama belirsizlikler, halkın eleştirileri ve düşmanca politik baskılar giderek artarken, en zeki yöneticilerimiz bile organizasyon-

17 Günümüzdeki Euro ile bir ilgisi yoktur. Ç.N.

larının hedeflerini, yapılarını, sorumluluklarını ve mantıklarını sorguluyorlar. Bir zamanlar sağlam bir şekilde etraflarında yükselen İkinci Dalga çatısı yerle bir olurken, en büyük şirketlerimizin birçoğu kimlik kriziyle boğuşuyor.

HIZLANMACI EKONOMİ

Şirketlerin karşılaştığı bu kimlik krizi, olayların akış hızıyla daha da yoğunlaşıyor. Değişim hızı yönetime yeni bir unsur kattığından, aşına olmadıkları ortamda zaten gergin olan yöneticileri giderek daha hızlı ve daha ciddi kararlar vermeye zorluyor. Tepki süreleri asgariye inmiş durumda.

Bankalar ve diğer finans kurumları bilgisayar sistemlerine geçiş yaparken, alışverişlerin hızı da artıyor. Bazı bankalar, zaman farklarının avantajlarından yararlanabilmek için coğrafi konumlarını bile değiştiriyor. Uluslararası bankacılık dergisi *Euro-money* şöyle belirtiyor: “Zaman dilimleri, rekabet avantajı olarak kullanılabilir.”

Bu iyice ısınmış ortamda, büyük şirketler para birimlerine yatırım yapmak için yıllık, doksan günlük veya yedi günlük temellerle değil, tam anlamıyla günlük temelle ve hatta dakikası dakikasına hareket ediyor. Şirketlerin yönetim grubunda yeni bir pozisyon ortaya çıktı; her gün yirmi dört saat boyunca dünya çapındaki elektronik kumarhaneye bağlı kalan “uluslararası nakit müdürü!” bu kişi, en düşük faiz oranlarını, en iyi para birimi anlaşmalarını ve en hızlı ciroları kovalıyor.¹⁸

Pazarlama konusunda da benzer bir hızlanma gözlemleniyor. “Pazarlamacılar yarın hayatta kalmayı garanti altına alabilmek için hızlı tepki vermek zorundalar,” diyor *Advertising Age*

18 Bu fonksiyonun önemsiz olduğu düşünülmemelidir. Tıpkı yiyecek üretmek-tense toprak satmaktan daha fazla kazanç elde eden çiftçiler gibi, büyük şirketler de para biriminden ve finansal manipülasyondan, üretime oranla daha fazla kazanç elde ediyor; veya kayba geçiyor.

ve şöyle ekliyor: "Televizyon programcıları, reyting oranları düşük olan yeni televizyon dizilerini yayından kaldırmak konusunda hiç tereddüt etmiyorlar. Bir dizinin potansiyelini görmek için artık kimse altı-yedi hafta veya bir sezon beklemiyor... Bunun başka bir örneği: Johnson & Johnson, Bristol-Myers'ın J&J'in Tylenol ürününü öldürmeye kararlı olduğunu öğrendi... J&J bekleyip görme tutumunu izleyebilir mi? Hayır. Son derece kısa bir süre içinde, mağazalarda satılan Tylenol fiyatlarını indirdi. Artık aylarca veya haftalarca ertelemeler yapılmıyor." Diğer bir deyişle, yöneticiler nefes nefese kalmış durumdalar.

Mühendislikte, üretimde, araştırmacılıkta, satışlarda, eğitimde, personelde, şirketin her biriminde ve şubesinde, aynı hızlı karar verme yöntemleri görülüyor.

Bir kez daha, daha az ileri olsa da, komünist endüstri ülkelerinde de aynı oluşumu görüyoruz. Beş yıllık planını yayınladığında her beş yılda bir fiyatlarını yenilemeye alışmış olan COMECON, daha yüksek hıza ayak uydurabilmek için fiyatlarını her yıl yenilemek zorunda kaldı. Çok geçmeden bu süre altı aya veya daha azına inecektir.

Bu genel hızlanmanın şirket metabolizması üzerindeki sonuçları çok yönlü: Daha kısa ürün döngüleri, daha fazla kiralama ve leasing, daha fazla alım-satım, daha kısa süreli tüketim kalıpları, daha fazla moda, daha fazla eleman eğitimi (sürekli olarak yeni yöntemlere uyum sağlamaları gerekiyor), daha hızlı sözleşme değişiklikleri, daha fazla pazarlık ve daha fazla hukuki işlem, daha fazla fiyat değişimi, daha fazla iş değişimi, daha fazla veri bağımlılığı; tabii enflasyon da bütün bunlara ekleniyor.

Sonuçta çok yüksek riskli ve çok yüksek adrenalinli bir iş ortamı oluşuyor. Bu hızlanma baskıları altında, neden birçok işadammın, bankacının ve şirket yöneticisinin tam olarak neyi neden yaptıklarını anlamakta zorlanmasına şaşmamak gerek.

İkinci Dalga netliğiyle yetişmiş bu insanlar, bildikleri dünyanın hızlanan bir değişim dalgası altında paramparça olduğunu görüyorlar.

KİTLESELLİKTEN UZAKLAŞAN TOPLUM

Onlar için daha kafa karıştırıcı olan şey, içinde hareket etmek üzere eğitildikleri endüstriyel kitle uygarlığının parçalanmasıdır. İkinci Dalga yöneticileri, kitlesel üretimin en etkili ve en ileri üretim şekli olduğunu... kitlesel pazarın standartlaşmış ürünler istediğini... kitlesel dağıtımın esas olduğunu... birbirinin benzeri işçi "kitlelerinin" temelde benzer kişiliklerde olduğunu ve aynı teşviklerle motive edilebileceğini öğrenmiştir. Etkili bir yönetici, *senkronizasyonun, merkezileşmenin, azamileşmenin ve konsant-rasyonun*, hedeflere ulaşmak için esas olduğunu bilir. İkinci Dalga ortamında, bu varsayımlar temelde doğrudur.

Ama bugün Üçüncü Dalga etkilerini hissettirirken, şirket yöneticisi eski varsayımları sorgulamak zorunda kalıyor. Şirketin uyumlu şekilde tasarlandığı kitlesel toplum, kitlesellikten uzaklaşıyor. Sadece bilgi, üretim ve aile yaşamı açısından değil, Pazar ve iş pazarı açısından da daha küçük ve daha çeşitli gruplara ayrılıyor.

Kitlesel Pazar, giderek çoğalan, sürekli değişen minik pazarlara dönüşüyor ve bu pazarlar, sürekli olarak daha fazla seçenek, daha fazla model, tür, boyut, renk ve dahası ısmarlama ürün istiyor. Bir zamanlar Birleşik Devletler'deki tüm evlere aynı siyah telefonu yerleştirmeyi uman Bell Telephone – neredeyse başarıyordu – şimdi telefon makinelerinde bin farklı kombinasyon veya permütasyon üretiyor; pembe, yeşil veya beyaz telefonlar, körler için telefonlar, gırtlak ameliyatı geçirmiş olanlar için özel telefonlar, inşaat sahaları için patlamaya dayanıklı telefonlar vs. Başlangıçta pazarı kitleselleştirmek amacıyla kurulmuş olan bonmarseler, şimdi butiklere dönüştü. Federated Department Stores'un

başkan yardımcısı Phyllis Sewell, şöyle tahmin ediyor: "Daha fazla bölümle çok daha fazla uzmanlaşmaya yöneleceğiz."

İleri teknoloji ülkelerinde ürün ve hizmetlerin hızla artması, genellikle sahte ihtiyaçlar yaratmak ve çok fazla önemsiz seçenikle kazancı artırmak için şirketin tüketiciyi kullanma girişimi olarak açıklanıyor. Bu suçlamalarda gerçek payı bulunduğu şüphesiz. Ama işin temelinde çok daha derin bir neden var. Ürünlerin ve hizmetlerin giderek artması ve çeşitlenmesi, aynı zamanda gerçek ihtiyaçların, değerlerin ve yaşam tarzlarının da çeşitlendiği anlamına geliyor.

Sosyal çeşitliliğin bu yükselişi, iş pazarındaki daha fazla bölünmelerle artıyor ve kendini yeni meslekler şeklinde gösteriyor. Gazetelerin seri ilanlarında "Mini bilgisayar programcısı" veya "Vydec Sekreteri" gibi ifadelerle karşılaşmak mümkün. Katıldığım bir konferansta, bir psikolog hizmet sektöründe 68 yeni meslek listeledi; tüketici hakları avukatından kamu savunucusuna ve seks terapistinden psikokemoterapiste kadar.

İşlerimiz giderek daha az değişebilir hale gelirken, insanlar da bundan geri kalmıyor ve özgün özelliklerini vurguluyorlar. Hâlâ kitlesel topluma uygun halde çalışan İkinci Dalga şirketleri, çalışanları ve müşterileri arasındaki çeşitliliğe nasıl dayanacakları konusunda hâlâ kararsızlar.

Birleşik Devletler'de açıkça görülmesine rağmen, toplumun kitlesellikten uzaklaşması eğilimi başka yerlerde de hızla yayılıyor. Bir zamanlar kendini son derece homojen olarak tanıtarak övünen İngiltere'de, Pakistanlılar, Batı Hintliler, Kıbrıslılar, Ugandalılardan Asyalılara, Türklere ve İspanyollara kadar çok çeşitli uluslardan insanlar yaşıyor. Bu arada sürekli gelip giden Japon, Amerikalı, Alman, Hollandalı, Arap ve Afrikalı ziyaretçiler, arkalarında Amerikan hamburger stantları, Japon restoranları ve mağaza vitrinlerinde "Se Habla Espanol" gibi yazılar bırakıyorlar.

Dünyanın dört bir yanında, etnik azınlıklar kimliklerini yeniden değerlendiriyor ve uzun zamandır kendilerine tanınmayan iş, gelir ve şirketlerde yükselme haklarını talep ediyorlar. Avusturyalı Aborijinler, Yeni Zelandalı Maoriler, Kanadalı Eskimolar, Amerikalı Siyahlar ve bir zamanlar politik açıdan pasif olarak görülen diğer azınlıklar, Maine'den Uzak Batı'ya kadar, Amerikan Yerlileri kendilerini "Kızıl Güç" olarak görüyor ve kabile topraklarının kendilerine iadesini isterken, ekonomik ve politik destek için OPEC ülkelerini arkalarına alıyorlar.

Endüstri ülkeleri içinde çok uzun süredir homojenliğini koruyan Japonya'da bile, kitlesellikten uzaklaşma işaretleri artıyor. Ainu halkı ayağa kalkarken, Koreliler huzursuzlanıyor ve Sofya Üniversitesi'nden sosyolog Masaaki Takane şöyle diyor: "Japon toplumu bugün bütünlüğünü hızla kaybediyor ve dağılıyor."

Danimarka'da, Danimarkalılar, göçmen işçiler, deri ceketli motosikletliler ve uzun saçlı gençler arasında sokak savaşları yaşanıyor. Belçika'da, çeşitli etnik gruplar endüstri öncesi düşmanlıkları yeniden diriltiyor. Kanada'da Quebec ülkeden ayrılma tehditleri savuruyor, şirketler Montreal'deki merkezlerinin kapısına kilit vuracaklarını söylüyor ve ülkenin dört bir yanında ana dili İngilizce olan şirket yöneticileri hızlı Fransızca dersleri alıyor.

Kitlesel toplumu yaratan güçler, aniden tersine döndü. İleri teknoloji bağlamında milliyetçilik bölgeselliğe dönüştü. Yeni etnik hareketler, aynı kültürde kaynaşma eğiliminin yerini aldı. Harbeleşme araçları toplumu kitleselliğe sürükleyeceği yerde, tam tersini yapıyor. Bütün bunlar arasında, enerji biçimleri çeşitleniyor ve kitlesel üretimin ötesine geçiliyor.

Bugün bütün bu birbirine bağlı değişimler, tamamen yeni bir çatı yaratıyor ve şirketlerin veya komünist girişimlerin bu ortamda hareket etmesi bekleniyor. Kitlesel toplum şartlarıyla düşünmeye devam eden yöneticiler, artık tanımakta zorlandıkları bir dünyada ne yapacaklarını şaşırılmış durumdalar.

ŞİRKETİN YENİ TANIMI

Şirketin kimlik krizini daha da derinleştiren şey, zaten huzursuz edici bu geçmişe karşı dünya çapında ortaya çıkan bir harekettir. Bu hareket, o ya da bu şirket politikasında mütevazı değişiklikler istemekle yetinmiyor, amaçlarının daha derinden tanımlanmasını istiyor.

Harvard Business Review'un editörlerinden David Ewing, şöyle diyor: "Birleşik Devletler'de halkın şirketlere öfkesi korkutucu boyutlara varmaya başlıyor." Ewing, Harvard İşletme Fakültesi'nin 1977 yılında yaptığı bir araştırmaya dayanarak şunu belirtiyor: "Bulgular, bütün şirket dünyasını ürpertti." Araştırma, katılan tüketicilerin yaklaşık yarısının, on yıl öncesine oranla kendilerine daha kötü davranıldığına inandığını ortaya koydu; beşte üçü, ürünlerin kalitesinin düştüğünü söylüyordu; yarısından fazlası, ürün garantilerine güvenmiyordu. Ewing, endişeli bir işadaminin şu sözlerini aktarıyor: "Kendimi bir San Andreas fay hattının üzerinde oturuyormuş gibi hissediyorum."

Ewing şöyle devam ediyor: "Daha da kötüsü, giderek artan sayıda insan, sadece ilgisiz, sinirli veya öfkeli değil...yeni teknolojilerden ve iş girişimlerinden mantıksızca korkuyor."

Birleşik Devletler'in en büyük muhasebecilik firmalarından biri olan Price Waterhouse'un yöneticilerinden John C. Biegler'a göre, "halkın Amerikan şirketlerine olan güveni, Büyük Buhran'dakinden bile daha az. Amerikan iş dünyası ve muhasebe mesleği, yaptığımız her şeyde neredeyse temelsiz olarak yargılanıyor... Şirket performansı, yeni ve bilinmedik normlarla ölçülüyor."

İskandinavya, Batı Avrupa ve hatta sosyalist endüstri ülkelerinde bile benzer eğilimler gözlemleniyor. Toyota'nın resmi dergisinin belirttiği gibi: "Japonya'da daha önce benzeri görülmemiş bir halk hareketi giderek hız kazanıyor ve şirketlerin günlük yaşamı parçalamasını eleştiriyor."

Şirketler hiç şüphesiz geçmişte de kendilerini kavuran çatık kaşlarla karşılaştılar. Ama bugünün şikayet kargaşası son derece farklı ve endüstriyel geçmişin değil, Üçüncü Dalga uygarlığının varsayımlarından ve değerlerinden kaynaklanıyor.

İkinci Dalga süresince, şirketler ekonomik birimler olarak görüldüler ve onlara yöneltilen saldırılar temelde ekonomik konulardaydı. Onlara saldıran eleştirmenler, işçilerin yeterince maaş almaması, müşterilerden çok fazla para istenmesi, fiyatların sabitlenmesi için karteller oluşturulması, kötü ürünler üretilmesi ve daha birçok ekonomik ihlalle ilgiliydi. Ama ne kadar şiddetli olsa da, bu eleştirmenlerin çoğu şirketin öz-tanımlamasını kabul ediyordu: Şirketin doğasında bir ekonomik kurum olduğu görüşünü paylaşıyorlardı.

Günümüzde şirket eleştirmenleri tamamen farklı bir noktadan yola çıkıyorlar. Politikayla ekonominin ayrılması, ahlak değerlerinin bir kenara atılması ve hayatın diğer alanlarıyla ilgili eleştiriler yöneltiliyorlar. Sadece ekonomik performans açısından değil, hava kirliliğinden yönetici stresine kadar neredeyse her şey için şirketi sorumlu tutuyorlar. Dolayısıyla şirketler asbest zehirlenmesi, yoksul nüfusları ilaç testlerinde kobay olarak kullanma, endüstriyel olmayan dünyanın gelişimini engelleme, ırkçılık, cinsiyet ayrımcılığı, gizlilik ve ahlaksızlık gibi konularda suçlanıyor. Sevilmeyen rejimleri veya politik partileri destekledikleri söyleniyor.

Burada asıl mesele bu suçlamaların haklı olup olmadığı değil; aslını isterseniz, çoğu zaman haklılar. Ama asıl önemli olan, dayandıkları şirket kavramı. Üçüncü Dalga uygarlığı, tamamen yeni bir kurum talebini de beraberinde getiriyor; artık sadece kazanç elde etmekten veya ürün üretmekten değil, aynı zamanda son derece karmaşık ekolojik, ahlaki, politik, ırksal, cinsel ve sosyal sorunların çözümüne katkıda bulunmaktan da sorumlu tutulan bir şirket!

Son derece uzmanlaşmış ekonomik fonksiyona sarılmak yerine, eleştiriler, kanunlar ve kendi yöneticilerinin endişeleriyle oradan oraya savrulan şirket, çok amaçlı bir kurum haline geliyor.

BİR BASKILAR BEŞGENİ

Yeniden tanımlama bir tercih meselesi değil, gerçek üretim şartlarının beş devrimci değişikliğinin gerekli bir tepkisidir. Fiziksel ortamda, sosyal güçlerin sıralanmasında, bilginin rolünde, devlet organizasyonunda ve ahlak değerlerinde değişim, şirkete yeni, çok yüzlü ve çok amaçlı biçimini kazandırıyor.

Bu yeni baskıların ilki, biyosferden kaynaklanıyor.

1950'lerin ortalarında, Birleşik Devletler'de İkinci Dalga olgunluk seviyesine ulaştığında, dünya nüfusu sadece 2.75 milyardı. Bugün nüfus 4 milyarı geçti. 1950'lerin ortalarında dünya nüfusu yılda ortalama 87 katrilyon kilovat elektrik kullanıyordu. Bugün 260 katrilyondan fazlasını kullanıyoruz. 1950'lerin ortalarında, çinko gibi temel bir hammaddeyi tüketme miktarımız yılda 2.7 milyon tondur. Bugün 5.6 milyon ton tüketiyoruz.

Her ne şekilde ölçersek ölçelim, gezegenden beklentilerimiz hızla artıyor. Bunun sonucu olarak, biyosfer bize alarm sinyallerini gönderiyor – hava kirliliği, çölleşme, okyanusların kirlenmesi, iklimdeki küçük değişiklikler – ama felaket pahasına bu sinyallere aldırmamayı seçiyoruz. Bu sinyaller, bize artık İkinci Dalga dönemindeki gibi üretime devam edemeyeceğimizi anlatıyor.

Şirket ekonomik üretimin temel organizatörü olduğundan, aynı zamanda da çevresel etkilerin en önemli "yaratıcısı"dır. Ekonomik gelişimimizin devam etmesini istiyorsak – aslında hayatta kalmak istiyorsak – yarının yöneticilerinin şirketin çevresel etkilerini olumsuzdan olumluya çevirme sorumluluğunu üzerlerine almaları gerekir. Bu artan sorumluluğu ya gönüllü olarak kabullenecek ya da kabullenmeye zorlanacaklar, çünkü biyosferdeki

değişimler bunu kaçınılmaz hale getiriyor. Şirket, ekonomik bir kurum olduğu kadar, çevresel bir kurum haline geliyor; sadece radikaller, ekolojistler veya devlet bürokratlarının zoruyla değil, biyosfer ile üretim arasındaki değişimin zoruyla!

İkinci baskı, şirketin kendini içinde bulduğu sosyal ortamdaki daha az fark edilen bir değişimden kaynaklanıyor. Bu ortam, öncekine oranla şimdi çok daha düzenlidir. Bir zamanlar her firma organize olmamış bir toplum olarak tanımlanabilecek bir ortamda çalışıyordu. Bugün sosyosfer – özellikle Birleşik Devletler’de – tamamen yeni bir organizasyon seviyesine sıçradı.

Bugün Birleşik Devletler’de 1,370,000 kadar şirketin, 90,000 okul ve üniversiteyle, 330,000 kiliseyle ve 13,000 ulusal organizasyonun yüz binlerce şubesiyle birlikte çalıştığı tahmin ediliyor; tüm bunlara ek olarak, yerel çevresel, sosyal, dinsel, atletik, politik, etnik ve sivil gruplar, kendi gündemlerini ve önceliklerini belirliyorlar. Bütün bu ilişkiler arasında aracılık yapmak için 144,000 hukuk firması gerekiyor!

Bu son derece kalabalık sosyosferde, her şirket sadece yalnız veya çaresiz bireylere değil, organize gruplara karşı hareketlerine dikkat etmek zorunda. Bu grupların profesyonel personelleri, kendilerine ait basın organları, politik sisteme ulaşimleri ve uzmanlar, avukatlar ve diğer türde yardımcılar tutmak üzere kaynakları var.

Bu sosyosferde, şirket kararları çok yakından inceleniyor. Bir şirketin işsizlik, toplum düzenini bozma, zorlama hareketlilik ve benzeri türde “sosyal kirlilik” yaratma eylemleri anında fark ediliyor ve şirkete daha fazla baskılar yükleniyor.

Üçüncü baskılar, değişen enfosferde kendini ifade ediyor. Toplumun kitesellikten uzaklaşması, sosyal kurumlar arasında dengenin korunabilmesi için daha fazla bilginin karşılıklı aktarılabilceğini gösteriyor. Üçüncü Dalga üretim yöntemleri, şirketin

hammadde olarak bilgi açlığını daha da yoğunlaştırıyor. Böylece firma dev bir elektrikli süpürge gibi verileri yutuyor, işleminden geçiriyor ve giderek daha karmaşık gelen yollardan başkalarına dağıtıyor. Bilgi üretim için merkezi hale gelirken, “bilgi yöneticileri” endüstriyi kontrol altına alırken, şirketler de zorunlu olarak tıpkı fiziksel ve sosyal çevre üzerinde olduğu gibi bilgisel çevre üzerinde de etkiler yaratıyor.

Bilginin yeni önemi, şirket verilerinin kontrolü üzerinde genellikle çatışmalara yol açıyor; daha fazla bilginin halka açıklanması, daha şeffaf muhasebe sistemlerinin belirlenmesi, reklamcılıkta dürüstlük prensibinin benimsenmesi gibi. Yeni çağda, “bilgi etkileri” en az çevresel ve sosyal etkiler kadar önem kazanıyor ve şirket ekonomik üretici olduğu kadar, bilgi üreticisi olarak da görülüyor.

Şirketler üzerindeki dördüncü baskı, politika ve güç ortamından doğuyor. Toplumda çeşitlenmenin artması ve her yerde değişimin hızlanması, devlet yapılarında muazzam bir karmaşıklıkla ifadesini buluyor. Toplumdaki çeşitlenme, devlet yapılarında farklılığı getiriyor ve her şirket, giderek daha fazla sayıda uzmanlaşmış devlet birimiyle ilişkiye girmek zorunda kalıyor. Kötü koordine edilmiş olan ve her biri kendi önceliklerini izleyen bu birimler, sürekli olarak yeniden yapılanma mücadelesi içindeler.

Gulf Oil’in başkan yardımcısı Jayne Baker Spain’in on ila on beş yıl önce belirttiği gibi: “EPA diye bir şey yoktu. EEOC diye bir şey yoktu. ERISSA diye bir şey yoktu. OSHA diye bir şey yoktu. ERDA diye bir şey yoktu. FEA diye bir şey yoktu.” Bütün bunlar ve diğer devlet ajansları bu kısa süre içinde kuruldu.

Dolayısıyla her şirket, kendini giderek karmaşık hale gelen bir politika yumağının içinde buluyor; yerel, bölgesel, ulusal ve hatta uluslararası seviyede. Buna karşılık, her önemli şirket kararı, en azından dolaylı olarak politik etkiler üretiyor ve şirket bu etkiler açısından da sorumlu tutuluyor.

Son olarak, İkinci Dalga uygarlığı ortadan kaybolurken ve değer sistemi yıkılırken, beşinci bir baskı tüm kurumları etkiliyor; şirketler dahil. Bu, vurgulanan bir ahlaki baskıdır. Bir zamanlar normal olarak görülen davranışlar, bugün aniden ahlaksızlık olarak yorumlanmaya başladı. Örneğin, Lockheed'in rüşvetleri, Japonya'da bir hükümetin devrilmesine neden oldu. Olin Corporation, Güney Afrika'ya silah göndermekle suçlandı. Gulf Oil'in yönetim kurulu başkanı, bir rüşvet skandalı yüzünden istifaya zorlandı. İngiltere'deki Distillers Company'nin Thalidomide kurbanlarına tazminat ödemek istememesi, McDonnell Douglas'ın DC-10 ile ilgili kusurları; hepsi ahlaki mide bulantılarına neden oldu.

Şirketin etik duruşu, giderek artan bir şekilde toplumun değer sistemi üzerinde etki sahibi olarak görülüyor ve en az şirketin fiziksel veya sosyal çevreye yaptığı etki kadar önemli tutuluyor. Şirket, giderek artan bir şekilde ahlaki etkilerin "yaratıcısı" olarak görülüyor.

Gerek maddi ve gerekse maddiyat dışı üretim şartlarındaki bu beş değişim dalgası, İkinci Dalga'ya has, şirketin ekonomik bir kurumdan ibaret olduğu görüşünü etkisiz hale getiriyor. Yeni şartlar altında, şirket artık ekonomik fonksiyonu artırma makiyesi olarak görülemiyor. "Üretim" teriminin anlamı bile, uzun vadede yan etkilere kadar kaydırılıyor. Basitçe ifade etmek gerekirse, her şirketin İkinci Dalga yöneticilerinin sandığından çok daha fazla "ürünü" var ve daha fazlasından da sorumlu tutuluyor; sadece ekonomik değil, çevresel, sosyal, bilgisel, politik ve ahlaki ürünler.

Böylelikle, şirketin amacı tekilden çoğula kayıyor; sadece söz sanatlarında veya halkla ilişkilerde değil, kimlik ve kendini tanımlama seviyelerinde de.

Birçok şirkette, İkinci Dalga'nın tek amaçlı şirket yapısına tutunmaya çalışanlarla Üçüncü Dalga'nın üretim şartlarına dayanmaya hazır olanları hemen fark edebiliriz.

ÇOK AMAÇLI ŞİRKET

İkinci Dalga uygarlığında yetişmiş olanlarımız, kurumlarımızı bu şekilde düşünmekte zorlanıyoruz. Bir hastanenin tıbbi fonksiyonlarının yanı sıra ekonomik fonksiyonlara sahip olduğunu, bir okulun eğitim kurumu olmasının yanı sıra politik etkilerinin bulunduğunu düşünmek bize yabancıdır, veya bir şirketin güçlü ekonomi dışı etkilerinin olabileceğini kabullenmek! Yakın zamanda emekliye ayrılan bir İkinci Dalga düşünce tarzı temsilcisi II. Henry Ford, şöyle vurguluyor: "Bir şirket, toplumun ekonomik ihtiyaçlarına hizmet etmek üzere tasarlanmış ve uzmanlaşmış bir araçtır; iş operasyonlarıyla ilgisi olmayan sosyal ihtiyaçlara hizmet edecek şekilde donatılmamıştır." Ama Ford ve diğer İkinci Dalga savunucuları üretim organizasyonunun yeniden tanımlanmasına direnirken, aslında birçok firma hem sözlerini hem de politikalarını değiştiriyorlar.

Halkla ilişkiler ve söz sanatları genellikle gerçek değişimin yerini tutabilir. Yeni bir sosyal sorumluluk çağını ilan eden gösterişli tanıtım broşürleri, genellikle soyguncu baron kimliğinin gizlenmesi için etkili bir kamuflajdır. Yine de, temelde bir "paradigma değişimi" şirketin yapısının, hedeflerinin ve sorumluluklarının yeniden belirlenmesini getirir. Bu değişimin işaretleri sayısızdır.

Örneğin, önde gelen bir petrol şirketi olan Amoco, şöyle belirtiyor: "Birçok unsur aynı anda düşünüyoruz ve bunlar arasında fiziksel çevreye ve kamu tesislerine yapılan etkiler de var... Tabii yerel iş şartları ve özellikle de azınlıklar üzerinde yapılan etkiler de." Amoco, ekonomik endişeleri en önde tutmaya devam ediyor ama başka unsurları da dikkate alıyor.

Bir birleşme teklifi olayında, önde gelen bir Amerikan bilgisayar üreticisi olan Control Data Corporation'ın yetkilileri, sadece finansal endişeleri değil, tüm ilgili unsurları da dikkate aldıklarını belirtiyorlar; birleşmenin sosyal etkileri ve çalışanlar üzerindeki etkiler dahil. Diğer şirketler varoşlara kaymaya çalı-

şirken, Control Data kasıtlı olarak yeni tesislerini Washington, St. Paul ve Minneapolis gibi şehirlerin merkezlerine yakın yerlerde kurarak, azınlıklara iş sağlama ve şehir merkezlerini canlandırma amaçlarına sadık kaldı.

Birleşik Devletler’de kadınların ve diğer işçilerin yükselişi, uzun zamandır ulusal politikada önemli yer tutan bir konuydu ve bazı şirketler işi o kadar ileri götürdü ki yöneticilerini “onaylayıcı eylem” hedeflerini gerçekleştirdikleri için ödüllendirdi. Önde gelen bir gıda firması olan Pillsbury’de, üç ürün grubunun her biri ertesi yıl sadece bir satış planı değil, aynı zamanda etnik azınlık üyelerinin ve kadınların işe alınması, eğitimi ve terfi ettirilmesi konularında da planlar sunmak zorunda. Yönetici teşvikleri, bu sosyal hedeflere ulaşılmasına bağlı. AT&T’de bütün yöneticiler yıllık olarak değerlendiriliyor. Onaylama eylemi hedeflerine ulaşılması, ayrıca takdiri hak ediyor. Gannett basın grubunda üst düzey yönetici Allen Neuharth editörlerine ve yerel yayıncılarına, “bu programlarda ilerlemelerine dayanılarak belirlenecek özel ikramiyeler”den söz ediyor.

Aynı şekilde, birçok önde gelen şirkette yöneticilerin çevresel ve sosyal konulara özellikle eğildiklerini görüyoruz. Bazıları doğrudan başkana rapor veriyor. Diğer şirketler özel komiteler oluşturuyor ve yeni şirket sorumlulukları belirliyor.

Şirketlerin bu sosyal duyarlılığı sadece görüntüde değil. Hoffmann-LaRoche’un Amerikan kolunun halkla ilişkiler yöneticisi Rosemary Bruner şöyle diyor: “Bunların bir kısmı elbette ki halkla ilişkiler çalışmalarından ibaret. Bazıları kendi çıkarlarına hizmet ediyor. Ama çoğu aslında şirket fonksiyonlarıyla ilgili bakış açılarında belirgin bir değişimi temsil ediyor.”

ÇOK KATMANLI TABAN

Yeni oluşmakta olan çok amaçlı şirket yapısı, diğer birçok şeyin yanı sıra daha zeki yöneticileri de gerektiriyor. Çeşitli hedefler

belirleyecek, onları tartacak, değerlendirecek ve bir seferde tek bir hedeften fazlasını başaracak sinerji politikaları oluşturacak yöneticiler gerekiyor. Sadece bir değil, aynı anda çok sayıda değişkene cevap verecek politikalar önem kazanıyor. Hiçbir şey, İkinci Dalga yöneticisinin tek yönlü zihniyetinden bu kadar uzak olamazdı.

Dahası, çok yönlü hedeflere ihtiyaç duyulduğu kabul edildiğinde, performans için de yeni ölçütler belirlememiz gerekecek. Çoğu yöneticinin odaklanmayı öğrendiği tek katmanlı taban yerine, Üçüncü Dalga şirketinde yöneticilerin her biri diğerlerine bağlı çok katmanlı bir tabanda – sosyal, çevresel, bilgisel, politik ve ahlaki – hareket etmeyi öğrenmesi gerekiyor.

Bu yeni karmaşıklık karşısında, günümüz yöneticilerinin birçoğu şaşkına dönüyor. Üçüncü Dalga yönetimi için gereken zihinsel araçlardan yoksun kalıyorlar. Bir şirketi nasıl daha kazançlı hale getirebileceğimizi biliyoruz ama ekonomi dışı hedeflerin başarısını değerlendirmeyi nasıl öğreneceğiz? John C. Biegler şöyle diyor: “Yöneticilerin, gerçek muhasebe standartlarının belirlenmediği alanlarda şirket davranışları için muhasebe yapması bekleniyor; hatta muhasebe dilinin henüz girmediği alanlarda bile.”

Bu ifade, günümüzde muhasebe alanında yeni terminolojiler oluşturma ihtiyacını açıklıyor. Gerçek şu ki muhasebenin kendisi bile bir devrim gerçekleştirmek ve sadece ekonomik terimlerin ötesinde patlama yaşamak üzere.

Örneğin, Amerikan Muhasebeciler Odası, “Etkililiğin Finansal Olmayan Ölçütleri Komitesi” ve “Sosyal Programlarda Etkililik Ölçümü Komitesi”nin raporlarını yayınladı. Bu alanlarda o kadar çok iş yapılıyor ki raporların kaynakçalarında 250 kaynak belirtilmiş.

Philadelphia’da Human Resources Network adında bir danışmanlık firması, önde gelen on iki Birleşik Devletler şirketi

için adına “ekonomi ötesi” hedefler denebilecek çapraz endüstri yöntemleri geliştirdi. Burada amaç, bu hedefleri şirket planlamalarıyla birleştirmek ve şirketin ekonomi ötesi performansını ölçmek için yöntemler geliştirmek. Bu arada, Washington’da Ticaret Bakanı Juanita Kreps, devletin kendisinin, “şirketlerin kendi performanslarını ve sosyal sonuçlarını ölçebileceği bir mekanizma” olarak, bir “Sosyal Performans İndeksi” hazırlaması gerektiğini öne sürerek bir tartışma kasırgası başlattı.

Avrupa’da da buna paralel gelişmeler gözlemleniyor. Berlin merkezli Uluslararası Çevre ve Toplum Enstitüsü’nden Rob Coppock ve Meinolf Dierkes’e göre, “Avrupa’daki birçok büyük ve orta ölçekli şirket, sosyal rapor kavramıyla denemeler yapıyor... Örneğin, Federal Almanya’da, en büyük firmaların yaklaşık yüzde 20’si düzenli olarak sosyal rapor yayınlıyor. Buna ek olarak, yüzden fazlası dahili yönetim amaçlarıyla ilgili sosyal rapor sunuyor.”

Bu raporların bazıları gösterişten başka bir şey değil; şirketin “iyi çalışmaları”yla ilgili kayıtlar, kirlilik gibi tartışmalı sorunları dikkatli bir şekilde görmezden geliyor. Ama diğerleri belirgin bir şekilde açık, tarafsız ve sert. Örneğin, İsviçreli gıda firması Migros-Genossenschafts-Bund, raporunda açıkça kendini eleştirerek, kadınlara erkeklerden daha az para ödediğini, birçok iş pozisyonunun son derece sıkıcı olduğunu ve son dört yıllık süreçte nitrusdioksit emisyonlarının arttığını itiraf ediyor. Şirketin yöneticilerinden Pierre Arnold şöyle diyor: “Bir girişimin hedefleriyle gerçek sonuçları arasında böylesine farklar olduğunu açıklaması cesaret ister.”

STEAG ve Saarbergwerke AG gibi şirketler, şirketin harcamalarını belli sosyal yardımlarla birleştirmek konusunda öncü oldular. Yayıncı Bertelsmann AG, fotokopi makinesi firması Rank Xerox GmbH ve kimyasal üreticisi Hoechst AG gibi firmalar, halka sundukları sosyal verilerin türünü belirgin bir şekilde genişlettiler.

İsveç ve İsviçre'deki şirketler ve Almanya'daki Deutsche Shell AG tarafından çok daha ileri bir sistem benimsendi. Yıllık bir rapor yayınlamak yerine, hem ekonomik hem de ekonomi ötesi verilerin birlikte verildiği bir *Yıllık ve Sosyal Rapor* yayınlıyorlar. Bu raporlarda somut ekonomik, çevresel ve sosyal hedefler açıklanıyor, bu hedeflere ulaşmak için atılan adımlar belirtiliyor ve her birine ayrılan harcamalar gösteriliyor.

Shell ayrıca beş genel şirket hedefini – sadece biri “yatırıma tatminkar karşılık” getirmiş – açıklıyor ve beş hedeften her birinin – ekonomik olsun ya da olmasın – şirketin karar verme birimlerinde aynı ağırlığı taşıması gerektiğini belirtiyor. Hedef hesaplama yöntemi, şirketleri ekonomi ötesi amaçlarını açıkça ifade etmeye, zamanlar belirlemeye ve bunu halka sunmaya zorluyor.

Daha geniş teorik seviyede, İngiltere'deki Birmingham Üniversitesi'nden muhasebe profesörü Trevor Gambling, *Social Accounting* (Sosyal Muhasebe) adlı kitabında, muhasebe yöntemlerinde belirgin bir değişiklik yapılması, ekonomistlerin ve muhasebecilerin çalışmalarının sosyal bilimcilerin çalışmalarıyla birleştirilmesi ve bunların sonucunda sosyal ölççekler ve sosyal muhasebe yöntemlerinin geliştirilmesi gerektiğini belirtiyor.

Hollanda'da Delft Üniversitesi İşletme Fakültesi Dekanı Cornelius Brevoord, şirket davranışlarını gözlemlemek için çok boyutlu bir kriter seti oluşturdu. Açıkladığına göre, “toplumsal değerlerdeki derin değişimler bunu zorunlu kıldı. Bunlar arasında bir ekonomik üretim odağından bir toplam refah ve iyilik odağına geçiş de var.” Aynı şekilde, “fonksiyonel uzmanlaşmadan disiplinler arası yaklaşıma” geçişi de vurguluyor ve bu iki değişimin de daha kapsamlı bir şirket kavramı ihtiyacını artırdığını söylüyor.

Brevoord, şirketin etkililiğini ölçmek için kullanabileceği 32 farklı kriter sunuyor. Bunlar tüketicilerle, hissedarlarla ve sendi-

kalarla ilişkilerden, ekoloji organizasyonları ve kendi yönetimle-riyle bağlantılarına kadar geniş bir alana yayılıyor. Ama bu 32'si bile, gelecekteki şirketlerin kendilerini sınayacakları parametre-lerden sadece "birkaçı."

İkinci Dalga ekonomi altyapısı sarsılırken, kitesellikten uzaklaşma eğilimi artarken, biyosfer tehlike sinyalleri gönderir-ken, toplumda organizasyon seviyesi yükselirken ve üretimin bil-gisel, politik ve ahlaki şartları değişirken, İkinci Dalga şirketleri giderek tarihe gömülüyor.

Dolayısıyla, bugün üretimin ve kurumun anlamının yeniden yapılandığını görüyoruz. Bunun sonucu, yarının yeni tarz şirket yapısına karmaşık bir geçiştir. İşletme profesörü William Halal'ın deyişiyle; "Tarım toplumları endüstri toplumlarına dönüşürken feodal malikanelerin yerlerini şirket binalarına bırakması gibi, eski şirket modelinin de yeni bir ekonomik kurum biçimiyle yer değiştirmesi gerekiyor..." Bu yeni kurum, ekonomik ve ekonomi dışı amaçları birleştirecek ve çok katmanlı bir tabana sahip ola-cak.

Şirketin değişimi, bir bütün olarak sosyosferdeki daha bü-yük bir değişimin sadece bir parçası ve bu değişim, teknofer ve enfosferdeki radikal değişimlere paralel uzanıyor. Birlikte ele alındığında, dev bir tarihi değişim yaratıyorlar. Ama sadece bu dev yapıları değiştirmekle kalmıyoruz, aynı zamanda sıradan insanların günlük yaşamlarındaki davranış kalıplarını da değiş-tiriyoruz. Uygarlığımızın derin yapısını değiştirdiğimizde, aynı zamanda yaşarken uyduğumuz tüm kuralları da değiştireceğiz.

YENİ KURALLAR BELİRLEME

Orta tabakaya dahil milyonlarca Amerikalının evinde sık sık tekrarlanan bir hikayeyle karşılaşırız. Diplomasını yeni almış olan evin oğlu – veya kızı – gazetenin iş ilanları sayfasını homurdanarak bir kenara fırlatır. Sabah dokuzda başlayıp akşam beşe kadar devam eden mesai saatleriyle çalışmanın hiçbir işe yaramayacağını, kendine bir parça saygısı olan birinin böyle bir işte asla çalışmak istemeyeceğini söyler.

Tam o sırada, ebeveynleri içeri girer.

Baba dokuz-beş tarzı işinden dönmüştür; anne ise son faturaları yeni ödemiştir ve morali çok bozuktur. İkisi de çocuklarının tavrına içerler. Hayatta belli deneyimler kazanmış olan ebeveynleri, ona büyük bir şirkette güvenceli bir işe girmesini öğütlerler. Çocuk surat asarak onları dinler. Küçük şirketler mi daha iyidir? Hayır, hiç fark etmez, hepsi berbattır. Okumaya devam etse? Eh, o da zaman kaybından başka bir şey değil.

Ebeveynler söylediklerinin çocuklarının bir kulağından girip diğerinden çıktığını görürler ve onu tembellikle suçlarlar. Öfke katsayıları yükselir ve sonunda bağırıp çağırmaya başlarlar: “Çocuğum, bu hayallerden ne zaman vazgeçeceksin? Gerçek hayatı gör artık!”

Elbette ki bu tür senaryoların yaşandığı tek yer Birleşik Devletler değil. Büyük Japon işadamları da birlikte içkilerini yudum-

larken, gençlerin iş ahlakının bozulması, çalıştıkları işyerlerine saygı duymamaları, disiplin konusunda fukara olmalarından yakınıyorlar. Sovyetler Birliği'nde bile, orta tabakaya dahil ebeveynler çocuklarının benzer direnişlerini kırmaya çalışıyorlar.

Neler oluyor? Her zaman olduğu gibi yine kuşak çatışması mı? Yoksa işin temelinde çok daha farklı şeyler mi dönüyor? Acaba, ebeveynler ve çocukların "gerçek hayat" anlayışı farklı olabilir mi?

Hayır, burada gördüğümüz şey, alışıldık tipte "hayalperest genç ve gerçekçi ebeveynler" karşılaşması değil. Bir zamanlar gerçek olarak kabul edilen şeylerin artık gerçeklikten uzaklaşmaya başlamasından söz ediyoruz. Üçüncü Dalga etkisini hızla yaydıkça, toplumsal yaşamın temellerini oluşturan davranış kuralları da hızla değişiyor.

İkinci Dalga'nın, günlük yaşam kuralları setini de beraberinde getirdiğini daha önce görmüştük. Senkronizasyon, standartlaşma, azamileştirme gibi prensipler, zaman ve programa güçlü bir şekilde bağlanan iş dünyasında, günlük yaşamda ve devlet dairelerinde sıkı sıkıya uygulanıyordu.

Ama günümüzde kitlesellikten uzaklaşan bir ekonomi, pasiflikten uzaklaşan bir haberleşme sistemi, yeni aile düzenine dayanan yeni yaşam tarzı için farklı bir kurallar seti getiriyor. Okulların sınıflarında, şirketlerin yönetim kurullarında, politika merkezlerinde yaşanan çatışmalar gibi, gençler ve yaşlılar arasında da ilk bakışta anlamsız gibi gelen ama temelinde çok derin anlamlar içeren önemli bir mücadele gerçekleşiyor ve bu kez çatışmanın konusu, hangi gerçekliğin kabul edilir olduğu.

Yeni kurallar seti, İkinci Dalga uygarlığının benimsediği değerlerin birçoğuna karşı çıkıyor. Merkeziliğin ve uzmanlaşmanın daha fazla verim kazandırdığı görüşünü kabul etmiyor. Artık "ne kadar büyükse o kadar iyidir" yerine, "küçük ama etkili" prensibi geliyor. Bu yeni kuralları ve eskisinden hangi

yönlerde farklı olduğunu anlamak, etrafımızdaki enerjimizi tüketen, saygınlığımızı, gelirimizi tehdit eden çatışmaları daha iyi kavrayabilmek, derinliğine inebilmek, temelde yatanları bulabilmek demektir.

“DOKUZDAN BEŞE” SİSTEMİNİN ÖLÜMÜ

Az önce öfkeden ve şaşkınlıktan deliye dönen ebeveynlerin durumunu bir kez daha değerlendirelim. Daha önce de belirttiğimiz gibi, İkinci Dalga uygarlığı, günlük yaşamda her şeyi makine sistemlerine uyarlamış, uyku saatlerinden yemek saatlerine kadar her şeyi sıkı bir programa oturtmuştu. Bu uygarlıkta yetişen insanlar, ebeveyn olarak, çocuklarına neyi ne zaman yapmaları gerektiğini neredeyse dakikası dakikasına öğretmeyi toplumsal ve ahlaki bir görev kabul etmişlerdi. Şimdiyse, çocuklarının söyledikleri saatte eve dönmemeleri, bir zamanlar herkesin memnuniyetle kabul ettiği “dokuz-beş” tarzı işlere itiraz etmeleri – hatta küçümsemeleri – ve belli zamanlara bağlı olaylardan nefret etmeleri karşısında ne yapacaklarını şaşırıyorlar.

Aslında nedeni gayet basit: Üçüncü Dalga etkisini giderek daha fazla hissettirirken, yeni ve tamamen farklı bir zaman yaklaşımını da beraberinde getiriyor. İkinci Dalga, yaşamı makine sistemlerine uyarlamıştı. Üçüncü Dalga ise, bu mekanik senkronizasyona karşı çıkıyor ve temel toplumsal yaşam ritmimizi değiştirerek bizi makinelerin esiri olmaktan kurtarıyor.

Bunu anladığımızda, 1970’lerin endüstri ortamında en çabuk yaygınlık kazanan yeniliğinin esnek zaman kullanımı olması o kadar da şaşırtıcı gelmeyecektir. Esnek zaman kullanımı, belli sınırlar dahilinde işçilere kendi çalışma saatlerini belirleme şansı tanıyor. Daha önceden belirlenmiş saatlerde herkesin ofis veya fabrika ortamlarına toplanmasını şart koştuk yerine, esnek zaman kullanımını benimseyen kurumlar, tüm çalışanların işyerinde bulunmasını gerektiren merkez zaman dilimleri dışında

kimsenin kaçta gelip gittiğine karışmıyor. Tercihli zaman dilimlerinin hangisinde çalışacağına ise, kişi kendisi karar veriyor.

Dolayısıyla, biyolojik ritmi gereği sabahları erkenden uyanan bir insan, sabah 8:00'de işbaşı yaparken, geceleri zihni ve vücudu daha iyi çalışan kişiler, çalışmaya daha geç başlamayı ve daha geç bitirmeyi tercih edebilir. Böylece, çalışan kişi ev işlerini yapmak, çocuğunu okula bırakmak, alışveriş yapmak gibi şeyler için rahatlıkla zaman ayırabilir. Sabah erken veya akşam geç saatlerde birlikte oyun oynamak isteyen mesai arkadaşları, çalışma saatlerini buna uygun olarak ayarlayabilirler. Kısacası, zamanın da kitlesellikten uzaklaştığını görüyoruz.

1965 yılında Almanya'da ekonomist Christel Kammerer, endüstriye daha fazla çalışan çekebilmek için esnek zaman kullanımını önermişti. 1967 yılında, Messerschmitt-Bölkow-Blohm firması, belli saatlerde trafiğin yoğunlaşması yüzünden işçilerin daha işbaşı yaptıkları saatten itibaren yorgun olduklarını fark etmişti. Bu sorunu çözmek için, yöneticiler bir deneme yapmaya karar verdiler ve 2,000 işçinin standart saat aralıklarının dışına çıkarak kendi çalışma saatlerini belirlemelerine izin verdiler. Daha iki yıl sona ermeden, bu uygulamanın verimde artış sağladığı görülünce, firmadaki 12,000 çalışanın tamamı esnek zaman kullanımından yararlanmaya başladı. Hatta bazı birimlerde, çalışma tarzı uygun olduğu için, bütün çalışanların aynı anda ofiste bulunmasını gerektirecek merkezi zaman dilimlerinden bile vazgeçildi.

1972 yılında, *Europa* dergisi şöyle bildirdi: "...yaklaşık 2,000 Batı Alman firmasında, son derece dakik olmak konusundaki o katı ulusal anlayış, tarihe karıştı... Bunun nedeni, *Gleitzeit* [esnek zaman kullanımı] programının uygulanmasıdır." 1977 yılında, Batı Alman nüfusunun iş gücünün dörtte biri – toplamı yaklaşık 5,000,000 kişi – çeşitli esnek zaman kullanımı uygulamasından yararlanıyordu. Fransa, Finlandiya, Danimarka, İsveç, İtalya ve

İngiltere’de, 22,000 firmanın yaklaşık 4,000,000 çalışanı, aynı sistemi izliyor. İsviçre’de tüm endüstri kurumlarının yüzde 15 ila 20’si, tüm çalışanları veya belli birimlerdeki elemanlar için aynı prensibi benimsedi.

Günümüzde kültürün yayılmasında çok önemli rolü olan çokuluslu şirketler, yeni sistemi Avrupa’nın dışına kadar götürdüler. Örneğin, Nestlé ve Lufthansa, Birleşik Devletler’deki operasyonlarında da aynı sistemi benimsedi. Profesör Stanley Nollen ve danışman Virginia Martin’in Amerikan Yöneticiler Derneği için hazırladığı bir raporda, tüm Amerikan şirketlerinin yüzde 13’ünde esnek zaman kullanımının uygulandığı belirtiliyor. Birkaç yıl içinde, bu oranın yüzde 17’ye tırmanması bekleniyor ki bu, 8,000,000’den fazla çalışan demektir. Esnek zaman kullanımını benimseyen Amerikan şirketleri arasında, Scott Paper, Bank of California, General Motors, Bristol-Myers ve Equitable Life gibi devler de var.

İkinci Dalga’daki pozisyonlarını koruma endişesi taşıyan bazı paslanmış sendikalar, bu konuda biraz tereddütlü davranıyorlar. Ama işçilerin bireysel bağlamda esnek zaman kullanımından büyük yarar ve keyif aldıkları da ortada. Londra merkezli bir sigorta şirketinin yöneticisi şöyle diyor: “Genç evli kadınlar, bu değişimden kesinlikle çok memnun oldular.” İsviçre’de yapılan bir araştırma, bu uygulamayı izleyen işçilerin yüzde 95’inin bu değişiklikten memnun olduğunu gösterdi. Yüzde 35’i ise – kadınlardan ziyade erkekler – artık ailelerine daha fazla zaman ayırabildiklerini söylüyorlar.

Bir Boston bankasında çalışan zenci bir anne, sürekli olarak işe geç geldiği için neredeyse kovulma noktasındaydı ama neyse ki diğer açılardan son derece iyi bir elemandı. Saatler konusundaki sürekli aksaklığı, zenci çalışanların zaman konusunda “güvenilmez” veya “tembel” oldukları yönünde önyargılara yol açıyordu. Ama ofis esnek zaman kullanımına geçtiğinde, kadın

artık hiç geç kalmamaya başladı. Sosyolog Allen R. Cohen şöyle açıklıyor: “Sonunda gerçek ortaya çıktı: Kadın her sabah küçük oğlunu yuvaya bırakmak zorunda olduğu için, işe asla zamanında gelemiyordu.”

İşverenler de verimin artması, devamsızlıkların ve geç kalmaların azalması gibi olumlu sonuçlarla karşılaşıyor. Elbette ki her yenilikte olduğu gibi bu konuda da bazı sorunlar yaşanıyor ama Amerikan Yöneticiler Derneği’nin araştırmalarına göre, bu sistemi denedikten sonra eski zaman programına dönen şirketlerin oranı sadece yüzde 2. Lufthansa firmasından bir yönetici konuyu şöyle yorumluyor: “Esnek zaman kullanımına geçilince, kimsenin erken ya da geç gelmesi diye bir durum söz konusu değil.”

UYKUSUZ KALANLAR

Esnek zaman kullanımı, her ne kadar geniş çapta tavsiyelerle sürekli reklamı yapılsa da, Üçüncü Dalga’nın zaman konusunda getirdiği yeniliklerden sadece bir tanesi ve aslında diğerlerine oranla çok küçük kalıyor. Diğer bir değişiklik, gece çalışmayı tercih edenlerin sayısının artması. Bir noktayı açıklığa kavuşturalım: Bunu söylerken, uzun zamandan beri gece vardiyalarında işçi çalıştıran büyük endüstri merkezlerinden değil, son derece hızlı bir şekilde gelişen bilgisayar ve hizmet endüstrilerinden söz ediyoruz.

Fransız *Le Monde* gazetesi şöyle diyor: “Modern şehir, yirmi dört saat yaşayan bir merkezdir... Bu bölgelerde yaşayanların çoğu, bilindik düzenin dışında kalan sistemlerle çalışıyorlar.” Ortalama olarak, ileri teknoloji ülkelerinde gece çalışanlar, bütün iş gücünün yüzde 15 ila 25’ini oluştururlar. Örneğin, Fransa’da 1957 yılında bu oran yüzde 12 iken, 1974 yılında yüzde 21’e çıktı. Birleşik Devletler’de, geceleri tam mesai yapanların oranı 1974 ve 1977 yılları arasında yüzde 13’e fırladı; yarım mesai yapanlar da dahil edilirse, toplam 13.5 milyonu buluyordu.

Daha da belirgin bir değişim, yarım gün işlerin artmasıdır; tabii büyük kitlelerin bu şekilde çalışmayı tercih ettiğini açıkça söylemesi de. Detroit bölgesinde, J. L. Hudson mağazalar zincirinin çalışanlarının yaklaşık yüzde 65'i, yarım günlük elemanlardan oluşuyor. Prudential Insurance, Birleşik Devletler ve Kanada ofislerinde yaklaşık 1,600 yarım günlük eleman çalıştırıyor. Toplamda, Birleşik Devletler'de çalışan her beş tam günlük elemana karşılık, bir yarım günlük eleman bulunuyor. Dahası, 1954'den bu yana, yarım gün çalışanların sayısı, tam gün çalışanlara oranla iki kat daha hızlı artıyor.

Bu yönde öylesine yol alındı ki 1977 yılında Georgetown Üniversitesi'nden araştırmacıların yaptığı bir araştırma, gelecekte bütün işlerin yarım gün prensibine dayalı olacağını gösteriyor. *Permanent Part-Time Employment: The Manager's Perspective* (Sürekli Olarak Yarım Gün Çalışmak: Yöneticinin Bakış Açısı) başlıklı bu araştırma, yarısı çoktan yarım günlük eleman çalıştırmaya başlamış olan 68 şirket üzerinde yapıldı. Daha da önemlisi, son yirmi yılda işsizler arasında yarım gün çalışmayı tercih edenlerin sayısının belirgin bir şekilde arttığını görüyoruz.

Yarım gün çalışma seçeneği, özellikler kadınlara, yarı yarıya emekliye ayrılmış yaşlılara ve belli bir ölçüde gelir sağlayarak spor, din, politika gibi asıl ilgi alanlarına odaklanmak isteyenlere çok cazip geldi.

Bütün bunlar sonucunda, İkinci Dalga'nın senkronizasyon takıntısından tamamen uzaklaştığımızı görüyoruz. Esnek zaman kullanımı; yarım gün ve gece çalışmalarının birleşmesi, dokuz-beş sisteminden uzaklaşmak isteyenlerin çoğalması ve toplumun günde yirmi dört saat hareket halinde olması anlamına gelir.

Üretimin zaman kullanımının paralelinde, tüketicilerin de zaman kullanımında değişiklikler görüyoruz. Örneğin, 7/24 – haftada yedi gün ve günde yirmi dört saat – sistemiyle çalışan süpermarketlerin sayısı giderek artıyor. *The New York Times*

gazetesi ilginç bir soru soruyor: “Uzun zamandır California’ya özgü olarak kabul edilen sabah 4:00’de alışveriş yapma alışkanlığı, Birleşik Devletler’in daha sakin yaşam süren doğu bölgelerinde de sürekli bir uygulama olarak kalacak mı?” Bu soruya, gazete kendisi cevap veriyor: “Evet!”

Birleşik Devletler’in doğusunda operasyon sürdüren bir süpermarketler zincirinin sözcüsü şöyle diyor: “İnsanlar eskiye oranla daha geç saatlere kadar uyanık kaldığı için, mağazalarımızı yirmi dört saat açık tutacağız.” *Times*’ın bir yazarı, 7/24 prensibiyle çalışan bu mağazalardan birinde bütün gece kalarak, gidip gelen müşterileri inceledi. Karısı hasta olduğu için, altı kişilik ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendisi alışveriş yapan bir kamyon şoförü; sabaha karşı bir randevuya giderken kartpostal almak için mağazaya gelen genç bir kadın; hasta kızı gece uyuyamadığı için ona oyuncak alan bir baba; akşam seramik dersi sonrasında haftalık alışverişini yapmaya gelen bir ev kadını; sabah 3:00’de oyun kağıdı almak için gelen genç bir motosikletli; sabaha karşı balığa çıkarken uğrayan iki arkadaş...

Bu değişimler nedeniyle, öğün saatleri de senkronizasyonun dışına çıktı. Bir zamanlar insanların büyük bölümü hemen hemen aynı saatlerde yemek yedi. Artık durum farklı. Günde üç öğün yeme alışkanlığı kaybolurken, her yerde 7/24 fastfood restoranları açılıyor. Televizyon izleme alışkanlıklarında da benzer değişiklikler gerçekleşiyor. Program yapımcıları, “şehirli yetişkinler, gece çalışanlar veya uykusuzluk sorunu çekenler” için özel programlar hazırlıyorlar. Bankalar bile, bir dönemin ünlü “bankacı saatleri”nden vazgeçtiler.

Manhattan’daki büyük Citibank, yeni otomasyon banka sistemi için ilginç reklamlar veriyor: “Bankacılıkta inanılmaz bir devrim: Citibank’ın yeni 24 saatlik sistemi başladı... Gündüz yaptığınız tüm bankacılık işlemlerini, artık yirmi dört saat yapabilirsiniz. Örneğin, Bay Slater gece yarısından sonra bir saat-

te, hesabında ne kadar parası olduğunu öğrenmek istedi; sorun değil, hemen öğrenebilir. Bay Holland, vadesiz hesabındaki parasını çekip ticari hesabına yatırmak istiyor; istediği saatte yapabilir. Hepimiz biliyoruz; hayat saat 17:00'de bitmiyor ve sadece pazartesi-cuma günleri arasında yaşamıyoruz... Siz dilediğiniz gibi yaşayın; Citibank uyumaz!”

Etrafımıza bir bakıp toplumun zaman kullanımını incelersek, İkinci Dalga'nın makinemsi yaşam ritminden ağır ama emin adımlarla uzaklaştığımızı ve yeni bir ritim tutturmaya başladığımızı kolayca görebiliriz. Gerçekte gördüğümüz şey şu: Üçüncü Dalga etkisini daha fazla hissettirdikçe, toplumun diğer tüm yönlerinde olduğu gibi, zaman konusunda da kitlesellikten uzaklaşıyoruz.

BİR ARKADAŞ AYARLA

Zaman kullanımındaki bu değişiklikler işi daha kolaylaştırıyor olabilir ama yalnızlığı ve toplumun geri kalanından uzaklaşmayı körükleyebilir. Arkadaşlar, akrabalar, aile bireyleri ve sevgililer farklı saatlerde çalışıyorsa ve bireysel programlarını birbirlerine uydurmalarını sağlayacak bir sistem yoksa, bir araya gelmeleri giderek zorlaşabilir. Artık eski buluşma yerleri – mahalledeki kafe, kilisenin arka salonu, okuldaki spor sahası gibi – geleneksel anlamlarını kaybediyorlar. Sosyal hayatın kolaylaşması için, Üçüncü Dalga uygarlığında bunların yerini alacak yeni ortamlara ihtiyaç var.

Bilgisayara bağlı bir sistem oluşturulması bir fikir olabilir; bu sistemde size kendi randevularınız hatırlatılabileceği gibi, sisteme giren herkes o ya da bu kişinin programlarını da izleyerek ne zaman, nerede ve nasıl buluşabileceklerini planlayabilir. Ama bunun ötesinde daha fazla kolaylık sağlayacak yöntemler de gerekecektir.

Zamanda kitlesellikten uzaklaşılmasının başka sonuçları da var. Örneğin, ulaştırma konusundaki etkilerini daha şimdiden

görmeye başladık bile. İkinci Dalga'nın esnek olmayan saatler içinde kitlesel çalışma sistemlerinde odaklanması, sabah işe gidiş ve akşam eve dönüş saatlerinde trafik arapsaçına dönerdi. Zaman kitlesellikten uzaklaşırken, trafik de zaman ve yer açısından dağıtılabildi.

Aslını isterseniz, herhangi bir toplumda Üçüncü Dalga'nın ne kadar ilerlediğini anlamak istiyorsanız, gün içindeki trafik akışına bakın. Belli saatlerde trafik yoğunlaşıyorsa, bütün trafik sabah bir yöne ve akşam aksi yöne akıyorsa, o ortamda hâlâ İkinci Dalga'nın hâkimiyeti sürüyor demektir. Eğer trafik bütün gün – sabahları bir yöne, akşamları öbür yöne şeklinde değil – her yönde aynı yoğunlukta akıyorsa, orada Üçüncü Dalga endüstrilerinin yerleştiğini, hizmet sektöründe çalışanların sayısının fabrika işçilerinininkinden fazla olduğunu, esnek zaman kullanımının yaygınlaştığını söyleyebilirsiniz. Böyle yerlerde yirmi dört saat açık kalan ve hizmet veren benzin istasyonları, bankalar, restoranlar vs. bulunacaktır.

Daha esnek ve bireysel ihtiyaçlara göre ayarlanmış programlara geçmek, çalışmaları yaydığı ve odak noktalarını etkisiz hale getirdiği için, enerji ziyanını ve çevre kirliliğini de azaltır. Günümüzde Birleşik Devletler'in birçok eyaletinde, kullanımın özellikle arttığı saatlerde enerji ziyanını önlemek için elektrik tarifelerini değiştiriyorlar. Connecticut Çevre Koruma Dairesi, federal hükümetin çevreyle ilgili isteklerini yerine getirmek amacıyla, şirketlerden özellikle esnek zaman kullanımına geçmelerini talep etti.

Bunlar, zaman anlayışındaki değişikliklerin en fazla dikkat çeken sonuçlarıdır. Bu süreç devam ederken, ilerleyen yıllarda çok daha önemli ama şimdilik aklımızdan bile geçirmediğimiz türde sonuçlarla karşılaşacağımızı söyleyebiliriz. Yeni zaman kullanımı, evdeki yaşamımızı ve biyolojik ritmimizi etkileyecektir, çünkü zaman kullanımını değiştirmek, tüm insan deneyimlerini değiştirmek demektir.

BİLGİSAYARLAR VE MARIHUANA

Bu Üçüncü Dalga ritimleri, derin psikolojik, ekonomik ve teknolojik güçlerden doğuyor. Bir seviyede, nüfusun değişen doğasından kaynaklanıyorlar. Bugün insanlar kitleselliği açıkça reddediyorlar. Giderek daha fazla insan yaptıkları işler veya tükettikleri ürünler açısından farklılaştıkça, o oranda birey olarak ele alınmak istiyorlar; dolayısıyla, sosyal açıdan dayatılan programlara da o oranda direniyorlar.

Ama başka bir seviyede, yeni, çok daha kişiselleşmiş Üçüncü Dalga ritimleri, hayatlarımıza giren çok çeşitli yeni teknolojilerde görülebilir. Örneğin, video kasetler ve evde video kayıt yapabilme imkanı, seyircilerin programları yayın saatinde kaydedip, daha sonra istedikleri zamanlarda ve istedikleri kadar seyredabilmelerini mümkün kıldı. Köşe yazarı Steven Brill şöyle belirtiyor: “Gelecek iki-üç yıl içinde, televizyon yayınları, muhtemelen en kötü televizyon izleyicilerine bile program akışlarını dayatamayacak.” Büyük televizyon kanallarının – NBC, BBC, NHK gibi – program türlerinde senkronizasyon sağlama politikası artık etkisini kaybediyor.

Bilgisayar da programlarımızı ve hatta zaman kavramlarımızı değiştiriyor. Gerçekten de, büyük organizasyonlarda esnek zaman kullanımını mümkün kılan şey, bilgisayarlar oldu. En basit haliyle bile, binlerce farklı kişisel esnek zaman kullanımını iç içe geçirip koordine edebiliyor. Ama anı zamanda iletişim kalıplarımızı zaman açısından değiştirerek, verilere istendiği anda ulaşmayı ve hatta veri alışverişini hem aynı hem de farklı zamanlarda yapabilmeyi mümkün kılıyor.

Bugün “bilgisayar konferansları”na katılanların sayısındaki artış, ne demek istediğimizi açıkça gösteriyor. Bu sistem, çeşitli insanlar kendi evlerinde veya ofislerinde otururken ve kahvelelerini yudumlarken, bilgisayarlar sayesinde çok uzaktaki birden fazla insanla sohbet edebilme imkanı getiriyor. Bugün çeşitli ül-

kelerden yaklaşık 660 bilim adamı, fütürist, planlamacı ve eğitimci, enerji, ekonomi, merkezilikten uzaklaşma veya uzay uyduları konusunda uzun uzadıya tartışmalara girebiliyorlar; hem de Elektronik Bilgi Alışveriş Sistemi (EIES) adı verilen bir sistemle, bırakın başka bir ülkeye gitmeyi, yan odaya bile geçmeye gerek duymadan. Evlerindeki ve ofislerindeki teleksler ve video ekranları, anında veya gecikmiş iletişim imkanları sağlıyor. Birçok zaman dilimi bir yana, her kullanıcı kendine en uygun gelen zamanlarda veri alışverişinde bulunabiliyor. Kişi istediği takdirde sabahın 3:00'ünde çalışabiliyor. Aynı şekilde, bunu yapmaya karar verdikleri takdirde bir grup insan aynı anda online ortama girip sohbet edebiliyor.

Ama bilgisayarın zaman üzerindeki etkisi, çok daha derinlere iniyor ve zaman konusundaki düşünce tarzımızı bile etkiliyor. Bilgisayar, dünyevi fenomeni netleştiriyor, etiketliyor ve yeniden kavramlaştırıyor. En önemli zaman göstergesi olarak saatin bile yerini alıyor.

Bilgisayar operasyonları o kadar hızlı gerçekleşiyor ki sürekli olarak "alt zaman dilimleri" olarak adlandırabileceğimiz süreçlerde iş bitirebiliyoruz; diğer bir deyişle, süreçler öylesine kısa ki insan duyuları algılayamıyor. Bugün dakikada 10,000 ila 20,000 satır yazabilen mikro-yazıcılarımız var; bir kişinin okuyabileceğinden 200 kat daha hızlı ve bilgisayar sistemleri açısından hızı hâlâ düşük kalıyor. Yirmi yıl içinde, bilgisayar uzmanları milisaniyeleri (bir saniyenin binlerde biri) bırakıp, nanosaniyelere (bir saniyenin milyarlarda biri) geçtiler; bu zaman daraltma kapasitesini hayal etmek bile çok zor. Sanki kişinin bütün iş hayatı – kırk yıl boyunca yılda 2,000 saat olarak düşünülürse, yaklaşık 80,000 saat gibi – sadece 4.8 dakikaya indirilebilir!

Bilgisayarın ötesinde, zamanda kitlesellikten uzaklaşmayı destekleyen başka teknolojiler ve ürünler de var. Ruh halini değiştiren ilaçlar (marihuanadan söz etmiyoruz) içimizdeki zaman

algısını değiştirebiliyorlar. Bu ilaçlar geliştikçe, içsel zaman algılamamız bile çok farklı boyutlara ulaşacak.

İkinci Dalga uygarlığı süresince, makineler sarsak bir şekilde birbirine, montaj bantlarının başında dikilen insanlar makinelere uyum sağlıyordu ve bunun sosyal sonuçları her yerde görülüyordu. Bugün makinelerin hızı öylesine arttı ve insanların hızı onun yanında o kadar gülünç derecede düşük kaldı ki artık mantıklı olan montaj bandındaki insanların sayısını ikiye katlamak değil, yarı yarıya azaltmak olacaktır.

Diğer bir deyişle, İkinci Dalga uygarlığında makineler arasındaki senkronizasyon insan becerilerini makineye bağlamayı gerektiriyor ve sosyal yaşamı tek bir yapıda topluyordu. Kapitalist veya sosyalist ülkelerde durum değişmiyordu. Ama bugün makineler arasındaki senkronizasyon neredeyse kusursuz hale gelirken, insanlar daha fazla tutsak olmak yerine, onlardan özgürleşiyorlar. Kısacası, bugüne dek bilimkurgu yazarlarının ve film yapımcılarının iddia ettiklerinin aksine, insanlık makinelelerin esiri olmak yerine, onlar tarafından özgürleştiriliyorlar.

Bunun psikolojik sonuçlarından biri, yaşamlarımızda dakiklik kavramının anlamının tamamen değişmesi olabilir. Bugün kart basma sisteminden, seçici dakikliğe doğru ilerliyoruz. Dakik olmak – belki bunu çocuklarımız bizden daha iyi algılıyorlar – artık eski anlamını taşıyor.

Dakiklik, daha önce gördüğümüz gibi, Birinci Dalga uygarlığında o kadar da önemli değildi; temelde tarım çalışması o kadar fazla senkronizasyon gerektirmiyordu. Ama İkinci Dalga'nın gelişiyle, bir işçinin gecikmesi, fabrikadaki tüm işin aksaması anlamına gelmeye başladı. Dolayısıyla, toplumun her yerinde dakiklik konusunda büyük bir duyarlılık gelişti.

Bugün Üçüncü Dalga kitlesel veya evrensel programlar yerine kişişelleşmeyi getirdiğinden, geç kalmanın sonuçları o kadar da hissedilmiyor. Geç kalmanız, bir yakınınız veya mesai arka-

daşınız için işin zorlaşması anlamına gelebilir ama üretimdeki engelleyici etkileri – belli işlerde hâlâ çok önemli olsa da – artık o kadar fazla hissedilmiyor. Dakikliğin ne zaman gerçekten önemli olduğunu ve ne zaman alışkanlıktan, nezaketten veya geleneklerden kaynaklandığını söylemek artık çok zor; özellikle de gençler için. Dakiklik, bazı ortamlarda hâlâ önemli ama bilgisayar kullanımı yayılırken ve insanların günde yirmi dört saat sisteme bağlanıp ayrılması mümkünken, verimi ortak zaman kullanımına dayanan işçilerin sayısı her geçen gün azalıyor.

Bütün bunlar sonucunda, gençler arasında zaman konusunda daha doğal bir tutum yayılıyor. Dakiklik, tıpkı ahlak değerleri gibi, duruma bağlı hale geliyor.

Kısacası, Üçüncü Dalga etkilerini daha fazla hissettirdikçe, iş yapmak konusunda eski endüstriyel yöntemleri değiştirdikçe, tüm uygarlığın zamanla ilişkisini de değiştiriyor. Doğaçlamayı, yaşamın zevkini öldüren ve İkinci Dalga'yı sembolize eden eski mekanik senkronizasyon, artık sona eriyor. Dokuz-beş sistemini reddeden gençler – zaten klasik dakiklik kavramına yabancılar – neden bu şekilde davrandıklarını anlamayabilirler ama zamanın kendisi “gerçek dünya”da değiştiği için, bir zamanlar hepimizin uyduğu temel kuralları da değiştiriyoruz.

STANDARTLAŞMA SONRASI ZİHNİYET

Üçüncü Dalga, İkinci Dalga'nın senkronizasyonu kalıplarını değiştirmekten fazlasını yapıyor; aynı zamanda endüstriyel yaşamın başka bir temel özelliğine, standartlaşmaya saldırıyor.

İkinci Dalga'nın gizli kuralı, değerlerde, ağırlık ve uzunluk ölçülerinde, zamanda, parada ve daha birçok şeyde standartlaşmaya yönelmektir. İkinci Dalga'yı temsil eden işadamları, her ürünün birbirinin tıpatıp aynı olmasına gayret ediyorlardı (bunu hâlâ yapıyorlar).

Daha önce belirttiğimiz gibi, günümüzde becerikli işadamları bir ürünü standartlaştırmaktan ziyade, ismarlama ürünleri nasıl en ucuz şekilde üretebileceği sorusunun cevabını arıyor; ürün ve hizmetlerin bireylerin isteklerine uygun hale getirilmesinde yeni teknolojiden yararlanmanın akıllıca yöntemlerini geliştiriyor. İş dünyasında çalışanların sayısı artarken, birbirinin aynı işler yapan elemanların sayısı azalıyor. Maaşlar, ek ödemeler ve sosyal yardımlar bile bir işçiden diğerine değişiyor. Çalışanlar, birbirlerinden farklı özellikler sergiliyor. Sonuçta onlar da tüketici oldukları için, bu değişiklik pazarlara hemen yansıyor.

Kitlesel üretimden uzaklaştıkça, pazarlama ve tüketimde de aynı şey gözlemlendi. Tüketiciler bir ürünü sadece onun maddi veya psikolojik bir fonksiyon sağlamasına bakarak değil, ihtiyaç duydukları diğer ürün ve hizmetlere de uyup uymadığına bakarak seçiyorlar. Tamamen bireye has ürün ve hizmetlerden oluşan bu örgü, biçimlenmesini sağladığı yaşam tarzı gibi geçici oluyor. Tıpkı üretim gibi, tüketim de bir bütün olarak düşünülüyor. Standartlaşma sonrası çağın üretimi, standartlaşma sonrası çağın tüketimini getiriyor.

İkinci Dalga süresince standart hale gelen fiyatlar bile, günümüzde özelliklerini büyük ölçüde kaybettiler, çünkü ismarlama üretilen bir ürün, kendi özelliklerine göre bir fiyatı gerekli kılar. Bir otomobilin fiyatı, beraberinde alınan aksesuarlara göre değişir. Bir müzik setinin fiyatı, içerdiği özelliklere göre değişir. Uçak, açık denizde petrol arama ekipmanları, gemi, bilgisayar ve diğer ileri teknoloji ürünleri de fiyat açısından çeşitlilik gösterir.

İşin ilginç yanı, politika dünyasında da benzer bir akışla karşlaşıyoruz. Görüşlerimiz ve düşüncelerimiz, giderek standart olmaktan çıkıyor. Birçok toplumda fikir birliği giderek azalırken, bunun yerine çeşitli konuları savunmak için birleşen küçük gruplar görüyoruz. Bu grupların her biri, kendi dar görüşlü, hatta

geçici amaçları uğruna birbirlerini yiyor. Aynı şekilde, kültür de standartlaşmadan uzaklaşıyor.

Dolayısıyla, 13. Bölüm'de açıkladığımız yeni haberleşme araçlarında olduğu gibi, kitlesel zihniyetten uzaklaşıldığını görüyoruz. Haberleşme araçlarının kitlesellikten çıkması, İkinci Dalga haberleşme araçlarının dayattığı standart dünya görüşünü sarsıyor ve topluma çok çeşitli imgeler, fikirler, semboller ve değerler pompalıyor. Bunun sonucunda, sadece ısmarlama ürünler kullanmakla kalmıyor, aynı zamanda dünya görüşümüzü de bireysel hale getiriyoruz.

Batı Berlin'deki Ulusal Galeri'nin yöneticisi Dieter Honisch, *Art News*'a verdiği röportajında şöyle diyor: "Köln'de hayranlık duyulan bir şey, Münih'te ilgi görmeyebilir ve Stuttgart'da başarı kazanan bir eser, Hamburg halkını etkilemeyebilir. Ülke, ulusal kültür kavramını kaybediyor."

Birleşik Devletler'de Protestan mezhebinin sözcüsü olarak kabul edilen *Christianity Today*, kültürde standartlaşmadan uzaklaşmayı en iyi şekilde örnekliyor. Editör şöyle belirtiyor: "Birçok Hristiyan, İncil'in bu kadar çeşitli ve farklı tercümele-ri olduğunu görünce şaşırıyor. Eski Hristiyanlar, bu kadar çok seçeneğe sahip değildi." Ve şöyle ekliyor: "*Christianity Today* dergisi, bu tercümelerden hiçbirinin standart olarak kabul edil-memesi gerektiği görüşündedir." İncil çevirisi gibi son derece hassas bir konuda bile bu kadar çeşitlilik görülüyorsa, dinde de artık standartlaşmadan uzaklaşıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Zevklerimiz gibi, dini görüşlerimiz de giderek daha az standart hale geliyor.

Bunun sonucu, Huxley veya Orwell'in anlattığı gibi, kişilik-leri silinmiş, her türlü özelliklerinden arındırılmış yarı insan toplumundan kurtulmamız olacaktır. Sadece İkinci Dalga süresince ortaya çıkan eğilimlerin geleceğe uzanışı, bizi böyle bir toplum olmaya götürdü. Bugün, çeşitli yaşam tarzlarına ve daha güçlü

kişilik yapılarına önem veren bir topluma doğru gidiyoruz. Standartlaştırılmış zihniyet ve standartlaştırılmış kamuoyu, artık tarihe gömülüyor.

Bütün bunlar, kendine özgü bazı felsefi ve psikolojik sorunları da beraberinde getiriyor. Bu sorunların bazılarını daha bugün, yalnızlık ve toplumdan uzak kalma oluşumlarında görebiliyoruz. Bunlar, endüstri çağında “kitlelere uyma” zorunluluğunun yarattığı sorunlardan çok farklıdır.

Teknoloji açısından en ileri ülkelerde bile Üçüncü Dalga henüz tamamen hâkim hale gelmediği için, İkinci Dalga'nın bazı etkilerini hâlâ bütün gücüyle hissediyoruz. İkinci Dalga'nın henüz çözümlenmemiş sorunları var ve hâlâ onlarla boğuşma aşamasındayız. Örneğin, ciltlenmiş kitap endüstrisi, uzun zamandan beri geri kalmış durumdaydı ve karton kapaklı kitaplar kadar gelişmemiştii; oysa teknolojik açıdan daha geri kabul edebileceğimiz bazı ülkeler bunu bir asır önce başarmıştı. Bunun dışında, günümüzde son derece engelleyici bazı İkinci Dalga etkileri de var. Bu tür etkileri, özellikle bürokratların imparatorluk kurma çabalarında görüyoruz. Brüksel'deki teknokratların ortak pazar içinde otomobil aynasından üniversite diplomalarının tasarımına kadar her şeyde “uyum sağlama” çabası, bunun en güzel örneğidir; bugün “uyum sağlama” terimi, endüstriyel tarzdaki standartlaşmanın yerine kullanılıyor.

Son olarak, açıkça geriye dönülmesini isteyen akımlar da var. Bunlardan biri, Amerikan okullarında temel konulara dönülmesi için mücadele eden akımdır. Kitlesele eğitimdeki başarısızlık sonucunda haklı olarak yükselen bir öfkeyi ifade eden bu akım, kitlesellikten uzaklaşan bir toplumun eğitim ortamında artık yeni teknikler gerektiğini fark etmeyerek, İkinci Dalga'nın eğitim bütünlüğünü yeniden kurmaya çalışıyor.

Yine de, standartlaşmanın yeniden sağlanması için harcanan bu çabalar, artık ölmek üzere olan bir uygarlığın can çekişmesini-

den ibarettir. Üçüncü Dalga, bizi çok geniş bir çeşitliliğe doğru sürüklüyor; artık yaşamın daha fazla standartlaşmasından söz edilemez. Otomasyona dayalı üretimde olduğu gibi, bu gerçek fikirler, politik akımlar, cinsel ilişkiler, etnik konulardaki tutumlar, müzik zevki, moda anlayışı ve aile yapısına kadar her şeyde geçerlidir.

Tarihte yeni bir dönüm noktasına geldik. İkinci Dalga uygarlığının diğer bir temel kuralı olan standartlaşmanın yerini bambaşka bir prensip alıyor.

YENİ MATRİS

Endüstriyel tarzda standartlaşmadan ve senkronizasyondan hızla uzaklaştığımızı böylece gördükten sonra, artık toplumsal kuralların geri kalan kısmının da yeniden biçimlendiğini öğrenmek şaşırtıcı gelmemelidir.

Daha önce, her uygarlığın belli bir ölçüde merkeziliği savunduğunu ve belli bir ölçüde de merkezilikten uzak kaldığını belirtmiştik. İkinci Dalga uygarlığı, daha ziyade merkezilik taraftarıydı. Endüstrileşmenin kurulmasını sağlayan büyük standartlaşma yanlıları – Hamilton’dan Lenin’e ve Roosevelt’e kadar – bütün büyük merkezilik taraftarlarıyla omuz omuza gidiyordu.

Günümüzde gördüğümüz gelişmeler ise tamamen farklı bir yönde akıyor. İkinci Dalga’nın merkezilik prensiplerine açıkça karşı çıkan yeni politik partiler, yeni yönetim yöntemleri, yeni organizasyon felsefeler, her yerde giderek çoğalıyor.

Merkezilikten uzaklaşma trendi, California’dan Kiev’e kadar birçok yerde heyecanlı bir tartışma konusu haline geldi.

İsveç’te genellikle merkeziliğe karşı olan küçük bir partiler koalisyonu, merkezileşme taraftarı Sosyal Demokratları 44 yıllık iktidarlarından devirdiler. Son yıllarda merkezileşmeye karşı olan ve bölgeciliği savunanlar, Fransa’nın altını üstüne getirdiler. Kuzeyde, İskoç milliyetçiler arasında şimdilerde “ekonomi-

de merkezilikten tamamen uzaklaşma” taraftarı bir grup doğdu. Benzeri politik akımlar, Batı Avrupa’nın başka yerlerinde de görülüyor. Okyanus’un diğer tarafında, Yeni Zelanda’da, henüz küçük olan bir parti, yerel ve bölgesel yönetimlerin özerkliğinin ve yetkilerinin artırılmasını, bu arada merkezi hükümetin yetki ve görevlerinin azaltılmasını” istiyor.

Birleşik Devletler’de merkezileşmeye karşı olanlar, son zamanlarda açıktan açığa destek görmeye başladılar. Ne var ki bu akım, ülkenin her yerinde yaygınlaşmış olan vergi isyanını körükliyor. Hatta belediye seviyesinde bile merkeziliğe karşı çıkılırken, semt politikacıları daha küçük bölgelere daha fazla yetki verilmesi için mücadele ediyor. San Antonio’da ROBBED (Daha İyi ve Daha Güzel Çevresel Gelişim için Bölge Sakinleri Organizasyonu), Cleveland’da CBBB (Broadway’i Geri Getirmeye Çalışan Vatandaşlar) ve Brooklyn’de Halkın İtfaiyesi, bu amaçla hareket eden yerel militan gruplar olarak kuruldu. Birçok kişi, Washington’daki hükümeti bir sorun çözücü olarak değil, bütün sorunların kaynağı olarak görüyor.

Daha önce bu yerel organizasyonlardan birinin savunucusu olan, şimdilerde federal hükümete atanmış bulunan Geno Baroni, bu akımın parti politikacılarının sonun geldiğini ve büyük hükümetlerin çok çeşitli yerel istekler ve şartlar karşısında zayıf kaldığını gösterdiğini öne sürüyor. *The New York Times*, bu militan gruplar için, “gerek Washington’da ve gerekse bütün ülkede büyük başarılar kazandılar” diyor.

Merkezileşmeye karşı çıkan bu felsefe, mimari ve şehir planlaması alanlarında da Birleşik Devletler’de Berkeley’den Yale’e, İngiltere’de Mimarlar Odası’na kadar kendini hissettiriyor. Buradaki öğrenciler yerel organizasyonları – en azından kısmen de olsa – gelecekte kendilerine yeter hale getirmek amacıyla, çevre kontrolü, güneş enerjisiyle ısınma, şehir tarımcılığı gibi konularda yeni uygulama teknikleri geliştiriyor. İlerleyen yıllarda, bu

genç şehir planlamacıları ve mimarlar önemli pozisyonlara geldiklerinde, etkilerini giderek daha çok hissettirecekler.

Daha da önemlisi, “merkezilikten uzaklaşma,” şirket yöneticileri arasında da önemli bir tartışma konusu haline geldi. Büyük şirketler, daha küçük, daha özerk “kazanç merkezleri” kurmak amacıyla, büyük birimleri parçalama yarışına girdiler. Bunun tipik bir örneği, gıda, kimya, petrol ve sigorta endüstrilerinde çalışan dev bir şirket olan Esmark, Inc. idi.

“Geçmişte,” diye belirtiyor Esmark’ın yönetim kurulu başkanı Robert Reneker, “kontrol etmekte zorlandığımız kadar büyük bir işimiz vardı. Eş zamanlı çalışabilmenin tek yolu, bunu daha küçük parçalara bölmekti.” Sonuç: Şirket, her biri kendi çalışmalarından, veriminden ve yönetiminden sorumlu 1,000 küçük “kazanç birimi”ne bölündü.

Business Week bu konuda şöyle belirtiyordu: “Bunun sonucu, sıradan kararların verilmesi konusunda yükün Reneker’in omuzlarından alınması oldu. Esmark’ın ekonomi kontrolü dışında her konuda merkezilikten uzaklaşıldı.”

Burada asıl önemli olan, Esmark’ın o zamandan beri kaç kez “ince ayar” yaptığı değil, bu konuda bize sunduğu örnektir. Yüzlerce, belki binlerce şirket, sürekli olarak yeniden organize oluyor, merkezileşmeden uzaklaşıyor, bazen fazla hızlı gittiği için geri adım atıyor ama görünüşe bakılırsa, günlük faaliyetlerinde merkezi kontrolü giderek ortadan kaldırıyor.

Büyük şirketler konuyu bir adım öteye götürerek, merkezileşmenin temelinde yatan hiyerarşik yapıyı da değiştiriyor. İkinci Dalga süresince şirket veya devlet organizasyonu, “tek patron” prensibiyle hareket ediyordu. Orta seviyede bir müdürün emrinde bin kişi çalışabilirdi ama kendisi tek bir amire karşı sorumluydu. Bu prensip, bütün emir-komuta zincirinin tek bir merkezde toplanması anlamına geliyordu.

Günümüzde ise, ileri endüstrilerde, hizmet sektöründe, çeşitli meslek alanlarında ve birçok devlet organizasyonunda bu sistemin kendi ağırlığı altında ezilip çökmesi çok ilginçtir. Artık çoğumuz, bir değil, birden fazla amirle çalışıyoruz.

Şok adlı kitabımda, büyük organizasyonlarda bölümler arası aracı, proje ekibi vs. türde geçici birimlerin giderek daha çok görüldüğünü açıklamıştım. O zamandan beri, birçok büyük şirket bu geçici birimleri “matris organizasyon” dediği yepyeni bir yapı içinde birleştirdi. Bu matris organizasyon, merkezi yönetim yeri-ne, “çoklu kumanda sistemi”ni kullanıyor.

Bu düzenlemede, her memur belli bir bölümde görevlendiriliyor ve şimdiye dek olduğu gibi bir amirin hizmetinde çalışıyor. Ama aynı zamanda, tek bir bölümün yapamayacağı işler için kurulmuş başka aracı birimler de var. Örneğin, bir proje ekibinde üretim, araştırma, satış vs. bölümlerinden temsilciler bulunuyor. Bu ekibin üyeleri, hem proje ekibi liderinin hem de “normal” amirin emrinde çalışıyor.

Bunun sonucu olarak, birçok eleman yönetim açısından bir amire ve projenin tamamlanması açısından da başka bir amire bağlanıyor. Bu sistem, elemanların aynı anda birden fazla işle ilgilenmelerini mümkün kılıyor, bilgi akışını hızlandırıyor ve çalışanların sorunlara dar bir açıdan yaklaşmasını önüyor. Organizasyonun hızla değişen şartlara daha çevik bir şekilde tepki verebilmesi mümkün oluyor. Ayrıca, yönetimde merkezilikten belirgin şekilde uzaklaşıyor.

İlk olarak Birleşik Devletler’de General Electric ve İsveç’te Skandia Insurance tarafından benimsenen bu yöntem, artık hastanelerde, muhasebe şirketlerinde, hatta Birleşik Devletler Kongresi’nde ve daha çok çeşitli organizasyonda kullanılıyor. Boston Üniversitesi’nden Prof. Dr. S. M. Davis ve Harvard Üniversitesi’nden P. R. Lawrence, şöyle belirtiyorlar: “Matris organizasyon, yöneticilerin önemsiz bir icadı veya geçici bir moda

değil. Bu oluşum, kesin bir dönüm noktasını temsil ediyor. Matris organizasyon, işin yeniden düzenlenme şeklidir.”

En önemlisi, ekonomiyi tamamen merkezi olmaktan uzaklaştırıyoruz. Birleşik Devletler’de finans sektörünün birkaç devinin karşısında, küçük yerel bankaların nasıl güçlendiğine bir bakın. Endüstri merkezleri ülke çapında yayıldıkça, dev bankalara dayanan firmalar, zaman içinde yerel bankalarına dönmeye başladılar. Birleşik Devletler’de bu bankalardan birinin yöneticisi olan Kenneth L. Roberts, şöyle diyor: “Artık Amerikan bankacılığının geleceği, finans sektöründeki dev bankaların elinde değil.” Banka sisteminde görülen bu durum, ekonomide de tekrarlanıyor.

İkinci Dalga gerçekten de ulusal pazarların ve ulusal ekonomi kavramının doğmasına neden olmuştu. Bu ikisinin birleşmesi, ekonomiyi yönetecek ulusal araçların – sosyalist ülkelerde merkezi planlama, kapitalist ülkelerde merkez bankaları – ulusal para ve ekonomi politikalarının doğumunu getirdi. Günümüzde, bu araçlar, hâlâ sistemi devam ettirmeye uğraşan İkinci Dalga ekonomistlerinin ve politikacılarının şaşkın bakışları altında ne yapacaklarını bilemeyerek yalpalıyorlar.

Durum henüz yeterince netleşmedi ama ulusal ekonomiler giderek artan bir hızla bölgesel ve yerel ekonomilere bölünüyor ve bunların da kendilerine has sorunları var. Birleşik Devletler’de Sun Belt, İtalya’da Mezzogiorno veya Japonya’da Kansai olsun, endüstri çağında olduğu gibi bölgelerin giderek birbirlerine daha çok benzemesi yerine, enerji ihtiyaçları, doğal kaynaklar, mesleki gruplaşmalar, eğitim düzeyleri, kültür vs. açısından birbirlerinden uzaklaşmasına tanık oluyoruz. Dahası, bu küçük birimler bugün ulusal ekonominin bir kuşak önce vardığı noktaya gelmiş durumda.

Devletin ekonomiyi dengelemek için gösterdiği onca çabanın boşa çıkması, büyük ölçüde bu durumun yeterince anlaşılmama-

sına bağlanabilir. Enflasyonu veya işsizliği durdurmak için ülke çapında vergi iadesine, maaş artışlarına, para ve kredi kullanımlarına yönelmek, sorunları çözmek yerine daha da büyütür.

Üçüncü Dalga ekonomilerini İkinci Dalga'nın merkezi araçlarıyla yönetmeye çalışanların durumu, sabah hastaneye geldiğinde hastaların ne rahatsızlığı olduğuna bakmadan – kolu mu kırık, beyninde tümör mü var, tırnağı mı dönmüş? – bütün hastalara Adrenalin verilmesini söyleyen doktorunki gibidir. Böyle bir tutumun sonucunda ne olacağını siz tahmin edin. Yeni ekonomide sadece merkezilikten uzak, çeşitliliğe yer veren bir ekonomi yönetimiyle başarı sağlanabilir, çünkü dünyanın her yerinde aynı olduğu düşünülürken, ekonominin kendisi de merkezilikten giderek uzaklaşıyor.

Politikada, şirketlerde, devlet kurumlarında ve ekonomide – bunlara ek olarak haberleşme araçlarında, enerji kullanımında ve bilgisayar gücünün dağılımında – merkezileşmeye karşı duran bu eğilimler, tamamen yeni bir uygarlık yaratıyor ve eski kuralları çürütüyor.

BÜYÜK İÇİNDE KÜÇÜK GÜZELDİR

Üçüncü Dalga etkilerini daha fazla hissettirdikçe, İkinci Dalga'nın sosyal kurallarının başka yönleri de yeniden belirleniyor. İkinci Dalga'nın bir tutku halinde büyüklük ve gelişim üzerinde durması, artık şiddetle eleştiriliyor. “Ne kadar büyükse o kadar iyidir” fikrini savunanlar ilk kez, “küçük olan güzeldir” fikrini savunanların böylesine bir eleştiri yağmuru altında kalıyorlar. Bu isimle yayımlanan bir kitap, ancak 1970'lerde böylesine tutulur ve dünyada en çok satan kitap olabilirdi.

Ekonomide de büyüklüğün bir sınırı olduğunu ve birçok kurumun bu sınırı çoktan aştığını artık her yerde biliyoruz. Şirketler artık çalışma birimlerini, verimlerini düşürmeden küçültmenin yollarını arıyorlar. Yeni teknolojiler ve hizmet sektörüne yönel-

me, çalışmaların hacmini asgariye indiriyor. İkinci Dalga'da olduğu gibi tek bir çatı altında binlerce kişinin toplandığı geleneksel ofis ve fabrika tarzları, ileri teknoloji ülkelerinde artık pek görülüyor.

Avustralya'da bir otomotiv şirketinin başkanına, gelecekteki otomobil fabrikalarının nasıl olacağını hayal ettiğini sorduğumda, son derece inançlı bir şekilde şunları söyledi: "Aynı çatı altında yedi bin kişi çalıştıran bir fabrikayı, bir daha asla kurmam. Fabrikayı, her biri birkaç yüz kişilik küçük birimlere bölerim. Sonuçta, yeni teknolojiler sayesinde bunu yapmak son derece kolay." O zamandan beri, çok çeşitli endüstrilerde üretim yapan firmaların yöneticilerinden de benzer sözler duydum.

Artık anladığımız şey şu: Ne büyük ne de küçük tek başına güzeldir. Güzel, en uygun ölçüyü sağlayan, küçükle büyüğü birleştirebilendir. (*Small Is Beautiful* (Küçük Olan Güzeldir) adlı kitabın yazarı E. F. Schumacher, bunu takipçilerinin hepsinden çok daha iyi biliyordu. Bir defasında arkadaşlarına, küçük organizasyonlardan oluşan bir dünyada yaşasaydı, yazacağı kitabın *Big Is Beautiful* (Büyük Olan Güzeldir) olacağını söylemişti.)

Her ikisinin en etkili yönlerini birleştiren yeni organizasyon şekilleri üzerinde çalışmalar yapılıyor. Birleşik Devletler, İngiltere, Hollanda ve diğer ülkelerde, *franchising* sisteminin çok yaygınlaşmasını, sermaye yetersizliği, vergi yükü gibi nedenlerle açıklamak ve çeşitli yönlerden eleştirmek mümkündür. Ama çok kısa bir süre içinde küçük birimler oluşturup, bunları merkezileşme prensibine dayalı daha büyük bir sistem içinde birbirine bağlamak, büyükle büyüğü bir organizasyonda birleştirmenin ilk adımı olabilir.

İkinci Dalga'ya özgü bir prensip olan azamileştirme de artık son günlerini yaşıyor. Artık *uygun ölçü* zamanıdır.

Toplum, İkinci Dalga'nın uzmanlaşma ve profesyonelleşme prensiplerini de eleştiriyor. İkinci Dalga, uzmanlaşmaya çok

fazla önem veriyordu. Başarı için en önemli kurallarından biri, uzmanlaşmaydı. Günümüzde ise, her alanda uzmanlık konusundaki tutumların değişmeye başladığını görüyoruz. Bir zamanlar tarafsız bir bilgi kaynağı olarak görülen uzmanlar, toplum gözünde artık eski saygınlıklarını kaybettiler. Sürekli olarak kendi çıkarlarını kollamakla, olaylara son derece dar bir açıdan yaklaşmakla suçlanıyorlar. Örneğin, çok çeşitli organizasyonlarda, uzmanların etkilerini azaltabilmek için, karar pozisyonlarına oldukça sıradan insanların getirildiğini görüyoruz.

Artık okulları profesyonel eğitimcilere bırakmak istemeyen ebeveynler, okulun verdiği kararlar üzerinde hak talep ediyorlar. Birkaç yıl önce, Washington'da bir vatandaşın politik olaylara katılmasını incelemek için kurulan özel bir komisyon, yeni tutumu son derece iyi örnekleyen ve özetleyen bir çıkarımda bulundu: "Ne istediğini bilmek için insanın uzman olması gerekmez!"

İkinci Dalga, başka bir prensibi daha fazlasıyla teşvik etmişti: Konsantrasyon. Parayı, enerjiyi, doğal kaynakları ve insanları hep bir noktaya yığmıştı. Şehirlerde nüfusların artmasına yol açmıştı ama bugün, bu sürecin de tersine döndüğünü görüyoruz; şehirlerden şehir dışı bölgelere ve hatta kırsal kesimlere çekilen insanların sayısı her geçen gün artıyor. Enerji alanında belli noktalarda toplanmış olan fosil yakıtları, yerini yaygın enerji şekillerine bırakacak gibi görünüyor. Okul ve hastane gibi çeşitli kurumları yaymak ve dağıtmak için denemeler yapıyoruz.

Kısacası, İkinci Dalga uygarlığının bütün kural kitabını sistematik olarak izlemek – standartlaşmadan senkronizasyona, oradan merkezileşmeye, oradan azamileşmeye, uzmanlaşmaya ve konsantrasyona kadar – günlük hayatımızda ve sosyal karar verme tarzlarımızda bu eski kuralların nasıl değişme sürecinde olduğunu madde madde göstermek mümkündür.

GELECEĞİN ORGANİZASYONU

İkinci Dalga prensiplerinin hepsinin tek bir organizasyona uygulanması durumunda, klasik endüstri bürokrasisinden başka bir şeyin oluşmadığını daha önce görmüştük. Bu yapı, oldukça tutarlı bir endüstriyel ortamda, her üründen tekrar tekrar üretmek ve hep kendini tekrarlayan kararlar almak amacıyla kurulmuş, tepeden tırnağa hiyerarşik düzene sahip bir devdi.

Ama artık yeni prensiplere geçiyoruz ve hepsini birden uygulamaya başlıyoruz. Bunu yaptığımızda, geleceğin organizasyonlarının eskilerden çok farklı olduğunu görüyoruz. Bu yeni organizasyonların daha farklı bir hiyerarşi yapıları var. Ağırlık, zirvede değildir. Organizasyonun kendisi, daha küçük birimlerin geçici bir şekilde bir araya getirilmesinden oluşur. Organizasyonun kendine has bir dış politikası vardır. Bu türden organizasyonlar, giderek artan bir şekilde günde yirmi dört saat çalışmaktadır.

Bu organizasyonlar, bir açıdan daha bürokrasilerden ayrılırlar. Şartlar gerektirdiğinde, bu organizasyonlar farklı biçimlere girecek kadar esnektir; tıpkı, sıcaklığı değiştiğinde farklı biçime giren ve normal sıcaklığına döndüğünde orijinal biçimine dönen plastik gibi.

Bir ordu düşünün; barışta demokratik ve herkesin kararlara katılmasına izin veren, savaş zamanlarında ise merkezileşen ama daha en başında iki sistemi birden kullanmak üzere esnek şekilde yapılandırılmış olsun. Ya da bir futbol takımı düşünün: Sadece çeşitli tarzlara göre futbol oynamıyor, aynı zamanda, işaret verildiğinde basketbol, işaret verildiğinde voleybol takımına dönüşüyor. Bir insanın böyle bir takımda oynayabilmesi için, anında uyum sağlayabilecek şekilde eğitilmesi ve çeşitli takımlardaki rol değişimlerinden dolayı rahatsızlık duymaması gerekir.

Gerektiğinde hiçbir organizasyonun bulunmadığı bir ortamda bile hiyerarşik düzendeki kadar rahat hareket edebilecek,

birkaç yönetim bağlantısı dışında neredeyse tamamen özerk birimlerden oluşan bir ortamda en küçük rüzgara uyum sağlayarak çalışabilecek yöneticilere ihtiyacımız var.

Gelecekteki bu tarz organizasyonları anlatmak için, henüz gerekli terminolojiden yoksunuz. Matris demek yetmez. Çok farklı isimler öneren teorisyenler var. Reklamcı Lester Wunderman şöyle diyor: “Entelektüel komandolar gibi hareket eden birimler, hiyerarşik yapının yerini almaya başlayacak.” En başarılı organizasyon teorisyenlerimizden biri olan Tony Judge, yeni yeni yüzlerini göstermeye başlayan bu fütürist organizasyonların “ağlara” benzeyen yönlerini detaylıca anlattı ve bu ağların kimse tarafından “koordine” edilmediğini belirtti. Ağlara katılan gruplar, kendi başlarına koordine olabildikleri için, bir “otokoordinasyon”dan söz etmek daha mantıklı olabilir.

Hangi terimleri kullanırsanız kullanın, temelden bir devrimin gerçekleşmek üzere olduğu ortada. Sadece yeni organizasyon biçimlerinin değil, yeni kanunların, toplumu ayakta tutacak yeni prensiplerin biçimlenmeye başladığını görüyoruz.

Ebeveynlerin – hâlâ endüstri prensiplerine göre yaşamaya devam ederken – eski kuralların artık uygulanamayacağını gören ama yeni kurallar konusunda kendilerine pek fazla güvenilemeyen çocuklarla daima çatışma yaşamasına şaşmamak gerek. Hepimiz, ölmekte olan İkinci Dünya düzeniyle, doğmakta olan Üçüncü Dünya uygarlığının arasında sıkışmış durumdayız.

TÜKETEN ÜRETİCİNİN YÜKSELİŞİ

Büyük tarihi değişimler, bazen günlük davranışlarımızda kendini gösteren küçük değişikliklerle ifadesini bulur. Neredeyse hiç üzerinde durulmayan bu tür bir değişiklik, 1970'lerin başlarında Fransa, İngiltere, Hollanda ve diğer Avrupa ülkelerinde yeni bir ürünün eczanelerde boy göstermesiyle gerçekleşti. Bu ürün, "kendin yap" tarzında bir hamilelik testi tiydi. Birkaç yıl içinde, Avrupalı kadınlar bu testlerden 15-20 milyon adet kullandılar. Çok geçmeden, Amerikan gazetelelerinde de bu ürünlerin reklamlarını görmeye başladık: "Hamile misiniz? Ne kadar erken öğrenirseniz, o kadar rahat edersiniz." Bir Amerikan firması, Warner-Lambert, bu ürünü kendi ticari adıyla Birleşik Devletler'de pazara sürdüğünde, çok büyük ilgiyle karşılandı. 1980 yılına gelindiğinde, Atlantik Okyanusu'nun iki tarafında da milyonlarca kadın, daha önce doktorların ve laboratuvarların onlar için sunduğu bir hizmeti, kendi başlarına kolayca yapıyorlardı.

Doktor ihtiyacı azalanlar sadece onlar değildi. *Medical World News* dergisi şöyle belirtiyordu: "İnsanların kendi kendilerine bakmaları fikri giderek yaygınlaşıyor. Ülkenin her yerinde insanlar stetoskop, tansiyon aleti vs. tıp aletleri kullanmayı, kansere karşı kendi göğüslerinde ur kontrolü yapmayı, hatta bazı basit cerrahi müdahaleleri bile öğreniyorlar."

Bugün anneler boğaz kültürü yapabiliyor. Okullarda ayak bakımından çocuk bakımına kadar çok çeşitli konularda dersler veriliyor. Birleşik Devletler'de 1,300'den fazla alışveriş merkezi, havaalanına ve büyük mağazalara yerleştirilen makineler sayesinde, insanlar tansiyonlarını kendi başlarına ölçebiliyorlar.

1972 yılından önce, doktor olmayanlara neredeyse hiç tıbbi ekipman satılmazdı. Bugün tıp aletleri pazarının giderek artan bir bölümünü, evlere yapılan satışlar oluşturuyor. Her gün giderek daha fazla insanın kendi sağlığının sorumluluğunu üzerine alması, doktora daha az gitmesi ve hastanede daha az kalması sonucu, kulak, boğaz, burun temizleyici cihazların, özellikle iyileşme dönemi için hazırlanmış ürünlerin satışında ciddi artışlar gözlemleniyor.

İlk bakışta, bütün bunlar sadece geçici modalar gibi görünebilir. Ama başkalarına parayla yaptırmak yerine kişinin kendi sorunlarını kendi başına çözmeyi tercih etmesi, değerlerde, hastalık anlayışında, kendisiyle ilgili görüşlerinde büyük bir değişimin başladığı anlamına gelir. Bu açıklama bile, aslında konunun özünü kaçırmamıza neden olabilir. Bu fenomenin tarihi anlamını kavramak için, biraz geri dönmek zorundayız.

GİZLİ EKONOMİ

Birinci Dalga uygarlığında, insanlar büyük ölçüde kendi ürettiklerini tüketirlerdi. Şimdi bildiğimiz anlamıyla ne üretici ne de tüketicydiler. Onlara üreten tüketicisi demek daha doğru olurdu.

Endüstri devriminin toplum içinde açtığı uçurum, bu iki fonksiyonu birbirinden ayırdı. Bu uçurumun bir tarafında üretici, diğer tarafında tüketicisi dediğimiz gruplar duruyordu. Bu parçalanma, pazarların ve alışveriş ağlarının doğmasını sağladı; bunun sonucu olarak benim ürettiğim şeyler size, sizin ürettikleriniz de bana geliyordu.

Daha önce, İkinci Dalga'nın etkisiyle, "kullanım amacıyla üretim"e dayalı toplum yapısından, "alışveriş için üretim"e dayalı toplum yapısına geçiş yaptığımızı görmüştük. Aslında, durum bu kadar basit değildi. Birinci Dalga süresince alışveriş için üretim yapanlar – ürünlerini pazara götürüp satan köylüler ve aralarında tarım ürünü takası yapan soylular – olduğu gibi, İkinci Dalga süresince de kullanım amacıyla üretim yapanlar vardı.

Dolayısıyla, ekonominin iki parçadan oluştuğunu düşünmek işimizi kolaylaştıracaktır. Birinci parçada, insanların herhangi bir ücret almadan, doğrudan kendileri, aileleri ve üyesi oldukları toplum için yaptıkları işler yer alır. İkinci parça ise, pazar için üretilen ürün ve hizmetlerdir.

Bu şekilde düşününce, Birinci Dalga süresince birinci ekonomi parçası – kullanım amacıyla üretim – çok büyük, ikinci ekonomi parçası ise çok küçüktü. İkinci Dalga süresince işler tersine döndü; hatta pazar için üretilen ürün ve hizmetler öylesine çoğaldı ki İkinci Dalga ekonomistleri, birinci parçanın varlığını neredeyse tamamen unuttular. "Ekonomi" kelimesi bile, pazara sürülmek amacıyla üretilmeyen ürün ve hizmetleri kapsamayacak şekilde yeniden tanımlandı. Diğer bir deyişle, üreten tüketici varlığını sürdürmesine rağmen gözden kayboldu.

Böylelikle, kadınların herhangi bir ücret almadan evlerde yaptıkları ev işleri, "ekonomi dışı" çalışma sayıldı. Ne var ki birinci parça olmadan, ikinci parçanın – görünen ekonomi – varlığından da söz edilemezdi. Evde çocuklara bakan kimse olmadığına, bir kuşak sonra ikinci parça için maaşlı çalışacak eleman bulunamazdı ve bu da toplumun sonu olurdu.

Çocukluğunda temizlik veya konuşma öğretilmemiş, topluma ve kültüre sokulmamış işçileri olmadan bir ekonominin – verimli olması bir yana – düzgün bir şekilde işleyeceğini hayal edebilir misiniz? Eğer işçileri en temel becerilerden yoksunsa, ikinci parçanın verimliliğinden söz edilebilir mi? İkinci Dalga

ekonomistleri üzerinde durmasalar da, her iki ekonomi parçası da verimlilik açısından birbirine sıkı sıkıya bağlıdır.

Günümüzde, İkinci Dalga toplumları, işin sonuna gelmenin sıkıntısını çekerken, politikacılar ve uzmanlar hâlâ sadece ikinci parçanın rakamlarından oluşan istatistikleri birbirlerine fırlatıp duruyorlar. Gelişmenin ve verimin azaldığını düşünerek üzülenler. Halbuki, İkinci Dalga düşünce tarzında devam ettikleri, birinci ekonomi parçasını bir kenara atıp ekonomi dışı saydıkları, üreten tüketiciyi görünmez adam kabul ettikleri sürece, ekonomiyi – yönetmek bir yana – düzgün bir şekilde anlamaları mümkün değil.

Yakından bakıldığında, bu iki ekonomi parçası arasındaki ilişkide önemli bir değişimin başladığını, üreticiyle tüketiciyi birbirinden ayıran çizginin belirsizleştiğini, üreten tüketicinin yeniden önem kazandığını görüyoruz. Hatta dahası, pazarın yaşamımızdaki ve dünya sistemindeki rolünü değiştirecek ölçüde güçlü bir gelişmeyle karşılaşyoruz.

Bütün bunlar, bugüne kadar sadece doktorların sağladığı hizmetleri kendi kendilerine sunan milyonlarca insana bizi geri getiriyor, çünkü bu insanların yaptığı şey, aslında bazı üretimleri – hizmet bazında – ikinci ekonomi parçasından alıp, birinci parçaya taşımaktır. Diğer bir deyişle, bazı hizmetler – ve hatta ürünler – bugün ekonomistlerin yakından ele aldıkları görünen ekonomiden, çoktan üzerine çizgi çektikleri görünmeyen ekonomiye geçiriliyor.

Bu insanlar, üreten tüketiciler ve bu konuda da kesinlikle yalnız değiller.

AÇGÖZLÜLER VE DULLAR

1970 yılında, İngiltere’de yıllarca evinden çıkmaktan çekinen bir ev kadını olan Katherine Fisher, bu tür saplantıları olan insanlara hizmet eden bir dernek kurdu. Bugün bu Fobililer Derneği’nin bir-

çok şubesi var. Aslında, dernek ileri teknoloji ülkelerinde halkın kendi psikolojik, sosyal, cinsel ve tıbbi sorunlarıyla kendi başına boğuşması amacıyla kurulmuş binlerce dernekten sadece biri.

Detroit'te, akrabalarından veya yakınlarından birini kaybettiği için acı çekenlere yardım etmek için elli "yas organizasyonu" kuruldu. Avustralya'da, GROW adlı bir organizasyon, eski akıl hastalarını ve "asabi" kişileri bir araya getiriyor. Bugün GROW'un Hawaii, Yeni Zelanda ve İrlanda'da şubeleri var. 22 eyalette eşcinsel çocukların ebeveynlerine yardımcı olmak amacıyla, Homoseksüel Çocukların Ebeveynleri Derneği çalışmalarına başlamak üzere. İngiltere'de, Depresifler Derneği'nin 60 şubesi var. Uyuşturucu Madde Bağımlıları'ndan Zencilerin Akciğer Derneği'ne, Eşi Olmayan Ebeveynler'den Dul Dula gibi çok çeşitli gruplar kuruluyor.

Elbette ki ciddi sorunları olan insanların bir araya gelip bu sorunlar üzerinde tartışmaları, birbirleriyle fikir ve deneyim alışverişinde bulunmaları, kendi aralarında dayanışmaları yeni bir şey değil. Ama tarihçiler kendi kendilerine yardım eğiliminin böylesine bir hızla yayıldığı başka bir zaman dilimi gösteremezler.

Yeni İnsan Hizmetleri Enstitüsü'nün yöneticileri Frank Riessman ve Alan Gartner, sadece Birleşik Devletler'de bugün bu türde 500,000'den fazla gruplaşma olduğunu tahmin ediyorlar – her 435 kişiye bir organizasyon düşecek ölçüde – ve her geçen gün yenileri kuruluyor. Birçoğu kısa ömürlü oluyor ama kaybolan her birinin yerine birkaçı birden geliyor.

Bu organizasyonlar çok çeşitli. Bazıları, uzmanlarla ilgili ancak son zamanlarda ifade edilen şüpheleri paylaşıyor ve onlara gerek bırakmadan kendi sorunlarını çözmeye çalışıyorlar. Geleneksel şekilde uzmanlardan fikir almak yerine, "karşılıklı dayanışma"ya yöneliyorlar; diğer bir deyişle, birbirlerine kendi yaşadıkları deneyimleri anlatarak karşılıklı tavsiyelerde bulunuyorlar. Bazıları, sorunları olanlara yardım amacıyla kuruluyor.

Bazıları da kanunlarda, vergi uygulamalarında vs. konularda değişiklikler yapılması için hareketler başlayarak daha politik bir görünüme bürünüyor. Bazılarının neredeyse dinsel özellikleri var. Bazılarının üyeleri, sadece arada bir toplanmıyor, sürekli bir arada yaşıyor.

Bu gruplar, şimdilerde bölgesel, hatta uluslararası bağlantılar kuruyor. Profesyonel psikolog, sosyal görevli veya doktorlar da işe katılabiliyor. Ama bu uzmanlar bile, artık kişisel ilişki kurmayan, araya mesafe koyan ve her şeyi bilen uzman görünümünden sıyrılıyorlar. Hastalarıyla veya hizmet sundukları kişilerle birlikte çalışarak, dinleyici, öğretmen, rehber rollerine giriyorlar. Kazanç peşinde koşmayan ve gönüllülerin gayretleriyle sürdürülen bu organizasyonlar, kendi kendine yardım prensibine dayalı bir akımın içinde yer alıyorlar.

Toplumsal açıdan önemleri ne seviyede olursa olsun, bu organizasyonlar pasif tüketiciden, aktif üreten tüketiciye doğru bir geçişi simgeliyorlar; dolayısıyla, bu gelişmenin ekonomik anlamı olduğunu söylemek zorundayız. Sonuç olarak, yine pazara bağlılar ama bazı işleri ekonominin ikinci parçasından birinci parçasına, alışveriş parçasından üreten tüketici parçasına aktarıyorlar. Bu yönde tek akım bu da değil. Dünyanın en büyük ve en zengin bazı kurumları – kendilerine göre teknolojik ve ekonomik nedenlerle – üreten tüketicilerin çoğalmasını hızlandırıyorlar.

“KENDİN YAP” DÖNEMİ

1956 yılında, haberleşme taleplerinin iyice artmasıyla ezilen American Telephone & Telegraph Company, abonenin doğrudan numara çevirerek şehirlerarası görüşmeyi kendisinin yapmasına olanak tanıyan teknolojiyi benimsemeye başladı. Bugün, bazı uluslararası konuşmalar bile bu şekilde yapılabiliyor. Birkaç belli numarayı çevirerek, bu alanda da “tüketici” daha önce santral görevlisinin kendisi için yaptığı bir hizmeti üstleniyor.

1973-1974 yıllarında, Arap ambargosunun başlattığı petrol buhranı sırasında, benzin fiyatları iyice tavana vurmaya başlamıştı. Büyük petrol şirketleri bundan yararlanarak inanılmaz paralar kazandılar ama yerel benzin istasyonları ayakta durabilmek için çok zorlu bir mücadeleye girişti. Masrafları kırmak için, görevli gerektirmeyen benzin pompalarını kullanıma soktular. O dönemde gazeteler, benzin tabancasını depo diye radyatöre sokan sürücülerini konu alan espriler yapıyor, çeşitli karikatürler yayınlıyorlardı. Ama çok geçmeden, otomobil sürücülerinin kendi başlarına benzin ikmali yapması artık yadırganmaz oldu.

1974 yılında, Birleşik Devletler'deki benzin istasyonlarının sadece yüzde 8'i "kendi benzinini kendin koy" prensibine göre çalışıyordu. 1977 yılında, bu oran yüzde 50'ye çıktı. 1976 yılında, Batı Almanya'da 33,500 benzin istasyonundan yüzde 15'i, kendi benzinini doldurma uygulamasını benimsemiş durumdaydı ve bu yüzde 15'lik kesim, satılan tüm benzinin yüzde 35'ini karşılıyordu. Endüstri uzmanları, bu oranın yakında yüzde 70'e tırmanacağını tahmin ediyorlar. Bu alanda da tüketici bir çalışanı işinden ediyor ve onun yerine geçiyor.

Aynı dönemde, elektronik bankacılık hizmetleri başladı. Böylece, sadece mesai saatlerinde bir değişiklik olmakla kalmadı, aynı zamanda vezne memuru da ortadan kalkmaya başladı. Daha önce banka memurlarının yaptığı işlerin birçoğunu, müşteri artık kendi yapabiliyordu.

Gerçek şu ki işin belli bir bölümünü müşteriye yaptırmak, ekonomi terimleriyle "emek maliyetini dışarı aktarmak" yeni bir yaklaşım değil. Self-servis prensibiyle çalışan süpermarketler, uzun süredir bu uygulamayı sürdürüyor. Ürünleri tanıyan ve sizin için alıp getiren güler yüzlü tezgahhtarların yerine, müşteriler kendi ellerinde sepet taşıyarak rafların arasında dolaşıyorlar. Bazıları müşterilere saygı gösterilen o eski günleri özlese de, birçok kişi bu yeni sistemi sevdi. Artık kendileri dolaşıp alacakları ürü-

nü seçerken, belli bir ölçüde tasarruf da yapıyorlar. Aslında bu tasarruf, daha önce tezgahtarlara ödenen maaşlar fiyatlara yansıdığı ve şimdi bu maliyet kaybolduğu için doğuyor.

Bugün buna benzer uygulamalar başka alanlarda da görülüyor. Sürekli olarak indirimli satış yapan mağazalarda da durum aynı. Daha az tezgahtar kullanımıyla, müşteri ürünleri biraz daha ucuza alabiliyor ama biraz da kendisinin çalışması gerekiyor. Bir zamanlar ayakkabı mağazalarında usta tezgahtar kullanmanın şart olduğuna inanılıyordu. Bugün, ayakkabı mağazaları bile işi müşteriye yüklemeye başladı.

Aynı prensibi başka yerlerde de görüyoruz. Caroline Bird, *The Crowding Syndrome* (Kalabalık Sendromu) adlı kitabında şöyle diyor: "Birçok şey, evde kolayca monte edilebilecek şekilde parçalar halinde satılıyor. Noel sırasında New York'un bazı büyük mağazalarında bile satış fişlerini tezgahtarlar değil, müşterilerin kendileri yazıyor."

Ocak 1978'de, otuz yaşlarında bir devlet memuru, evindeki buzdolabından tuhaf sesler geldiğini fark etti. Geleneksel yöntem bir usta çağırıp tamir ettirmek ve ona ücret ödemektir. Ama Barry Nussbaum, hem akşamın bir saatinde usta getirmesinin zor olacağını hem de yüksek bir ücret ödemesi gerekeceğini düşünerek, buzdolabının yanında verilen kullanma kılavuzunu okudu ve buzdolabının üreticisi olan firmanın – Whirlpool Corporation, Benton Harbor, Michigan – ofisini herhangi bir ücret ödmeden arayabileceğini öğrendi.

Bu, Whirlpool firmasının bakım sorunları yaşayan müşterileri için özel olarak kurduğu "Serin Hat" idi. Nussbaum, belirtilen 800 numaradan birini aradı. Hattın diğer ucundaki görevli, Nussbaum'a tamiri nasıl yapacağını detaylıca anlattı. Nussbaum'a hangi vidayı sökmesi ve hangi seslere dikkat etmesi gerektiğini, daha sonrasında ne tür parçalara ihtiyacı olduğunu söyledi. Nussbaum şöyle diyor: "Görevli kesinlikle yardımcı oldu. Sadece ne

yapmam gerektiğini söylemekle kalmadı, bana güven vererek bir iş öğrenmemi sağladı.” Buzdolabı kısa süre içinde tamir edildi.

Whirlpool’un bu hizmetinde tam gün çalışan dokuz, yarım gün çalışan daha fazla sayıda danışman var. Bu görevliler, telefon başında çalışırken kulaklık takıyorlar. Önlerinde hangi aletin ve modelin tamiri gerekiyorsa onun planlarını gösteren bir ekran bulunuyor. (Whirlpool, buzdolabı dışında bulaşık makinesi, klima vs. gibi çeşitli ev aletleri üretiyor.) Bu planlara bakarak, müşterilerine rehberlik ediyorlar. Sadece 1978 yılında Whirlpool’un bu şekilde sağladığı telefon hizmeti 150,000 idi.

Serin Hat, ürün sahibine bir zamanlar tamircinin yaptığı işlerin büyük bölümünü yapma olanağı verecek olan, geleceğin bakım sisteminin iskeleti olarak kabul edilebilir. Şehirlerarası telefonun ucuzlamasını sağlayan gelişmeler sayesinde mümkün olan bu yöntem, gelecekte danışman konuşurken kendin-yap talimatlarını televizyon ekranından izleyebileceğimiz bir sistemi akla getiriyor. Böyle bir sistemin yaygınlaşması, sadece çok önemli işleri ustalara bırakacaktır. Teknisyen ise – tıpkı doktor veya sosyal hizmetli gibi – üreten tüketicinin öğretmeni ve rehberi olabilir.

Bu sistem birçok endüstri alanında uygulanıyor. Böylece emek maliyeti dışarı aktarılırken, bir zamanlar kendisine başkaları tarafından sağlanan hizmetleri şimdi tüketici kendisi üstleniyor. Böylelikle, bir kez daha, ikinci ekonomi parçasına ait bir çalışma, birinci ekonomi parçasına, yani alışveriş sektöründen üreten tüketici sektörüne aktarılıyor.

Kendin-yap endüstrisinin diğer bölümlerindeki daha belirgin değişimlerin yanı sıra, bütün bu söylediklerimiz hafif kalıyor. Kendin-yap taraftarları, kırık camları değiştirmek, lamba tamir etmek, kırık fayansları değiştirmek gibi işlerle öteden beri uğraşıyorlardı. Bunda yeni bir şey yok. Ama herkesi şaşırtacak kadar değişmiş olan şey, kendin-yap felsefesini savunanlarla profesyonel inşaatçıların, marangozların, elektrikçilerin, tesisatçıların vs. arasındaki ilişkidir.

Daha on yıl öncesine kadar, Birleşik Devletler'de elektrikli testere gibi aletlerin yalnız yüzde 30'u kendin-yap meraklılarına, geri kalan yüzde 70'i ise marangozlara ve diğer türde ustalara satılıyordu. On yıl gibi kısa bir süre içinde rakamlar yer değiştirdi; bugün sadece yüzde 30'u profesyonellere satılırken, yüzde 70'i kendi işini giderek kendisi halletme yoluna giden üreten tüketicilere satılıyor.

Endüstriyel araştırma şirketi Frost & Sullivan, Birleşik Devletler'de daha önemli bir dönüm noktasına 1974-1976 yılları arasında, inşaat malzemelerinin satışında yaşanan değişimle gelindiğini belirtiyor. Belirtilene göre, inşaat malzemelerinin yarısından fazlası inşaatçılara değil, mal sahiplerine satılıyor. Ev sahiplerinin kendi evlerinde gerçekleştirdikleri değeri 25 doların altında kalan 350,000,000 dolarlık küçük işler dahil değil!

1970'lerin ilk yarısında, inşaat malzemesi satışları yüzde 31 artarken, kendi işlerini yapmak üzere tüketicilerin aldığı ürünlerde artış yüzde 65'ten fazladır. Diğer bir deyişle, ilkinde oranla iki kattan fazla artış gözlemleniyor. Frost & Sullivan'ın raporuna göre, "asıl ilginç olan, bu değişimin hâlâ devam etmesidir."

Aynı firmanın bir başka araştırmasında, bu işler için harcanan paranın sürekli arttığı, insanın kendi kendine yetmesi konusunda bir değer değişimi yaşandığı belirtiliyor: "Daha önceleri – en azından orta sınıfta – hor görülen bu tür el işçiliği, şimdi insanlar arasında bir övgü kaynağı oldu. Halk artık kendi işini yapabildiği için gurur duyuyor."

Üniversitelerde ve çeşitli seviyelerdeki okullarda "kendin-yap" dersleri verilirken, bu konuda sayısız kitap ve dergi yayımlanıyor. *U. S. News and World Report* şöyle belirtiyor: "Zengin, yoksul, herkes kendini bu akıma kaptırdı. Cleveland'da halk tipi konutların bulunduğu yerlerde, evle ilgili tamirat işlerine ait bilgi sunuluyor. California'da ev sahiplerinin kendileri tarafından kurulabilecek saunalar ve havuzlar büyük rağbet görüyor."

Her ülkenin kendi özelliklerini yansıtan bir-iki değişimle, bu devrim Avrupa'yı da sarmaya başladı. (Almanlar ve Hollandalılar, işi çok ciddiye alıyorlar ve iyi aletlerle çalışıyorlar. İtalya'da bu merak daha yeni başlıyor. Yaşlı kocaların çoğu, bu gibi işleri insanın kendisinin yapmasını utanç verici buluyor.)

Bu değişimin nedenleri çok çeşitli ama öncelikli neden enflasyon. İkinci sırada, işi yaptıracacağınız ustayı bulmanın zorluğu geliyor. Üçüncüsü, yapılan işlerin baştan savma ve kalitesiz olması. Diğer bir neden, insanların boş zamanlarının çoğalması. Elbette ki hepsinin rolü var ama en güçlü neden, ürünlerin maliyetindeki göreceli değişim olabilir. Üretimde otomasyon yaygınlaştıkça ve birim başına maliyet düştükçe, el işlerinin ve otomasyona girmeyen hizmetlerin maliyeti göreceli olarak artar. (Bir su tesisatçısı bir saatlik çalışması karşılığında ev sahibinden yirmi dolar alırsa ve bir portatif hesap makinesinin fiyatı yirmi dolarsa, yirmi dolarla birden fazla hesap makinesi almaya başladığımızda tesisatçının ücreti aslında aynı seviyede kalmasına rağmen pahalılaşmış demektir. Diğer ürünlerin fiyatına göre, tesisatçının ücretinin birkaç kat arttığını bile söyleyebiliriz.)

Bütün bu nedenlerden dolayı, ilerleyen yıllarda birçok hizmetin ücretinde sürekli artış gözlemlenmesi ve bu ücret artışlarının devamında giderek daha çok insanın kendi işini kendi başına yapmasının beklenmesi doğaldır. Kısacası, enflasyon olmasa bile, ürünlerin maliyetindeki göreceli değişiklik, insanların kendi işlerini kendi başlarına yapmasını, kendi tüketecekleri ürün ve hizmetleri üretmelerini daha "kazançlı" hale getirecektir. Dolayısıyla, yine ekonominin ikinci parçasından birincisine bir aktarım görüyoruz.

İÇERİDEKİLER VE DIŞARIDAKİLER

Bu gelişmenin uzun vadede nasıl devam edeceği konusunda bir fikir edinmek için, sadece hizmetlere değil, ürünlere de bakmak

gerekir. Bunu yaptığımızda, bu alanda da tüketicilerin üretim sürecine katılmaya yöneldiğini görüyoruz.

Bugün birçok fabrikatör, ürünlerin modelinin hazırlanmasında müşterilerinden yararlanıyor ve hatta, onlara bu iş için ücret ödüyor. Bu durum, sadece doğrudan halka satış yapan gıda, temizlik eşyası vs. endüstrilerinde görülmüyor. Elektronik gibi hızla kitlesellikten uzaklaşan endüstrilerde bu durum daha sık görülüyor.

Texas Instruments firmasının planlama müdürü şöyle diyor: "Daha ziyade, birkaç müşterimizle yakın bağlantı içinde çalıştığımız zaman verimli oluyoruz. Kendi başımıza çalışıp uygulama tarzını belirledikten sonra bir ürünü pazara sürdüğümüzde, o kadar verimli olamıyoruz."

Analog Devices, Inc. firmasının yöneticilerinden Cyril H. Brown, ürünleri iki sınıfa ayırıyor: "İçeriden dışarıya" ve "dışarıdan içeriye" türünden ürünler. İkinci gruptaki ürünlerin nasıl olacağını fabrika yetkilileri değil, geleceğin müşterileri belirliyor. Brown, en iyi ürünlerin bunlar olduğunu söylüyor. İleri üretim teknolojilerine geçildikçe ve kitlesellikten uzaklaştıkça, müşterilerin de üretim sürecine daha fazla katılması gerekiyor.

Günümüzde Uluslararası Bilgisayar Yardımlı Üretim Birliği (CAM-I) üyeleri, üretimde tam otomasyona geçilebilmesi için süreçleri sınıflandırmaya ve kodlamaya çalışıyorlar. Pennsylvania Eyalet Endüstri ve Üretim Sistemleri Mühendislik Dairesi'nden Prof. Dr. Inyong Ham, bunun henüz ulaşılması çok zor bir hedef olduğunu ama sonunda müşterinin istediği ürünün özelliklerini üreticinin bilgisayarına doğrudan girebileceği günlerin geleceğini belirtiyor.

Ham şöyle diyor: "Bilgisayar sadece müşterinin istediği ürünün şeklini çizmekle kalmayacak, aynı zamanda üretim sürecinde uygulanacak yöntemleri de belirleyecek. Makinelere görevlerini dağıtacak, tornalamadan boyamaya kadar üretimin bütün

aşamalarını sıralandıracak, makineleri kontrol edecek olan daha alt seviyedeki bilgisayarların ve numerik kontrol aletlerinin programlarını hazırlayacak. Hatta belki çeşitli yöntemleri ekonomik ve çevresel açıdan en iyi hale getirecek senkronizasyon kontrolünü de kendisi sağlayacak.”

Müşteri, sadece istediği ürünün özelliklerini belirlemekle kalmayacak, aynı zamanda üretim sürecini başlatmak için düğmeye de kendi basacak. Böylece, günümüzde ölmekte olan mavi tulumlu üretim işçisinin yerini alacak.

Müşterinin harekete geçireceği bir üretim sistemi henüz yok ama gerekli araçların bir kısmı hazır. En azından teorik seviyede, 15. Bölüm’de anlattığımız ve giyim endüstrisinde kullanılan bilgisayar yönetimindeki lazer tabancası, telefonla kişiye ait bilgisayara bağlandığı takdirde, müşteri evinden bile çıkmadan ölçüleri verebilir, kumaşı seçebilir ve lazer tabancasını kullanabilir.

RAND Corporation’ın Bilgi Hizmetleri Bölümü’nün başkanı olan Robert H. Anderson, bunu şu şekilde açıklıyor: “Bundan 20 yıl sonra bir kişinin yapabileceği en yaratıcı şey, çok yaratıcı bir tüketici olmaktır... Oturduğunuz yerden bir takım elbisenin tasarımı, standart bir tasarımda modifikasyonlar gibi şeyler yapabilecek, bilgisayarlara kestirip biçtirerek ürününüzü üretebileceksiniz...”

“Bilgisayarlar sayesinde, kendi özelliklerinizi belirleyip bir araba bile üretebilirsiniz. Elbette ki kendi içinde tüm devlet güvenlik kurallarına uyacak ve fizik kanunlarını hesaba katacak, böylece çok fazla uçmanızı engelleyecektir.”

Bütün bunlara, birçok kişinin geleceğin elektronik evlerinde çalışacağını da eklersek, tüketiciye sunulan aletlerde belirgin bir değişimle karşılaşırız. Bu sistemde, Birinci Dalga toplumlarında hâkim konumda olan üreten tüketici bir kez daha ekonomik eylemin merkezine taşınıyor; ama bu kez Üçüncü Dalga’nın ileri teknoloji temelinde.

Kısacası, kişisel gelişim, kendin yap trendleri veya yeni üretim teknolojisi olsun, hepsinde aynı eğilimi görüyoruz: Tüketici, üretim işine giderek daha fazla katılıyor. Böyle bir dünyada tüketiciyle üretici arasındaki geleneksel ayrım ortadan kalkar. “Dışarıdaki adam,” “içerideki adam” haline gelir. İkinci ekonomi parçasındaki üretim faaliyetleri, giderek birinci parçaya taşınır.

Bütün bunlar gerçekleşirken, önce yavaş, sonra giderek hızlanan bir şekilde, pazarın yapısını değiştirmeye başlarız.

ÜRETEK TÜKETİCİNİN YAŞAM TARZLARI

Tüketicinin kendi isteğiyle üretime çekilmesinde, şaşkınlık verici sonuçlarla karşılaşabiliriz. Bunun nedenini anlamak için, pazarın üreticiyle tüketici arasında şimdilerde ortadan kalkmaya başlayan uçurumdan dolayı kurulduğunu aklımızdan çıkarmamamız gerekir. İnsanların büyük bölümü kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere üretim yaptığında, büyük pazarlara ihtiyaç kalmaz. Pazar ihtiyacı, üretimle tüketimin birbirinden ayrılmasından kaynaklanır.

Geleneksel yazarlar, pazarı paraya dayalı kapitalist bir fenomen olarak görürler. Ama pazar, alışveriş ağının başka bir adından ibarettir ve çok çeşitli alışveriş ağları vardır. Batı’da en iyi bildiğimiz şekli, kazanca dayalı kapitalist pazardır. Ama komünist pazarlar da – alışveriş ağları – vardır. Bu ağlar sayesinde, Smolensk’te Ivan Ivanovich’in ürettiği bir ürün ya da hizmet, Doğu Berlin’de Johann Schmidt’in ürün ve hizmetleriyle değiştirilir. Alışveriş ağları parayla işleyebileceği gibi, takas sistemiyle de işleyebilir. Pazarın kendisi ne sosyalist ne de kapitalisttir. O, üreticiyle tüketici arasındaki uçurumun kaçınılmaz sonucundan ibarettir. Bu uçurum nerede kendini gösterse, orada pazar kurulur. Tüketiciyle üretici arasındaki uçurum nerede daralırsa, orada pazar ihtiyacı o ölçüde azalır.

Dolayısıyla, bugün yeniden doğan “tüketmek üzere üretmek” olgusu, yaşamımızda pazarın oynadığı rolü değişime uğrattıyor.

Bu gizli ama önemli itkinin bizi nereye götüreceğini söylemek için henüz çok erken. Pazarın hiçbir yere gitmeyeceği kesin. Pazar öncesi ekonomilere dönmeyeceğimiz de öyle. İkinci parça diye tanımladığım alışveriş sektörü, bir anda büzülüp kaybolmayacak. Uzun bir süre daha büyük ölçüde pazara dayanmaya devam edeceğiz.

Yine de, üreten tüketicinin yükselişi, ekonominin birinci ve ikinci parçaları arasındaki ilişkilerde önemli değişimlere işaret ediyor.

Üreten tüketicilik en azından belli faaliyetlerin “pazarlardan çekilmesini” getirdiği ve dolayısıyla toplumda pazarın rolünü belirgin şekilde değiştirdiği için, gelecekteki ekonominin şimdiye dek bildiklerimizden çok farklı olduğunu düşünebiliriz; artık ne birinci ne de ikinci sektöre belirgin bir ağırlık vermeyen bir ekonomi. Ortaya çıkacak olan ekonomi, ne Birinci Dalga ne de İkinci Dalga ekonomilerine benzeyecek; bunun yerine, iki tarihi sentezin özelliklerini kendi bünyesinde birleştirecek.

Ücret karşılığı hizmetlerin pahalı hale gelmesi, İkinci Dalga hizmet bürokrasisinin çöküntüye uğraması, Üçüncü Dalga teknolojilerinin gelişmesi, yapısal temelli işsizliğin artması ve aynı sonuca doğru yönelen birçok etkenin güç kazanması, “tüketmek üzere üretmek” olgusunu yeni çalışma ve yaşam tarzlarına sürüklüyor. Daha önce ele aldığımız bazı değişimler – senkronizasyondan uzaklaşma, yarım gün çalışma, elektronik evlerin ortaya çıkma olasılığı ve değişen aile yapısı – dikkate alındığında, yaşam tarzındaki bu değişimlerin bazılarını şimdi bile görebiliriz.

İnsanların birçoğunun asla tam gün prensibiyle çalışmadığı – ya da son yıllarda olduğu gibi tam günün giderek daha kısa çalışma haftası ve çalışma yılı olarak tanımlandığı – bir ekonomiye doğru ilerliyoruz. (İsveç’te yeni çıkan bir kanun, işyerindeki çalışma süresine bakılmadan herkese beş hafta ücretli izin hakkı tanıyor. Bu kanuna göre, normal bir iş yılı 1,840 saatlik bir çalış-

madan oluşuyor. Ama işe devamsızlık öylesine arttı ki normal bir iş yılını kişi başına 1,600 saat olarak kabul etmek, daha gerçekçi bir tutum olur.)

Bugün birçok işçi, maaş karşılığında haftada ortalama üç-dört gün çalışıyor; eğitim veya eğlence için altı ay veya bir yıl işten ayrılıyor.

Maaşlı işçi pazarında giderek daha çok işçinin yer alması – ya da ekonomistlerin dediği gibi “işçi katılım oranı”nın yükselmesi – işçi başına düşen saatlerin azalmasıyla paralel gidebilir.

Bütün bu oluşumlar, eğlence ve dinlenme kavramına yeni boyutlar getiriyor. Öncelikle, dinlenme ve eğlenme zamanını daha ziyade kendimiz için ürün ve hizmet üretimiyle geçiriyor-sak, artık iş ve dinlenme-eğlence arasındaki klasik ayrım ortadan kalkar. Soru “iş mi, eğlence mi” olmaktan çıkar, “paralı sektör için ücret karşılığı iş mi, yoksa parasız sektör için ücretsiz iş mi” haline gelir.

Üçüncü Dalga ortamında yarısı alışveriş, yarısı kullanım için üretim prensibine dayanan yeni bir yaşam tarzı gelişebilir. Bu tür bir yaşam tarzı, endüstri devriminin ilk günlerinde, şehirli işçilere dönüştürülen köylüler arasında hâlâ yaygındı. Uzun bir geçiş sürecinde, milyonlarca insan yarım gün fabrikada yarım gün tarlada çalışırken, kendi gıda ürünlerini yetiştirmeye, ihtiyaç duyduğu bazı ürünleri satın almaya ve bazılarını kendisi yapmaya devam etti. Dünyanın birçok yerinde, bu düzen hâlâ devam ediyor ama genellikle teknolojik açıdan çok ilkel bir düzeyde kaldığı görülüyor.

Şimdi bu düzeni, 21. yüzyılın ürün ve yiyecek üretim teknolojilerine ve birçok hizmetin üretimi için özellikle geliştirilmiş yeni “kendin-yap” yöntemlerine taşıyalım. Örneğin, geleceğin üreten tüketicisi, giysi patronu yerine “akıllı” bir elektronik dikiş makinesini işletecek bir program kaseti satın alabilir. En beceriksiz bir erkek bile, böyle bir kasetle üzerine mükemmel şekilde

oturan bir takım elbise yapabilir. Mekanik işlere eğilimi olanlar, arabalarının motorunu ayarlamakla kalmaz, arabanın kendisini yarı yarıya üretebilirler.

Gelecekte müşterinin bilgisayar ve televizyon sayesinde kendi arabasında olmasını istediği özellikleri otomobilin üretim sürecine yansıtabileceğini daha önce görmüştük. Ama müşterinin otomobil yapımına daha bugünden katılmasını sağlayabilecek başka bir yöntem daha var.

Bradley Automotive adında bir firma, “kendi lüks spor arabanızı yaratmanıza” izin veren bir “Bradley GT seti” sunuyor. Kısmen monte edilmiş bu parçaları alan üreten tüketiciler, iyi bir Volkswagen şasesi üzerine fiberglas gövdeyi oturtuyor, motorun kablolarını bağlıyor, direksiyonu takıyor, koltukları yerleştiriyor vs.

Ücretli yarım günlük işin tembellik kabul edildiği bir düzende büyümüş, ellerini bir işte kullanmak için can atan ve evde ucuz, mini teknolojilere sahip insanların nüfusun büyük bir bölümünü oluşturduğu bir toplum hayal etmek zor değil. Kısmen pazarda, kısmen dışarıda, bütün yıl yerine belli aralıklarla çalışan, bazen bir yıl tatil yapan bu insanlar, belki daha az para kazanırlar; ama bugün paraya mal olan birçok işi kendileri yaptıklarında ve dolayısıyla enflasyonun etkilerini azalttıklarında, bu farkı tazmin edebilirler.

Birleşik Devletler’deki Mormonlar, gelecekte benimsenmesi olası olan bir yaşam tarzı hakkında bize bazı ipuçları sunuyorlar. Mormon tapınaklarına ait bölgelerin birçoğunda, tapınağın bir çiftliği vardır ve tapınak bu çiftliği kendi işletir. Tapınak civarında yaşayan halk, şehrili olsa bile, boş zamanlarının bir bölümünü bu çiftlikte gönüllü çalışmalara ayırır ve yiyecek üretir. Ürünün büyük bölümü satılmaz; ya acil durumlarda kullanılmak üzere ambarlarda saklanır ya da ihtiyacı olanlara verilir. Konserve ve şişeleme tesislerinin yanı sıra, siloları vardır. Bazı Mormonlar,

kendi yiyeceklerini üretirler ve konserve tesisine götürürler; bazıları ise süpermarketlerden taze sebze alır ve o bölgedeki konserve tesisine götürürler.

Salt Lake City'deki bir Mormon şöyle diyor: "Annem domates alır ve onları konserve yapar. Yardımcı Kadın Kolu üyeleri, belli günlerde hep birlikte konserve fabrikasına giderek, kendileri kullanmak üzere domates konservesi hazırlarlar." Bunun gibi, birçok Mormon sadece tapınağına para vermekle kalmaz, aynı zamanda tapınağı için gönüllü işler de yapar.

Elbette ki hepimiz Mormon tapınaklarına katılalım demiyoruz. Gelecekte bir gün, dinî konularda son derece otokratik olan ama onun dışında katılımcılığa çok yer veren bir toplumda görülen dayanışmayı örnek alıp, çok daha büyük boyutlara taşımayı da önermiyoruz. Anlatmaya çalıştığımız şey, tüketmek üzere üretmek prensibinin, bireyler veya organizasyonlar tarafından benimsenip yaygınlaşacağıdır.

Kişisel bilgisayarlar, şehir veya apartman tarımında kullanılmak üzere genetik olarak üretilmiş tohumlar, plastik işlemek için ucuz aletler, yeni hammaddeler, yapıştırıcılar ve telefonla ücretsiz teknik yardımlar, hatta belki televizyon veya bilgisayar karşısında, önünüzde serilen açık talimatlar gibi avantaj ve imkanlarla, daha dengeli, daha çeşitli, yaratıcılık açısından daha tatminkar ve pazara İkinci Dalga uygarlığında olduğundan daha az bağımlı yaşam tarzları oluşturabilir.

Ekonominin ikinci parçasından birinci parçasına ne kadar aktarım yapılabileceği, iki sektör arasındaki dengenin ne şekilde olacağı ve bunlardan ne gibi yaşam tarzlarının türeyeceği konusunda fikir yürütmek için henüz çok erken. Ama kesin olan şu ki kullanım amacıyla üretimle alışveriş için üretim arasındaki dengede oluşacak herhangi bir önemli değişiklik, ekonomik sistemimizi ve değerlerimizi temelden değiştirecektir.

ÜÇÜNCÜ DALGA EKONOMİSİ

İnsanlar Protestan iş ahlakının kalmadığından şikayet ediyorlar. Acaba bu yok oluş, insanın başkaları için üretmekten kendisi için üretmeye geçmesine bağlanabilir mi? Nereye baksak, çok çalışmaya neden olan eski endüstri çağı anlayışının zayıflamakta olduğunu görüyoruz. Batılı yöneticiler bunun önüne geçilmediği takdirde hepimizi yoksulluğa sürükleyeceğinden korkulan bu hastalığa bakarak, “İngiliz hastalığı,” diye mırıldanıyorlar. “Hâlâ çok çalışan bir tek Japonya,” diyorlar. Ama Japon endüstrisinin en önde gelen liderlerinin kendi iş güçlerinin de aynı hastalıkla boğuştuğunu söylediklerini duyuyorum. Onlar da, “Sadece Güney Koreliler çok çalışıyor,” diyorlar.

Ama işyerinde fazla çalışmadığı söylenen bu insanlar, genellikle zamanlarını iş dışında, banyodaki fayansları döşüyor, halı dokuyor, zamanlarını ve yeteneklerini politik kampanyalarda kullanıyor, kişisel gelişim toplantılarına katılıyor, bahçelerinde sebze yetiştiriyor, kısa hikayeler yazıyor veya çatı katındaki yatak odasını yeniden dekore ediyorlar; kısacası, hâlâ çok çalışıyorlar. Acaba ikinci sektörün böylesine güçlenmesini sağlayan dürtüler, şimdi birinci sektöre mi odaklandı?

İkinci Dalga, beraberinde sadece buhar motorunu ve mekanik dokuma tezgahını getirmekle kalmadı, aynı zamanda büyük bir değişikliği de getirdi. Bugün Kore’de olduğu gibi Birinci Dalga’dan İkinci Dalga’ya geçen, birinci sektörü hiçe sayarak ikinci sektörü geliştiren toplumlarda, bu değişikliği hâlâ görebiliriz.

İkinci Dalga’nın olgunluk aşamasına gelip Üçüncü Dalga’nın etkisiyle zayıflamaya başlaması, üretimin yeniden birinci sektöre doğru kayması, tüketicinin yeniden üretime çekilmesi, yeni bir kişilik değişikliğine neden oluyor. Bu ilginç değişikliğe daha sonra değineceğiz. Şimdilik sadece, tüketim amacıyla üretimin gelişyle, kişilik yapısının da etkileneceğini aklımızdan çıkarmamalıyız.

Tüketim için üretimin doğuşu, hiçbir yerde ekonomide olduğu kadar belirgin değişikliklere neden olmaz. Ekonomistler, bütün dikkatlerini sadece ikinci sektöre odaklamak yerine, daha yeni ve bütünü daha fazla kapsayan bir ekonomi anlayışı geliştirmek, birinci sektörde olup bitenleri incelemek ve bu iki sektör arasındaki ilişkileri anlamak zorundalar.

Üçüncü Dalga dünya ekonomisini yeniden biçimlendirirken, meslek olarak ekonomi, olanı biteni açıklamayı başaramıyor ve bu yüzden ciddi eleştirilere maruz kalıyor. Bilgisayarlaştırılmış modeller de dahil olmak üzere ekonomi biliminin en gelişmiş araçları, ekonominin gerçekte nasıl işlediği hakkında bize pek fazla bilgi veremiyor. Birçok ekonomist – Batılı veya Marksist – ekonomideki klasik görüşlerin, hızla değişen gerçeklerden çok uzak kaldığını kabul ediyorlar.

Bunun en önemli nedenlerinden biri, büyük öneme sahip değişimlerin, giderek artan bir şekilde ikinci sektörün dışında gerçekleşmesidir. Ekonomiyi yeniden gerçeklere yaklaştırmak, ancak Üçüncü Dalga ekonomistlerinin birinci sektördeki gelişmeleri ifade edebilecek yeni modeller, ölçütler, indeksler geliştirmeleri ve temel ölçütlerden çoğunu, üreten tüketicinin doğuşu bağlamında yeniden düşünmeleri sayesinde mümkün olabilir.

İkinci sektörün ölçülen üretiminin – ve veriminin – birinci sektörün ölçülemeyen üretimine – ve verimine – ekleyen çok sıkı bağlar olduğunu kabul ettiğimizde, bu iki ekonomi parçasını daha iyi tanımlayabiliriz. 1960’ların ortalarında, Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu’ndan ekonomist Victor Fuchs, bu noktayı fark etmiş ve hizmet sektörünün gelişmesinin, geleneksel verimlilik ölçütlerinin yetersiz kalmasına neden olduğunu belirtmişti. Fuchs şöyle diyor: “Tüketicinin bilgisi, deneyimleri, dürüstlüğü ve amaçları, hizmetin verimini etkiler.”

Ama bu sözlerde bile, tüketicin verimi hâlâ ikinci sektör bağlamında ele alınıyordu. Birinci sektörde de üretim olduğunu,

bunların ikinci sektörde üretilen ürün ve hizmetlerin yerini alabileceğini anlayanlar hâlâ çok az. Üretimle ilgili olarak verilen alışılmış sayısal bilgiler, özellikle Gayri Safi Milli Hasıla rakamları, birinci sektörde olup bitenleri de hesaba katmadığı sürece anlamlarını kaybetmeye devam edeceklerdir.

Üreten tüketicinin ortaya çıkışını anlamak, maliyet kavramına daha fazla açıklık getirmemizi de sağlar. Böylece, birinci sektörde üreten tüketicinin etkinliğinin ikinci sektörde faaliyet gösteren şirketlerin ve devlet kurumlarının maliyet hesaplarının artmasına veya azalmasına yol açabileceğini kabul ettiğimizde, sorunları daha iyi anlayabiliriz.

Örneğin, işçiler arasındaki alkolizm, işteki devamsızlık, ruhsal bunalımlar ve akıl hastalıkları, ikinci sektördeki maliyetleri artırır. (Sadece alkolizmin bile, Birleşik Devletler endüstrisinde yılda yirmi milyar dolarlık zarara neden olduğu hesaplanıyor. Bu hastalığın daha yaygın olduğu Polonya veya Sovyetler Birliği'nde ortaya çıkacak rakam, hiç şüphesiz daha ürkütücü gelecektir.) Kişisel gelişim grupları, iş gücündeki bu tür sorunları hafifletebildiği ölçüde maliyetin düşmesini de sağlar. Bu açıdan, tüketim amacıyla üretimdeki etkinlik, üretimdeki etkinliği de belirler.

İş dünyasındaki üretim maliyetini etkileyen başka küçük etkenlerden de söz edebiliriz. İşçilerin okuryazarlık oranı nedir? Hepsi aynı dili mi konuşuyor? Saat kullanmayı biliyorlar mı? Kültürel açıdan, işin gereklerine göre hazırlanmışlar mı? Aile yaşamında edinilen temel sosyal beceriler, işteki becerilerine yardımcı oluyor mu, yoksa engelliyor mu? İkinci sektörde verimin yüksek olması için gereken bu kişilik özellikleri, tutumlar, değerler, beceriler ve dürtüler, birinci sektörde üretilirler; diğer bir deyişle, tüketilmek amacıyla üretilirler. Üreten tüketicinin ortaya çıkışı – tüketicinin yeniden üretimle birleşmesi – bizi bu ilişkileri daha yakından incelemeye götürür.

Aynı güçlü değişim, bizi etkinlik kavramını yeniden tanımlamaya götürür. Günümüzde ekonomistler etkinliği belirlerken, aynı ürünü veya aynı hizmeti üretmekte yararlanılacak yolları ve yöntemleri karşılaştırırlar. Birinci sektördeki üretimin verimiyle ikinci sektördeki üretimin verimi pek kıyaslamazlar. Ne var ki sözde ekonomi bilmeyen milyonlarca insan bunu yapıyor! Bu insanlar, belli düzeyde bir gelir sağladıktan sonra, daha çok para kazanmak yerine, kendi tüketimleri için üretmenin hem maddi hem de psikolojik açıdan daha yararlı olacağını fark ediyorlar.

Peki, “gelir,” “sosyal yardım,” “yoksulluk,” “işsizlik” gibi kavramlara ne demeli? Pazar sisteminin kısmen içinde ve kısmen dışında yaşadığında, hangi maddi veya manevi ürünler bir insanın geliri arasında sayılabilir? Orta gelirli biri, sahip olduğu şeylerin büyük bir bölümünü kendi tüketimi için üretiyorsa, o toplumda gelirle ilgili istatistikler ne ölçüde anlam taşır?

Böyle bir sistemde, sosyal yardımı nasıl tanımlamak gerekir? Sosyal yardım alanların çalışması gerekir mi? Çalışmaları gerekiyorsa, bu iş mutlaka ikinci sektörde mi yer almalıdır? Sosyal yardım görenler kendi tüketimleri için üretim yapmaya teşvik edilmeli midir?

İşsizliğin gerçek anlamı nedir? İşsiz kalmış bir otomotiv işçisi, evinin çatısını veya arabasını tamir ettiğinde, evde oturup tembelce televizyon seyredip abur cubur yemekten başka bir şey yapmayan bir başkasıyla aynı yere mi konmalıdır? İnsanların tüketim amacıyla üretmeye başlamaları, işsizlik ve bürokratik sosyal yardım kavramlarının da incelenip yeniden tanımlanmasını gerektirir.

Örneğin, İkinci Dalga toplumları yeni teknolojilere direnerek, göç yollarını kapatarak, ihracatı artırarak, ithalatı daraltarak, devlet yönetimiyle bazı iş sahaları açarak, çalışma saatlerini kısaltarak, emeğin hareketliliğini artırarak, bir azınlığı olduğu gibi kapı dışarı ederek, hatta ekonomiyi harekete geçirmek için

mücadele başlatarak işsizliğe karşı koymayı deniyor ama sorun, her geçen gün biraz daha karmaşık hale geliyor.

Acaba, İkinci Dalga'nın gerek sosyalist ve gerekse kapitalist toplumlarında, çalışmanın fazlalığı veya yetersizliği gibi bir sorunun tamamen çözülmesi asla mümkün olmayacak mı? Ekonominin bir bölümünü değil de, bütünü ele aldığımızda, çözüm üretecek şekilde yeni tanımlamalar yapmamız mümkün olabilir mi?

Üretim ekonominin her iki parçasında da oluyorsa, insanlar bir sektörde kendileri için, diğer sektörde başkaları için çalışıyorsa, herkeşe asgari bir gelir sağlama konusunda üretilen teoriler ne ölçüde yeterli olabilir? İkinci Dalga toplumlarında gelir, tipik olarak, ikinci sektöre sıkı sıkıya bağlanmış durumdadır. Ne var ki pazarın parçası olmasalar ya da kısmen bağlı olsalar bile, evlerinde kendi tüketimleri için üretenler, "çalışmıyor" olarak mı değerlendirilecekler?

Kişinin evde kendi tüketimi için üretmeye başlamasıyla birlikte, ekonomik konulardaki bütün düşüncelerimizin değişmesi gerekiyor. Bu olgu, ekonomik anlaşmazlığın temelini de değiştirecek. İşçiyle üretici, yöneticiyle üretici arasındaki çekişmeler, hiç şüphesiz devam edecek. Ama evde tüketim amacıyla gerçekleşen üretim, Üçüncü Dalga toplumunda daha da geliştikçe, bunların önemi daha da azalacak ve yerini yeni toplumsal anlaşmazlıklar alacak.

Hangi ihtiyaçların hangi ekonomi sektörü tarafından karşılanması gerektiği konusu, yeni tartışmalara ve anlaşmazlıklara neden olacak. İkinci Dalga taraftarları, bazı işleri üreten tüketicilere kaptırmamak için ruhsat veya imar yasası gibi konularda büyük kavgalar verecekler. Eğitim kurumları, ebeveynleri okullara sokmamak için, çağ dışı kalmış imar yasalarını korumaya çalışan geri kafalı ve çıkarıcı inşaatçılar gibi mücadele edecekler. Ama aşırı yemek, egzersiz yapmamak veya tütün kullanmak gibi

sorunlar nasıl ki sadece doktorlar tarafından çözümlenemiyorsa, bunun için hastanın kendisinin de çaba göstermesi gerekiyorsa, aynı şekilde çeşitli eğitim sorunları da ebeveynlerin katkısı olmadan çözümlenemez. Tüketim amacıyla üretim, ekonominin görünüşünü tamamen değiştirecektir.

PAZARLAŞTIRMANIN SONU

Henüz farkına varamadığımız şey, pazara katılma düzenindeki değişiklik değil, pazarı oluşturan sürecin tamamlanmış olmasıdır. Sonuçlar bağlamında büyük değişikliklere neden olacak bu noktanın kavranması o kadar zor ki İkinci Dalga'ya özgü tartışmaların içinde kaybolan kapitalist ve Marksist düşünürler, bunun belirtilerini bile fark edemiyorlar. Olgu, iki tarafın teorilerine de uymadığı için, gözlerinden kaçıyor.

İnsanoğlu, en azından 10,000 yıldır dünya çapında bir alış-veriş ağı – pazar – oluşturmak için uğraşıyor. Son üç asırdır, yani İkinci Dalga'nın başlangıcından bu yana, bu süreç iyice hızlandı. İkinci Dalga uygarlığı, tüm dünyayı "pazarlaştırdı." Bugün, tüketim amacıyla üretim yeniden dirilirken, bu süreç sona eriyor.

Pazar ya da alışveriş ağının ne olduğu hakkında net bir fikrimiz olmadığı takdirde, bunun o büyük tarihsel anlamını kavramamız mümkün olmaz. Bir boru hattını düşünün. Endüstri devrimi başladığında ve İkinci Dalga'yı yarattığı dönemde, gezegenimizde para sistemine bağlı olan çok küçük bir kesim vardı. Ticaret yapılıyordu ama toplumun sadece kenarlarında kalan kesimler bununla ilgileniyorlardı. Toptancıdan dağıtımcıya, perakendeciden bankere ve ticaret sisteminin diğer bütün unsurlarına kadar, birimler tek başlarına önemli değillerdi. Her biri, sadece ürün, hizmet ve para akışı için çok dar boru hatları sağlıyordu.

Üç asır boyunca, bu boru hattını genişletmek ve geliştirmek için büyük çaba harcadık. Bunu üç şekilde yaptık:

Birincisi, İkinci Dalga uygarlığında tüccarlar ve işadamları gezegene dağılarak, toplumları bu yeni hattına bağlamaya, üretimi artırmaya ve bu arada tüketim amacıyla üretimi azaltmaya teşvik ettiler. O güne dek kendi kendilerine yetmeyi başarmış olan Afrika kabileleri para getirecek şekilde ekim yapmaya veya yeraltından bakır çıkarmaya ikna edildiler ve zorlandılar. Bir zamanlar sadece kendilerine yetecek kadar yiyecek yetiştiren Asyalı köylüler, tarım tesislerine sokuldular ve otomobillere lastik sağlamak için kauçuk ağaçlarından özsü toplamaya başladılar. Güney Amerikalılar, Avrupa ve Kuzey Amerika'da satılmak üzere kahve üretimine geçtiler.

Bu tür gelişmelerle boru hattı döşendi, biraz daha gelişti ve giderek daha çok insan ona bağlandı.

Pazarın gelişmesini sağlayan ikinci yol, yaşamın giderek daha fazla "maddileşmesi" idi. Sadece daha fazla insan pazara sokulmakla kalmadı, aynı zamanda pazar için hazırlanan ürün ve hizmetler de giderek çoğaldı. Bu da, dağıtım sisteminin genişlemesini, diğer bir deyişle boruların çapının büyütülmesini getirdi.

Pazarın genişlemesini sağlayan son bir yol daha vardı. Toplum ve ekonomi giderek karmaşık hale gelirken, bir kalıp sabunun bile üreticiden tüketiciye ulaşması için gereken aşamaların sayısı arttı. Aracılar çoğalınca, borular daha da fazla dallanıp budaklandı. Sistemin bu şekilde karmaşık hale gelmesi, yeni ve daha başka özelliği olan boruların ve vanaların eklenmesiyle bir başka gelişmeyi başlattı.

Bugün artık pazar daha fazla gelişemeyecek bir hale geldi. Boru hattına bağlanması gereken başka topluluklar neredeyse kalmadı. Sadece çok ücra yerlerde oturan çok küçük bir azınlık bugün pazarın dışında yaşıyor. Yoksul ülkelerde, iki yakasını bir araya getirmekte zorlanan yüz milyonlarca köylü bile, en azından kısmen pazara ve onunla birlikte akan para sistemine bağlanmış durumda.

O halde, geriye en fazla bir temizlik operasyonu kaldı; artık pazarın yeni toplumları yutarak genişlemesi mümkün değil.

İkinci yoldan genişleme, en azından teorik olarak hâlâ mümkün. Hayal gücümüzü kullanarak, satacak ya da takas için kullanacak yeni ürün ve hizmetler geliştirebiliriz. Ama tam bu noktada, kendi tüketimi için üretim yapan adam önem kazanıyor. Ekonominin iki parçası arasındaki ilişki çok karmaşıktır. Kendi tüketimi için üretim yapan kişi, bazı malzemeleri ve aletleri sadece pazardan alabilir. Ama kişisel gelişimin hız kazanması ve birçok ürünle hizmetin pazardan uzaklaşması, burada da pazarlaştırma sürecinin sona ermesinin uzun sürmeyeceğini düşündürüyor.

Son olarak, boru hattının – dağıtımın – giderek karmaşık hale gelmesi, sürekli yeni araçların işe katılması, artık dönüşü olmayan bir noktaya ulaştığımızı akla getiriyor. Birçok noktada – geleneksel ölçülerle bile – alışveriş işlemlerinin maliyeti, üretim maliyetini aşmaya başladı. Bazı noktalarda bu süreç bir sınıra gelip dayandı. Bilgisayarlar ve tüketim amacıyla üretim sürecinin desteklediği teknoloji ise, daha az yatırıma ve daha basit bir dağıtıma yöneliyor. Bu açıdan, pazarlaştırma sürecinin bizim ömür süremizde değilse bile, yakın bir zamanda sona ereceği anlaşıyor.

Eğer “boru hattı projesi” sonlara yaklaştıysa, bunun işlerimiz, değerlerimiz, psikolojimiz açısından anlamı ne olabilir? Sonuçta pazar, sadece onun içinde dolaşan çelikten, ayakkabıdan, pamuktan ya da konserve kutusundan ibaret olamaz. Pazar, bu ürünlerin aktarımının gerçekleştiği bir yapıdır. Ama sadece ekonomik bir yapı da değildir. Bir organizasyon ve düşünce tarzı, bir dünya görüşü, belli beklentileri haklı çıkaran bir sistemdir. Bu açıdan, pazar, ekonomik olduğu kadar psiko-sosyal bir yapıdır da. Bunun doğrultusunda, etkileri ekonominin çok ötesine uzanır.

Milyarlarca insanı sistematik bir şekilde birleştirerek, pazarlaştırma süreci hiçbir ülkenin, hiçbir kültürün, hiçbir bireyin

kendi yazgısı üzerinde söz sahibi olmasına imkan bırakmadı. Pazar, ona katılmanın “ilericilik,” kendi kendine yetmenin “gericilik” olduğu inancını beraberinde getirdi. Bayağı seviyede bir maddiyat felsefesini yayarak, ekonominin ve ekonomik dürtülerin insan yaşamında en öncelikli güçler olduğu inancını kabul ettirdi. Yaşamı sözleşmeyle bağlı çeşitli işlerin birbiri ardına gerçekleştirilmesi olarak tanımlarken, toplumu “evlilik andı” veya “toplumsal sözleşme” gibi kavramlarla bir araya gelmiş bir bütün olduğuna inandırdı. Dolayısıyla, pazarlaştırma süreci, milyarlarca insanın eylemlerini olduğu gibi, düşünce tarzlarını ve değerlerini de biçimlendirerek, bunlara İkinci Dalga uygarlığının mührünü vurdu.

Artık pazarlaştırma süreci sona erdi. Bunun yerini alacak olan çağda, bizler sadece boru hattının bakımını yapacağız, eskiyen yerleri onaracağız. Hiç şüphesiz, artan bilgi akışına yer açabilmek için, önemli parçaları tekrar değiştireceğiz. Ama İkinci Dalga'nın pazarlaştırma hamlesine oranla çok daha az zaman, enerji, sermaye ve hayal gücü gerekecek. Sistem, eskiye oranla çok daha az malzeme ve makine, çok daha fazla insan kullanacak. Yeni biçimi ne ölçüde karmaşık olursa olsun, artık pazarlaştırma süreci uygarlığın en önemli projesi değildir.

Bu açıdan, Üçüncü Dalga, tarihin ilk “pazar ötesi” uygarlığını yaratacak.

Pazar ötesi derken, alışveriş ağına sahip olmayan, birbiriyle alışveriş yapmak istemeyen, yapabilecek durumda da olmayan, kendi kendine yeten küçük topluluklardan oluşmuş bir dünya düşünmüyorum. Geri dönmekten söz etmiyorum. Pazar ötesi derken, pazara bağlı kalan ama bu yapıyı kurma, yayma, geliştirme ve bütünleştirme ihtiyacı duymayan bir uygarlığı kastediyorum; çünkü, pazar zaten kurulmuş olduğu için, bu uygarlık tamamen yeni işlere yönelebilecek.

Pazarlaştırma projesinin bir bedeli vardı. Sadece ekonomik ölçüler içinde bile, bu bedel son derece ağırdı. Son üç asırdır insanlığın her iki sektörde de verimi artarken, bu verimin önemli bir bölümü pazarı genişletme projelerine ayrıldı.

Artık pazarı genişletme süreci tamamlandıysa, daha önce bu işe ayrılmış olan o muazzam enerji de daha insancıl işlere yöneltilir. Sadece bu olgu bile, uygarlıkta sayısız değişikliğe işaret eder. Şimdiye dek düşünülmesi bile mümkün olmayan bir ölçüde sanat eserleri yapılabilir, bilimsel ilerlemeler kaydedilebilir ve hepsinden önce, yepyeni sosyal ve politik kurumlar kurulabilir.

Bugün önemli olan şey, kapitalizm veya komünizm, enerji, gıda, nüfus, hammadde, sermaye veya işsizlik sorunu değil, pazarın yaşamımızda oynadığı rol ve uygarlığımızın geleceğidir.

Üreten tüketicinin eylemlerinin temelinde yatan şey de budur.

Ekonominin temelindeki yapı değişimi, enerji ve teknoloji alanlarında, bilgi sisteminde, aile ortamında ve iş dünyasında hissedilen, birbiriyle bağlantılı değişimlerin bir parçasıdır. Bu birbirine bağlı değişimler, dünya görüşümüzü yakından ilgilendirir. Bu alanda da tarihsel bir başkaldırı yaşıyoruz: Endüstri uygarlığının dünya görüşü, temelden değişiyor!

ZİHİNSEL KASIRGA

Daha önce bu kadar çok ülkede bu kadar çok insan – eğitimli ve entelektüel seviyesi yüksek olması gereken insanlar bile – kendilerini zihinsel açıdan böylesine çaresiz hissetmemiş, kendilerini böylesine kafa karıştırıcı bir ortamda bulmamışlardı. Çatışan vizyonlar, zihinsel evrenimizi altüst ediyor.

Her gün yeni modalar, bilimsel bulgular, dinler, hareketler ve ifadeler getiriyor. Doğaya tapmak, ESP, kutsal tıp, sosyobi-yoloji, anarşizm, yapısallık, neo-Marksizm, yeni fizik akımları. Doğu mistisizmi, teknofilya, teknofobyaya ve daha binlerce farklı akım ve karşı akım, insanların bilinçlerini altüst ediyor. Üstelik her biri kendi bilimsel uzman gruplarını getiriyor.

Yerleşik bilime karşı giderek artan saldırılar gözlemliyoruz. Dinsel esasçılığın dirildiğini ve insanların umutsuzca inanacak, tutunacak bir şeyler aradığını görüyoruz.

Bu çatışmanın büyük bölümü aslında yoğunlaşan kültürel savaşın bir sonucudur; Üçüncü Dalga'nın yeni biçimlenen fikirleriyle endüstriyel uygarlığın varsayımları. İkinci Dalga geleneksel görüşleri sarmalarken ve adına endüst-realite dediğim inanç sistemini yayarken olduğu gibi, bugün de son 300 yıl boyunca yerleşmiş ve hüküm sürmüş varsayımların temellerine saldıran felsefî bir isyanla karşılaşyoruz. Endüstri döneminin kilit fikirleri çürütülüyor, gözden çıkarılıyor, yenileniyor veya çok daha büyük ve güçlü teorilere dönüştürülüyor.

İkinci Dalga uygarlığının temel inançları son üç asır içinde kabul görürken, bu acı bir mücadeleyi de beraberinde getirdi. Bilimde, eğitimde, dinde, daha binlerce alanda, endüstrinin “ilerlemeci” düşünürleri, tarım toplumlarının değerlerini ve düşüncelerini yansıtan “gerici” düşünürlere karşı mücadele ettiler. Bugün endüstrinin savunucuları köşeye sıkışırken, yeni bir Üçüncü Dalga kültürü biçimlenmeye başlıyor.

DOĞANIN YENİ İMGESİ

Bu fikir çatışmasını göstermek için, doğa imgemizdeki değişimden daha iyi bir örnek bulamayız.

Son onyıda, dünyanın biyosferindeki tehlikeli değişimlere cevap olarak dünya çapında bir çevre hareketi gelişti. Bu hareket, kirlilik, yiyecek katkıları, nükleer santraller, otobanlar ve saç spreylerinden daha fazlasına saldırdı aslında. Bizi doğaya bağımlılığımızı yeniden düşünmeye zorladı. Bunun sonucu olarak, kendimizi doğayla kanlı bir savaşa girişmiş olarak görmek yerine, dünyayla ortak bir yaşamı veya uyumu vurgulayan yeni bir görüşe doğru ilerliyoruz. Düşmanca tutumu bir kenara atıp, düşmanca olmayan bir tutuma geçiyoruz.

Bilimsel seviyede, bu durum, doğa üzerinde yarattığımız etkileri yumuşatabilmek veya yapıcı şekillerde yönlendirebilmek için ekolojik ilişkileri anlamayı amaçlayan binlerce araştırmaya bizi götürdü. Bu ilişkilerin karmaşıklığını ve dinamizmini yeni anlamaya başlıyor, toplumun kendisini geri dönüşüm, yenilenebilirlik ve doğal sistemlerin taşıma kapasitesi gibi kavramlarla yeniden yapılandırıyoruz.

Bütün bunlar, doğaya karşı popüler tutumlarda belirgin bir değişime neden oluyor. Kamuoyu gözlemlerini veya pop şarkılarının sözlerini inceleyelim, reklamcılıkta görsel imgelere veya vaazların içeriklerine bakalım, sık sık doğaya karşı romantik de olsa vurgulu bir saygıyla karşılaşıyoruz.

Şehirlerde yaşayan milyonlar kırlık alanların özlemini kuruyor ve Şehir Toprak Enstitüsü kırsal kesimlere doğru belirgin bir kayış gözlemliyor. Doğal yiyeceklere ve doğal çocuk doğumuna, emzirmeye, biyoritimlere veya vücut bakımına ilgi son yıllarda patlama derecesinde arttı. Halkın teknolojiye karşı şüphesi o kadar yaygın ki bugün Gayri Safi Milli Hasıla'yı yakından takip eden en tek yönlü zihniyetler bile en azından doğanın korunması gerektiği fikrini savunuyorlar; teknolojinin doğaya verdiği zararların önceden tahmin edilmesi ve önlenmesi, aldırmazlık edilmemesi gerektiğini belirtiyorlar.

Ona zarar verme gücümüz arttığından, dünya artık İkinci Dalga uygarlığının sandığından daha kırılgan hale geldi. Aynı zamanda, her an biraz daha büyüyen ve karmaşıkleşan bir evrende giderek küçülen bir nokta halini alıyor.

(25 yıl kadar önce Üçüncü Dalga başladığından beri, bilim adamları doğanın en ücra köşelerini araştırabilmek için yeni araçlar icat ettiler. Bu lazerler, roketler, hızlandırıcılar, plazmalar, fantastik fotoğrafçılık becerileri, bilgisayarlar ve ışın cihazları, hayal gücümüzden fırlayarak etrafımızı sardı.

Bugün geçmişte İkinci Dalga süresince incelediğimizden çok dahabüyük, küçükveyahızlı fenomenleri inceleyebiliyoruz. Bugün sınırları en azından 100,000,000,000,000,000,000,000 mil uzakta kalan bir evrende, santimetrenin 1/1,000,000,000,000,000'ini inceleyebiliyoruz. İncelediğimiz bazı fenomenler o kadar kısa ömürlü ki saniyenin 1/10,000,000,000,000,000,000,000'inde gerçekleşiyorlar. Buna karşılık, astronomlarımız ve kozmoloji uzmanlarımız, evrenin 20,000,000,000 yaşında olduğunu tahmin ediyorlar. Araştırılabilir doğanın boyutları bile, dünün en vahşi tahminlerinin ötesine geçmiş durumda.

Dahası, bu baş döndürücü genişlikte, bize dünyanın yaşam içeren tek gezegen olmayabileceği söyleniyor. Astronom Otto Struve şöyle diyor: "Gezegenleri olması gereken yıldızların mu-

azzam sayısı, birçok biyologun yaşamın belli karmaşık moleküller bulunduğu takdirde özgün bir özellik olduğu sonucuna varması, tüm evrende kimyasal elementlerin aynı olması, güneş gibi yıldızların yaydığı ışık ve sıcaklık, sadece Dünya’da değil, Mars ve Venüs’te de suyun bulunması, bizi düşünce tarzımızı değiştirmeye zorluyor.” Bu da, dünya dışında diğer gezegenlerde yaşam bulunabileceği anlamına geliyor.

Elbette ki küçük yeşil insanımsılardan söz etmiyoruz. UFO’ları da kastetmiyoruz. Sadece, yaşamın dünyayla sınırlı olmayabileceğini söyleyerek, doğa ve içindeki yerimiz hakkındaki düşüncemizi değiştiriyoruz. 1960’lardan bu yana, bilim adamları karanlığı dinleyerek uzak mesafelerde yaşayan zeki canlılardan sinyaller almayı umuyorlar. Birleşik Devletler Kongresi, “Evrende Diğer Yerlerde Zeki Canlılar Bulunma Olasılığı” konusunda seminerler düzenliyor. Pioneer 10 uzay aracı, yıldızlar arası yolculuk yaparken bu canlıların bulma olasılığına yönelik resimli bilgiler taşıyor.

Üçüncü Dalga kendini giderek daha fazla hissettirirken, kendi gezegenimiz giderek küçülüyor ve daha kırılgan görünüyor. Evrendeki yerimiz giderek küçülüyor. Evrende yalnız olmaya bileceğimiz düşüncesi bile, bizi bir an durup düşünmeye teşvik etmeye yetiyor.

Doğa imgemiz, artık eskisi gibi değil.

EVİRİM TASARIMI

EvrİM imgemiz de bundan farklı değil; ya da en azından, evrimin kendisi.

Biyologlar, arkeologlar ve antropologlar, evrimin gizemlerini ortaya çıkarmaya çalışırken, benzer şekilde kendilerini önceki kuşakların hayal edebileceğinden çok daha büyük ve karmaşık bir dünyada buluyorlar. Bir zamanlar evrensel olarak kabul edilen kanunların, aslında belli türler için geçerli durumlar olduğunu görüyorlar.

Nobel Ödülü sahibi genetik uzmanı François Jacob şöyle diyor: “Darwin’den bu yana, biyologlar zaman içinde evrim mekanizmasının, yani doğal seleksiyonun bir tablosunu geliştirdiler. Bu temelde, genellikle tüm evrimin – kozmik, kimyasal, kültürel, ideolojik ve sosyal – benzer bir seleksiyon mekanizması kullandığını düşündüler. Ama bu anlayışlar yanlış görünüyor, çünkü kurallar her düzlemde değişiyor.”

Biyolojik düzlemde bile, bir zamanlar her yerde geçerli olduğu düşünülen kurallar sorgulanıyor. Bilim adamları, tüm biyolojik evrimin doğal seleksiyonun bir türevi olup olmadığını, moleküler seviyede Darwin’in doğal seleksiyon görüşünü çürütecek başka çeşitlemeler bulunup bulunmadığını araştırıyorlar. Japonya’daki Ulusal Genetik Enstitüsü’nden Dr. Motoo Kimura şöyle diyor: “Moleküler seviyede evrim, neo-Darwinizm’in beklentileriyle neredeyse hiç örtüşmüyor.”

Uzun süredir sürdürülen diğer varsayımlar da sarsılıyor. Biyologlar bize *eukaryotes*’in (insanlar ve diğer canlı formları) sonuçta daha basit olan *prokaryotes* hücrelerinden (bakteriler ve yosunlar da dahil) türediğini söylemişlerdi. Yeni araştırmalar şimdilerde bu teoriyi çürütüyor ve daha basit yaşam formlarının daha karmaşık kaynaklardan oluşmuş olabileceğini düşündürüyor.

Dahası, evrimin hayatta kalmayı garantilemek üzere uyum sağlama kavramını desteklemesi gerekirdi. Ama bugün uzun vadede yararı olan evrim gelişmelerine çarpıcı örnekler buluyoruz; uzun vadeli dezavantajlar pahasına! Acaba evrim hangisini destekliyor?

Bütün bunlar arasında en şaşırtıcı haber, Atlanta’daki Grant Park Hayvanat Bahçesi’nden geliyor; tamamen farklı kromozom yapılarına sahip iki maymun türünün birleşmesiyle, ortaya yepyeni bir melez maymun çıktığı söyleniyor. Araştırmacılar melezin soyunu devam ettirip ettiremeyeceğinden emin olamamaları da, tuhaf genetik yapısı, evrimin peş peşe gelen küçük değişim-

lerin yanı sıra, sıçramalar sayesinde de gerçekleşebileceğini düşündürüyor.

Evrimi pürüzsüz bir süreç olarak görmek yerine, bugün birçok bilim adamı ve arkeolog evrim kayıtlarındaki çok yönlü kollarda karşımıza çıkan “boşluk” ve “sıçramaları” açıklayabilmek için “felaket teorileri”ne dayanıyorlar. Diğerleri, küçük değişimlerin ani yapısal değişimlerle desteklenerek büyümüş olabileceklerini düşünerek bu konuda araştırmalar yapıyorlar. Isınan tartışmalar, bilim dünyasını bu fikirlerin her birinde parçalıyor ve zıt görüş gruplarına ayırıyor.

Ama bütün bu tartışmalar, tarihin akışını değiştiren tek bir gerçeğin yanında sönük kalıyor.

1953 yılında İngiltere’deki Cambridge Üniversitesi’nde genç bir biyolog, James Watson tek başında Eagle Pub’da otururken, meslektaşı Francis Crick heyecanla içeri girdi ve etraftaki herkese “yaşamın sırrını bulduklarını” duyurdu. Bu doğrudu. Watson ve Crick, DNA’nın yapısını keşfetmişlerdi.

1957 yılında, Üçüncü Dalga ilk etkilerini hissettirirken, Dr. Arthur Kornberg, DNA’nın kendini nasıl kopyaladığını öğrendi. O zamandan beri, popüler bir özeti belirttiği gibi, şunlar oldu: “DNA’nın şifresini kırdık... DNA’nın bilgileri hücrelere nasıl aktardığını öğrendik... Genetik fonksiyonlarını çözmek için kromozomları analiz ettik... Bir hücreyi sentezledik... İki farklı türden hücreleri birleştirdik... Saf insan genlerini izole ettik... Genlerin haritasını çıkardık... Bir geni sentezledik... Bir hücrenin kalıtsallığını değiştirdik.” Bugün dünyanın her yerindeki laboratuarlarda genetik mühendisler tamamen yeni canlı formları üretebiliyorlar. Evrimin kendisini çoktan geride bıraktılar bile.

İkinci Dalga düşünürleri, insan türünü uzun bir evrim sürecinin son noktası olarak görüyorlardı; Üçüncü Dalga düşünürleri ise, evrimin *tasarımcıları* olabileceğimiz gerçeğiyle yüzleşiyorlar. Evrim bir daha asla aynı olmayacak.

Doğa kavramı gibi, evrim de belirgin bir şekilde yeniden kavramsallaştırılıyor.

İLERLEME ADIMLARI

Doğa ve evrim hakkında İkinci Dalga fikirleri değişirken, ilerleme hakkındaki İkinci Dalga fikirlerini de yeniden değerlendirmemiz şaşırtıcı gelmemeli. Endüstriyel dönem, daha önce gördüğümüz gibi, her bilimsel buluşu veya “yeni geliştirilmiş ürün” insan mükemmelliğine doğru kaçınılmaz bir ilerleme olarak gören bir iyimserlikle karakterize ediliyordu. Üçüncü Dalga’nın ilk kez İkinci Dalga’yı ezmeye başladığı 1950’lerin ortalarından bu yana, çok az fikir bu inanç kadar eleştirilmiş ve hırpalanmıştır.

Ellilerdeki “vuruşlar” ve altmışlardaki hippiler, insan durumu hakkında iyimserliği değil, kötümserliği yaygın bir kültürel tema haline getirdiler. Bu hareketler, düşüncesizce iyimserliğin yerine düşüncesizce kötümserliği getirdi.

Çok geçmeden, kötümserlik moda haline geldi. Örneğin, 1950 ve 1960’lardaki Hollywood filmleri, 1930 ve 1940’lardaki kahramanların yerine anti-kahramanları getirdi; amacı olmayan asiler, gösterişli silahşorlar, karizmatik uyuşturucu satıcıları, sert motosikletliler ve cahil (ama ruhu güçlü) serseriler. Hayat, kimse kazanamadığı bir oyundu artık.

Kurgu, drama ve sanat da İkinci Dalga uygarlığında bir mezarlık umutsuzluğuna büründü. Ellili yılların başlarında, Camus kendisinden sonra gelecek sayısız romancının izleyeceği temaları çoktan tanımlamıştı bile. Bir İngiliz eleştirmen, bunları şöyle özetliyordu: “İnsan kusurlu, politik teoriler göreceli, otomatik ilerleme bir hayaldir.” Bir zamanlar ütöpik maceralarla dolu bilimkurgu bile, kötümser hale geldi ve genellikle Huxley ve Orwell’in zayıf taklitleri olmanın ötesine geçemedi.

Teknoloji, bir ilerleme motoru olarak görülmek yerine, giderek artan bir şekilde hem insan özgürlüğünü hem de fi-

ziksel çevreyi yok eden bir dev gibi göründü. Birçok çevreci için, “ilerleme” gerçekten de kirli bir kelime haline gelmişti. Kitabevlerine dolan kalın ciltlerin üzerinde *The Stalled Society* (Hareketsiz Toplum), *The Coming Dark Age* (Yaklaşan Karanlık Çağ), *In Danger of Progress* (İlerleme Tehlikesi Altında) veya *The Death of Progress* (İlerlemenin Ölümü) gibi başlıklar göze çarpıyordu.

İkinci Dalga toplumu yetmişli yıllara başlarken, Roma Kulübü’nün *The Limits of Growth* (Gelişimin Sınırları) başlıklı raporu, ardından gelen onyıllın büyük bölümünü etkisi altına alacak bir cenaze havası yarattı. Bu rapora göre endüstri dünyasını çalkantılar, işsizlik, enflasyon gibi felaketler bekliyordu ve 1973 yılındaki petrol ambargosu bunu açıkça gösteriyordu. Henry Kissinger, Batı’nın gerileyişinden söz ediyor, birçoklarının tüylerini ürpertecek yeni mesajlar gönderiyordu.

Bu umutsuzluğun haklı olup olmadığına karar vermek okura kalmış. Ama kesin olan bir şey var: Kaçınılmaz tek yönlü ilerleme kavramı, yani endüst-realitenin diğer sütunu, İkinci Dalga uygarlığının sonu yaklaşırken daha az alıcı buldu.

Bugün dünya çapında hızla yayılan bir görüş, ilerlemenin artık teknoloji veya maddi yaşam standartlarıyla ölçülemeyeceği yönündedir; ahlak, estetik, politika veya çevre açısından çürümüş bir toplum, ne kadar zengin veya teknolojik açıdan ne kadar ilerlemiş olursa olsun, kesinlikle ileri bir toplum olarak kabul edilemez. Kısacası, ilerlemenin çok daha kapsamlı bir kavramına doğru ilerliyoruz; ilerleme artık otomatik şekilde gerçekleşmiyor ve artık sadece maddi kriterlerle tanımlanmıyor.

Aynı zamanda, toplumların tek bir doğrultuda ilerlediklerini, bir toplumun otomatik olarak bir kültürel istasyondan daha ileri seviyedeki bir diğerine geçtiğini de artık daha az düşünüyoruz. Çok çeşitli yol ayrımları olabilir ve toplumlar çok çeşitli şekillerde ciddi gelişmeler gösterebilirler.

İlerlemeyi artık birçok dalı geleceğe doğru uzanan bir ağaç gibi düşünüyoruz. Bu açıdan bakıldığında, günümüzde daha fazla çeşitliliğe kayan, kitlesellikten uzaklaşan bir dünya, önemli bir ileri doğru sıçrama halinde algılanabilir.

Bundan sonra ne olursa olsun, kültürün bir daha eski saf, tekyönlü, Pollyanna tarzı ilerlemeci anlayışa dönmesi pek olası değildir.

Dolayısıyla, son onyıllarda, doğanın, evrimin ve ilerlemenin yeniden kavramsallaştırılmasına tanık olduk. Ama bu kavramlar, daha temel fikirlere dayanıyordu; zaman, alan, madde ve nedensellik hakkındaki varsayımlarımıza. Üçüncü Dalga bu varsayımları da çürütüyor; yani İkinci Dalga uygarlığını bir arada tutan entelektüel yapıyı ortadan kaldırıyor.

• • •

ZAMANIN GELECEĞİ

Ortaya çıkan her yeni uygarlık, sadece insanların günlük yaşamda zamana yaklaşımında değil, zamanla ilgili zihinsel haritalarında da değişiklikleri beraberinde getirir. Üçüncü Dalga, bu zaman haritalarını yeniden çiziyor.

Newton'dan bu yana İkinci Dalga uygarlığı zamanı geçmişten geleceğe uzanan düz ve tek bir çizgi gibi gördü. Zamanın evrenin her yerinde aynı, mutlak, madde ve alandan bağımsız olduğunu varsaydı. Her anın veya zaman diliminin, bir sonrakiyle aynı olduğunu düşündü.

Bugün, astrofizikçi ve yazar John Gribbin şöyle diyor: "Saygın akademik referanslara ve yıllara yayılan araştırma deneyimlerine sahip aklı başında bilim adamları, bizi sakince bilgilendiriyorlar ki zaman saatlerimiz ve takvimlerimiz tarafından gösterilen sabit bir hızla ileri doğru akan bir şey değildir ve doğası değiştirilip çarpıtılabilir; öyle ki ortaya çıkan sonuç, ölçerken nereye durduğunuza bağlı olarak değişebilir. Uç noktada, süper-

çökük nesneler – kara delikler – zamanın akışını tamamen ortadan kaldırarak, onu durdurabilirler.”

Yüzyılın başlarında, Einstein zamanın sıkıştırılabileceğini ve genişletilebileceğini çoktan kanıtlamış, zamanın mutlak olduğu kavramını havaya uçurmuştu. İki gözlemci ve bir tren rayıyla, artık klasikleşmiş bir deneyi yapmıştı:

Bir adam demiryolunun kenarında dururken, aynı anda iki yıldırımı birden görür; biri rayların kuzey ucunda, diğeri güney ucundadır. Gözlemci ikisinin ortasında durmaktadır. İkinci bir gözlemci, yol boyunca kuzeye doğru hızla yol alan bir trendedir. Dışarıdaki gözlemcinin yanından geçerken, yıldırımları o da görür. Ama onun gözünde iki yıldırım aynı anda gerçekleşmez. Tren birinden diğerine doğru hızla yol aldığından, birinden gelen ışık, ona diğerinden daha çabuk ulaşır. Hareket halindeki trende oturan adama göre, kuzeydeki yıldırım daha önce gerçekleşmiştir.

Günlük yaşamda mesafeler çok küçük ve ışık hızı çok yüksek olduğu için, fark algılanamaz ama bu örnek, Einstein'ın fikrini açıklamaktadır: Olayların kronolojik sıralaması – zaman içinde neyin birinci, ikinci veya üçüncü geldiği – gözlemcinin konumuna bağlıdır. Zaman mutlak değil, görecelidir.

Bu, klasik fiziğin ve endüst-realitenin dayandığı zaman kavramından çok uzaktır. İkisi de, “önce” veya “sonra” kavramlarının gözlemciden bağımsız olarak sabit bir anlamı olduğuna inanmıştır.

Bugün fizik hem dışa hem de içe doğru patlıyor. Her geçen gün fizikçiler yeni teoriler öne sürüyor, yeni temel partiküller veya astrofizik fenomenleri keşfediyorlar; bunlardan bazıları, zaman kavramımızda başka değişiklikler de yapıyor.

Örneğin, ölçeğin bir ucunda, kara delikler gökyüzünde beliyor, her şeyi emiyor, ışığı yutuyor, fizik kanunlarını altüst ediyorlar. Bu karanlık kasırgalar, enerji ve maddenin ortadan kay-

bolduğu alanlar. Fizikçi Roger Penrose, kayıp enerji ve madde-
nin başka bir evrende yeniden ortaya çıkmasını sağlayan “beyaz
delik”lerden bile söz etti; bu ne anlama geliyorsa.

Bir kara deliğin yakınında geçirilen tek bir saniyenin, dün-
yada geçen bir yüzyıla eşit olabileceğine inanılıyor. Dolayısı-
yla, Yıldızlararası Görev Kontrolü bir kara deliği araştırmak için
uzay gemisi gönderirse, geminin yerine ulaşması için bir milyon
yıl beklememiz gerekebilir. Kara delik civarında yerçekimi bo-
zulduğu için, geminin saati sadece birkaç dakika veya saniye
geçtiğini gösterecektir.

Geniş gökyüzünü bir kenara atıp mikroskobik partikül dün-
yasına girdiğimizde, aynı derecede şaşırtıcı fenomenlerle karşıla-
şıyoruz. Columbia Üniversitesi’nden Dr. Gerald Feingber, ışıktan
daha hızlı hareket eden, bu yüzden zamanın akışını geri döndü-
ren ve adına *tachyon* denen partiküller bulunduğunu öne sürdü.

İngiliz fizikçi J. G. Taylor bize şunları anlatıyor: “Mikrosko-
bik zaman kavramı, makroskobik olandan çok farklıdır.” Başka
bir fizikçi, Fritjof Capra, bunu şu şekilde ifade ediyor: “Zaman,
evrenin farklı yerlerinde farklı hızlarda akıyor.” Dolayısıyla,
zamanın tekliğinden söz etmemiz kesinlikle mümkün olamaz;
evrenin farklı yerlerinde, farklı şartlar altında farklı şekillerde
akan zamanlar olmalıdır. Bütün bunlar, İkinci Dalga’nın evrensel
uzamsal zaman kavramını yerle bir ediyor.

Yani, zamanı sosyal olarak kullanımımızda radikal bir şekil-
de yeniden yapılanmaya gittiğimiz bir dönemde – işlerde esnek
zaman kullanımı başlatarak, işçileri montaj bandının ritminden
bağımsız hale getirerek ve 19. Bölüm’de açıkladığımız diğer şe-
killerde – zaman konusundaki teorik imgelerimizi tepeden tır-
nağa yeniliyoruz. Bu teorik keşifler şu anda günlük hayat için
hiçbir anlam ifade etmiyormuş gibi görünse de, kara tahtanın
üzerindeki tartışmalı tebeşir yazıları için de aynı şey geçerliydi;
atomu parçalamayı mümkün kılan formüllerden söz ediyorum.

UZAY YOLCULARI

Zaman kavramımızdaki bu değişimlerin birçoğu, aynı zamanda teorik alan anlayışımızda da gedikler açıyor, çünkü ikisi aslında birbirine son derece bağlı kavramlar. Ama alan imgemizi daha kısa vadeli şekillerde de değiştiriyoruz.

Hepimizin yaşadığı, çalıştığı ve oynadığı alanları da değiştiriyoruz. İşe gitme şeklimiz, ne kadar uzağa ve ne sıklıkta yolculuk yaptığımız, nerede yaşadığımız; bütün bunlar, alan deneyimimizi etkiliyor ve hepsi değişiyor. Aslında, Üçüncü Dalga gelirken, insanlığın alan ve uzayla ilişkisinde de yepyeni bir döneme giriyoruz.

Dünyanın her yerine tarımı yayan Birinci Dalga, daha önce gördüğümüz gibi, beraberinde kalıcı tarım yerleşim alanlarını getirmiş, çoğu insan bütün hayatları boyunca doğdukları yerden en fazla birkaç kilometre uzaklaşmışlardı. Tarım, uzamsal açıdan yoğun, yerleşik bir düzen getirmiş, yerel duyguları ve bağları güçlendirmişti; yani köy zihniyetini.

Buna karşılık İkinci Dalga uygarlığı, dev nüfusları büyük şehirlere odaklamıştı ve uzaklardan kaynak çekmesi ve ürünleri belli mesafelere dağıtması gerektiği için, insanları hareketlendirmişti. Yarattığı kültür, uzamsal açıdan genişti ve köyden ziyade şehirlere veya ülkeye odaklanıyordu.

Üçüncü Dalga, nüfusu odaklamak yerine dağıtarak uzamsal deneyimimizi tamamen değiştiriyor. Dünyanın henüz endüstrileşmekte olan bölgelerinde milyonlarca insan hâlâ şehir bölgelelerine dolarken, ileri teknoloji ülkelerinin hepsinde bu akışın tersi gözlemleniyor. Tokyo, Londra, Zürih, Glasgow ve düzinelerce büyük şehir, nüfusunun bir bölümünü elinden kaçırırken, daha küçük veya orta büyüklükte şehirler giderek büyüyor.

Amerikan Yaşam Sigortası Konseyi şöyle açıklıyor: “Bazı şehir uzmanları, büyük bir Birleşik Devletler şehrinin geride kaldığına inanıyor.” *Fortune* dergisi, “ulaştırma ve iletişim teknolo-

jisi, büyük şirketleri geleneksel merkez şehirlere bağlayan kor-donları kesti,” diye bildiriyor. *Business Week* ise, “Önemli Şehir-leri Olmayan Bir Ülke Olasılığı” başlıklı bir makale yayınlıyor.

Nüfusun bu şekilde dağıtılması, zaman içinde gerek kişisel ve gerekse sosyal alan, kabul edilebilir yolculuk mesafesi, yer-leşim yoğunluğu konularındaki ve diğer birçok konudaki varsay-ımlarımızı ve beklentilerimizi değiştirecektir.

Bu tür değişimlere ek olarak, Üçüncü Dalga aynı zamanda büyük ölçüde yerel ama aynı zamanda küresel – hatta galaktik – olan yeni bir görünüş getiriyor. Her yerde, yeni bir “toplum” ve “mahalle” odaklanması görüyoruz.

İleri iletişim teknolojileri yayıldıkça ve biz işi tekrar elekt-ronik evlere geri çektikçe, bu yeni ikili odağı teşvik edeceğiz; böylece çok sayıda insan evinde veya evine yakın kalacak, daha az hareket edecek, işten ziyade zevk için yolculuk yapacak ve bu arada zihinleri ve mesajları dünyanın her yerine ve belki iler-leyen zamanlarda uzaya bile ulaşacak. Üçüncü Dalga zihniyeti, yakın ve uzak kavramlarını birleştiriyor.

Ayrıca, daha dinamik ve göreceli alan imgeleri de geliştiriy-o-ruz. Kendi ofisimde, New York’un ve civarının uzaydan uydular tarafından çekilmiş fotoğrafları var. Uydu fotoğrafları inanılmaz derecede güzel soyut çalışmalar gibi görünüyor; deniz yemyeşil, sahil şeridi son derece detaylı. U-2 fotoğrafları şehri kızılötesi gösteriyor ve öylesine detaylı ki Metropolitan Müzesi’ni ve hat-ta La Guardia Havalimanı’nda rampada bekleyen uçakları gör-mek bile mümkün. La Guardia’daki uçaklardan söz etmişken, bir NASA yetkilisine, fotoğraflar daha da büyütüldüğü takdirde kişinin kanatlara işlenmiş şerit veya amblemleri görüp göreme-yeceğini sordum. Bana keyifli bir hoşgörüyü baktı ve şöyle dedi: “Dalga geçiyorsun, değil mi? Elbette görebiliriz.”

Ama artık hareketsiz resimlerle yetinmek zorunda da deği-liz. Wisconsin Üniversitesi’nden kartografi profesörü Arthur H.

Robinson, on yıl veya biraz daha uzun bir süre içinde, uydula canlı bir haritaya bakmamıza izin vereceğini söylüyor; bir şey veya bir ülkeye bakarak, olayları oldukları anda izleyebileceği

Bu aşamaya geldiğimizde, harita artık statik bir sunum değil bir film haline gelecek; sadece dünya yüzeyinde olanları değil toprak altında olanları da katman katman gösterebileceği içi aslında hareketli bir röntgen ışını olduğunu bile söyleyebiliriz. Bu, bölgenin ve onunla ilişkimizin duyarlı, sürekli değişen bir imgesini sunacak.

Bu arada bazı haritacılar, İkinci Dalga sınıflarında görülen geleneksel dünya haritasına karşı çıkıyorlar. Endüstri devriminden bu yana, dünyada en yaygın şekilde kullanılan harita, Mercator projeksiyonuna dayanıyordu. Bu harita türü okyanuslarda kullanmak için elverişli olmakla birlikte, toprak yüzeylerinin ölçüsünü belirgin şekilde bozar. Eğer Mercator yöntemini kullanıyorsa, elinizin altındaki atlası baktığınızda, İskandinavya'nın Hindistan kadar geniş olduğunu görürsünüz; oysa Hindistan, onun üç katı büyüklüğündedir.

Haritacılar arasında, bir Alman tarihçi olan Arno Peters'in toprak yüzeylerini birbirleriyle doğru orantıda göstermek amacıyla geliştirdiği yeni bir projeksiyon sistemi ateşli tartışmalara neden oluyor. Peters, Mercator haritasındaki bozuklukların endüstri ülkelerinin kibrini güçlendirdiğini, endüstrileşmemiş dünyayı doğru bir politik – ve kartografik – açıdan görmemizi zorlaştırdığını söylüyor.

“Gelişmekte olan ülkelere, yüzeyleri ve önemleri açısından hile yapıldı,” diyor Peters. Avrupalı veya Amerikalı gözüne tuhaf gelen haritası, küçülmüş bir Avrupa, düzleşmiş bir Alaska, Kanada ve Sovyetler Birliği, çok daha uzamış bir Güney Amerika, Afrika, Arabistan ve Hindistan gösteriyor. Peters haritasının altmış bin kopyası, bir Alman din misyonu olan Weltmission ve diğer dini organizasyonlar tarafından endüstrileşmemiş ülkelere dağıtıldı.

Bu tartışmalar, tek bir “doğru” harita olmadığını, sadece farklı alan imgelerinin farklı amaçlara hizmet ettiğini gösteriyor. En gerçek kelime anlamıyla, Üçüncü Dalga’nın gelişi, dünyaya bakışımız için yeni bir yöntem getiriyor.

BÜTÜNCÜLÜK VE YARIMCILIK

Konuları birbirlerinden ayrı olarak incelemeye vurgu yapan İkinci Dalga kültüründen, bağlamları, ilişkileri ve bütünlüğü vurgulayan Üçüncü Dalga kültürüne geçerken, doğaya, evrime, ilerlemeye, zamana ve alana bakışımızdaki bu derin değişimler bir araya gelmeye başlıyor.

Ellili yılların başlarında, neredeyse biyologların genetik şifreyi çözdükleri zamanda, Bell Laboratuvarları’ndaki iletişim teorisyenleri ve mühendisler, IBM’deki bilgisayar uzmanları ve Fransa’da Le Centre National de Recherche Scientifique’deki uzmanlar, yoğun ve heyecanlı bir çalışma sürecine girdiler.

2. Dünya Savaşı sırasında sürdürülen “operasyon araştırmaları”na dayanarak ama onun çok ötesine geçerek, bu çalışma otomasyon devrimini yarattı; böylece fabrika ve ofislerde Üçüncü Dalga üretimini sağlayan teknoloji türünü ortaya koydu. Ama donanımınla birlikte, yeni bir düşünce tarzı da geldi: Otomasyon devriminin kilit ürünü, “sistem yaklaşımı” idi.

Descartes tarzı düşünenler içeriklerin analizini vurgularken ve genellikle bağlamı unutturken, sistem düşünürleri sistem teorisinin ilk savunucularından Simon Ramo’nun adına “sorunlara bölük pörçük yerine bütünden bakış” dediği prensibi vurguluyorlardı. Alt sistemler ve bunların oluşturduğu daha büyük bütünlükler arasındaki ilişkileri vurgulayarak, sistem düşünürleri 1950’lerin ortalarından itibaren güçlü bir kültürel etki yaratmaya başladılar. Sosyal bilimciler ve psikologlar, felsefeciler ve dış politika analistleri, mantıkçılar ve dilbilimciler, mühendisler ve yöneticiler, bu dili ve kavramları benimsediler.

Ama sistem teorisinin savunucuları sadece son bir-iki onyılda sorunlara daha bütüncü bir bakış açısı getirilmesi gerektiğini savunanlar değildi.

Dar görüşlü aşırı uzmanlaşmaya karşı tepki, 1970'lerde çevre kampanyalarından güç aldı; bu dönemde ekolojistler giderek artan bir şekilde doğanın "ağını," türler arasındaki ilişkileri ve ekosistemlerin bütünlüğünü keşfettiler. Barry Lopez, *Environmental Action* (Çevresel Eylem) adlı kitabında şöyle diyordu: "Çevreci olmayanlar, nesneleri ve konuları içeriklerine bölüp, tek tek ele alma eğilimindedirler. Buna karşılık, çevreciler konuları ve nesneleri oldukça farklı açıdan görürler... Doğal dürtüleri, tek bir parçayı çözmeye çalışmak değil, bütünü dengelemektir." Ekolojik yaklaşım ve sistem yaklaşımı, sentez ve bilginin bütünleşmesi konusunda aynı prensipleri paylaşıyor gibi görünüyor.

Bu arada üniversitelerde giderek artan bir şekilde disiplinler arası düşünceye dikkat çekiliyor. Bölümler arasındaki sınırlar hâlâ fikirlerin paylaşılmasını ve karşılıklı beslenmesini engellerken, bu talep o kadar yaygınlaştı ki neredeyse ritüel bir nitelik kazandı.

Entelektüel yaşamdaki bu değişimler, kültürün diğer alanlarında da kendini gösteriyor. Örneğin, doğru dinleri uzun zamandır Avrupalı orta sınıf arasında minik bir kesime hitap ediyordu ama endüstri toplumu dağılmaya başladığında, binlerce Batılı genç, Hintli bilgeleri yüceltmeye, 16 yaşındaki guruyu dinlemek için Astrodome'a doluşmaya, ragaları dinlemeye, Hint tarzı vejetaryen restoranları açmaya ve Beşinci Cadde'de dans etmeye başladılar. Dünya'nın parçalara bölünmediğini, "birlik" olduğunu haykırıyorlardı.

Zihinsel sağlık alanında, psikoterapistler gestalt terapisi yardımıyla "kişinin bütünü" iyileştirmenin yollarını aramaya başladılar. Birleşik Devletler'de öyle bir gestalt patlaması gerçekleşti ki her taraf gestalt terapistleriyle ve enstitüleriyle doldu. Psikote-

rapist Frederick S. Perls'e göre bu faaliyetin amacı, kişinin duyu farkındalığının, algılarının ve dış dünyayla ilişkilerinin "bütünleştirilmesi süreciyle insan potansiyelinin artırılması" idi.

Tıpta, "holistik sağlık" hareketi başladı; bu hareket, kişinin iyiliğinin fiziksel, ruhsal ve zihinsel bütünlüğüne bağlı olduğu inancına dayanıyordu. Ciddi tıbbi ilerlemelerle çeşitli hileleri birleştiren hareket, 1970'lerin sonlarında büyük güç kazandı.

Science şöyle bildiriyor: "Birkaç yıl önce, federal hükümetin inanç sağlığı, iridoloji, akubaskı, Budist meditasyonu ve elektrotıp gibi başlıkları ele alan bir sağlık konferansı için fon ayıracağını düşünmek imkansızdı. O zamandan beri, alternatif tıp yöntemlerine ve sistemlerine ilgi inanılmaz derecede arttı ve bunların hepsi holistik sağlık başlığı altında toplanıyor."

Bu kadar çok farklı alanda bu kadar çok faaliyet sürerken, "bütüncülük" veya "kutsalcılık" terimlerinin popüler terminolojiye girmesine şaşmamak gerek. Bugün neredeyse birbirleri yerine kullanılıyorlar. Dünya Bankası'ndan bir uzman, "şehir bacaklarının kutsal anlayışı"na çağrı yapıyor. Birleşik Devletler Kongresi'nde bir araştırma grubu, uzun vadeli "holistik" araştırmalar yapılmasını istiyor. Bir müfredat uzmanı, okullarda "holistik okuma ve değerlendirme" uygulanmasını öneriyor. Beverly Hills'de bir güzellik merkezi, "holistik egzersiz" sunuyor.

Bu hareketlerin, modaların ve kültürel akımların her biri diğerinden farklı. Ama ortak noktaları açık. Hepsi, bütünün parçalar halinde ayrı ayrı ele alınabileceği görüşüne saldırıyor. Dürütleri, felsefeci Ervin Laszlo'nun sözleriyle özetleniyor: "Bizler doğanın iç içe geçmiş sistemlerinin bir parçasıyız ve bilgili 'genellemeciler' bu bağlantıların kalıplarıyla ilgili sistematik teoriler geliştirmedeği sürece, kısa vadeli projelerimiz ve sınırlı kontrollerimiz bizi kendi yıkımımıza götürebilir."

Parçacılığa bu şekilde saldırı öylesine güçlendi ki aslında birçok fanatik "holist" bütünü kovalarken parçaları gerçekten

unutmaya başladı. Bunun sonucu bütüncülük filan değil, baş bir parçalanma oluyor. Diğer bir deyişle, aslında bütüncülükle yarımıcılık gibi kalıyor.

Daha düşünceli eleştirmenler ise, İkinci Dalga analitik becerileri ile senteze çok daha fazla vurgu yapmak arasında bir denge kurmaya çalışıyorlar. Bu fikir, belki de en iyi haliyle, ekoloji uzmanı Eugene P. Odum'un sistemlere parçalarının yanı sıra bütün olarak bakmaları için meslektaşlarını bütüncülüğü indirgemecilikle birleştirmeye teşvik ederken söylediklerinde görülebilir: "Parçalar daha büyük fonksiyonel bütünler yaratmak üzere birleştiğinde, daha önce mevcut olmayan veya alttaki seviyede görülemeyen yeni özellikler ortaya çıkar..."

"Bu, indirgemeci bilimi bırakmamız gerektiği anlamına gelmiyor, çünkü insanlık bu yaklaşımdan çok büyük yararlar gördü. Ama artık araştırmaların büyük ölçekli birleşik sistemlerle desteklenmesi zamanı geldi."

Birlikte ele alındığında, sistem teorisi, ekoloji ve bütünlükçü düşünce – tıpkı zaman ve alanla ilgili değişen kavramlarımız gibi – İkinci Dalga uygarlığının entelektüel terimleri üzerine gerçekleşen kültürel saldırının parçalarını oluşturuyor. Ama bu saldırı doruk noktasına ulaşmak üzere, çünkü olayların neden olduğu konusunda yeni bir görüş doğuyor: Yani yeni nedensellik.

KOZMİK OYUN SALONU

İkinci Dalga uygarlığı, bize olayların neden olduğunu bildiğimiz (ya da en azından bilebileceğimiz) konusunda rahatlatıcı bir güven vermişti. Gerçekleşen her fenomenin zaman ve alanda belirlenebilir, eşsiz bir yeri olduğunu söylüyordu. Aynı şartların daima aynı sonuçları doğuracağını söylüyordu. Bütün evrenin istekalardan ve bilardo toplarından oluştuğunu söylüyordu; yani neden ve sonuçlardan.

Bu mekanik nedensellik görüşü, son derece yararlıydı ve hâlâ da öyle. Hastalıkları tedavi etmemize, dev gökdelenler yapmamıza, becerikli makineler üretmemize ve dev organizasyonlar kurmamıza yardımcı oluyor. Ama basit makinelerin işleyişi gibi fenomenleri açıklamakta etkili olsa da, gelişim, çürüme, ani buluşlar sayesinde yeni karmaşıklık seviyelerine çıkış, aniden patlak veren büyük değişiklikler veya minik olayların – genellikle şans eseri – dev, patlayıcı güçlere dönüşmesi gibi fenomenleri açıklamakta yetersiz kalıyor.

Bugün Newton tarzı bilardo masası, kozmik oyun salonunun bir köşesine atılıyor. Mekanik nedensellik, tüm fenomenler için değil, sadece bazıları için uygulanabilir kabul ediliyor ve doğa, evrim ve ilerleme, zaman, alan ve madde konularındaki görüşlerimiz hızla değişirken, tüm dünyada araştırmacılar ve bilim adamları yeni bir şans ve nedensellik görüşü üzerinde duruyor.

Japonya doğumlu epistemoloji uzmanı Magoroh Maruyama, Fransız sosyolog Edgar Morin, Stafford Beer ve Henri Laborit gibi bilgi teorisyenleri ve daha birçokları, doğan, yaşayan, gelişen, ölen mekanik dışı sistemlerde nedenselliğin nasıl işlediği konusunda ipuçları sunuyorlar. Nobel Ödülü sahibi Belçikalı Ilya Prigogine, düzen ve kaos, şans ve zorunluluk fikirlerinin ve bunların nedensellik bağlantisının çarpıcı bir sentezini sunuyor.

Kendini hissettirmeye başlayan Üçüncü Dalga nedenselliği kısmen sistem teorisinden yola çıkıyor: Yani geri bildirim fikrinden. Bunun klasik bir örneği, oda sıcaklığını belli bir seviyede tutan ev termostatu olabilir. Termostat sobayı yakıyor ve sonra sıcaklığın yükselişini gözlemliyor. Oda yeterince ısındığında, sobayı kapatıyor. Sıcaklık düştüğünde, ortamdaki değişikliği algılıyor ve sobayı tekrar çalıştırıyor.

Burada gördüğümüz şey, belli bir seviyeyi aşmak üzere olduğunda dengeyi koruyan, değişimi bastıran bir geri bildirim

sürecidir. “Olumsuz geri bildirim” denen bu olgunun amacı, istikrarı korumaktır.

Olumsuz geri bildirim tanımlandığında, 1940’ların sonlarında ve 1950’lerin başlarında bilgi teorisyenleri ve sistem düşündürleri tarafından incelendiğinde, bilim adamları bunu gösterebilecekleri örnekler veya analogiler aramaya başladılar. Şaşırtıcı ve heyecan verici bir şekilde, fizyolojiden (örneğin, vücudun sıcaklığını koruma yöntemi) politikaya kadar (“kurumun” kabul edilir düzeyin ötesine geçtiğinde huzursuzluğu bastırmasında olduğu gibi) birçok alanda benzer örnekler buldular. Olumsuz geri bildirim, her yerde işe yarıyor ve dengenin veya istikrarın korunmasını sağlıyor gibiydi.

Ama 1960’ların başlarında, Profesör Maruyama gibi eleştirmenler, istikrara çok fazla önem verildiğini ve bu arada değişime yeterince odaklanılmadığını fark ettiler. Maruyama’ya göre burada gereken, “olumlu geri bildirim” üzerinde daha fazla araştırma yapılmasıydı; değişimi bastırmak yerine güçlendiren, istikrarı korumak yerine bozan, bazen aşırı baskı yaratan yöntemler. Maruyama’ya göre, olumlu geri bildirim sistemdeki küçük bir tetiklemeyi alıp, yapıyı tehdit edecek büyüklükte bir sarsıntıya çevirebilirdi.

Olumlu geri bildirim istikrarı yıktığı ve kendi kendine beslendiği için, kötü döngüleri ve erdemli olanları açıklayabiliyordu. Yine termostatu düşünün ama bu kez alıcılarının veya tetik mekanizmasının tersine ayarlandığını varsayın. Oda ısındığı her seferinde, termostat sobayı kapatmak yerine açabilir ve sıcaklığı daha yüksek seviyelere taşıyabilir. Ya da Monopol oyununu (veya aynı şekilde gerçek hayat ekonomilerini) düşünün. Bir oyuncu ne kadar çok paraya sahip olursa, o kadar çok mal alabilir ve bu da daha fazla kira geliri ve dolayısıyla daha fazla mal almasını sağlayacak daha fazla para anlamına gelir. İkisi de, olumlu geri bildirim örnekleridir.

Olumlu geri bildirim, kendini harekete geçiren her türlü yöntemi ve süreci açıklayabilir; örneğin, Birleşik Devletler daha büyük bir silah yaptığı her seferinde Sovyetler Birliği'nin de yeni bir silah yaratması, bunun da Birleşik Devletler'i daha büyük bir silah yapmaya itmesi gibi... Hem de küresel çılgınlığa varacak düzeyde!

Olumsuz ve olumlu geri bildirimleri bir araya getirdiğimizde ve bu ikisinin kompleks organizmalarda – insan beyninden ekonomiye kadar – nasıl iç içe geçtiğini gördüğümüzde, şaşırtıcı manzaralarla karşılaşırız. Gerçekten de, kültür olarak herhangi bir karmaşık sistemi tanıdığımızda – biyolojik organizma, bir şehir veya uluslararası politika düzeni olsun – hem değişim güçlendiricileri hem de değişim engelleyicileri bir arada görüyoruz; hem olumlu hem de olumsuz geri bildirim döngüleri birbirleriyle iç içe geçiyor ve etrafımızı saran dünyada tamamen yeni bir karmaşıklık seviyesiyle karşılaşırız. Bunun sonucunda, nedensellik anlayışımız ilerliyor.

Ama bu değişim engelleyicilerin ve güçlendiricilerin biyolojik veya sosyal sistemlerde başından itibaren bulunmadığını gördüğümüzde, anlayışımızda yeni bir sıçrama gerçekleşiyor; başlangıçta var olmayabilir ve sonradan eklenebilirler ve bu durum bazen şans eseri gerçekleşebilir. Rasgele bir olay, fantastik bir beklenmedik sonuçlar zincirini harekete geçirebilir.

Bu, bize değişimin neden genellikle zor izlendiğini, neden sürprizlerle dolu olduğunu da açıklıyor. Yavaş, istikrarlı, dengeli bir sürecin aniden patlayıcı bir değişime dönüşmesinin nedeni de budur. Buna karşılık, benzer başlangıç şartları, son derece benzersiz sonuçlara yol açabilir; bu, İkinci Dalga zihniyetine yabancı gelen bir fikirdir.

Yavaşça şekillenen Üçüncü Dalga nedenselliği, karşılıklı etkileşen güçlerden oluşmuş karmaşık bir dünyayı resmediyor; şaşkınlıklarla, değişim güçlendiriciler ve engelleyicilerle, bunla-

rın yanı sıra diğer birçok unsurla dolu bir dünya; sadece tahmin edilir bir şekilde birbirine çarpan ve kozmik bilardo masasında sürekli hareket eden bilardo topları değil. Bu, İkinci Dalga mekanizmalarının önerdiğinden çok daha tuhaf bir dünya.

İkinci Dalga mekanik nedenselliğinin önerdiği gibi, her şey prensipte tahmin edilebilir midir? Yoksa mekanizma eleştirmenlerinin ısrar ettiği gibi, kendi doğalarında kaçınılmaz bir şekilde tahmin edilemez midir? Bizi şans mı, yoksa zorunluluk mu yönetiyor?

Üçüncü Dalga nedenselliği, bu antik çelişki hakkında da heyecan verici şeyler söylüyor. Aslında, uzun zamandır süren ya/ya da tuzağından bizi nihayet kurtarıyor. Bu, en önemli felsefi buluşumuz olabilir.

TERMİT DERSİ

Dr. Ilya Prigogine ile Brüksel Üniversitesi'ndeki ve Austin, Texas Üniversitesi'ndeki meslektaşları, kimyasalların ve diğer yapıların daha yüksek farklılık aşamalarında nasıl sıçrama yapabildiğini ve şans ve zorunluluk bileşimiyle nasıl karmaşıklaştığını göstererek, İkinci Dalga varsayımlarına ciddi darbeler indiriyorlar. Prigogine'in Nobel Ödülü kazanmasını sağlayan da bu çalışmaydı.

Moskova'da doğup çocukluk yıllarını Belçika'da geçiren Prigogine, görünüşteki çelişkileri bir türlü çözemiyordu. Bir tarafta, fizikçinin çürüme inancı vardı; yani evren giderek yaşlanıyordu ve bütün organize kalıplar zaman içinde çürümeliydi. Diğer yandan, biyologun farklı bir anlayışı vardı: Yaşamın kendisi organizasyondur ve insanlar giderek daha yüksek, daha karmaşık organizasyon seviyelerine tırmanıyordu. Çürüme bir yöne, evrim diğer yöne işaret ediyordu.

Bu durum, Prigogine'i daha yüksek organizasyon biçimlerinin nasıl oluştuğunu sormaya itti. Bu sorunun cevabını bulabil-

mesi için, yıllar boyunca kimya ve fizik araştırmaları yapması gerekecekti.

Bugün Prigogine herhangi bir karmaşık sistemde – bir sıvıdaki moleküllerden beyindeki nöronlara veya bir şehrin trafiğine kadar – sistemin parçalarının sürekli bir küçük ölçekli değişim içinde olduğunu vurguluyor; yani sürekli bir akışlar. Herhangi bir sistemin içi, bu akışla titreşiyor.

Bazen, olumsuz geri bildirim etkisini gösterdiğinde, bu akış bastırılıyor ve sistemin dengesi korunuyor. Ama güçlendirici olumlu geri bildirim etkili olduğunda, bu akışlardan bazıları belirgin şekilde artıyor; öyle ki sonunda bütün sistemin dengesi tehlikeye giriyor. Dış ortamda gerçekleşen akışlar, bu noktada etki yapabiliyor ve titreşimi daha da artırabiliyor; sonunda bütünün dengesi bozuluyor ve mevcut yapı parçalanıyor.¹⁹

Kaçak dahili akışların veya harici güçlerin sonucu olsun – ya da her ikisinin bileşimi – eski dengenin bu şekilde bozulması genellikle kaos veya yıkılışa neden olur ama aynı zamanda, daha yüksek seviyede tamamen yeni bir yapı oluşur. Bu yeni yapı, daha farklı, içsel açıdan daha interaktif ve eskisinden daha karmaşık olabilir; daha fazla enerjiye ve maddeye ihtiyaç duyabilir (belki bilgi veya diğer kaynaklara da). Sadece fiziksel ve kimyasal tepkimelerden söz ederek ama arada bir sosyal analogilere de dikkat çekerek, Prigogine bu yeni, daha karmaşık sistemlere “dağılan yapılar” adını veriyor.

Evrimin kendisinin giderek karmaşıklaşan ve çeşitlenen biyolojik ve sosyal organizmalar olarak tanımlanabileceğini, yeni, daha yüksek dağılan yapıların oluşabileceğini söylüyor. Böylece,

19 Ekonomiyi bu şekilde düşünmek aydınlatıcı olabilir. Arz ve talep, çeşitli geri bildirim süreçleriyle dengede kalır. İşsizlik olumlu geri bildirimle yoğunlaşırsa ve sistemin başka bir yerinden olumsuz geri bildirim gelmezse, bütünün istikrarı bozulabilir. Dış akışlar – petrol fiyatlarının yükselmesi gibi – iç sarsıntıları artırabilir ve sonunda bütün sistemin dengesi bozulabilir.

Prigogine'e göre, fikirleri bilimselliğin yanı sıra politik ve felsefi nitelikler taşıyanlar, "akıştan düzen" ya da bir konferansında kullandığı başlıkla, "Kaostan Düzen" geliştiriyorlar.

Ama bu evrim, mekanik bir şekilde önceden planlanamaz veya tahmin edilemez. Kuantum teorisi gelene kadar, birçok önde gelen İkinci Dalga düşünürü şansın değişimde çok az rol oynadığına veya hiç etkili olmadığına inanıyordu. Bir sürecin başlangıç şartları, sonucu da önceden belirliyordu. Örneğin, bugün atomaltı fizikte, şansın değişimde çok önemli olduğuna inanılıyor. Son yıllarda birçok bilim adamı – biyolojide Jacques Monod, sosyolojide Walter Buckley veya epistemolojide ve sibernetikte Maruyama gibi – bu zıt görüşleri desteklemeye başladı.

Prigogine'in çalışması sadece şansla zorunluluğu birleştirmekle kalmıyor, aynı zamanda bu ikisinin birbirleriyle ilişkilerini de inceliyor. Kısacası, bir yapının yeni bir karmaşıklık seviyesine "sıçradığı" noktada, gerek uygulamada ve gerekse prensipte, birçok biçimden hangisinin ortaya çıkacağını önceden kestirmenin mümkün olmadığını vurguluyor.²⁰ Ama bir yol seçildiğinde, yeni yapı oluşmaya başlıyor ve bir kez daha belirlilik hâkim oluyor.

Çok etkileyici bir örnekle, termitlerin son derece iyi yapılandırılmış yuvalarını, görünüşte yapısız bir faaliyetten nasıl yarattıklarını anlatıyor. Rasgele bir şekilde yüzeyde gidip gelmeye, orada burada durup bir miktar "yapıştırıcı" bırakmaya başlıyorlar. Bu ilk yapıştırıcılar başlangıçta rasgele bırakılıyor ama maddenin içinde kimyasal bir çekici içerik bulunduğundan, diğer termitler oraya doğru akıyorlar.

Bu şekilde, yapıştırıcı belli noktalarda toplanmaya başlıyor ve zaman içinde bir sütun veya duvara yerleşiyor. Eğer bu oluşumlar izole halde kalırsa, çalışma duruyor. Ama şans eseri birbirlerine yakın olurlarsa, sonuçta bir kemer yapıyor ve yuvanın

20 Bu, kimyasal tepkimeler için olduğu kadar, İkinci Dalga'dan Üçüncü Dalga uygarlığına sıçrama için de geçerlidir.

karmaşık mimarisi başlıyor. Böylece, rasgele faaliyetle başlayan bir süreç, karmaşık bir yapıya dönüşüyor. Prigogine'in deyimiyle, burada gördüğümüz şey, "tutarlı yapıların doğaçlama oluşumudur." Yani kaostan doğan düzen.

Bütün bunlar, eski nedensellik anlayışına inen ağır darbelerdir. Prigogine, bunu şöyle özetliyor: "Katı nedensellik kanunları, bugün bize durumları sınırlayıcı, son derece idealleştirilmiş durumlarda kullanılabilir, neredeyse değişimin tanımının karikatürleri gibi geliyor... Karmaşıklık bilimi, tamamen farklı bir görüşe yönlendiriyor."

Bir mekanik saat gibi çalışan kapalı bir evrene kilitlenmiş olmak yerine, kendimizi çok daha esnek bir sistemin içinde buluyoruz. Prigogine'e göre, "Yeni bir mekanizmaya yol açacak bir tutarlılık olasılığı daima vardır. Ama gerçekten de 'açık bir evren'de yaşıyoruz."

İkinci Dalga nedensellik düşüncesinin ötesine geçerken, karşılıklı etki, güçlendiriciler ve engelleyiciler, sistem bozulmaları ve ani evrimsel sıçramalar, dağılan yapılar, şans ve zorunluluğun birleşmesi gibi kavramlarla düşünmeye başlıyoruz; kısacası, İkinci Dalga perdelerimizi kaldırıyoruz. Yine aynı süreçte, tamamen yeni bir kültüre, Üçüncü Dalga kültürüne giriyoruz.

Bu yeni kültür – değişime ve artan çeşitliliğe odaklı – yeni doğa, evrim ve ilerleme görüşünü, yeni ve daha zengin zaman ve alan kavramlarını, bütünleşmeciliğin ve indirgemeciliğin füzyonunu yeni bir nedensellikle birleştirmeye çalışıyor.

Bir zamanlar son derece tam ve güçlü gibi görünen endüstriyalitenin son derece yararlı olduğunu ama evrensellik iddialarının parçalandığını görüyoruz. İkinci Dalga'nın süper ideolojisi, yarının yüksek noktasından, kendine hizmet etmiş gibi görünecek.

İkinci Dalga düşünce sisteminin çürümesi ve yıkılması, milyonlarca insanı umutsuzca bir şeylere tutunmak zorunda bı-

rakıyor; Teksas Taoizmi'nden İsveç Sufizmi'ne, Filipinler inanç şifacılığından Welsh büyücülüğüne kadar. Yeni dünyaya uygun yeni bir kültür oluşturmak yerine, başka zamanlara ve yerlere uygun eski fikirleri ithal etmeye ya da son derece farklı şartlar altında yaşamış kendi atalarının fanatik inançlarını canlandırmaya çalışıyorlar.

Ama tüm düzenbazlıkları ve baş döndürücülüğüyle bu ruhsal süpermarketin tam ortasında, yeni ve olumlu bir kültürün temelleri atılıyor; kendi zamanımıza ve yerimize uygun bir kültürün. Güçlü yeni görüşler orta çıkmaya, gerçeklik anlayışı için yeni metaforlar oluşmaya başlıyor. Endüstrileşmenin kültürel enkazı tarihin üçüncü değişim dalgasıyla temizlenirken, yeni bir tutarlılığın ve seçkinliğin başlangıçlarını görmek mümkün olabilir.

İkinci Dalga uygarlığının şimdilerde sarsılan süper ideolojisi, endüstrileşmenin dünyada organize olma şeklinde görülüyordu. Doğanın ayrı parçacıklara dayandığı görüşü, birbirinden ayrı, özerk ulus devletlerinde ifadesini buluyordu. Bugün, doğa ve madde imgelerimiz değişirken, ulus devleti de değişiyor; bu da, Üçüncü Dalga uygarlığına giden yolda başka bir adımdır.

ULUS DEVLETİNİN PARÇALANIŞI

Milliyetçilik alevlerinin dünyanın dört bir yanında şiddetle yandığı bir dönemde – Etiyopya ve Filipinler gibi yerlerde ulusal kurtuluş hareketleri yayılırken, Karayipler'deki Dominik veya Güney Pasifik'teki Fiji bağımsızlığını ilan edip Birleşmiş Milletler'e delege gönderirken – ileri teknoloji dünyasında tuhaf bir oluşum gerçekleşiyor: Yeni ulus devletlerinin doğması yerine, eskileri parçalanıyor.

Üçüncü Dalga dünyanın her yanına yayılırken, ulus devleti – İkinci Dalga çağının kilit politik birimi – gerek yukarıdan ve gerekse aşağıdan gelen benzer baskılar arasında eziliyor.

Bir güç grubu, politik gücü ulus devletinden bölgelere ve etnik gruplara aktarmaya çalışıyor. Diğerleri, gücü ulustan alıp uluslararası ajanslara ve organizasyonlara çıkarmaya uğraşıyor. Bunlar bir araya geldiklerinde, ileri teknoloji ülkelerinin daha küçük ve daha az güçlü birimlere bölünmesine neden oluyor.

ABHAZLAR VE TEKSİKALILAR

Ağustos 1977. Üç kukuletalı adam derme çatma bir masada oturuyorlar; masanın bir ucunda bir fener, diğerinde titreşen aleviyle bir mum, ortada çaprazlama katlanmış bir bayrak. Bayrağın üzerinde: Öfkeli bir adamın yüzü, başında dönen bir bantla resmedilmiş ve altında FLNC yazıyor. Kukuletalarının göz boşluk-

larından bakan adamlar, gözleri bağlı olarak buluşma yerine getirilen muhabirlere hikayelerini anlatıyorlar. Adamlar, muhabirlere yakın zamandaki Serra-di-Pigno televizyon istasyonunun bombalanmasıyla ilgili olarak sorumluluğun kendilerine ait olduğunu söylüyorlar; bu kanal, Fransız yayınlar yapan tek Korsika kanalıydı. Korsika'nın Fransa'dan ayrılmasını istiyorlar.

Paris geleneksel olarak onlara tepeden baktığı ve Fransız hükümeti ada ekonomisini geliştirmek için pek çaba harcamadığı için öfkeli olduklarından, Cezayir savaşından sonra Fransız Dış Lejyonları Korsika'daki üslere dolduğunda, halk daha da öfkelenmişti. Devlet Cezayir'den gelen eski sömürgecilere belli haklar tanıyarak Korsika'ya yerleşme izni verdiğinde, yerel halk iyice kızdı. Yeni gelenlerin sayısı çok fazlaydı ve kısa süre içinde adadaki üzüm bağlarının birçoğunu alarak – turizm dışında Korsika'nın temel endüstrisi – Korsikalıları kendi yurtlarında daha da yabancı hale getirmişlerdi. Bugün Akdeniz'deki adasında, Fransa kendi Kuzey İrlanda'sına sahip oldu.

Ülkenin diğer ucunda, son yıllarda uzun zamandır devam eden ayrımcı eğilimler de alevlendi. İşsizlik oranı yükselir ve Fransa'daki en düşük maaş ölçeği uygulanırken, ayrımcı hareket yaygın destek görmeye başladı. Ayrımcılar da kendi aralarında rakip gruplara bölündü ve hatta üyeleri kamu binalarını bombalamaktan tutuklanan bir terör kolu bile oluştu. Alsace ve Lorraine, Languedoc'un bazı bölümleri ve ülkenin diğer yerlerinde, kültürel ve bölgesel bağımsızlık talepleri de artıyor.

Kanal'ın diğer tarafında, İngiltere daha az şiddet içerse de, benzer İskoç baskılarıyla karşı karşıya. 1970'lerin başlarında, İskoç milliyetçiliğinden söz etmek Londra'da bir şaka olarak kabul ediliyordu. Bugün, Kuzey Denizi'nde bulunan petrol kaynakları İskoçya'nın bağımsız ekonomik gelişimini mümkün kılarken, konu hiç de komik değil. 1979 yılında bağımsız bir İskoç Meclisi kurma girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştı ama bağımsızlık

baskıları daha da derinleştirdi. Güney'in ekonomik gelişimine daha fazla önem veren hükümet politikaları yüzünden uzun zamandır huzursuz olan İskoçyalı milliyetçiler, artık kendi ekonomilerinin güçlenebileceğine inanıyorlar ve tembel İngiliz ekonomisinin kendilerini yavaşlattığından yakınıyorlar.

Kendi petrolleri üzerinde daha fazla kontrole sahip olmak istiyorlar. Bastırılmış çelik ve gemi yapımı endüstrilerini, elektronik ve diğer ileri endüstrilere dayalı yeni sistemlerle değiştirmeyi planlıyorlar. Gerçekten de, İngiltere devletin desteklediği bir elektronik endüstrisi planlarına devam edip etmeyeceği konusunda tartışmaları sürdürdükçe, California ve Massachusetts'ten sonra, İskoçya dünyanın entegre devreleri için en büyük üçüncü üretici haline geldi bile.

Belçika'dan (Walloon, Flemish ve Bruxellouis azınlıkları arasındaki gerilim neredeyse elle tutulur halde) İsviçre'ye (bir ayrımçı grup yakın zamanda Jura'da kendi kantonlarını kurmak için bir savaş kazandılar), Batı Almanya'dan (bir ayrımçı grup, Çekoslovakya'daki anayurtlarına dönüş haklarının verilmesi için mücadele ediyor) İtalya'daki Güney Troller'e, Avusturya'daki Slovenlerden İspanya'daki Bask ve Katalanlara, Yugoslavya'daki Hırvatlardan tüm Avrupa'daki daha düzinelerce etnik gruba kadar, merkezi yönetimden uzaklaşmak konusunda bir huzursuzluk hissediliyor ve giderek şiddetleniyor.

Atlantik Okyanusu'nun diğer tarafında, Kanada'nın Quebec üzerindeki içsel krizi daha sona ermedi. Quebec'te ayrımçı başkan René Lévesque'in iktidara gelmesi, sermaye ve işlerin Montreal'den kaçması, ana dili Fransızca olan Kanadalılar ile ana dili İngilizce olan Kanadalılar arasındaki gerilimi artırdı. Eski Başbakan Pierre Trudeau, ulusal birliği koruma savaşında şöyle uyardı: "Eğer belli ayrımçı eğilimler amaçlarına ulaşırlarsa, bu ülkenin bir ulus olarak varlığını sürdürmesine olanak tanımayacak şekilde parçalanıp ufalanmasına izin vermek zorunda kala-

cağız.” Dahası, Quebec ayrımcı baskıların tek kaynağı da değil. Ülke dışında pek fazla bilinmese de daha önemlisi, petrol zengini Alberta’nın ayrımcı sesleri giderek yükseliyor.

Pasifik Okyanusu’nun diğer tarafında, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde de benzer görüntüler tekrarlanıyor. Perth’te, Lang Hancock adında bir madencilik kralı, mineral açısından zengin Batı Avustralya’nın, Doğu Avustralya’da üretilen ürünler için yapay olarak aşırı derecede yükseltilecek fiyatlar ödemeye zorlandığını belirtiyor. Diğer birçok şey arasında, Batı Avustralya politik açıdan Canberra’nın yeterince temsil edilmediğini; böylesine geniş bir ülkede havayolu fiyatlarının kendisine karşı kullanıldığını; ulusal politikaların Batı’ya yabancı yatırımlar yapılmasını engellediğini öne sürüyor. Lang Hancock’un ofis kapısında altın harflerle şöyle yazıyor: “Batı Avustralya Bağımsızlık Hareketi.”

Bu arada Yeni Zelanda da kendi parçalanma sorunlarıyla boğuşuyor. Güney Adası’ndaki hidroelektrik santrali, ülkenin enerji ihtiyacının büyük bölümünü karşılıyor ama Güney Adası halkı – toplam nüfusun kabaca üçte birini oluşturuyorlar – bunun için pek fazla şey kazanmadıklarını, endüstrilerinin giderek Kuzey’den ayrıldığını iddia ediyorlar. Dunedin valisinin yönettiği yakın zamanda yapılan bir toplantıda, Güney Adası’nın bağımsızlığını ilan etmek için bir hareket başladı.

Bu tür baskılar, iki dev ülkede de kendini hissettiriyor: S.S.C.B. ve Birleşik Devletler.

Farklı görüşlere sahip tarihçi Andrei Amalrik’in iddialarının aksine, bir Sovyetler Birliği’nin gerçekten parçalandığını hayal etmemiz çok zor. Ama Sovyet yetkililer, 1977 yılında Moskova metrosunun bombalanması olayından sonra Ermeni milliyetçiyi hapse attılar ve 1968’den bu yana yeraltındaki Ulusal Birleşme Partisi de Ermeni topraklarının yeniden birleştirilmesi için bir kampanya sürdürüyor. Diğer Sovyet cumhuriyetlerinde de ben-

zer gruplar var. Gürcistan'da binlerce insan, devleti Gürcü dilini cumhuriyetin resmi dili haline getirmeye zorlamak için yürüyüş düzenledi ve Tbilisi havalimanında Moskova'ya gidecek bir uçak için "Sovyetler Birliği" seferi diye anons yapıldığında, yabancılar çok şaşırıldı.

Gerçekten de, Gürcüler Ruslara karşı gösteri yaparken, Abhazlar da Gürcistan'dan kendi bağımsızlıklarını almak için Sukhumi'de toplanıyorlardı. Bu talepler o kadar ciddi ki büyük toplantıların yapıldığı üç şehirde Komünist parti yetkilileri arasında kafalar o yöne döndü ve Moskova, Abhazları yatıştırmak için onlar adına 750 milyon dolarlık gelişim planı başlatacaklarını duyurdu.

S.S.C.B.'nin çeşitli bölgelerindeki ayrımcı eğilimlerin şiddetini ve ciddiyetini tam olarak ölçmek mümkün değil. Ama çok yönlü bağımsızlık hareketleri, yetkililerin uykularını kaçırıyor olmalı. Eğer Çin ile bir savaş çıkarsa veya Doğu Avrupa'da peş peşe ayaklanmalar gerçekleşirse, Moskova da kendini bağımsızlık isyanlarının ortasında bulabilir.

Çoğu Amerikalı, Birleşik Devletler'i parçalayacak türden benzer şartları hayal etmekte zorlanıyor. (Eh, on yıl öncesine kadar Kanadalılar da aynı durumdaydı.) Ama ayrımcı eğilimler hızla yükseliyor. Bugün California'da çok satan bir yeraltı romanı, New York ve Washington'daki nükleer mayınları patlatma tehdidiyle Birleşik Devletler'den ayrılan bir Kuzeybatı hayal ediyor. Başka güçlü ayrımcı senaryolar da var. Henüz ulusal güvenlik danışmanlığı yaptığı dönemde Kissinger için hazırlanan bir rapor, California ve Güneybatı'nın Birleşik Devletler'den ayrılma olasılığına değiniyordu. Aynı dönemde, bazı gazetelerin editörlerine gelen mektuplar, Teksas ile Meksika'nın yeniden birleştirilerek bir Teksika oluşturulmasından söz ediyordu.

Bir süre önce Austin'de kaldığım bir otelin lobisinde okuduğum *Texas Monthly* gazetesi, Washington'ın Meksika'ya karşı

“kovboyca” tutumunu sert dille eleştiriyordu ve şöyle ekliyordu: “Görünüşe bakılırsa, son yıllarda Mexico City’deki eski düşmanlarımızla gelişen ortak noktalarımız, Washington’daki liderlerimizle geliştirdiklerimizden fazlaymış... Yankiler, Spindletop olayından beri petrolümüzü alıyorlar... Dolayısıyla, Meksika’nın benzer bir ekonomik emperyalizm girişiminden kaçınması, Teksaslıları o kadar da şaşırtmamalı.”

Aynı bayiden bir de o dönemde çok yaygın olan ve bir hayli göze batan bir tampon çıkartması aldım. Çıkartma bir Teksas yıldızıydı ve üzerinde tek bir kelime yazıyordu: Ayrıl.

Bu tür konuşmalar çok abartılı gibi gelebilir ama tüm Birleşik Devletler’de – diğer ileri teknoloji ülkelerinde olduğu gibi – milli otoritenin sınıdığı ve ayrımcı baskıların arttığı bir gerçek. Puerto Rico ve Alaska’daki ayrımcı potansiyelin yükselmesi veya Amerikan Yerlilerinin kendi bağımsız devletlerini kurmak istemesi bir yana, eyaletlerin kendi aralarında bile çok çeşitli çatışmalar görüyoruz. Devlet Yasama Ulusal Konferansı’na göre, “Bugün Birleşik Devletler’de yeni bir iç savaş gerçekleşiyor. Çatışma, endüstriyel Kuzeydoğu ile Ortabatı’yı, Güney ve Güneybatı’ya karşı birleştiriyor.”

Önde gelen iş yayınlarından biri, “Eyaletler Arasında İkinci İç Savaş” diye manşet attı ve “farklı ekonomik gelişmeler bölgeleri sert bir çatışmaya sürüklüyor” diye belirtiyordu. Aynı kavgacı dil tarzı, Güney ve Batı’daki valiler ve yetkililer tarafından da tekrarlanıyor. *The New York Times*’a göre, “Beyaz Saray’ın enerji teklifleri karşısında öfkeye kapılan bu yetkililer, bölgenin gelişmekte olan endüstri temeli için petrol ve doğal gaz rezervlerini korumak adına, Birleşik Devletler’den ayrılmak dışında her şeyi istediler.”

Bir de, Teksas, Oklahoma ve Louisiana’da iyice yaygınlaşan tampon çıkartmaları var. 1970’lerdeki petrol sıkıntısı sırasında

şöyle diyorlardı: “Bırakın Alçaklar Karanlıkta Donsun.” Louisiana eyaletinin *The New York Times*’a verdiği bir ilanda, ayrımcı eğilim üstü kapalı bir şekilde ifade ediliyordu: “Louisiana’nın olmadığı bir Amerika hayal edin!”

Bugün Ortabatılılar ileri endüstrilere daha fazla yönelmeye ve bölgesel bağlamda düşünmeye teşvik ediliyorlar; bu arada Kuzeydoğulu valiler, bölgenin çıkarlarını korumak için kendi aralarında organize oluyorlar. New York’u Kurtarma Koalisyonu verdiği bir ilanda alt alta iki satırda şöyle diyordu: “New York’a [federal politikalar tarafından] Tecavüz Ediliyor” ve “New York-lular Savaşabilir.”

Protestolar ve şiddet eylemlerine ek olarak, dünyanın her yanında görülen bu saldırgan konuşmalar neye işaret ediyor? Cevap ortada: Ülkeler içinde endüstri devrimi tarafından yayılan dahili streslerin artık neredeyse patlama seviyesine ulaşmış olduğuna!

Bu gerilimlerden bazıları, açıkça enerji krizinden, İkinci Dalga’yı arkamızda bırakıp Üçüncü Dalga enerji tabanına geçiş ihtiyacından kaynaklanıyor. Bazıları, İkinci Dalga’dan Üçüncü Dalga endüstri tabanına geçişten doğuyor. Birçok yerde, 19. Bölüm’de belirttiğimiz gibi, bölgesel ekonomilerin, ulusal ekonomilere oranla çok daha hızlı ve kapsamlı şekilde gelişmesinden kaynaklanan gerilimler de görüyoruz. Bütün bunlar, ayrımcı hareketler veya bağımsızlık mücadeleleri için bir ekonomik fırlatma rampası yaratıyor.

Ama açıkça ayrımcılık, bölücülük, bölgeselcilik, iktidar hırsı veya merkezilikten uzaklaşma çabası biçiminde alınsın, bu güçler aynı zamanda destek de topluyor, çünkü ulusal hükümetler toplumun hızlı bir şekilde kitlesellikten uzaklaşmasına cevap veremiyor.

Endüstri çağının kitlesel toplumu Üçüncü Dalga’nın etkisi altında parçalanırken, bölgesel, yerel, etnik, sosyal ve dini grup-

lar da giderek daha az birbirlerine benziyorlar. Şartlar ve ihtiyaçlar çeşitlilik gösteriyor. Bireyler farklılıklarını keşfediyor veya yeniden değerlendiriyor.

Şirketler, bu sorunla başa çıkabilmek için ürün sayılarını artırıyorlar ve saldırgan bir “pazar bölümleme” politikası izliyorlar. Buna karşılık ulus devletlerinin hükümetleri, politikalarını çeşitlendirmekte zorlanıyorlar. İkinci Dalga politika ve bürokrasi yapılarının içine hapsolmuş halde, bırakın vatandaşlara bireysel seviyede yaklaşmayı, her bölge veya şehre farklı şekilde davranmayı bile başaramıyorlar. Bütün bu oluşumlar devam ederken, ülkelerin karar verme pozisyonlarındaki kişiler hızla değişen yerel gereksinimlere cevap veremez hale geliyorlar. Bu son derece yerleşmiş veya uzmanlaşmış ihtiyaçlara cevap verebilirlerse, aşırı detaylı veriler içinde boğulurlar.

1976 yılında Kanada’daki ayrımcılık hareketiyle karşı karşıya kaldığı bir dönemde, Pierre Trudeau bunu şöyle ifade etmişti: “Eyalet ya da şehir olsun, ülkenin bir parçasına çok büyük bir önem kazandırmazsanız, merkezi yönetimle ilişkilerinde o bölgeyi diğerlerinden ayrı tutmazsanız, etkili bir yönetim ortamı yaratamazsınız.”

Bunun sonucu olarak, Paris, Londra, Washington veya Moskova’daki ulus devletlerinin yönetimleri kitlesel bir topluma göre tasarlanmış politikalarını sürdürüyorlar. Yerel ve bireysel ihtiyaçlar unutuluyor ya da aldırış edilmiyor ve bu da, kırgınlık alevlerinin artmasına neden oluyor. Kitlesellikten uzaklaşma yayılırken, ayrımcı güçlerin belirgin bir şekilde yoğunlaşmasını ve birçok ulus devletinin bütünlüğünü tehdit etmesini bekleyebiliriz.

Üçüncü Dalga, temelden yukarı doğru ulus devletlerinin üzerine ağır baskılar yüklüyor.

TEPEDEN AŞAĞI

Aynı zamanda, aynı derecede güçlü parmakların ulus devletlerine yukarıdan aşağı sarıldığını da görüyoruz. Üçüncü Dalga yeni sorunları, yeni iletişim yapılarını ve dünya sahnesinde yeni oyuncularını beraberinde getirirken, hepsi ulus devletin gücünü belirgin bir şekilde azaltıyor.

Birçok sorunun ulusal devletlerin etkili şekilde ele almasına izin vermeyecek ölçüde küçük veya yerel olması gibi, herhangi bir ulus devletinin tek başına çözemeyeceği ölçüde büyük sorunlar da hızla büyüyor. Fransız politika düşünürü Denis de Rougement şöyle diyor: “Kendini mutlak yönetici olarak gören ulus devlet, küresel seviyede gerçek bir rol oynayamayacak kadar küçüktür aslında. 28 Avrupa devletinin hiçbirisi, kendi askeri savunmasını, zenginliğini ve teknolojik kaynaklarını artık tek başına güvence altına alamaz... Bu durumda nükleer savaşların ve ekolojik felaketlerin tek bir ülke tarafından engellenmesi mümkün değildir.” Ne Birleşik Devletler, ne Sovyetler Birliği ne de Japonya tarafından!

Ülkeler arasında giderek sıkılaştan ekonomik bağlantılar, herhangi bir ulus devletinin kendi ekonomisini bağımsız şekilde yönetmesini veya enflasyonu karantina altına almasını engelliyor. Örneğin, Avrodoların sürekli şişmesi, herhangi bir ülkenin kontrolünün dışında kalıyor. Yerel politikalarının “enflasyonu durdurabileceğini” veya “işsizliği ortadan kaldırabileceğini” öne süren politikacılar ya aptalca hareket ediyor ya da yalan söylüyor, çünkü çoğu ekonomik enfeksiyonlar artık ulusal sınırların ötesine geçiyor. Ulus devletinin ekonomik kabuğu artık giderek deliniyor.

Dahası, ulusal sınırlar artık ekonomik akışta çevresel güçlere karşı da o kadar etkili olamıyor. Eğer İsviçre’deki bir kimyasal madde tesisi atıklarını Ren Nehri’ne boşaltırsa, aynı atıklar Almanya ve Hollanda’dan geçerek Kuzey Denizi’ne boşalır. Dola-

yısıyla ne Hollanda ne de Almanya kendi denizyollarının kalitesini tek başına garanti altına alabilir. Petrol tankerlerinin denize petrol sızdırması, hava kirliliği, hava şartlarındaki değişimler, ormanların yok edilmesi ve diğer faaliyetler, genellikle ulusal sınırları aşan yan etkilere sahiptir.

Yeni küresel iletişim sistemi, her ülkeyi dışarıya karşı daha da savunmasız hale getiriyor. Kanadalılar uzun süredir sınır bölgesindeki 70 Amerikan televizyon kanalının kendi ülkelerine yayın yapmasından rahatsızlık duyuyorlardı. Ama bu İkinci Dalga kültürel işgali, aslında Üçüncü Dalga iletişim sistemleriyle kıyaslandığında devede kulak kalır. Uydular, bilgisayarlar, teleksler, interaktif kablolu sistemler ve sudan ucuz yer istasyonları devreye girdiğinde, bilgi akışı ülke sınırlarını tanımayacak.

Birleşik Devletler Senatörü George S. McGovern şöyle diyor: "Bir ülkeye saldırmanın bir yolu, bilgi akışını kesintiye uğratmaktır; örneğin, çokuluslu bir şirketin merkeziyle diğer ülkelerdeki şubeleri arasındaki bağlantıyı keserseniz neler olur? Bir ülkenin etrafında bilgi duvarları örerseniz? Uluslararası sözlüğe yeni bir ifade giriyor: 'Bilgi özerkliği!'"

Ama bir ülkenin sınırlarının ne ölçüde veya ne kadar süre mühürlenebileceği de tartışmaya açık bir konu. Üçüncü Dalga endüstri temeline geçiş son derece duyarlı ve açık bir bilgi ağı gerektirirken, bireysel ülkelerin bilgi akışını engellemeye çalışması, kendi ekonomik gelişimlerini yavaşlatmaktan başka sonuç getirmez. Dahası, her teknolojik gelişme, ülkenin dış kabuğunu delmek için başka bir yöntem getiriyor.

Bütün bu gelişmeler – yeni ekonomik sorunlar, yeni çevresel sorunlar, yeni iletişim teknolojileri – küresel çapta ulus ülkelerinin pozisyonunu zayıflatıyor. Dahası, bütün bunlar, dünya sahnesinde yeni aktörler ulus devletinin gücüne meydan okumak üzere ortaya çıktığı bir dönemde bir araya geliyor.

KÜRESEL ŞİRKET

Bu yeni güçlerin en güçlüsü ve en çok inceleneni, çokuluslu şirketlerdir.

Son 25 yıl içinde küresel üretimde sıra dışı bir artış gözlemledik ve bu, sadece hammaddelerin veya son ürünlerin bir ülkeden diğerine aktarılmasını değil, üretimin ulusal sınırları aşacak şekilde yapılandırılmasını içeriyordu.

Çokuluslu şirket bir ülkede araştırma yapabilir, bir ikincisinde parçaları üretebilir, üçüncüsünde parçaları birleştirebilir, dördüncüsünde satış gerçekleştirebilir ve kazancını beşincisine aktarabilir. Onlarca ülkede ortakları bulunabilir. 1950'lerin ortalarından bu yana, küresel oyundaki bu yeni oyuncunun büyüklüğü, önemi ve politik gücü belirgin şekilde arttı. Bugün komünist olmayan ileri teknoloji ülkelerde en azından 10,000 şirketin kendi ülkeleri dışında ortakları var. 2,000'den fazlasının altı veya daha fazla ülkede tesisleri bulunuyor.

Satışları 1 milyar doların üzerine çıkan en büyük 382 şirketten 242'si, satışlar, gelirler, ihracat, kazanç veya iş gücü anlamında yüzde 25'in üzerinde "yabancı içeriği" var. Ekonomistler bu şirketleri nasıl tanımlayacakları ve değerlendirecekleri konusunda çok ciddi fikir ayrılıklarına düşseler bile, dünya sisteminde çok önemli ve yeni bir unsuru temsil ettikleri son derece açık: Ulus devleti için yeni bir rakip!

Ne büyüklükte olduklarını anlamak için, 1971 yılının herhangi bir gününde kısa vadeli nakit rezervi açısından toplamda 268 milyar dolara sahip olduklarını belirtmek yeterli olacaktır. Birleşik Devletler Senatosu Uluslararası Ticaret Altkomitesi'ne göre; "bu miktar, aynı tarihte tüm uluslararası finans kurumlarının sahip olduğu rezervlerin toplamının iki katından daha fazlaydı." Buna karşılık Birleşmiş Milletler'in yıllık bütçesi, bu miktarın 1/268'inden daha azına karşılık geliyordu.

1970'lerin başlarında, General Motors'un yıllık satışları Belçika veya İsviçre'nin Gayri Safi Milli Hasılası'ndan fazlaydı. Bu tür bir orantı, Worldwatch Enstitüsü başkanı ekonomist Lester Brown'u şöyle bir yoruma götürdü: "Bir zamanlar İngiliz İmparatorluğu üzerinde güneşin asla batmayacağı söylenirdi. Bugün İngiliz İmparatorluğu üzerinde güneş çoktan battı ama IBM, Unilever, Volkswagen ve Hitachi gibi küresel şirket imparatorluklarının üzerinde güneş daha yeni yükseliyor."

Exxon'un tanker filosu, Sovyetler Birliği'nin tanker filosundan yüzde 50 daha geniş. Avustralya Kraliyet Askeri Koleji'nde Doğu-Batı uzmanı ekonomist Josef Wilczynksi, 1973 yılında şöyle demişti: "Bu çokuluslu şirketlerin sadece on tanesinin toplam yıllık kazancı, 14 sosyalist ülkedeki Komünist Partilerin 58,000,000 üyesine Amerikan yaşam standartlarına göre altı aylık bir tatil sunmaya yeter."

Temelde bir kapitalist buluşu gibi gösterilse de, COMECON ülkelerinde 50 kadar "çokuluslu sosyalist şirket" çalışıyor ve borular döküyor, kimyasallar ve rulmanlar üretiyor, asbest çıkarıyor ve denizyollarını işletiyor. Dahası, komünist bankaları ve finans kurumları, Zürih, Viyana, Londra, Frankfurt veya Paris'te operasyon sürdürüyor. Şimdi, bazı Marksist teorikler üretimin uluslararası seviyeye taşınmasının ve ilerici olmasının gerekliliğinden dem vurabilir. Buna ek olarak, Batı temelli, tamamen çokuluslu 500 şirket arasından 140'ı, bir ya da daha fazla COMECON ülkesiyle önemli ticari anlaşmalar yapmış durumda.

Çokuluslu şirketler sadece zengin ülkelerde de bulunmuyor. Latin Amerikan Ekonomi Sistemi'ndeki 25 ülke, yakın zamanda ileri teknoloji tarımcılık, düşük maliyetli imar ve sermaye üretimi için kendi çokuluslu şirketlerini kurmaya karar verdiler. Filipin merkezli şirketler, İran Körfezi'nde derin su limanları yaparken, Hintli çokuluslu şirketler de Yugoslavya'da elektronik tesisleri, Libya'da çelik fabrikaları ve Cezayir'de bir makine parçası

endüstrisi kuruyor. Çokuluslu şirketlerin yükselişi, gezegendeki tüm ulus devletlerinin pozisyonlarını etkiliyor.

Marksistler ulus devletlerini şirket gücünün ayak işçileri olarak görüyor ve bu yüzden, ikisi arasında bir çıkar birliği olduğunu belirtiyorlar. Ama çokuluslu şirketler genellikle kendi çıkarlarına doğrultusunda hareket ediyorlar.

Örneğin; İngiliz çokuluslu şirketleri, İngiliz ambargolarına karşı çıkarken, Amerikan çokuluslu şirketleri, Arapların Yahudi firmalarına uyguladığı boykotla ilgili olarak Birleşik Devletler kanunlarına karşı çıktı. OPEC ambargosu sırasında, çokuluslu petrol şirketleri ülkeler arasında kendi önceliklerine – ülkelerinin değil – uygun olarak teslimatlar yaptı. Herhangi bir yerde fırsatlar kendini gösterdiğinde, ulusal sadakat bir anda unutuluyor; o kadar ki çokuluslu şirketler çevre kanunlarından korunmak için iş gücünü ülkeden ülkeye aktarıırken, ev sahibi ülkeleri birbirlerine düşürüyorlar.

Bu ortamda, bir zamanlar sadece ulus devletlerine ait olan güç, en azından göreceli olarak belirgin şekilde azaldı.

Gerçekten de, çokuluslu şirketler daha şimdiden o kadar büyüdüler ki ulus devletlerinin bazı özelliklerini bile aldılar; kendi diplomatları ve son derece etkili özel istihbarat ajansları dahil olmak üzere!

Jim Hougan, özel istihbarat ajansları üzerine bir analiz çalışması olan *Spooks* (Casuslar) adlı kitabında şöyle diyor: “Çokuluslu şirketlerin istihbarat ihtiyacı, Birleşik Devletler, Fransa veya herhangi bir ülkeninkinden çok da farklı değildir. CIA, KGB ve uydu ajanslarının aralarındaki istihbarat savaşları, Exxon, Chase Manhattan, Mitsubishi, Lockheed, Phillips ve diğerlerinin oynadığı önemi roller olmasa, asla mevcut boyutlarına ulaşamazdı.”

Bazen kendi ülkeleriyle işbirliği yapıp bazen onları sömürürken, bazen ülkelerinin politikalarını gözetip bazen kendi çıkarlarına kullanırken, çokuluslu şirketler ne tam anlamıyla iyi ne de

tam anlamıyla kötüdür. Ama milyarları bir anda ulusal sınırlarını ötesinde aktarma becerileri, sahip oldukları teknoloji gücü ve görece daha çabuk tepki verebilmeleri, ulus devletlerini açık farkla geride bırakmalarını sağlıyor.

Hugh Stephenson, çokuluslu şirketlerin ulus devletleri üzerindeki etkilerini incelediği bir raporunda şöyle belirtiyor: “Konu sadece uluslararası şirketlerin belli bölgesel kanunların etrafından dolaşıp dolaşamayacakları değildir. Asıl konu, çokuluslu şirketler bu kavramı geçersiz kılarken, bizim ulus devletinin özerkliği kavramı hakkındaki düşüncelerimiz ve buna verdiği-miz tepkidir.”

Küresel güç sistemi bağlamında, çokuluslu şirketlerin yükselişi, ulus devletlerinin oynadığı güçlendirmek yerine azalttı.

OLUŞMAKTA OLAN ORGANİZASYON AĞI

Çokuluslu şirketler en iyi bilinenler olmasına rağmen, küresel sahnede tek güç durumunda değiller. Örneğin, uluslararası ticaret sendikası gruplaşmalarına da tanık oluyoruz; diğer bir deyişle, şirketlerin aynadaki aksi. Dini, kültürel ve etnik hareketlerin de ulusal sınırları aştığını ve birbirleriyle bağlandığını görüyoruz. Nükleer silah karşı hareketin Avrupa’daki gösterilerle aynı anda çok çeşitli ülkelerde – farklı farklı kıtalarda – taraftarlar topladığını görüyoruz. Çokuluslu politik parti gruplaşmalarına bile tanık oluyoruz. Örneğin, Hristiyan Demokratlar ve Sosyalistler, kendilerini bireysel ülkelerin sınırlarını aşan “Avropartiler”e dönüştürüyorlar; Avrupa Parlamentosu’nun kurulmasıyla, bu hareket daha da hızlandı.

Bu gelişmelere paralel olarak, NGO (hükümet dışı organizasyonlar) gruplaşmalarının da ülke sınırlarını aşarak yayıldığına tanık oluyoruz. Kendilerini eğitimden okyanus araştırmalarına, spordan bilime, bahçıvanlıktan doğal felaket yardımlarına kadar çeşitli alanlara adanmış gruplar, Oceania Futbol

Konfederasyonu'ndan Uluslararası Kızılhaç'a, Uluslararası Küçük ve Orta Ölçekli Ticari Girişimler Federasyonu'ndan Uluslararası Kadın Avukatlar Federasyonu'na kadar çeşitlilik gösteriyor. Görünüşte önemsiz gibi gelen bu "şemsiye" organizasyonlar veya federasyonlar, çeşitli ülkelerden milyonlarca üye topluyor ve bu ülkelerde on binlerce şube kuruyor.

1963 yılında uluslararası ortamda faaliyet gösteren bu organizasyonların sayısı 1,300 kadardı. 1970'lerin ortalarında bu rakam 2,600'e yükseldi. Her üç günde bir yenisi kurulduğundan, bu organizasyonlarının sayısının 3,500'e çıkması – 1985'de 4,500 – bekleniyor.

Eğer Birleşmiş Milletler "dünya organizasyonu" ise, bu daha az görünür grupların da "ikinci dünya organizasyonu" oldukları söylenebilir. 1975 yılında toplam bütçeleri sadece 1.5 milyar dolardı; ama alt birimleriyle birlikte kontrol ettikleri kaynaklar düşünüldüğünde, bu aslında kaynaklarının sadece minik bir bölümüydü. Kendi "ticaret odaları" bile var. Yerel, bölgesel, ulusal ve diğer türde gruplaşmalar yoluyla, birbirlerine dikey olarak bağlanıyorlar. Diğer yandan, çalışma grupları, organizasyonlar arası komiteler ve iş güçleriyle, yatay bağlantıları da var.

Bu uluslararası bağlantılar o kadar yoğun ki Uluslararası Vakıflar Birliği'nin yaptığı bir araştırmaya göre, 1977 yılında 1,857 grup arasında 52,075 tanımlanabilir bağlantı bulunuyordu. Her yıl binlerce uluslararası toplantı, konferans ve sempozyum, bu farklı grupların üyelerini bir araya getiriyor.

Görece hâlâ pek gelişmemiş olmasına rağmen, bu hızla gelişen uluslararası ağ, gelişmekte olan Üçüncü Dalga dünya sistemi-ne yeni bir boyut daha kazandırıyor. Ama bu bile, resmi tamamlamaya yetmiyor.

Ülkelerin kendileri de uluslararası ajanslar kurmak zorunda kalırken, ulus devletinin rolü daha da azalıyor. Bunun sonucu olarak, ellerinden geldiğince özgürlüklerini ve özerkliklerini ko-

rumak için savaşıyorlar. Ama adım adım, bağımsızlıkları üzerinde yeni sınırlamaları kabul etmeye zorlanıyorlar.

Örneğin, Avrupa ülkeleri kaçınılmaz bir şekilde bir Ortak Pazar, bir Avrupa parlamentosu, bir Avrupa para sistemi ve CERN (Avrupa Nükleer Araştırma Organizasyonu) gibi uzman ajanslar kurmak zorunda kaldılar. Ortak Pazar vergi komisyoncusu Richard Burke, üye ülkeler üzerine yerel vergi politikalarını değiştirmelerini gerektiren baskılar getiriyor. Bir zamanlar Londra veya Paris'te belirlenen tarım ve endüstri politikaları, şimdi Brüksel'e taşındı. Avrupa Parlamentosu'nun üyeleri, ulusal hükümetlerinin itirazlarına rağmen EEC bütçesinde 840 milyon dolarlık artış sağladılar.

Ortak Pazar, uluslararası ajansların bu inanılmaz gücünün bir numaralı örneği olabilir. Ama sadece bir örnektir. Aslında, bu organizasyonların sayısında ciddi bir patlamaya doğru gidiyoruz; uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'ndan Uluslararası Kahve Organizasyonu'na veya Latin Amerikan Serbest Ticaret Anlaşması'na kadar. Bugün böyle ajansların küresel ulaşımı, iletişimi, patentleri ve düzinelerce farklı alanda çalışmaları koordine etmesi gerekiyor.

Bu organizasyonlar sayesinde, ulus devletleri daha büyük sorunlarla boğuşmaya alıyor ama bu arada, karar kontrolünü olabildiğince ulusal seviyede tutmaya çalışıyorlar. Yine de, giderek daha fazla karar yetkisi bu uluslararası organizasyonlara kaydırılırken, kendi rolleri de giderek geriliyor.

Burada yarattığımız şey, sadece ülkelerin değil, şirketlerin, ticaret gruplarının, politik, etnik ve kültürel organizasyonların, uluslararası gruplaşmaların ve ajansların yeni oyuncular olarak katıldığı çok katmanlı bir küresel oyundur. Zaten alttan gelen baskılarla varlığı tehdit edilen ulus devleti, hareket özgürlüğünün giderek kısıtlandığını, gücünün zayıfladığını ve yeni bir küresel sistemin biçimlendiğini görüyor.

GEZEĞEN BİLİNCİ

Ulus devletinin böylesine zayıflaması, Üçüncü Dalga'nın etkisini hissettirmeye başlamasından beri oluşmakta olan yeni küresel ekonomi tarzını yansıtıyor. Ulus devletleri, ülke büyüklüğünde ekonomiler için gerekli politik sınırlayıcılardı. Bugün bu sınırlamalarda ciddi sızıntılar var ve kendi başarılarının kurbanı oldular. Öncelikle, kendi içlerindeki bölgesel ekonomiler, bir zamanlar ülke ekonomisi olarak adlandırılabilir boyutlara vardı. İkincisi, dünya ekonomisinin boyutları büyüdü ve tuhaf yeni biçimlere girdi.

Bu yeni küresel ekonomide hâkim oyuncular, büyük çokuluslu şirketler oldu. Güçlendirilmiş bankacılık ve finans hizmetleriyle elektronik gelişmeler sayesinde, hızları da arttı. Artık hiçbir ülkenin tek başına kontrol edemeyeceği bir ölçüde para ve kredi üretiyor. Artık uluslararası para birimlerine doğru gidiliyor; tek bir "dünya parası" olmasa da, her biri ülke gruplarına dayanan "uluslararası para birimleri"ne. Kaynak sağlayıcılar ve kullanıcılar arasında dünya çapında bir bölünme yaşanıyor. Bugüne dek hayal bile edilemeyecek ölçüde borçlar oluşuyor. Özel kapitalist ve komünist girişimlerin ortaklıklarından oluşan karmaşık bir ekonomi haline geliyor. İdeolojisi ne kapitalizm ne de Marksizm; fikir, milliyetçilik kavramının tarihe gömüldüğüdür.

İkinci Dalga yerel çıkarlardan daha büyük bir nüfus dilimi yaratırken ve milliyetçi ideolojilerin temeli haline gelirken, Üçüncü Dalga da uluslararası çıkarlardan daha büyük gruplara yol açtı. Bu küreselleşme ideolojisi bazen "gezegen bilinci" olarak anılan bir temel yarattı.

Çokuluslu şirketlerin yöneticileri, uzun saçlı çevre koruyucuları, finans uzmanları, devrimciler, entelektüeller, şairler ve ressamlar, bu bilinci paylaşıyorlar. Hatta Birleşik Devletler ordusundan ünlü bir general, bana "ulus devletinin kesinlikle öldüğünü" bile söyledi. Küreselleşme, sınırlı bir grubun çıkarlarına

hizmet eden bir ideolojiden fazlası olarak kendini ifade ediyor. Milliyetçiler bütün ulus adına konuştuklarını iddia ederken, küreselleşmeciler bütün dünya adına konuştuklarını söylüyorlar. Görünüşleri evrimsel bir gereklilik olarak ele alınıyor; yani bir süre sonra gökleri de içine alacak bir “kozmetik bilinç.”

Özetle, ekonomi ve politikadan organizasyon ve ideolojiye kadar her seviyede, gerek içeride, gerekse dışarıda, İkinci Dalga uygarlığının sütunu olan ulus devletlerine yönelik yıkıcı bir saldırıya tanık oluyoruz.

Geçmişte başarılı endüstrileşme için milliyetçiliğin gerekli olduğundan, yoksul ülkelerin umutsuzca bir ulus kimliği kazanma mücadelesi sırasında, endüstrileşmenin ötesine geçmiş olan zengin ülkeler, ülkenin rolünü zayıflatıyor, değiştiriyor veya elinden alıyorlar.

Gelecek onyıllarda, gerek ülke öncesi gerekse ülke sonrası tüm dünya halkları için temsilcilik ve koordinasyon sorumluluğunu üzerine alacak yeni küresel kurumların oluşumuna tanık olabiliriz.

MİTLER VE İCATLAR

Beyaz Saray'daki veya Kremlin'deki uzmanlardan sokaktaki adama kadar bugün hiç kimse, yeni dünya sisteminin nasıl biçimleneceğini bilemez; bölgesel veya küresel düzeni sağlamak için ne türde yeni kurumların kurulacağını da. Ama çeşitli popüler mitleri burada çürütmemiz mümkün.

Bu mitlerden ilki, bazı filmlerin vurguladığı gibi soğuk başlıklı bir caninin ortaya çıkıp, dünyanın bundan böyle çokuluslu şirketler arasında paylaştırılıp yönetileceğini ilan etmesidir. Bu mitin en yaygın biçimiyle bu şirketler grubu arasında tek bir Enerji Şirketi, tek bir Gıda Şirketi, tek bir İmar Şirketi, tek bir Eğlence Şirketi vs. vardır. Bazı hikayelerde, bunların her biri, daha büyük bir dev holdingin alt birimleri olarak görülür.

Bu basitleştirilmiş imge, İkinci Dalga trendlerinin değerlerinden kaynaklanır: Uzmanlaşma, azamileştirme ve merkezileştirme.

Gerçek dünyanın şartları, değişimin hızı, kültürlerin, dinlerin ve geleneklerin çatışması ve ileri teknolojinin kitlesellikten uzaklaştırması gibi bir tarihi yönelenme dikkate alındığında, bu görüşün ne kadar yanlış olduğu zaten kolayca anlaşılacaktır. Diğer yandan, enerji, imar veya gıda gibi ihtiyaçların son derece düzgün bir şekilde birimlere ayrılabilceğini düşünmek de mantıksızdır. Ayrıca, şirketlerin yapısındaki ve amaçlarındaki devrimsel değişimleri de dikkate almamaktadır. Kısacası, eski moda İkinci Dalga şirket görüşlerine dayalıdır.

Bir diğer senaryo, gezegenin tek bir merkezi Dünya Hükümeti tarafından yönetilmesidir. Bu genellikle mevcut bir kurum veya hükümetin uzantısı olarak ele alınır; “Dünya Birleşik Devletleri” veya “Gezegen Sosyalist Cumhuriyetler Birliği” gibi. Ya da Birleşmiş Milletler amacından sapıp dünyanın kontrolünü ele geçirmiştir. Bir kez daha, bu görüş İkinci Dalga prensiplerine dayanır.

Burada oluşumuna tanık olduğumuz şey ne çokuluslu bir şirketin ne de tek bir merkezi hükümetin yönetimindeki dünyadır; daha ziyade, ileri endüstrilerde oluşmaya başladığını gördüğümüz organizasyonlar matrisinin bir benzeridir. Bir ya da birkaç piramit tarzı küresel bürokrasi yerine, çok çeşitli organizasyonları ortak amaçlar için birleştiren bir ağ görüyoruz.

Örneğin, gelecek on yıl içinde bir Okyanus Matrisi’nin oluştuğunu görebiliriz. Bu matris sadece ulus devletlerinden değil, bölgelerden, şehirlerden, şirketlerden, çevre örgütlerinden, bilim gruplarından ve denizle ilgili diğer gruplardan oluşabilir. Değişimler gerçekleştikçe, başka gruplaşmalar da ortaya çıkarak matrise katılacak, bu arada bazıları da elenecektir.

Kısacası, bir bürokrasinin birimleri yerine, bir beynin nöronları gibi yoğun bir şekilde birbirleriyle bağlantılı organizasyonlardan oluşan bir dünya sistemine doğru gidiyoruz.

Bunlar olurken, Birleşmiş Milletler içinde organizasyonun “ulus devletlerinin bir ticaret birliği” olarak kalması mı gerektiği, yoksa kendi için farklı türde birimler – bölgeler, dinler, hatta şirketler veya etnik gruplar gibi – tarafından ifade edilmesi mi gerektiği konusunda ciddi tartışmalar yaşanabilir.

Ulus devletleri parçalanıp yeniden yapılanırken, çokuluslu şirketler ve diğer yeni etkenler küresel sahneye katılırken, istikrarsızlıklar yaşanıp savaş tehditleri savrulurken, tamamen yeni politika biçimleriyle tanışacağız; bizi öyle bir dünya bekliyor ki bu dünyada ulus devleti kavramı birçok açıdan tehlikeli bir tarihsel yanılgı olarak kalacak.

GANDİ'NİN UYDULARI

“Çarpıntılar”... “beklenmedik ayaklanma”... “çılgın sarsıntılar”... Gazete başlıklarını yazanlar, dünyada giderek artan düzen bozukluğunu tanımlayabilmek için terimler arayıp duruyorlar. İran’daki İslami ayaklanma onları şaşırtıyor. Çin’de Maocu politikaların aniden geri dönmesi, doların çökmesi, yoksul ülkelerdeki yeni militancılık, El Salvador veya Afganistan’daki isyanlar, rasgele, şaşırtıcı, birbirinden bağımsız olaylar gibi görülüyor. Bize, dünyanın kaosa sürüklendiği söyleniyor.

Ama anarşi gibi görünen bu olayların büyük bölümü aslında hiç de öyle değil. Dünya üzerinde yeni bir uygarlığın ortaya çıkışı, eski ilişkiler sarsılmadan, rejimler devrilmeden ve finansal sistem çalkalanmadan gerçekleşemez. Bize kaos gibi görünen şey, aslında gücün yeni uygarlığa uygun şekilde yeniden düzenlenmesinden ibaret.

Bugüne İkinci Dalga uygarlığının son günleri diye dönüp baktığımızda, gördüğümüz şey bizi üzecek. Çünkü sonuna yaklaşıırken, endüstri uygarlığı ardında insanoğlunun dörtte birinin görece bollukta yaşarken, dörtte üçünün görece yoksullukta yaşadığı bir dünya bırakıyor; 800,000,000 kişi, Dünya Bankası’nın deyimiyle “mutlak yoksulluk” içinde yaşıyor. 700,000,000 insan yeterince beslenemiyor ve 550,000,000 kişi okuryazarlıktan yoksun. Yaklaşık 1,200,000,000 insan, kamu sağlığı tesislerine ulaşmıyor veya güvenli, içilebilir suyu bile yok.

Endüstri çağı, ardında 20 ila 30 endüstrileşmiş ülkenin, ekonomik başarıları için başka ülkelerdeki ucuz enerji ve hammadde kaynaklarına dayandığı bir dünya bıraktı. İkinci Dalga güçlerinin yararına ticareti ve finansı düzenleyen küresel bir altyapı kurdu; IMF, GATT, Dünya Bankası, COMECON gibi kurumlarla. Yoksul ülkelerin birçoğunu, zenginlerin ihtiyaçlarına ve amaçlarına hizmet eden, altüst olmuş ekonomilerle baş başa bıraktı.

Üçüncü Dalga'nın hızlı bir şekilde ortaya çıkışı, sadece İkinci Dalga düzeninin sona erişini temsil etmekle kalmıyor, aynı zamanda gezegendeki yoksulluğu ortadan kaldırma konusundaki geleneksel fikirlerimizi de havaya uçuruyor.

İKİNCİ DALGA STRATEJİSİ

1940'ların ortalarından bu yana, dünyada zenginle yoksul arasındaki uçurumu kapamak için en çok çaba gösterilen tek bir strateji oldu. Ben buna İkinci Dalga stratejisi diyorum.

Bu yaklaşım, İkinci Dalga toplumlarının evrim sürecinin zirve noktası olduğu ve sorunlarını çözmek için tüm toplumların endüstri devrimini aynen Batı'da, Sovyetler Birliği'nde veya Japonya'da olduğu gibi tekrarlaması gerektiği varsayımlarına dayanıyor. İlerleme, milyonlarca insanın tarımdan kitlesel üretime geçmesini gerektiriyor. Şehirleşme, standartlaşma ve İkinci Dalga paketinin geri kalanını da. Kısacası, gelişim, çoktan başarılı olmuş bir modelin sadakatle kopyalanması anlamına geliyor.

Ülkelerde birbiri ardına hükümetler aynı oyun planını uygulamaya çalıştı ama Güney Kore veya Tayvan gibi belli özel şartların mevcut olduğu çok azı bir İkinci Dalga toplumu yaratmakta başarılı olabildi. Ama çoğunun çabaları, felaketle sonuçlandı.

Yoksul ülkelerde birbiri ardına gelen bu başarısızlıkların nedeni, çok çeşitli şeylere yüklendi: Neo-sömürgecilik, kötü planlama, yozlaşma, gerici dinler, kabilecilik, uluslararası şirketler, CIA, çok yavaş hareket etmek, çok hızlı gitmek... Ama neden ne

olursa olsun, İkinci Dalga modeline göre endüstrileşme hareketinin çok büyük sıklıkla tökezlediği bir gerçek olarak kaldı.

İran, bu konuda en belirgin örneği sunuyor.

1975 yılında, diktatör bir Şah, İkinci Dalga stratejisini izleyerek İran'ı orta Doğu'daki en ileri endüstri devleti haline getireceğini ilan etti. *Newsweek* şöyle diyordu: "Şah'ın inşacıları, tam ölçekli bir endüstri devrimi yaratmak için çelik fabrikaları, demiryolları, otobanlar, barajlar ve diğer birçok planla geldi." Haziran 1978'de, uluslararası bankacılar hâlâ Persian Gulf Ship-building Corporation, Mazadern Textile Company, devletin sahibi olduğu enerji santrali Tavanir, İsfahan'daki çelik kompleksi ve Iran Aluminium Company için küçücük faizlerle milyarlarca dolar kredi vermek için yarışa girişmiş durumdaydılar.

Ama bu hareketin İran'ı bir "modern" ülke haline getirmesi beklenirken, Tahran'da yolsuzluk ve yozlaşma hâkimdi. AŞIRI tüketim, zenginle yoksul arasındaki uçurumu daha da vurguluyordu. Yabancı çıkar sahipleri – tamamen olmasa da büyük ölçüde Amerikan – günlerini gün ediyorlardı. (Tahran'daki bir Alman müdür, evde çalışırken kazanabileceğinden üç kat daha fazla maaş alıyordu ama çalışanları bir Alman işçinin maaşının onda biri kadar maaşla çalışıyordu.) Şehirlerdeki orta sınıf, bir acı denizinin ortasında ıssız bir ada gibi görünüyordu. Petrol dışında, pazar için üretilen tüm ürünlerin üçte ikisi, Tahran'da ülkenin nüfusunun onda birlik kesimi tarafından tüketiliyordu. Ülkenin diğer kesimlerinde gelir düzeyi Tahran'dakinin beşte biri kadardı ve kırsal kesimde yaşayanlar mide bulandırıcı, bastırıcı şartlar altında yaşıyordu.

Batı'dan destek alarak İkinci Dalga stratejisini uygulama sevdasında olan milyonerler, generaller ve kiralık teknokratlar, gelişimi sadece ekonomik bir süreç olarak görüyorlardı. Din, kültür, aile hayatı, cinsel roller; dolar işaretleri yerini bulduğu takdirde, bütün bunlar kendiliğinden yerine oturacaktı. Kültürel

özgünlüğün fazla önemi yoktu, çünkü endüst-realitede dünyayı giderek standartlaşan bir halde görüyorlardı. Batı fikirlerine direnmek, üyeleri Harvard'da, Berkeley'de veya Avrupa üniversitelerinde eğitim görmüş kabinenin yüzde 90'ı tarafından "gerici düşünce" olarak kabul ediliyordu.

Belli eşsiz şartlara rağmen – petrol ve İslam'ın patlayıcı karışımı gibi – İran'da olanların çoğu, İkinci Dalga stratejisini izleyen diğer birçok ülkede de tekrarlandı. Asya'dan Afrika'ya ve Latin Amerika'ya kadar, yoksulluktan bunalmış toplumların birçoğunda aşağı yukarı aynı senaryolar izlendi.

Tahran'da Şah rejiminin yıkılması, Manila'dan Mexico City'ye kadar diğer birçok başkentte geniş tartışmalara neden oldu. Sık sorulan sorulardan biri, değişim hızıyla ilgiliydi. Tempo fazla mı yükselmişti? İranlılar gelecek şoku mu yaşıyordu? Petrol gelirleriyle bile, hükümet devrimsel ayaklanmalardan kaçınmak için yeterince hızlı şekilde ve yeterince büyük bir orta sınıf yaratabilir miydi? Ama İran'daki trajedi ve Şahlık rejiminin yerine aynı derecede bastırıcı bir teokrasinin gelmesi, bizi İkinci Dalga stratejisinin temel varsayımlarını yeniden gözden geçirmeye mecbur ediyor.

Klasik endüstrileşme, ilerlemeye giden tek yol mudur? Endüstri uygarlığının kendisi yıkıcı acılarla boğuşurken, endüstriyel modeli taklit etmek mantıklı mıdır?

BOZUK BAŞARI MODELİ

İkinci Dalga ülkeleri "başarılı" – yani istikrarlı, zengin ve zenginleşen – kaldığı sürece, onları dünyanın geri kalanı için model olarak görmek kolaydı. Ama 1960'ların sonlarında, endüstrileşmenin genel krizi patlak verdi.

Grevler, karartmalar, çöküntüler, suç oranlarındaki artış ve psikolojik bozukluk, bütün İkinci Dalga dünyasını sardı. Dergiler, "işler neden artık eskisi gibi değil" başlıklı makaleler yayın-

lıyordu. Enerji ve aile sistemleri sarsılmıştı. Değer sistemleri ve şehir yapıları çökmüştü. Kirlilik, yozlaşma, enflasyon, yabancılaşma, yalnızlık, ırkçılık, bürokrasi, boşanma, düşüncesizce tüketim, hepsi bir anda geliyordu. Ekonomistler, finansal sistemin toptan çökme olasılığına karşı uyarıyordu.

Bu arada küresel bir çevre hareketi, kirlilik, enerji ve kaynak sınırlamalarıyla, İkinci Dalga ülkelerinin normal operasyonlarını daha fazla sürdürmesinin imkansız olacağı yönünde uyarıyordu. Bunun ötesinde, İkinci Dalga stratejisi mucizevi bir şekilde yoksul ülkelerde işe yarasa bile, bütün gezegeni dev bir fabrikaya dönüştüreceğinden ve ekolojik tahribat yaratacağından korkuluyordu.

Endüstrileşmenin genel krizi derinleşirken, en zengin ülkelerde kasvet artıyordu. Aniden, dünyanın her yerinde milyonlarca insan kendilerine sadece İkinci Dalga stratejisinin işe yarayıp yaramayacağını değil, kendini böylesine şiddetli bir dağılmanın eşiğine getiren ülkeleri taklit etmeye neden gerek olduğunu sormaya başladı.

İkinci Dalga stratejisinin yoksulluktan zenginliğe ulaşmanın tek yolu olduğu inancını temelden sarsan başka bir şaşırtıcı gelişme daha oluyordu. Bu stratejide ifade edilmeyen varsayım daima şuydu: “Önce ‘geliş,’ sonra zengin ol.” Yani zenginlik, sıkı çalışmanın, cimriliğin, Protestan ahlakının ve uzun süren bir ekonomik ve sosyal değişimin sonucuydu.

Ama OPEC ambargosu ve aniden petro-dolarların Orta Doğu’ya akmaya başlaması, bu Calvin tarzı düşüncenin altını üstüne getirdi. Sadece aylar içinde, İran, Suudi Arabistan, Kuveyt, Libya ve diğer Arap ülkelerine milyarlarca dolar para akıyordu. Dünya, bu ülkelerde sınırsız gibi görünen bir zenginliğin değişimden sonra değil, *önce* geldiğini görüyordu. Orta Doğu’da, “gelişme” ihtiyacını doğuran şey paraydı; parayı üreten şey “gelişme” değildi. Daha önce böylesine büyük ölçekte benzeri bir şey görülmemişti.

Bu arada, zengin ülkelerin kendi aralarındaki rekabet de ısınıyordu. *The New York Times* için yazan Tokyolu bir muhabir şöyle bildiriyordu: "California'daki inşaat sahalarında Güney Kore çeliği kullanılırken, Avrupa'da Tayvan'dan getirilen televizyonlar satılırken, Hindistan'dan getirilen traktörler Orta Doğu'da pazarlanırken ve... Çin önemli bir potansiyel endüstri gücü olarak ortaya çıkarken, gelişmekte olan ülkelerin Japonya, Birleşik Devletler ve Avrupa gibi gelişmiş ülkelerde kurulmuş endüstrilere daha ne kadar ucuza satış yapacağı yönünde sorular artıyor."

Tahmin edileceği gibi, greve giden Fransız çelik işçileri bunu daha renkli bir şekilde ifade ettiler. "Endüstri katliamına" son verme karar verdiler ve Eiffel Kulesi'ni işgal ettiler. Eski endüstri ülkelerinde, İkinci Dalga endüstrileri ve politik müttefikleri "iş ihracatına" ve endüstrileşmeyi yoksul ülkelere yayma politikalarına saldırmaya başladılar.

Kısacası, o kadar övülen İkinci Dalga stratejisinin gerçekten işe yarayıp yaramadığı konusunda iki tarafta da şüpheler artıyordu.

BİRİNCİ DALGA STRATEJİSİ

İkinci Dalga stratejisinin başarısızlığı, yoksul ülkelerin küresel ekonomiyi çökertme yönündeki öfkeli tehditleri ve kendi gelecekleri için duydukları derin endişeler; 1970'lerde zengin ülkeler yoksullar için yeni bir strateji oluşturmaya başladılar.

Dünya Bankası, Uluslararası Gelişim Ajansı ve Okyanus Aşırı Geliştirme Konseyi'nin de aralarında bulunduğu birçok hükümet ve geliştirme ajansı, neredeyse bir gecede, adına ancak Birinci Dalga stratejisi denebilecek bir plana geçiş yaptı.

Bu formül, İkinci Dalga stratejisinin neredeyse aynadaki aksi gibiydi: Köylüleri zorlayıp onları aşırı dolu şehirlere tıkmak yerine, kırsal gelişime odaklanıyordu. İhracat için gıda üretmek yerine, kendilerine yetecek kadar yiyecek üretmeye teşvik edili-

yorlardı. Yararların yoksullara da geçeceğini umarak Gayri Safi Milli Hasıla'yı yükseltme çabaları yerine, kaynakların doğrudan "temel insan ihtiyaçlarını" karşılamak üzere kullanılmasını öngörüyordu.

Emekten tasarruf sağlayan teknolojilerin ithalatı yerine, yeni yaklaşım emek yoğunluklu ve düşük sermayeli, az enerjili ve vasıfsız üretimi vurguluyordu. Dev çelik fabrikaları veya büyük ölçekli şehir tesisleri kurmak yerine, merkezilikten uzak, küçük ölçekli, köyler için tasarlanmış tesisler düşünülüyordu.

İkinci Dalga iddialarını ters çevirerek, Birinci Dalga stratejisinin savunucuları birçok endüstri teknolojisinin yoksul bir ülkede uygulandığında felakete yol açtığını gösteriyorlardı. Makineler bozuluyor ve onarılmıyordu. Genellikle ithal edilen, yüksek maliyetli hammaddeler gerektiriyorlardı. Eğitimli emek bulmak zordu. Dolayısıyla, yeni iddia, "uygun teknolojiler" gerektiği yönündeydi.

Bu tür teknolojileri geliştiren merkezler çok geçmeden Birleşik Devletler ve Avrupa'da çoğaldı; 1965 yılında İngiltere'de ilk modellerden biri olarak Aracı Teknoloji Geliştirme Grubu kuruldu. Ama gelişmekte olan ülkeler de kendi merkezlerini kurdular ve düşük ölçekli teknolojik yenilikler yaratmaya başladılar.

Örneğin, Botswana'daki Mochudi Çiftçiler Grubu, ekme, biçme ve gübreleme işleri için kullanılabilecek, eşek veya öküz tarafından çekilen aletler geliştirdiler. Gambia Tarım Bakanlığı, Senegal'de kullanılan bir sistemi benimsedi. Gana'da benzer gelişmeler görüldü.

Birinci Dalga stratejisi, çok geniş bir alanda uygulandı. Dolayısıyla, 1978'de yeni Hindistan hükümeti – hâlâ petrol ve gübre fiyatlarındaki yükselmenin etkilerinden ve İkinci Dalga stratejisinin ardından gelen hayal kırıklığından sıyrılmaya çalışıyorlardı – mekanize tekstil endüstrisinin daha fazla gelişmesini yasakladı ve elektrikli tezgahlar yerine el tezgahlarında kumaş üretimini

teşvik etti. Burada amaç sadece iş alanlarını artırmak değil, aynı zamanda kırsal kesimlerde endüstriye ağırlık vererek şehirleşmenin ve şehirlere göçün önüne geçmekti.

Bu yeni formülün neredeyse mükemmel şekilde işe yaradığı söylenebilir. Gerçekten de şehirlere büyük oranda göçün önüne geçti. Köyleri daha yaşanabilir hale getirdi. Ekolojik konulara karşı duyarlıydı. Pahalı ithal malzemeler yerine, ucuz yerel kaynakların kullanımını teşvik ediyordu. "Verim"in geleneksel ve fazla dar tanımlamalarını sorguluyordu. Gelişime daha teknokrat bir yaklaşım getiriyor, yerel gelenekleri ve kültürü dikkate alıyordu. Sermayeyi zenginlerin elinden geçirmek yerine, yoksulların şartlarını geliştirmeye odaklanıyordu.

Ama bütün avantajlarına rağmen, Birinci Dalga formülü sonuçta adına uygundu; en kötü Birinci Dalga şartlarını hiç değiştirmeden kullanan bir stratejiydi. Bir çözüm değil, bandajdı ve dünyanın her yerinde birçok hükümet tarafından da böyle görüldü.

Endonezya Başkanı Suharto, böyle bir stratejiyle ilgili olarak genel görüşü şöyle ifade etti: "Yeni emperyalizm biçimi olabilir. Batı sıradan insanların projelerine sadece küçük katılımlarda bulunursa, devamı bir şekilde güçlenebilir ama asla gelişemeyebiliriz."

Emek yoğunlaşmasına karşı başlayan ani sevgi de zenginlerin işine yaradı. Yoksul ülkeler Birinci Dalga şartlarında kaldığı sürece, aşırı yüklenmiş dünya pazarına o oranda az rekabet edebilecek ürünler sürebilirlerdi. Diğer bir deyişle, bu insanlar tarlalarda kaldığı sürece, daha az petrol, gaz ve diğer sınırlı kaynaklar kullanılacak, politik açıdan o ölçüde zayıf kalacak ve az sorun yaratacaklardı.

Ayrıca, Birinci Dalga stratejisinin doğasında, ilginç bir varsayım daha vardı: Üretimin diğer unsurları ekonomik hale getirildiği takdirde, işçilerin zaman ve enerjilerinde ekonomi sağlanması şart değildi; çünkü sonuçta başkaları tarafından yapılıyordu.

Afrika Ekonomik Gelişme ve Planlama Enstitüsü yöneticisi Samir Amin, bu görüşlerin birçoğunu şöyle özetliyor: “Çok çeşitli hippie ideolojileri, altın çağa dönüş ve soylu yabani miti, kapitalist dünya gerçekliğinin eleştirilmesi sayesinde, emek odaklı teknikler aniden çekici görünmeye başladı.”

Daha da kötüsü, Birinci Dalga formülü tehlikeli bir şekilde bilimin ve teknolojinin ilerlemesinin rolünü küçümsüyordu. Şimdi “uygun” olarak tanıtılan teknolojilerin birçoğu, 1776 yılında Amerikalı çiftçinin kullandığından bile daha ilkel; biçerdöverden ziyade, orağa yakın bir halde. 150 yıl önce Amerikalı ve Avrupalı çiftçiler daha “uygun teknoloji” kullanmaya başladıklarında, tahtadan çelik tırmıklara veya demir sabanlara geçtiklerinde, sırtlarını dünyanın birikmiş mühendislik ve metalürji bilgilerine dönmemiş, onu kullanmışlardı.

1855 yılındaki Paris Fuarı’nda, yeni icat edilmiş harmanlama makineleri dramatik bir şekilde sergilenmişti. “Altı adam, farklı makinelerle aynı operasyonu yapacak şekilde elle harmanlama işine giriştiler ve bir saatlik çalışmanın sonuçları şöyle oldu:

“Elle çalışan altı işçi 36 litre buğday
Belçika harman makinesi 150 litre buğday
Fransız harman makinesi 250 litre buğday
İngiliz harman makinesi 410 litre buğday
Amerikan harman makinesi 740 litre buğday”

Daha 1855 yılında bile makinenin insandan 123 kat daha fazla buğday harmanlayabildiği gerçeğini, ancak yıllar boyunca el işçiliği yapmamış biri inkar edebilir.

Bugün adına “ileri bilim” dediğimiz şeyin büyük bölümü, zengin ülkelerin sorunlarını çözmek için zengin ülkelerde bilim adamları tarafından geliştirilmiştir. Dünyadaki yoksulların so-

rununa değinmek için ne yazık ki çok az araştırma yapılmıştır. Yine de, kendini ileri bilimsel ve teknolojik bilgilerin potansiye-line karşı körleştirerek başlayan her “geliştirme politikası” yüz milyonlarca umutsuz, aç, yorgun köylüyü sürekli bir ezilmişliğe mahkum edecektir.

Bazı yerlerde ve belli zamanlarda, Birinci Dalga strateji-si çok sayıda insanın hayatını düzeltebilir. Ama sadece Birinci Dalga yöntemleriyle kendine yetmenin ötesinde yatırım yapacak kadar üretim gerçekleştiren herhangi bir ülke bulunduğu konu-sunda çok az kanıt vardır. Aslında, çok sayıda kanıt, bunun tam aksini gösteriyor.

Mao dönemindeki Çin – Birinci Dalga formülünün temel unsurlarını icat edip denemişti – kahramanca bir çabayla, kıtlığı önlemeyi neredeyse – ama tam olarak değil – başardı. Bu, inanıl-maz bir başarıydı. Ama altmışlı yılların sonlarında, kırsal kesim gelişimine yapılan Maocu vurgu, sonuna ulaşmıştı.

Birinci Dalga formülü kendi içinde bir durağanlık reçetesi-ydi ve yoksul ülkeler için İkinci Dalga stratejisinden daha etkili olamazdı.

Çeşitlilikte patlama yaşanan bir dünyada, yenilikçi strateji-ler geliştirmeli ve endüstriyel veya endüstri öncesi geçmişte mo-deller aramaktan vazgeçmeliyiz. Artık oluşmakta olan geleceğe bakma zamanıdır.

ÜÇÜNCÜ DALGA SORUSU

İki eski vizyon arasında sonsuza dek sıkışıp kalmalı mıyız? Bu alternatif stratejileri, farklarını keskinleştirmek için özellikle ka-rikatürize ettim. Gerçek hayatta, çok az sayıda hükümet soyut teorileri izleyebilir ve iki stratejinin birleştirilmesi yönünde çok çeşitli çabalar görebiliriz. Ama Üçüncü Dalga’nın yükselişi, artık bu iki formül arasında gidip gelmek zorunda olmadığımız an-la-mına geliyor.

Üçüncü Dalga'nın gelişi, her şeyi belirgin şekilde değiştiriyor. İleri teknoloji dünyasında – kapitalist veya Marksist olsun – üretilen teorilerin hiçbiri “gelişmekte olan dünya”nın sorunlarını çözmezken ve tamamen aktarılabilir başka hiçbir model bulunmazken, Birinci Dalga toplumlarıyla hızla biçimlenen Üçüncü Dalga uygarlığı arasında tuhaf ve yeni bir ilişki oluşuyor.

Temelde Birinci Dalga'da yaşayan bir ülkeyi “geliştirmek” için son derece uyumsuz İkinci Dalga biçimlerinin dayatılması yönünde çok sayıda örnek gördük; kitlesel üretim, kitlesel basın, fabrika tarzı eğitim vs. Ama bunların başarılı şekilde işlemesi için, geleneksel ailenin ve evlilik geleneklerinin, dinin, yapıların rolünün parçalanması, bütün kültürün temelden başlayarak değiştirilmesi gerekir.

Buna karşılık, Üçüncü Dalga uygarlığının, Birinci Dalga toplumlarında bulunanlara benzeyen çok çeşitli özellikleri var; üretimin merkezilikten uzaklaşması, uygun ölçek, yenilenebilir enerji, şehirden uzaklaşma, evde çalışma, yüksek üreten tüketici faaliyetleri bunlardan sadece birkaçıdır. Belirgin bir şekilde, diyalektik bir geri dönüş gözlemliyor gibiyiz.

Bugün birçok buluşun anıları da beraberinde getirmesinin nedeni budur. Hızla yükselen Üçüncü Dalga toplumlarında kırsal bölgelere yönelimi böylesine yaygın çapta gözlemlememizin nedeni budur. Gerçek şu ki Birinci Dalga ve Üçüncü Dalga uygarlığının, İkinci Dalga uygarlığına oranla çok daha fazla ortak noktası var. Kısacası, birbirlerine uygunlar.

Bu tuhaf uygunluk, birçok Birinci Dalga ülkesinin, Üçüncü Dalga uygarlığının bazı özelliklerini almasını getirebilir mi; kültürlerini tamamen teslim etmeden ve önce İkinci Dalga gelişimi “aşamasından” geçmek zorunda kalmadan? Bazı ülkelerin klasik anlamda endüstrileşmeden Üçüncü Dalga'ya geçmesi daha kolay olabilir mi?

Dahası, geçmişte olmadığı şekilde, bir toplumun bütün enerjilerini alışveriş için üretime odaklamadan yüksek maddi yaşam standartlarına ulaşması mümkün olabilir mi? Üçüncü Dalga'nın getirdiği çok çeşitli seçenekler düşünüldüğünde, bir halk bebek ölümlerini azaltıp ömrü uzatamaz mı? Okuryazarlık, beslenme ve genel yaşam kalitesini, dininden veya değerlerinden ödün vermeden, İkinci Dalga uygarlığının yayılışıyla hâkimiyet kazanan Batılı materyalizmini benimsemek zorunda kalmadan artıramaz mı?

Yarının "gelişim" stratejileri, Washington, Moskova, Paris veya Cenevre'den değil, Afrika, Asya ve Latin Amerika'dan gelecek. Gerçek yerel ihtiyaçlara uygun olacak. Ekolojiyi, kültürü, dini veya aile yapısını ve var oluşun psikolojik boyutlarını hiçe sayarak, ekonomiye aşırı vurgu yapmayacaklar. Dışarıdan bir modeli taklit etmeyecekler; ne Birinci Dalga, ne İkinci Dalga, ne de Üçüncü Dalga modellerini.

Ama Üçüncü Dalga'nın yükselişi, bütün çabalarımızı yeni bir bakış açısına yerleştiriyor. Sadece zenginler için değil, dünyanın en yoksul ülkeleri için de tamamen yeni fırsatlar yaratıyor.

GÜNEŞ, KARİDES VE ÇİPLER

Birinci Dalga ve Üçüncü Dalga uygarlıkları arasındaki birçok yapısal özellik benzeşmesi, ilerleyen onyıllarda geçmiş ve geleceğin unsurlarını yeni ve daha iyi bir şimdi için birleştirmeyi mümkün kılabilir.

Örneğin, enerji konusunu ele alalım.

Üçüncü Dalga uygarlığına geçiş yapmakta olan ülkelerde enerji krizi konusunda yapılan bütün o tartışmalarda, Birinci Dalga toplumlarının da kendi enerji krizleriyle yüzleştiği gerçeği unutuluyor. Son derece düşük bir düzeyden başlayarak, ne tür enerji sistemleri yaratmaları gerekiyor?

Hiç şüphesiz, İkinci Dalga tarzında, büyük ve merkezi fosil yakıtı temelli enerji tesislerine ihtiyaçları var. Ama bu top-

lumların birçoğunda, Hintli bilim adamı Amulya Kumar N. Reddy'nin gösterdiği gibi, en acil ihtiyaç, şehirler için merkezi kaynaklardan ziyade, kırsal kesim için merkezilikten uzak enerji kaynaklarıdır.

Topraksız Hintli köylü ailesi, şimdi her gün yaklaşık altı saatini yemek pişirmek ve ısınmak için gereken odunu toplamakla geçiriyor. Diğer dört ila altı saat, bir kuyudan su taşımak için harcanıyor ve benzer bir süre de, sığır, keçi veya koyun gütmeye ayrılıyor. "Böyle bir aile emek bedeli ödeyemeyeceği ve emekten tasarruf sağlayan araçlar alamayacağı için, tek mantıklı tepkisi, en azından üç çocuk yaparak enerji ihtiyaçlarını karşılamak oluyor," diyor Reddy, kırsal enerjinin mükemmel bir gebelik önleyici olabileceğine işaret ederek.

Reddy, kırsal kesim enerji ihtiyaçlarını incelediğinde, köyün ürettiği insan ve hayvan atıklarını kullanarak enerji üreten küçük ve ucuz bir biyo-gaz tesisinin yeterli olacağı sonucuna vardı. Tek bir dev ve merkezi enerji tesisine kıyasla bu minik tesislerin binlercesinin çok daha yararlı, ekolojik açıdan dengeli ve ekonomik olacağını etkileyici bir şekilde gösterdi.

Hiç şüphesiz, bu mantığın ardında Bangladeş'den Fiji'ye kadar birçok ülkede sürdürülen biyo-gaz araştırmaları yatıyor. Hindistan'da daha şimdiden 12,000 tesis var ve 100,000 tesis kurulması amaçlanıyor. Çin'de, Szechuan bölgesinde 200,000 aileye yetecek kadar biyo-gaz tesisi çalışır haldedir. Kore'de bu tesislerden 29,450 tane var ve 1985 yılında 55,000'e ulaşması planlanıyor.

Yeni Delhi'nin dışında, tanınmış fütürist yazar ve işadamı Jagdish Kapur, son derece verimsiz on hektarı, dünyaca ünlü, biyo-gaz tesisi bulunan bir "güneş çiftliği"ne dönüştürdü. Bu çiftlikte üretilen buğday, meyve ve sebze hem ailesini hem de emrinde çalışanları beslemeye yettiği gibi, pazarda kazanç elde etmek üzere tonlarca gıda ürünü sağlıyor.

Bu arada Hindistan Teknoloji Enstitüsü, köylerde kullanılmak üzere on kilovatlık bir güneş tesisi tasarladı; bu tesisin sağlayacağı elektrik evleri aydınlatacak, su pompalarını çalıştıracak ve televizyonlara veya radyolara enerji sağlayacak. Madras, Tamil Nadu'da, yetkililer güneş enerjisiyle çalışan bir su arıtma tesisi kurdular. Yeni Delhi yakınlarındaki Central Electronics, elektrik üretmek için güneş enerjisinden yararlanan bir gösteri evi kurdular.

İsrail'de, moleküler biyoloji uzmanı Haim Aviv, Sina'da Mısır-İsrail ortak ürünü olan bir tarım-endüstri projesini önerdi. Mısır'ın suyunu ve İsrail'in ileri sulama teknolojisini kullanarak, nişasta veya şeker kamışı üretmek ve bunu araba yakıtında kullanılacak etanola dönüştürmek mümkün olabilecek.

İkinci Dalga uygarlığının çöküşünün kısmi nedeni olan enerji krizi, hem merkezi hem de merkezilikten uzak çok çeşitli yeni fikirlerin doğmasına neden oluyor. Ayrıca, Birinci Dalga toplumlarının ve yeni Üçüncü Dalga toplumlarının karşılaştığı sorunlarda çok çeşitli ortak noktalar var. Sonuç olarak, iki taraf da İkinci Dalga çağı için tasarlanmış enerji sistemlerine dayanamıyor.

Peki, ya tarım? Bir kez daha, Üçüncü Dalga bizi gelenek dışı yönlerle itiyor. Tucson, Arizona'daki Çevre Araştırma Laboratuvarı'nda, seralarda salatalık ve kıvrıkcık salatanın yanında, karides yetiştiriliyor ve karideslerin atıkları, bitkiler için gübre olarak kullanılıyor. Vermont'da, deneyciler benzer yöntemlerle kedibalığı, alabalık ve sebze yetiştiriyorlar. Balık akvaryumundaki su güneş ısınıyor topluyor ve geceleri sıcaklığı yüksek tutmak için etrafa yayıyor. Balık atıkları da bitkiler için gübre olarak kullanılıyor.

Massachusetts'teki Yeni Simya Enstitüsü'nde, tavuklar balık akvaryumlarının üzerinde yetiştiriliyor. Dışkıları yosunları gübreliyor ve balıklar da yosunlarla besleniyor. Bunlar, gıda üretiminde ve gıda işlemede getirilen yeniliklere sadece üç örnek;

birçoğunun günümüz Birinci Dalga toplumlarıyla heyecan verici, özel benzerlikleri var.

Örneğin, Güney California Üniversitesi'ndeki Gelecek Araştırmaları Merkezi tarafından dünyanın gıda üretimiyle ilgili yapılan 20 yıllık tahmin çalışması, yapay gübre ihtiyacını artırmaktan ziyade ortadan kaldıracak birkaç kilit gelişme olduğunu gösteriyor. CFR araştırmasına göre, 1996 yılında, onda dokuz olasılıkla, nitrojenli gübre ihtiyacını yüzde 15 oranında azaltacak ucuz gübrelere sahip olacağız.

Dahası çalışma, çok az suya ihtiyaç duyduğu için bazı bitkilerin kurak bölgelerde canlı hayvan taşıma kapasitesini artırabileceğini gösteriyor; bu, tropik topraklarda besin kombinasyonlarının daha iyi anlaşılmasının bir sonucu olarak verimin yüzde 30 oranında artması anlamına gelebilir. Aynı şekilde, böcek kontrolünde gerçekleşecek yenilikler, ürün kaybını belirgin şekilde azaltabilir. Yeni düşük maliyetli sulama yöntemleri, çeçe böceğinin kontrolü gibi imkanlar, yeni bölgeleri hayvancılığa açabilir.

Daha uzun bir vadede, tarımsal gelişmelerin büyük bir bölümü "enerji çiftlikleri"ne adanabilir; yani enerji üretimi için ürün yetiştirilmesinden söz ediyorum. Sonunda, hava modifikasyonu, bilgisayarlar, uydu gözlemleri ve genetiğin, dünyanın gıda üretiminde devrim yaratmasını bekleyebiliriz.

Bu tür olasılıklar bugün aç köylülerin midesine yemek sokmasa da, Birinci Dalga hükümetleri bu potansiyelleri uzun vadeli tarımsal planlamalarında dikkate almalı ve çapayla bilgisayarı birleştirmenin yollarını aramalıdır.

Üçüncü Dalga uygarlığına geçişle birlikte gelen yeni teknolojiler, yeni fırsatları da beraberinde getiriyor. Rahmetli fütürist John McHale ve eşi Madga Cordell McHale, *Basic Human Needs* (Temel İnsan İhtiyaçları) adlı mükemmel çalışmalarında, süper ileri biyoteknolojilerin ortaya çıkışıyla, Birinci Dalga toplumlarının değişmesi yönünde büyük umutların doğacağını belirtmişlerdi.

Bu tür teknolojiler, okyanus tarımcılığından böceklerle ve diğer organizmalara üretici iş yaptırmaya, selüloz atıklarını mikroorganizmalar aracılığıyla ete işlemeden bitkilerin sülfürsüz yakıtı dönüştürülmesine kadar birçok şeyi kapsıyor. Daha önceleri bilinmeyen veya yeterince kullanılmayan bitki formlarından ilaç üretimi de birçok Birinci Dalga toplumu için yüksek potansiyel anlamına gelebilir.

Diğer alanlardaki gelişmeler de geleneksel düşünceye şüphe düşürüyor. Birçok Birinci Dalga ülkesinin karşılaştığı patlayıcı bir konu, muazzam işsizlik ve yeterli derecede çalışmama sorunudur. Bu, Birinci Dalga ve İkinci Dalga savunucuları arasında küresel çapta bir tartışmaya neden oldu. Bir taraf, kitlesel üretimli endüstrilerin yeterince emek kullanmadığını, gelişme yüklenen vurgunun daha küçük ölçekli olması, daha fazla insan, daha az sermaye ve enerji kullanan, teknolojik açıdan daha ilkel fabrikaların kullanılması gerektiğini öne sürüyor. Diğer taraf, İkinci Dalga endüstrilerinin – çelik, otomotiv, ayakkabı, tekstil vs. – şimdilerde teknolojik açıdan en ileri ülkelerden uzaklaştığını söylüyor.

Ama bir İkinci Dalga çelik fabrikası kurmak, fayton kamçısı fabrikası kurmaya kalkışmaktan farklı olmayabilir. Bir fabrika kurmanın çok çeşitli nedenleri olabilir ama alüminyumdan daha sağlam ve hafif yeni malzemeler, çelik kadar güçlü şeffaf maddeler, galvaniz su borularının yerini alabilecek güçlendirilmiş plastik borular düşünüldüğünde, çeliğe talep daha ne kadar devam edebilir? Hintli bilim adamı M. S. Iyengar'a göre, bu tür ilerlemeler “çelik ve alüminyum üretiminde artışı gereksiz kılabilir.” Belki de, çelik üretme kapasitesini artırmak için kredi almak veya yabancı yatırımlara yönelmek yerine, yoksul ülkelerin “hammadde çağı”na hazırlanması gerekmez mi?

Üçüncü Dalga, çok daha hızlı olasılıkları da getiriyor. İsveç'teki Lund Üniversitesi Araştırma Politikası Programı'ndan

Ward Morehouse, yoksul ülkelerin Birinci Dalga'nın küçük ölçekli endüstrisinin veya İkinci Dalga'nın merkezileşmiş büyük ölçekli endüstrisinin ötesine bakması, bunun yerine Üçüncü Dalga'nın kilit endüstrilerinden birine odaklanması gerektiğini düşünüyor: Mikroelektronığe.

Morehouse şöyle yazıyor: "Emek yoğunluklu teknolojiye çok fazla vurgu yapmak, yoksul ülkeler için bir tuzak olabilir." Bilgisayar çipi endüstrisinde üretimin belirgin şekilde yükseldiğine dikkat çekerek, şöyle ekliyor: "Sermaye sıkıntısı çeken gelişmekte olan ülkelerin yatırdıkları sermaye birimi başına daha fazla verim alması, kesinlikle bir avantajdır."

Ama daha önemli olan, Üçüncü Dalga teknolojisiyle mevcut sosyal düzenlemeler arasındaki uyumdur. Dolayısıyla, Morehouse şöyle diyor: "Mikroelektronikte üretim çeşitliliğinin çok olması, gelişmekte olan ülkelerin bir temel teknolojiyi alıp kendi sosyal gereklerine veya hammaddelerine uydurmasını o ölçüde mümkün kılıyor. Mikroelektronik teknolojisi, üretimin merkezilikten uzaklaşmasını da getiriyor."

Morehouse, en ileri Üçüncü Dalga endüstrilerinin yoksul ülkelerin ihtiyaçları için biçilmiş kaftan olduğu görüşünde yalnız değil. Stanford Üniversitesi Entegre Devreler Laboratuvarı Yöneticisi Roger Melen şöyle diyor: "Endüstri dünyası, herkesi üretim için şehirlere sürükledi ve şimdi fabrikaları ve iş gücünü yine kırsal kesime taşıyoruz ama birçok ülke 17. yüzyıl tarım ekonomisinden hiç çıkmadı ve bunların arasında Çin de var. Şimdi mevcut olan şartlar ve imkanlarla, nüfuslarını hareket ettirmeye bile gerek duymadan yeni üretim tekniklerini toplumlarına yerleştirebilirler."

Eğer öyleyse, Üçüncü Dalga istenen savaş için taze bir teknolojik strateji sağlıyor.

Üçüncü Dalga ulaştırma ve haberleşme ihtiyaçlarını da yeni bir bakış açısına yerleştiriyor. Endüstri devrimi döneminde, yol-

lar sosyal, politik ve ekonomik gelişim için şarttı. Bugün şart olan şey, elektronik iletişim sistemidir. Bir zamanlar iletişimin ekonomik gelişimin bir yan ürünü olduğu sanılıyordu. Ama Arthur D. Little araştırma firmasından John Magee şöyle diyor: "Bugün artık bu teori çürütüldü... Telekomünikasyon, bir sonuçtan ziyade bir şarttır."

Bugün iletişim maliyetleri düşerken, iletişimin ulaşımın yerini alabileceği düşünülüyor. Maliyetli yollar ve sokaklar yapmaya çalışmak yerine ileri seviyede bir iletişim ağı kurmak, çok daha ucuz, enerji açısından çok daha tasarruflu ve uzun vadede çok daha uygun bir yatırım olabilir. Elbette ki karayollarına ihtiyacımız var. Ama üretim merkezilikten uzaklaşırken, köyleri birbirlerinden, şehir bölgelerinden veya dünyanın geri kalanından ayırmaya gerek kalmadan ulaşım maliyetleri asgariye indirilebilir.

Birinci Dalga ülkelerinin liderleri iletişim önemini giderek daha fazla anladıkça, dünyanın elektronik yelpazesinde yeniden bir dağılım yaratmak için uğraşacaklardır. İlk zamanlarda telekomünikasyon teknolojilerini İkinci Dalga devletleri geliştirdiğinden, mevcut frekansların kontrolünü de büyük ölçüde ellerine aldılar. Sadece Birleşik Devletler ve Sovyetler Birliği, yayın dalgalarının yüzde 25'ini ellerinde tutuyorlar.

Ama tıpkı okyanus tabanı ve gezegenin solunabilir havası gibi, bu yelpaze de sadece birkaç kişiye değil, dünyadaki herkese aittir (veya öyle olmalıdır). Dolayısıyla, Birinci Dalga ülkelerinin birçoğu yelpazenin sınırlı bir kaynak olduğunu iddia ediyor ve kendilerine de bir pay ayrılmasını istiyorlar; üstelik o frekansları kullanacak ekipmana henüz sahip olmamalarına rağmen. (Kendi başlarına kullanmaya hazır hale gelene kadar, sistem ve teknisyen kiralayabileceklerini düşünüyorlar.) gerek Birleşik Devletler ve gerekse Sovyetler Birliği'nden olumsuz tepkiler alınca, bir "Yeni Dünya Bilgi Düzeni" kurulmasını istiyorlar.

Ama karşılaştıkları konu büyük ölçüde dahilidir: Asıl mesele, sınırlı kaynaklarını telekomünikasyon ve ulaştırma arasında nasıl bölecekleridir. Bugün teknik açıdan en gelişmiş ülkelerin de karşılaştığı sorun budur aslında. Düşük maliyetli yer istasyonları, bilgisayarlı sulama sistemleri, hatta yeraltı araştırma araçları ve son derece ucuz bilgisayar terminallerinin köylerde ve kulübe endüstrisinde kullanılabileceği düşünülürse, Birinci Dalga toplumlarının, İkinci Dalga toplumlarının mecbur kalarak harcadığı muazzam ulaştırma masraflarından kaçınması mümkün olabilir. Bugün bu tür fikirler hiç şüphesiz kulağa ütöpik geliyor. Ama son derece yaygın hale gelecekleri zaman hızla yaklaşıyor.

Bir süre önce, Endonezya Başkanı Suharto, geleneksel bir kılıç ucunu elektronik bir düğmeye bastırdı ve böylelikle Endonezya takımadalarını birleştirecek bir uydu iletişim sistemini harekete geçirdi; tıpkı bir asır önce Amerika'nın iki sahilini birleştiren demiryollarına altın çivinin çakılması gibi. Bunu yaparken, Üçüncü Dalga'nın değişim gerçekleştirmek isteyen ülkeler için temsil ettiği yeni seçenekleri sembolize etti.

Enerji, tarım, teknoloji ve iletişim gibi alanlarda bu tür gelişmeler, çok daha derin bir şeyi ifade ediyor; geçmiş ve geleceğin, Birinci Dalga ve Üçüncü Dalga'nın bileşimine dayanan yepyeni toplumlar!

Köy odaklı, ucuz sermayeli kırsal endüstrilerin ve dikkatle seçilmiş ileri teknolojilerin bileşimine dayanan yeni değişim stratejilerinin oluşmasını hayal etmek zor değil.

Jagdish Kapur şöyle yazmıştı: "İnsan ırkı ve Gandhi tarzı sakin yeşil meralar, köy cumhuriyetleri için kullanılabilecek en ileri bilim ve teknoloji arasında yeni bir denge kuruluyor." Böylesine pratik bir bileşim, Kapur'a göre, "toplumun, sembol ve değerlerinin, eğitim sisteminin, teşviklerinin, enerji kaynakları akışının, bilimsel ve endüstriyel araştırmalarının ve diğer kurumlarının büyük bölümünün tümünden değişimini gerektiriyor."

Ama uzun vadeli düşünürler, sosyal analistler, araştırmacılar ve bilim adamları, böyle bir değişimin çoktan başladığına, bizi radikal bir yeni senteze doğru hızla sürüklediğine inanıyorlar: Gandhi'nin uydularına!

İLK ÜRETEEN TÜKETİCİLER

Bu yaklaşımda, daha da derin seviyede başka bir sentezle karşılaşıyoruz. İnsanların pazarla olan bütün ekonomik ilişkileri; bu noktada, pazarın kapitalist veya sosyalist olmasının bir önemi yok. Bu durum, bizi bireyin toplam zamanının ve emeğinin ne kadarının üretime ve ne kadarının üreten tüketiciliğe ayrılması gerektiği sorusuna getiriyor; yani, kişinin kendisi için çalışması yerine, kazanç karşılığında ne kadar pazar çalışması gerektiğine.

Birinci Dalga toplumlarının çoğu, çoktan para sisteminin içine çekildiler bile. Diğer bir deyişle, "pazarlaştırıldılar." Ama dünyanın en yoksul insanların kazandığı parasal gelir hayatta kalmaları için önemli olsa da, alışveriş için üretim gelirlerinin sadece bir kısmını oluşturuyor; geri kalanını üreten tüketicilik sağlıyor.

Üçüncü Dalga, bizi bu duruma yeni bir açıdan bakmaya zorluyor. Ülkeden ülkeye, milyonlarca insan işsiz. Ama bu toplumlarda herkesin iş sahibi olması gerçekçi bir hedef olabilir mi? Kendi ömür süremizde, hangi politikaların bileşimi bu milyonların hepsine tam gün işler sağlayabilir? İsveçli ekonomist Gunnar Myrdal'ın ima ettiği gibi, "işsizlik" kavramının kendisi de bir İkinci Dalga kavramı mı acaba?

Dünya Bankası'ndan Paul Streeten'a göre "sorun, modern maaşlı iş sektörünü, iş pazarlarını, emek alışverişini ve sosyal güvenlik ödemelerini kapsayan bir Batılı kavram olan 'işsizlik' değil... Sorun, daha ziyade, yoksulun, özellikle de kırsal kesimlerde yaşayan yoksulların ölçülemeyen, üretici olmayan çalışması." Bugün yoksul ülkelerde üreten tüketiciliğin yükselmesi

– Üçüncü Dalga’nın çarpıcı bir fenomeni olarak – bizi çoğu İkinci Dalga ekonomistlerinin en derin varsayımlarını ve hedeflerini sorgulamaya yöneltiyor.

Belki de Batı’daki endüstri devrimini aynen kopyalamaya çalışmak bir hata olabilir; Batı’daki devrimde çoğu ekonomik faaliyet, 1. Sektör’den (üreten tüketici sektörü) 2. Sektör’e (pazar sektörü) kaymıştı.

Belki de üreten tüketiciliğin, geçmişten gelen sevimsiz bir kalıntı yerine, olumlu bir güç olarak görülmesi gerekir.

Belki de çoğu insan için gereken şey, maaş karşılığında yarım günlük işe ek olarak (muhtemelen biraz transfer ödemesiyle) üreten tüketiciliği daha “üretken” hale getirmek için yeni politikalar yaratmak olabilir. Aslında, bu iki ekonomik faaliyeti birbiriyle daha zekice bir şekilde birleştirmek, milyonlarca insanın hayatta kalması için gereken anahtar olabilir.

Gerçekçi konuşmak gerekirse, bunun anlamı – şimdi zengin ülkelerde olduğu gibi – “üreten tüketicilik için sermaye araçlar” sağlamaktır. Yoksul ülkelerde, iki sektör arasında nefes kesici bir sinerjinin oluştuğunu, pazarın üreten tüketicinin kullanımına sunulmak üzere güçlü sermaye araçları sağladığını görüyoruz: Çamaşır makinelerinden akü testlerine kadar. Yoksul ülkelerdeki acınası durum bazen öylesine uç noktalara varıyor ki çamaşır makinelerinden veya güçlü araçlardan söz etmek, ilk bakışta alaycılık gibi algılanabiliyor. Peki, Birinci Dalga uygarlığının ötesine geçmekte olan ülkeler için hiçbir analogi yok mu?

Fransız mimari planlama uzmanı Yona Friedman, bize dünyadaki yoksulların illa iş istemediklerini hatırlatıyor; istedikleri şey “bir çatı ve yiyecek.” İş, sadece bunları elde etmek için bir araç. Ama kişi kendi yiyeceğini üretebilir, kendi çatısını yapabilir veya en azından bu sürece katkıda bulunabilir. UNESCO için hazırlanan bir raporda, Friedman hükümetlerin benim adına üreten tüketicilik şeyi desteklemek için belli toprak ve imar ka-

nunlarını yumuşatmaları gerektiğini söylüyor. Bu kanunlar genellikle gecekonducuların evlerini yapmasını veya geliştirmesini zorlaştırıyor (çoğu zaman da imkansız hale getiriyor).

Friedman, hükümetleri bu engelleri kaldırmaya ve insanların kendi barınaklarını yapmalarına yardım etmeye, onlara organize yardım ve danışmanlık sağlamaya, elde edilmesi zor malzemeleri sunmaya ve eğer mümkünse, çevre planlama yapmalarına yardımcı olmaya ve altyapı sağlamaya – elektrik, su gibi – teşvik ediyor. Friedman ve diğerlerinin daha yeni söylemeye başladığı şey, bireyin daha etkili şekilde üreten tüketicilik yapmasına yardımcı olacak her şeyi sağlamak ve eğer gerekiyorsa ve mümkünse, bunu Gayri Safi Milli Hasıla'ya yansıtarak ekonomik değerini belirlemek.

Üreten tüketicinin “verimini” artırmak için, hükümetlerin üreten tüketicilik üzerinde yapılan bilimsel ve teknolojik araştırmalara odaklanması gerekiyor. Ama şimdi bile, oldukça düşük maliyetle, basit el aletleri, toplu atölyeler, eğitilmiş ustalar veya öğretmenler, sınırlı iletişim tesisleri ve mümkün olan yerlerde enerji jeneratörleri sağlayabilirler; ayrıca, kendi evlerini yapanlara veya çevrelerini geliştirenlere teşvik de sağlanabilir.

Bugün İkinci Dalga propagandası ne yazık ki dünyanın en uzak ve en yoksul insanlarını bile, kendi yaptıkları şeylerin, kitlesel olarak üretilmiş en kalitesiz ürünlerden bile daha kötü olduğuna inandırıyor. İnsanlara kendi çabalarını küçümsemeyi, İkinci Dalga ürünlerine değer vermeyi ve kendi yarattıkları şeyleri aşağılamayı öğretmek yerine, hükümetlerin insanların kendi yaptıkları ev ve ürünlerde kullandıkları en iyi veya en hayal gücü gerektiren yöntemleri, en “verimli” üreten tüketiciliği ödüllendirmeleri gerekir. Dünyanın en zengin insanların bile giderek artan bir şekilde üreten tüketiciliğe yöneldiğini bilmek, yoksullar arasındaki tutumları değiştirebilir. Çünkü Üçüncü Dalga, geleceğin tüm toplumlarında pazarın pazar dışı faaliyetlerle tüm ilişkisine yepyeni bir ışık tutuyor.

Üçüncü Dalga, aynı zamanda ekonomi dışı ve teknoloji dışı konuları da ön plana çıkarıyor. Örneğin, bizi eğitime yeni bir açıdan bakmaya zorluyor. Dünyanın her yerinde herkesin hemfikir olduğu gibi, eğitim gelişim için şarttır. Peki, ne tür bir eğitim?

Sömürge güçleri Afrika, Hindistan ve Birinci Dalga dünya-sının diğer kesimlerine resmi eğitimi getirdiklerinde, ya fabrika tarzı okullar yerleştirdiler veya kendi seçkin okullarının onuncu derece taklitlerini kurdular. Bugün İkinci Dalga eğitim modelleri, her yerde sorgulanıyor. Üçüncü Dalga, eğitimin mutlaka sınıfta yapılması gerektiği yönündeki İkinci Dalga görüşüne meydan okuyor. Bugün, öğrenimi çalışmayla, politik mücadeleyle, toplum hizmetiyle ve hatta oyunla birleştirmemiz gerekiyor. Eğitim hakkındaki tüm geleneksel varsayımlarımız, gerek zengin ve gerekse yoksul ülkelerde yeniden incelenmek zorunda.

Örneğin, okuryazarlık uygun ve doğru bir hedef midir? Eğer öyleyse, okuryazarlık ne anlama gelir? Hem okumak hem de yazmak demek midir? Edinburgh'daki bir gelecek araştırma merkezi olan Nevis Enstitüsü için hazırladığı kışkırtıcı bir raporunda, saygın antropolog Sir Edmund Leach okuma öğrenmenin okumaktan daha kolay ve yararlı olduğunu vurguluyor ve herkesin yazmayı öğrenmesinin gerekmediğini söylüyor. Marshall McLuhan, birçok Birinci Dalga toplumunda hâlâ sürdürülen sözlü kültüre bir dönüş yaşandığını açıklıyor. Ses tanımlı teknoloji, bu alanda çok yeni görüntüler yaratıyor. Basit tarım aletlerinin içine yerleştirilmiş son derece ucuz iletişim "düğmeleri" veya minik ses kaydediciler, okuryazar olmayan çiftçilere sözle talimat verebiliyor. Bunların ışığında, fonksiyonel okuryazarlık tanımının bile yeniden yapılması gerekiyor.

Son olarak, Üçüncü Dalga bizi geleneksel İkinci Dalga varsayımlarının ardında yatan nedenlere de saygıyla bakmaya zorluyor. İyi beslenme, muhtemelen milyonlarca çocuk arasında zeka

seviyesini ve fonksiyonel yetkinliği artıracaktır; aynı zamanda, motivasyonu da artıracaktır.

İkinci Dalga insanları, sık sık Hintli veya Kolombiyalı bir köylünün pasifliğinden ve motivasyon eksikliğinden söz ederler. Yetersiz beslenmenin motivasyonu zayıflatıcı etkilerini, bağırsak parazitlerini, iklimi ve baskıcı politik kontrolü bir kenara bırakırsak, motivasyon eksikliği gibi görünen şey, en azından kısmen, kişinin yıllar sonra gelmesi “muhtemel” daha iyi bir hayat umuduyla evini, ailesini ve hayatını bozmak istememesi olabilir mi? bugüne dek “gelişim” kelimesi, mevcut bir kültürün üzerine tamamen yabancı bir kültürü dayatmak olarak algılandı; bugüne kadar gerçek gelişmeler ulaşılmaz gibi göründü; dolayısıyla, insanın elindekilere tutunmak için yeterince nedeni var.

Çin’de veya İran’da Üçüncü Dalga uygarlığının birçok özelliği Birinci Dalga uygarlığıyla uyum içinde olduğundan, daha az dalgalanma, acı ve gelecek şokuyla değişimin mümkün olabileceğini düşünmek zor değıl. Dolayısıyla, bugün motivasyon eksikliği olarak tanımladığımız şeyleri kökünden değiştirebilirler.

Sadece enerji veya teknoloji, tarım veya ekonomi alanlarında değıl, bireyin beyninde ve davranışlarında da Üçüncü Dalga devrimsel bir değişim potansiyelini getiriyor.

BAŞLANGIÇ ÇİZGİSİ

Şekillenen Üçüncü Dalga uygarlığı, kopyalanabilecek bir hazır model sunmuyor. Üçüncü Dalga uygarlığının kendisi zaten tam olarak oluşmuş değıl. Ama zenginler için olduğu kadar yoksullar için de, özgürleştirici ve çok çeşitli seçenekler yaratıyor. Çünkü Birinci Dalga dünyasının zayıflığına, yoksulluğuna ve sefilliğine değıl, doğasından kaynaklanan bazı güçlü noktalarına işaret ediyor. Bu antik uygarlığın İkinci Dalga bakış açısından gericilik gibi görünen özellikleri, Üçüncü Dalga’nın değerleriyle ölçüldüğünde avantajlı bile olabilir.

Bu iki uygarlık arasındaki benzemeler, ilerleyen yıllarda gezegendeki yoksul ve zengin arasındaki ilişkileri düşünme tarzımızı da değiştirecektir. Ekonomist Samir Amin, şöyle diyor: “Sahte ikilemin yıkılması şarttır: Günümüzdeki Batı’dan kopyalanan modern teknikler mi, yoksa bir asır önceki Batı’nın şartlarıyla örtüşen eski teknikler mi?” Üçüncü Dalga’nın mümkün kılacağı şey kesinlikle budur.

Geleceğe doğru yeni ve son derece farklı bir yarışın başlangıç çizgisinde, zenginin yanında yoksul da başlamak için hazır bekliyor.

24

CODA: BÜYÜK AKINTI

Artık on yıl önce bulunduğumuz yerde değiliz. Birbirleriyle ilişkileri bilinmeyen değişiklikler karşısında başımız dönmüyor. Bugün, değişim şaşkınlığının ardında, gelişen bir kalıp görüyoruz: Gelecek biçimleniyor!

Muhteşem bir tarihi değişim sürecinde, birçok değişim nehri birleşerek Üçüncü Dalga'yı oluşturuyor. Bu tarihi Üçüncü Dalga değişimi, sadece endüstriyel uygarlığın doğrudan bir uzantısı değil, daha ziyade, şimdiye dek süregelen düzenin yeni bir yön alması ve hatta yıkılıp yerini yenisine bırakmasıdır. 300 yıl önce endüstri devrimi başladığında uygarlığımız nasıl değiştiyse, bugün bir kez daha benzer bir devrimle değişiyor.

Dahası, gerçekleşen şey sadece bir teknoloji devrimi değil, en dolu anlamıyla yeni bir uygarlığın gelişidir. Dolayısıyla, şimdiye dek anlattıklarımıza kısaca bir göz atarsak, aynı anda birçok seviyede güçlü ve sürekli değişimin paralel olarak aktığını görürüz.

Her uygarlık biyosferin içinde ve üzerinde hareket ederken, nüfusların ve kaynakların bir bileşimini yansıtır veya değiştirir. Her uygarlığın teknoferinin bir karakteristiği vardır; üretim sistemine ve dolaylı olarak dağıtım sistemine bağlı bir enerji tabanı. Her uygarlığın, birbiriyle bağlantılı sosyal kurumlarının oluşturduğu bir sosyosferi vardır. Her uygarlığın, gerekli bilgi akışını

sağlamak için haberleşme kanallarını kullanan bir enfosferi vardır. Her uygarlığın, kendi güç alanı vardır.

Buna ek olarak, her uygarlığın dış dünyayla karakteristik ilişkileri vardır; sömürücü, ortakyaşar, militan veya barışçıl. Her uygarlığın kendi süper ideolojisi vardır; bu, gerçeklik görüşünü biçimlendiren ve hareketlerini haklı çıkartan güçlü kültürel varsayımlardır.

Üçüncü Dalga, artık belirgin şekilde anlaşılmış olması gerektiği gibi, bütün bu farklı seviyelerin hepsinde birden devrimsel değişimler yaratıyor. Bunun sonucu, eski toplumun sadece dağılması değil, yeni toplumun temellerinin atılması olacaktır.

Suç oranları yükselirken, çekirdek aile yapıları parçalanırken, bir zamanlar güvenilir olan bürokrasiler tekleyip bozulurken, sağlık sistemleri çatlayıp endüstriyel ekonomiler tehlikeli biçimde sallanırken, İkinci Dalga kurumları baş aşağı devriliyor ve etrafımızda sadece çürüme ve yıkım görüyoruz. Ama sosyal çürüme, aynı zamanda yeni bir uygarlığın temelidir de. Enerjide, teknolojiye, aile yapısında, kültürde ve daha birçok alanda, yeni uygarlığımızın temel özelliklerini belirleyecek temel yapıları yerlerine yerleştiriyoruz.

Aslında, insanoğlunun tarihinde ilk kez bu ana özellikleri ilk kez tanımlayabiliyor ve bir ölçüde aralarındaki ilişkileri görebiliyoruz. Henüz cenin halindeki Üçüncü Dalga uygarlığı, sadece ekolojik ve ekonomik açılardan tutarlı ve işe yarar görünmekle kalmıyor, aynı zamanda şimdikinden daha saygın ve demokratik olacağının işaretlerini veriyor.

Elbette ki bu kaçınılmaz değil. Geçiş süreci aşırı düzeyde sosyal çalkantılarla, abartılı ekonomik sarsılmalarla, bölücülük çabalarıyla, teknolojik felaketlerle, politik sarsıntılarla, şiddet, savaş ve savaş tehditleriyle dolu olacak. Kurumların ve değerlerin parçalandığı bir ortamda, otoriter demagoglar ve hareketler sık sık iktidarı ele geçirmeye çalışacak. Hiçbir zeki insan, sonuç

hakkında kibirlilik edemez. İki uygarlığın çatışması demek, devasa tehlikeler demektir.

Ama olasılıklar yıkımdan değil, hayatta kalmadan yana. Ayrıca, temel değişim yönünün bizi nereye götürdüğünü bilmemiz de önemlidir; önümüzde uzanan kısa vadeli tehlikelerin en kötülerini atlatabilirsek, muhtemelen nasıl bir dünyayla karşılaşacağız? O zaman geldiğinde, toplum nasıl olacak?

• • •

YARININ ESASLARI

Kendinden öncekinin aksine, Üçüncü Dalga uygarlığı çok çeşitli enerji kaynaklarını kullanmak zorundadır ve kullanacaktır; hidrojen, güneş enerjisi, jeotermal, dalgalar, biyokütle, yıldırım enerjisi, belki zaman içinde ileri seviyede füzyon enerjisi ve 1980'lerde henüz hayal edilemeyen başka enerji kaynakları. (Hiç şüphesiz bazı nükleer tesisler çalışmaya devam edecek; hatta peş peşe felaketler yaşasak ve nükleer enerji maliyetli ve tehlikeli bir kaynak olduğunu kanıtlasa bile.)

Yeni ve çeşitli enerji tabanına geçiş, oldukça keyfe keder bir şekilde yaşanacak; sık sık kesintiler ve çılgınca fiyat çalkantıları gözlemleyeceğiz. Ama uzun vadede yönümüz yeterince açık; büyük ölçüde tek bir enerji kaynağına dayanan bir uygarlıktan, çeşitli enerji tabanına dayalı bir uygarlığa geçiş. Sonunda, bir kez daha kendine yeten, tüketilmek yerine yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanan bir uygarlık göreceğiz.

Üçüncü Dalga uygarlığı çok daha çeşitli bir teknoloji tabanına da dayanacak; biyoloji, genetik, elektronik ve daha birçoklarına ek olarak dış uzay ve derin okyanus çalışmaları gibi. Bazı yeni teknolojiler yüksek enerjiler gerektirirken, Üçüncü Dalga teknolojisinin büyük bölümü daha az enerji kullanmak üzere tasarlanacak. Üçüncü Dalga teknolojileri geçmişteki gibi ekolojik açıdan tehlikeli de olmayacak. Birçoğu küçük ölçeklerde, kul-

lanması kolay hazırlanacak ve bir endüstri, diğerinin atıklarını dönüştürerek yeniden kullanacak.

Üçüncü Dalga uygarlığı için en temel hammadde – asla tükenemeyecek olan biri – bilgi ve hayal gücü olacak. Hayal gücü ve bilgi sayesinde, günümüzde tükenir olan birçok kaynağın yerine yenileri getirilecek; ama bu değişim de yine büyük ekonomik çalkantılar ve tökezlemeler getirecek elbette.

Bilgi her zamankinden daha önemli hale gelirken, yeni uygarlık eğitim sistemini yeniden yapılandıracak, bilimsel araştırmalarını yeniden tanımlayacak ve hepsinden öte, iletişim kanallarını yeniden düzenleyecek. Günümüz kitlesel haberleşme sistemleri – gerek yazılı, gerekse elektronik – iletişim yükünü daha şimdiden taşımakta zorlanıyor ve hayatta kalmak için yeterli miktarda kültürel çeşitlilik sağlayamıyor. Birkaç kitlesel haberleşme aracının kültürel hâkimiyeti altına girmek yerine, Üçüncü Dalga uygarlığı interaktif, kitlesellikten uzaklaşmış, aşırı çeşitlilik içeren haberleşme araçlarıyla, ileri seviyede kişiselleştirilmiş imgeleri sürekli olarak toplumun içinde oradan oraya aktaracak.

Daha uzun vadede, televizyon yerini kaçınılmaz olana bırakacak: Bir seferde tek bir kişiye seslenen imgeler. Zaman içinde, bugüne kadar sadece üstü kapalı şekilde ima edilen telepatik iletişimi ve diğer elektrokimyasal iletişim yöntemlerini bile geliştirmemiz mümkün olabilir. Elbette ki bunların hepsi çarpıcı – çözümsüz olmasa da – politik ve ahlaki sorunları da beraberinde getiriyor.

Vızıldayan bantları ve karmaşık soğutma sistemleriyle devasa merkezi bilgisayarlar – hâlâ bulundukları yerlerde – çok çeşitli zeki çiplerle yer değiştirecek ve bu çipler evlere, hastane odalarına, otel odalarına, araçlara, çeşitli aletlere ve belki bir gün evlerimizi yaptığımız tuğlalara yerleştirilecek. Elektronik ortam, kelime anlamıyla bizimle iletişim kurup sohbet edecek.

Yaygın yanlış kanıların aksine, bu bilgi temelli, son derece elektronik topluma geçiş, yüksek maliyetli enerji ihtiyacımızı daha da azaltacak.

Toplumun bu şekilde bilgisayarlarla sarılması, insan ilişkilerinin insancılıktan uzaklaşmasını gerektirmeyecek. Bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, insanlar hâlâ incinecek, ağlayacak, gülecek, birbirlerinden zevk alacak ve oynayacaklar; ama bütün bunları, son derece farklı bir ortamda yapacaklar.

Üçüncü Dalga enerji biçimlerinin, teknolojilerinin ve haberleşme araçlarının bileşimi, çalışma tarzımızdaki devrimsel değişimleri de hızlandıracak. Yine fabrikalar kurulacak ama Üçüncü Dalga fabrikası daha şimdiden, bildiklerimizle pek bağdaşmıyor ve zengin ülkelerde, fabrika işlerinde çalışan insanların sayısı azalmaya devam edecek.

Üçüncü Dalga uygarlığında fabrikalar artık başka türde kurumların bir modeli olarak hizmet etmeyecek. Öncelikli fonksiyonu kitlesel üretim de olmayacak. Daha şimdiden, Üçüncü Dalga fabrikaları kitlesellikten uzaklaşıyor ve genellikle ısmarlama üretim yapıyor. Zaman içinde daha az enerji kullanacak, daha az hammadde ziyan edecek, daha az parça kullanacak ve daha fazla tasarım zekası gerektirecek. En önemlisi, bu makinelerin birçoğu, işçiler tarafından değil, uzak mesafeden tüketicilerin kendileri tarafından kullanılacak.

Üçüncü Dalga fabrikalarında çalışanlar, İkinci Dalga işlerine oranla daha az tekrarlayıcı veya acı verici işler yapacaklar. Mekanik taşıyıcı bantların temposuna uymaları gerekmeyecek. Gürültü seviyesi düşük olacak. İşçiler kendilerine uygun olan saatlerde işe gelip gidecekler. Çalışma alanı genellikle çok daha insancıl ve bireysel, sık sık yeşilliklerle ve süslemelerde dolu olacak. Belli sınırlar dahilinde, maaşlar ve ikramiyeler bireysel tercihlere göre ayarlanacak.

Üçüncü Dalga fabrikaları giderek artan bir şekilde, dev şehir merkezlerinin dışına taşınacak. Büyük olasılıkla geçmişteki fabrikalardan daha küçük olacaklar; ayrıca, her biri otonom çalışan daha küçük organizasyon birimleri bulunacak.

Aynı şekilde, Üçüncü Dalga ofisi de artık günümüzdeki ofise benzemeyecek. Ofis çalışmasının temel bir gereği olan kağıt, zaman içinde belirgin şekilde ortadan kalkacak. Daktiloların sağır edici gürültüsü kesilecek. Dosya dolapları küçülecek. Elektronik sayesinde eski işlerin birçoğu ortadan kalkarken ve yeni fırsatlar doğarken, sekreterlerin görevi de değişecek.

Geleceğin fabrikalarında ve ofislerinde çalışmak için, Üçüncü Dalga şirketleri tepki vermek yerine kendi başına karar verebilen, zeki ve becerikli insanlara ihtiyaç duyacak. Böyle elemanlar hazırlamak için, okullar giderek artan bir şekilde daha ilerici yöntemlere yer verecek ve bugün hâlâ İkinci Dalga tarzında elemanlar üreten eğitim sistemi ortadan kalkacak.

Ama Üçüncü Dalga uygarlığındaki en çarpıcı değişiklik, muhtemelen işin hem ofisten hem fabrikadan çıkarak eve geri dönmesi olacak.

Elbette ki bütün işler evlere gelemez, gelmeyecek veya gelmemelidir. Ama düşük maliyetli iletişim araçları sayesinde, üretimde zekanın ve hayal gücünün rolünü artırdıkça, rutin zihinsel işlerin veya kas gücünün önemi azaldıkça, Üçüncü Dalga toplumlarında iş gücünün belirgin bir bölümü, en azından kısmen evden sürdürülebilecek ve fabrikalar sadece fiziksel hammaddelele uğraşmak için kalacak.

Bu, bize Üçüncü Dalga uygarlığının kurumsal yapısı hakkında bazı ipuçları veriyor. Bazı araştırmacılar, bilginin önemi arttıkça, üniversitenin yarının merkezi kurumu olarak fabrikanın yerini alacağına inanıyorlar. Ama bu kavram – fikir büyük ölçüde akademisyenlerden geliyor – sadece üniversitelerin teorik bil-

gi üretebileceği varsayımına dayalıdır. Bu, bir profesörün biraz dilekçi hayalperestliğinden daha fazlası olamaz.

Çokuluslu şirketlerin yöneticileri, yönetim süitini yarının merkez noktası olarak görüyorlar. Yeni “bilgi müdürü” mesleği, bilgisayar odalarını yeni uygarlığın merkezi olarak gösteriyor. Bilim adamları, endüstriyel araştırma laboratuvarına bakıyorlar. Geri kalan birkaç hippî, neo-ortaçağ kültüründe tarım toplumunu yeniden canlandırma hayali kuruyor. Diğerleri, kendini tembelliğe kaptırmış toplumda “zevk odaları”nın hâkim olacağına inanıyor.

Ama daha önce açıkladığımız nedenlere dayanarak benim görüşüm, bunların hiçbirî değil. Bence yeni uygarlığın merkezi, evlerimiz olacaktır.

Üçüncü Dalga uygarlığında evlerin çarpıcı ve yeni bir öneme sahip olacağına inanıyorum. Üreten tüketicinin yükselişi, elektronik evlerin yaygınlaşması, iş dünyasında yeni organizasyon yapılarının oluşması, üretimin otomasyona bağlanması ve kitlesellikten uzaklaşması... Bunların hepsi, yarının toplumunda evin merkezi birim olarak yeniden yükselişine işaret ediyor.

Ama herhangi bir kurumun – hatta evin bile – geçmişte bir katedral ya da fabrikanın oynadığı kadar merkezi bir rol oynama olasılığı pek yüksek değil. Çünkü toplum muhtemelen yeni kurumların hiyerarşisi yerine, bir ağın etrafında örülecek.

Bu durum, yarının şirketlerinin artık diğer sosyal kurumların üzerinde yükselmeyeceğini de düşündürüyor. Üçüncü Dalga toplumlarında, şirketler karmaşık organizasyonlar olarak tanınacak ve aynı anda birden fazla hedefi izleyecekler; sadece kazanç elde etmek veya üretim kotalarına ulaşmak değil. Tek bir tabana odaklanmak yerine – günümüz yöneticilerinin yapmayı öğrendiğinin aksine – Üçüncü Dalga’nın zeki yöneticisi çok katmanlı tabana dikkat edecek.

Yöneticilerin maaşları ve ikramiyeleri, giderek artan bir şekilde bu yeni çok amaçlılığı yansıtırken, şirket – gönüllü olarak

veya mecbur olduğu için – ekonomi dışı konulara giderek daha duyarlı hale gelecek; ekolojik, politik, sosyal, kültürel ve ahlaki konular gibi.

İkinci Dalga'nın etkililik kavramları – genellikle şirketin maliyetleri dolaylı olarak müşteriye veya vergi mükelleflerine yükleme becerisine dayanırdı – gizli sosyal, ekonomik ve diğer maliyetler bağlamında yeniden değerlendirilecek. İkinci Dalga yöneticisinin karakteristik kusuru olan “ekonomik düşünce yapısı” giderek yaygınlığını kaybedecek.

Şirket – diğer çoğu organizasyon gibi – Üçüncü Dalga uygarlığı etkisini hissettirdikçe daha belirgin değişimler geçirecek. Montaj bandının temposuna uymak üzere tasarlanmış bir toplum yerine, Üçüncü Dalga toplumunda esnek ritimler ve programlar hâkim olacak. Kitlel toplumdaki aşırı davranış, fikir, dil ve yaşam tarzı standartlaşmalarının aksine, Üçüncü Dalga toplumu çeşitliliğe dayanacak. Nüfusa, enerji akışına ve hayatın diğer özelliklerine odaklanan bir toplum yerine, Üçüncü Dalga toplumu odaklanmaktan kaçınacak. “Ne kadar büyükse o kadar iyidir” prensibi yerine, Üçüncü Dalga toplumu “uygun ölçü” kavramını anlayacak. Son derece merkezileşmiş bir toplum yerine, Üçüncü Dalga toplumu merkezilikten uzak karar verme sisteminin önemini kavrayacak.

Bu tür değişiklikler, eski moda standart bürokrasiden belirgin bir şekilde uzaklaşmayı ve iş dünyasında, devlet yapısında, okullarda ve diğer kurumlarda çok yeni tarzların ortaya çıkışını temsil ediyor. Hiyerarşilerin varlığını sürdürdüğü yerlerde, daha düz ve daha geçici olacaklar. Birçok yeni organizasyon, “tek patron” düşüncesinden vazgeçmek zorunda kalacak.

Üçüncü Dalga geçişine doğru giden tüm toplumlar, kısa vadede işsizlik sorunlarının derinleşmesi gibi bir durumla karşılaşılıyorlar. 1950'lerden itibaren, beyaz yakalıların ve hizmet personelinin artışına karşılık mavi yakalı üretim işçilerinin sa-

yısı azalırken, birçok kişi işini kaybetti. Bugün, beyaz yakal elemanlar da otomasyona dönerken, geleneksel hizmet sektörünün boşluğu doldurup dolduramayacağı merak ediliyor. Bazı ülkeler, kamu ve özel bürokrasileri artırarak, işçi fazlalarını başka ülkelere ihraç ederek sorunu maskeleymeye çalışıyorlar. Ama İkinci Dalga ekonomileri devam ettiği sürece, bu sorun çözülemeyecek.

Bu durum, üreticiyle tüketicinin yeniden birleşmesinin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha vurguluyor; ben buna üreten tüketicinin yükselişi diyorum. Üçüncü Dalga uygarlığı, pazar için üretmek yerine kendin için, alışverişten ziyade kullanım için üretime dayalı bir sistemi vurguluyor. Bu ilginç değişim, 300 yıllık "pazarlaşma" sürecinden sonra, işsizlikten refaha, dinlenmeden işin rolüne kadar tüm ekonomik sorunlarımız için yeni bir düşünce tarzını hem gerektirecek hem de mümkün kılacak.

Bu arada, Üçüncü Dalga insanları, doğa, ilerleme, evrim, zaman, uzay, madde ve nedensellik konularında yeni varsayımlar geliştirecek. Düşünce sistemleri, makinelere dayalı analogilerden daha az etkilenecek. Süreklilikler içinden akan süreksizlikleri daha kolay fark edecekler.

Yeni dinler, yeni bilimsel kavramlar, insan doğasıyla ilgili yeni imgeler, yeni sanat biçimleri doğacak; bunlar, endüstriyel çağ sırasında mümkün veya gerekli olandan daha geniş bir çeşitlilik barındıracak. Yeni grup çatışması çözümleme biçimleri geliştirilene kadar, biçimlenmekte olan kültür kargaşaları boğuşacak (günümüzde hukuk sistemleri hayal gücünden yoksundur ve ne yazık ki yüksek seviyede çeşitlilik içeren bir toplum için yeterli olamazlar).

Toplumda çeşitliliğin giderek artması, aynı zamanda ulus devletinin rolünün gerilemesi anlamına da gelecek. Üçüncü Dalga uygarlığı, ülkenin artık bir zamanlar olduğu kadar önem taşımadığı yeni bir güç dağıtımına dayanacak ve diğer kurumlar --

çokuluslu şirketlerden otonom mahalle yönetimlerine veya şehir eyaletlerine kadar – daha büyük önem kazanacak.

Ulusal pazarlar ve ekonomiler parçalara ayrılırken, bölgeler giderek daha fazla güç kazanacak. Yeni ittifaklar, coğrafi yakınlıktan ziyade kültürel, ekolojik, dini veya ekonomik ortaklıklara dayanacak; dolayısıyla, Kuzey Amerika'daki bir bölge, kendi komşusuna oranla bir Avrupa veya Japonya ile daha yakın ilişkiler kurabilecek. Bütün bunlar birleştiğinde, tek bir dünya hükümeti değil, yoğun bir uluslararası organizasyonlar ağı ortaya çıkacak.

Zengin ülkelerin dışında, insan nüfusunun endüstrileşmemiş dörtte üçü, yeni araçlarla yoksulluğa karşı savaşacak ve artık Birinci Dalga'nın şartlarıyla yetinmesi veya İkinci Dalga toplumlarını körlemesine taklit etmesi gerekmeyecek. Yeni "geişim stratejileri" doğacak ve her bölgenin özel dini veya kültürel karakterini yansıtarak, gelecekteki şoku olabildiğince asgariye çekecek.

PRATOPYA KAVRAMI

Burada ana hatlarını çizdiğimiz şey, sadece bireyleri değil, aynı zamanda gezegeni de etkileyen tamamen yeni bir yaşam tarzıdır. Yeni uygarlık bir ütopya olarak tanımlanamaz. Kendine has büyük sorunları olacaktır ve bunların bazılarını ilerleyen sayfalarda inceleyeceğiz. Benlik ve toplum sorunları. Politik sorunlar. Adalet, eşitlik ve ahlak sorunları. Yeni ekonomiyle ilgili sorunlar (özellikle de işsizlik, refah ve üreten tüketici olmakla ilgili sorunlar). Bütün bunlar ve daha birçokları, savaşan tutkular arasında ortaya çıkacaktır.

Ama Üçüncü Dalga uygarlığı aynı zamanda bir "ütopya karşıtı" da değildir. 1984 veya *Brave New World* (Cesur Yeni Dünya) adlı kaliteli romanların yaşam uyarlanması olarak alınmamalıdır; ikisi de güzel romanlardı ve benzerleri olan daha yüzlerce

türevleri var. Ama hepsinde son derece merkezi, bürokratik ve standartlaşmış, bireysel farklılıkların ortadan kaldırıldığı toplumlar resmediliyordu. Artık tam aksi yönde gidiyoruz.

Üçüncü Dalga insanlık için çok büyük zorlukları beraberinde getirirken – ekolojik tehditlerden nükleer terörizm ve elektronik faşizm tehlikelerine kadar – endüstrileşmenin kabus gibi bir uzantısı da değildir.

Bunun yerine, adına “pratopya” diyebileceğimiz bir bileşimden söz ediyoruz; tüm olası dünyaların ne en iyisi ne de en kötüsü, sadece hem pratik hem de şimdi sahip olduğumuza daha fazla tercih edeceğimiz bir dünya. Bir ütopyanın aksine, bir pratopyada hastalıkların, politik iğrençliklerin ve kötü davranışların sona erdiğinden söz edilemez. Çoğu ütopyanın aksine, gerçek dışı bir mükemmellikle donmuş veya durağanlaşmış değildir. Kendini geçmişin idealleştirilmiş bir hayaline de dayandırmaz.

Bir pratopya, bir ütopyanın içini dışına çıkardığı kristalleşmiş bir kötülüğü de temsil etmez. Acımasız bir şekilde demokrasi karşıtı değildir. Kendi doğasında militan değildir. Vatandaşları yüzleri olmayan, birbirinin tıpatıp benzeri robotlara indirgemez. Komşularını yok etmez veya çevresini çürütmez.

Kısacası, pratopya olumlu ve hatta devrimci bir alternatif ortaya koyar ama hâlâ gerçekçi olasılıkların sınırları içinde kalır.

Bu açıdan, Üçüncü Dalga uygarlığı, kesinlikle bir pratopyadır. İnsanın bireysel farklılıklara izin veren, ırksal dinsel, bölgesel ve kültürel çeşitliliği benimseyen bir uygarlığı hayal etmesi zor değildir: Büyük ölçüde evin etrafında kurulmuş bir uygarlık; kehribarın içinde donup fosilleşmek yerine, yeniliklerle titreyen ama aynı zamanda ihtiyacı olanlar veya tercih edenler için görece değişmeyen yerler yaratan bir uygarlık; artık en iyi enerjilerini pazarlaşma çabalarına harcamak zorunda olmayan bir uygarlık; büyük tutkularını sanata yönlendirebilen bir uygarlık; daha önce tarih boyunca benzeri görülmemiş seçeneklerle – genetik ve ev-

rim gibi – dolu, kendi ahlaki standartlarını geliştiren bir uygarlık; son olarak, en azından potansiyel açıdan demokratik ve insancıl olan, biyosfer ile daha iyi bir denge kuran, dünyanın geri kalanına tehlikeli bir sömürgecilik eğilimiyle dayanmayan bir uygarlık. Ulaşılmaması zor bir hedef ama imkansız değil!

Günümüzde değişim işe yarar bir alternatif uygarlığı ve bildiğimiz, eski, işe yaramaz endüstriyel sistemden uzaklaşmayı işaret ediyor. Bu işaretlerin yöneldiği yer, tek kelimeyle, bir prapropya.

YANLIŞ SORU

Bütün bunlar neden oluyor? İkinci Dalga neden aniden işe yaramaz hale geldi? Neden bu yeni uygarlık dalgası eskisiyle çarpışıyor?

Kimse bilmiyor. Oluşumunun üzerinden 300 yıl geçmesine rağmen, tarihçiler bugün bile endüstri devriminin “nedenini” açıklayamıyorlar. Daha önce gördüğümüz gibi, her akademisyen grubunun veya felsefe ekolünün, kendi tercih ettiği bir açıklaması var. Teknolojik belirleyiciler buhar motorunu, ekolojistler İngiltere’deki ormanların yok edilmesini, ekonomistler yün fiyatlarındaki çalkantıları işaret ediyorlar. Bazıları dini ve kültürel değişimleri, Reformları, Aydınlanma sürecini vs. gösteriyor.

Günümüz dünyasında da birçok neden gösterebiliriz. Uzmanlar petrol rezervlerinin tükenmekte olmasını ve dünya nüfusunun artışı veya küresel kirliliğin çok tehlikeli boyutlara varışını öne sürüyor. Bazıları, 2. Dünya Savaşı’ndan bu yana bilim ve teknolojiye gerçekleşen inanılmaz ilerlemeleri, sosyal ve politik değişimleri işaret ediyor. Yine bazıları, endüstriyel olmayan dünyanın uyanışını ve politik çalkantıların hayatlarımızı tehdit ettiğini gösteriyor.

Çok çarpıcı değer değişimlerinden de söz etmek mümkün; cinsel devrim, 1960’lardaki gençlik çalkantıları, işle ilgili tutum-

ların hızla değişmesi. Belli türde teknolojik değişimleri gerçekten hızlandıran silahlanma yarışı bile tek başına neden olarak gösterilebilir. Alternatif olarak, Üçüncü Dalga'nın nedenlerini günümüzdeki kültürel ve dini değişimlerde aramak da mümkün; hatta bu değişimler, belki Reformlar ve Aydınlanma sürecindeki-lerin toplamı kadar güçlüdür.

Kısacası, hepsi karşılıklı olarak birbirine bağlı yüzlerce değişim akıntısından söz etmek mümkün. Sosyal sistemde inanılmaz derecede olumlu geri bildirim döngüleri, hızlandırıcı ve güçlendirici belli değişimleri, diğer değişimleri bastıran olumsuz döngüleri işaret edebiliriz. Bu kargaşa döneminde, Ilya Prigogine gibi bilim uzmanlarının açıkladığı türden büyük "sıçrama" analogilerini kullanabiliriz; bu kavram, daha basit bir yapının kısmen şans eseri aniden tamamen yeni bir karmaşıklık düzeyine ve çeşitliliğe kavuşması olarak tanımlanır.

Ama bulamadığımız şey, tek bir bağımsız değişken veya zinciri çeken halka olarak Üçüncü Dalga'nın "asıl" nedenidir. Gerçekten de, nedenin ne olduğunu sormak, soruyu yanlış ifade etmek ve hatta yanlış soru sormak bile olabilir. "Üçüncü Dalga'nın nedeni nedir?" şeklinde bir soru, aslında İkinci Dalga'ya ait bir sorudur.

Bunu söylemek, nedenselliği saf dışı etmek değil, karmaşıklığını görmektir. Tarihi açıdan kaçınılmazlığını ifade etmek demek de değildir. İkinci Dalga uygarlığı parçalanabilir ve işe yaramaz hale gelebilir ama bu, burada profilini çizdiğimiz Üçüncü Dalga'nın aynen anlattığımız gibi gerçekleşeceği anlamına gelmez. Görünüşü belirgin şekilde değiştirebilecek çok fazla etken var. Savaş, ekonomik çöküntüler, ekolojik felaketler ilk anda akla gelen şeyler. Kimse en son tarihi değişim dalgasını durduramasa da, zorunluluk ve şans da göz ardı edilemez. Ama yönünü kontrol edebiliriz. Olumlu geri bildirim hakkında söylediklerim doğruysa, sisteme küçük bir "tekme" indirmek sık sık büyük ölçekli değişimlere neden olabilir.

Bugün verdiğimiz kararlar – bireyler, gruplar veya hükümetler olarak – yarışan değişim akıntılarının yönünü değiştirebilir, uzaklaştırabilir veya odaklayabilir. İkinci Dalga taraftarlarının Üçüncü Dalga taraftarlarına yönelttiği saldırılara herkes farklı türde tepki verecektir (ya da tam tersi). Ruslar bir şekilde, Amerikalılar farklı bir şekilde, Japonlar, Almanlar, Fransızlar veya Norveçliler daha da farklı şekillerde tepki verecek, uluslar birbirlerine benzemek yerine giderek farklı biçimde davranacaktır.

Ülkeler içinde de durum aynıdır. Küçük değişimler, daha büyük sonuçlara yol açabilir; şirketlerde, okullarda, kiliselerde, hastanelerde ve mahallelerde. Her şey bir yana, insanların hâlâ önemli olmasının nedeni de budur.

Önümüzde uzanan değişimler otomatik ilerlemelerin değil, çatışmaların sonuçları olacağı için, bu görüş daha da doğrudur. Dolayısıyla, teknolojik açıdan ilerlemiş ülkelerin her birinde, geri kalmış bölgeler endüstrileşme için mücadele edecektir. İkinci Dalga fabrikalarını ve oralandaki işlerini korumaya çalışacaklardır. Bu da onları Üçüncü Dalga operasyonlarının teknolojik temeline dayalı ileri bölgelerle doğrudan çatışmaya sürükler. Bu tür savaşlar toplumu parçalar ama aynı zamanda etkili politik ve sosyal eylemler için de birçok fırsat yaratır.

Bugün İkinci Dalga taraftarlarıyla Üçüncü Dalga taraftarları arasında süren çatışmanın yanında, diğer çatışmaların önemlerini kaybetmesi gerekmez. Sınıf çatışması, ırk çatışması, kuşak çatışması, bölgeler, cinsiyetler, dinler arasında çatışmalar ve daha birçokları. Bazıları gerçekten de yoğunlaşacak. Ama hepsi bu süper çatışmanın altında kalacak. Geleceği en çok belirleyecek olan, süper çatışmadır.

Bu arada, Üçüncü Dalga'nın etkileri giderek daha fazla hissedilirken, her şeyi ortadan bölen iki unsur var. Bunlardan biri, toplumun daha fazla çeşitliliğe kayması; yani kitlesel toplumun kitlesellikten uzaklaşması. İkincisi, hızlanma; tarihsel değişim-

lerin gerçekleşme sürecinin kısılması. Bunlar birleştğinde, kişinin üzerindeki baskılar muazzam boyutlara ulaşır ve süper çatışma yoğunlaşır.

Az çeşitliliğe ve yavaş değışime alışmış olan kişiler ve kurumlar, aniden kendilerini çok fazla çeşitlilikle ve yüksek hızlı değışimle yüz yüze bulacaklar. Bu baskılar, karar verme becerilerini aşırı yükleyebilir ve sonuç gelecek şoku olabilir.

O halde elimizde sadece bir tek seçenek var. Bu yeni gerçekliklerle başa çıkabilmek için, kendimizi ve kurumlarımızı yeniden biçimlendirmeye hazır olmalıyız.

Bunun karşılığı, işleyen ve saygın bir insan geleceğine giriş izni kazanmak olacaktır. Ama gerekli değışiklikleri yapmak için, çok önemli iki konuda tamamen yeni ve yaratıcı bir bakış açısı kazanmak zorundayız. Bunların ikisi de hayatta kalmak açısından çok önemli ama kamu tartışmalarında büyük ölçüde ihmal ediliyor: Kişiliğin geleceği ve geleceğin politika dünyası.

Şimdi bu konuya geliyoruz...

SONUÇ

25

YENİ PSİKOSFER

Yeni bir uygarlık oluşuyor. Peki, biz bunun neresindeyiz? Günümüzdeki teknolojik değişimler ve sosyal çalkantılar, dostlukların, sevginin, sadakatin, toplum ruhunun ve insanlar arasında ilginin bittiği anlamına gelmiyor mu? Yarının elektronik mucizeleri insan ilişkilerini daha anlamsız ve hayali hale getirmeyecek mi?

Bunlar haklı sorular. Mantıklı korkulardan kaynaklanıyor ve ancak saf bir teknokrat bunları elinin tersiyle bir kenara itebilir. Etrafımıza baktığımızda, psikolojik yıkılmanın yaygın kanıtlarıyla karşılaşyoruz. Toplumsal “psikosfer”imizde bir bomba patlamış gibi görünüyor. Aslında, sadece İkinci Dalga teknoferinde, enfosferinde veya sosyosferinde değil, psikosferinde de bir dağılma ile karşılaşyoruz.

Güçlü ülkelerde görüntü son derece tanıdık: Çocuklarda intihar oranının yükselmesi, alkol bağımlılığının artması, psikolojik depresyon, şiddet ve suç olaylarında yaygınlaşma. Birleşik Devletler’de acil servislerde “afyoncular”dan, “hız manyakları”ndan, “Quaalude çocuklar”dan, “kokainciler”den ve

“eroin bağımlıları”ndan geçilmiyor; “sinir krizi geçirenler”den söz etmeye bile gerek yok.

Sosyal hizmetler ve zihin sağlığı endüstrilerinde ekonomik patlama yaşanıyor. Washington’da Başkanlık Zihin Sağlığı Komisyonu, Birleşik Devletler’de her dört vatandaştan birinin ciddi duygusal stres altında olduğunu bildiriyor. Uluslararası Zihin Sağlığı Enstitüsü’nden bir psikolog, tüm ailelerde bir tür zihinsel sorunla karşılaşıldığını söylüyor ve şöyle açıklıyor: “Geleceğiyle ilgili şaşkın, parçalanmış ve endişeli bir Amerikan toplumunda, psikolojik çalkantılar had safhada.”

Güvenilmez istatistiklerin ve şişirme tanımlamaların bu tür olguları genelleştirdiği doğru ve daha önceki toplumların da zihin sağlığı açısından örnek olduğu söylenemez. Ama bugün bir şey kesinlikle ters gidiyor.

Günlük yaşamda kendimizi bıçak sırtında yürüyor gibi hissediyoruz. Sinirler gergin ve insanlar öfkelerini kontrol etmekte zorlanıyor. Milyonlarca insan artık bundan bıkip usandı.

Dahaşı, solunum zorluğu çekenler, sapıklar ve psikopatlar hızla artıyor. Anti-sosyal davranışlar basın tarafından göklere çıkarılıyor. En azından Batı’da, deliliğin romantikleştirildiğini görüyoruz. Romancılar deliliğin mit olduğunu söylerken, Berkeley’de bir dergi şu kavrama adanarak yayımlanıyor: “Delilik, Deha ve Azizlik aynı âleme aittir; hepsine aynı isim ve saygınlık verilmelidir.”

Bu arada, milyonlarca insan kendi kimliğini bulmak için mücadele ediyor ve bazıları kişiliklerini yeniden bütünleştirebilmek için “yüksek bilinç” araştırmalarına yöneliyor.

1970’lerin sonlarında bir insan potansiyeli hareketi, California’dan doğuya yayılarak, psikanalizin uç türleri, Doğu dinleri, cinsel deneyler, oyunlar ve anı canlandırmacılığı gibi yaklaşık 8,000 farklı terapiyi içine kattı. Bir eleştirmen şöyle diyor: “Bu teknikler, Zihin Dinamikleri, Arica ve Silva Zihin

Kontrolü gibi isimlerle Birleşik Devletler'in dört bir yanında pazarlanıyor. Transandantal Meditasyon, hızlı okuma gibi yayılıyor. Aynı zamanda, Birleşik Devletler'deki dini tarikatlar bir taraftan bu akıma katıldı ve devasa para toplama kampanyaları ve üye bulma çalışmalarıyla hızla devam ediyor."

Giderek gelişen insan potansiyeli endüstrisinden daha önemli olan şey, Hıristiyan dinsel hareketidir. Toplumun daha yoksul ve daha az eğitilmiş kesimlerine hitap eden bu akım, radyo ve televizyondan yararlanarak, "yeniden doğma" akımını şişiriyor. Dinsel dolandırıcılar, çürümüş ve çökmüş olarak gösterdikleri bir toplumu kurtarmak için takipçilerini etrafa yayıyor.

Bu hastalık, teknolojik dünyanın her yerini aynı şiddette vurmadı. Bu nedenle, Avrupa'daki ve diğer yerlerdeki okurlar, konuyu sadece bir Amerikan fenomeni olarak görebilirler; hatta Birleşik Devletler'in diğer bölgelerinde yaşayan bazıları bile, olayı California'nın ünlü çılgınlıklarından biri olarak görüyor.

Ama iki görüş de kesinlikle doğru değil. Psişik huzursuzluk ve çöküntü en çok Birleşik Devletler'de ve özellikle de California'da görülüyorsa bile, aslında Üçüncü Dalga'nın her yerden önce buraya ulaştığı ve İkinci Dalga sosyal yapılarının daha çabuk ve daha görkemli bir şekilde çöktüğü anlamına gelebilir.

Sadece Birleşik Devletler'de değil, bütün dünyada toplumların üzerine bir tür paranoya çöktü. Roma ve Turin'de, teröristler sokaklarda dolaşüyor. Paris'te ve bir zamanlar son derece huzurlu bir şehir olan Londra'da, şiddet olayları artıyor. Chicago'da, yaşlı insanlar hava karardıktan sonra sokakta yürümekten korkuyor. New York'ta, okullar ve metrolar şiddetten geçilmiyor. Yine California'da, bir dergi okurlarına bir rehber sunuyor: "Tabancalar ve silah kursları, saldırı köpekleri, hırsız alarmları, kişisel güvenlik aletleri, savunma kursları ve bilgisayarlı güvenlik sistemleri."

Havada bir hastalık kokusu var. Aslında bu, ölmekte olan İkinci Dalga uygarlığının çürümüşlük kokusu.

YALNIZLIĞA SALDIRI

Yarının uygarlığı adına tatmin edici bir duygusal yaşam ve mantıklı bir psikosfer yaratmak için, herhangi bir bireyin üç temel gereğini anlamamız gerekir: Toplumun ihtiyaçları, yapı ve anlam. İkinci Dalga'nın çöküşünün bu üç esası nasıl etkilediğini anlamak, kendimiz ve çocuklarımız için gelecekte daha sağlıklı bir psikolojik ortamı nasıl tasarlayabileceğimizi gösterecektir.

Öncelikle, her saygın toplum bir birlik ruhu yaratmalıdır. Toplum, yalnızlığı ortadan kaldırır. İnsanlara bir aitlik duygusu kazandırır. Ama bugün toplumların dayandığı kurumlar, tüm teknolojik toplumlarda çöküntüye uğruyor. Bunun sonucu, yaygın bir yalnızlık hastalığı oluyor.

Los Angeles'tan Leningrad'a kadar, ergenlik çağındaki gençler, mutsuz evli çiftler, tek ebeveynler, sıradan insanlar ve yaşlılar, sosyal izolasyondan şikayet ediyor. Ebeveynler çocuklarının kendileriyle görüşemeyecek ve hatta telefon açamayacak kadar meşgul olduğunu söylüyor. Barlarda veya çeşitli mekanlarda yalnız yabancılar, bir sosyologun deyiimiyle, "mutsuz insanlara teselli" sunuyor. Bekâr kulüpleri ve diskotekler, umutsuzdullar için et pazarına dönüşüyor.

Yalnızlık, ekonomide daha da fazla gözden kaçırılıyor. Üst sınıfa dahil ev kadınları, gösterişli evlerinin boşluğundan kurtulmak için, akıl sağlıklarını korumak adına iş pazarına katılıyor. Boş evlerdeki sessizliği bozmak için evcil hayvanlar – ve kamyon yüküyle mamalar – alınıyor. Yalnızlık, seyahat ve eğlence işlerimizi de etkiliyor. Madde bağımlılığını, depresyonu ve verimsizliği artırıyor. Yalnız insanların Bay veya Bayan Doğru'yu bulmasına yardımcı olmak için kazançlı "yalnız kalpler" endüstrisi kuruluyor.

Yalnız olmanın acısı aslında yabancı bir duygu değil. Ama yalnızlık artık öylesine yaygınlaştı ki ortak bir deneyim haline geldi!

Toplum ise, bireyler arasında duygusal açıdan tatmin edici olmaktan öte bağları gerektiriyor. Bireyler ve organizasyonları arasında da güçlü sadakatler istiyor. Milyonlarca insan başkalarının dostluğunu özlerken, parçası oldukları kurumlardan da kendilerini ayrı hissediyorlar. Saygılarını, sevgilerini ve sadakatlerini hak eden kurumların açlığını çekiyorlar.

Şirketler giderek büyüdüler ve çok çeşitli faaliyet birimlerine bölündüler; bu arada çalışanlar ortak amaç duygusundan uzaklaştılar. Takım duygusu hissedilmiyor. “Şirket sadakatı” terimi, tarih öncesi kalıyor. Bir şirkete sadakat, birçokları tarafından benliğe ihanet olarak algılanıyor. Fletcher Knebel’in *The Bottom Line* (Ana Fikir) adlı romanında kadın kahraman, yönetici olan kocasına çıkışıyor: “Şirketi sadakatı mı? İçimden kusmak geliyor!”

Yaşam boyu çalışma sisteminin hâlâ sürdüğü Japonya dışında, iş ilişkileri giderek yüzeysel hale geliyor ve duygusallıktan uzaklaşıyor. Şirketler işlere bir sosyal boyut katmaya çalıştığında bile – yıllık piknikler, şirketin oluşturduğu bowling takımları, Noel partileri gibi – çoğu iş ortamında ilişkiler derinleşmiyor.

Bu tür nedenlerle, bugün kendini daha büyük ve daha iyi bir şeyin parçası gibi görenlerin sayısı giderek azalıyor. Bu sıcak duygu, krizler, stres, felaket veya kitlesel çalkantılar sırasında belirgin bir şekilde ortaya çıkıyor. Örneğin, altmışlı yıllardaki büyük öğrenci hareketi, güçlü bir toplum ruhunu canlandırmıştı. Bugün nükleer silah karşıtı gösteriler de aynı etkiyi yaratıyor. Ama yine de, duygu uzun ömürlü olamıyor.

Yalnızlık hastalığımızla ilgili bir ipucu, sosyal çeşitliliğin artmasında yatıyor. Toplum kitlesellikten uzaklaşırken, insanların bireyselleşmesine yardım ediyoruz. Her birimizin potansiyelini ortaya koymasını mümkün kılıyoruz ama aynı zamanda insancıl bağlantıları zorlaştırıyoruz. Daha bireysel hale geldikçe, ilgi alanları, değerleri, programları veya zevkleri bizimkilere

benzeyen eşler bulmakta zorlanıyoruz. Dostlar azalıyor. Sosyal bağlantılarımızda daha seçici hale geliyoruz; başkaları da öyle. Sonuç, ek de yakın olmayan ilişkiler oluyor; ya da hiç ilişki kurulmuyor.

Dolayısıyla, kitlesel toplumun dağılışı, daha fazla bireysel tatmin sağlarken, en azından şimdilik yalnızlık duygusunu besliyor. Üçüncü Dalga toplumu tepeden tırnağa metalik olmayacaksa, bu sorunu hemen ele almak zorunda.

Bunu yapmaya nasıl başlayabiliriz?

Yalnızlığın artık bireysel değil, İkinci Dalga kurumlarının dağılmasıyla gelen toplumsal bir sorun olduğunu anladığımızda, bu konuda yapabileceğimiz çok şey olduğunu da görebiliriz. Toplumun genellikle başladığı yerden başlanabilir; gerileyen fonksiyonlarını güçlendirerek aileden!

Aile, endüstri devriminden bu yana, yaşlıların yükünden aşamalı olarak kurtuldu. Bu sorumluluğu aileden aldıysak, belki de kısmen geri verme zamanımız gelmiştir. Kamu ve özel emeklilik sistemlerini ortadan kaldırmayı, yaşlıları bir zamanlar olduğu gibi ailelerinin başına yük haline getirmeyi ancak nostaljik bir aptal düşünebilir. Ama yaşlıları huzurevlerine kapatmak yerine kendi yanlarına alan ailelere – sadece çekirdek aile değil, tüm aile yapıları – vergi teşvikleri gibi avantajlar sağlanamaz mı? Kuşaklar arasında aile bağlarını güçlendiren ve koruyan kişiler ekonomik açıdan cezalandırılmak yerine, neden ödüllendirilmesin?

Aynı prensip, ailenin diğer fonksiyonlarına da uygulanabilir. Aileler, gençlerin eğitiminde daha küçük değil, daha büyük rol almaya teşvik edilmelidir. Çocuklarına evlerinde eğitim vermeye istekli olan aileler okullardan yardım almalı, kural yıkıcılar veya ucubeler olarak görülmemelidir. Ayrıca, ebeveynlerin okulların üzerinde daha fazla etki sahibi olması gerekir.

Aynı zamanda, okulların kendileri de bir aidiyet duygusu yaratmak için çok şey yapabilir. Öğrencileri sadece bireysel per-

formansa göre değerlendirmek yerine, her öğrencinin notları kısmen bir bütün olarak sınıfla birlikte değerlendirilebilir. Bu, her birimizin başkalarına karşı sorumluluğumuz olduğu kavramını daha erken yaşta gençlere benimsetmemize yararlı olacaktır. Biraz cesaretle, hayal güçlerini kullanan eğitimciler birçok farklı ve daha iyi yöntemler geliştirebilirler.

Şirketler de insanlar arasında bağları güçlendirmek için çok şey yapabilirler. Üçüncü Dalga üretimi, merkezilikten uzaklaşmayı ve daha küçük, daha kişisel iş birimleri kurmayı mümkün kılar. Yenilikçi şirketler, çalışanlarından kendi aralarında küçük gruplaşmalar veya organizasyonlar yaratmalarını isteyerek, bir ahlak ve aidiyet duygusu oluşturabilirler.

Dev şirketlerin bu şekilde küçük, kendi kendini yöneten birimlere bölünmesi, sadece muazzam miktarda yeni üretim enerjilerini serbest bırakmakla kalmayacak, aynı zamanda bir topluluk ruhu yaratacaktır.

The Economist'in yardımcı editörü Norman Macrae şunu önermektedir: "Altı ila on yedi kişilik yarı otonom gruplara, birim başına ulaşılacak verim seviyesine göre hangi oranda zam artışı uygulanacağı söylenebilir ve verim arttığı ölçüde maaşlar da artırılabilir."

Macrae şöyle devam ediyor: "Başarılı grup dayanışmaları kuranlar, sosyal açıdan büyük yararlar sağlayacak ve belki vergi avantajlarından yararlanmayı hak edecektir." (Burada asıl ilginç olan, bu tür işbirliği yapılarının kurulacağı şirketlerin kazanç amacı güdüp gütmemesinin önemli olmamasıdır.)

Şirketler, emeklilik uygulamalarını da daha yakından ele almalıdır. Yaşlı bir çalışanı tamamen işten uzaklaştırmak sadece kişiyi düzenli ve tam bir maaştan mahrum bırakmaz, aynı zamanda şirketin üretici rol olarak gördüğü bir şeyi de elinden alır. Daha kısmi emeklilik planları uygulanarak, yarı emekli insanların yarım günlük veya gönüllü çalışma düzenlemeleriyle, per-

sonel sıkıntısı çeken kamu hizmetleri sektöründe çalıştırılması mümkün olamaz mı?

Diğer bir yöntem, emekli insanların gençlerle doğrudan bir arada çalıştırılması olabilir. Her alanda yaşlılar danışman veya eğitmen görevi alarak, gönüllü olarak veya yarım günlük işlerle, okullarda öğrencilere bire-bir danışmanlık verebilirler. Okulların gözetimi altında, emekli fotoğrafçılar fotoğrafçılık, otomobil tamircileri motor tamiri, muhasebeciler defter tutma konularında dersler verebilir. Birçok durumda, danışman ve “öğrenci” arasında, bilginin ötesine geçen sağlıklı bir sosyal bağ oluşacaktır.

Yalnız olmak günah değildir ve yapıları hızla dağılan bir toplumda kesinlikle utanç verici bir şey gibi görülmemelidir. Londra’da *Jewish Chronicle*’a mektup yazan bir okur şöyle diyor: “Herkesin karşı cinsten insanlarla karşılaşmak için toplandığı belli olan ortamlara gitmek neden ‘pek de hoş’ karşılanmıyor?” Aynı soru, bekârların gittiği barlar, diskotekler ve tatil merkezleri için de geçerli olabilir.

Mektup, Doğu Avrupa’da evlenmek için engeli bulunmayan insanları bir araya getirmekle çöpçatan servislerinin iyi bir hizmet sağladığını vurguluyor. “İnsan bağlantıları ve sağlıklı bir sosyal yaşam için yardıma ihtiyacımız olduğunu itiraf etmekte zorlanmamalıyız.”

Yalnız insanları saygın bir şekilde bir araya getirebilmek için birçok yeni hizmete – geleneksel ve yenilikçi – ihtiyacımız var. Bazıları dergilerde “yalnız kalpler” ilanlarına güveniyorlar. Çok geçmeden, yerel kablolu televizyon kanallarının benzer hizmetler sunmaya başlayacağından emin olabiliriz. (Bu tür programların çok yüksek reyting alacağı şüphesiz.)

Peki, bu tür hizmetler sadece romantik bağlantılarla mı sınırlanmalı? Neden insanların sadece dost kazanmak için bir araya gelebileceği yerler de olmasın? Toplumun bu tür hizmetlere ihtiyacı var; saygın ve dürüst oldukları sürece, bu hizmetleri başlatıp kullanmaktan çekinmemeliyiz.

TELEKOMÜNİKASYON TOPLUMU

Daha uzun vadeli sosyal politika seviyesinde, aynı zamanda daha hızlı bir şekilde “telekomünikasyon toplumu” olmaya doğru ilerliyoruz. Toplum ruhunun yeniden oluşmasını dileyenler, yüksek hareketliliğin toplumsal parçalanma üzerinde yarattığı etkiye odaklanmalıdır. *Şok* adlı kitabımda bu konuyu uzun uzadıya ele aldığım için, burada bir kez daha aynı şeyleri tekrarlamak istemiyorum. Ama Üçüncü Dalga’da bir birlik ruhu yaratmanın önemli adımlarından biri olarak, iletişimin belli bir ölçüde ulaşımın yerine geçirilmesi şarttır.

Bilgisayar ve telekomünikasyon araçlarının bizi yüz yüze bağlantılardan yoksun bırakacağı ve insan ilişkilerini yozlaştıracığı yönündeki ortak endişe, son derece safça ve basite indirgemeci bir tutumdur. Aslında, bunun tam tersi geçerlidir. Bazı ofis veya fabrika ilişkileri gerilese de, ev ortamında ve toplum içinde bağlantılar bu yeni teknolojiler sayesinde daha da güçlenecektir. Bilgisayarlar ve yeni iletişim araçları, yeni ve daha güçlü bir birlik ruhu yaratmamıza yardımcı olabilir.

Başka bir şey olmasa bile, giderek birçoğumuza hareketliliğimizi azaltma özgürlüğü sağlayabilir; sabahları bizi etrafa dağıtan, yüzeysel iş ilişkilerine girmeye zorlayan ve bu arada evdeki ve toplumdaki daha önemli sosyal bağlarımızı zayıflatan merkezkaç gücünden kurtulabiliriz. Çok sayıda insanın evde çalışmasını mümkün kılarak (ya da mahallelerdeki iş merkezlerinde), yeni teknolojiler daha sıcak, daha sıkı aile ilişkileri kurulmasına, toplum hayatında insanların birbirlerine daha yakın olmasına yardım edebilir. Elektronik evde, gelecekte “küçük esnaf” işlerinin yerini alabilir. Ayrıca, daha önce gördüğümüz gibi, çocukların da işe katıldığı yeni bir “ailece birlikte çalışma” alışkanlığı geliştirebilir (ve bazen dışarıdan insanlar da aileye katılabilir).

Gün boyunca evde birlikte çalışarak uzun saatler geçiren eşlerin akşamları dışarı çıkmak istemeleri o kadar da şaşırtıcı

olmayacaktır. (Bugün daha sık görülen bir şekil, çalışan eşler eve döndüklerinde bir daha dışarı çıkmak istememeleridir.) İletişim hareketliliğin yerini almaya başladığında, mahalle restoranlarında, tiyatrolarda, barlarda ve kulüplerde hareketlilik artacak, kili-se ve gönüllü organizasyonlarda canlanma görülecektir; çoğu ya da hepsi yüz yüze olmak üzere.

Utangaç, evden çıkamayacak durumda olan veya başkalarıyla yüz yüze gelmekten korkan bir kişi, elektronik iletişim araçlarını kullanarak kendisiyle benzer ilgi alanlarına sahip insanlarla – satranç oyuncularını, pul koleksiyoncularını, şiir âşıklarını veya spor tutkunlarını – dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar iletişim kurabilirler.

Yüz yüze olmadığı için yapay gibi görünse de, bu tür ilişkiler yalnızlık konusunda televizyondan çok daha iyi bir çözüm olabilir, çünkü mesajlar tek yönlü akmayacak, ekranda gördüklerine pasif bir şekilde bakan seyirci ortadan kalkacaktır.

Seçici bir şekilde uygulandığında, iletişim araçları toplumu daha da yakınlaştırabilir.

Kısacası, Üçüncü Dalga uygarlığı gelişirken, toplumu yıkmak bir yana, onu sürdürmek ve güçlendirmek için yapabileceğimiz daha çok çeşitli şey ortaya çıkacak.

EROİN YAPI

Ama toplumun yeniden yapılandırılması, daha büyük bir sürecin bir parçası gibi görülmelidir. İkinci Dalga kurumları çökerken, hayatlarımızın yapısı ve anlamı da çöküyor.

Bireylerin yaşam yapısına ihtiyaçları vardır. Kavranabilir yapısı olmayan bir yaşam, hedefsiz bir enkaz demektir. Yapının olmaması, yıkılışı getirir.

Yapı, ihtiyacımız olan göreceli sabit referans noktalarını sağlar. Birçok kişi için, bir işe sahip olmanın maaş çekinden önce

gelmesinin psikolojik nedeni budur. Zamanları ve enerjileri üzerinde açık bir talepte bulunarak, iş hayatlarını düzenleyebilecekleri bir yapı sunar. Bir çocuğun ebeveynine yüklediği mutlak talepler, engelli biriyle ilgilenme sorumluluğu, kilisenin veya hatta bazı ülkelerde bir politik parti üyeliğinin gerektirdiği sıkı disiplin, hayat üzerinde basit bir yapı oluşturabilir.

Görünür bir yapı olmadığında, bazı gençler bu yapıyı yaratmak için uyuşturucuya yönelirler. "Eroin bağımlılığı," diye yazıyor psikolog Rollo May, "gençlere bir yaşam tarzı sunar. Sürekli amaçsızlık altında ezilen genç, polislerden nasıl kaçacağını, ihtiyacı olan parayı nasıl bulacağını ve bir daha sefere nereden uyuşturucu alabileceğini düşünerek bir amaç edinir; bütün bunlar, daha önceki yapısız dünyasında bir enerji ağı oluşturur."

Çekirdek aile, sosyal olarak dayatılan programlar, iyi tanımlanmış roller, görünürdeki statü ayrımları ve kavranabilir otorite sınırları; bütün bunlar, İkinci Dalga boyunca insanların büyük bölümü için yeterli bir yaşamsal yapı sağlamıştır.

Bugün İkinci Dalga'nın sona erişiyile, Üçüncü Dalga'nın gelecekteki kurumları henüz oluşmadan önce birçok insanın hayatında yapı dağılıyor. Bu kişisel bir başarısızlık değildir ve milyonlarca insanın hayatında tanımlanabilir bir düzenin bulunmamasını açıklar.

Bu düzen kaybına, anlam kaybını da eklememiz gerekir. Yaşamlarımızın "bir anlamı" olduğunu hissetmek, etrafımızı saran toplumla sağlıklı ilişkiler kurmamıza bağlıdır; aile, şirket, kilise veya politik hareket olsun, bu durum değişmez. Kendimizi daha büyük, hatta kozmik bir planın parçası olarak görmemiz de önemlidir.

Bugün sosyal zemindeki ani değişim, rollerin, statü ayrımlarının ve otorite sınırlamalarının belirsizleşmesi, hepsinden öte büyük düşünce sistemi endüst-realitenin parçalanması, çoğumuzun zihninde taşıdığı dünya imgesini de altüst etti. Bunun sonu-

cu olarak, çoğu insan bugün etrafındaki dünyayı sadece kargaşa olarak algılıyor. Kişisel bir acizlik ve amaçsızlık duygusu yaşıyorlar.

Ancak bütün bunları bir araya getirdiğimiz zaman – endüstri uygarlığının gerileyişiyle birlikte gelen yalnızlık, yapı kaybı ve anlamın çöküşü – zamanımızın en şaşırtıcı sosyal fenomeninden bir anlam çıkartmaya başlayabiliriz.

KÜLTLERİN SIRRI

Bugün görünüşte zeki, son derece başarılı olan binlerce insan, kendini İkinci Dalga sisteminin genişleyen çatlakları arasında beliren çok çeşitli tarikatlara ve kültlere kaptırıyor? Bir Jim Jones'un takipçilerinin hayatları üzerinde sahip olduğu kontrol neyle ölçülebilir?

Tahminlere göre, bugün yaklaşık 3,000,000 Amerikalı, 1,000 civarında din tarikatına bağlı durumda ve bunlardan en büyükleri arasında, Birleşmeci Kilise, İlahi Işık Misyonu, Hare Krishna ve Yol bulunuyor; bunların hepsinin büyük şehirlerde tapınakları veya şubeleri var. Sun Myung Moon'un kurduğu Birleşmeci Kilise, 60,000 ila 80,000 üyeye sahip, günlük bir gazete yayınlıyor, Virginia'da bir balık paketleme tesisi var ve diğer birçok parasal girişime sahip. Tarikata mutlu bir şekilde para bağışlarında bulunanların sayısı da az değil.

Bu tür grupları sadece Birleşik Devletler ile sınırlayamayız. Yakın zamanda İsviçre'de gerçekleşen sansasyonel bir dava, tüm dünyanın dikkatini Winterthur'daki İlahi Işık Merkezi'ne çekti. "Kültler, tarikatlar ve topluluklar, özellikle Birleşik Devletler'de yaygın, çünkü Birleşik Devletler bu açıdan dünyanın 20 yıl ilerisinde," diyor Londra merkezli *Economist*. "Ama doğu ve batı Avrupa'da ve diğer birçok yerde de görülüyorlar." Peki, bu tür grupların üyelerinden tam bir sadakat ve itaat görmelerinin nede-

ni nedir? Aslında sırları son derece basit. Toplum, yapı ve anlam ihtiyacını anlıyorlar. Bütün tarikatlar ve kültler, bu anlayış üzerine kuruludur.

Kültler ve tarikatlar, yalnız insanlar için – her şeyden önce – hiç ayrımsız dostluk sunar. Birleşmeci Kilise'nin sözcülerinden biri şöyle diyor: "Biri yalnızsa, onunla konuşuruz. Dünyada o kadar çok yalnız insan var ki." Yeni üye, bir anda kendini dostluk ve onay sunan bir kalabalıkla sarılmış halde bulur. Bu grupların birçoğu, komün yaşamını gerektirir. Bu ani sıcaklık ve ilgi öylesine güçlüdür ki üyeler sık sık aileleriyle ve eski dostlarıyla bağlantılarını kesebilmekte, hayatları boyunca kazandıkları her şeyi gruba bağışlayabilmekte, karşılığında uyuşturucu ve seks bile alabilmektedir.

Ama kültürün sattığı şey, bir toplum ruhundan fazlasıdır. Aynı zamanda, daha çok ihtiyaç duyulan yapı duygusunu da sağlar. Kültler ve tarikatlar, davranış kalıpları üzerine sıkı sınırlamalar getirir. İnanılmaz bir disiplin yaratırlar; bazıları bunu o kadar ileri götürür ki disiplini kabul ettirmek için dayak, zorla çalıştırma ve hatta kendi tarzlarında sürgün veya hapis gibi uygulamaları vardır. New Jersey Tıp Akademisi'nden Psikiyatr H. A. S. Sukhdeo şöyle diyor: "Toplumumuz öylesine bağışlayıcı ve özgür ki insanlar kendi başlarına sağlıklı kararlar veremeyecekleri kadar çok seçeneğe sahipler. Kararları başkalarının vermesini istiyor ve onları takip ediyorlar."

Kızı ve eski eşi, Jim Jones'un peşinden Guyana'da ölüme giden erkek ve kadınların arasında olan Sherwin Harris adında bir adam, konuyu tek cümleyle şöyle özetliyor: "Bu, bazı Amerikalıların hayatlarına bir yapı kazandırmak için kendilerine neler yapabileceğinin bir örneğidir."

Kültlerin pazarladığı son ürün, "anlam"dır. Her biri kendi tek yönelimli gerçeklik tanımına sahiptir; dini, politik veya kültürel.

Kült mutlak gerçeğe sahiptir ve dış dünyada bu gerçeğin değerini anlamadan yaşayanlar ya cahil ya da Şeytani olarak adlandırılır. Kültün mesajı yeni üyeye gece-gündüz süren seanslarla anlatılır. Hiç durmadan vaazlar verilir. Sonunda üye aynı referans noktasından hareket etmeye ve kendi varlığını aynı terimlerle tanımlamaya başlar. Kültün verdiği “anlam” dışarıdan bakan biri için saçma olabilir ama bunun bir önemi yoktur.

Aslında, kültürün mesajının belirlenmiş içeriği, neredeyse önemsizdir. Asıl gücü, bir sentez sunmasında, etrafımızdaki parçalanmış kültüre bir alternatif sağlamasında yatar. Çerçeve bir kez kültür üyesi tarafından kabul edildiğinde, dışarıdan üzerine yağın karmaşık bilgi bombardımanını büyük ölçüde düzenleyebilmesini sağlar. Bu fikir çerçevesi dış gerçekliğe karşılık gelsin ya da gelmesin, üyenin sürekli gelen verileri düzgün bir şekilde depolayabileceği bir hazne sunar. Dolayısıyla, aşırı yükün yarattığı stresi ve şaşkınlığı ortadan kaldırır. Aslında sunduğu şey mutlak gerçek filan değil, bir düzen ve anlamdır.

Kült üyesine gerçekliğin anlamlı olduğu duygusunu vererek – ve bu anlamı başkalarına aktarması gerekliliğini göstererek – kültür bir amaç sunar ve görünüşte tutarsız olan bir dünya istikrar getirir.

Ama kültürün sattığı toplum ruhu, yapı ve anlamın fiyatı çok yüksektir: Benliğin sorgusuz teslimiyeti! Bazıları için, hiç şüphesiz, bu kişisel dağılmanın tek alternatifi olabilir. Ama çoğumuz için, kültürün sunduğu çıkış biraz fazla pahalıdır.

Üçüncü Dalga uygarlığını hem akli başında hem de demokratik kılmak için, yeni enerji kaynakları yaratmaktan veya yeni teknolojileri uygulamaya koymaktan fazlasına ihtiyacımız var. Toplum ruhu yaratmaktan fazlası gerekiyor. Yapı ve anlam da kazandırılmalıdır. Bir kez daha, başlamak için yapabileceğimiz basit şeyler var.

YAŞAM DÜZENLEYİCİLER VE YARI TARİKATLAR

En basit ve en üst seviyede, neden mesleki ve yarı mesleki “yaşam düzenleyiciler” yaratmayalım? Örneğin, ide ve egolarla uğraşarak kafamızı karıştıran psikanalistlere daha az, günlük hayatlarımızı düzene sokmak için küçük yardımlar sağlayabilecek insanlara ise daha fazla ihtiyacımız var. Bugün en yaygın şekilde kullanılan “duy ama inanma” ifadeleri arasında “Yarın kendimi düzene sokacağım” veya “artık kendimi toparlamam gerekiyor” gibi sözler duymuyor muyuz?

Ama kişinin hayatını bugünün yüksek sosyal ve teknolojik kargaşaları arasında düzene sokması giderek zorlaşıyor. Normal İkinci Dalga yapılarının parçalanması, yaşam tarzlarının aşırı çeşitlenmesi, eğitim ve program fırsatlarının çoğalması, daha önce de gördüğümüz gibi, zorluğu artırmaktan öteye gidemiyor. Dahası, ekonomik baskılar daha yüksek yapıyı gerektiriyor. Orta sınıf ve özellikle de bu ailelerin çocukları için, tam tersi doğru. Neden bu gerçeği anlamıyoruz?

Bugün bazı psikiyatrlar bir yaşam düzenleme fonksiyonunu yerine getiriyorlar. Daha önceleri olduğu gibi hastalarını kanepeye yatırmak yerine, bir iş veya sevgili bulmalarına, bütçe planlamalarına, bir diyeti sürdürmelerine vs. yardımcı oluyorlar. Bu tür danışmanlara, yapı sağlayıcılara daha çok ihtiyacımız var ve onların hizmetlerinden yararlanmaktan gocunmamalıyız.

Eğitimde, sürekli ihmal edilen konulara daha fazla önem vererek başlayabiliriz. Örneğin, devlet yapısı hakkında çeşitli kurslar için saatler harcıyoruz. Ama günlük yaşamın yapısını incelemek için ne kadar çaba gösteriyoruz; zamanın düzenlenmesi, paranın kişisel kullanımı, giderek karmaşıklaşan bir toplumda yardım istemek için gidilebilecek yerler gibi? Gençlerin sosyal yapımız içinde yollarını doğal olarak bildiğini varsayıyoruz. Aslında, çoğunun mesleki veya özel dünyanın nasıl yapılandığı konusunda doğru dürüst bir fikri bile yok. Çoğu öğrenci, kendi

şehrinin ekonomisinin mimari kavramından, yerel bürokrasinin çalışma tarzından veya bir esnafla ilgili şikayetini bildirmek için nereye başvuracağından habersiz. Hatta Üçüncü Dalga'nın etkisi altında ne kadar çok yapının değiştiği bir yana, çoğu kendi okullarının – hatta üniversitelerinin – yapısını bile anlamıyor.

Yapı sağlayan kurumlara – kültürler ve tarikatlar dahil – da yeni bir bakış açısıyla yaklaşmalıyız. Mantıklı bir toplum, çok çeşitli kurumlar sağlayabilmelidir. Geleneksel okulların yanında, serbest sınıflar da açmalıyız. Katı keşiş düzenlerinin yanında, çok rahat organizasyonlara da ihtiyacımız var (dini olduğu kadar laik anlamda da).

Bugün kültürlerin sağladığı sağlam yapı ile günlük hayatın görünürdeki yapısızlığı arasındaki uçurum, biraz fazla geniş olabilir.

Birçok kültürün gerektirdiği teslimiyet ölçüsü midemizi bulandırıyor, belki de adına “yarı tarikat” diyebileceğimiz, yapısız özgürlükle sıkı yapılandırılmış bir düzen arasında yatan biçimi teşvik edebiliriz. Dini organizasyonlar, vejetaryenler ve diğer mezhepler ya da gruplaşmalar, insanların istedikleri seviyelerde yaşamlarını sürdürebilecekleri şekilde çeşitli seviyelerde yapılandırılabilir. Fiziksel veya zihinsel şiddete, dolandırıcılığa, haraççılığa veya benzeri uygulamalara yönelmediklerinden emin olmak için lisans verilebilir veya gözetim altına alınabilirler. Harici yapıya ihtiyaç duyan insanların altı aylık veya bir yıllık süreyle katılabileceği, sonra da hiçbir baskı veya suçlamayla karşılaşmadan ayrılabilceği bir şekilde düzenlenebilirler.

Bazı insanlar bir süre bir yarı tarikatın içinde yaşamayı, sonra dış dünyaya dönmeyi, belli bir süre sonra yeniden organizasyona katılmayı ve böylece yüksek, zorlayıcı bir yapıyla daha büyük bir toplumun sunduğu özgürlük arasında ileri geri gidip gelmeyi yararlı bulabilirler. Bu onlar için mümkün olamaz mı?

Bu tür yarı tarikatlar, toplumsal yaşamın özgürlüğüyle bir ordunun disiplini arasında bir yerlerde kalan organizasyonlara ihtiyaç olduğunu da gösteriyor. Şehirler, okullar veya özel şirketler tarafından yararlı toplumsal hizmetleri sözleşmeli düzende gerçekleştirmek için sivil hizmet birlikleri kurulup, böylece katı disiplin kuralları altında yaşayacak ve ordudaki gibi maaş alacak gençlere iş imkanı ve düzen sağlanamaz mı? (Bu ödenekleri asgari maaşa yükseltmek için, üyelere üniversite harçları veya eğitim için destek sağlanabilir.) Bir “çevre kirliliği tümeni,” bir “kamu sağlığı tümeni,” bir “sağlık görevlisi tümeni” kurulabilir; böyle organizasyonlar hem toplum hem de birey için büyük getiriler doğurabilir.

Yararlı hizmetler ve belli bir ölçüde bir yaşam yapısı sunmaya ek olarak, bu tür organizasyonlar üyelerinin hayatlarına o kadar ihtiyaç duydukları anlam duygusunu da getirebilir; sahte bir mistik veya politik teolojiyle değil, basit bir topluma hizmet idealiyle.

Ama bütün bunların ötesinde, kişisel anlamı daha büyük, daha kapsamlı dünya görüşleriyle birleştirmeliyiz. İnsanların topluma yaptıkları küçük katkıları anlaması (ya da anladığını sanması) yetmez. Daha büyük resme nasıl uyduklarını da görebilmelidirler. Üçüncü Dalga gelirken, yeni bütünleştirici dünya görüşleri oluşturmamız gerekir; sadece bilgi parçaları değil, tutarlı sentezler.

Hiçbir dünya görüşü, bütün gerçeği tek başına kapsayamaz. Ancak çok çeşitli ve geçici metaforlar kullanarak dünyanın resmini tamamlayabiliriz. Ama bu aksiyomu kabul etmek, hayatın anlamsız olduğunu söylemek değildir. Aslında, hayat kozmik açıdan anlamsız olsa bile, saygın sosyal ilişkiler kurarak ve kendimizi daha büyük bir senaryonun bir parçası gibi görerek, bir anlam duygusu oluşturabiliriz.

Üçüncü Dalga uygarlığını yaratırken, yalnızlığa saldırının ötesine geçmek zorundayız. Hayatta bir düzen ve amaç çerçevesi sağlamaya başlamalıyız. Anlam, yapı ve toplum ruhu, yaşanabilir bir gelecek için şarttır.

Bu amaçlara yönelik çalışırken, sosyal izolasyonun mevcut acısının, kişilik kaybının, yapısızlığın ve anlamsızlık duygusunun, geleceğin tehditleri değil, geçmişin yıkılışının belirtileri olduğunu anlamak yararlı olacaktır.

Ama toplumu değiştirmemiz için bunlar yeterli değildir. Çünkü günlük kararlarımız ve eylemlerimizle Üçüncü Dalga uygarlığını biçimlendirirken, Üçüncü Dalga uygarlığı da bizi biçimlendiriyor. Zaman içinde kişiliğimizi temelden değiştirecek yeni bir psikosfer oluşuyor. Bir sonraki bölümde ele alacağımız konu da tam olarak budur: Geleceğin kişiliği.

GELECEĞİN KİŞİLİĞİ

Yeni bir uygarlık günlük yaşamlarımızda kendini hissettirirken, bizler de kendimizin eskimiş olup olmadığını merak ediyoruz. Alışkanlıklarımız, değerlerimiz, düzenlerimiz ve tepkilerimiz sorguya açık hale gelirken, bazen geçmişteki insanlar gibi, İkinci Dalga uygarlığının kalıntılarından ibaret olduğumuzu düşünmemek elde değil. Ama bazılarımız gerçekten de anakronizm isek, aramızda geleceğin insanları da var mıdır; Üçüncü Dalga uygarlığının gelişini bekleyenler? Etrafımızdaki çürümeye ve dağılmaya baktığımızda, geleceğin kişiliğinin oluşmakta olan ana hatlarını görebilir miyiz; diğer bir deyişle, “yeni insan”ın gelişini?

Eğer öyleyse, bu ufukta yeni bir yuvanın ilk kez sezilişi de olamaz. Avrupa Kültür Merkezi’nin yöneticisi André Reszler, mükemmel bir makalesinde yeni bir insanın gelişiyile ilgili tahminlerde bulunmuştu. Örneğin, on sekizinci yüzyılın sonlarında, “Amerikan Âdemi”nden söz etmişti; yani Kuzey Amerika’da doğan, Avrupalıların erdemlerinden ve zayıflıklarından arınmış bir insan. Yirminci yüzyılın ortalarında, yeni adam Hitler’in Almanya’sında da göya ortaya çıktı. Hermann Rauschning’e göre Nazilik, “bir dinden fazlasıdır; süper insanı yaratma çabasıdır.” Bu sağlam “Aryan” kısmen köylü, kısmen savaşçı, kısmen Tanrı olacaktı. “Yeni insanı gördüm,” diye açıklamıştı Hitler bir de-

fasında, Rauschning'e. "Korkusuz ve acımasız. Onun karşısında korkuya kapıldım."

Yeni insanın imgesi, Komünistleri de düşündürdü. Sovyetler hâlâ "Sosyalist İnsan"ın yükselişinden söz ediyorlar. Ama geleceğin insanı hakkında en canlı hayaller kuran Trotsky oldu. "İnsan daha öncekilerle kıyaslanamayacak ölçüde güçlü, bilge ve sağduyulu olacak. Vücudu daha uyumlu, hareketleri daha ritmik, sesi daha melodik olacak. Yaşam tarzı güçlü bir dramatik özellik içerecek. Ortalama bir insanın zeka seviyesi Aristo'ya, Goethe'ye veya Marks'a denk olacak."

Daha on ila yirmi yıl önce, Frantz Fanon "yeni zihne" sahip yeni bir insanın doğuşunu haber verdi. Che Guevara, geleceğin ideal insanını daha zengin bir içsel yaşamla hayal etti. Her imge birbirinden farklıydı.

Ama Reszler, bütün bu "yeni insan" imgelerinin ardında yatan o tanıdık, eski Soylu Yabani tipini, uygarlığın görünüşte yozlaştırdığı veya ortadan kaldırdığı tüm özelliklere sahip mitolojik yarattığı anlatıyordu. Reszler, ilkel insanın romantikleştirilmesini doğru bir şekilde sorguluyor, "yeni insan"ı bilinçli bir şekilde yaratmanın genellikle bir totaliter rejimi beraberinde getirdiğini bize hatırlatıyordu.

Dolayısıyla, bir kez daha "yeni insan"ın doğuşunu müjdelemek saçma olur (tabii genetik mühendislerin işe karışmadığını, son derece ürkütücü ve katı bir biyolojik müdahalenin olmadığını varsayıyoruz). Bu fikir, bütün uygarlığın taklit etmeye çalıştığı tek bir ideal modeli öneriyor. Kitlesellikten hızla uzaklaşan bir toplumda, hiçbir şey bu kadar muhtemellikten uzak olamaz.

Yine de, yaşamın temel maddi şartları değiştiğinde, sosyal karakterin bundan etkilenmeyeceğini düşünmek de aynı derecede aptalca olur. Toplumun derin yapısını değiştirirken, aynı zamanda insanları da değiştiriyoruz. Değişmez bir insan doğasının varlığına inansak bile – ben bu yaygın görüşü paylaşmıyorum

– toplum yine de belli kişilik özelliklerini ödüllendirecek ve övecek, diğerlerini cezalandıracak, nüfusta kişilik özelliklerinin dağılımında evrimsel bir değişime yol açacaktır.

Sosyal karakter konusunda belki de en iyi yazıları yazmış olan psikanalist Erich Fromm, bunu şöyle açıklıyor: “Grubun çoğu üyeleri arasında ortak olan karakter yapısının bir parçası.” Ona göre, herhangi bir kültürde sosyal karakteri oluşturan ve yaygın şekilde paylaşılan belli özellikler vardır. Buna karşılık, sosyal karakter insanları biçimlendirir; “davranışları sosyal kalıbı izleyip izlememek konusunda bilinçli bir karara bağlı değildir; kişi hareket etmek zorunda olduğu şekilde hareket etmek ister ve aynı zamanda, kültürün gereklerine uygun hareket ettiği için ödüllendirilir.”

Dolayısıyla, Üçüncü Dalga’nın yaptığı şey, bir ideal süper adam, aramızda dolaşan yeni bir kahraman tür yaratmak değil, toplumda dağıtılmış olan özelliklerde belirgin değişikliklere neden olmaktır; burada yeni bir insandan değil, yeni bir sosyal karakterden söz edilebilir. Bu yüzden, görevimiz mitolojik “insanı” arayıp bulmak değil, yarının uygarlığının değer verme olasılığı en yüksek özellikleri belirlemektir.

Bu karakter özellikleri dış baskıların insanlara yüklediği baskılardan kaynaklanmaz. Kişilerin içsel dürtü veya arzuları ile toplumun harici dürtü veya baskıları arasındaki gerilimden doğar. Ama bir kez oluştuğunda, bu paylaşılan kişilik özellikleri toplumun ekonomik ve sosyal gelişiminde son derece önemli bir etkileyici rol oynar.

Örneğin, İkinci Dalga’nın gelişi, beraberinde Protestan ahlak anlayışının yaygınlaşmasını da getirdi; tutumluluk, sürekli çalışma ve geciktirilen tatmin gibi. Bu özellikler, muazzam miktarda enerjilerin ekonomik gelişme sağlayacak işlere odaklanmasına yol açtı. İkinci Dalga, aynı zamanda taraflılık-tarafsızlık, bireysellik, otoriteye karşı tutum ve soyut düşünme becerisi açısından da değişimler getirdi.

Köylülerin endüstriyel iş gücünde makineleştirilebilmesi için, temel okuryazarlık becerilerine sahip olmaları gerekiyordu. Eğitimli ve bilgili olmak, belli bir kalıba girmek zorundaydılar. Başka bir yaşam tarzının da mümkün olduğunu anlamalıydılar. Dolayısıyla, yeni bir rol ve düzende kendilerini hayal etme becerisinde sahip çok sayıda insan gerekiyordu. Zihinleri mevcut durumun dışına çıkabilmeliydi. Dolayısıyla, bazı açılardan iletişim ve politika demokratikleşirken, endüstrileşme hayal gücünü de demokratikleşmeye zorladı.

Bu sosyokültürel değişimlerin sonucu, özellik dağılımında değişimi getirdi ve yeni bir sosyal karakter ortaya çıktı. Bugün bir kez daha benzer bir sosyokültürel evrimin eşiğindeyiz.

İkinci Dalga'nın Orwell tarzı benzerlikçiliğinden uzaklaşmakta olduğumuz gerçeği, şimdilerde oluşan psikolojiyi genelleştirmemizi zorlaştırıyor. Burada, geleceği ele aldığımız diğer birçok açının ötesinde, sadece tahminlerde bulunabiliriz.

Yine de, Üçüncü Dalga toplumunda psikolojik gelişimi muhtemelen etkileyecek olan güçlü değişimleri tanımlayabiliriz. Bu da bizi sonuçlara değilse de, nefes kesici sorulara götürebilir. Bu değişimler, hiç şüphesiz çocuk büyütme, eğitim, ergenlik, iş ve hatta kendi öz-imgelerimizi oluşturma tarzımızı bile etkileyecektir. Geleceğin bütün sosyal karakterini derinden değiştirmeden, tüm bunları değiştirmemiz de mümkün değildir.

FARKLI YETİŞME TARZLARI

Öncelikle, yarının çocuğu muhtemelen bizden çok daha az çocuk merkezli bir toplumda büyüyecektir.

İleri teknoloji ülkelerinde nüfusun yaşlanması, yaşlıların ihtiyaçlarına daha fazla dikkat çekerken, gençlere odaklanmayı azaltıyor. Dahası, kadınlar ekonomide iş ve kariyer sahibi olurken, geleneksel şekilde enerjilerini anneliğe odaklama ihtiyaçları da azalıyor.

İkinci Dalga boyunca, milyonlarca ebeveyn çocukları sayesinde kendi hayallerini gerçekleştirebiliyordu; bunun nedeni genellikle çocukların kendilerine oranla ekonomik ve sosyal açıdan daha iyi hale gelmesiyle bekleniyordu. Bu yukarı doğru hareketlilik beklentisi, ebeveynleri muazzam psişik enerjilerini çocuklara odaklamaya teşvik ediyordu. Bugün orta sınıfa mensup birçok ebeveyn, çocuklarından dolayı acı verici hayal kırıklıklarına uğruyor; çünkü çok daha zor bir dünyada çocuklarının yükselmek yerine, sosyoekonomik ölçekte daha aşağı indiklerini görüyorlar. Dolayısıyla kendi hayallerini çocukları sayesinde gerçekleştirmeleri mümkün olmuyor.

Bu nedenlerle, yarın doğacak bebek, muhtemelen artık çocuğun ihtiyaçlarına, isteklerine, psikolojik gelişimine ve hemen tatminine odaklanmayan – belki de hiç ilgilenmeyen – bir toplumda büyüyecek. Bu olursa, yarının Dr. Spock karakterleri daha yapılandırılmış ve zorlayıcı bir çocukluk dönemi geçirecekler. Ebeveynler daha az tavizci olacak.

Bu açıdan bakıldığında, ergenliğin bugünkü kadar uzun sürüp sürmeyeceği ve acı verici olup olmayacağı sorgulanabilir. Bugün, 1960'ların çiçek çocuğu kuşağına oranla, milyonlarca çocuk tek ebeveynli evlerde, iniş çıkışlı bir ekonomide sıkışmış çalışan bir anne (veya baba) ile ve daha az lüks ve zamanla büyüyorlar.

Muhtemelen ilerleyen zamanlarda diğerleri evden çalışma veya elektronik aile düzenlerine yönelecekler. Tıpkı İkinci Dalga süresince birçok ailenin küçük işler çevresinde yapılanması gibi, yarının çocuklarının doğrudan ailenin işlerini elektronik ortamda gerçekleştirmesini ve erken yaşlardan itibaren sorumluluk almasını bekleyebiliriz.

Bu gerçekler, daha kısa ama daha sorumluluk dolu ve verimli bir çocukluk ve gençlik dönemini akla getiriyor. Yetişkinlerle yan yana çalışırken, bu evlerdeki çocuklar muhtemelen yaşıtları

rının baskılarından daha bağımsız olacaklardır. Yarının büyük başarı kazanan insanları arasına girmeleri muhtemeldir.

Yeni topluma geçiş süresince, iş sahaları azalırken, İkinci Dalga iş sendikaları hiç şüphesiz gençleri iş pazarlarından çıkarmaya çalışacaktır. Sendikalar (ve organize olsunlar ya da olmasınlar, öğretmenler) daha uzun yıllar boyunca zorunlu eğitimin kabul ettirilmesi için uğraşacaklardır. Başarılı oldukları takdirde, milyonlarca genç acı verici ve uzun süren ergenlik cehenneminde takılıp kalmaya devam edecektir. Dolayısıyla, elektronik evlerde erken gelen iş sorumlulukları yüzünden hızlı büyüyen gençlerle, dışarıda daha yavaş olgunlaşan gençler arasında belirgin farklılıklar gözlemleyebiliriz.

Ama uzun vadede, eğitimin de değişmesi kaçınılmazdır. Sınıfın içi yerine, dışında daha fazla öğrenim gerçekleşecektir. Sendikaların baskılarına rağmen, zorunlu eğitim süresi giderek kısılacaktır. Katı yaş sınırlamaları yerine, gençler ve yaşlılar bir arada çalışacaktır. Eğitim giderek işle birleşecek, ömrün daha uzun bölümüne yayılacaktır. İşin kendisi de – pazar için üretim veya evde kullanmak üzere üreten tüketicilik olsun – muhtemelen son bir-iki kuşağa oranla daha erken başlayabilir. Bu nedenlerle, Üçüncü Dalga uygarlığı gençler arasında oldukça farklı özellikleri savunabilir; yaşlılarına karşı daha az duyarlı olmak, tüketim odaklılıktan uzaklaşmak ve kendini motive etme açısından daha hedonist.

Her şey bir yana, kesin olan bir nokta var. Büyümek farklı olacak. Bunun sonucunda oluşan kişilikler de öyle.

YENİ İŞÇİ

Ergenler olgunlaşıp iş sahalarına girerken, kişiliği üzerinde yeni güçler ortaya çıkacak, bazı özellikleri ödüllendirirken, diğerlerini cezalandıracaktır.

İkinci Dalga süresince, fabrikalarda ve ofislerde çalışmak sürekli olarak daha tekrarlanan, uzmanlaşan, zaman açısından daha fazla baskı yaratan hale geldi ve işverenler işçilerin itaatkar, dakik ve tekrarlanan işleri yapmaya istekli olmasını tercih etti. Buna karşılık gelen özellikler okullarda geliştirilip kazandırıldı ve şirketler tarafından ödüllendirildi.

Üçüncü Dalga toplumumuzda kendini hissettirirken, iş giderek daha az tekrarlanan bir hale geliyor. Daha az parçalanmış oluyor, çünkü her birey belli bir ölçüde daha büyük veya daha küçük işler yapıyor. Esnek zaman kullanımı ve kişinin kendi temposunu ayarlaması, eski kitlesel davranış senkronizasyonunun yerini alıyor. İşçiler görevlerindeki daha sık değişikliklere dayanmaya çalışırken, personel transferleri, ürün değişiklikleri ve yeniden organizasyon yapılandırmalar kör edici bir hızla devam ediyor.

Üçüncü Dalga işverenlerinin giderek artan bir şekilde, sorumluluk kabul eden, işlerinin başkalarının işleriyle nerelerde kesiştiğini anlayan, daha büyük işleri gerçekleştirebilen, değişen şartlara hızlı şekilde uyum sağlayabilen ve etraflarındaki insanlara duyarlı bir şekilde ayarlanmış erkek ve kadınlara ihtiyaçları var.

İkinci Dalga şirketleri, bürokratik davranışları sürekli olarak ödüllendirdi. Üçüncü Dalga şirketleri ise, daha az önceden programlanmış ve daha hızlı hareket edebilen insanları istiyor. Western Electric Şirket Eğitimi genel müdürü Donald Conover'a göre, bu konudaki fark daha önceden belirlenmiş notaları çalan klasik müzikçilerle, hangi şarkıyı çalacaklarına karar verdikten sonra aralarında işaretleşerek notaları doğaçlama çalan Caz müzisyenleri arasındaki fark gibi.

Bu insanlar karmaşık kişilikli ve bireyseldirler; başka insanlarla farklı özelliklerinden gurur duyarlar. Üçüncü Dalga endüstrisinin gerektirdiği kitlesellikten uzaklaşmış iş gücünün tipik elemanlarıdır.

Kamuoyu araştırmacısı Daniel Yankelovich'e göre, Birleşik Devletler'de işçilerin sadece yüzde 56'sı – büyük ölçüde daha yaşlı olanlar – hâlâ geleneksel dürtülerle hareket ediyorlar. Katı iş prensipleri, net görevler ve sıkı programlar, onları mutlu ediyor. İşlerinde bir "anlam" bulmaya çalışmıyorlar.

Buna karşılık, iş gücünün yaklaşık yüzde 17'si, daha şimdiden Üçüncü Dalga'nın daha yeni değerlerini yansıtıyor. Büyük ölçüde genç orta düzey yöneticiler, Yankelovich'e göre, "daha fazla sorumluluk almak, yeteneklerine ve becerilerine değecek daha önemli işlerde çalışmak için can atıyorlar." Finansal ödüllerin yanında, işlerinde bir anlam da arıyorlar.

Bu tür elemanları işe almak için, işverenler bireysel ödüller öneriyorlar. Bu, ileri düzeydeki birkaç şirketin (Cleveland merkezli ileri teknoloji firması TRW Inc. gibi) şimdilerde tüm elemanlarına aynı sosyal avantajları sunmamasının, bunun yerine çok çeşitli tatil, tıbbi yardım, emeklilik ve sigorta seçenekleri sunmasının nedenini açıklıyor. Her çalışan, kendi ihtiyaçlarına uygun olan paketi seçebiliyor. Yankelovich şöyle diyor: "Bütün iş gücünü motive edebilecek tek bir teşvik paketi yok. Dahası, iş ödülleri dizisinde, para artık daha önce olduğu kadar etkili olmuyor.

Elbette ki kimse bu elemanların para istemediğini filan söylemiyor; kesinlikle istiyorlar. Ama belli bir gelir seviyesine ulaşıldığında, istekleri çok çeşitlilik gösteriyor. Fazladan para, davranış üzerinde daha önce olduğu kadar etkili olamıyor. San Francisco'daki Bank of America, başkan yardımcısı Richard Easley'e sadece 20 mil uzaktaki başka bir şubede terfi önerdiğinde, Easley bunu kabul etmedi; çünkü o kadar yolu gidip gelmek istemiyordu. On yıl önce *Şok* adlı kitabımda iş hareketliliğinin yarattığı stresten ilk kez söz ettiğimde, çalışanların sadece yüzde 10'u böyle bir harekete direniyordu. Ama Merrill Lynch Relocation Management, Inc. firmasının yaptığı bir araştırmaya göre,

terfi genellikle öncekine oranla daha yüksek oranda bir gelir artışı anlamına gelse bile, bu hareketliliğe karşı çıkanların sayısında neredeyse yüzde 50'lik bir artış var. Celanese Corporation'ın başkan yardımcısı şöyle diyor: "Artık şirketin emrine uyup Timbuktu'ya gitmeyi kabul etmek yerine, insanlar aile ve yaşam tarzına daha fazla önem veriyorlar." Kazançtan daha fazlasını dikkate alması gereken Üçüncü Dalga şirketi gibi, çalışan da çok çeşitli noktaları düşünmek zorunda kalıyor.

Bu arada, otoritenin en önemli tanımlamaları da değişiyor. İkinci Dalga şirketlerinde her çalışanın tek bir amiri olurdu. Çalışanlar arasındaki tartışmalar, çözülmek üzere amire götürülürdü. Yeni matris organizasyonlarda ise, tarz tamamen farklı; çalışanların birden fazla amiri var. Farklı seviyelerde ve farklı becerilere sahip insanlar, geçici gruplarda bir araya geliyorlar. Konu üzerinde standartlaşmış bir kitabın yazarı olan Davis ve Lawrence'ın deyimiyle: "Sorunlar... arabuluculuk yapacak tek bir ortak amir olmadan çözümleniyor... Bir matriste varsayım, bir çatışmanın sağlıklı olabileceği yönünde... Fikir ayrılıklarına önem veriliyor ve insanlar başkalarının farklı düşünebileceğini bilseler bile görüşlerini ifade edebiliyorlar."

Bu sistem, körlemesine itaat sergileyen çalışanları cezalandırıyor. Belli sınırlar içinde kafasından geçenleri söyleyenleri ödüllendiriyor. Anlam arayan, otoriteyi sorgulayan, sağduyularını kullanmak isteyen veya işlerinin sosyal açıdan sorumluluk taşımasını isteyen çalışanlar, İkinci Dalga endüstrilerinde baş belaları olarak görülürdü. Ama Üçüncü Dalga endüstrileri onlarsız yapamaz.

Dolayısıyla, ekonomik sistemin ödüllendirdiği kişilik özelliklerinde belirgin bir değişiklik gözlemliyoruz; bu değişim, kaçınılmaz bir şekilde yeni ortaya çıkan sosyal karakteri biçimlendirecektir.

ÜRETEN TÜKETİCİ AHLAKI

Üçüncü Dalga uygarlığında kişilik gelişimini etkileyecek olan şey sadece çocuk yetiştirme, eğitim ve iş değildir. Yarının psikolojisinde daha derin güçler de etkili oluyor, çünkü ekonomide ödemeli işlerden daha fazlası vardır.

Ekonominin iki farklı parçası olduğunu düşünebileceğimizi daha önce açıklamıştım; biri, alışveriş için üretim yaptığımız, diğeri kendimiz için üretim yaptığımız kısımdır. Biri, üretim sektörü veya pazar, diğeri üreten tüketici sektörüdür. Her birinin üzerimizde farklı psikolojik etkisi vardır. Her biri kendi ahlak anlayışını oluşturur, kendi değerlerini belirler ve kendi başarı tanımını yapar.

İkinci Dalga süresince, pazar ekonomisinin büyük yayılımı – kapitalist veya sosyalist – insanları mal canlısı olmaya teşvik ediyordu. Kişisel başarıyı sadece ekonomik açıdan tanımlıyordu.

Ama Üçüncü Dalga, daha önce gördüğümüz gibi, kişisel gelişimde ve “kendin yap” faaliyetlerinde bir patlamayı da beraberinde getirdi. Hobinin ötesinde, bu kullanım için üretim eğilimi, muhtemelen daha büyük bir ekonomik öneme sahip. Enerjimizin ve zamanımızın daha büyük bölümünü gerektirdikçe, o da yaşamlarımızı ve sosyal karakterimizi biçimlendirecektir.

İnsanları sahip oldukları şeylere göre sınıflandırmak yerine – pazar ahlakının yaptığı gibi – üreten tüketici ahlakı, insanların yaptıkları şeylere önem veriyor. Çok fazla paraya sahip olmak hâlâ önemli ve prestij simgesi ama başka özellikler de önemli. Bunlar arasında, kişinin kendi kendine yetmesi, zor şartlar altında uyum sağlayabilme ve hayatta kalabilme becerisi, kişinin kendi elleriyle bir şeyler yapabilme – bir çit yapmak, yemek pişirmek, kendi giysilerini dikmek veya antika bir sandığı restore etmek – becerisi de var.

Dahası, pazar ahlakı dar görüşlülüğü överken, üreten tüketici ahlakı, çeşitliliği vurguluyor. Üçüncü Dalga alışveriş için üre-

timi ve kullanım için üretimi dengelerken, “dengeli” bir yaşam tarzı talebinde belirgin bir artış gözlemliyoruz.

• • •

Bu üretim sektöründen üreten tüketici sektörüne geçiş, aynı zamanda insanların hayatlarında farklı türde bir dengenin gelişini de gösteriyor. Pazar için üretmek üzere bir araya gelmiş çok sayıda işçi, zamanlarını soyut kavramlarla – sayılar, kelimeler, modeller – ve çok az tanıdıkları insanlarla geçiriyorlardı.

Birçokları için, bu tür bir çalışma son derece heyecanlı ve ödüllendirici olabilir. Ama genellikle günlük hayatın görüntülerinden, seslerinden, dokularından ve duygularından uzaklaşmayı da beraberinde getirir.

Buna karşılık, üreten tüketicilikte genellikle daha somut, daha gerçek şeylerle ilgileniriz; insanlarla ve nesnelerle temasımız birinci eldendir. Daha fazla insan zamanlarını böldükçe, yarım gün işçiler ve yarım gün üreten tüketiciler olarak çalıştıkça, soyut ve somut şeylerle eşit ölçüde uğraşabiliyorlar. Üreten tüketici ahlakı, 300 yıldır küçümsenen el işçiliğini bir kez daha saygın bir yere getiriyor. Bu yeni denge, muhtemelen kişilik özelliklerinin dağılımını da etkileyecektir.

Aynı şekilde, endüstrileşmenin yükselişiyle birlikte, büyük ölçüde bağımlı fabrika çalışması erkekleri nesnel olmaya zorlarken, evde kalıp daha az bağımlılık gerektiren işler yapan kadınları öznel olmaya zorladı. Bugün, kadınlar pazarlarda üretim işlerine geçerken, onlar da giderek nesnelleşiyorlar. “Bir erkek gibi düşünmeye” teşvik ediliyorlar. Buna karşılık, giderek daha fazla sayıda erkek evde kalırken, ev işlerinde eşine yardım ederken, “nesnellik” ihtiyaçları da azalıyor ve giderek “öznelleşiyorlar.”

Üçüncü Dalga insanları yaşamlarını büyük, birbirine bağımlı şirketlerde yarım gün çalışmak ve otonom birimlerde kendileri ve aileleri için yarım gün çalışmak şeklinde bölerken, her

iki cinsiyette de nesnellik ve öznellik arasında yeni ve çarpıcı bir dengeyle karşılaşabiliriz.

Bir “erkek” veya “kadın” tutumu yerine, sistem dünyayı her iki açıdan da görebilen kişileri ödüllendirebilir. Nesnel öznelciler veya tam tersi.

Kısacası, üreten tüketiciliğin genel ekonomideki önemi artarken, psikolojik değişimde başka bir akımla karşılaşyoruz. Üretim ve üreten tüketicilikteki temel değişikliklerin toplam etkisi, çocuk yetiştirme ve eğitimdeki derin değişikliklere eklenecek, 300 yıl önce İkinci Dalga'nın yaptığı gibi belirgin bir şekilde sosyal karakterde yeniden biçimlenmeye işaret ediyor. Burada yeni bir sosyal karakter oluşuyor.

Aslında, bu görüşlerin hepsi yanlış olsa bile, gözlemlemeye başladığımız değişikliklerin her biri geri dönse bile, psikosferde bir patlama beklemek için son bir neden var. Bu neden, “iletişim devrimi” olarak iki kelimede özetlenebilir.

DÜZENLENMİŞ BENLİK

İletişim ve karakter arasındaki bağlantı karmaşık ama parçalanamazdır. Bütün iletişim araçlarımızı değiştirirken, insanların değişmeden kalmasını bekleyemeyiz. Haberleşme araçlarındaki bir devrim, sosyokültürel yapımızda da bir değişim anlamına gelir.

İkinci Dalga süresince, insanlar bir kitlesel olarak üretilmiş imgeler denizinde yıkanıyordu. Görece az sayıda olan, merkezi olarak üretilen gazeteler, dergiler, radyo ve televizyon yayınları ve filmler, eleştirmenlerin adına “monolitik bilinç” dedikleri şeyi besliyordu. Bireyler sürekli olarak kendilerini görece az sayıdaki rol modellerle kıyaslamaya ve yaşam tarzlarını az sayıdaki tercih edilir olasılıklarla değerlendirmeye teşvik ediliyordu. Bunun sonucu olarak, sosyal açıdan kabul gören kişilik tarzları bir hayli kısıtlıydı.

Bugün haberleşme araçlarında kitlesellikten uzaklaşılması, rol modeller ve yaşam tarzları arasında öylesine çeşitlilik sunuyor ki kişinin kendini karşılaştırabileceği bir şey bulması imkansız hale geliyor. Dahası, yeni haberleşme araçları bize tamamen biçimlenmiş yığınlar vermek yerine, parçalanmış kırıntılar sunuyor. Aralarından seçim yapabileceğimiz tutarlı kimliklerle çalışmak yerine, parçaları bizim bir araya getirmemiz gerekiyor; diğer bir deyişle, bir düzenlenmiş benlik yaratmamız isteniyor. Bu çok daha zor bir iş ve bugün neden milyonlarca insanın kimlik arayışında olduğunu açıklıyor.

Bu çabaya kendimizi kaptırarak, kendi bireyselliğimiz hakkında güçlü bir farkındalık geliştiriyoruz; yani bizi eşsiz kılan özellikler hakkında. Kendi öz-imgemiz değişiyor. Birey olarak görülmek istiyoruz ve bu, tam olarak yeni üretim sistemi daha bireysel çalışanlar gerektirdiği bir dönemde gerçekleşiyor.

İçimizde tamamen kişisel olan şeyleri netleştirmemize yardımcı olmanın ötesinde, yeni haberleşme araçları bizi kendi öz-imgelerimizin yaratıcılarına dönüştürüyor.

Alman şair ve sosyal eleştirmen Hans Magnus Enzensberger, şunu gözlemlemişti: “Dünün kitlesel haberleşme araçlarında, alıcılarla vericiler arasındaki belirgin teknik ayırım, üreticiler ve tüketiciler arasındaki sosyal görev ayrımını yansıtıyor.” İkinci Dalga boyunca bu, mesajları kitlesel seyirciler için profesyonel iletişimcilerin üretebilmesi anlamına geliyordu. Seyirci veya alıcı, mesajı gönderene karşılık veremiyordu.

Buna karşılık, yeni haberleşme araçlarının en devrimsel özelliği, birçoğunun interaktif olmasında yatıyor; yani her kullanıcının sadece dışarıdan almanın yanı sıra kendi imgelerini yaratıp kullanmasına ve göndermesine izin veriyor. İki yönlü kablolu televizyon, video kaset, ucuz kopya makineleri ve ses kayıt cihazları; bütün bunlar, haberleşme araçlarının bireylerin eline verilmesi anlamına geliyor.

İleri baktığımızda, sıradan bir televizyonun bile interaktif hale geldiği, sadece Archie Bunker veya Mary Tyler Moore'u seyretmek yerine onlarla gerçekten konuşmamıza ve gösterideki davranışlarını etkilememize izin veren televizyon sistemlerinin geliştirildiği bir dünya hayal etmek zor değil. Şimdi bile, Qube kablolu sistemi izleyicilerin yönetmeni arayarak bir sahneyi hızlandırmasını veya yavaşlatmasını istemesine, bir hikaye finalini bir diğerine tercih etmesine izin veriyor.

Haberleşme araçlarındaki devrim, bize benliğimizle ilgili çok daha karmaşık bir imge sunuyor. Bizi daha da farklı hale getiriyor. Farklı benlik imgeleri deneme sürecimizi ve peş peşe gelen görüntülerle hareketimizi hızlandırıyor. Böylece, imgemizi elektronik ortamdan dünyaya yansıtmamız mümkün oluyor. Bütün bunların kişiliklerimize neler yapacağını henüz kimse tam olarak anlamıyor, çünkü daha önceki uygarlıkların hiçbiri böylesine güçlü araçlara sahip olmamıştı. Bilincin teknolojisine giderek daha çok sahip oluyoruz.

Hızla girdiğimiz dünya geçmiş deneyimlerimizden öylesine uzak ki bütün psikolojik tahminler etkisiz kalıyor. Ama kesin olan şu ki güçlü unsurlar bir araya gelerek, sosyal karakteri değiştiriyor; belli özellikleri vurguluyor, diğerlerini bastırıyor ve bu süreçte hepimizi değiştiriyor.

İkinci Dalga uygarlığının ötesine geçerken, bir enerji sisteminden diğerine, bir teknoloji tabanından diğerine geçmekten fazlasını yapıyoruz. İçsel uzayımızda da bir devrim yaratıyoruz. Bunun ışığında, geçmiş geleceğin üzerine yansıtmaya çalışmak saçmalık olur; Üçüncü Dalga uygarlığını, İkinci Dalga değerleriyle anlayamayız.

Varsayımlarımız kısmen doğru olsa bile, yarın bireyler bugün olduğundan çok daha çeşitli olacak. Birçoğu daha erken büyüyecek, daha erken yaşlardan itibaren sorumluluk alacak, daha uyumlu olacak ve daha bireysel hale gelecek. Muhtemelen, ebe-

veynlerine oranla otoriteyi daha çok sorgulayacak. Para isteyecek ve bunun için çalışacaklar; ama aşırı yoksunluk şartları dışında, sadece para için çalışmak istemeyecekler.

Hepsinden öte, hayatlarında bir denge kurmak için çırpınacaklar; iş ve oyun arasında, üretim ve üreten tüketicilik arasında, zihin ve el çalışmaları arasında, soyut ve somut arasında, nesnellik ve öznellik arasında denge kurmak isteyecekler. Kendilerini önceki uygarlıklara oranla çok daha karmaşık terimlerle görüp yansıtabacaklar.

Üçüncü Dalga uygarlığı olgunlaştıkça, geçmişin insanları üzerinde yükselen hayali bir erkek veya kadın, Goethe ve Aristo'lardan (veya Cengiz Han ya da Hitler) oluşan bir süper insan ırkı yaratmayacağız, sadece – ve gururla – insan adını hak eden bir ırk ve uygarlık yaratacağız.

Ama son bir şart gerçekleşmeden, böyle bir sonuç, böyle güvenli bir geçiş için umut olamaz: Politik değişim ihtiyacı. Bu konuyu, ilerleyen sayfalarda inceleyeceğiz. Geleceğin kişiliği, geleceğin politikasıyla örtüşmelidir.

POLİTİK MOZALE

Enerji alanında devrim, teknoloji alanında devrim, aile yaşamında devrim, cinsel rollerde devrim ve haberleşme araçlarında devrim gerçekleşirken, er ya da geç patlayıcı potansiyeli olan politik bir devrim yaşamak da kaçınılmazdır.

Endüstri dünyasının tüm politik partileri, bütün kongrelerimiz, parlamentolarımız, başkanlık ve başbakanlıklarımız, mahkemelerimiz ve yasama organlarımız, devlet bürokrasisindeki tüm katmanlarımız – kısacası, kolektif kararları vermek ve uygulamak için kullandığımız tüm araçlar – eskimiştir ve değişmek üzeredir. Üçüncü Dalga uygarlığı, İkinci Dalga politik yapısıyla çalışamaz...

Endüstri çağını yaratan devrimcilerin feodalizm araçlarıyla çalışamaması gibi, bugün de yeni politik araçlar icat etmek zorundayız. Bu, Üçüncü Dalga'nın politik mesajıdır.

KARA DELİK

Bugün ağırlığı henüz tam olarak kavranmamış olsa da, sadece o ya da bu hükümette değil, temsilci demokrasinin kendisinde – bütün katmanları ve biçimleriyle – güçlü bir kriz gözlemliyoruz. Ülkeden ülkeye, İkinci Dalga'nın politik teknolojisi tekliyor, homurdanıyor ve tehlikeli bir şekilde bozuluyor.

Birleşik Devletler'de, toplumun karşılaştığı ölüm-kalım meselelerinde politik karar verme sürecinde neredeyse tam bir felç

görüyoruz. OPEC ambargosundan tam altmış yıl sonra, ekonomi üzerinde yarattığı balyoz etkisine, bağımsızlığa ve askeri güvenliğe getirdiği tehditlere, bitip tükenmeyen kongre çalışmalarına, bürokrasinin sürekli yeniden yapılanma zorunluluğuna, güçlü başkanlık sorunlarına rağmen, Birleşik Devletler politik makinesi umutsuz bir şekilde olduğu yerde dönüyor ve tutarlı bir enerji politikasına benzer hiçbir şey üretemiyor.

Bu politik boşluk eşsiz bir durum değil. Birleşik Devletler'in aynı zamanda kapsamlı (veya anlaşılır) bir şehir politikası, çevre politikası, aile politikası veya teknoloji politikası da yok. Hatta – yurt dışındaki eleştirmenleri dinlersek – tanımlanabilir bir dış politikası da yok. Var olsa bile, Amerikan politik sisteminin bu politikaları bütünleştirme ve önceliklendirme kapasitesi de yok. Bu boşluk karar verme mekanizmasında öylesine ileri düzeyde bir yıkılmayı yansıtıyor ki Başkan Carter, daha önce benzeri görülmemiş bir konuşmasında, hükümetinin durağanlığını, sürüklenişini ve pasifliğini kendisi eleştirdi.

Ama karar verme mekanizmasındaki bu çöküş, sadece bir partiye veya bir başkana da bağlanamaz. 1960'lardan bu yana derinleşiyor ve mevcut sistemde hiçbir başkanın üstesinden gelemeyeceği temel yapısal sorunları yansıtıyor. Bu politik sorunlar, aile, okul ve şirket gibi temel sosyal kurumlar üzerinde sarsıcı etkiler yaptı.

Aile hayatı üzerinde etkisi olan düzinelerce kanun birbirini etkisiz hale getirerek veya birbiriyle çatışarak, aile krizini daha da kötüleştirdi. Eğitim sistemi, nüfusun okul çağındaki kesimi azalmaya başladığı bir dönemde gereğinden fazla inşaat fonu oluşturulmasına yol açtı ve gereksiz bir okul inşası akını başlattı; üstelik bu fonların başka amaçlar için kullanılması gerekiyor. Bu arada şirketler, öylesine patlayıcı bir politik ortamda hareket etmek zorunda kaldılar ki hükümetin kendilerinden ne beklediğini bile bilemiyorlar.

Öncelikle, Kongre, General Motors ve diğer otomobil üreticilerinin, daha temiz bir çevre yaratmak amacıyla yeni arabalarının hepsine katalitik dönüştürücüler yerleştirmesini istiyor. Sonra, GM dönüştürücüler için 300 milyon dolar harcadıktan ve üretimleri için gereken pahalı metalleri almak üzere on yıl için 500 milyon dolarlık anlaşma imzaladıktan sonra, hükümet katalitik dönüştürücü yerleştirilmiş araçların, diğer araçlara oranla 35 kat daha fazla sülfürik asit ürettiğini ilan ediyor.

Aynı dönemde, kontrolden çıkmış bir tüzük makinesi, giderek artan sayıda kurallar üretiyor; her yıl, 45,000 sayfa yeni ve son derece karmaşık tüzük yayınlanıyor. Yirmi yedi farklı hükümet ajansı, sadece çelik üretimini konu alan 5,600 civarında federal tüzüğü gözlemliyor. (Çelik endüstrisinin madencilik, pazarlama ve ulaştırma operasyonlarıyla ilgili olarak binlerce fazladan kanun da var.) Önde gelen eczacılık firmalarından Eli Lilly, kalp hastalıkları ve kanser araştırmalarından ziyade, hükümet formlarını doldurmak için zaman harcıyor. Exxon'un yayınladığı tek bir rapor, 445,000 sayfayı dolduruyor; diğer bir deyişle, 1,000 cilt!

Bu inanılmaz karmaşıklık, ekonomiyi yavaşlatıyor ve bu arada hükümetin karar noktalarındaki kişiler, güçlenen anarşi duygusunu daha da kızıştırıyor. Her gün tuhaf iniş çıkışlar yaşanan politika sistemi, temel sosyal kurumlarımızın mücadelesini giderek karmaşık hale getiriyor.

Bu yıkılış sadece Birleşik Devletler'e has değil. Fransa, Almanya, Japonya ve İngiltere'deki – İtalya'dan söz etmeye bile gerek yok – hükümetler de benzer semptomlar sergiliyor; Komünist endüstri ülkeleri de onlardan geri kalmıyor. Japonya'da bir başbakan şöyle açıklıyor: "Dünya çapında bir demokrasi krizi yaşandığını giderek daha çok duyuyoruz. Demokrasinin sorun çözme becerisi veya sözde yönetilebilirliği sorgulanıyor. Japonya'da da parlamenter demokrasi bir sınavdan geçiyor."

Bütün bu ülkelerdeki politik karar verme mekanizması, giderek geriliyor, aşırı yükleniyor, aşırı çalışıyor, gereksiz verilere boğuluyor ve tanıdık olmayan tehlikelerle yüzleşiyor. Burada gördüğümüz şey, devletin politika yapıcıları yüksek öncelikli kararları veremezken (veya kötü kararlar verirken), binlerce daha önemsiz ve genellikle anlamsız karar veriyorlar.

Önemli kararlar verildiğinde bile, genellikle çok geç kalıyor ve nadiren amaçlandıkları şeyi başarabiliyorlar. “Her sorunu yasamayla çözdük,” diyor bir İngiliz hukukçu. “Enflasyona karşı yedi kanun çıkardık. Adaletsizliğin birçok kez önüne geçtik. Ekoloji sorununu çözdük. Her sorun, yasamayla defalarca çözüldü. Ama sorunlar sürdü. Yasama işe yaramıyor.”

Amerikalı bir televizyon spikeri, geçmişten bir analogi kullanarak bunu farklı şekilde ifade etti: “Şu anda ülkenin atları gemi azıya almış bir fayton gibi görüyorum; arabacı dizginlere bütün gücüyle asılıyor ama atlar tepki vermiyor.”

Bu kadar çok insanın – yüksek pozisyonlardakiler dahil – kendini böylesine güçsüz hissetmesinin nedeni bu. Önde gelen bir Amerikalı senatör benimle dertleşti ve büyük hayal kırıklıkları olduğunu, yararlı hiçbir şey başaramadığını hissettiğini söyledi. Enkaza dönüşmüş aile hayatını, yaşamının korkunç temposunu, uzun saatleri, yorucu yolculukları, bitip tükenmeyen konferansları ve sürekli baskıları sorguluyor ve şöyle soruyordu: “Buna değer mi?” Bir İngiliz parlamenter de aynı soruyu soruyor ve şöyle ekliyor: “Avam Kamarası müzelik hale geldi, bir kalıntı oldu!” Üst düzey bir Beyaz Saray sözcüsü, bana güya dünyanın en güçlü adamı olması gereken Başkan’ın bile kendini yetersiz hissettiğini söyledi. “Başkan telefona bağırıp çağırdığını ama hattın diğer ucunda kimsenin olmadığını hissediyor.”

Zamanında ve tutarlı kararlar vermek konusundaki bu derinleşen çürüme, toplumdaki en derin güç ilişkilerini değiştiriyor. Normal şartlar altında, herhangi bir toplumda seçkinler

hâkimiyetlerini güçlendirmek ve amaçlarına ulaşmak için politikayı kullanırlardı. Güçleri, bir şeylerin olmasını sağlama veya olmasını önleme becerileriyle ölçülürdü. Bu, onların olayları tahmin edebilmesi ve kontrol altına alabilmesi anlamına gelirdi; dizginleri çektiklerinde, atların durması gerekirdi.

Bugün seçkinler artık kendi davranışlarının sonuçlarını bile tahmin edemiyorlar. Hareket ettikleri politik sistemler o kadar antika ve kırık dökük, olayların öylesine gerisinde kalmış durumda ki seçkinler sadece kendi çıkarları için yakından kontrol altına almaya çalışsalar bile, genellikle sonuç geri tepiyor.

Bu, seçkinlerin kaybettiği gücün toplumun geri kalanının eline geçtiği anlamına da gelmiyor. Güç yer değiştirmiş filan değil; sadece giderek artan bir şekilde rasgele hale geliyor. O kadar ki kimse, kimin neden sorumlu olduğunu, kimin gerçek otorite olduğunu veya o otoritenin ne kadar süreceğini söyleyemiyor. Bu yarı anarşi ortamında, sıradan insanlar sadece kendi “temsilcileri” hakkında değil, neredeyse tüm temsilciler hakkında giderek sinik ve güvensiz hale geliyorlar.

Bunun sonucu olarak, İkinci Dalga “güven ritüeli” gücünü kaybetmeye başlıyor. Her yıl, Amerikalıların oylama katılımı azalıyor. 1976 yılında başkanlık seçimlerinde seçmenlerin yüzde 46’sı evlerinden bile çıkmadı. Diğer bir deyişle, başkan seçmenlerin kabaca dörtte biri tarafından seçildi; yani toplam nüfusun yaklaşık sekizde biri tarafından. Daha yakın zamanda, anketçi Patrick Caddell seçmenlerin sadece yüzde 12’sinin hâlâ oylamaya inandığını gözlemledi.

Aynı şekilde, politik partiler de güçlerini kaybediyorlar. 1960-1972 yılları arasında, Birleşik Devletler’de herhangi bir partiden “bağımsız” olanların sayısı yüzde 400 artarken, 1972 yılında, bir asırdan uzun süredir ilk kez bağımsız temsilcilerin sayısı büyük partilerden katılan temsilcilerin sayısına eşitti.

Paralel eğilimler başka yerlerde de gözlemleniyor. 1979 yılına kadar İngiltere’de etkisini sürdürmüş olan İşçi Partisi, 56,000,000 nüfuslu bir ülkenin 100,000 aktif üye çıkarabildiği takdirde şanslı olduğu sonucuna vardı. Japonya’da *Yomiuri Shimbun*, şöyle açıkladı: “Seçmenlerin hükümetlerine inancı çok zayıf. Kendilerini liderlerinden kopmuş hissediyorlar.” Danimarka’da da benzer bir politik gelişme yaşanıyor. Nedeni sorulduğunda, Danimarkalı bir mühendis birçoklarının düşüncesini şöyle dile getiriyor: “Politikacılar, trendleri durdurmakta etkisiz kalıyor.”

Sovyetler Birliği’nde, muhalif yazar Victor Nekipelov şöyle yazıyor: “Son onyıl içinde, kargaşa derinleşti, askerileşme arttı, ekonomik bozukluk had safhaya ulaştı, yaşamın maliyeti yükseldi, temel gıda ürünleri yetersiz kaldı, suç oranı ve alkol kullanımı arttı, yozlaşma ve hırsızlık tavan yaptı ama hepsinden öte, mevcut liderliğin halkın gözündeki prestiji kontrol edilemez bir şekilde düştü.”

Yeni Zelanda’da, politikadaki benzer boşluklar sonucunda, bir protestocu adını Miki Fare olarak değiştirdi ve kendini aday gösterdi. Birçokları da benzer şeyler yapınca – Alice Harikalar Diyarında gibi isimler alarak – Parlamento, bir seçimden önceki son altı ay içinde kanunen isim değiştirenlerin aday olmasını yasaklayan bir kanun çıkardı.

Öfke bir yana, vatandaşlar artık politik liderlerine ve hükümet yetkililerine karşı tiksinti sergiliyor ve onları hor görüyorlar. Değişikliklerle dolu, her şeyin kontrolden çıktığı bir toplumda direksiyon veya istikrar sağlayıcı olarak hizmet etmesi gereken politik sistemi, bozuk, kontrolden çıkmış, amaçsızca sağa-sola savrulurken görüyorlar.

Dolayısıyla, siyaset bilimcilerinden oluşan bir takım Washington’da araştırma yaptığında, “burayı kim yönetiyor?” sorusuna bir cevap bulmaya çalıştığında, basit ve son derece yıkıcı bir cevaba ulaşıyorlar. Hazırladıkları raporun bulguları-

m – Amerikan Girişimciler Enstitüsü tarafından yayınlandı – İngiltere'deki Essex Üniversitesi'nden Profesör Anthony King şöyle özetliyor: "Kısa cevap, en basit haliyle, 'Kimse'dir. Burayı kimse yönetmiyor."

Sadece Birleşik Devletler'de değil, Üçüncü Dalga değişikliklerinin kendini hissettirdiği tüm İkinci Dalga ülkelerinde, gide-rek yayılan bir güç boşluğu, diğer bir deyişle, toplumda bir "kara delik" var.

ÖZEL ORDULAR

Bu güç boşluğunun temsil ettiği tehlikeler, 1970'lerin ortalarına bakılarak ölçülebilir. O sıralarda, OPEC ambargosunun başlan-gıcında, enerji ve hammadde akışı tekliyor, enflasyon ve işsizlik had safhaya ulaşıyor, Afrika, Asa ve Güney Amerika'da dolar değer kaybediyor, yeni ekonomik anlaşmalar ihtiyacı kendini hissettiriyor, İkinci Dalga ülkelerinde birbiri ardına politik patoloji işaretleri patlak veriyordu.

Hoşgörü ve uygarlığın merkezi olarak görülen İngiltere'de, emekli generaller bir düzen sağlamak için özel ordular toplama-ya başlamış, yeniden dirilen bir faşist hareketi olan Milliyetçi Cephe, parlamento bölgelerinde yaklaşık yüzde 90 aday oluş-turmuştu. Faşistler ve solcular, Londra sokaklarında kitlesel bir savaşta omuz omza savaşıyordu. İtalya'da solcu faşistler, Kızıl Tugay, insanları dizlerinden vuruyor, kaçırıyor ve öldürüyordu. Polonya'da, hükümetin yükselen gıda fiyatlarını enflasyona uy-durma çabaları, ülkeyi tam ölçekli bir ayaklanmanın eşiğine ge-tirdi. Batı Almanya'da peş peşe gelen terörist katliamları yüzün-den, hükümet huzursuzluğu bastırmak için McCarthy tarzında kanunlara başvurdu.

1970'lerin sonlarında endüstri ekonomileri kısmen – ve ge-cici olarak – toparlanırken, bu politik tutarsızlık işaretlerinin de azaldığı doğrudur. İngiltere'deki özel ordular asla harekete geç-

medi. Aldo Moro'nun öldürülmesinden sonra, Kızıl Tugay bir süre yeniden gruplanma mücadelesine girdi. Japonya'da yeni bir rejim sorunsuz bir şekilde başa geldi. Polonya hükümeti, asilerle huzursuz bir barış imzaladı. Birleşik Devletler'de, "sisteme karşı" kampanyasıyla seçim kazanan Jimmy Carter, popülerliğini belirgin bir şekilde kaybetmesine rağmen bulunduğu yere tırnaklarıyla tutunmayı başardı.

Yine de, bu tutarsızlık kanıtları, endüstri ülkelerinin her birindeki mevcut İkinci Dalga politik sistemlerinin bir kriz dönemine daha dayanıp dayanamayacağı sorusunu akla getiriyor. 1980'lerde ve 1990'larda krizler muhtemelen çok daha ciddi, yıkıcı ve tehlikeli olacaktır. Az sayıdaki bilinçli gözlemci, en kötüsünün geçtiğine inanıyor ve ortalıkta kötücül senaryolar dolaşıyor.

İran'da petrol musluklarının birkaç hafta kapanması, Birleşik Devletler'deki benzin kuyruklarında kargaşaya ve şiddete neden olabiliyorsa, Suudi Arabistan'ın şimdiki yöneticileri tahttan indirildiğinde sadece Birleşik Devletler'de değil, tüm dünyada neler olacağını kim söyleyebilir? Bu minik yönetici aileler grubu – dünyanın petrol kaynaklarının yüzde 25'ini kontrol ederken – sonsuza kadar gücü ellerinde tutabileceğini, bu arada Kuzey ve Güney Yemen'de savaş devam ederken kendi ülkelerinin petrodolar akışıyla dengesini koruyacağını, göçmen işçi akınına ve radikal Filistinlilere karşı koyabileceğini kim bilebilir? Washington, Londra, Paris, Moskova, Tokyo veya Tel Aviv'deki hükümet liderleri, Riyad'daki bir darbeye, bir dini ayaklanmaya veya devrimci isyana nasıl tepki verecek?

Bu aşırı çalışan, sinirleri kopma noktasında gerilmiş İkinci Dalga politika liderlerinin, Hürmüz Boğazı'nda batırılan bir petrol tankerine ve dolayısıyla dünyanın ihtiyaç duyduğu petrol nakliyatının yarısını engellemesine nasıl tepki vereceğini bilebilir miyiz? Bir haritaya bakıp, kendi iç düzenini korumakta bile

zorlanan İran'ın bu stratejik açıdan önemli ama çok dar kanalın bir tarafında durduğunu görmek o kadar güven vermiyor.

Başka bir senaryo, Meksika petrolünü tam kapasiteyle kullanmaya başladığında ve aniden aşırı güçlenmiş petropesoları dünyaya yaydığında neler olacağını soruyor. Teknik beceriler bir yana, yönetim oligarşisi bu yeni zenginliği Meksika'nın yetersiz beslenen ve uzun süredir acı çeken köylülerine dağıtmak isteyecek mi? Bugün orada hâlâ süren gerilla hareketlerinin Birleşik Devletler'e tam ölçekli bir terörist eylem olarak sıçraması engellenebilir mi? Böyle bir savaş patlak verirse, Washington nasıl tepki verir? Güney California veya Teksas'taki Meksika gettolarında yaşayanlar ne yapar? Böylesine büyük ve şiddetli krizlerde, özellikle Kongre ve Beyaz Saray'ın daha bugün nasıl bir denge-sizlik içinde olduğu düşünülürse, yarım akıllı yöneticilerin tutarlı kararlar vermesini bekleyebilir miyiz?

Ekonomik açıdan, makro ekonomik güçleri yönetmek konusunda zaten beceriksiz olan hükümetlerin, uluslararası para sistemindeki çalkantılara veya toptan bir çöküşe dayanmasını bekleyebilir miyiz? Para birimleri zorlukla kontrol altına alınırken, Avrupa para birimleri kontrolsüz bir şekilde yukarı aşağı sekerken ve tüketici, şirket ve hükümet kredileri balon gibi şişerken, ilerleyen yıllarda ekonomik istikrar sağlanacağını kim iddia edebilir? Tavan yapmış enflasyon ve işsizlik düşünülünce, bir kredi buhranı veya başka türde bir ekonomik felaket, başka özel orduları tekrar sahneye getirebilir.

Son olarak, dini tarikatlar böylesine hızla yayılırken, bazı-
larının politik amaçlar doğrultusunda biçimlenmeyeceğini kim
bilebilir? Büyük dinler Üçüncü Dalga'nın kitlesellikten uzaklaş-
ma trendi altında ezilirken, kendi kendini atamış rahipler, vaiz-
ler ve öğretmenler muhtemelen kendi ordularını oluşturabilirler;
bazıları disiplinli ve hatta yarı askeri politik amaçlar peşinde de
koşabilir.

Birleşik Devletler’de, Billy Graham’ın liderliğinde kabaca bir ‘hukuk-düzen’ veya “porno karşıtı” program sürdüren bir politik partinin güçlü bir otoriter özelliğe sahip olacağı açıktır. Ya da eş-cinsellerin ve eşcinsel sempatizanlarının hapsedilmesini isteyen Anita Bryant’a ne diyebilirsiniz? Bu tür örnekler, bizi bekleyen dini-politik tehditler için sadece çok basit fikirler sunuyor. Smith, Schultz veya Santini adında Ayetullah’ların başını çektiği din temelli politik hareketleri hayal etmek hiç zor değil.

Bu senaryoların kesinlikle gerçekleşeceğini söylemiyorum. Hepsi son derece hayali olarak kalabilir. Ama öyle olmazsa, başka güçlü krizlerin patlak vereceğini, hatta çok daha tehlikeli durumlarla karşılaşabileceğimizi bilmeliyiz. Ayrıca, İkinci Dalga liderlerimizin onlara dayanmaya hazır olmadığını da dikkate almalıyız.

Aslında, İkinci Dalga politik yapılarımız, 1970’lerdekine oranla çok daha bozulmuş durumda olduğundan, hükümetlerin daha az yeterli, hayal gücünden daha yoksun, 1980’lerdeki ve 1990’lardaki krizleri ele almak konusunda daha az ileri görüşlü olduğunu varsayabiliriz.

Bu durum, bize en derin ve tehlikeli politik illüzyonlarımızdan birini tepeden tırnağa yeniden incelememiz gerektiğini gösteriyor.

MESİH KOMPLEKSİ

Mesih Kompleksi, bir şekilde baştaki kişiyi – erkek ya da kadın – değiştirerek kendimizi kurtarabileceğimiz yanılgısıdır.

İkinci Dalga politikacılarının, Üçüncü Dalga’nın getirdiği sorunlar karşısında tökezleyip dengesini kaybettiğini izlerken, milyonlarca insan, acılarımız için tek, basit ve anlaması kolay bir açıklamaya ulaştı: “Liderliğin başarısızlığı.” Ancak politik ufuk çizgisinde ortaya çıkacak bir kurtarıcı her şeyi tekrar yoluna koyabilirdi!

Bu becerikli, maço lider açlığı, bugün tanıdıkları dünyanın çöküşünü izleyen en iyi niyetli insanlar tarafından bile dile getiriliyor. 1930'larda Hitler harekete geçtiğinde Ortega y Gasset'in belirttiğine benzer ifadeler duyuyoruz: "Sayısız köpeğin yıldızlara dönüp uluması gibi güçlü bir çığlık, birinin veya bir şeyin kontrolü ele alması için yalvarıyor!"

Birleşik Devletler'de Başkan sürekli olarak "liderlik açısından yetersizlik"le eleştiriliyor. İngiltere'de, Margaret Thatcher en azından "Demir Leydi" olma illüzyonu sayesinde seçiliyor. Liderliğin çekingenlikten son derece uzak olduğu komünist endüstri ülkelerinde bile, "güçlü liderlik" baskısı hâlâ yoğunlaşıyor. Sovyetler Birliği'nde, Stalin'in "gerekli politik sonuçlar çıkarabilme" becerisi hakkında cömert övgüler yağdıran bir roman yayımlanıyor. Alexander Chakovsky'nin *Victory* (Zafer) adlı kitabının yayımlanması, "Yeniden Stalinleştirme" hareketinin bir parçası olarak görüldü. Stalin'in küçük resimleri arabaların ön camlarına, oturma odalarına, otel süitlerine ve telefon kulübeletirine yapıştırılıyor. "Bugün ön camda Stalin'in resminin bulunması," diyor Victor Nekipelov, *Institute of Fools* (Aptallar Enstitüsü) adlı kitabında, "aşağıdan gelen bir protestodur; ne kadar paradoksal olsa da, mevcut liderliğin dağılmasına ve yetersizliğine yöneltilen bir eleştiridir."

Tehlikeli bir onyıl başlarken, günümüzün "liderlik" talebi, uzun zamandır unutilan karanlık güçler aramızda yeniden hareketlenirken ortaya çıkıyor. *The New York Times* şöyle bildiriyor: "Fransa'da kış uykusuyla geçen otuz yıldan sonra, küçük ama etkili sağcı gruplar, bir kez daha entelektüel ilgi odağı olmaya, ırk, biyoloji ve politik seçkinlik üzerinde teoriler üretmeye başladı."

Aryan ırk üstünlüğü söylevleri yayan ve şiddetli bir şekilde Amerika'ya karşı çıkan bu grup, *Le Figaro*'da haftalık bir dergi yayınlıyor. Irkların eşit doğmadığını, sosyal politika sayesinde bu eşitsizliğin korunması gerektiğini savunuyorlar. İddialarını E.

O. Wilson ve Arthur Jensen'inkilerle birleştiriyor, antidemokratik tutumlarına güya bilimsel bir renk katıyorlar.

Bir süre önce eşim ve ben, Japonya'da yoğun trafikte 45 dakika boyunca, birörnek kıyafetler ve başlarında miğferlerle kamyonlara doluşmuş, şarkılar söyleyip sloganlar atarak önümüzden geçen kalabalıkları izledik. Japon dostlarımız bize bu adamların bize yerel mafya benzeri *Yakuza* ile bağlantısı olduğunu, savaş öncesi otoriterliğe dönüş arayan güçlü politik isimler tarafından finansal olarak desteklendiklerini açıkladı.

Bu fenomenlerin her biri, "sol" ağırlıktaydı; sosyalist demokrasi sloganları atan ama toplum üzerinde kendi totaliter liderliklerini Kalashnikov tüfeklerle ve plastik patlayıcılarla sağlamaya hazır terör çeteleri.

Birleşik Devletler'de, diğer huzursuz edici birçok işaretin yanı sıra, açıkça ırkçılığın hortladığını görüyoruz. 1978 yılından bu yana, Ku Klux Klan'ın devamı sayılacak bir grup Atlanta'yı yakıp yıkıyor; Decatur, Alabama'da silahlı adamlar belediye binasını kuşatıyor; zenci kiliselerine ateş açıp, Jackson, Mississippi'de bir sinagogu bombalıyor; California'dan Connecticut'a kadar yirmi bir eyalette dirilen hareketler görülüyor. Kuzey Carolina'da, Nazi olduklarını iddia eden grup üyeleri, grubun eylemlerine karşı çıkan beş sağcı eylemciyi öldürüyor.

Kısacası, "güçlü liderlik" talebi, temsilci hükümetin yıkılışından kazanç elde etmeyi uman son derece otoriter grupların eylemleriyle kesişiyor. Ateşle barut, tehlikeli bir şekilde birbirine yaklaşıyor.

Bu giderek yoğunlaşan liderlik çılgılığı, üç yanlış kanıya dayanıyor; bunlardan birincisi, otoriterlik etkisi mitidir. Hiçbir şey yapmasalar bile, insanlar diktatörlerin "trenleri zamanında hareket ettirdiğine" inanıyorlar. Bugün o kadar çok kurum yıkılıyor ve belirsizlik öylesine yoğun ki milyonlarca insan ekonomik, sosyal ve politik trenlerin zamanında hareket etmesini garantilemek için kişisel özgürlüklerinden kısmen vazgeçmeye hazırlar.

Ama güçlü liderlik – ve hatta totaliterlik – etkililik anlamına gelmez. Liderliği Birleşik Devletler, Fransa veya İsveç'tekinden çok daha “güçlü” ve daha otoriter olmasına rağmen, Sovyetler Birliği'nin bugün etkili şekilde yönetildiğini gösteren hiçbir kanıt yoktur. Ordu, gizli polis ve rejimin devamı için gereken diğer birkaç fonksiyonun yanı sıra, Sovyetler Birliği her açıdan gerçekten de yalpalayan bir gemidir. Zıyan, sorumsuzluk tembellik ve yozlaşmayla sakatlanmış bir toplumdur; kısacası, “totaliter etkililiğin” bir kanıtıdır.

Polonyalıları, Rusları, Yahudileri ve “Aryan olmayan” diğerlerini yok etmek konusunda son derece sistematik ve etkili davranmış olmasına rağmen, Nazi Almanyası bile diğer açılardan etkili olmaktan son derece uzaktı. Almanya'da eğitim görmüş ve Alman sosyal şartlarının sıkı bir gözlemcisi olarak kalmış olan İngiliz Parlamenter Raymond Fletcher bize unutulmuş bir gerçeği şöyle hatırlatıyor:

“Nazi Almanyası'nı bir etkililik modeli olarak düşünüyoruz. Aslında, İngiltere, savaş için Almanya'dan daha iyi organize olmuştu. Ruhr'da, Naziler onları taşımak için demiryolu ulaşımından yararlanamamalarına rağmen, hâlâ tanklarımızın ve zırhlı personel araçlarımızın içini dışına çıkarıyorlardı. Kendi bilim adamlarını çok kötü kullanıyorlardı. Savaş sırasında gerçekleşen askeri öneme sahip 16,000 buluş arasından, yetersizlik yüzünden sadece birkaçı üretim bandını görebildi. Nazi istihbarat servisleri birbirlerini gözetlerken, İngiliz istihbarat servisi harikalar yaratıyordu. İngilizler tel örgü ve tencere-tava yapımıyla herkesi savaş çabalarına katarken, Almanlar sadece lüks ürünler üretiyordu. İngilizler başlangıçtan itibaren kadınları da savaşa katarken, Almanlar bunu yapmadılar. Hitler'in kendisi bile tam anlamıyla bir kararsızlık abidesiydi. Onun hükümeti, askeri veya endüstriyel etkililiğin gülünç bir mit olduğunun en güzel kanıtıydı.”

Birazdan göreceğimiz gibi, trenlerin zamanında hareket etmesini garantilemek için güçlü liderlikten fazlası gerekir.

Güçlü liderlik çılgılığının dayandığı ikinci yanılgı, geçmişte işe yarayan bir liderlik tarzının, şimdi veya gelecekte de işe yarayacağı yönündeki dile getirilmeyen inançtır. Liderlik hakkında düşündüğümüzde, sürekli olarak geçmişten örnekler alıyoruz; Roosevelt, Churchill, de Gaulle gibi. Ama farklı uygarlıklar, son derece farklı liderlik özelliklerini gerektirir. Birinde güçlü olan, diğerinde yetersiz kalabilir ve hatta felakete yol açabilir.

Birinci Dalga'nın köylü temelli uygarlığında, liderlik tipik olarak doğuştan kazanılan bir haktı; sonradan elde edilmesi mümkün değildi. Bir hükümdarın, belli sınırlı pratik becerilere sahip olması bekleniyordu; savaşta adamlarına önderlik edebilmek, baronları birbirine düşürmek için yeterince kurnaz olabilmek, avantajlı bir evlilik yapacak kadar akıllı olabilmek. Okuryazarlık ve soyut düşünce gücü, temel gereklilikler arasında değildi. Dahası, lider kişisel otoritesini en kaprisli şekillerde, yasalardan tamamen bağımsız ve sorumsuz biçimlerde kullanabiliyordu. Onaylanması gerekiyorsa, sadece küçük bir soylu grubu, lordlar ve danışmanlar yeterli oluyordu. Bu desteği bulabilen lider, "güçlü" kabul ediliyordu.

Buna karşılık, İkinci Dalga lideri, giderek daha soyut hale gelen bir güce sahipti. Çok daha çeşitli konularda vermesi gereken çok daha fazla karar vardı; basının kullanılmasından makro ekonominin yönetimine kadar. Kararları bir organizasyon zinciriyle uygulamaya konmalıydı ve bu organizasyonların birbirleriyle ilişkileri son derece karmaşıktı. Okuryazar olmalı, soyu mantıkta ustalaşmalıydı. Bir avuç baron yerine, çok çeşitli seçkinlere ve alt seçkinlere karşı sorumluydu. Dahası, otoritesi – totaliter diktatör olsa bile – en azından yasalarla, kısmen politik gereklerle ve kamuoyunun görüşüyle sınırlanıyordu.

Bu zıtlıklar dikkate alındığında, “en güçlü” Birinci Dalga lideri bir İkinci Dalga politik çerçevesine girdiğinde, “en zayıf” İkinci Dalga liderinden daha zayıf, kafası karışık, kaprisli ve daha beceriksiz kalırdı.

Bugün aynı şekilde, yeni bir uygarlığa yaklaşıırken, Roosevelt, Churchill, de Gaulle, Adenauer (ya da Stalin) – endüstri toplumlarının “güçlü” liderleri – Beyaz Saray’da Deli Kral Ludwig kadar beceriksiz kalırdı. Kennedy, Connally, Reagan, Chirac veya Thatcher olsun, görünürde kararlı ve ne yaptığını bilen lider arayışımız, modası geçmiş varsayımlara dayalı bir nostalji girişimidir. Bugünün liderlerinin “zayıflığı,” kişilik özelliklerinden ziyade, güçlerinin dayandığı kurumların yıkılışının bir sonucudur.

Aslında, görünüşteki “zayıflıkları” artan “güçlerinin” doğal bir sonucudur. Üçüncü Dalga toplumu değiştirmeye devam ederken, onu çok daha yüksek bir çeşitlilik ve karmaşıklık seviyesine çıkarırken, bütün liderler karar verme ve uygulamaya yardımcı olacak insan sayısına dayanıyorlar. Bir liderin emrinde ne kadar güçlü araçlar olursa – süpersonik jetler, nükleer silahlar, bilgisayarlar, telekomünikasyon araçları – lider o kadar daha bağımlı hale geliyor.

Bu parçalanamaz bir ilişkidir, çünkü gücümüzün bugün zorunlu olarak dayandığı karmaşıklığı yansıtmaktadır. Amerika Başkanı’nın nükleer füze düğmesinin yanında oturabilmesinin – ve gezegeni toza çevirme gücüne sahip olmasının – ve aynı zamanda telefonda hattın diğer ucunda “kimse yokmuş gibi” hissetmesinin nedeni budur. Güç ve güçsüzlük, aynı semikondüktör çipinin iki farklı yüzüdür.

Üçüncü Dalga uygarlığı, bu nedenlerden dolayı tamamen farklı türde bir liderliği gerektiriyor. Üçüncü Dalga liderlerinin zorunlu özellikleri henüz yeterince net belirlenmedi. Bu gücün liderin kendini hissettirebilmesinde değil, başkalarını dinleme

becerisinde yattığını görebiliriz; buldozer gücünde değil, hayal gücünde; megalomanide değil, yeni dünyada liderliğin sınırlı doğasının tanımlanmasında.

Yarının liderleri çok daha merkezilikten uzak ve katılımcı bir toplumla uğraşmak zorunda kalabilirler; hatta bugünkünden daha çeşitli bir şekilde. Bir daha asla herkes için her şey anlamına gelmeyebilirler. Aslında, bir insanın bütün gereken özellikleri kendi bünyesinde toplayabilmesi de pek olası değildir. Liderlik daha geçici ve daha fikir birliğine bağlı hale gelebilir.

The Guardian'a yazdığı etkili bir makalesinde Jill Tweedie bu değişimi sezmişti. "Carter'ı eleştirmek kolaydır," diye yazmıştı. "Zayıf ve tereddütlü bir insan olduğunu söylemek mümkündü... Ama aynı zamanda, Jimmy Carter'ın en büyük günahının, gezegen küçüldükçe sorunların öylesine genel, emel ve birbirine bağlı hale geldiğini, dolayısıyla bir zamanlar olduğu gibi tek bir kişinin veya tek bir hükümetin inisiyatifiyle çözülemeyeceğini anlamasıydı." Kısacası, biri bunun iyi bir şey olduğu düşündüğü için değil, sorunların doğası bunu gerektirdiği için tamamen yeni türde bir lidere doğru gidiyoruz. Dünün güçlü adamı, yarının sıskası haline gelebilir.

Gerçek böyle olsun ya da olmasın, bizi felaketten kurtarması için bir politik mesihe ihtiyacımız olduğu konusunda son bir yanlış görüş daha var. Bu görüş, temel sorunumuzun personel olduğu varsayımına dayanıyor. Ama değil. Başımızda azizler, dahiler ve kahramanlar olsa bile, temsilci hükümette hâlâ ciddi krizlerle karşılaşılıyor olurduk; yani İkinci Dalga'nın politik teknolojisinde.

DÜNYA ÇAPINDA AĞ

Endişelenmemiz gereken tek şey "en iyi lider" olsaydı, sorunumuz mevcut politik sistemin çerçevesi içinde çözülebilirdi. Aslında, sorun çok daha derinlere iniyor. "En iyi liderler" bile

engellenmiş durumdadır, çünkü kullanmaları gereken kurumlar eskimiştir.

Öncelikle politika ve devlet yapılarımız, ulus devletin hâlâ şekillenmekte olduğu bir dönemde tasarlanmıştı. Her devlet, öyle ya da böyle bağımsız kararlar verebiliyordu. Bugün ise, kendimizi bir özerklik mitine kaptırmış olsak da, bu artık mümkün değil. Enflasyon, sadece tek bir ülkeyi ilgilendiren bir hastalık olmanın ötesine geçti; artık uluslararası enflasyon yaşanıyor. Komünist endüstri ülkeleri, dünya ekonomisinden kısmen zarar görseler ve içeriden çok sıkı şekilde yönetilseler bile, petrol, gıda, teknoloji, kredi ve diğer zorunluluklar için hâlâ başka ülkelere bağımlılar. 1979 yılında Sovyetler Birliği birçok tüketim ürünü fiyatlarını yükseltmek zorunda kaldı. Çekoslovakya, petrol fiyatlarını ikiye katladı. Macaristan, elektrik fiyatlarını yüzde 51 artırarak vatandaşlarının ağzını açık bıraktı. Bir ülkede verilen her karar, bir diğerinde tepkilere veya sorunlara neden oluyor.

Fransa, Cap de la Hague'da bir nükleer işlem tesisi kuruyor. Burası, İngiliz Rüzgar Santrali'ne oranla Londra'ya daha yakın ve serbest kaldığı takdirde radyoaktif toz veya gaz, hava akımlarıyla İngiltere'ye sürüklenebilir. Meksika'daki petrol sızıntısı, 500 mil ötedeki Teksas sahil şeridini etkiliyor. Suudi Arabistan veya Libya petrol üretim kotalarını yükseltir veya düşürürse, birçok ülkenin ekolojisi üzerinde kısa ve uzun vadeli sonuçları olacaktır.

Bu sıkı şekilde örülmüş ağda, ulusal liderler söz sanatlarına veya takırdattıkları makineli tüfeklere bağlı olmaksızın, etkililiklerini kaybediyorlar. Kararları, tipik olarak küresel ve yerel seviyede maliyetli, istenmeyen, genellikle tehlikeli tepkimelere neden oluyor. Devletin büyüklüğü ve karar verme otoritesinin dağılımı, günümüz dünyasında acı verici bir şekilde yetersiz ve yanlış kalıyor.

Ama bu, mevcut politik yapıların eskimesinin nedenlerinden sadece birisi.

İÇ İÇE GEÇME SORUNU

Politik kurumlarımız aynı zamanda modası geçmiş bilgi organizasyonunu da yansıtıyor. Her devletin, finans, dışişleri, savunma, tarım, ticaret, ulaştırma gibi farklı alanlarda çok çeşitli bakan ve bakanlıkları vardır. Birleşik Devletler Kongresi ve diğer yasama kurumlarında, benzer şekilde sorunların ilgili alanlarda ele alınacağı komiteler bulunur. Hiçbir İkinci Dalga hükümetinin çözemeyeceği şey – en merkezi ve otoriter olanların bile – iç içe geçme sorunudur: Çelişkili ve kendini engelleyen etkiler doğurmak yerine düzenli, bütüncü programlar üretecek şekilde bu birimlerin faaliyetlerin nasıl iç içe geçirilebileceğini bulmak.

Son birkaç onyıldır öğrendiğimiz bir şey varsa, bütün sosyal ve politik sorunların iç içe geçmiş olduğudur; örneğin, enerji ekonomiyi, ekonomi sağlığı, sağlık eğitimi, işi, aile hayatını ve daha binlerce şeyi etkiler. Sorunları birbirlerinden tamamen ayrılmış şekilde tek tek ele almaya çalışmak – bu da endüstri zihniyetinin bir sonucudur – sadece şaşkınlık ve felaket yaratır. Ama hükümetin organizasyon yapısı, aynı zamanda gerçekliğe İkinci Dalga yaklaşımını da tam olarak yansıtır.

Bu anakronizm yapısı, güç mücadelelerine, maliyetlerin dışarı dönmesine – her birim kendi sorunlarını çözmek için diğerlerini tehlikeye atacaktır – ve olumsuz yan etkilerin doğmasına neden olacaktır. Hükümetin bir sorunu çözmek konusundaki her girişiminin yeni sorunlar doğurmasının ve genellikle durumun ilkinden daha kötü hale gelmesinin nedeni budur.

Devletler genellikle iç içe geçme sorununu daha fazla merkezileşerek çözmeye çalışıyorlar. Seçtikleri lider, yıkıcı yan etkilere gözlerini kapayarak değişiklikler yapıyor; ya da durumu öyle içinden çıkılmaz bir hale getiriyor ki sonunda kendisi devriliyor. Güç merkezileşmesi artık işe yaramıyor. Diğer bir önlem, kararları koordine etmek ve gözden geçirmek için sayısız alt komiteler kurulmasıdır. Mevcut hükümetlerimiz ve politik yapılarımız

eskimiş durumda, çünkü dünyaya hâlâ İkinci Dalga lensleriyle bakıyorlar.

Buna karşılık, sorun daha da büyüyor.

KARAR SİSTEMİNDE HIZLANMA

İkinci Dalga hükümetleri ve parlamentoları, yavaş kararlar verecek, bir mesajın Boston veya New York'tan Philadelphia'ya ulaşmasının bir hafta sürdüğü bir dünyaya uyum sağlayacak şekilde tasarlanmıştı. Bugün bir Ayetullah Tahran'da rehine alırsa veya Kum'da öksürürse, Washington, Moskova, Paris veya Londra'daki yetkililer dakikalar içinde kararlar vermek zorunda kalabilirler. Değişimin aşırı yüksek hızı, hükümetleri ve politikacıları hazırlıksız yakalayarak, çaresizlik ve şaşkınlık duygularını güçlendiriyor. "Daha üç ay önce," diye belirtiyor *Advertising Age*, "Beyaz Saray tüketicilere dikkatli harcama yapmaya teşvik ediyordu. Şimdi ise tüketiciler daha özgür harcama yapmaya yönlendiriliyorlar." Alman dış politika dergisi *Aussenpolitik* şöyle diyor: "Petrol uzmanları, petrol fiyatlarında patlamaları önceden fark ediyorlar ama gelişim hızlarını değil." 1974-1975 yıllarındaki ekonomik durgunluk, Birleşik Devletler politika yapıcıları, *Fortune* dergisinin deyiimiyle, "sersemletici bir hız ve şiddetle" vurdu.

Sosyal değişim de hızlanıyor ve politik karar verme mekanizmalarındaki kişilere daha fazla baskı yüklüyor. *Business Week* şöyle diyor: "Birleşik Devletler'de endüstri ve nüfus göçü aşamalı şekilde olduğu sürece, ülkenin birleşmesine yardımcı oldu. Ama son beş yıldır süreç, mevcut politik kurumların uyum sağlayamayacağı ölçüde patlama sergiledi."

Politikacıların kendi kariyerleri hızlandı ve genellikle onları hazırlıksız yakaladı. 1970 yılında Margaret Thatcher, İngiliz hükümetinde herhangi bir kadının yüksek bir Kabine pozisyonuna çıktığını kendi yaşam süresinde göremeyeceğini açıkladı. 1979 yılında, kendisi Başbakan oldu.

Birleşik Devletler’de, Jimmy Who? aylar içinde Beyaz Saray’a yerleşti. Dahası, yeni bir başkan seçimlerden sonraki ilk Ocak ayma kadar görev başına gelmemesine rağmen, Carter hemen başkan olarak görevine başladı. Orta Doğu, enerji krizi ve diğer önemli sorunlar hakkında soru bombardımanına tutulan kişi görevinden ayrılan Ford değil, Carter idi. Ford, pratik amaçlar doğrultusunda, hemen ölü hale getirildi, çünkü politika zamanı artık çok fazla sıkışmıştı ve tarih geleneksel gecikmelere izin vermeyecek kadar hızlı akıyordu.

Aynı şekilde, yeni bir başkanın bir zamanlar yaptığı gibi basınla “balayı yaşamak” da artık tarihe gömülmüştü. Daha görevine başlamadan önce, Carter Kabine seçimleri için suçlandı ve CIA lideri tercihinde geri çekilmeye zorlandı. Daha sonra, dört yıllık görev süresinin ortalarında, ileri görüşlü politika muhabiri Richard Reeves, Carter’ın başkanlığının uzun sürmeyeceği tahminlerinde bulundu, çünkü “hızlı iletişim teknikleri zamanı öylesine hızlandırdı ki bugün dört yıllık başkanlık süresi, geçmişte sekiz yıllık bir başkanlık süresinin ürettiğinden daha fazla sorun, daha fazla olay ve daha fazla bilgi üretiyor.”

Politik yaşamın bu şekilde hızlanması, değişim hızının genelleşmesi, bugünün politika ve devlet yapılarının çöküşünü daha da güçlü açıklıyor. Basitçe ifade etmek gerekirse, liderlerimiz – daha yavaş bir toplum için tasarlanmış İkinci Dalga kurumlarıyla çalışmaya zorlanarak – önemli kararları olması gerektiği hızda veremiyorlar. Kararlar ya çok gecikiyor ya da kararsızlık hâkim oluyor.

Örneğin, Johns Hopkins Üniversitesi İleri Uluslararası Araştırmalar Fakültesi’nden Profesör Robert Skidelsky, şöyle yazıyor: “Parasal politika neredeyse kullanılmaz hale geldi, çünkü gerekli çoğunluk sağlansa bile, Kongre’den uygun önlemleri geçirmek çok uzun sürüyor.” Üstelik bu 1974 yılında, enerji krizi Amerikan ekonomisinde altıncı yılına girmeden çok önce yazılmıştı.

Değişimin hızlanması, kurumlarımızın karar kapasitesini aşırı güçlendirdi ve günümüzdeki politik yapıyı eskitti. Bunun parti ideolojisi veya liderlikle bir ilgisi yok. Bu kurumlar, sadece boyut ve yapı açısından değil, hız açısından da yetersiz kalıyor. Üstelik hepsi bu da değil.

FIKIR BİRLİĞİNİN ÇÖKÜŞÜ

İkinci Dalga'nın kitlesel bir toplum yaratması gibi, Üçüncü Dalga da bizleri kitlesellikten uzaklaştırıyor ve bütün sosyal sistemi çok daha yüksek bir çeşitlilik ve karmaşıklık seviyesine çekiyor. Bu devrimsel süreç, tıpkı evrimde gerçekleşen biyolojik farklılaşma gibi, günümüzün en yaygın şekilde fark edilen politik fenomenini açıklıyor; fikir birliğinin çöküşünü!

Endüstriyel dünyanın bir ucundan diğerine kadar, politikacıların “ulusal amaç” kaybından, “Dunkirk ruhu”nun yok olduğundan, “ulusal birliğin” bozulduğundan, yüksek güçlü bölücü grupların aniden çoğaldığından şikayet ettiğini duyuyoruz. Washington'da şu sıralarda en sık duyulan ifade, “tek konu grubu,” yani her biri genellikle tek bir önemli konuya odaklanmış binlerce politik organizasyon; kürtaj, silah kontrolü, eşcinsellerin hakları, okul servisleri, nükleer silahlar vs. Gerek ulusal ve gerekse yerel seviyelerde bu ilgiler öylesine yoğun ki politikacılar ve yetkililer artık onları takip edemiyor bile.

Hareketli ev (karavan) sahipleri, şehir planlama değişikliklerine karşı çıkmak için organize oluyor. Çiftçiler, elektrik hatları üzerinde savaş veriyor. Emekli insanlar, okul vergilerine karşı ayağa kalkıyor. Feministler, madenciler, tek ebeveynler ve porno karşıtı haçlılar organize oluyor. Orta Batı'da yayımlanan bir dergi, “eşcinsel Naziler”den oluşan bir organizasyonu haber veriyor; bu hem heteroseksüel Naziler hem de Eşcinsel Özgürlük Hareketi için utanç verici bir gelişme olsa gerek.

Aynı zamanda, ulusal kitlesel organizasyonlar da bir arada kalmakta zorlanıyorlar. Gönüllü organizasyonlar konferansının bir katılımcısı şöyle diyor: “Yerel kiliseler, artık ulusal liderliği takip etmiyor.” Bir emek uzmanı, AFL-CIO’nun tek bir birleşik politik amacı yerine, bu kuruma bağlı sendikalar giderek artan bir şekilde kendi amaçlarına ulaşmak için bireysel kampanyalar yürütüyorlar.

Seçmenler küçük gruplara bölünmekle kalmıyor. Bölünen gruplar da kendi aralarında giderek geçici hale geliyor, ortadan kayboluyor, giderek daha hızlı değişiyor ve analiz etmesi zor bir akış yaratıyorlar. Bir hükümet yetkilisi şöyle diyor: “Kanada’da, yeni gönüllü organizasyonların ömrünün altı ile sekiz ay arasında olacağını tahmin ediyoruz. Daha fazla grup var ve daha kısa ömürlüler.” Bu şekilde, hızlanma ve çeşitlilik, tamamen yeni türde bir politika vücudu yaratmak üzere birleşiyor.

Bu gelişmeler aynı zamanda politik koalisyonlar, ittifaklar veya birleşik cepheler kavramlarımızın ötesine geçiyor. İkinci Dalga toplumunda, bir lider yarım düzine önemli bloğu bir araya getirebilir – Roosevelt’in 1932’de yaptığı gibi – ve oluşan koalisyonun yıllar boyunca devam etmesini bekleyebilirdi. Bugün ise yüzlerce, hatta binlerce minik, kısa ömürlü özel çıkar grubunu bir araya getirmek gerekirken, koalisyonun kendisi de çok kısa ömürlü oluyor. Sadece bir başkan seçmek için yetecek kadar bir süre ayakta kalıp, seçimden bir sonraki gün dağılıp, onu programları için bir destek temeli olmadan bırakabilirler.

Politik yaşamın bu şekilde kitlesellikten uzaklaşması, teknoloji, üretim, iletişim ve kültürde tartıştığımız tüm derin trendleri yansıtarak, politikacıların önemli karar verme becerilerini daha da köstekliyor. Birkaç iyi organize olmuş ve açıkça düzenlenmiş seçmen bölgelerine alışmış olan politikacılar, aniden kendilerini kuşatılmış halde buluyorlar. Her taraftan, sayısız yeni seçmen bölgesi, gerçek ama dar ve tanıdık gelmeyen ihtiyaçlara aynı anda ilgi gösterilmesini istiyorlar.

Bu talepler, buldukları her çatlaktan yasama organlarına ve bürokrasilere sızarak, her posta kutusuna girerek, her kapı altından geçerek yayılıyorlar. Bu muazzam talep birikimi, karar vermek için neredeyse hiç zaman bırakmıyor. Dahası, toplum giderek hızlanan bir şekilde değiştiği ve geciken bir karar hiç karar verilmemesinden çok daha kötü olabileceğinden, herkes anında tepki istiyor. Bunun sonucu olarak Kongre çok meşgul hale geliyor. California'dan Demokrat Temsilci N. Y. Mineta'ya göre, "insanlar birbirleriyle gidiş gelişleri sırasında görüşüyor. Tutarlı bir düşünce eğitimi yapmaya zaman yok."

Şartlar ülkeden ülkeye değişse de, Üçüncü Dalga'nın eski İkinci Dalga kurumlarına dayattığı devrimsel zorluklar değişmiyor; değişim hızına yetişemeyecek kadar yavaş ve yeni sosyal ve politik çeşitlilik seviyelerine uyamayacak kadar tek tip kalıyor. Çok daha yavaş ve çok daha basit bir toplum için tasarlandıklarından, kurumlarımız boğuluyor ve uyumsuzlaşıyor. Sadece kurallarla oynayarak da bu zorluğu aşamayız, çünkü konu İkinci Dalga politik teorisinin en temel varsayımına çarpıyor: Temsilcilik kavramı.

Politik sistemlerimiz teorik olarak çoğunluk kuralına dayanmasına rağmen, çeşitliliğin artması, hayatta kalmak için önemli olan konularda bile bir çoğunluk sağlanmasını imkansız hale getirebiliyor. Buna karşılık, bu fikir birliğinin çöküşü, hükümetlerin giderek mini hükümet haline gelmesi, belirsiz ve değişen koalisyonlara dayanması anlamına geliyor.

Sağlanamayan çoğunluk genellikle standart demokratik söz sanatlarında bir alaycılık yaratıyor. Bizi – hız ve çeşitlilik bağlamında – herhangi bir seçmen bölgesinin "temsil edilip edilemeyeceği"ni sorgulamaya sürüklüyor. Bir kitlesel endüstri toplumunda, insanlar ve ihtiyaçlar görece benzer ve temel olduğunda, fikir birliği sağlamak mümkün olabilirdi. Ama kitlesellikten uzaklaşan bir toplumda, sadece ulusal amacımızı kaybetmekle kalmıyor, bölgesel, eyalet veya şehir çapında amaçlarımızı da

kaybediyoruz. Herhangi bir kongre bölgesindeki veya parlamento seçmen bölgesindeki çeşitlilik – Fransa, Japonya veya İsveç’te olsun – öylesine büyük ki “temsilci” hiçbir şekilde çoğunluğun fikriyle hareket edemiyor. Genel istekleri temsil edemiyor, çünkü zaten böyle bir şey yok. Dolayısıyla, “temsilci demokrasi” kavramını nereye geliyor?

Bu soruyu sormak, demokrasiye saldırmak demek değildir. (Üçüncü Dalga’nın zenginleştirilmiş ve genişletilmiş demokrasiye nasıl yol verdiğini birazdan göreceğiz.) Ama bir gerçeği kaçınılmaz bir şekilde açık hale getiriyor: Sadece İkinci Dalga kurumlarımız değil, dayandıkları varsayımlar da eskiyor.

Endüstriyel çağın yanlış ölçekte yaratılmış, ulus üstü sorunlara seslenmekte yetersiz, birbirleriyle bağlantılı sorunları ele alamayan, yükselen tempoya uyum sağlayamayan, yüksek çeşitlilik seviyelerini kaldıramayan, aşırı yüklenmiş, eski politika teknolojisi, gözlerimizin önünde dağılıyor.

KARAR SİSTEMİNDE İÇE DOĞRU PATLAMA

Çok çeşitli, çok yabancı sorunlarla ilgili çok fazla ve çok hızlı kararlar verme zorunluluğu – bazılarının hayal ettiği gibi “liderlik eksikliği” filan değil – politik ve devlet kararlarımızın yetersizliğini açıklamaya yetiyor. Kurumlarımız, karar sisteminde içe doğru bir patlama yaşıyor.

Eski moda politika teknolojisiyle çalışırken, etkili hükümet kararları sistemimiz hızla bozuluyor. “Bütün kararlar Beyaz Saray’da verilmek zorundayken,” diye yazıyor William Shawcross, *Harper’s* dergisinde, Nixon-Kissinger Kamboçya politikasını incelerken, “herhangi birini tam olarak düşünmek için yeterince zamanımız olamaz.” aslında, Beyaz Saray kararlar konusunda o kadar sıkışmış durumda ki – hava kirliliğinden hastane masraflarına, nükleer enerjiden tehlikeli oyuncakların ortadan kaldırılmasına kadar – bir başkanlık danışmanı bana şöyle demişti: “Burada hepimiz gelecek şoku yaşıyoruz!”

Yönetim birimleri de daha iyi durumda değil. Her birim, giderek artan karar yükü altında eziliyor. Her biri sayısız tüzük yaratmak, her gün çok sayıda karar vermek zorunda kalıyor ve muazzam bir hızlanma baskısıyla boğuşuyor.

Dolayısıyla, yakın zamanda gerçekleştirilen bir Birleşik Devletler Ulusal Sanat Bağışları araştırmasında, konseyin her bir uygulama alanını ele almak için dört buçuk dakika ayırdığı gözlemlendi. “Uygulamaların sayısı, NEA’nin nitelikli kararlar vermesini imkansız hale getiriyordu,” diye belirtiyordu rapor.

Bu karar tıkanıklığı konusunda yapılan çok az iyi araştırma var. En iyilerinden biri, Trevor Armbrister’in 1968’de *Pueblo* olayıyla ilgili yaptığı analizdir; konu, bir Birleşik Devletler casus gemisinin Kuzey Koreliler tarafından yakalanması ve iki ülke arasında tehlikeli bir kavga yaşanmasıydı. Armbrister’e göre, *Pueblo* görevi üzerinde “risk değerlendirmesi” yapan ve onaylayan Pentagon yetkilisinin teklif edilen 76 farklı teklifin risklerini değerlendirmek için sadece birkaç saati vardı. Yetkili, sonunda *Pueblo* konusu üzerinde ne kadar zaman harcadığını belirtmeyi reddetti.

Ama Armbrister tarafından aktarılan bir ifadede, bir Savunma Bakanlığı yetkilisi şöyle açıklamıştı: “Muhtemelen gerçekleşme şekli... bir sabah saat dokuzda notları masasında buldu ve kendisine öğlene kadar sonucu bildirmesi emredildi. Söz konusu dosyanın kalınlığı, bir Sears, Roebuck katalogu kadardır. Görevlerin her birini detaylıca incelemesi imkansızdı.” Yine de, zaman baskısı altında, *Pueblo* görevinin riski “asgari” olarak tanımlandı. Ortalama olarak, DIA ajanı haklıysa, o sabah değerlendirilen her askeri görev için iki buçuk dakikadan az düşünme zamanı ayrılmış demektir. İşlerin planlandığı gitmemesine şaşmamak gerek.

Örneğin, Pentagon yetkilileri 30 milyar dolarlık yabancı silah siparişinin izini kaybetmişlerdi ve bunun muhasebede muazzam hatalardan mı, ödemelerin zamanında yapılmamasından mı, yoksa paranın tamamen başka şeylere aktarılmasından mı kaynaklandığını bilmiyorlar. Bu milyarlarca dolarlık bilmece, bir

Savunma Bakanlığı yetkilisine göre, “başıboş bir makineli tüfeğin etrafa kendi kendine ateş etmesi kadar riskli” idi. Yetkili şöyle ekliyordu: “Üzücü gerçek şu ki bu kargaşanın gerçekte ne kadar büyük olduğunu bilmiyoruz. Muhtemelen her şeyi çözümlememiz beş yılımızı alacaktır.” Bütün bilgisayarları ve bilgi sistemleriyle Pentagon bile düzgün şekilde yönetilemeyecek kadar büyük ve karmaşık hale geliyorsa, bütün olarak devlet için ne söylenebilir?

Eski karar verme kurumları giderek artan bir şekilde dış dünyadaki kargaşayı yansıtıyorlar. Carter’ın danışmanlarından Stuart Eizenstat, “toplumun çıkar gruplarına bölünmesi”nden ve buna karşılık gelen “kongre otoritesinin alt gruplara bölünmesi sorunu”ndan söz ediyor. Bu yeni durum karşısında, bir başkan artık isteklerini Kongre’ye kolayca dayatamaz.

Geleneksel olarak, görevi başındaki bir başkan yarım düzine güçlü komite üyesiyle anlaşma yapabilir ve onların yasama programının onaylanması için gereken oy çoğunluğunu sağlamasını garantileyebilir. Bugün kongre komite üyeleri artık gereken oy çoğunluğunu sağlayamıyorlar. Yaşlılar ve baskı altındaki başkanlar için üzücü gibi görünse de, insanlar daha ziyade kendi düşünceleriyle hareket ediyor ve emirlere eskisi gibi gözü kapalı uymuyorlar. Ama bütün bunlar, Kongre’nin herhangi bir konuya yeterince ilgi gösterebilmesini veya ülkenin ihtiyaçlarına hızlı bir şekilde karşılık verebilmesini imkansız hale getiriyor.

Hiç şüphesiz, politik süreçler ve yöntemler bir endüstri ülkesinden diğerine değişiklik gösteriyor ama benzer güçler hepsini etkiliyor. “Birleşik Devletler, şaşkın ve hareketsiz görünen tek ülke değil,” diye açıklıyor *U. S. News & World Report*. “Sovyetler Birliği’ne bir bakın... Birleşik Devletler nükleer silah kontrol tekliflerine hiçbir cevap gelmedi. Gerek komünist ve gerekse kapitalist ülkelerde ticaret anlaşmalarının pazarlıkları uzadıkça uzuyor. Fransız Başkan Giscard d’Estaing, bir devlet ziyareti sırasında ilginç olaylar yaşıyor. Orta Doğu politikası üzerinde kararsızlık

aşılamıyor. Batı Avrupalı Komünistler, devletlerle yüzleşmek ve işbirliği yapmak konusunda çelişkili çağrılarda bulunuyor... Tek partili sistemde bile, kesin politikalar uygulamak neredeyse imkansız; ya da karmaşık konularda hızlı tepkiler verilemiyor.”

Londra’da bir Parlamento üyesi bize merkezi hükümetin “aşırı yüklenmiş durumda” olduğunu söylüyor ve eski Kabine bakanı Sir Richard Marsh, şöyle diyor: “Parlamento yapısı son 250 yıl içinde neredeyse hiç değişmeden kaldı ve bugün gereken yönetim kararlarına artık yetemiyor... Her şey son derece etkisiz hale geliyor.” Marsh şöyle ekliyor: “Kabine de ondan daha iyi durumda değil.”

Peki ya İsveç? Yaklaşık on yıldır ülkeyi bölen nükleer enerji konusunu bir türlü çözöümlemeyi beceremeyen zayıf koalisyon hükümetiyle ne yapacak? Ya da terörizm ve sürekli politik krizlerle boğuşan ve altı aydır bir hükümet bile kuramayan İtalya?

Bugün burada gördüğümüz şey, yeni ve tehditkar bir gerçektir. Karşılaştığımız politik ürpertiler ve krizler, zayıf ya da güçlü olsunlar, liderler tarafından çözöülemez; o liderler uygunsuz, bozulmuş, işe yaramaz, aşırı yüklenmiş kurumlarla çalışmakta ısrar ettikleri sürece.

Bir politika sistemi sadece kararlar verip onları dayatmakla kalmamalıdır; doğru ölçekte hareket edebilmeli, ayrı politikaları birleştirebilmeli, doğru hızda kararlar verebilmeli ve toplumun çeşitliliğini yansıtarak buna karşılık verebilmelidir. Bunlardan herhangi birinde eksik kalırsa, felakete davetiye çıkarır. Sorunlarımız artık “sol-sağ” şeklinde, “güçlü-zayıf liderlik” bağlamında değildir. Karar siteminin kendisi bir tehdit haline gelmiştir.

Günümüzün gerçekten çarpıcı gerçeği, hükümetlerimizin artık fonksiyonlarını yerine getirememeleridir. Hiçbir şirket başkanı, büyük bir şirketi on sekizinci yüzyılda yönetim deneyim sadece bir çiftlik işletmekle sınırlı olan atalarının tüy kalemle çizdikleri bir organizasyon tablosuna dayanarak yönetmeye kalkışmaz. Akli başında hiçbir pilot, Blériot veya Lindbergh’in kullandığı antika yön bulma ve kumanda araçlarıyla süpersonik bir

jeti uçurmayı düşünmez. Ama bugün politika arenasında yapmaya çalıştığımız şey bundan farklı değil.

Nükleer silahların gölgesi altında yaşayan, ekonomik veya ekolojik çöküşün eşiğinde sallanan bir dünyada İkinci Dalga politika sistemlerimizin hızlı bir şekilde eskimesi, bütün toplum için aşırı bir tehdit yaratıyor; sadece yoksullar için değil, zenginler için de; dünyanın sadece endüstrileşmemiş bölgeleri için değil, endüstrileşmiş bölgeleri için de. Önümüzde yatan en yakın tehlike, güce sahip olanların onu nasıl kullanmayı düşündükleri değil, politik-bürokratik kararların yan etkilerinin hesaplanmamış sonuçlarıdır.

Sözde “çağdaş” politik sistemlerimiz, fabrika sisteminin gelişmesinden önce icat edilmiş modelleri kopyalamıştır; konserve yiyecek, buzdolapları, gaz lambası veya fotoğrafçılık, Bessemer fırını ve daktilo, telefon icat edilmeden çok önce; Orville ve Wilbur Wright kanatlanmadan, otomobil ve uçak mesafeleri kısaltmadan, radyo ve televizyon simyalarını zihinlerimize kazımaya başlamadan çok önce; Auschwitz endüstriyel ölümleri, sinir gazı ve nükleer füzeler, bilgisayarlar, fotokopi makineleri, doğum kontrol hapları, transistörler ve lazerlerden çok önce. Neredeyse hayal edilemez bir entelektüel dünyada tasarlanmışlardı; Marks, Darwin, Freud ve Einstein’dan çok önceye uzanan bir dünyada.

O halde, bugün karşılaştığımız en önemli tek politik mesele şudur: En temel politika ve devlet kurumlarımızın eskimesi.

Kriz üzerine krizle sarsılırken, Hitler ve Stalinler bu enkazdan sıyrılarak yükselecek, bize sorunlarımızı çözmemizin tek yolunun eski kurumsal enkazlarımızdan değil, özgürlüğümüzden de kurtulmamız olduğunu söyleyecekler. Üçüncü Dalga çağına hızla sürüklenirken, insan özgürlüğünü genişletmek isteyenlerimiz bunu sadece mevcut kurumlarımızı savunarak yapamayacağız. Hiç şüphesiz – tıpkı iki asır önce Birleşik Devletler’in kurucu babalarının yaptığı gibi – yenilerini icat etmek zorunda kalacağız.

28

YİRMİ BİRİNCİ YÜZYILDA DEMOKRASİ

Kurucu Babalara,
Sizler artık hayatta olmayan eski devrimciler-
siniz. Kadını, erkeği, çiftçisi, tüccarı, zanaatçısı, avukatı,
matbaacısı, tezgahları ve askeriyle bir araya gelip, o uzak
Amerika kıyılarında, dünyanın diğer ucunda bir ulus kur-
muş olan insanlarsınız. 1787 yılının o sıcak yaz aylarında,
Philadelphia'da toplanıp Birleşik Devletler Anayasası adı
verilen o muhteşem belgeyi hazırlayan elli beş kişi de ara-
nızdaydı. Sizler, benim şimdide yaşadığım geleceğin yara-
tıcılarısınız.

1791 yılında eklenen İnsan Hakları Bildirgesi ile, bu
belge insanlık tarihinin en büyük başarılarından biri oldu.
O sert toplumsal ve ekonomik çekişmeler ortasında, gün-
lük olayların baskısına rağmen, yeni doğmaya başlamış bir
gelecek konusunda nasıl böylesine bilinçli olabildiğinizi
birçok kişi gibi ben de merak ediyorum. Yarının, uzaktan
gelen gümbürtülerini duydunuz ve bu uygarlığın ölmekte,
bir yenisinin doğmakta olduğunu anladınız.

Elverişsiz ve gerçek dışı prensipleri, çağın gerisinde
kalmış yapısıyla, beceriksiz bir yönetimin yıkılmasından
korktunuz ve gelişmeler, isteyip istemediğinize aldırmandan
sizi o noktaya sürükledi.

Tamamen farklı bölgelerden ve çıkar çevrelerinden gelen, farklı kişilik özelliklerine sahip bir grup insanın, sadece mevcut hükümet düzeninin beceriksizliği karşısında isyan ederek yepyeni prensiplere dayalı bir hükümet şeklini önermede bu kadar başarılı olması, pek sık görülen bir şey değildir.

Bugün bile, dünyanın çeşitli yerlerindeki milyonlarca insanı olduğu gibi, bu prensipler beni de hâlâ heyecanlandırıyor. İtiraf etmeliyim ki Jefferson'ın, Paine'in yazdığı bazı pasajları okurken, güzellikleri ve anlamları karşısında gözlerimin yaşarmasını engellemekte zorlanırım.

Bana yarım asır boyunca başkalarının kölesi olarak değil, kanunların koruması altında bir Amerikan vatandaşı olarak yaşama şansı verdiğiniz için; ayrıca, geniş kitleler tarafından kabul görmese bile korkmadan, dilediğim gibi düşünme ve fikirlerimi yine korkmadan dile getirme, böylece herhangi bir baskı veya müdahaleden korkmadan kitabımın geri kalan bölümünü yazma fırsatı veren İnsan Hakları Bildirgesi için yine siz devrimcilere büyük minnet borçluyum.

Buradan sonra yazacaklarımın çağdaşlarım tarafından yanlış anlaşılması muhtemeldir. Hiç şüphesiz, bazıları bunları bölücü ve bozguncu düşünceler olarak görebilir. Ama bunlar, sizin kolaylıkla kavrayacağınız acı gerçekler. Ne yazık ki sizin kurmuş olduğunuz devlet sistemi ve bu sistemi üzerine yerleştirdiğiniz prensipler, giderek geçerliliğini yitiriyor ve bu yüzden de, kasıtlı olmasa da, huzurumuza, refahımıza ters düşüyor ve tehlike oluşturuyor. Bu sistem temelden değiştirilmeli ve 21. yüzyıla uygun yeni bir devlet sistemi, yeni bir demokrasi yapısı geliştirilmelidir.

Sizlerin, bizim bugün bildiğimizden daha iyi bildiğiniz bir şekilde, hiçbir devlet, hiçbir politik sistem, hiçbir anayasa sonsuza dek sürmez ve geçmişe ait kararlar, geleceği son-

suza kadar bağlayamaz. Belli bir uygarlık için düzenlenmiş bir devlet yapısı, bir başka uygarlığa uygun olamaz.

Dolayısıyla, Birleşik Devletler Anayasası'nın bile neden yeniden incelenmesi ve değiştirilmesi gerektiğini siz anlayabilirsiniz. Sorun federal devletin bütçesinin kısılması, yetkilerinin azaltılması, o ya da bu küçük prensibin değiştirilmesi değil, özgürlüğe yönelik ama geçmişte akla bile gelmeyecek çeşitli tehlikeleri de hesaba katarak, İnsan Hakları Bildirgesi'nin değiştirilmesi ve yeni bir dünyada yaşamamızı mümkün kılacak şekilde gerekli demokratik kararları alabileceğimiz bir devlet yapısı oluşturmaktır.

Yarının anayasası için basit bir taslakla gelmiyorum. Daha sorunların tanımlanmaya çalışıldığı bir sırada bunların cevaplarını bildiğini iddia edenlere güvenilemez. Yine de, yarının demokrasisini kurmak için temelden başlayarak, yeni seçenekleri düşünmenin, üzerinde tartışmanın ve belli sonuçlara varmanın zamanıdır.

Öfkeyle, dogmatik bir şekilde veya ani kasılmalarla değil, mümkün olduğunca danışarak, herkesin bu çalışmaya barış içinde katılmasını sağlayarak, Birleşik Devletler'i yeniden yapılandırmak için işbirliği yapmak zorundayız.

Sizler bu ihtiyacın anlamını daha iyi kavradınız, çünkü sizlerden biri, Jefferson, son derece olgun bir şekilde şöyle demişti: "Bazıları, anayasaları el sürülemeyecek kadar kutsal bir şeymiş gibi görürler. Kendilerinden önce gelenlerde insanüstü bir zeka kapasitesi olduğuna inanırlar ve onların yaptığı şeylerin değiştirilemeyeceğini sanırlar... Elbette ki ben de kanunlarda ve anayasada keyfe keder ve sık sık değişiklikler yapılmasını savunmuyorum... Ama bildiğim şey daha var ki o da, yasaların ve kurumların insan düşüncesinin gelişimiyle birlikte akması gerektiğidir. Yeni keşifler

yapıldıkça, yeni gerçekler ortaya çıktıkça ve şartların değişimiyle davranışlar ve inançlar değiştikçe, kurumlar da ilerlemeli ve çağa uyum sağlamalıdır.”

Günümüze kadar çok işimize yaramış ama artık değiştirilmesi gereken bir sistemin hazırlanmasında yardımcı dokunan Bay Jefferson’a, her şeyde öte bu bilgeliği için teşekkür etmek zorundayım.

Alvin Toffler

Washington, Connecticut

Hayali bir mektup... Hiç şüphesiz, dünyanın her yerinde fırsat buldukça bu tür duygu ve düşüncelerini dile getiren veya kaleme alanlar vardır, çünkü günümüz devletlerinin çoğunun çağ dışı kalması, sadece benim farkına vardığım bir sır olamaz. Bu, sadece Birleşik Devletler’e özgü bir hastalık da değil.

Aslını söylemek gerekirse, eskisinin enkazı üzerine yeni bir uygarlık kurmak, birçok ülkede birden elverişli politik yapıların geliştirilmesini gerektirir. Bu zor ama kesinlikle atılması gereken bir adımdır. Zihinlerimizi zorlamamızı gerektirir ve başarıya ulaşılması için birkaç onyıl gerekebilir.

En azından, Birleşik Devletler Kongresi, komünist ülkelerin polit-büroları, Avam ve Lordlar kamaraları, Fransız Millet Meclisi, Bundenstag, Diet, birçok ülkedeki bakanlıklar, bürokrasiler, anayasalar ve yargı sistemleri... Kısacası, sözde “temsili” hükümetlerin giderek daha işe yaramaz hale gelen, paslanan sistemini baştan aşağı elden geçirmek, belki de toptan silip süpürmek amacıyla yıpratıcı, yıkıcı, huzursuz edici bir mücadeleye girmek gerekecektir.

Bu politik mücadele, sadece ulus düzeyinde de kalmaz. Birleşmiş Milletler’den yerel meclislere ve belediye meclislerine kadar, tüm dünya düzeninde yeniden yapılanmaya gidilmesi

şart. Kötü oldukları, o ya da bu sınıfın kontrolünde oldukları için değil, artık giderek işlemez hale geldikleri, son derece farklı bir dünyanın ihtiyaçlarına cevap veremedikleri için.

Böyle bir girişim, milyonlarca insanın çalışması demektir. Bu değişime karşı konursa, belki de çok fazla kan dökülecektir. Bu değişimin gürültüsüz patırtısız gerçekleşmesi, günümüzdeki seçkinlerin inatçı davranıp davranmamasına, değişimin ekonomik çöküntü yüzünden hızlanıp hızlanmamasına, dış tehlikeler ve askeri müdahaleler olup olmamasına bağlıdır. Diğer bir deyişle, tehlike hiç de öyle küçümsenecek ölçüde değil.

Ama politik kurumlarımızı bu şekilde bir temizlikten geçirmemizin tehlikeleri de az değil. Yine de, bu işe ne kadar erken başlarsak, o ölçüde güven içinde olabiliriz.

Düzgün ve etkili şekilde işleyen bir devlet düzeni kurabilmek ve böylece belik de yaşamımızın en önemli politik görevini gerçekleştirmek için, İkinci Dalga'dan kalma bazı kalıplardan ve dogmalardan kendimizi kurtarmak zorundayız. Ayrıca, politik yaşamımızı, üç temel prensibi esas alarak yeniden değerlendirmeliyiz.

Bu prensipler, çok büyük olasılıkla, geleceğin Üçüncü Dalga devletlerinin temel prensipleri olacak.

AZINLIK GÜCÜ

Öncelikle, Üçüncü Dalga devlet yapısında günümüzde neredeyse herkese ters gelecek ilk prensip, azınlıkların gücüdür. Bu prensibe göre, İkinci Dalga'nın temel prensibi olan çoğunluğun gücü kuralı, artık tarihe gömülmüştür. Yeni politik yaşamımız düzenlenirken, bu nokta kesinlikle dikkate alınmalıdır.

Kendi devrimci kuşağının inançlarını dile getiren Jefferson, hükümetlerin "çoğunluğun kararlarına kesinlikle boyun eğmesi gerektiğini" belirtmişti. O zamanlar Birleşik Devletler'de ve Avrupa'da, sonunda endüstrileşmiş kitle toplumunu ortaya koya-

çak olan o uzun süreç daha yeni başlıyordu. Çoğunluğun gücü kavramı, bu toplumların ihtiyaçlarına kesinlikle cevap veriyordu.

Daha önce de gördüğümüz gibi, günümüzde artık endüstrileşmeyi geride bırakıyoruz. Toplumda kitleselliğin giderek azaldığı bu dönemde, çoğunluk sağlamak, bir koalisyon kurmak her geçen gün zorlaşıyor ve bazı durumlarda imkansız hale geliyor. İtalya'nın altı, Hollanda'nın beş ay hükümete kalmasının nedeni budur. Siyaset bilimcisi Walter Dean Burnham şöyle diyor: "Birleşik Devletler'de bugün herhangi bir konuda olumlu şekilde çalışabilecek bir çoğunluk göremiyorum."

Geçerliliklerini kendilerine kazandırdığı için, İkinci Dalga seçkinleri daima çoğunluk adına konuştuklarını söylerlerdi. Birleşik Devletler, halkın devletiydi, halk için çalışan bir devletti ve halk tarafından yönetiliyordu. Sovyet Komünist Partisi, "işçi sınıfı" adına konuşuyordu. Nixon, Birleşik Devletler'de "sessiz çoğunluk" adına hareket ettiğini söylüyordu. Yine bugün, Birleşik Devletler'de "çağdaş muhafazakarlar," yeni sesi çıkmaya başlayan azınlıkların – zenciler, feministler, Meksikalılar – isteklerine direnirken, orta yolu izleyen büyük çoğunluk adına konuştuklarını öne sürüyorlar.

Birleşik Devletler'in kuzeydoğusundaki üniversitelerde ve Washington'da merkezlenen bu akademisyen kesim, büyük çoğunluk deyince hepsi birbirine benzeyen, yarı cahil, mavi tulumlu, kafası pek çalışmayan – mekanizasyonla uyuşturulduğu için – insanlardan oluşan bir kitle düşünüyor olmalı. Ama bu insanlar, uzaktan bakan akademisyenlerin ve politikacıların sandığından çok daha fazla çeşitlilik gösteriyorlar. Bu grup içinde bir "ortak görüş" bulmak, en azından diğer kesimlerde olduğu kadar zor. Bu yeni muhafazakarlar, azınlıklara ters gelen politikalarını hayali bir çoğunluk iddiasıyla gizlemeye çalışıyor da olabilirler.

Politik yelpazenin diğer ucunda, yine aynı durumu görüyoruz. Batı Avrupa ülkelerinde komünist partiler, işçi kitleleri adına

konuştuklarını söylüyorlar. Ama endüstri kitlesellikten uzaklaşırken, Marks'ın temel prensipleri de geçerliliklerini kaybediyorlar. Etkilerini yeni hissettirmeye başlayan Üçüncü Dalga uygarlığında, kitleler ve sınıflar eski önemlerini kaybetmiş durumdadır.

Bir-ikisinin birleşerek çoğunluğu sağladığı katmanlardan oluşan bir toplum yerine, çok ender olarak yüzde elli bire varan bir çoğunluk oluşturacak şekilde sürekli birleşip ayrılan, çoğu geçici olan binlerce azınlık grubunun oluşturduğu bir toplumla karşı karşıyayız. Bu açıdan, Üçüncü Dalga'nın gelişi, mevcut devletlerin çoğunun geçerliliğini kaybetmesi anlamına geliyor.

Üçüncü Dalga, genellikle iktidarla sosyal adalet arasında kurmaya çalıştığımız bütün ilişkileri de çürütüyor. Birçok konuda olduğu gibi, burada da her şeyin ters döndüğünü görüyoruz. İkinci Dalga uygarlığı süresince, iktidar peşinde koşanların verdiği kavgalar daima insancıl ve özgürlükçü bir karakter sergilemişti. Endüstrileşme yolunda ilerlemeyi sürdüren ülkelerde durum hâlâ bu. İkinci Dalga toplumlarında, çoğunluğun gücü yoksullara biraz daha şans tanınmasını sağlıyordu, çünkü zaten yoksullar çoğunlukta idi.

Bugün, Üçüncü Dalga'nın yayılmaya başladığı toplumlarda, bunun tamamen tersi geçerli. Gerçekten yoksul olanlar artık çoğunluğu oluşturmuyor; birçok ülkede onlar da azınlığı temsil ediyor. Ekonomik alanda beklenmedik bir gelişme yaşanmadığı takdirde, bu durum da değişmeyecektir.

Dolayısıyla, Üçüncü Dalga'ya doğru giden toplumlarda, çoğunluk gücü artık geçerliliği sağlamak açısından yetersiz kalıyor ve aynı zamanda, insancılığı ve demokrasiyi sağlamak açısından da temelden yanlış biçimleniyor.

İkinci Dalga ideologları, kitlesel toplumun bu şekilde dağılması karşısında daima ağlayıp sızlanmışlardır. Bu çeşitlenmeyi insanlığın gelişimi için önemli bir fırsat olarak görecekları yerde, "bölücülük," "ayrımcılık" diye ayağa kalkıyorlar. Bunun nedeni

olarak, azınlıkların giderek “bencilleşmesi”ni gösteriyorlar. Bu tutum, nedenle sonucu birbirine karıştırmaktan başka bir şey değildir. Azınlıkların giderek militan bir tavır sergilemeleri, aniden bencilleşmiş olmalarından kaynaklanmıyor. Asıl neden, bugüne kadar gördüklerimizden çok daha çeşitli, renkli ve açık bir topluma ihtiyaç duyan yeni üretim sistemidir.

Aslında bu gerçek son derece anlamlıdır. Örneğin, Ruslar yeni çeşitliliği önlemeye ve bu çeşitlilikle birlikte gelen politik çoğulculuğu yok etmeye çalıştıklarında, üretim araçlarına zincir vuruyor, toplumun ekonomik ve teknolojik gelişimini yavaşlatıyorlar. Komünist dünyasının dışında kalanlarımız, aynı şekilde bir seçim zorunluluğuyla karşılaşılıyor: İkinci Dalga’ya özgü politik kurumları korumak için bu çeşitlenmeye karşı koymak mı, yoksa çeşitlenmeyi kabul ederek söz konusu kurumları gerekli değişimlere tabi tutmak mı?

Birinci yol, ancak totaliter rejimlerde geçerli olabilir ve sonucu, ekonomide ve kültürde tam bir çürüme olacaktır. İkincisi, bizi toplumsal evrime ve 21. yüzyılın azınlığa dayalı demokrasisine götürür.

Demokrasiyi Üçüncü Dalga ölçülerine göre kurabilmek için, çeşitliliğin artmasının toplumda gerilimlere, çok çeşitli çatışmalara yol açar şeklindeki korkutucu ve yanlış inancı bir kenara atmak zorundayız. Gerçek şu ki bunun tam tersi geçerlidir. Toplumda çekişme sadece kaçınılmaz değil, aynı zamanda da gereklidir. Eğer yüz kişi aynı altın tacı isterse, sonunda kavga etmek zorunda kalabilirler. Ama bu yüz kişiden her biri başka bir yere yönelirse, aralarında işbirliğinin, alışverişin ve yakın ilişkilerin sürmesi kolaylaşır. Yeterli toplumsal düzenlemeler olursa, çeşitlilik güvenli ve yerleşmiş bir uygarlığı destekleyecektir.

Bugün yeterince etkili politik kurumlarımız olmadığı için, azınlıklar arasında çekişmeler şiddetli çatışmalara dönüşebiliyor.

Bu kurumların eksikliği, azınlıkları inatçılığa sürüklüyor ve çoğunluğun sağlanması hayal olmaktan öteye geçemiyor.

Kitleselliğe yer vermeyen bir uygarlığın doğumu, çoğunluk gücünün ve tercihleri ifade etmek için kullanılan oy yönteminin geleceğiyle ilgili huzur bozucu birçok sorunun kendini göstermesine neden olur. Gelecekte bir gün tarihçiler oy yöntemlerine ve çoğunluk sağlama çabalarına baktıklarında, bunları haberleşme alanında gelişmemiş ilkel toplumların başvurduğu tarih öncesi yöntemler olarak görebilirler. Bu tehlikeli modern dünyada iktidarı tek bir kişiye bırakamayacağımız gibi, çoğunluk sisteminin sağladığı o zayıf halk etkisini de artık üzerimizden atmak zorundayız. Küçük bir azınlığa ise, diğer tüm azınlıkları kontrol ve baskı altına almaya yetecek bir gücü asla veremeyiz.

Amacı azınlık demokrasisi olan yeni tutumlar gerekiyor. Zorla ya da oy hakkını kısıtlayarak, halka sezdirmeden davaları birbirine karıştırarak, seçim oyunlarına başvurup uydurma çoğunluklar yaratarak ve bunlarla farkları gizlemeye çalışarak iktidarı elinde tutmak isteyen politikacılar yerine, her şeyi bütün açıklığıyla ortaya koymaktan çekinmeyen, çoğulculuğa önem veren devlet adamlarına ihtiyacımız var. Kısacası, bütün sistemi, çeşitli azınlıkların oynayacakları rolleri güçlendirirken çoğunluk sağlanmasını da kolaylaştıracak şekilde değiştirmemiz gerekiyor.

Bunun için, işe demokrasinin simgesi olan oy sandığından başlamak ve politik yapıda köklü değişiklikler yapmak zorundayız.

İkinci Dalga toplumlarında, kamuoyunu belirlemek için oy kullanma, yönetici seçkin sınıf için önemli bir bilgi kaynağıydı. Şartlar o ya da bu nedenle çoğunluğun gözünde kabul görmediğinde, seçkinler parti veya politikalarını değiştirebiliyor ya da başka göz boyamalara yönelebiliyordu.

Dünün kitlesel toplumunda bile, yüzde 51 prensibi sadece niceliğe dayanan bir araçtı. Çoğunluk görüşünü belirlemek için oy kullanmak, bize insanların görüşlerinin ne kadar tutarlı ve doğru olduğu konusunda herhangi bir bilgi vermez. Herhangi bir zamanda kaç kişinin neyi istediğini gösterse bile, ne kadar çok istediğini gösteremez. Hepsinden öte, istedikleri şeye karşılık olarak neyi kabul edebileceklerini de bilemeyiz; bu ise, çok sayıda azınlık gruptan oluşan bir toplumda çok önemlidir.

Bir azınlık kendini tehdit altında hissettiğinde, herhangi bir konuya ölüm-kalım meselesi gibi yaklaştığında, görüşlerinin sıradan ağırlıktan fazlasına sahip olup olmadığını da bilemeyiz.

Bir kitlesel toplumda, çoğunluk hâkimiyetinin bu iyi bilinen zayıflıkları hoş karşılanabiliyordu, çünkü diğer birçok şey arasında, azınlıklar genellikle sistemi bozacak stratejik güçten yoksundu. Günümüzde haberleşme sistemleri bu kadar ilerlemişken – ve hepimiz azınlık grupların üyeleri haline gelmişken – bu artık doğru değil.

Kitlesellikten uzaklaşan bir Üçüncü Dalga toplumunda, bilgi toplama kanalları eskisi kadar ilkel değildir. Dolayısıyla, oy kullanma yöntemlerini ve sandıkları, çok daha farklı şekillerde kullanmak zorundayız.

Basit bir şekilde “evet-hayır” oylarına yönelmek yerine, şu tür sorularla potansiyel alternatifleri değerlendirebilmemiz gerekir: “Kürtaj konusunda tutumumdan vazgeçersem, savunma harcamaları veya nükleer güç konusundaki tutumunuzdan vazgeçecek misiniz?” veya “Gelecek yıl kişisel gelirimden küçük bir payı daha vergi olarak ayırmayı kabul edersem, karşılığında bana ne önereceksiniz?”

Şu anda yönelmiş olduğumuz dünyada, böylesine güçlü iletişim teknolojileri varken, insanların sandık başına gitmeden bile görüşlerini belirtebilmeleri için çok çeşitli yollar ve imkanlar var.

Ayrıca, birazdan göreceğimiz gibi, bu politik karar verme süreçlerinin yerini alabilecek başka kanallar da var.

Azınlık karşıtı taraflılıkları ortanda kaldırmak için, oy kullanma kanunlarımızı da biraz daha esnetmek zorundayız. Bunu yapmanın çok çeşitli yolları var. Oldukça geleneksel bir yöntem, kümülatif oylamanın bir alternatifini benimsemek olabilir; bugün bazı şirketlerin azınlıktaki hissedarlarının haklarını korumak için kullandıkları yöntemler gibi. Bu tür yöntemler, seçmenlerin sadece tercihlerini değil, yoğunluklarını ve seçenek sıralamalarını da ifade etmelerine izin verir.

Kitlesel hareketlerin ve kitlesel kampanyaların hâkim olduğu bir dünya için tasarlanmış eski parti yapılarımızı da kaldırıp atmak ve azınlıkların değişen şartlarına uyum sağlayabilecek yeni modül partiler geliştirmek zorundayız; bu partiler, istendiği anda sisteme katılıp çıkarılabilmelidir.

İşleri ülkeler arasında değil, ülkelerdeki azınlıklar arasında aracılık yapmak olan “diplomatlar” yetiştirmemiz gerekiyor. Azınlıkların daha çabuk ve kolay bir şekilde ittifaklar oluşturup bozmasına yardımcı olacak şekilde, yarı politik kurumlar – mesleki, etnik, cinsel, bölgesel, eğlence temelli veya dinsel – yaratmalıyız.

Örneğin, farklı azınlıkların, ticaret sorunlarını bir araya getirmeleri, anlaşma pazarlıklarına oturmaları ve anlaşmazlıkları çözümlemeleri için belki rasgele bir düzenle bir araya gelebilecekleri platformları oluşturmalıyız. Doktorlar, motosikletliler, bilgisayar programcıları, hayvan severler, Mahşer Günü taraftarları bir araya gelirlerse, belli sorunların çözülmesi için yardım alırlarsa, şaşırtıcı ve yapıcı ittifaklar oluşabilir.

En azından, farklılıkların düzenli olarak ortaya konabilmesi ve yıkıcı yöntemlere gerek kalmadan incelenebilmesi gerekir. Bu tür önlemler elbette ki çatışmaları tamamen ortadan kaldıramaz. Ama sosyal ve politik çekişmeleri daha zekice, potansiyel açıdan

daha yapıcı bir seviyeye yükseltebilir; özellikle de uzun vadeli hedeflerin belirlenmesi açısından.

Bugün bu konuların son derece karmaşık olması, pazarlık noktalarında çok daha fazla çeşitlilik sağlıyor aslında. Ama politik sistem bu avantajı kullanacak şekilde yapılanmamış değil. Potansiyel ittifaklar ve anlaşmalar fark edilmiyor; dolayısıyla, gruplar arasında gerilim giderek ve gereksiz bir şekilde artıyor.

Son olarak, azınlıkları kendi meseleleriyle kendi başlarına ilgilenmeye ve uzun vadeli hedefler belirlemeye daha fazla teşvik edebiliriz. Örneğin, belli bir semtte yaşayan insanlara, devletin gözetimi altında kendi gençlik mahkemelerini kurmalarına, kendi gençlerini kendilerinin disipline etmesine yardım edebiliriz. Bu tür kurumlar birlik ve kimlik ruhunu güçlendireceği gibi, kanun ve düzene de katkıda bulunacak ve devletin üzerindeki aşırı yükü belli bir ölçüde hafifletecektir.

Yine de, bu tür reformcu önlemlerin ötesine geçmek zorunda kalabiliriz. Azınlıkların temsilciliğini kitlesellikten uzaklaşmış bir toplum için tasarlanmış bir politik sistemde güçlendirmek için, en azından bazı yetkililerimizi eski yöntemle seçmek zorunda kalabiliriz: Kura çekerek! Bazı kişiler, yasama veya parlamento üyelerini, bugün jüri veya ordu üyelerini seçtiğimiz gibi seçmemizi öneriyor.

Hawaii Üniversitesi'nde hukuk ve siyasal bilimler profesörü olan Theodore Becker, şöyle soruyor: "Neden önemli ölüm-kalım kararları jürilerde hizmet ederken insanlar tarafından verilebilirken, çocuk bakım merkezlerine ve savunma harcamalarına ne kadar para ayrılabilceği gibi konular 'temsilcilere' bırakılıyor?"

Mevcut politik düzenlemelerin azınlıkları sistematik bir şekilde gölgede bıraktığını belirten Becker, beyaz olmayan azınlıklar Amerikan nüfusunun yüzde 20'sini oluştururken, 1976 itibarıyla Temsilciler Kurulu'nda sadece yüzde 4'lük ve Senato'da

sadece yüzde 1'lik yer kapladıklarını söylüyor. Nüfusun yüzde 50'sinden fazlasını oluşturan kadınlar, Temsilciler Kurulu'nda sadece yüzde 4'lük yere sahipken, Senato'da hiç temsilcileri yok. Yoksullar, gençler, zeki ama eğitimsiz insanlar ve diğer birçok grup, benzer şekilde dezavantajlı durumda. Bu durum sadece Birleşik Devletler için de geçerli değil. Bundestag'da koltukların sadece yüzde 7'si kadınların elinde ve benzer taraflılıklar diğer birçok hükümette de gözlemleniyor.

Becker şöyle devam ediyor: "Amerikan Kongresi'nin yüzde 50 ila 60'ı, gerektiğinde insanların orduya seçildikleri gibi seçilmelidir." Başlangıçta bu öneri çok şaşırtıcı gelebilir; özellikle de rasgele seçilmiş temsilcilerin bugünkü sistemde bulunanlardan daha iyi veya daha kötü iş çıkarıp çıkarmayacağı konusunu ciddi şekilde düşündüğümüz zaman.

Bir an için özgür düşünmek için kendimize izin verirsek, başka birçok şaşırtıcı alternatif bulabiliriz. Gerçekten de, bugün temsilcilerimizi seçmek için çok daha çeşitli ve etkili araçlara sahibiz. Çok daha yenilikçi bir kongre veya parlamento bile kurabiliriz; üstelik bunu gelenekleri çok fazla bozmadan da yapabiliriz.

Bilgisayarları, ileri telekomünikasyon sistemlerini ve oy yöntemlerini kullanarak, sadece halk içinden rasgele seçim yapmayı değil, bu konularda halkı günbegün ve hatta dakikası dakikasına bilgilendirmeyi de başarabiliriz. Bir kanun gerektiğinde, tamamen geleneksel şekilde seçilmiş temsilciler hemen toplanarak görüşme yapabilirler.

Ama karar zamanı geldiğinde, seçilmiş temsilciler sadece oyların yüzde 50'sini sunarken, rasgele seçilmiş temsilciler de – başkentte değil, coğrafi olarak evlerinde veya ofislerinde farklı yerlere dağılmış halde – geri kalan yüzde 50'yi sunabilirler. Böyle bir sistem sadece daha temsilci bir yöntem sunmakla kalmaz,

aynı zamanda özel çıkar gruplarına ve lobicilere de önemli bir darbe indirir. Bu tür gruplar, sadece birkaç seçilmiş yetkiliyle değil, halkla lobi yapmak zorunda kalırlar.

Yeni iletişim teknolojilerinin sunduğu alternatifler son derece sıra dışı ve neredeyse sonsuz. Mevcut kurumlarımızın ve kanunlarımızın eski moda olduğunu anladığımızda ve yeni alternatifleri değerlendirmeye başladığımızda, daha önce mümkün olmayan her türde nefes kesici politik seçenek aniden önümüzde serilebilir. Yirmi birinci yüzyıla hükmedecek toplumları yaratacaksak, en azından yirminci yüzyılda yaratılan teknolojileri ve kavramsal araçları dikkate almak zorundayız.

Burada önemli olan şey, bu öneriler değil. Üzerinde birlikte çalışarak, hiç şüphesiz çok daha iyi, uygulaması çok daha kolay, tasarımı çok daha basit fikirler geliştirebiliriz. Burada önemli olan, yolculuk yapmayı seçeceğimiz genel yoldur. Günümüzde seslerini duyurmaya başlayan azınlıkları bastırma konusunda sonunda kaybedeceğimizi bildiğimiz bir savaşı sürdürmek ve yeni çeşitliliği destekleyecek şekilde politik sistemlerimizi yeniden yapılandırmak, bizim yapacağımız bir tercihtir. İkinci Dalga politika sistemlerinin ilkel araçlarını kullanmaya devam edebilir veya yarının azınlık temelli demokrasisi için yeni ve duyarlı araçlar geliştirebiliriz.

Üçüncü Dalga, İkinci Dalga toplumlarını kitesellikten uzaklaştırırken, bu seçimi yapmamızı sağlayan şey de yeni kendini belli eden baskılar olacaktır. Politika, Birinci Dalga boyunca “çoğunluğa aldırmama” ve İkinci Dalga boyunca “çoğunluk” tutumlarını izlediyse, yarın da muhtemelen “asgari düzeyde çoğunlukçu” tutum izleyecektir; diğer bir deyişle, azınlıkçı ve çoğunlukçu tutumun bir karışımı!

YARI DOĞRUDAN DEMOKRASİ

Yarının politik sistemlerinin ikinci inşa temeli, “yarı doğrudan demokrasi” prensibi olmalıdır; temsilcilerden uzaklaşıp, insanların kendilerini temsil etmeleri sistemine yönelmek. Bu ikisinin bileşimi, yarı doğrudan demokrasi olarak adlandırılabilir.

Daha önce gördüğümüz gibi, fikir birliğinin çöküşü, temsilcilik kavramını da saptırıyor. Seçmenler arasında fikir birliği olmadığına, temsilci gerçekte kimi temsil edebilir? Aynı zamanda, yasama uzmanlarının da giderek artan bir şekilde personel desteğine ve dışarıdaki uzmanlara dayanmaları gerekecektir. İngiliz Parlamento üyelerinin, özellikle Whitehall bürokrasisi açısından zayıf oldukları biliniyor, çünkü yeterince personel desteği alamadıkları için, gücü Parlamento’dan seçilmemiş kişilerin oluşturduğu sivil hizmetlere kaydırıyorlar.

Birleşik Devletler Kongresi, yöneticiler bürokrasisinin etkisini dengeleme çabasıyla, kendi bürokrasisini yarattı; Kongre Bütçe Ofisi, Teknoloji Değerlendirme Ofisi ve diğer gerekli birimler. Dolayısıyla, kongre personelinin sayısı son on yıl içinde 10,700’den 18,400’e çıktı. Ama bu sadece sorunun odağını değiştirdi. Seçilmiş temsilcilerimiz, karar vermeleri gereken konularda giderek daha az bilgi sahibi oluyorlar ve başkalarının yargılarına güvenmek zorunda kalıyorlar. Temsilci artık kendini bile temsil edemiyor.

Daha temelde, parlamentolar, kongreler veya meclisler, teoride, rakip azınlıkların taleplerinin karşılanabileceği yerler olarak kurulmuştu. “Temsilciler” onların adına konuşarak kendi aralarında anlaşmalar yapabiliyordu. Ama bugün iyice eskimiş politika araçlarıyla, hiçbir yasama uzmanı kaç grubu temsil ettiğini bile bilemiyor. Amerikan Kongresi veya Alman Bundestag giderek yüklenirken, durum daha da kötüleşiyor.

Bu durum, tek konulu politika baskı gruplarının neden böylesine uzlaşmaz hale geldiğini açıklıyor. Kongre veya yasama uz-

manları aracılığıyla haklarını alamayacaklarını anladıklarında, talepleri uzlaşmaz hale geliyor. Dolayısıyla, temsilciler hükümeti teorisi de çöküyor.

Pazarlıkların çökmesi, kararların gecikmesi veya etkisiz kalması, temsilci kurumların giderek kötüleşen felç durumu, uzun vadede birçok kararın gerçekte temsilci olmayan kişiler tarafından verilmesi anlamına geliyor. Eğer seçtiğimiz temsilciler bizim adımıza konuşamıyorsa, bunu kendimiz yapmamız gerekir. Çıkarıcıları kanunlar bizim ihtiyaçlarımızdan giderek uzaklaşıyor veya yetersiz kalıyorsa, kendi kanunlarımızı üretmek zorunda kalırız. Ama bunun için yeni kurumlara ve yeni teknolojilere de ihtiyacımız var.

Günümüz temel temsilcilik kurumlarını icat etmiş olan İkinci Dalga devrimcileri, temsilci demokrasiyi ilgilendirecek olasılıkların da farkındaydılar. 1793'deki Fransız Devrimi'nin anayasasında, doğrudan, "kendin yap" tarzında bir demokrasinin izleri görülüyordu. Amerikalı devrimciler, New England belediye binalarında neler olup bittiğini çok iyi biliyorlardı. Avrupa'da, Marks ve takipçileri, kanunların yaratılmasında ve uygulanmasında vatandaşların daha çok katılımını sağlamak amacıyla sık sık Paris söyleşilerinden yararlandılar. Ama doğrudan demokrasinin kusurları ve sınırlamaları da iyi biliniyordu.

Birleşik Devletler'de Ulusal Plebisit için teklif hazırlayan McCauley, Rood ve Johnson, şöyle diyorlar: "Bu tür bir yeniliğe karşı *The Federalist*'te iki itiraz vardı. Birincisi, doğrudan demokrasi geçici ve duygusal kamu tepkilerine yönelik hiçbir kontrol veya gecikme imkanı tanımıyordu. İkincisi, o günün iletişim araçları, mekanikleri kaldırmaya müsait değildi."

Bunlar, haklı sorunlardı. Örneğin, 1960'larm ortalarında öfkeli bir Amerikan haklı, Hanoi'nin bombalanması konusunda nasıl karar verirdi? Baader-Meinhof teröristlerine öfkelenen Batı Alman halkı, "sempatizanlar" için kamplar kurulması teklifine

nasıl bakardı? René Lévesque iktidara geldikten sonra Kanadalıların Quebec'te bir plebisit düzenlemesi gerekseydi, ne olurdu? Seçilmiş temsilcilerin, halktan daha bilinçli ve daha az duygusal olması gerekir.

Ne var ki aşırı duygusal halk tepkileri sorunu, çok çeşitli şekillerde çözümlenebilir; örneğin, önemli kararlar verildikten sonra uygulamaya geçilmeden önce referanduma gidilerek veya diğer doğrudan demokrasi biçimleri oluşturularak, ikinci bir oy-lama için sakinleşme süresi tanınabilir.

1970'lerin ortalarında İsveç'te gerçekleştirilen bir program – devlet, bir ulusal enerji politikası belirlenmesi gerektiğinde halkın da katılmasını istemişti – oldukça yaratıcı bir yaklaşım sergiledi. Çoğu vatandaşın çeşitli enerji seçenekleri konusunda yeterli teknik bilgiye sahip olmadığına farkında olan yetkililer, enerji konusunda on saatlik bir eğitim programı oluşturdular ve devlete resmi tavsiyelerde bulunmak üzere tüm İsveç halkını katılmaya davet ettiler.

Aynı dönemde, ticaret sendikaları, yetişkin eğitim merkezleri ve politik yelpazenin diğer ucundaki partiler, kendi on saatlik programlarını oluşturdular. 10,000 kadar İsveçlinin katılması beklenmişti ama evlerde ve halk eğitim merkezlerinde düzenlenen tartışmalara katılmak için yaklaşık 80,000 kişi koştu; Amerikan nüfusu düşünüldüğünde, Birleşik Devletler'de böyle bir oranın karşılığı yaklaşık 2,000,000 kişi olurdu.

Diğer itiraz da cevaplanabilir. Eski iletişim sınırlamaları artık ortadan kalktığına, iletim teknolojilerinde ciddi ilerlemeler gerçekleştiğine göre, vatandaşların politik kararlara doğrudan katılması konusunda çok çeşitli yöntemler üretilebilir.

Bir süre önce, Columbus, Ohio'daki Qube kablolu televizyon sisteminde tarihi bir olaya tanık oldum. Çift taraflı iletişim kanalını kullanarak, Columbus'un küçük bir semtindeki vatandaşlar, yerel planlama komisyonunun bir politik toplantısına

elektronik bağlantıyla katılabiliyordu. Çok çeşitli konularda ki oylarını, evlerinin oturma odasındaki bir düğmeye basarak anında belirtebiliyorlardı. Ayrıca, canlı yayma bağlanıp tartışmalara katılabiliyorlardı. Yine düğmeye basarak, yetkililere gündemdeki bir sonraki maddeye ne zaman geçebileceklerini bile işaret edebiliyorlardı.

Bu, yarının doğrudan demokrasi potansiyeli için sadece ilk ve en ilkel işarettir. İleri teknoloji bilgisayarlar, uydular, telefonlar, kablolu araçlar, oy teknikleri ve diğer türde araçlar kullanarak, eğitilmiş bir vatandaş, tarihte ilk kez birçok politik konuda kendi kararını vermeye başlayabilir.

Konu, doğrudan demokrasiye karşı dolaylı demokrasi, kendini temsil etmeye karşı başkalarının temsilciliğine izin verme meselesi değil. İki sistemin de avantajları var ve ikisinin yeni bir yarı doğrudan sistemde birleştirilmesi mümkün.

Örneğin, nükleer güç geliştirme gibi tartışmalı konularda referandum yapabiliriz; California ve Avusturya bunu çoktan yaptı bile. Ama nihai kararı doğrudan seçmenlere bırakmak yerin, tartışmalar ve nihai kararlar için hâlâ bir temsilci organı – Kongre gibi – kullanabiliriz.

Eğer halk nükleer güç tarafında oy kullanırsa, oylar Kongre'deki nükleer güç taraftarı temsilcilere aktarılabilir. Kamu tepkisinin gücüne dayanarak, Kongre'nin kendisine otomatik olarak yüzde 10 ila 25 "avantaj" kazandırabilirler. Bu şekilde, vatandaşların isteği tamamen otomatik bir şekilde uygulanmaz; bunun yerine, belli bir ağırlık kazandırır. Bu, yukarıda belirttiğimiz Ulusal Plebisit teklifinin bir çeşitlemesidir.

Doğrudan ve dolaylı demokrasiyi birleştirmek için daha çok çeşitli yöntemler geliştirilebilir. Şimdilerde, Kongre üyeleri ve çoğu diğer parlamento veya meclis üyeleri, kendi komitelerini kuruyorlar. Vatandaşların yasama uzmanlarını son derece tartışmalı bir konuyu ele almaya zorlaması mümkün değil. Ama halkın

önemli olduğunu düşündüğü konuların ele alınmasını sağlamak için temsilcilere yol gösterilemez mi?

Burada asıl konuyu tekrar vurgulayalım: Artık yıkılma noktasına gelmiş ve temsilcilik görevini yeterince gerçekleştigiine çok az kişinin inandığı bir sistemi daha açık ve demokratik hale getirmek için güçlü yollar var. Ama bunun için, son 300 yıldır alıştığımız yöntemlerden uzaklaşmak, geleneksel düşünce kalıplarının dışına çıkmak zorundayız. Artık sorunlarımızı İkinci Dalga'nın enkaz halindeki yapılarıyla, ideolojileriyle veya modelleriyle çözemeyiz.

Elbette ki bu tekliflerin geniş çapta uygulamaya konmasından önce, yerel olarak denenmeleri gerekiyor. Ama o ya da bu öneri hakkında ne hissederseniz hissedelim, demokrasiyi yönlendirmek konusundaki eski itirazlar, temsilci demokrasiye yönelen itirazların güçlendiği bir dönemde zayıflıyor. Bazıları için tehlikeli veya tuhaf gibi görünse de, yarı doğrudan demokrasi, gelecek için yeni ve işe yarar kurumlar oluşturmamıza yardım edebilecek, mantıklı bir prensiptir.

KARAR DAĞILIMI

Sistemi azınlık gücüne daha açık hale getirmek ve vatandaşların kendi yönetimlerinde daha doğrudan bir rol almasına izin vermek, gerekli olmakla birlikte, yolun sadece yarısıdır. Yarının politikası için üçüncü önemli prensip, karar tıkanıklıklarını çözmek ve kararları ait oldukları yere döndürmektir. Bu, liderleri yeniden belirlemek değil, politik felçleri ortadan kaldırmak anlamına gelir. Ben buna "karar dağılımı" diyorum.

Bazı sorunlar, yerel seviyede çözülemez. Bazıları ise, ulusal seviyede çözümsüzdür. Bazıları aynı anda birkaç seviyede birden eylemi gerektirir. Dahası, bir sorunu çözmenin yeri sabit kalmıyor; zaman içinde değişiyor.

Günümüzdeki aşırı kurumsal yüklemekten kaynaklanan karar tıkanıklığını çözmek için, kararları bölmek ve doğru yerlere oturtmamız gerekir; daha yaygın şekilde paylaşmak ve sorunların gerektirdiği karar verme noktalarını değiştirmek.

Günümüzde politik düzenlemeler bu prensibe belirgin şekilde karşı çıkıyor. Sorunlar değişiyor ama karar gücü değişmiyor. Dolayısıyla, çok fazla sorun hâlâ odaklanmış halde ve kurumsal yapı, ulusal seviyede son derece karmaşık boyutta. Buna karşılık, gerekli yapılar son derece geri kalmış. Ayrıca, çok az karar ulus altı seviyeye - yani bölgelere, eyaletlere veya coğrafi olarak dağıtık sosyal gruplasmalara - bırakılıyor.

Ulusal hükümetlerin boğuştuğu sorunların birçoğu, daha önce gördüğümüz gibi, kavrayışlarının çok ötesine geçiyor; yani herhangi bir bireysel hükümeti aşıyor. Dolayısıyla, daha güçlü uluslararası sistemlere ihtiyacımız var. Örneğin, çoktan uluslararası hale gelmiş şirket meselelerini - o kadar ki artık neredeyse bir ulus devleti kadar büyümüş - ulusal kanunlarla çözmek mümkün değildir. Şirketlerin küresel çapta sorumlu olacağı yeni uluslararası yasama organlarına ihtiyacımız var.

Örneğin, ahlaksızlık konusu. Ülke dışına satış yapan Amerikan şirketleri, Birleşik Devletler'in rüşvet karşıtı kanunlarına karşı çıkıyorlar, çünkü başka devletler, üreticilerin yabancı müşterilere rüşvet vermesine olanak tanıyor. Aynı şekilde, çevreye karşı sorumlu davranan çokuluslu şirketler, diğer firmaların haksız rekabetiyle karşılaşılıyor, çünkü uluslararası seviyede bu konu ele alınamıyor.

Uluslararası gıda depolarına ve felaket kurtarma organizasyonlarına ihtiyacımız var. Yaklaşan hasat sorunları konusunda önceden uyaracak, belli kaynaklardaki keyfe keder fiyat oynamalarını engelleyecek ve silah ticaretini kontrol altına alacak yeni küresel kurumlar gerekiyor.

Kontrolenden çıkmış para birimlerini denetlemek için daha iyi ajanslar kurmalıyız. IMF, Dünya Bankası, COMECON, NATO ve diğer benzeri kurumlara alternatifler kurulmalı. Teknolojinin avantajlarını yaymak ve yan etkilerini sınırlamak için yeni kurumlar geliştirmeliyiz. Dış uzay ve okyanuslardaki araştırmalar için güçlü uluslararası kurumların kurulmasını hızlandırmalıyız. Birleşmiş Milletler'i tepeden tırnağa yenilemeliyiz.

Uluslararası seviyede, 300 yıl önce endüstri devrimi başladığında olduğu kadar ilkel durumdayız. Bazı kararları ulus devletlerin daha yukarı taşımakla, sadece en patlayıcı sorunların birçoğunun bulunduğu seviyeye yükselmekle kalmaz, aynı zamanda aşırı yüklenmiş merkezin – ulus devletinin – karar yükünü de hafifletiriz. Karar dağılımı şarttır.

Ama kararların seviyesini yükseltmek, işin sadece yarısıdır. Aynı zamanda, merkezden aşağı bazı karar dağılımları da yapmamız gerekir.

Konu bir kez daha “ya hep ya hiç” değil. Merkezileşmeye karşı merkezilikten uzaklaşmayı – veya tersini – savunmuyoruz. Buradaki asıl konu, yeni bilgi akış sistemlerinin hareketsiz hale getirdiği aşırı merkezileşme yöneliminden uzaklaşmaktır.

Politik açıdan merkezilikten uzaklaşmak, demokrasiyi garantilemez; kötü niyetli yerel tiranlıklar da söz konusudur. Yerel politikalar, genellikle ulusal politikalardan daha yozlaşmış durumda. Dahası, merkezilikten uzaklaşma görüntüsü altında gerçekleştirilen eylemler, aslında merkezileşme taraftarlarının işine yarıyor.

Yine de, merkezi güç belirgin bir şekilde azaltılmadığı sürece, birçok devlet yapısında verimi yeniden sağlamak ve artırmak mümkün değildir. Karar yükünü dağıtmamız ve belirgin bir bölümünü aşağı doğru kaydırmamız gerekir.

Bunun nedeni, bazı romantik anarşistlerin “köy demokrasisi”ni canlandırmayı veya öfkeli vergi mükelleflerinin

yoksullara uygulanan sağlık ve refah hizmetlerini azaltmayı istemesi değildir. Asıl neden, herhangi bir politik yapının bu kadar çok bilginin altında ezilmesi, karar niteliğinde ve niceliğinde belli sınırlamalara sahip olması ve karar patlamasının artık hükümetleri kırılma noktasına getirmesidir.

Dahası, hükümet kurumları, ekonomi altyapısı, bilgi sistemi ve uygarlığın diğer özellikleri içinde işbirliği yapmalıdır. Bugün – geleneksel ekonomistler tarafından pek fark edilmese de – üretim ve ekonomik faaliyet açısından temel seviyede bir merkezilikten uzaklaşma gözlemliyoruz. Gerçekten de, temel birimin artık ulusal ekonomi olmaması bile mümkündür.

Burada gördüğümüz şey, daha önce de vurguladığımız gibi, çok büyük, giderek birleşik hale gelen bölgesel alt ekonomilerin, ulusal ekonomideki yükselişidir. Alt ekonomilerin birbirlerinden farklı olması gibi, yarattıkları sorunlar da birbirlerinden farklıdır. Biri işsizlik sorunuyla boğuşurken, diğeri aşırı sayıda iş sahası sorunuyla karşılaşabilir.

Washington, Paris veya Bonn'da yaratılan ekonomi politikaları, alt ekonomiler üzerinde tamamen farklı etkiler yapıyor. Aynı ulusal ekonomi politikası bir bölgeye veya endüstriye yarar sağlarken, aynı ülkede bir başkasına zarar veriyor. Bu nedenle, ekonomi politikası yapımının büyük bölümü, merkezilikten uzaklaştırılmalıdır.

Şirket seviyesinde, sadece dahili merkezilikten uzaklaşma çabalarıyla karşılaşmıyoruz, aynı zamanda coğrafi bir merkezilikten uzaklaşma da gözlemliyoruz. *Business Week* şöyle belirtiyor: "Giderek daha fazla şirket ülkenin daha az ulaşılabilir yerlerinde tesisler ve ofisler kurarken, Birleşik Devletler ekonomisinde coğrafya değişiyor."

Bütün bunlar, en azından kısmen, toplumdaki bilgi akışındaki değişimi yansıtıyor. Daha önce belirttiğimiz gibi, iletişim araç-

larının merkezilikten uzaklaşmasına tanık oluyoruz. Haberleşme sistemleri de bu akımı izliyor.

Bir toplum ekonomik faaliyetlerinde, iletişim araçlarında ve diğer birçok önemli alanda merkezilikten uzaklaşırken, ar ya da geç, hükümet karar verme mekanizmalarında da merkezilikten uzaklaşmak zorunda kalması kaçınılmazdır.

Bütün bunlar, mevcut politik kurumlarda sadece görünüşte değişikliklerden fazlasını gerektiriyor. Bütçe, vergi, toprak, enerji ve diğer kaynak planlamalarında ciddi savaşlar gerçekleşecek. Karar dağılımı kolay olmayacak; ama aşırı merkezileşmeden sonra da kesinlikle kaçınılmaz.

Bu noktaya kadar, karar dağılımının politik sistemi tekrar işler hale getirmek için bir araç olarak baktık. Ama burada görünen-den fazlası var. Bu prensibin uygulanması, ulusal hükümetlerin karar yükünün hafifletilmesinden fazlasıdır. Temelde, seçkinlerin dünyasını değiştirirken, onları oluşturma sürecindeki uygarlığın ihtiyaçlarına uymaya zorlar.

SEÇKİNLERİN YAYILMASI

“Karar yükü” kavramı, demokrasinin anlaşılması için şarttır. Bütün toplumlar, işleyebilmek için belli seviyede politik karar niteliğine ve niceliğine sahip olmalıdır. Her toplum, bu konuda kendi eşsiz yapısına sahiptir. Ne kadar fazla sayıda, çeşitli, sık ve karmaşık kararlar gerekirse, devletin “politik karar yükü” o ölçüde ağır olur. Bu yükün dağılımı, temelde toplumun tüm demokrasi seviyesini etkiler.

Endüstri öncesi toplumlarda, iş gücü ilkel ve değişim yavaşken, işleyişi sürdürmek için gereken politika veya yönetim kararlarının sayısı asgari düzeydeydi. Karar yükü azdı. Minik, yarı eğitilmiş, uzmanlaşmamış bir seçkin sınıf, aşağıdan yardıma ihtiyaç duymadan işleri iyi kötü yürütüyor, bütün karar yükünü taşıyordu.

Ama karar yükü eski seçkin sınıfın kaldıramayacağı kadar genişlediğinde, ani bir demokrasi patlamasıyla karşılaşırız. İkinci Dalga'nın gelişi, geniş çapta ticaretin yaygınlaşması, iş gücünün daha fazla paylaşılması ve toplumda tamamen yeni bir karmaşıklık seviyesine geçiş, Üçüncü Dalga'nın bugün yarattığı türden bir karar patlamasına neden oldu.

Bunun sonucu olarak, eski seçkin sınıfın karar becerileri aşırı yüklendi ve karar yükünün taşınabilmesi için, eski seçkin sınıfa ek olarak yeni bir alt seçkin sınıf oluşması gerekti. Devrimci yeni politik kurumlar, bu amaca göre tasarlanmalıydı.

Endüstri toplumu gelişirken, giderek daha karmaşık hale gelirken, "güç teknisyeni" seçkinler, karar yükünü taşımak için yeni kana ihtiyaç duydular. Orta sınıfı politik arenaya giderek daha çok çeken şey, işte bu görünmez süreçti.

İkinci Dalga ülkelerindeki en acı politik savaşların birçoğu, bu yeni seçkin sınıf yapılarının yer dağılımıyla ilgiliydi.

Ama herhangi bir zamanda, yönetici seçkinlere katılabilecek insanların sayısında belirgin bir sınırlama vardı. Bu sınır, karar yükü tarafından belirleniyordu.

İkinci Dalga toplumundaki bütün varsayımlarla, alt nüfuslar ırksal, cinsel ve benzer temellerde gözlemleniyordu. Toplum yeni bir karmaşıklık seviyesine sıçradığı ve karar yükü arttığı her seferinde, dışlanan gruplar yeni fırsatları sezerek eşit hak taleplerini artırıyor, seçkinler kapılarını biraz daha açıyor, toplum daha fazla demokratikleşme gibi görünen bir deneyim yaşıyordu.

Bu resim kabaca doğruysa, demokrasinin aslında kültüre, Marksist sınıfa, savaş alanındaki cesarete, söz sanatlarına, politik iradeye, karar yükünden daha az bağlı olduğunu gösteriyor. Demokratik katılımın ne ölçüde gerçekleşeceği, aslında ağır karar yüküyle belirleniyor. Dolayısıyla, sosyal sistemin yükü arttıkça, demokrasi bir tercih değil, evrimsel gereklilik haline geliyor. Olmadan sistem yürümüyor.

Bütün bunlar, başka bir büyük demokratik sıçramanın eşiğinde olabileceğimizi düşündürüyor. Şimdilerde karar yükü başkanlarımızı, başbakanlarımızı ve hükümet yetkililerimizi böyle-sine zorladığına göre – endüstri devriminden beri ilk kez – politik katılımcılıkta da radikal bir patlamayla karşılaşabiliriz.

YAKLAŞAN SÜPER MÜCADELE

Yeni politik kurum ihtiyacı, yeni aile, eğitim ve şirket kurumları ihtiyacımızla örtüşüyor. Yeni bir enerji temeli, yeni teknoloji ve yeni endüstri arayışımızda derinden yer alıyor. İletişim araçlarındaki çalkantıyı, endüstrileşmemiş dünyayla ilişkilerimizi yeniden yapılandırma ihtiyacımızı yansıtıyor. Kısacası, bütün bu farklı alanlardaki hızlanan değişimlerin politik yansımaları oluşturuyor.

Bu bağlantıları görmeden, etrafımızdaki manşetlerden anlam çıkarmamız imkansızdır. Bugün en önemli tek politik çatışma, artık zengin ve yoksul, etnik gruplar ve hatta kapitalist ve komünist arasında değil. Bugün en büyük mücadele, endüstri uygarlığını korumaya çalışanlarla onun ötesine geçmeye çalışanlar arasında sürüyor. Bu, yarının süper mücadelesidir.

Sınıflar, ırklar ve ideolojiler arasında süren daha geleneksel diğer çatışmalar, zaman içinde kaybolacak. Hatta daha şiddetli hale de gelebilirler; özellikle daha büyük ölçekte ekonomik çalkantılar yaşarsak. Ama bütün bu çatışmalar, sanattan sekse, iş dünyasından oy kullanımına kadar yansırken, süper mücadelenin içinde kaybolacak.

Bugün etrafımızda aynı anda devam eden *iki* politik savaş görmemizin nedeni budur. Bir seviyede, acil kazanç için İkinci Dalga grupları arasındaki savaşı gözlemliyoruz. Daha derin seviyede ise, bu İkinci Dalga grupları, Üçüncü Dalga'nın yeni politik güçlerine karşı koymak için birleşiyor.

Bu analiz, mevcut politik partilerin neden birbirlerinin bulanık yansımalarıymış gibi göründüklerini de açıklıyor. Demokratlar ve Cumhuriyetçiler, Liberaller ve Sosyalistler, Komünistler ve Muhafazakarlar, aslında tamamen İkinci Dalga gruplarıdır. Kendi içlerinde iktidar savaşına devam ederken, aslında hepsi temelde ölmekte olan endüstriyel düzeni korumaya çalışıyorlar.

Farklı ifade etmek gerekirse, günümüzde en önemli politik gelişme, iki temel grubun ortaya çıkışıdır; biri İkinci Dalga, diğeri Üçüncü Dalga uygarlığına bağlıdır. Biri, kendini endüstriyel kitlesel toplumun temel kurumlarını korumaya adanmıştır; çekirdek aile, kitlesel eğitim sistemi, dev şirketler, kitlesel ticaret sendikaları, merkezi ulus devlet ve temsilci hükümet. Diğeri, günümüzdeki en acil sorunların – enerji, savaş, yoksulluk, ekolojik çöküntü, aile ilişkilerinin zayıflaması – artık endüstri uygarlığının çerçevesinde çözümlenemeyeceğini anlıyor.

Bu iki grup arasındaki çizgi, henüz net bir şekilde çekilmiş değil. Bireyler olarak, çoğumuz ikisi arasında bölünmüş durumdayız. Konular birbiriyle ilgisizmiş gibi görünüyor. Buna ek olarak, her grup kendi çıkarlarını korumak için birbirine karşı çıkıyor. Ama ikisinin de ahlaki erdem açısından herhangi bir üstünlüğü yok. İki tarafta da saygın insanlar var. Yine de, bu ikisi arasındaki farklar inanılmaz boyutlarda.

İkinci Dalga taraftarları, azınlık gücüne karşı direniyor; demokrasiyi “popülizm” olarak adlandırıyor; merkezilikten uzaklaşmaya, bölgeselciliğe ve çeşitliliğe karşı çıkıyor; okulların kitlesellikten uzaklaşmasını istemiyor; gerici bir enerji sistemini korumaya çalışıyor; çekirdek aileyi yüceltiyor, ekoloji sorunlarını görmezden geliyor, geleneksel endüstri çağı milliyetçiliği hakkında nutuklar çekiyor ve daha adil bir küresel ekonomi düzenine burun kıvrıyor.

Buna karşılık, Üçüncü Dalga güçleri azınlık güçlerinin paylaştığı bir demokrasiyi savunuyor; daha doğrudan bir de-

mokrası için deneyler yapmaya hazır; hem uluslararası eğilimi hem de temel güç azalmasını destekliyor; dev bürokrasilerin parçalanmasını istiyor; yenilenebilir ve daha az merkezi bir enerji sistemi istiyor; çekirdek aileye mantıklı alternatifler getiriyor; daha az standartlaşma, okullarda daha fazla bireysellik için savaşıyor; çevre sorunlarına önem veriyor; dünya ekonomisinin daha dengeli ve adil bir şekilde yeniden yapılanması gerektiğini görüyor.

Hepsinden öte, İkinci Dalga taraftarları geleneksel politika oyununu oynarken, Üçüncü Dalga taraftarları tüm politika adaylarına ve partilerine – yenilerine bile – şüpheyile yaklaşıyor ve hayatta kalmamız açısından önem taşıyan kararların bu politik çerçevede verilemeyeceğini görüyorlar.

İkinci Dalga grubu, hâlâ toplumumuzdaki güç sahiplerinin çoğunluğunu içeriyor; politikacılar, işadamları, sendika liderleri, eğitimciler, kitlesel basın patronları. Ama birçoğu, İkinci Dalga dünya görüşünün yetersizliği yüzünden sorun yaşıyor. İkinci Dalga grubundakiler hiç şüphesiz kafasını kullanmayan, bilinçsiz halkın desteğini alıyorlar; üstelik kötümserlik ve hayal kırıklığı giderek artmasına rağmen.

Üçüncü Dalga taraftarlarını tanımlamak daha zor. Bazıları büyük şirketlere liderlik ederken, bazıları şirket karşıtı davalarına son derece ateşli bir şekilde devam ediyor. Bazıları endişeli çevrecilerken, bazıları daha ziyade cinsel roller, aile hayatı veya kişisel gelişimle ilgileniyor. Bazıları neredeyse sadece alternatif enerji biçimlerinin gelişimine odaklanıyor; bazıları ise sadece iletişim devriminin demokratik vaatleriyle ilgileniyor.

Bazıları İkinci Dalga “sağ” prensiplerine, bazıları İkinci Dalga “sol” prensiplerine dayanıyor; serbest pazarcılardan liberallere, neo-sosyalistlerden feministlere, insan hakları eylemcilerinden eski çiçek çocuklarına kadar. Bazıları, barış hareketinin uzun süreli eylemcilerinden; bazıları hayatları boyunca hiçbir

şey için gösteri yapmamış. Bazıları son derece dindar, bazıları ise doğuştan ateist.

Araştırmacılar, bu grubun bir “sınıf” oluşturup oluşturmadığında tartışadursun, hiç şüphesiz Üçüncü Dalga taraftarlarının birçoğu üniversite eğitilmiş orta sınıf mensupları. Birçoğu üretme ve bilgi dağılımına doğrudan katılırken, kişi onları bir sınıf olarak görebilir. Ama bu bile, açıkladığından daha fazlasını gizliyor.

Endüstri toplumunun kitlesellikten uzaklaşması için baskı yapanlar arasında, görece eğitimsiz etnik gruplar da var; hatta bu insanların birçoğu bilgi çağı insanına uymuyor bile.

İkinci Dalga toplumunun sınırlayıcı rollerinden kurtulmaya çalışan kadınlar için ne denebilir? Kişisel gelişim hareketindeki milyonlar nasıl tanımlanabilir? Sınıf kavramına düzgün bir şekilde uymayan “psikolojik açıdan bastırılmış” olanlar – yalnızlık, parçalanmış aile, tek ebeveyn, cinsel azınlık gibi sorunlarla boğuşan milyonlarca insan – için ne diyeceğiz? Bu tür gruplar, toplumun her yerinden olabiliyor ama daha da önemlisi, Üçüncü Dalga hareketinin en önemli güç kaynağını oluşturuyor.

Hareket terimi yanıltıcı olabilir; kısmen, daha yüksek bir ortak bilinci çağırıştırır. Oysa Üçüncü Dalga insanları, geçmişteki tüm kitlesel hareketlere şüpheyle bakıyorlar.

Yine de, bir sınıf, bir hareket veya bir değişim oluştursunlar veya oluşturmazınlar, hepsi eski kurumlarla ilgili belirgin bir hayal kırıklığını paylaşıyorlar; eski sistemin, tamir edilemeyecek ölçüde bozulduğu konusunda ortak bir sezgiyi.

İkinci Dalga ve Üçüncü Dalga güçleri arasındaki süper mücadele, sınıf ve parti, yaş ve azınlık grubu, cinsel tercihler ve alt kültürler arasında belirgin bir çizgi çekiyor. Politik yaşamımızı yeniden yapılandırıyor. Geleceğin sınıflardan arınmış, çatışmasız, ideolojisiz, uyumlu toplumu yerine, giderek artan krizlere ve derin sosyal huzursuzluklara işaret ediyor. Birçok

Ülkede Şiddetli politik savaşlar yaşanacak; sadece endüstriyel toplumun kalıntılarından kimin kazanç sağlayacağı açısından değil, ardından gelen toplumu kimin biimlendireceği ve kontrol edeceği açısından da.

Bu süper mücadele, kesinlikle yarının politikasını etkileyecek ve yeni uygarlığın biçimini belirleyecek. Bu süper mücadelede, farkında olalım ya da olmayalım, hepimiz bir partizanız. Bu rol, yıkıcı veya yapıcı olabilir.

YENİ BİR KADER

Bazı kuşaklar bir uygarlığı yaratmak, bazıları da sürdürmek için doğar. İkinci Dalga tarihi değişimini başlatan kuşaklar, şartların zoruyla, yaratıcı olmak zorunda kaldılar. Montesquieu, Mill, Madison ve diğerleri, hâlâ kullandığımız politik biçimler yarattılar. İki uygarlık arasında kalan bu insanların kaderi, yaratmaktı.

Bugün sosyal hayatın her alanında, ailelerimizde, okullarımızda, iş dünyasında ve kiliselerimizde, enerji sistemlerimizde ve haberleşme araçlarımızda, nc Dalga biçimlerini yaratma ihtiyaıyla karşılaşıyoruz ve birçok ülkede milyonlarca insan bunu yapmaya başladı bile. Ama hiçbir yerde, eskilik bir politika dünyasında olduğu kadar ileri seviyede veya tehlikeli olamaz. Bugün hiçbir alanda, böylesine az hayal gücü, deneyim ve isteksizlikle de karşılaşmıyoruz.

Kendi işlerinde son derece yenilikçi olan insanlar bile – hukuk ofislerinde veya laboratuarlarda, mutfaklarında, sınıflarında veya şirketlerinde – Anayasa’nın veya politik yapılarımızın eski olduğunu, ciddi şekilde yenilenmeyi gerektirdiğini söylemeye çekiniyorlar. Derin politik değişim riski böylesine ürkütücü ki ne kadar gerçek dışı ve baskıcı olsa da, mevcut şartlar aniden en iyi seçenek gibi görünüyor.

Buna karşılık, yine her toplumda eski İkinci Dalga varsayımlarına boğazlarına kadar gömülmüş sözde devrimcilerle de

karşılaşıyoruz. Arkaik Marksistler, anarşist romantikler, sağcı fanatikler, koltuk gerillaları ve Tanrı'ya sadık teröristler, orta çağ ütopyaları veya totaliter teknokrasiler için savaşıyorlar. Yeni bir tarihi döneme girerken bile, dünün politik günlüklerinin sararmış sayfalarından alınmış devrim hayalleri kuruyorlar.

Önümüzde uzanan süper mücadele, daha önceki devrimci oyunların hiçbirine benzemeyecek; kitleleri arkasına almış yönetici seçkinler olmayacak; terörizmle kışkırtılmış doğaçlama kitle isyanları yaşanmayacak. Üçüncü Dalga uygarlığı için yeni politik yapılar yaratılması, onyıllar boyunca birçok yerde ve birçok seviyede gerçekleşen binlerce yenilik ve çatışmanın birikmiş sonucu olarak tek hamlede gelecek.

Bu, yarma uzanan yolda şiddetten arınmış olduğumuz anlamına gelmiyor. Birinci Dalga'dan İkinci Dalga uygarlığına geçiş, savaşlar, isyanlar, kıtlıklar, göç zorlamaları, darbeler ve felaketlerle doluydu. Bugün risk çok daha yüksek, zaman çok daha kısa, hız çok daha yüksek ve tehlikeler çok daha büyük.

Günümüzde seçkinlerin, alt seçkinlerin ve süper seçkinlerin zekasına ve esnekliğine çok şey düşüyor. Bu gruplar dar görüşlü, hayal gücünden yoksun ve korku dolu insanlar olarak geçmişteki seçkinleri tekrararlarsa, Üçüncü Dalga'ya katı bir şekilde karşı koyar, şiddet riskini artırır ve kendi sonlarını getirirler.

Buna karşılık, Üçüncü Dalga ile birlikte akmayı seçerlerse, daha geniş bir demokrasinin gerekliliğini anarlarsa, Üçüncü Dalga uygarlığının yaratılması sürecine katılabilirler; tıpkı, teknoloji temelli endüstri toplumunun gelişini görerek onun yaratılması sürecine katılan Birinci Dalga seçkinlerinin yaptığı gibi.

Ne kadar tehlikeli bir dünyada yaşadığımızı çoğumuz biliyoruz. Sosyal istikrarsızlığın ve politik belirsizliklerin vahşi enerjileri serbest bırakabileceğinin hepimiz farkındayız. Savaşların ve ekonomik felaketlerin anlamını biliyor, soylu amaçlardan ve sosyal parçalanmalardan nasıl totaliter rejimlerin doğabildiğini

hatırlıyoruz. Ama çoğu kişinin aldırmadığı şey, şimdiyle geçmiş arasındaki olumlu farklılıklar.

Şartlar ülkeden ülkeye değişebilir ama insanlık tarihinde daha önce hiç bu kadar çok sayıda eğitilmiş ve mantıklı insan, böylesine inanılmaz bir bilgi kaynağıyla donatılmamıştı. Tarih boyunca hiç sosyal etkisi yüksek olan bu kadar çok insan bulunmamıştı. Daha önce hiçbir kuşak yolculuk yapmak, iletişim kurmak ve başka kültürlerden bu kadar çok şey öğrenmek imkanı bulamamıştı. Hepsinden öte, gerekli değişimlerin barışçıl yollarından da sağlanabileceğini bilen bu kadar çok insan olmamıştı.

Ne kadar aydınlanmış olsalar da, seçkinler kendi başlarına yeni bir uygarlık yaratamazlar. Bütün insanlığın enerjisi gerekir ve bu enerji salıverilmeyi bekliyor. Özellikle ileri teknoloji ülkelerindeki bizler, gelecek kuşak için yeni kurumlar ve organizasyonlar yaratmayı kendimize görev bilirsek, enerjiden çok daha güçlü bir şeyi serbest bırakabiliriz: Kolektif hayal gücü.

Yukarıda açıkladığımız üç prensibe – azınlık gücü, yarı doğrudan demokrasi ve karar dağılımı – dayalı alternatif politik kurumları kurmaya ne kadar çabuk başlarsak, barışçıl bir geçiş süreci yaratmak konusunda şansımızı o kadar yükseltiriz. Risk seviyesini artıracak şey bu değişimlerin kendileri değil, onları engelleme girişimleridir. Kan dökülmesi tehdidini yaratan şey, körlemesine bir tutumla eskiyi savunmaktır.

Kısacası, şiddetli çalkantılardan uzak durmak için, dünyanın her yerini sarmış olan politik yapının eskiliğine odaklanmalıyız. Bu işi sadece uzmanlara, hukukçulara ve politikacılara bırakmamalı, halkın kendisine götürmeliyiz; sivil organizasyonlara, ticaret sendikalarına, kiliselere, kadın gruplarına, etnik azınlıklara, bilim adamlarına, işadamlarına ve ev kadınlarına kadar.

İlk adım olarak, Üçüncü Dalga uygarlığının ihtiyaçlarına göre tasarlanmış yeni bir politik sistem ihtiyacı konusunda en

geniş tartışmaları başlatmalıyız. Politik yeniden yapılanma sürecinde en çeşitli teklifleri alabilmek için konferanslara, televizyon programlarına, yarışmalara, simülasyonlara, hayali anayasa toplantılarına ihtiyacımız var. Uydulardan bilgisayarlara, video kasetlerden interaktif televizyonlara kadar en ileri haberleşme araçlarını kullanmaya hazır olmalıyız.

Geleceğin nasıl olacağını kimsenin bütün detaylarıyla bilmesi mümkün değil. Üçüncü Dalga toplumu için hangi düzenin daha yararlı olacağını şimdiden söylemek zor. Dolayısıyla, bütün topluma tıpatıp uygulanacak standartlaşmış ve dayatılmış düzenlemeleri kafamızdan atmak zorundayız. Ulusal ve uluslararası bir uygulamaya geçmeden önce, çeşitli modeller denememiz, binlerce farklı girişimde bulunmamız gerekecek.

Aynı zamanda, bunun benzeri denemelerin yapılabilmesi için ulusal ve uluslararası düzeyde hazırlıklarımızı tamamlamamız gerekiyor. Günümüzde İkinci Dalga ülkelerinin neden olduğu hayal kırıklıkları, öfkeler, otoriter bir yönetim isteyenlerce kışkırtılabilir veya demokratik bir yapının yaratılması için kullanılabilir.

Toplumsal sorunlarla ilgili geniş bir eğitim kampanyası açılarak, totaliterizmin bir hamle daha yapması engellenebilir. Milyonlarca insanı karşılaştığımız bunalıma hazırlamamız mümkün. Mevcut politik sistemleri de gerekli değişimlerin hızlandırılması için zorlayabiliriz.

Tabandan böyle bir baskı gelmediği sürece, günümüzdeki sözde liderlerin – başkanlar, başbakanlar, politikacılar, senatörler, merkezi komite üyeleri – çağ dışı olsa bile, kendilerine saygınlık, maddi güç ve sözde yönetim gücü sağlayan kurumlara karşı çıkmalarını beklemek biraz fazla iyi niyetlilik olur. İleri görüşlü, alışılmışın dışında tarzda bazı politikacılar, bu politik değişikliği daha en başından destekleyebilirler ama büyük bölü-

mü, dışarıdan gelen isteklere karşı koyamadıklarında, şiddetten başka çare bırakmayacak derecede bunalımlar arttığında, boyun eğmek zorunda kalacaklardır.

Kısacası, değişimin sorumluluğunu taşıyanlar bizleriz. Önce kendimizi hazırlamak zorundayız. İlk bakışta çok yanlış, şaşırtıcı gelse bile, bu görüşlere karşı sağır ve kör olmamayı öğrenmeliyiz. Bu, herhangi bir yeni görüşü hemen yerinde boğmaya kalkan, sıkıcılığına rağmen bugün süregelen her şeyi savunan fikir düşmanlarına karşı mücadele etmek demektir. Bu, sapıkça, aptalca, cahilce olsa bile, insanlara düşüncelerini özgürce ifade etme şansı sunmak demektir.

Hepsinden öte, yeniden yapılanma işine hemen şimdi başlamak, mevcut politik sistemlerin yıkılıp sokakların diktatörlük taraftarlarıyla dolmasına izin vermeden ve 21. yüzyıl demokrasisine barış içinde geçmeyi imkansız hale getirmesinden önce başlamak demektir.

Şimdi başlarsak, biz ve çocuklarımız, sadece eski politik yapılarımızın değil, bütün uygarlığımızın yeniden yaratılıp biçimlendirilmesi sürecinde yer alabiliriz.

Tıpkı ölen devrimci kuşak gibi, biz de bir kader yaratmak üzereyiz.

ALVIN TOFFLER

ŞOK

GELECEK KORKUSU

ALVIN TOFFLER

Zenginlik Devrimi ve Üçüncü Dalganın yazarıdır

Alvin Toffler, ŞOK adlı kitabını yayınlayınca, herkes oturduğu sandalyenin ayaklarının sallandığı duygusuna kapıldı. Gerçekten de kitap, tek sözcükle nitelendirmek gerekirse “sarsıcı”ydı. Kişi için bir “şok”tu.

ŞOK ilk okuyuşta sizi sarsacak, tedirgin edecek bir inceleme. Korkmayın diyeceğiz ama geleceğin neler getireceğini Toffler’den öğrenince, insan korkacağına düşünüp önlem almanın çok daha akıllıca bir iş olduğunu anlayacak.

ŞOK, bütün tanılarıyla birlikte değişimin hastalığını ortaya koyup, hızla gelişen teknolojinin bize

getireceklerini dile getiriyor.

“Geleceği değiştiren kitap.” GUARDIAN

“Okumak zorundasınız.” NEWSWEEK

“Büyüleyici, sarsıcı ve düş gücünün en korkuncu.” LOS ANGELES TIMES

“Önemli, araştırma sonucu ortaya konan akıllıca düşünceler, üsteli olağanüstü bir birleşimle anlatılmış.” WALL STREET JOURNAL

“Eğer bu kitabı okumayı ihmal edersek, hepimiz aptallıkla damgalanırız.” C.P SNOW

ÜÇÜNCÜ DALGA

BİR FÜTÜRİST EKONOMİ ANALİZİ KLASİĞİ

ALVIN TOFFLER

"Muhteşem... Büyüleyici bir bilgi birikimi."
The Washington Post

"Okurları haklı bir şekilde büyüleyecek."
Vogue

"Güçlü bir kitap... Alvin Toffler'den bir bomba daha!"
The Guardian, Londra

"Açık ve net bir dille yeni fikirler sunan
Toffler, bir üstat olduğunu bir kez daha kanıtlıyor..."
United Press International

Alvin Toffler, çağımızın önde gelen yönetim ve gelecek bilimcileri arasındadır. Yazdığı kitaplar tüm dünyada önemli bir okuyucu kitlesi tarafından takip edilmekte ve birçok şirket ve yöneticiye geleceğe dönük planların yapılması aşamasında ışık tutmaktadır. Toffler, bu yapıtının hazırlanmasında çok çeşitli kaynaklardan yararlandığını açıklamıştır. Bunlardan bir bölümü; çeşitli ülkelerde yayımlanan 534 kitap, gazete, dergi, rapor vb. Yazar dünyanın dört bir yanında değişikliğin yaratıcısı olan kişilerle yaptığı görüşmelerin kitabın hazırlanmasında önemli bir yer tuttuğunu belirtmektedir. Aile uzmanları, fizikçiler, şirket yöneticileri, generaller, meclis ve hükümet temsilcileri, başbakanlar ve de toplumun çok geniş ve çeşitli kesitlerinden gelen kimselerle yapılan görüşmeler neticesinde varılan tespitler olarak ortaya çıkan bu kitap, dünyayı şekillendiren yaratıcı insanların mevcut, geçmiş ve geleceğe bakış açılarını, değerlendirmelerini ortaya koyarak, bir anlamda geleceğimizi şekillendirecek olan bu insanların görüşlerinden yararlanarak kendi geleceğimize hazırlık yapabileme yeteneğimizi arttırmayı hedeflemektedir.

Yazara göre yeni uygarlık o denli farklı ki, doğrudur diye bellemiş, benimsemiş olduğumuz bütün eski görüşlerimizi zorlar. Eski düşünce tarzları, eski formüller, öğretiler, ideolojiler, geçmişte ne denli yararlı olmuş olurlarsa olsunlar, artık bugünün gerçeklerine uymamaktadır. Yeni değerler ve teknolojilerin yeni jeopolitik ilişkilerin, yeni yaşam biçimleri ve haberleşme yöntemlerinin etkisiyle ortaya çıkan bu dünya, yeni fikirleri, yeni benzetmeleri, yeni sınıflandırmaları ve kavramları da gerektiriyor. Yarının embriyon halindeki dünyasını dünün kalıpları içine sıkıştıramayız.

ISBN 978-9944-983-65-5

9 789944 983655